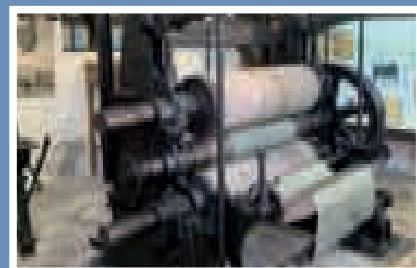

A MÓRA FERENC MÚZEUM ÉVKÖNYVE

Új folyam 11
2024

2024

**A MÓRA FERENC MÚZEUM
ÉVKÖNYVE**

A MÓRA FERENC MÚZEUM ÉVKÖNYVE

Új folyam 11.

Szeged
2024

A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve

Új folyam 11.

Yearbook of the Móra Ferenc Museum – New Series Volume 11

Szerkesztőbizottság:

Bárkányi Ildikó, Glässeré Nagyillés Anikó, Hegedűs Anita,
Szolnoki Zoltán, Tóth István, Varga Sándor

Szerkesztették:

Szolnoki Zoltán
Varga Sándor

A tanulmányok lektorai:

Barna Gábor
Marjanucz László
Sedlmayer Krisztina
Szatmári Imre
Szolnoki Zoltán
Tóth István
Wolf Mária

Az angol összefoglalókat fordította:

Kovács Márk
Szeverényi Vajk
Vad Zsolt

A munkatársak bibliográfiáját összeállította:

Papdi Nikolett

A borítót tervezte:

Magyar Milán

A nyomdai előkészítést

Hodák Eszter végezte

Móra Ferenc Múzeum
6720 Szeged, Roosevelttér 1–3.
www.moramuseum.hu

Felelős kiadó

Fogas Ottó múzeumigazgató

HU ISSN 2064-8480

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta

Nyomdai kivitelezés:

Innovariant Nyomdaipari Kft.
6750 Algyő, Külterület, Ipartelep 4.

Borítókép: Fellépés P. Torres tiszteletére. (Krónikák, 1. kötet)

Tartalomjegyzék

RÉGÉSZET

BEDE Ádám–DEÁK Balázs–VALKÓ Orsolya–SÜVEGES Kristóf	
A szentesi Kálvária-domb tájtörténete, aktuális állapota és növényzete	
Landscape history, actual condition and vegetation of the Kálvária-domb mound in Szentes	9
 VÁLYI Katalin	
A középkori Szer és a budai út	
Medieval Szer and the road to Buda	29
 KERTÉSZ Róbert–ÁDÁM Márk	
Késő középkori és kora újkori „népies” stílusú kályhaelemek a Közép-Tisza-vidékről I.	
Áttört előlapú kályhaalkatrészek.	
Late medieval and early modern “folk style” stove tiles from the Middle Tisza region I.	
Openwork stove parts	45
 MOLNÁR Csilla	
Török kori tímárműhely a szegedi várban	
Tannery from the Ottoman Era in the Castle of Szeged	85

TÖRTÉNETTUDOMÁNY

FELLETÁR Zsolt	
Kékfestő mesterből gyáriparos I. A Felmayer család története (1759-1842)	
From blue-dyer to factory worker I. The story of the Felmayer family (1759-1842).	151
 PATARICZA Dóra	
A deportált szentesi zsidók nyomában	
In the footsteps of the deported Jews of Szentes	179
 SZOLNOKI Zoltán	
Fejezetek szegedi Nemzeti Megújulás emlékmű történetéből	
Donations and Donors in the History of the National Renewal Monument.	197
 TÓTH István	
Felső-magyarországi jelenlét a szegedi magyar varga, tímár céhben 1774-1808	
The influence of Upper Hungary on the Hungarian cobbler guild of Szeged	213

FORRÁS

BÁNYAI Viktória – KATKÓ-BAGI Éva – PATARICZA Dóra A szegedi zsidó hitközség zsinagógai textiltárgyainak katalógusa Catalogue of the synagogue textile items of the jewish religious community of Szeged	237
---	-----

KRÓNIKA

ÁBRAHÁM Vera Újvári Péter szegedi időszaka és néhány dokumentum a Szegedi Zsidó Hitközség Archívumából Péter Újvári in Szeged. Pages from the Archives of the Jewish Religious Community of Szeged.	287
--	-----

NÉPRAJZ

GLÄSSERNÉ NAGYILLÉS Anikó Emlékállítás és emlékezetkonstrukció a Szeged-rókusi szívgyárda csapatok példáján Memorialization and memory construction from observing the example of the Szeged-Rókus Heart Guard teams	299
---	-----

Terepbejárások, leletmentések és feltárások 2022–2023	313
---	-----

HEGEDŰS Anita A Móra Ferenc Múzeum és kiállítóhelyeinek időszaki kiállításai 2023	339
--	-----

A Móra Ferenc Múzeum munkatársainak bibliográfiája 2023	343
---	-----

A kötet szerzői	351
---------------------------	-----

Régészet

A szentesi Kálvária-domb tájtörténete, aktuális állapota és növényzete

Bede Ádám* – Deák Balázs* – Valkó Orsolya* – Süveges Kristóf*

*„Öreg, vénhedt halom! Sok vészt láttál e város
népe fölött Vigyázó korodban... Láss ma békét,
nyugalmat és fölvirágozást!” (BALOGH 1887, 3)*

Bevezetés

A kurgánok (halomsírok, kunhalmok) az eurázsiai sztyepp és erdősztyepp zóna meghatározó tájrégészeti formái. Egyfajta időkapszulaként is felfoghatók, részletes vizsgálatuk betekintést nyújthat az elmúlt ötezer év környezettörténeti és történeti ökológiai változásaiba, tájhasználatába és tájtörténetébe (BEDE et al. 2014; DEÁK 2020).

Az első halmokat a kelet-európai eredetű Jamnaja-kultúra építette a késő rézkor-kora bronzkor folyamán (Kr. e. 3600–2700), több hullámban, folyamatos beáramlással (infiltrációval) érték el a Kárpát-medence síksági, hegylábi és folyóvölgyi területeit (ECSEDY 1979; DANI–HORVÁTH 2012; DANI 2020). Később, a római kori Barbaricumban a szarmaták is emeltek kurgánokat, továbbá nagy sírszámú apróhalmos és kerítőárkos temetőket is létesítettek (PÁRDUZ 1950; KULCSÁR 1998; MASEK et al. 2020).

A halmok megjelenésükkel, a tájat uraló szerepükkel nagy hatást gyakoroltak a következő kultúrák térszemléletére, sok esetben utakat, településeket, határvonalakat igazítottak hozzájuk, oldalaikon temetőt, tetejükön templomot

emeltek. Ezeken túl számos másodlagos funkcióival is gazdagodtak az idők folyamán (BEDE 2016). Továbbá sok szállal kötődnek nem csak az egyes kultúrák és közösségek mindennapjaihoz, de a történeti legendák és folklórhagyományok világához is (BEDE 2014).

A kurgánok a tájtörténeti és az ezzel együtt járó növényzeti változások indikátorai is, hiszen a természetes vagy természetközeli gyepek meglétéből és minőségéből következtetni lehet egy-egy halom bolygatottságának mértékére és jellegére (BEDE–SZARKA 2003). A viszonylag épen fennmaradt növényzettel rendelkező halmok fontos élőhelyek, ezért botanikai, ökológiai és főképp természetvédelmi jelentőségük is kiemelkedő, felszínük az ősi növény- és állatvilág kicsiny, de rendkívül változatos és fajgazdag menedékei (DEÁK 2018; CSATHÓ 2020; DOMOKOS–MAJOROS 2024).

Mindezek ellenére – elsősorban az utóbbi másfél évszázadban – a halmok jelentős részét elpusztították az infrastrukturális beruházások és az intenzív mezőgazdasági tevékenységek (BEDE 2016). A megmaradt kurgánok megmentése a hazai örökségvédelem és természetvédelem kiemelt feladata és egyben a helyi közösségek kötelessége (TÓTH et al. 2018).

* Lendület Vegetáció és Magbank Dinamikai Kutatócsoport, Ökológiai és Botanikai Intézet, HUN-REN Ökológiai Kutatóközpont, 2163 Vácrátót, Alkotmány út 2–4. Email: bedeadam@gmail.com

Jelen tanulmányban a szentesi római katolikus temetőben álló Kálvária-domb tájtörténeti leírására, állapotfelmérésére és növényzetének jellemzésére vállalkoztunk: ez a halom egyedi karakterével, értékes löszvegetációjával és a tájban betöltött szerepével méltán tekinthető az Alföld egyik különleges pontjának. Emellett esettanulmányunk is rávilágít a temetkezési helyek (így a temetők) – mint szakrális pontok és természetes élőhelyek – kulturális és természetvédelmi jelentőségére és egyedi megőrzési problematikájára is (MOLNÁR V. 2018).

Anyag és módszer

A halom tájtörténeti leírása és állapotfelmérése

A Kálvária-domb a Csongrádi-síkon, Csongrád-Csanád vármegyében, Szentes város belterületén, a település keleti szélén, a Hadzsy János úttól délre fekvő római katolikus temetőben áll.

A kurgánt vélhetően a késő rézkorban az Alföldön élt Jamnaja-kultúrához köthető, keleti eredetű sztyeppei népcsoport emelte, temetkezési célból (DANI 2020). Ezt támasztják alá a két, szintén a közelben feltárt őskori kurgán – a szentesi Besenyő-halom és a derekegyházi Ibolyás-domb – központi temetkezései is (HEGEDŰS 1977, 1978, 1981; DANI–HORVÁTH 2012, 25). A Kálvária-domb szerepel a régészeti lelőhelyek nyilvántartásában is mint rézkori halomsír (Szentes 134. lelőhely; azonosító száma: 18292; MNM RÉGÉSZETI ADATBÁZIS).¹

A kurgán főbb morfológiai adatai. Abszolút (tengerszint feletti) magassága (időrendben visszafelé): 89,7 m (T.21 – 1992), 89,73 m (GEOSHOP – 1982), 89,8 m (T.16 – 1961; T.20 – 1979), 90,33 m (T.18 – 1967), 92,3 m (48,7 öl) (T.10 – 1882; T.12 – 1908). Relatív magassága: eredetileg kb. 5 m; ma 4,7 m. Átmérő (hosszabb és rövidebb): 65 m és 55 m. Kerülete kb. 185 m. Területe: kb.

2.620 m². Központi koordinátái: EOV 743,767, 145,125 (EOTR 37-144; T.19), WGS 46.643918, 20.272351 (GOOGLE EARTH). Helyrajzi száma: Szentes 5494/4.

A halom tájtörténeti leírása és állapotösszehasonlítása során elsősorban a kéziratos és a későbbi nyomtatott térképeket (T.1–21) használtuk fel a teljesség igényével (MAPIRE; HUNGARICANA). Ezek mellett a helytörténeti szakirodalmat, a fellelhető légifelvételeket (FENTRŐL) és a műholdfotókat (GOOGLE EARTH) is bevontuk a vizsgálatba. Az egyes évtizedekben készült fényképfelvételek jól mutatják a halom alakjában, esetleg növényzetében bekövetkezett változásokat.

A halom állapotfelmérését Bede Ádám végezte el a már korábban kidolgozott protokoll szerint (BEDE 2016, 31–32). Az állapotleíráshoz a helyszínen részletes feljegyzés és fényképes dokumentáció készült. Állapotrögzítés céljából történt bejárások időpontjai: 2000. június 21., 2005. október 31., 2006. május 17., 2007. április 6., 2019. október 18., 2021. január 24., március 26., július 5., október 29., 2023. június 14., 2024. március 30. és április 21.

A halom florisztikai felmérése és faunisztikai adatai

A Kálvária-dombról már korábban is gyűjtött szórványadatokat Bede Ádám,² azonban a halom növényzetének célzott és részletes felmérését Süveges Kristóf végezte el 2023. június 27-én. Ezt 2024. március 30-án a kora tavaszi fajok miatt egy kiegészítő felmérés követte Bede Ádám részéről, továbbá 2024. május 6-án Süveges Kristóf újabb fajokkal egészítette ki a halom flóralistáját. A felmérés elsődleges célja az volt, hogy egy általános képet adjunk a halom aktuális vegetációjáról. A felmérés során az összes jelen lévő edényes növényfajt regisztráltuk; beleértve ebbe a természetesen előforduló, illetve a gyepebe ültetett és/vagy kivadult növényfajokat is (1. táblázat), a csak

1 A lelőhely Paszternák István 1995-ös terepbejárása alapján került be az adattárba. Balogh Csilla, Gallina Zsolt, Liska András, Paszternák István: *Előmunkálatok Szentes város régészeti topográfiájához II. Leleltározás*. Kézirat. Szeged–Szentes 1995, 85. Móra Ferenc Múzeum Régészeti Adattára 1879-96, 2315-99, 2517-99.

2 Bede Ádám: *Szentes és környéke halmainak felmérése, tájtörténeti leírása és összehasonlító állapotvizsgálata*. Kutatási jelentés. Kézirat. Szeged 2021, 68. Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóság kutatási könyvtára 1760.

a sírokra ültetett dísnövényeket nem dokumentáltuk. A halom a 9387.4 jelzésű Közép-európai Flóratérképezés (KEF) negyed-kvadrátjában helyezkedik el. A közleményben szereplő növényfajok nevezéktana Király Gergely munkáját követi (KIRÁLY 2009).

A faunisztikai adatok közül a puhatestűekre vonatkozók Domokos Tamás malakológus kutatásából származnak (DOMOKOS–MAJOROS 2024), a hullókra vonatkozó adatok saját gyűjtések.

Eredmények

A halom tájtörténete

A Kálvária-domb egy pleisztocén kori, mára feltöltődött, széles folyómeder, a Nagy völgy-ér (vagy Sebes-ér) keleti, bal partján (ZALOTAY 1939, 308–309; ZSÍROS 1990, 20), a völgyet kísérő enyhe hátvonulat legkiemelkedőbb pontján áll.

A halom nevei a használat időrendjében: Vigyázó-halom, Vigyázó, Őr-halom (oszmán török kor), Szántó-halom (18. század; 1a–b. kép), Temető-halom, Kálvária, Kálvária-halom (19. század). A 20. században és ma is a Kálvária-domb az általánosan elterjedt helynév a szentesi lakosság körében. Vigyázó és Őr elnevezései hajdani őrhely szerepének emlékei, a Szántó elnevezés személynévi eredetű, Temető neve a katolikus temetőre, Kálvária elnevezései pedig a keresztútra utalnak.

A Kálvária-domb térképi és irodalmi név-írásai és névváltozatai a publikálás időrendjében: Szántó Halom (EKKLÉZSIA I: 1750), Szanto halom (T.1 – 1784), Szántó halom (EKKLÉZSIA II – 1825; PETRÁK-KRÓNIKA 1997, 38 – 1861; T.2 – 1790; T.5 – 1801; T.7 – 1840; T.8 – 1847), Szántó halom. (T.3 – 18. század vége; T.4 – 1800), Vigyáza halom (PETRÁK-KRÓNIKA 1997, 38 – 1861), Vigyázó halom (PETRÁK-KRÓNIKA 1997, 42 – 1861), Szántó halom (PETRÁK-KRÓNIKA 1997, 42 – 1861), Vigyázó halom (PETRÁK-KRÓNIKA 1997, 88 – 1867; BALOGH 1887, 3; ZSÍROS 1990,

19)³, Vigyázó h. (SZENDREY 1929, 236 – 1864), vigyázó halom (PETRÁK-KRÓNIKA 1997, 87 – 1867), szánhalom (PETRÁK-KRÓNIKA 1997, 87 – 1867, elírás), Kálvária (PETRÁK-KRÓNIKA 1997, 87 – 1867), szántó halom (PETRÁK-KRÓNIKA 1997, 88 – 1867), Szántó, halom (PETRÁK-KRÓNIKA 1997, 123 – 1880), kálvária (PETRÁK-KRÓNIKA 1997, 123 – 1880), vigyázó halom (PETRÁK-KRÓNIKA 1997, 123, 124 – 1880), vigyázó halóm (PETRÁK-KRÓNIKA 1997, 58 – 1886), Szánthó halóm (PETRÁK-KRÓNIKA 1997, 58 – 1886), Vigyázóhalom (PETRÁK-KRÓNIKA 1997, 62 – 1886), Vigyázó (BALOGH 1887, 2), Temető [halom] (BALOGH 1887, 2), Kálvária halom (BALOGH 1887, 2)⁴, Szántóhalom (BALOGH 1887, 2, 3)⁵, vígyázó halom (PETRÁK-KRÓNIKA 1997, 265 – 1891), szántó halom (PETRÁK-KRÓNIKA 1997, 265 – 1891), Vigyázó halom (PETRÁK-KRÓNIKA 1997, 268 – 1891), Kálvária-halom (CSALOG 1955), Kálvária domb⁶, Őrhalom⁷. A halmot a fent hivatkozott térképeken kívül név nélkül más térképek is feltüntetik (T.11 – 1890; T.13 – 1911).⁸

Az oszmán török korban őrhelyként szolgált, erről tanúskodik Pesty Frigyes 1864-es helynévgyűjtése: „*Hajdan az ellenség szemmel tartása végett a' had csapatok őrködésére használtatott*” (SZENDREY 1929, 236).⁹ Ugyanerről olvashatjuk Csalog József leírásában: „*a török hódoltság korában a szentesiek figyelő őrseget tartottak itt*” (CSALOG 1955). Balogh János 1887-ben így rajzolja meg a halomhoz fűződő történeti hagyományokat: „*Túl a Nagy völgyön, de közvetlen a város alatt, a római katolikus*

3 Pesty Frigyes (gyűjtötte): *Helynévtár. Csongrád vármegye*. Kéziratgyűjtemény. 1864. Országos Széchényi Könyvtár Fol. Hung. 1114/14.1 (a továbbiakban: Pesty Frigyes helynévtára 1864). A Csongrád vármegyei helynévgyűjtemény másolata megtalálható a Szentesi Levéltár Mikrofilmtárában (I. 29.).

4 Csalog József: *Kiszállási napló. Szentes-környéki halmok. Kiszállási jegyzetek*. Kéziratok. Szentes 1955. Koszta József Múzeum Régészeti Adattára 149-84 (a továbbiakban: KJM RégAd 149-84).

5 KJM RégAd 149-84.

6 KJM RégAd 149-84.

7 KJM RégAd 149-84.

8 A harmadik katonai felmérés is jelez pillacsíkozással egy kiemelkedést északabbra, az út túloldalán (MAPIRE); elképzelhető, hogy a Kálvária-dombot kívánták ábrázolni, de hibásan adták meg a helyzetét.

9 Pesty Frigyes helynévtára 1864.

hivek mai alsó temetőjének közepe táján álló halmot e század eleje óta Temető vagy Kálvária halomnak hívják; az előtti időben, egyszázszendőn keresztül Szántóhalom volt a neve, annak előtte pedig Vigyázó nevet viselt. [...] A Vigyázó nevet az 1566-ik esztendő utáni időben nyerte, midőn állandóan lovas vigyázó őrköt tartottak rajta a szentesiek, kiknek az volt a kötelességük, hogy a halomtetőről folytonosan szemmeltartván a tájéket, ha ellenséges, vagy rablónép közeledését tapasztalták, hirt adtak a falu népének a menekülésre”, a lakosság pedig ezután a Kurca és a Tisza közötti mocsaras rétségre húzódott (BALOGH 1887, 2). Zsíros Katalin helynévgyűjtése megörökíti a „vigyázók” életét is, amely egy külön tisztség volt. „Szentest azonban nemcsak az áthatolhatatlan limányos terület védte, hanem a vigyázók is biztosították”. Egy tősgyökeres idős szentesi lakos, kinek felmenői vigyázók voltak, így számolt be életükről és feladatukról: „Ősei nagytermetű, érces hangú, kemény emberek voltak. Ezek a tulajdonságok kellettek ahhoz, hogy a megbízásuknak eleget tudjanak tenni. »A vigyázók... azok ott íltek [...] meg hát szerettük is, szükség vót rájuk, mer ahho éty külön adoccság kellett, hogy valaki olyan hangot tuggyon produkálni, hogy eggyik halomtú a másikig elhallaccon, még onnan értelmes mondatot bē tuggyon mondani« [...] a vigyázóktól függött, hogy ki jöhetett be [...]. Az idegent »a vigyázó kutyái nem engették bē. Ha nem állt még, mikor a kutya elíbe állt, akkor a lédűtötte.« »Nagy testű, mocskos színű (szürke) kutyák vótak«”. A szentesiek fontosnak tartották „megkülönböztetni a vigyázót a csósztól [...] A vigyázó nem kapott fizetést a szolgáltatáért: »A vigyázóknak az vót a kötelességük, mert ott íltek, még nem mēhettek el, még nem is mēntek... A csósz pízér dógozott«” (ZSÍROS 1990, 20).

1709-ben pestis tört ki a környéken, mely az átvonuló német csapatokat Szentesen marasztalta, mert parancsot kaptak, hogy maradjanak karantén alatt, a járvány végéig a Tiszát nem léphetik át. A néhány száz betegségben meghalt német katonát a halom körül temették el, a többiek 1710-ben elhagyták Szentest (BALOGH 1887, 3).

A halmot és környékét a temetővé alakítása előtt gyeppel (városszéli legelő) borította, keleti szélében kisebb, észak-déli irányú út haladt

(T.1 – 1784; T.2 – 1790; T.3 – 18. század vége; T.4 – 1800; T.5 – 1801; 1a–b. kép).

A területet hivatalosan 1802-ben osztották ki temetőnek. Ekkor a halomtól nem messze építettek egy haranglábat is, ehhez pedig azt a „csengetyüt” használták fel, melyet Jámbor Nagy Imre bíró öntetett 1781-ben a város közkölségén (BALOGH 1887, 3). 1817-ben a kurgán tetején kőoszlopokkal elkerített feszületet és szoborcsoportot emeltek, a hívek számára a halom az újszövetségi Golgota hegyet, a kálvária pedig a keresztutat szimbolizálja (SZILÁGYI 1980). Víg László művészettörténeti leírásában: „A római katolikus temetőben látható az 1817-ben épült Kálvária [...]. A kőfeszület tövében Magdolna térdelő alakja, mellette kenetes edénye és Ádám koponyája látható. A feszület jobbán a fájdalmas Szűz Mária, balján Szent János apostol alakja áll. A szobrok népies barokk megfogalmazásúak. A kompozíció körül 19. század eleji sírkövek alkotnak meg-megdőlve képi egységet. Figyelemre méltóak a földhalom körül épített timpanonos stációk, melyeken vasajtók védték a vaslemezre festett passióképeket” (VÍGH 2000, 393). A feszületet több kéziratot térkép is feltünteti (T.6 – 1840; T.7 – 1840; T.8 – 1847; T.9 – 1864; T.10 – 1882; T.12 – 1908). A temetőn belül a Kálvária-domb temetkezési szempontból kiemelt (presztízs) helynek számított, ez a sírok méretén és minőségén is meglátszott; a 19. század derekán már megjegyezték: „diszes síremlékekkel ellátva”.¹⁰

A halomtetőn az 1880-as évek elején már kataszteri felmérési pont állt (T.10 – 1882; T.12 – 1908; 1c. kép). 1982-ben a régi pont közelében az állami földmérés negyedrendű vízszintes alappontot állandósított (száma: 37-1440; GEOSHOP; 2b. kép).

A temetőn belül csak fokozatosan épültek ki a sírsorok. A 20. század első felében már létezett a halom melletti úthálózat (T.14 – 1950). Az 1960-as elejéig még csak az északról, délről és a keleti irányból a halomhoz vezető utak mentén sorakoztak sírok, az utak közötti nagyobb területeket szántóként használták (FENTRŐL, 1960, 1962; T.15 – 1955; T.16 – 1961; T.17 – 1965; 2a. kép). Az 1960-as évek közepétől az északkeletre

10 Pesty Frigyes helynévtára 1864.

fekvő részt elkezdtek sírokkal beépíteni (FENTRŐL, 1966), az 1970-es évekre pedig ez a terület teljesen bezáródott sírokkal (FENTRŐL, 1975; T.19 – 1977; T.20 – 1979). Az 1990-es évekre a délkeletre elhelyezkedő, korábban üres terület is sírsorokkal épült be (T.21 – 1992).

A halmot az 1960-as–1970-es években még egészen nagy felületen gyepp borította, sírok csak szórványosan voltak jelen, leginkább a lábrészekben, valamint fákat és egyéb dísznövényeket is sokkal kisebb számban telepítettek (2c. kép). Ekkor az északi felvezető lépcső két oldalán sűrű cserjesor látható a légifotókon (FENTRŐL, 1960, 1962, 1966, 1975). A 2000-es évekre a helyzet megváltozott: egyre inkább beépítették a felszínt sírokkal, egyre több fásszárút és dísznövényt ültettek, ezzel együtt a halmon található gyepp kiterjedése is folyamatosan csökkent (FENTRŐL, 2000). Ez a tendencia a későbbiekben is folytatódott (GOOGLE EARTH), illetve napjainkban is tart (2d. kép).

A halom mai állapota

A Kálvária-domb igen karakteres, egyedi, szép megjelenésű, nagyméretű halom (3. kép, 4a. kép). Teljes területe temetőn belül található. A sok kisebb átalakítás miatt a kurgán viszonylag bonyolult morfológiával rendelkezik. A tetőből a kálvária építését megelőzően szedtek le egy keveset, eredetileg legalább 0,3 m-rel magasabb lehetett. Körben a halom ívét követve – kisebb-nagyobb mértékben – minden oldalról lemetsztették a széleket, csak a déli perem tűnik eredetinek. A sírok és sírsorok kialakításának megfelelően több lépcsőben leszedték a halom oldalait síkban (bár lokálisan eltérő mértékben).

Az északi peremrészt is egyenletes felszínné alakítva elhordták, azonban ez kevésbé feltűnő, mert innen indul a halomtetőre felvezető, régi téglából kirakott lépcső (főleg „Oláh” és „SZV” [azaz Szentes Város] feliratos téglából építették meg). A lépcső három szakaszból áll, az egyes szakaszokat két vízszintes rész szakítja meg (4b. kép). A déli oldalon egy rövidebb, keskenyebb, szintén téglából épült lépcső visz fel a halom alsó harmadáig (5c. kép). Szintén a déli oldalon

egy további, betonból készült kisebb lépcső is található a sírok közé ékelve, mellette paddal.

A tetőn barokk kálvária szoborcsoport található (5a. kép, 6a–e. kép), ezt fokozatosan növényzet (borostyán) növi be. A feszület alapján, barokk csigadíszítéssel keretezett táblában az 1817-es építési évszám látható (6b. kép). Szent János szobra erősen megdőlt, de a másik két szobor alapzata is enyhén elmozdult. A szobrokat régi, kőből faragott, hasáb alakú, lekerekített tetejű kerítésoszlopok veszik körül; összesen nyolc darab (5d. kép). Ezek közül öt még viszonylag épen áll vagy csak enyhén megdőlt, egy erősen megdőlt, egy kiásva a földön fekszik, egy pedig kettétört (ennek töve a földbe van leásva). A kőoszlopok oldalában felismerhetők az egykor az oszlopokat összekötő alsó és felső fakorlátok vésett illesztési helyei, illetve egyéb illesztési pontok.

A halomtetőn, a kerítésen belül régi, szögletes, kőből díszesen faragott, letöredezett sarkú geodéziai alappont áll, ennek tetejét hatszög alakú vastető fedi (5e. kép). A kerítésen kívül „HP” feliratú földmérési alappont betonoszlopa van a földbe ásva.

A temetőben összesen tizennégy kálvária-stáció található: az északról a halomhoz vezető út mentén az első négy megálló, további tíz pedig körben a halom szélein és peremén, nagyjából egyenlő távolságokra egymástól (4a. kép). Jelenleg mindegyik stáció képtartójából hiányoznak a passióképek.

Az egész halom felületén megtalálhatók a sírok és sírhelyek, újabbak és régiek egyaránt, eltérő állapotban (5b. kép, 5f. kép). Főleg a lábi részekben körben szabályos sorokban és sűrűbben, az oldalakon és a tetőn ritkábban, elszórtan jelentkeznek a sírok. Több régi, letört, eldőlt, növényzettel benőtt sírkereszt is látható a felszínen.

A kurgán felszínét nagyrészt gyomos szárazgyepp fedi, azonban mozaikosan kisebb-nagyobb foltokban – elsősorban a halomtetőn – jelen van az eredeti csenkeszes lőszvegetáció gyepe is. Szórványosan akác, ördögcérna és telepített kultúrnövények nőnek (a sírokra ültetve és részben kivadulva; ezek az invazív növények helyenként nagyon terjednek). Az egész halmon itt-ott elszórtan szemét látható (üvegek,

műanyagok). A déli peremen szeméttároló konténer, mellette szintén sok kiszórt szeméttel. Közvetlenül a halom körül, annak lementszett peremeit is érintve északkeletre aszfaltút, keletre betonjárda, nyugatra pedig zúzott kővel felszórt, fűvel szegélyezett út halad.

A Kálvária-domb közvetlen környezetében temető fekszik szabályos sírsorokkal, dísnövényekkel, kiépített utakkal stb., nyugatra szántó terület (jelenleg fóliasátrakkal), valamint csatornaárok húzódik.

A halom növényzetének jellemzése

A botanikai felmérés során a halomfelszínen található gyeppen – a sírok területét és az azokra ültetett fajokat nem számítva – összesen 103 hajtásos növényfajt regisztráltunk (1. táblázat). Ezek természetes eredetű, a gyepebe ültetett, spontán megjelenésű, esetleg a sírokról kivadult állományok.

A halom növényzete eredetileg fátlan szárazgyep lehetett, ami az ültetett (és részben spontán megjelenő) fásszárúak, a halmon létesített sírok, illetve egyéb bolygatások (halomtető átalakítása, lépcsők, szobrok építése, taposás, gyomlálás stb.) következtében erősen degradálódott, illetve napjainkban is átalakulóban van.

A jobb természetességű szárazgyepekre jellemző évelő fajok közül érdemes kiemelni a ligeti (*Salvia nemorosa*), osztrák zsályát (*S. austriaca*), deres tarackbúzát (*Elymus hispidus*), villás boglárkát (*Ranunculus pedatus*), barázdált csenkeszt (*Festuca rupicola*), tejoltó galajt (*Galium verum*) és a sarlófűt (*Falcaria vulgaris*). Védett növényfajok közül – nem számítva az egyik sírra ültetett törpemandulát (*Amygdalus nana*) – a tiszántúli szárazgyepekre, mezsgyékre jellemző nyúlánk sárma (*Ornithogalum brevistylum*) fordul elő a halmon.

A folyamatos bolygatás hatására felszaporodtak a különböző, zavarást tűrő gyomfajok; például egérárpa (*Hordeum murinum*), apró szulák (*Convolvulus arvensis*), meddő rozsok (*Bromus sterilis*), ragadós muhar (*Setaria verticillata*), kanadai betyárkóró (*Conyza canadensis*), bojtórjános tüskemag (*Torilis japonica*). A gyomfajok

közül érdemes kiemelni a mára megritkult, elsősorban a Tiszántúl déli részén előforduló, vörös listás (KIRÁLY 2007) gerelyes gémorrt (*Erodium ciconium*), mely jelentős egyedszámban maradt fent elsősorban a halomtetőn és a déli oldalon (7. kép).

A halom természetes növényzetét leginkább az ott előforduló, részben szándékosan telepített fásszárúak veszélyeztetik; ilyen a fehér akác (*Robinia pseudoacacia*), közönséges ördögcérna (*Lycium barbarum*), orgona (*Syringa vulgaris*), keskenylevelű kőris (*Fraxinus angustifolia*), nyugati ostorfa (*Celtis occidentalis*) stb., melyek egy része spontán terjedésnek is indult. Lágyszárú fajok közül lokálisan potenciális özönnövényeké válhatnak a szintén betelepített nagy meténg (más néven nagy télizöld) (*Vinca major*), a citromfű (*Melissa officinalis*) és a kínai alkörmös (*Phytolacca esculenta*).

Faunisztikai adatok

A kurgán növényzete nem csak a löszvegetáció néhány karakterfajának és ritka gyomfajoknak, de különböző állatfajoknak is otthonául szolgál. Így megtalálható itt az árnyékosabb, északi oldalon a védett sötétszajú ligeticsiga (*Cepaea nemoralis*), mely kifejezetten unikális előfordulás a nagyalföldi tájon (DOMOKOS 2020), feltehetően valamilyen telepített dísnövénnyel hurcolták be. További hat csigafaj előfordulását is kimutatta Domokos Tamás, ezek közül a ragyogó tűcsiga (*Ceciloides acicula*), a háromfogú csavarcsiga (*Chondrula tridens*), a védett éticsiga (*Helix pomatia*) és a sima gyepcsigácska (*Vallonia pulchella*) érdemel említést (DOMOKOS-MAJOROS 2024).

Él a halmon a szintén védett fürge gyík (*Lacerta agilis*) és a fali gyík (*Podarcis muralis*) is. A fali gyík újabban települések belterületén és urbanizált környezetben terjedő faj (DÉKÁNY et al. 2015), ugyanakkor az Alföldön kifejezetten ritka (HERPTÉRKÉP), kunhalomról pedig még tudomásunk szerint eddig nem került elő. A Kálvária-domb északi téglalépcsőjén észlelte két sütkérező példányát Bede Ádám 2024. március 30-án (8. kép); talán a temető sírköveivel hurcolták be a fajt.

Természetmegőrzési és örökségvédelmi problémák

A szentesi Kálvária-domb nem csak a katolikus hívők, de a teljes városi lakosság körében is a mai napig tiszteletnek örvend. Nagybőjtben keresztút-járást tartanak az itt található kálvárián (4c. kép), mindenszentek és halottak napja környékén pedig mécseseket gyűjtanak a szoborcsoportnál (5e. kép).

A halom állapota az utóbbi években (évtizedekben) egyre inkább leromlott, ez a negatív folyamat természetmegőrzési és kulturális örökségvédelmi szempontból egyaránt aggasztó. A halom felszínén évről évre előretör az idegenhonos fászszerű vegetáció, ezzel együtt csökken az eredeti szárazgyepi lösznövényzet. Nagyon visszahúzódott például a ligeti zsálya és a barázdált csenkesz állománya, eltűnt a vastövű imola, a kakukkfű és a sarlófű. Az újabb sírok kiépítése is problémás (lásd még MOLNÁR V. 2018), hiszen ezek létesítésével tovább csökken a szabad felszín, illetve az eredeti, 19. századi síregyüttesek képét megbontják az újabb, merőben eltérő stílusú sírpítmények, így a halom tájképi/városképi értéke is csökken (5f. kép).

A szoboregyüttes – főleg a Szent János-szobor (6a. kép) – megdőlt, az azt körülölelő kerítés is elhanyagolt állapotú, a kerítés kőoszlopai közül több enyhén vagy erősen megdőlt, sőt valamegyik már el is tört (5d. kép). A szobrokat és az északi lépcsőt fokozatosan benövi a növényzet (elsősorban a borostyán). A régi sírkövek folyamatosan eltűnnek a halomoldalokról, oly módon, hogy kidőlnek vagy eltörnek, a földön pedig ezeket is elfedi a vegetáció. A felszínen lokálisan folyamatosan szemét termelődik, melyet jellemzően a használaton kívüli mécsesstartók, műanyag-koszorúk, illetve a sírok beton- és téglapítményének letöredezése okoz.

Jelenleg motoros fűkaszával évente rendszeresen lekaszálják a felszínt, ennek a kezelésnek a fenntartása továbbra is szükséges. Fontos volna továbbá, hogy a lekaszált avar a felhalmozódás elkerülése érdekében elhordásra kerüljön. A szárazgyepi élőhely stabilizálása és az ehhez kötődő fajok megőrzése érdekében

szükséges lenne eltávolítani az invazív fászszerűakat, elsősorban az akácot, ördögcérnát, orgonát, keskenylevelű kőrist és a nyugati ostorfát. Ajánlatos lenne továbbá – a lakosság meggyőzésével és együttműködésével – a nagyméretű fák eltávolítása is, mivel ezek jelenléte sem kedvez egy megfelelő természetességű szárazgyep fennmaradásának. További természetvédelmi javaslat, hogy a halmon található sírokra és környékükre ne kerüljenek idegenhonos élő dísznövények, hiszen lokálisan szinte bármilyen télálló faj özönnövényé válhat.

Ugyan a halom nyilvántartott mint régészeti lelőhely (MNM RÉGÉSZETI ADATBÁZIS) és a szentesi értéktárba is bekerült (a „Kálvária-domb és épített környezete”; SZENTESI ÉRTÉKTÁR), azonban az emlék ezeken túl semmilyen jogi védelmet nem élvez. Ezért mindenképpen érdemes lenne a szoborcsoport és a kálvária hivatalos műemlékké nyilvánítása.

Érdemes lenne kidolgozni egy megvalósítási tervet az emlékek helyreállítása, illetve állaguk megóvása érdekében. Ehhez szükséges lenne egy részletes leltárt készíteni a halmon található síremlékekről, különös tekintettel a 19. századi sírokra (5a–b. kép).

A halomtest és a felszín hosszú távú megőrzése érdekében rögzíteni kellene a jelenlegi állapotokat, és rendeletben előírni, hogy újabb sírhelyet ne osszanak ki a Kálvária-domb területén. A meglévő sírokat fel kellene újítani, a ledőlt és szét-tört régi sírköveket helyreállítani. A hulladékokat (üveg- és műanyag-szemetet, letöredezett sírdarabokat) össze kellene szedni. A központi szoborcsoportot mindenképpen restaurálni szükséges, valamint annak kerítését is az eredetinek megfelelően helyreállítani. Kultúrtörténeti emlék a 19. századi földmérési pont is, mely szintén renoválásra szorul, valamint az ipartörténetileg is érdekes téglákból kirakott lépcsők is rendszeres tisztítást igényelnek. A kálvária-stációk karbantartása is indokolt, valamint a hiányzó passióképek pótlása is megoldandó feladat.¹¹

¹¹ A kutatást a Nemzeti, Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH FK 146506: B. Á.; NKFIH FK 135329: D. B., S. K., B. Á.), valamint a Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóság támogatta. Továbbá ezúton szeretnénk köszönetet mondani Tirják Lászlónak, Bánfi Péternek, Pánya Istvánnak és Domokos Tamásnak.

Felhasznált térképek

- T.1: Első katonai felmérés. 1784. 1:28.800. XX.26 (Hadtörténeti Intézet Térképtára; MAPIRE).
- T.2: „MAPPA / PRAEDII / SZENT ≡ LÁSZ / LŐ : ú DÓNÁT”. 1790 körül. Dobosi Ferenc (Magyar Országos Levéltár S 82. 105; HUNGARICANA).
- T.3: „Szentesi határ és puszták”. 18. század vége (Magyar Országos Levéltár S 82. 39; HUNGARICANA).
- T.4: „MAPPA / Exhibens Terrena tam / OPPIDI SZENTES”. 1800. Vertics József, Samu János (MOL S 82. 111; HUNGARICANA).
- T.5: „Nagy Méltóságú / GRÓF KÁROLYINÉ Ő EXCELLENTIÁJÁNAK / született BÁRÓ / HARUKKER JOSEPHA / ASZSZONYNAK, / FELSÉGES KIRÁLYNÉNK KERESZTES DÁMÁ- / JÁNAK, / Szentes Várossa, Orosháza Helysége, Kiss-Csákó, Szé- / nás, és Kiss-Királyhegyes Puszták’ / Örökös Földes-Afzfonyá- / nak ajánlja, Vásárhelyen 1801^{dik} Eféztendőben.”. Vertics József (Magyar Országos Levéltár S 82. 113; HUNGARICANA).
- T.6: „SZENTESVÁROSA’ / HATÁRAITÉRKÉPÉT / MAGÁBA FOGLALÓ / KÖNYV”. 1840. Seress László (Szentesi Levéltár SzvT. 5).
- T.7: „SZENTESVÁROSA’ / egész / HATÁRÁNAK / TÉRKÉPE / 1840”. Nemes Seress László (Szentesi Levéltár SzvT. 5).
- T.8: Szentes város határa. 1847 körül (Kosztá József Múzeum Térképtára Kéz. 1).
- T.9: „SZENTES / HATÁRRAJZA”. Évszám nélkül. 1860 és 1864 között. Kerl Vilmos (Szentesi Levéltár SzvK. 17).
- T.10: „SZENTES / rendezett tanácsú város / Csongrád megyében”. 1882. 1:2.880. 136. szelvény (Szentesi Levéltár SzvK. 30; MAPIRE).
- T.11: „Szentes város belterületének térképe”. 1890. Stark Nándor könyvkiadóhivatala (Magyar Országos Levéltár S 82. Nyomtatott térképek 25; HUNGARICANA).
- T.12: „SZENTES / csongrád vármegyei rendezett tanácsú város~ / KATASZTERI BIRTOKVÁZLATA / 1908/9.”. 1:2.880. Lengvárszky Jenő. 136. szelvény (Szentesi Levéltár SzvK. 32).
- T.13: „SZENTES VÁROS HATÁRÁNAK TÉRKÉPE”. 1911. Szvaton József (Szentesi Levéltár SzvT. 29; Koszta József Múzeum Térképtára Top. 6).
- T.14: Katonai felmérés. 1950. 1:25.000. L-34-53-B-a (Hadtörténeti Intézet Térképtára).
- T.15: Katonai felmérés. 1955. 1:25.000. L-34-53-B-a (Hadtörténeti Intézet Térképtára).
- T.16: Katonai felmérés. 1961 1:10.000. L-34-53-B-a-1 (Hadtörténeti Intézet Térképtára).
- T.17: Katonai felmérés. 1965. 1:50.000. L-34-53-B (Hadtörténeti Intézet Térképtára).
- T.18: „Szentes város / Rétegvonalas helyszínrajza”. 1967 (Kosztá József Múzeum Térképtára Top. 16/O).
- T.19: Egységes országos térképrendszer (EOTR). 1977. 1:10.000. 37-144 (Hadtörténeti Intézet Térképtára).
- T.20: Katonai felmérés. 1979. 1:25.000. L-34-53-B-a (Hadtörténeti Intézet Térképtára).
- T.21: Katonai felmérés. 1992. 1:25.000 (Hadtörténeti Intézet Térképtára).

Irodalom

- BALOGH 1887 Balogh János: *A mi halmaink III.* Szentesi Lap 17/15 (1887. április 9.) 2–3.
- BEDE 2014 Bede Ádám: *Halmokhoz fűződő történeti és hiedelemmondák a Közép-Tiszántúlon.* Belvedere Meridionale 26/3 (2014) 104–116.
- BEDE 2016 Bede Ádám: *Kurgánok a Körös-Maros vidékén... Kunhalmok tájrégészeti és tájökológiai vizsgálata a Tiszántúl közepső részén.* Magyar Természettudományi Társulat, Budapest 2016.

- BEDE–SZARKA 2003 Bede Ádám–Szarka József: *Egy középkori határjárás nyomában. A Fábiánsebestyénhez tartozó Rekettyés rét 1523-as határjárása*. MKCSM 2002 (2003) 51–72.
- BEDE et al. 2014 Bede Ádám–Csathó András István–Czukur Péter–Páll Dávid Gergely–Szilágyi Gábor–Sümei Pál: *A hortobágyi Ecse-halom geomorfológiai, tájtörténeti, botanikai, szedimentológiai és mikromorfológiai vizsgálatának előzetes eredményei*. In: Környezetföldtani és környezettörténeti kutatások a dunai Alföldön. Szerk. Sümei Pál. Szeged 2014, 29–41.
- CSALOG 1955 Csalog József: *Mit rejtene a kúnhalomok?* Viharsarok 11/188 (1955. augusztus 11.) 4.
- CSATHÓ 2020 Csathó András István: *A kúnhalomok kitüntetett szerepe ritka, veszélyeztetett gyomnövényfajok fennmaradása szempontjából (előzetes szakirodalmi áttekintés)*. In: Legújabb eredmények a kúnhalomok védelmében. A „Kúnhalomok védelmében” című konferencia 25 távlatából. Szerk. Rákóczi Attila. Lőkösháza 2020, 93–119.
- DANI 2020 Dani János: *A kurgánok és az építőik. Az Alföld a bronzkor hajnalán*. Magyar Régészet 9/2 (2020) 1–19.
- DANI–HORVÁTH 2012 Dani János–Horváth Tünde: *Őskori kurgánok a magyar Alföldön. A Gödörsíros (Jamnaja) entitás magyarországi kutatása az elmúlt 30 év során. Áttekintés és revízió*. Budapest 2012.
- DEÁK 2018 Deák Balázs: *Természet és történelem. A kurgánok szerepe a sztyeppi vegetáció megőrzésében*. Debrecen 2018.
- DEÁK 2020 Deák Balázs: *Környezettörténeti vizsgálatok jelentősége a kurgánok kutatásában*. In: Környezettörténet. Tanulmányok Sümei Pál professzor 60 éves születésnapjára köszöntésére. Szerk. Törőcsik Tünde–Gulyás Sándor–Molnár Dávid–Náfrádi Katalin. Szeged 2020, 179–186.
- DÉKÁNY et al. 2015 Dékány Bulcsú–Kövérsz Szilvia–Babocsay Gergely: *A fali gyík (Podarcis muralis) városi elterjedését és állomány-szerkezetét befolyásoló tényezők vizsgálata*. Természetvédelmi Közlemények 21 (2015) 32–40.
- DOMOKOS 2020 Domokos Tamás: *A Cepaea hortensis (O.F. Müller, 1774) /fehérszájú kerticsiga és a Cepaea nemoralis (Linnaeus, 1758) /sötétszájú ligeticsiga előfordulása a Dél-Tiszántúlon és a Duna–Tisza közti Csongrádon, Csanyteleken és Szegeden*. Soosiana 34 (2020) 5–11.
- DOMOKOS–MAJOROS 2024 Domokos Tamás–Majoros Gábor: *Tizenkét Szentes környéki földhalom csigaegyüttesének összehasonlítása a Mindszenten és Hódmezővásárhelyen lévő halomegyüttes csigafaunájával*. Crisicum 13 (2024) in press.
- ECSEDEY 1979 Ecsedy István: *The people of the pit-grave kurgans in Eastern Hungary*. FontArchHung 1979, 1–85.
- EKKLÉZSIA I–II. Takács Edit (közreadja): *A SZENTESI Reformata Ekklesiának MATRICULÁJA. A szentesi református ekklezsia története. 1700–1825. (Forráskiadvány)*. I–II. CD-ROM. TEAM Számítástechnikai Magániskola, Szentes 2001.
- HEGEDŰS 1977 Hegedűs Katalin: *Jelentés a Szentes-besenyőhalmi ásatásról*. In: Szentesi tanulmányok. Az 1975. évi honismereti napok előadásai. Szerk. Péter László. [Csongrád megyei könyvtári füzetek 8.] Szeged 1977, 5–11.
- HEGEDŰS 1978 Hegedűs Katalin: *Der Tumulus mit dem Grubengrab von Szentes-Besenyőhalom*. MFMÉ 1976–1977/1 (1978) 27–37.
- HEGEDŰS 1981 Hegedűs Katalin: *A Derekegyház ibolyásdombi feltárások*. MKCSM 1981, 3–8.
- KIRÁLY 2007 Király Gergely (szerk.): *Vörös Lista. A magyarországi edényes flóra veszélyeztetett fajai*. Sopron 2007.
- KIRÁLY 2009 Király Gergely (szerk.): *Új magyar fűvészkönyv. Magyarország hajtásos növényei. Határozókulcsok*. Jászvafő 2009.
- KULCSÁR 1998 Kulcsár Valéria: *A kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai — Погребальный обряд сарматов Карпатского бассейна — The burial rite of the Sarmatians of the Carpathian basin.. [Múzeumi füzetek 49.] Aszód 1998.*
- MASEK et al. 2019 Masek Zsófia–Serlegi Gábor–Vágvolgyi Bence: *Halmok, körárkok, és ami mögöttük van. Római kori halomsíros temetők komplex roncsolásmentes régészeti kutatása az Alföldön*. Magyar Régészet 8/4 (2019) 18–26.

Internetes források

- MOLNÁR V. 2018 Molnár V. Attila (szerk.): Élet a halál után. A temetők élővilága. Debrecen 2018.
- PÁRDU CZ 1950 Párducz Mihály: *A szarmatakor emlékei Magyarországon III. — Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns III.* ArchHung 30. (1950).
- PETRÁK-KRÓNIKA 1997 Takács Edit (közreadja): *Petrák-krónika "melyis Szentes városának a legrégib időkől valló történetét... foglalja magában".* [Tanulmányok Csongrád Megye történetéből 25.] Szentes–Szeged 1997.
- SZENDREY 1929 Szendrey Ákos: *Csongrádmegyei helynevek.* Népünk és Nyelvünk 1 (1929) 231–236.
- SZILÁGYI 1980 Szilágyi István: *Kálváriák. Építészeti hagyományok.* Budapest 1980.
- TÓTH et al. 2018 Tóth, Csaba Albert–Rákóczi, Attila–Tóth, Sándor 2018: *Protection of the state of prehistoric mounds in Hungary: law as a conservation measure.* Conservation and Management of Archaeological Sites 20 (2018) 113–142.
- VÍGH 2000 Vígh László: *Építészeti emlékek.* In: Szentes helyismereti kézikönyve I–II. Szerk. Kis-Rácz Antalné–Labádi Lajos–Vörös Gabriella. Szentes 2000, 391–408.
- ZALOTAY 1939 Zalotay Elemér: *Szentes régi vízrajza.* In: Kogutowicz Károly emlékkönyv. Szerk. Wagner Richárd. Szeged 1939, 301–312.
- ZSÍROS 1990 Zsíros Katalin: *Szentes földrajzi nevei.* Tanulmányok Csongrád Megye Történetéből 16 (1990) 5–121; különlenyomata: Szentes 1990.
- FENTRŐL: A Budapest Főváros Kormányhivatal Földmérési, Távérzékelési és Földhivatali Főosztályának archív légifotó-oldala, Budapest. Internetes elérése: <https://www.fentrol.hu> (2024. április 30.).
- GEOSHOP: A Budapest Főváros Kormányhivatal Földmérési, Távérzékelési és Földhivatali Főosztályának adatszolgáltató oldala, Budapest. Internetes elérése: <http://geoshop.hu> (2024. április 30.).
- GOOGLE EARTH: Google Earth Pro online térinformatikai program, Mountain View, Kalifornia, Amerikai Egyesült Államok. Internetes elérése: <https://www.google.hu/intl/hu/earth> (2024. április 30.).
- HERPTÉRKÉP: A Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület Kétéltű- és Hüllővédelmi Szakosztálya honlapja. Internetes elérése: <https://herpterkep.mme.hu> (2024. április 30.).
- HUNGARICANA: A Petőfi Irodalmi Múzeum közgyűjteményi portálja, Budapest. Internetes elérése: <https://hungaricana.hu/hu> (2024. április 30.).
- MAPIRE: Az Arcanum Kiadó térképi adatbázisa. Internetes elérése: <https://maps.arcanum.com/hu> (2024. április 30.).
- MNM RÉGÉSZETI ADATBÁZIS: Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adatbázis, Budapest. Internetes elérése: <https://archeodatabase.hnm.hu/hu> (2024. április 30.).
- SZENTESI ÉRTÉKTÁR: Szentesi értéktár. Szentesikumok gyűjteménye. A Szentesi Közös Önkormányzati Hivatal oldala, Szentes. Internetes elérése: <https://szentesiertektar.hu> (2024. április 30.).

Landscape history, actual condition and vegetation of the Kálvária-domb mound in Szentes

Ádám Bede, Balázs Deák, Orsolya Valkó, Kristóf Süveges

The Kálvária-domb (meaning 'Calvary Mound') is located in Szentes town, Csongrád-Csanád County, Hungary. The kurgan was built by the Yamnaya Culture during the Late Copper Age for burial purposes. Then later they used it as a sentinel mound. The first report about using the mound for sentinel purposes is from 1566, from times when the area was occupied by the Ottoman Empire. This function was mentioned in the name of the mound: Vigyázó-halom ('Sentinel Mound'), and 'Őr-halom' ('Guard Mound'). Later, in the 18th century the mound was used as a cemetery. In 1709, the German military also used the mound to bury the soldiers passed due to the plague. Since 1802, the neighbouring area around the mound has been used as a Catholic cemetery. The cemetery holds a calvary and also a crucifix. Present day, local people use and maintain the cemetery on and around the mound. Also the kurgan is a central place for the annual calvary procession during Lent. The landscape scale transformation of natural habitats into urban and agricultural lands started in the 19th century. Before then the kurgan and the neighbouring areas were covered by

grasslands. During the botanical survey in the grassland of the kurgan we have registered 103 plant species. Although the vegetation of the mound is under a large human pressure and covered by graves, a considerable part of it is covered by dry grassland vegetation and holds several grassland specialist species such as *Bromus inermis*, *Carex praecox*, *Elymus hispidus*, *Ranunculus pedatus*, *Salvia austriaca* and *Salvia nemorosa*. There is also a small population of the protected *Ornithogalum brevistylum* on the mound. Rare weed species on the kurgan is the *Erodium ciconium*. As a threat to biodiversity the graves are often overgrown by many planted and spontaneously established adventive species. The occurrences of the grove snail (*Cepaea nemoralis*) and the common wall lizard (*Podarcis muralis*) on the mound are important from the conservation viewpoint. In order to preserve the grassland and restore the cultural monuments (calvary, group of baroque statues, old graves), it would be worthwhile to work on a long term strategy for nature conservation and heritage protection, and as part of this, to declare an official monument status for the whole site.

1. táblázat: A halmon talált edényes növényfajok listája. A régió jobb természeti állapotú löszgyepeiben előforduló fajokat csillag szimbólummal (*) jelöltük

Sorszám	Latin név	Magyar név	Megjegyzés
1.	<i>Acer campestre</i>	mezei juhar	Ültetve.
2.	<i>Acer platanoides</i>	korai juhar	Ültetve és kivadul.
3.	<i>Achillea collina</i>	mezei cickafark	
4.	<i>Amaranthus retroflexus</i>	szőrös disznóparéj	
5.	<i>Amygdalus nana</i>	törpe mandula	Sírra ültetve a halomtető északkeleti részén.
6.	<i>Angelica sylvestris</i>	erdei angyalgyökér	
7.	<i>Arrhenathrum elatius</i>	franciaperje	
8.	<i>Atriplex cf. oblongifolia</i>	hosszúlevelű laboda	A felmérés idejében még fiatal, termés nélküli példányok. A habitus és az élőhely alapján valószínűleg ez a faj.
9.	<i>Ballota nigra</i>	fekete peszterce	
10.	<i>Bellis perennis</i>	százszorszép	
11.	<i>Bromus inermis*</i>	árva rozsnok*	
12.	<i>Bromus sterilis</i>	meddő rozsnok	
13.	<i>Calepina irregularis</i>	ráncos matyó	
14.	<i>Capsella bursa-pastoris</i>	pásztortáska	
15.	<i>Cardaria draba</i>	útszéli zsázsa	
16.	<i>Carex praecox</i>	korai sás	
17.	<i>Celtis occidentalis</i>	nyugati ostorfa	Spontán megtelepedés.
18.	<i>Centaurea scabiosa*</i>	vastövű imola*	A 2000-es években még jelen volt a halmon, mára eltűnt.
19.	<i>Chenopodium album</i>	fehér libatop	
20.	<i>Cirsium vulgare</i>	közönséges aszat	
21.	<i>Consolida ajactis</i>	kerti szarkaláb	Ültetve és kivadul.
22.	<i>Convolvulus arvensis</i>	apró szulák	
23.	<i>Conyza canadensis</i>	kanadai betyárkóró	
24.	<i>Crepis pulchra</i>	szép zörgőfű	
25.	<i>Crepis setosa</i>	serteszőrű zörgőfű	
26.	<i>Cynodon dactylon</i>	csillagpázsit	
27.	<i>Dipsacus laciniatus</i>	héjakút mácsonya	
28.	<i>Elymus hispidus*</i>	deres tarackbúza*	Szórványosan.
29.	<i>Elymus repens</i>	közönséges tarackbúza	

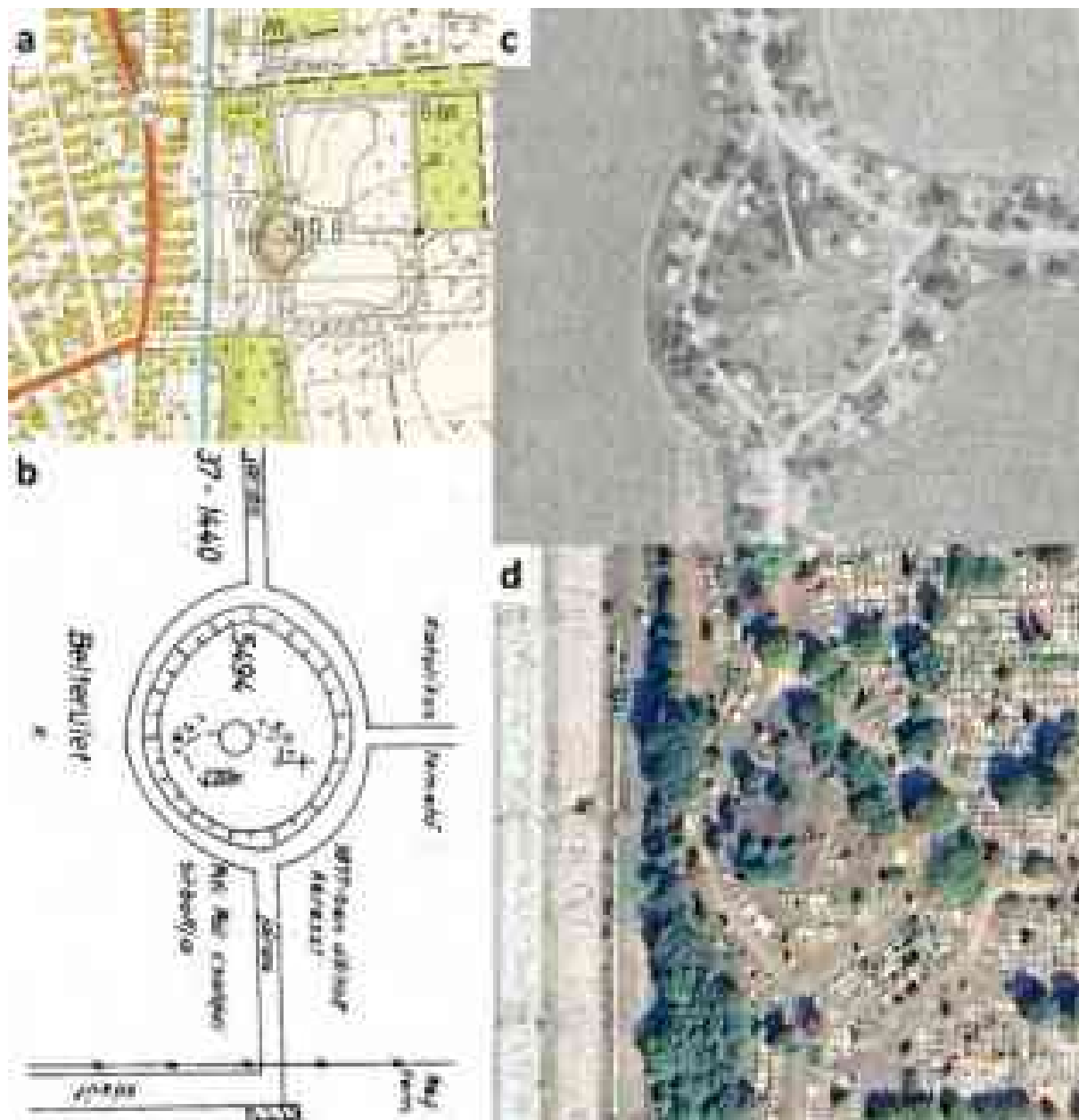
Sorszám	Latin név	Magyar név	Megjegyzés
30.	<i>Eragrostis minor</i>	kis tőtíppan	
31.	<i>Erigeron annuus</i>	egynyári seprence	
32.	<i>Erodium ciconium</i>	gerelyes gémorrr	Elsősorban a halomtetőn és a déli oldalon.
33.	<i>Erodium cicutarium</i>	bürokgémorr	A déli peremen, út mentén.
34.	<i>Euphorbia esula</i>	sárkutyatej	
35.	<i>Falcaria vulgaris*</i>	sarlófű*	A 2000-es években még jelen volt a halmon, mára eltűnt.
36.	<i>Fallopia convolvulus</i>	szulák keserűfű	
37.	<i>Festuca rupicola*</i>	barázdált csenkesz*	A 2000-es években a halomtetőn állományalkotó, mára nagyon visszaszorult.
38.	<i>Fraxinus angustifolia</i>	keskenylevelű kőris	Spontán megtelepedés.
39.	<i>Fumaria schleicheri</i>	közönséges füstike	
40.	<i>Gagea pratensis</i>	mezei tyúktaraj	
41.	<i>Galium aparine</i>	ragadós galaj	
42.	<i>Galium verum*</i>	tejoltó galaj*	
43.	<i>Geranium pusillum</i>	apró gólyaorr	
44.	<i>Geum urbanum</i>	erdei gyömbérgyökér	
45.	<i>Glechoma hederacea</i>	kerek repkény	
46.	<i>Hedera helix</i>	közönséges borostyán	Ültetve és kivadul.
47.	<i>Hordeum murinum</i>	egérárpa	
48.	<i>Humulus lupulus</i>	közönséges komló	
49.	<i>Juglans regia</i>	közönséges dió	Spontán megtelepedés.
50.	<i>Lactuca serriola</i>	keszeg saláta	
51.	<i>Lamium purpureum</i>	piros árvacsalán	
52.	<i>Ligustrum cf. japonica</i>	japán fagyal	Ültetve.
53.	<i>Limonium sp.</i>	sóvirág-faj	Ültetik és kivadul.
54.	<i>Lolium perenne</i>	angolperje	
55.	<i>Lycium barbarum</i>	közönséges ördögcérna	Spontán.
56.	<i>Mahonia aquifolium</i>	közönséges mahónia	Ültetve.
57.	<i>Medicago lupulina</i>	komlós lucerna	
58.	<i>Medicago sativa</i>	takarmánylucerna	
59.	<i>Medicago x varia</i>	homoki lucerna	
60.	<i>Melandrium album</i>	fehér mécsvirág	
61.	<i>Melissa officinalis</i>	citromfű	Ültetve és kivadul.
62.	<i>Muscari comosum*</i>	üstökös gyöngyike*	
63.	<i>Myosotis arvensis</i>	parlagi nefelejcs	

Sorszám	Latin név	Magyar név	Megjegyzés
64.	<i>Ornithogalum boucheanum</i>	kónya sárma	
65.	<i>Ornithogalum umbellatum</i>	ernyős sárma	
66.	<i>Ornithogalum brevistylum*</i>	nyúlánk sárma*	Védett! 2023-ban 1 tő.
67.	<i>Oxalis corniculata</i>	szürke madársóska	
68.	<i>Oxalis dillenii</i>	parlagi madársóska	
69.	<i>Papaver dubium</i>	bujdosó mák	
70.	<i>Papaver rhoeas</i>	pipacs	
71.	<i>Parthenocissus inserta</i>	közönséges vadszőlő	Ültetve és kivadul.
72.	<i>Phytolacca esculenta</i>	kínai alkörmös	
73.	<i>Picea pungens 'Glauca'</i>	ezüstfenyő	Ültetve.
74.	<i>Plantago lanceolata</i>	lándzsás útifű	
75.	<i>Poa angustifolia</i>	keskenylevelű perje	
76.	<i>Poa bulbosa</i>	gumós perje	Az északi téglalépcsőn.
77.	<i>Polygonum aviculare</i>	madárkeserűfű	
78.	<i>Portulaca oleracea</i>	kövér porcsin	
79.	<i>Ranunculus ficaria</i>	salátaboglárka	A keleti peremen.
80.	<i>Ranunculus pedatus*</i>	villás boglárka*	A tetőn és a déli oldalon.
81.	<i>Reseda lutea</i>	vadrezeda	
82.	<i>Robinia pseudo-acacia</i>	fehér akác	Spontán és ültetve is.
83.	<i>Rosa canina agg.</i>	gyepűrózsa	Spontán.
84.	<i>Rumex patientia</i>	paréjlórom	Bolygatott, pionír felszínen.
85.	<i>Salvia austriaca*</i>	osztrák zsálya*	A nyugati és déli peremen.
86.	<i>Salvia nemorosa*</i>	ligeti zsálya*	A déli lábrészen.
87.	<i>Securigera varia</i>	tarka koronafürt	
88.	<i>Senecio vernalis</i>	tavaszi aggófű	
89.	<i>Senecio vulgaris</i>	közönséges aggófű	
90.	<i>Setaria verticillata</i>	ragadós muhar	
91.	<i>Setaria viridis</i>	zöld muhar	
92.	<i>Sonchus oleraceus</i>	szelíd csorbóka	
93.	<i>Stellaria media</i>	közönséges tyúkhúr	
94.	<i>Syringa vulgaris</i>	közönséges orgona	Ültetve és spontán is.
95.	<i>Taraxacum officinale</i>	gyermekláncfű	
96.	<i>Thuja orientalis</i>	keleti tuja	Ültetve.
97.	<i>Thymus sp.*</i>	kakukkfű-faj*	A 2000-es években még jelen volt a halmon, mára eltűnt.
98.	<i>Torilis japonica</i>	bojtorjános tüskemag	

Sorszám	Latin név	Magyar név	Megjegyzés
99.	<i>Valerianella locusta</i>	saláta galambbegy	
100.	<i>Veronica hederifolia</i> <i>s.l.</i>	borostyánlevelű veronika	
101.	<i>Veronica polita</i>	fényes veronika	
102.	<i>Vinca major</i>	nagy meténg	Ültetve és kivadul.
103.	<i>Viola odorata</i>	illatos ibolya	

1. kép: a) A Kálvária-domb még Szántó-halom néven az első katonai felmérésen (T.1 – 1784); b) A halmot a 18. században még legelő borította, nyugatra a Nagy-völgy folyt, keletre kisebb út haladt (T.2 – 1790); c) A halom a kataszteri felmérés térképlapján mint földmérési pont, rajta feszülettel, már temetőn belül (T.10 – 1882)

2. kép: a) A Kálvária-domb és környezete 1961-ben (T.16); b) A geodéziai alappont bemérésének vázlata (GEOSHOP); c) Légifotó 1962 júliusából (FENTRŐL);
d) Műholdfelvétel 2023 szeptemberéből (FENTRŐL)

3. kép: A Kálvária-domb domborzatmodellje
(az EOTR térkép szintvonalai alapján generálva; T.19)

4. kép: a) A Kálvária-domb panorámaképe északi irányból, két oldalán stációkkal
(2021. április); b) Az északi oldalon felvezető központi lépcső (2005. május);
c) Nagypénteki keresztútjárás (2007)

5. kép: a) A Kálvária-halom központi része (2024. március); b) 19. századi síregyüttes (2024. március); c) A déli oldalon felvezető lépcsősor (2021. április); d) A központi szoborcsoportot elkerítő kőoszlopok némelyike kidőlt vagy eltörött (2024. március); e) 19. századi kataszteri alappont, tetején mécsesekkel (2021. január); f) A sírhelyek egyre nagyobb felületeket foglalnak el (2021. április)

6. kép: a) A Kálvária-domb népies barokk szoborcsoportja (2006. május); b) A feszület talapzatába vésett 1817-es évszám (2005. október); c) Mária Magdolna alakja kenetes edényével és Ádám koponyájával (2006. május); d) Szűz Mária, imára kulcsolt kezekkel (2006. május); e) Szent János enyhén megdőlt szobra (2006. május)

7. kép: A Kálvária-domb nem csak löszgyepi fajoknak, de ritka gyomnövényeknek is otthont ad: a gerelyes gémor (*Erodium ciconium*) jelentős populációja maradt fent a nyitottabb felszíneken (2023. június)

8. kép: A fali gyík (*Podarcis muralis*) kifejezetten ritka az Alföldön, azonban a Kálvária-dombon megtalálható egy kisebb állományuk (2024. március)

A középkori Szer és a budai út

Vályi Katalin*

Fodor István emlékére

Középkorkutatásunk egyik sarkalatos pontja a távoli régiókat összekötő útvonalhálózat, amin belül a Szegedről Budára vezető nagy kereskedelmi és hadiút Csongrád-Csanád vármegyei nyomvonala, valamint annak a Szegedről kivezető szakasza máig foglalkoztatja az érintett kutatókat.¹

Előzmények

Köztudott tény, hogy a kisebb-nagyobb utak világszerte évszázados, nem ritkán érvezredes tradíciókat őriznek, mivel a környezet terep-adottságai (domborzat, hágók, folyók gázlói, révek, árterek szárazulatai stb.) szabták meg a járható útvonalakat. Jó példa erre a mai Magyarország nyugati szélén futó, a Balti tengertől az Adriáig vezető bronzkori borostyánút, melynek a legtöbb szakasza a mai napig használt út. A kitaposott ősi útvonalak hadászati és kereskedelmi célból számukra fontos szakaszait azután a rómaiak építették ki, kavics alapozással és bazaltkő burkolattal látták el, évszázadokon át gondozták, karbantartották őket. Ilyen, gondosan kiépített római útról vármegyénkben nem beszélhetünk, de a források és a régészeti leletek arról tanúskodnak, hogy két útvonalat is használtak a rómaiak a mai Csongrád-Csanád vármegye területén.

Az egyik a Dáciát Pannóniával összekötő, *Miciától* (Vecel/Vețel, RO) a Maros déli partján haladó, majd *Partiscumon* (Szeged) át nyugati irányba, egyenesen *Lugioig* (Dunaszekcső) vezető, a későbbiekben sóútként ismert és használt út volt, aminek a vonalvezetésében egyetértés mutatkozik a szakirodalomban (LAKATOS 1965, 214–219; VADAY 1998, 124; GÁBLER 2008–2010, 48).

A másik, számunkra most fontosabb út azonban bizonytalanabb, több kérdést is felvet. A geográfus Ptolemaiosznak köszönhetjük a Kárpát-medence 2. századi úthálózatának első írásos és rajzos rögzítését, ismertetését. Leírása nyomán rekonstruáltak egy délről északra haladó utat, ami a Tisza vonalát követi és mellette, vagy közelében fekszik *Partiscum* azaz Szeged. A szakirodalomban kialakult nézet szerint ez az út a Tisza bal partján haladhatott. Kiindulópontja a Titel alatti *Acumincum* (Szalánkemén/Slankamen, SRB) lehetett, majd Szegedet érintve vezethetett tovább, egyes feltetelezések szerint akár Tiszafüredig (VADAY 1998, 123; GÁBLER 2008–2010, 49). Anélkül, hogy mélyebben belebonyolódnánk a tárgyalni kívánt korszakunkon kívül eső kérdésbe, néhány meggondolandó szempontra szeretném felhívni a figyelmet.

Ptolemaiosz térképén a Duna és a Temes folyókat ábrázolja, a Tiszát nem. A Temestől északra valóban *Partiscum* (Szeged) az első megjelölt helyiség, ami fölött (tehát északi irányba) a Dunával párhuzamosan sorakoznak a máig nem azonosítható települések (1. kép). Tehát így az is elfogadható, hogy a Tisza mentén haladhatott az út. A problémát a bal part jelenti számomra:

* Ny. régész, valyihorvath@gmail.com

1 Írásomat Fodor István emlékkötetébe szántam, azonban a szerkesztő számomra elfogadhatatlan indokkal elutasította annak közlését.

ha ugyanis ránézünk a Kárpát-medence folyószabályozás előtti vízrajzi térképére, igencsak nehezen érthető, hogy miért ezen a hihetetlenül mocsaras, a Tisza kanyargó ágai és széles ártere, tavak és erek sokasága által végig szabdalts területen át vesződve vonult volna északra a már Strabon híradásából ismert korábbi esetben a római sereg, amikor a túlsáton, a Tisza jobb partján végig kiváló magaspart követi a folyó medrét? (2. kép) Ráadásul Szalánkeménél átkelve a Dunán, a Tisza jobb partjára érkezünk, mint ahogyan Szeged is a jobb parton fekszik. Feljebb, a Tisza bal partján fekvő régészeti lelőhelyek, melyek szintén támpontot adtak az út Tisza balparti feltételezéséhez (VADAY 1998, 2-5. ábra), egy-egy, a víztengerből kiemelkedő, kisebb-nagyobb homokháton fekszenek, melyeket azonban körben terjedelmes vizes térségek határolnak, lehetetlenné téve a folyamatos haladást. Példa erre a Körös torkolat fölött kb. 1 km-re induló, Törökszentmiklósig tartó „sziget”. A mai Tisza meder közvetlen partján, vagy közelében fekvő régészeti lelőhelyekkel, azaz egykori településekkel azonban óvatossá kell lennünk. A szabályozás előtti, sűrűn meanderezett, helyenként több ágra szakadó, mellékvizekben és holtágakban gazdag folyó folyamatosan változtathatta a medrét az idők során. Talán csak egy jelenség lehetett a folyó fő nyomvonalának irányából, enyhe ívéből következően, a fizika törvényszerűségének engedelmessé válva hosszú időn át állandó: ez pedig a hordalékok lerakásával a jobb oldali magaspart folyamatos építése. Ehhez ráadásul még azt is figyelembe kell venni, hogy a folyó szabályozásával a kanyarulatok, meanderek levágásával a mai állapot csak korlátozott mértékben ad támpontot a középkori, vagy az ókori viszonyokra.

Rátérve a középkori út kérdésére, a következők miatt tartom fenn továbbra is az 1995-ben (is) megfogalmazott (VÁLYI 1995, 270) véleményemet.

A középkori Szeged – budai út kérdését tárgyalva a kiinduló támpontot általában Györffy György először 1966-ban megjelent, hatalmas forrásanyagon nyugvó történeti földrajzi munkája jelenti. Ebben három út megjelölésével összefoglalja:

„A szárazföldi utak közül a legfontosabb, a Szegedről Budára vezető nagy út, a később feltűnő Sáregyház és Félegyház, továbbá Tölgy és Kőrös helységeken át vitt. Szeren át haladt a szolnoki út, amely Csongrádon és Alpáron át vezetett É felé” (GYÖRFFY 1987, 886). Bár Árpád-kori oklevél nem tanúskodik erről, kétség nem férhet hozzá, hogy Györffy György a Zsigmond-kori oklevél ismeretében tette ezt a kijelentését. Az középkori okleveleket jól ismerő, Szer történetét feldolgozó, vagy a budai út kérdését érintő korábbi munkák is mind egyetértettek ebben (pl. HORNYIK 1865, 22; REIZNER 1899, 47; 1900, 4). És mivel a Sáregyháza felé vezető út kétség nélkül Szeren át vezetett, nem csoda, ha a későbbiekben minden kutató elfogadta ezt az állítást. A teljesség igénye nélkül, csak néhány, fontosabb, alpmunkát említek meg.

Horváth Ferenc a szeri plébániatemplom feltárása után, a település középkori történetének a vázlatát rajzolta meg, összegyűjtve és rendszerezve a vonatkozó régészeti, építészettörténeti és történeti adatokat. Munkájában – mely máig helytálló – többek között számba veszi a budai útra vonatkozó ismereteket, szempontokat is (HORVÁTH 1975, 363–372).

Ugyanezen a nyomvonalon vezetett az út a 14–16. századi Dél-alföldi úthálózatot tárgyaló Blazovich László munkáiban is (pl. BLAZOVICH 1998; 2002, 51; 2014, C. 3. tábla – C.3.1. térkép). A budai útnak ez a középkori nyomvonala a mai napig számtalan munkában jelenik meg. A teljesség igénye nélkül az utóbbi dolgozatok közül csak a középkori Homokhátság természeti viszonyait egy korabeli útleírás kapcsán vizsgáló Tóber Márta (3. kép), vagy a kiskunsági Homokhátság középkori településtörténetét részletesen elemző Rosta Szabolcs munkáját említhetjük itt meg (TÓBER 2013, 1 és 1. ábra; ROSTA 2014, 294).

Az eddigiektől gyökeresen eltérő megállapításra jutott viszont Szalontai Csaba, aki szerint a középkori út nem Szeren, hanem Kisteleken át haladt, a „középkori Budai kapun” át hagyva el Szegedet (SZALONTAI 2014, 78–79). Nézzük ezek után a konkrét adatokat.

A Szeged – budai út írásos említései

Egy 1389-es oklevél már önmagában is perdöntő, bizonyító erejű érv. Így szól: „1389. ápr. 9. Öttevény. Zsigmond király néhai Erzsébet anyakirálynő leveléből meggyőződén arról, hogy Buda, Félegyháza vagy másfelé a sáregyházi úton járó szegedi polgárok kereskedelmi czikkei a régi kiváltságok értelmében vámmentesek, azért a szer-i nemeseket inti, hogy a sáregyházi úton járó szegedi polgárokat s javaikat ne merjék adóztatni, ellenesetben a vámszedést a szegedi királyi vár javára foglalja le” (REIZNER 1900, 3; ZSO I. 120).

1500-ban Zsigmond lengyel herceg számadáskönyve rögzített egy nagyon sok értékes információt nyújtó utazást. Jagello Zsigmond herceg, II. Ulászló magyar és cseh király öccse jövedelmeiről és kiadásairól pontos számadást vezetett az udvarmesterével. A Krakóban fennmaradt iratok „Zsigmond herceg számadáskönyvei” néven váltak ismertté, melyeknek néhány részlete a délvidéki török elleni portyára vonuló királyi sereg, és kíséretében Zsigmond herceg útját, eseményeit és kiadásait örököltette meg. A közelgő télre hivatkozva tavaszra halasztott hadjárat miatt Bácsról visszaforduló és – udvarostól – Buda felé igyekvő herceg útvonala a következő volt: Bács–Csantavér (80 km, 3 nap), Csantavér–Szeged (50 km, 2 nap), Szeged–Szer (27 km, 1 nap? VK), Szer–Kecskemét (kb. 60 km, 2 nap? VK). A kecskeméti bejegyzésnél azt is megtudjuk, hogy Szegeden, Szeren és Kecskeméten is II. Ulászló királynak volt az útítársa a herceg (ZOLNAY 1975, 6–7).

1526-ban Kemálpasazáde az átvonuló török seregek pusztításainak leírásában a jelentősebb városok – közöttük Szer is – felsorolásával szintén ezt az útvonalat erősíti (THÚRI 1893, 270).

Bár nem bővelkedünk az írásos említésekben, a rendelkezésünkre álló csekély, imént említett adatok bizonyító erejűek. Az 1389-es oklevélből kitűnik, hogy a szegedi polgárok a Szer melletti sáregyházi úton jártak Budára (is) – tehát országos jelentőségű kereskedelmi út vezetett itt. Zsigmond herceg és a királyi udvar útja megerősíti ezt, hiszen aligha gondolható, hogy a királyi kíséret (és feltehetően a sereg

legalább is egy része) ne a legnagyobb, legrövidebb és legbiztonságosabb utat használta volna a hazatérésre. Ez, és a török sereg vonulási útja pedig arra utal, hogy egyben hadiút is volt.

A településhálózat szempontjai

Nem kérdés, hogy a települések létrejötte, növekedése vagy hanyatlása az úthálózatokkal szorosan összefügg. Ez egy kölcsönös hatás, hiszen a régi (sokszor ősi) nyomvonalon kialakuló utak rögzülése, használatuk növekedése elősegíti az út mellett fekvő települések fejlődését, gyarapodását, de a növekvő települések is, egyre szélesedő szolgáltatásaikkal ugyancsak emelik az út használatának jelentőségét, intenzitását. Ennek értelmében fontos az adott település fejlettségének a számbavétele is.

Kubinyi András a középkori városfejlődést vizsgálva 10 kategóriát felállítva rangsorolta az alföldi városokat, mezővárosokat. A részletesen kidolgozott kritériumok alapján Csongrád megyében mindössze 7 központi helyet talált, közöttük az egyik Szer, ami a maga 10 centralitási pontjával az átlagos mezővárosok csoportjába sorolható. Annak is a felső határán helyezkedik el, a már részleges városfunkciót ellátó mezővárosok csoportjának alsó, 11 centralitási ponttal rendelkező települései közelében (KUBINYI 2000, 87).

Melyek a középkori Szer mezőváros Kubinyi András szerinti fejlettségi mutatói?

1. A Bor-Kalánok uradalmi központja, ami egy sor funkció ellátásával járt.²
2. Úthálózati csomópont.
3. Szombatonként hetipiacot tart, vásártartási jogát 1407-ből ismerjük (ZSO II. 5649.sz. 74–75).

2 Horváth Ferenc már 1975-ben számba vette, hogy mi miatt feltételezhető a Bor-Kalán nemzetség környékbeli birtokainak igazgatási-gazdasági központja (HORVÁTH 1975, 370–372). Azóta az elmúlt évtizedek során feltártuk a nemzetség 12. századi tagjainak nemesi udvarházát, uradalmi központját is (VÁLYI 2014, 181–184.)

4. A települést többször említik oppidumként, közülük négyszer 1490 előtt (HORVÁTH 1975, 371).
5. 1504-ben, 1515-ben és 1523-ban a megyegyűlést Szeren tartották (KULCSÁR 1983, 497).

Szer kedvező földrajzi fekvését nem lehet eléggé hangsúlyozni, hiszen életére döntő hatással volt. Távolsága Szegedtől 27 km, tovább folytatva az utat, az utazó ismét kb. 25-27 km múlva ért el Félegyházára. Innen ismét kb. 25-30 km a következő nagyobb állomáshely, Kecskemét.

Ezek a távolságok megfelelnek az ókor óta 25–30 km-nek számított napi járóföldnek, az úton haladó utasok által egy-egy nap általában megtehető útszakasznak. Az út mellett fekvő nagyobb települések nyújtottak az utazóknak biztonságos szállást, az állatoknak és embereknek pihenést, ellátást. Máig világosan látható a városok hálózatán ez, szinte minden (ma is) fontosabb út mellett ilyen távolságra követik egymást a jelentősebb települések. Ráadásul a középkorban a vámok, vásárok eleve kijelölték a kereskedőknek az útvonalakat, amelyeken haladniuk kellett. Útkényszer kötelezte őket a meghatározott vámhelyeken átmenő, nagy országos utakon a „helyes út” használatára – ahol nem csak a kereskedőknek (nekik üres szekér után is!), de a gyalogosoknak és a lóval közlekedőknek is vámot kellett fizetniük. Cserébe a megfizetett vámért a vámszedő védelmet biztosított a közlekedőknek az útjuk során (WEISZ 2012, 108–112). Természetesen emellett a kisebb falvakat összekötő, az országot sűrűn behálózó, vámhelyeket nélkülöző, alsóbb rendű utakon szabadon közlekedtek az utazók.

Nézzük meg ezek után ebből a szempontból a Szalontai Csaba által vélelmezett középkori budai út mentén fekvő Kistelek helyzetét.

Kistelek a forrásokban

Nemhogy jelentős (vagy bármilyen) mezőváros nem volt Kistelek a középkorban, hanem – nem véletlenül – sem a magyar, sem a török források

nem említik, nem ismerik a nevét, mivel ekkor még nem is létezett. Mind a régóta ismert, a település környékéről származó szórványos leletek, mind pedig az utóbbi évtizedek nagyberuházásokkal kapcsolatos, nagy felületű leletmentései azt igazolják, hogy a mai Kistelek környéki pusztákon kisebb csoportokban, legfeljebb néhány házból álló, az aprófalvak sorába is aligha tartozó településsel számolhatunk. Ezeknek a falukezdeményeknek azonban a környék településhálózatában nem volt semmiféle szerepe, 1526-ig a környék kereskedelmi, vallási és kulturális központja egyértelműen a legalább 1 km hosszú Szer mezőváros volt, vásártartási, vámszedési jogával, a monostor gazdasági tevékenységével (BLAZOVICH–HORVÁTH 1991, 59–62).

A török időkben elnéptelenedő környékbeli pusztákon, így a későbbi Kisteleken is Szeged város és bérlői folytattak legeltető állattartást a 16–18. században. A Nyugat-Magyarországról Arad felé vezető új útvonal mentén került sor a továbbra is Szeged város tulajdonában lévő Kistelek területén postaállomás megszervezésére, ami 1720-ban már működött. Az új útvonal kijelölése, és a postaállomás megépítése kétségtelenül összefüggött Szer mezővárosának a törökkor végére bekövetkező végleges pusztulásával (HORVÁTH 1975, 374). Az új út menti puszták benépesítésére azonban csak a 18. század második felében került sor. 1774-ben született rendelet a „*Kis Telek*” nevű terület benépesítésére is, és a szervezett betelepítés 1776-ra be is fejeződött (BLAZOVICH–HORVÁTH 1991, 70–73).

A fentiekből következik, hogy Kistelek és az új útvonalon fekvő többi település (pl. Balástya, Szatymaz, mivel ilyen néven gyakorlatilag nem is léteztek ekkor még), bár nyilván nem volt teljesen lakatlan a középkorban sem, de méretük, jogállásuk, intézményi ellátottságuk, szervezettségük hiánya következtében nem tolhatták be a középkorban a környék városhálózatában egy fontos, országos jelentőségű kereskedelmi és hadiút melletti jelentős település szerepét. Ezen pedig Szalontai állításával (SZALONTAI 2014, 130) ellentétben az utóbbi évtizedek régészeti terepmunkái és megszületett feldolgozásai – pl. szakdolgozatok

keretében – sem változtattak semmit, mivel döntően fontos, új információ nem került napvilágra az 1991-ben írott Kistelek monográfia megjelenése óta sem.

út elnevezéssel és tőle elkülönülve az ún. „Posta-út Pestre” jelölésű nagy országút (BLAZOVICH ET AL. 2014, C2 tábla – C.2.1. térkép: Szeged és tágabb környezete, 1834).

A szegedi helynevek

Mennyiben segíthetnek a kérdéses út középkori vonalának követésében a szegedi helynevek? Mindenekelőtt a budai út Szegedről kivezető szakaszát tudjuk tisztázni segítségükkel a különböző századokban.

Máté Zsolt az 1522-es török adóösszeírás alapján rekonstruálta Szeged utcahálózatát. Ezen a *Plathea Bwday*-nak nevezett budai út, a későbbi Közép utca a vártól kiindulva a Szent György plébániatemplom mellett, a mai Felsővároson át indult Szer irányába (4. kép). A Kistelek felé vezető új út a fentiekből következően csak a 18. században jelenik meg (ROSTA 2014, 295). Erre a vár térképi ábrázolásán az immár új kijáratot, új útvonalat jelölő Budai kapu 1751-es, déli kaputorony = *Alte Thor*, nyugati kaputorony = *Neue Thor* megjelöléséből következtethetünk (BLAZOVICH ET AL. 2014, C.1. tábla – C.1.5. térkép). Ez az elnevezés még mindig él 1775-ben is: a 18. századi erődtételek, újjáépítések rajzán ismét a Nyugati kapu, Budai kapu, Új kapu elnevezést láthatjuk (5. kép). Korábban azonban, pl. az 1548-a török összeírás adataiból Máté Zsolt által készített városrekonstrukción is csak a vár déli és északi kapuja szerepel, a nyugati kapunak még nyoma sincs (MÁTÉ 2014, B.1. tábla – B.1. térkép). Világos tehát, hogy csak a 18. század derekán, a postaút hálózat kiépítése és a kisteleki postaállomás létesítése után került sor Szegeden az új budai kijárat megnyitására. Az új út azután a forgalom ideterelése következtében az időközben betelepített település fejlődését, növekedését folyamatosan elősegítette, biztosította (BLAZOVICH–HORVÁTH 1991, 66–67). Ettől kezdve megjelentek, majd szaporodtak a településre vonatkozó írott források is. Egy 1834-es szegedi térképen pedig már külön is feltűnik egy bizonyára alsóbb rendű út, Kisteleki

Az út folytatása Szegedtől délre

A Budáról jövő út Szegedtől délre folytatódó, különböző irányú szakaszai szintén érdekes kérdéseket vetnek fel. Két középkori utazó közel egykorú leírása is ránk maradt, melyek érintenek egy-egy délről Szegedig vezető utat. Az első Bertrandon de la Brocquière leírása, aki 1432–33-ban a Szentföldre vezető felderítő, kémlelő zarándoklata során járt hazánkban. A Szentföld felé a tengeri utat, majd visszafelé a szárazföldi utat választotta. Az utóbbi alkalmával a Nándorfehérvár/Beograd (SRB)–Pancsova/Pančevo (SRB)–Nagybecskerek/Zrenjanin (SRB)–Óbecse/Bečej (SRB)–Szeged–Kecskemét–Pest–Buda útvonalon haladt (CSERNUS 1993, 1010, 1012). Ez azt mutatja, hogy a Duna–Száva összefolyásánál fekvő Nándorfehérvárról a Dunán és a Temesen a torkolata fölött átkelve először a Duna balparti Pancsovára/Pančevo (SRB) vezetett az út, innen északra fordulva, a Temesen ismét átkelve Nagybecskerekre/Zrenjanin (SRB), majd a Tiszán átkelve Óbecsére/Bečej (SRB) jutott az utazó. Erre a kerülőre a Tisza torkolat fölötti, mindkét oldali kiterjedt öntésterületek kikerülése miatt lehetett szükség. Óbecséről/Bečej (SRB) azután szinte nyílegyenesen vezetett északra az út Szegedig, a Tisza jobb oldali partján. Szegedtől pedig, a fentiek tükrében biztosra vehetően, a Szeged–Szer–Sáregyháza–Félegyháza–Kecskeméten át vezető budai úton haladhatott tovább. Ez azért is érdekes és fontos a számunkra, mert azt bizonyítja, hogy a Szentföldről a Balkánon át visszatérő zarándokok nem csak a Duna jobb oldalán végig húzódó, közismerten a Szentföldre igyekvő kereszties hadak átvonulási útját jelentő fő hadiutat használták, hanem alkalmanként mintegy „toronyiránt”, a legrövidebb utat keresve, a Szeged-budai úton haladva, Szer mezővárosát is érinthették (6. kép).

A másik forrásunk a Budáról érkező út Szegedtől délre folytatódó útvonalaira nézve a fentiekben már részletezett számadáskönyv, ami Jagello Zsigmond herceg és a magyar királyi udvar délvideki útját rögzíti. 1500-ban ők a következő úton tértek vissza: Bács/Bač (SRB)–Csantavér/Čantavir (SRB)–Szeged–Szer–Kecskemét–Buda. Tehát Bács/Bač (SRB) felől, délnyugati irányból, egy ugyancsak „toronyiránt” vezető, szinte nyílegyenes, de alsóbb rendű útról (BLAZOVICH 2002, térkép melléklet) csatlakoztak rá Szegednél a budai útra.

A kérdés ezek után az, hogy ha a délről és délnyugatról érkező utazó a Szegedet nyugati irányból elérő káliz útra csatlakozva jutott be a városba, hová, milyen útra vezethetett a vár előtti, szegedi átkelőhely, a rév? A számtalan hivatkozás felsorolása helyett most csak az egyik elsőnek és az egyik utolsónak tekinthetőt említem meg. Györffy idézett munkájában így fogalmaz: „*a szegedi rév a Maros és az Alduna közti nagy területet kapcsolta be a budai útba*” (GYÖRFFY 1987, 886). Ezt a nézetet elfogadva kutatók sora hasonlóan nyilvánult meg azóta, legutóbb pl. a Szeged történetét részleteiben bemutató Szeged Atlaszban is (BLAZOVICH 2014, 5, 6). De hogy pontosan hogyan, milyen nyomvonalon valósult ez meg, azt nem részletezte (bizonyára az ezt egyértelműen tanúsító források hiányában) egyik leírás sem. Szalontai Csaba tett kísérletet az útvonal Szeged alatti szakaszának a tisztázására. A Maros torkolat alatt valóban kiterjedt mocsaras terület húzódott a Tisza bal oldalán, kisebb megszakításokkal Kanizsa monostoráig. Hihető, hogy állandóan járható út itt nem vezetett, ezen a területen csak időnként, száraz időben lehetett átkelni (SZALONTAI 2014, 84–85). Ez az állapot tarthatott egészen a 18. századig, amikor is 1750 körül megépült az újszegedi mocsarakon átvezető, hosszú, tölgyfa híd, az ún. százlábú híd (MÁRÉ 2014, 16).

Ha a Tisza bal partján Szegedtől délre sem vezethetett a rengeteg holtág, kiöntés és árterület miatt délről északra a szegedi révhez nyílegyenes út, mégis, több lehetőség is volt a Balkánról, az Alduna mellől érkező utazók számára a városba jutáshoz. Az egyik, közelebbi útvonalon pl. Orsovától/Orşova (RO) kiindulva északra, Karánsebesen/

Caransebeş (RO) és Temesváron/Timişoara (RO) át, Arad (RO) felé haladva érhatték el a Maros déli partján futó, régóta használt és bizonyára jól karbantartott sótutat. Ez az útvonal a Bizánc felé irányuló kereskedelem egyik fő útja volt. Egy másik lehetőség volt az ugyancsak az Alduna partjáról, Szörényvártól/Drobeta-Turnu Severin (RO) északra elindulva, az Olt partját követve, majd a Vöröstorony szoroson átkelve, a Maros parti sódűtra Gyulafehérvárnál/Alba Iulia (RO) kikerülve haladni nyugatra Szegedig. Itt csak az út végén, a Maros torkolat alatti, a Maros régi – ma már holtágként is csak részleteiben felismerhető – medre által körülölelt Maros tó megkerülése jelenthetett egy kis kitérőt. Ennek az utolsó szakasznak azon kívül, hogy az igencsak mocsaras terület csak száraz időben lehetett járható, így a gázlót sem használhatták folyamatosan, van egy még nagyobb szépséghibája. Az, hogy a szegedi átkelőhelynek nincs középkori említése.³ Több is van viszont a Szeged város tulajdonában levő tápai révnek, melyeket Horváth Ferenc szedett legutóbb egy csokorba.⁴ Eszerint a Maros déli partjáról pl. Aradnál átkelve az északi partra, tovább haladva a tápai réven át, északról volt lehetőségük az utazóknak a várost elérni.⁵ Szeged tehát így vehetett részt a balkáni kereskedelem közvetítésében.

Összefoglalva az elmondottakat, még egyszer hangsúlyoznom kell a következőket. Sem új írásos forrás nem került elő, sem a régészeti terepi munkák nem hoztak olyan új eredményeket, melyek alátámasztanák a feltevést, miszerint a budai út nem Szeren át vezetett a középkorban. Az országot behálózó nagy kereskedelmi és hadi utakon való biztonságos közlekedést lehetővé tevő, egymástól egy-egy napi járóföldre (tehát kb.

3 Már régóta tisztázódott, hogy az 1193-as oklevél, amit többször említenek a kérdéssel foglalkozók, nem Szegedre vonatkozik (MIKOS 1935, 152-167, 243-258, 288-309; Érszegi 1978, 35-36; KÜRTI–HORVÁTH–SZEGFÜ 1983, 298, 300. A vonatkozó részt Szegfű László írta.). KRISTÓ 1997, 240-241, 243)

4 HORVÁTH 2014, 54

5 A Maros északi partján haladó, vízkiöntésektől gyakorlatilag mentes út utolsó, ebből a szempontból legfontosabb, Makótól Szegedig tartó szakasza sajnos hiányzik Blazovich sokszor idézett térképéről (BLAZOVICH 1998, térképmelléklet).

25–30 km-re) létrejövő vásáros helyek, mezővárosok, vagy városok hálózata, melyek biztosították az éjszakázás lehetőségét, az utazók és állataik ellátását (fogadók, szálláshelyek, vásárok stb. által) világosan kirajzolják az országos jelentőségű utak vonalát. Ebbe a hálózatba illeszkedik Szer is, ami egy átlagos mezőváros volt. Ilyen méretű és helyzetű település pedig Kisteleken (sem máshol a Balástya – kisteleki út vonalán) a középkorban még biztosan nem létezett. Csak azután változott meg ez a helyzet, hogy Szer a török pusztítás után a jelentőségét lassan elveszítette, egyre zsugorodott, majd a 17. század elejére elnéptelenedett (HORVÁTH 1975, 372–374). Ez utóbbi folyamatot igazolja a lelőhelyen több, mint 40 éve folyó régészeti feltárás is.

Végezetül említést érdemel, hogy a középkori Szeged–Szer–Sáregyházi–Budai út máig élő emléke a Szerről (Felső) Pusztaszer felé vezető útnak a Kistelek–Baks közötti úttal való kereszteződésétől északi irányba tovább haladó, a tavalyi évig egyszerű, de széles földútnak a „*Kis-országút*” elnevezése (Mo. F-T. II. 1979, 12, a térképen: G7). Ez ma is élő, a lakosok által is jól ismert földrajzi név.

Szalontai Csaba idézett munkájában – némileg ellentmondva korábbi hosszas, ellenkező értelmű fejtegetéseinek – megjegyzi: „...*valóban lehetett olyan történeti időszak, amikor a budai út ténylegesen Szer irányában haladt*” (SZALONTAI 2014, 131). Igen, volt. Méghozzá az egész középkoron át, legkésőbb a 18. század elejéig.

Irodalom

- BLAZOVICH–HORVÁTH 1991 Blazovich László–Horváth Ferenc: *A honfoglalástól a telepítésig*. In: Kistelek története. A kezdetektől 1970-ig. Szerk. Blazovich László. Szeged 1991.
- BLAZOVICH 1998 Blazovich László: *Az Alföld 14–16. századi úthálózatának vázlata*. Tanulmányok Csongrád megye történetéből 26 (1998), 51–61.
- BLAZOVICH 2002 Blazovich László: *Városok az Alföldön a 14–16. században*. Dél-alföldi évszázadok 17, Szeged 2002.
- BLAZOVICH 2014 Blazovich László: *Szeged történeti földrajza. A kezdetektől a középkor végéig – The historical topography of Szeged. From the Beginnings to the End of the Middle Ages*. In: Szeged. Magyar várostörténeti atlasz 3. Szerk. Blazovich László. Szeged 2014, 5–12.
- CSERNUS 1993 Csernus Sándor: *A XV. századi francia útleírások Magyarország-képe*. In: Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon II. Budapest–Szeged 1993, 1006–1019.
- ÉRSZEGI 1978 Érszegi Géza: *A középkori Tolna megye a honfoglalástól a mohácsi csatáig*. In: Évszázadokon át. Tolna megye történetének olvasókönyve I. Szerk. Balogh János. Szekszárd 1978, 9–97.
- GÁBLER 2010 Gábler Dénes: *Utak Pannónia és Dácia között a „barbaricum” át – Strassen zwischen Pannonien und Dakien durch das Barbaricum*. EME 2010, 43–54.
- GYÖRFFY 1987 Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I*. Budapest 1987.
- HORNYIK 1865 Hornyik János: *Pusztaszer, a honalapító magyar nemzet első törvényhozási közgyűlése színhelyének története*. Kecskemét 1865.
- HORVÁTH 1975 Horváth Ferenc: *Szer plébánia-temploma és a település középkori története – Die Pfarrkirche von Szer und die Geschichte der Siedlung im Mittelalter*. MFMÉ 1974–75/1 (1975), 343–374.
- HORVÁTH 2014 Horváth Ferenc: *A szegedi vár – The Szeged Castle*. In: Szeged. Magyar várostörténeti atlasz 3. – Hungarian Atlas of Historic Towns No. 3. Szerk. Blazovich László. Szeged 2014, 54–64.
- KRISTÓ 1997 Kristó Gyula: *A névtan és az évfordulók*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209 (1997), 236–244.
- KULCSÁR 1983 Kulcsár Péter: *A szabad királyi város (1498–1543)*. In: Szeged története I. A kezdetektől 1686-ig. Szerk. Kristó Gyula. Szeged 1983, 445–533.
- KUBINYI 2000 Kubinyi András: *Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. Az alföldi és Alföld-környéki megyék központi helyeinek jegyzéke*. [Dél-Alföldi évszázadok 14] Szeged 2000.
- KÜRTI–HORVÁTH–SZEGFŰ 1983 Kürti Béla–Szegefü László–Horváth Ferenc: *Alszegeed és a Szent Péter templom*. In: Szeged története I. A kezdetektől 1686-ig. Szerk. Kristó Gyula. Szeged 1983, 298–302.
- LAKATOS 1965 Lakatos Pál: *A Délalföldön keresztülhaladó római kori út kérdéséhez*. AntTan 19 (1965), 214–219.
- MÁTÉ 2014 Máté Zsolt: *Szeged 16–18. százada – Szeged in the 16th–18th centuries*. In: Szeged. Magyar várostörténeti atlasz 3. – Hungarian Atlas of Historic Towns No. 3. Szerk. Blazovich László. Szeged 2014, 13–22.
- MIKOS 1935 Mikos József: *A fehérvári keresztesek 1193. évi oklevele mint magyar nyelvemlék*. MNy 31 (1935), 152–167, 243–258, 288–309.
- MO. F-T. 1979. *Magyarország földrajzinév-tára II. Csongrád megye*, Budapest, 1979.
- REIZNER 1899 Reizner János: *Szeged története I. A legrégebb időktől a XVIII. század végéig*. Szeged 1899.
- REIZNER 1900 Reizner János: *Szeged története IV. Oklevéltár és névmutató*. Szeged 1900.
- ROSTA 2014 Rosta Szabolcs: *A kiskunsági Homokhátság 13–16. századi településtörténete*. Doktori disszertáció (ELTE BTK). Budapest 2014.

- SZALONTAI 2014 Szalontai Csaba 2014. *A Matyér és a kapcsolódó vízrendszer szerepe és jelentősége Szeged környékének településtörténetében*. Doktori disszertáció (SZTE TTK). Szeged 2014.
- THÚRI 1893 Thúry József: *Török történetírók* I. V. fej.: *Kemálpasazáde. Mohács-náme*, Budapest 1893.
- TÓBER 2013 Tóber Márta: *Mennyiben tükrözi Bertrandon de la Brocquiére útleírása a középkori Homokhátság természeti viszonyait?* https://www.academia.edu/4236119/Mennyiben_tükrözi_Bertrandon_de_la_Brocquiére_útleírása_a_középkori_Homokhátság_természeti_viszonyait. 2013, 2023.01.23.
- VADAY 1998 Vaday Andrea: *Kereskedelem és gazdasági kapcsolatok a szarmaták és a rómaiak között*. In: Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön. Szerk. Havassy Péter, [Gyulai katalógusok 6] Gyula 1998, 119–143.
- VÁLYI 1995 Vályi Katalin: *Szermonostor és a mezőváros középkori kereskedelmének európai kapcsolatai – Europäische Beziehungen des mittelalterlichen Handels des Klosters und Marktfleckens von Szer*. MFMÉ–StudArch 1 (1995), 265–281.
- VÁLYI 2014 Vályi Katalin: *A tatárjárás Szeren*. In: „Carmen miserabile” A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére. Szerk. Rosta Szabolcs–V. Székely György. Kecskemét 2014, 181–191.
- WEISZ 2012 Weisz Boglárka: *Vásárok és lera-
katok a középkori magyar királyságban*. Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések. Budapest 2012.
- ZOLNAY 1975 Zolnay László: *Szeged-környékének néhány művelődéstörténeti emléke 1500 őszéről — Einige kulturgeschichtliche Angaben in Bezug auf Szeged und ihre Umgebung vom Herbst 1500*. MFMÉ 1974-75/1 (1975), 5–9.
- ZSO. I. *Zsigmondkori oklevéltár I*. Összeállította Mályusz Elemér. Budapest, 1951.
- ZSO II. *Zsigmondkori oklevéltár II*. Összeállította Mályusz Elemér. Budapest, 1958.

Medieval Szer and the road to Buda

Katalin Vályi

In my paper, I examine the section of the medieval military and trade road leading from Szeged to Buda that crossed Csongrád-Csanád County, with a focus on its section leading out of Szeged.

The ancient routes crossing our region were reconstructed by the researchers of the Roman Period based on Ptolemy's 2nd-century map and description, as well as the distribution of certain archaeological finds. However, according to the pre-river regulation hydrological map of the Carpathian Basin, the supposed road running from south to north on the left bank of the Tisza had to encounter many obstacles in the swampy, water-covered area east of the Tisza; in contrast, the Homokság ("sand ridge") region between the Danube and Tisza, on the right bank of the river, could have been much more suitable for traffic even then.

The most important written attestation of the Szeged–Buda road is a charter from 1389, in which King Sigismund forbids the nobles of Szer to tax the citizens of Szeged travelling to Buda on the Sáregyház road. This road led past medieval Szer. Sigismund Polish prince travelled to Buda on this road in 1500, and in 1526, according to Kemalpaşazade's description, the conquering Ottoman armies also passed here.

In the Middle Ages, Szer was an average market town, the manorial centre of the Bor-Kalánok family who owned it. It was a junction in the road network, it had the right to hold fairs, the sources mention it several times as an oppidum, and the county assembly was held here several times. Until 1526, the commercial, religious and cultural centre of the area was clearly the market town of Szer, which was at least 1 km long.

The Buda road leading from Szeged to Szer can be easily reconstructed based on the place names of the Turkish tax census of 1522. The Buda road, called *Plathea Bwday*, started from the castle next to the St. George parish church and went through today's Felsőváros (Upper Town) district in the direction of Szer. After the destruction and depopulation of Szer at the end of the Ottoman Period, and with the construction of the postal road network, the route of the road in question could have been moved to the route that is still in use today. This is confirmed by the fact that only in the 18th century did the Buda Gate of the castle appear on maps, marking a new exit and a new route. Leaving Szeged, the new road led west of Szer, via Kistelek to Buda.

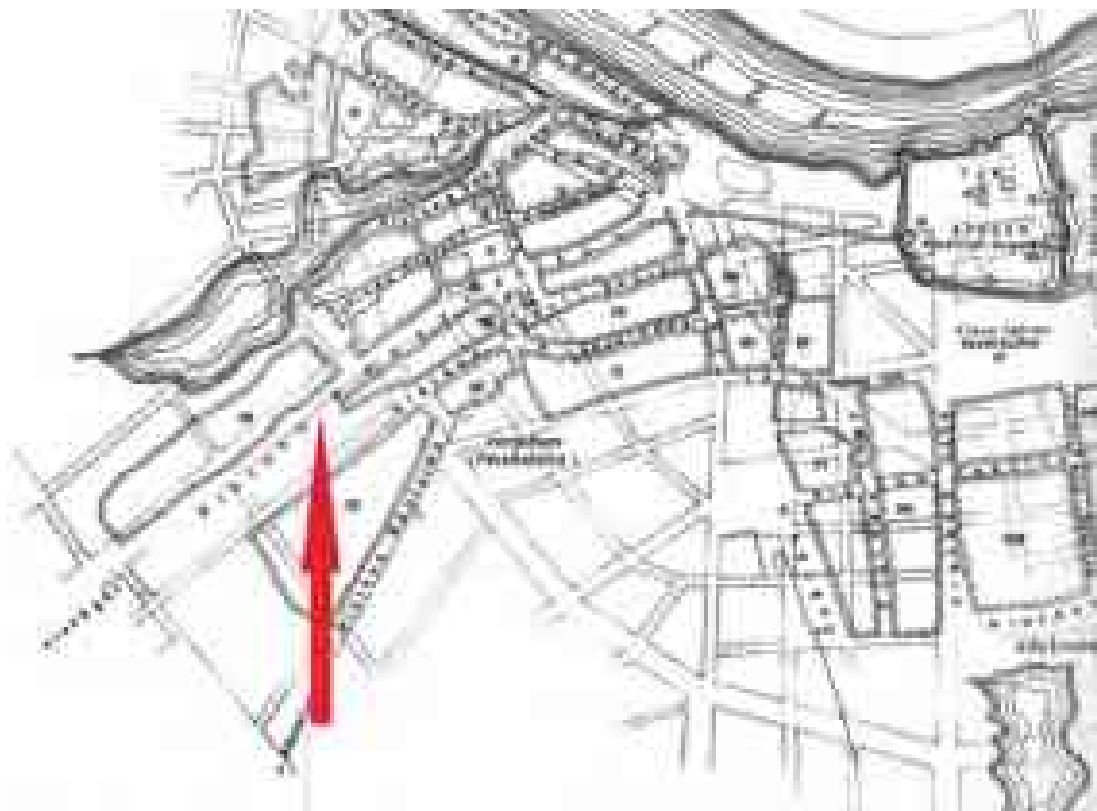
1. kép: Részlet Ptolemaios térképéről (ISTVÁNOVITS 1998, 2. kép)

2. kép: A Kárpát-medence vízrajza a folyószabályozások előtt [M. Kir. Földművelésügyi Min. Vízrajzi Intézete. Budapest, 1938]

3. kép: Bertrandon de la Brocquière 1433. évi feltételezett útvonala
(TÓBER 2013, 1. ábra)

4. kép: Szeged középkori utcái, 1522–1548. Részlet Máté Zsolt rekonstrukciójából
(MÁTÉ 2014, B.1. tábla – B.1. térkép)

5. kép: A szegedi vár 1775 körül. Részlet Kratochwill Mátyás rekonstrukciójából
(BLAZOVICH et al. 2014, C.3. tábla – C.3.2. térkép)

6. kép: Az említett útvonalak Szegedtől délre. Zöld vonal: Zsigmond herceg útja 1500-ban, piros vonal: Bertrandon de la Broquière útja 1433-ban (BLAZOVICH et al. 2014, C3 tábla – C.3.1. térkép, részlet)

Késő középkori és kora újkori „népies” stílusú kályhaelemek a Közép-Tisza-vidékről I.

Áttört előlapú kályhaalkatrészek

Kertész Róbert – Ádám Márk*

Bevezetés

Sabján Tibor és Holl Imre kutatásaiból ismert, hogy a késő középkorban az udvari műhelyek mérműves csempéi jelentős hatást gyakoroltak a „népies” kályhacsempék stílusának megszületésére (SABJÁN 2001; SABJÁN 2002; HOLL 2002; HOLL 2010). Az utóbbi kutató megállapítása szerint az ebbe a körbe tartozó leletek a stílus és a motívumkincs alapján regionális csoportokra tagolhatók, amelyek között főként a Dunántúl, a Dél-Alföld, a Felvidék és Erdély viszonylatában szembetűnőek a különbségek. Míg a Dunántúlon és részben a Felvidéken jobban érvényesült az udvari műhelyek hatása (másolatokat készítettek, amelyeket együtt használtak a saját mintakincssel már a 15. század második felében), addig az Alföldön ez jóval ritkább volt, hiszen az eredeti kályhák sem voltak annyira szem előtt (HOLL 2010, 89). A jelen tanulmányban az eddig csaknem

teljesen fehér foltnak tekinthető Közép-Tisza-vidékről származó, áttört előlapú, fülkés-dongás kialakítású, illetőleg tál alakú hátsó résszel rendelkező kályhatartozékok – álló téglalap alakú kályhacsempék, valamint háromszögletű oromcsempék és fektetett téglalap alakú koronázó párkány – közlésével szeretnénk hozzájárulni egy árnyaltabb kép kikristályosodásához.

A 15–16. századi kályhacsempék önálló, dél-alföldi csoportjának meghatározása, és „népi” stílus körként való bevezetése a szakirodalomba Méri Istvánhoz köthető (MÉRI 1957, 194–197). A „népies” elnevezést Sabján Tibor ugyan nem tartotta szerencsésnek, de tanulmányában nem javasolt helyette mást (SABJÁN 2001, 281. vö.: HOLL 2010, 87). Szerinte a „dongás hátú, mérműves előlapú népies kályhákat” a vidéki nemesség köréhez köthető várakban és udvarházakban állították fel (SABJÁN 2001, 317. vö.: HOLL 2010, 85). Jelen dolgozatunkban mi sem alkottunk új terminust, ám meglátásunk alapján a szóban forgó kályhák használatára nemcsak a köznemesség váraiban és udvarházaiban, hanem az ekkor már differenciált vagyoni helyzetű jobbágyságnak a mezővárosokban és falvakban álló házaiban egyaránt sor kerülhetett. A csempetípus elterjedtebb használatára utal az is, hogy ilyen kályhaalkatrészek az 1550–1552-ben épített szolnoki palánkvár – lentebb közlésre kerülő – emlékényagában is feltűnnek.

Általánosságban elmondható, hogy az egyes, négyszögletes, jellemzően téglalap alaprajzú „népies” kályhák alsó részébe bögre alakú kályhaszemek

* Damjanich János Múzeum, 5000 Szolnok, Kossuth tér 4.
kerteszh.robert64@gmail.com; adamvaab@gmail.com

mélyedtek, a két élt pedig rozettás-indás sarokcsempék alkották. A kályha felső, hengeres vagy sokszög alakú részén bögre alakú kályhaszemek ugyancsak előfordulhattak, illetve tál és tányérka alakú, valamint álló téglalap alakú, áttört előlapú, fülkés-dongás kialakítású példányok, amiket fektetett téglalap alakú, áttört előlapú párkánycsempék koronázhattak. A kályha tetején pedig hagyma, vagy háromszögletű és tornyos gombbal ellátott oromcsempék sorakoztak (MÉRI 1954, 145–146, 6. kép; SZATMÁRI 1994, 501; PÁLÓCZI HORVÁTH 1996, 15; SABJÁN 2000, 182, 11. kép; SABJÁN 2001, 292, 5. kép; ÁDÁM 2018, 238, 28. kép).

A kutatásban problémát jelent, hogy az Alföldön napjainkig hiányoznak a feltárt, korszakba tartozó *in situ* „népies” stílusú kályhák teljes közlései. Ezen nem fog változtatni a mostani dolgozatunk sem. A szolnoki Damjanich János Múzeum Régészeti Gyűjteményéből közlésre kiválogatott áttört előlapú, fülkés-dongás kialakítású és tál alakú hátsó résszel rendelkező tárgyi emlékek ugyanis kizárólag szórványként előkerült kályhaelemekből áll. Ráadásul a Közép-Tisza-vidékről rendelkezésre álló leletek száma kevés, amelyek – néhány kivételt leszámítva – rendkívül töredékesek. Emiatt számos esetben még arra a kérdésre sem lehet egyértelmű választ adni, hogy ép állapotukban milyen mintakincsrel rendelkezettek. Zömük évtizedekkel ezelőtt a szolnoki várból, főként az erősség déli palánkfalának közepe táján található Vízi-kapu előtti Tisza-partról került begyűjtésre, ami egyértelműen bizonyítja, hogy kidobott tárgyakról van szó. Míg egy-egy további lelet Tiszatenyőről, Kunhegyes–Kolbászfalásról, Karcag–Asszonyszállásról és Fegyvernek–Csonkatorony lelőhelyről származik. Közreadásukat az indokolja, hogy korábban a Közép-Tisza-vidékről csupán három áttört előlapú kályhacsempe vált ismertté (KAPOSVÁRI 1958; KAPOSVÁRI 1958a; KAPOSVÁRI 1996, 69–70; SELMECZI 1975, 25. kép; KERTÉSZ 2021, 586, 622. kép).

Katalógus

1. Csillámos homokkal és apró kavicssal soványított, sárgásbarnára égetett, mázatlan, álló téglalap alakú, áttört előlapú, dongás kályhacsempe töredéke (1–4. tábla). Az előlapot fából faragott formába nyomott, stilizált templomhomlokzatra emlékeztető díszítés tölti ki. A számrhátív alatti és feletti áttörések aszimmetrikusak. A számrhátív csúcsa felett gótikus fiálé található, amely alsó részén kettős gombsorral tagolt, míg felső részén egyetlen gomb azonosítható. A tárgy teteje és a donga felső része letört. A donga belső felületén korongozás nyoma látható, külső oldalának középső harmada pedig kormos. Koromfoltok a hátoldal jobb oldalán és az alján is megfigyelhetők. A korongról történt levágás nyoma megfigyelhető a csempe alján. Töredék; m.: 20 cm; sz.: 16 cm; előlap v.: 1,1–0,7 cm; donga atm.: 14,5 cm; donga mélys.: 6,5 cm; donga v.: 0,4–0,9 cm; ltsz.: DJM 67.30.270. Előkerülési hely: Szolnok–Vár–Tisza-part, szórvány.

A szolnoki ispánsági vár 1241 tavaszán áldozatul esett a mongol invázióknak, és a település mag áthelyeződött innen a nyugati Zagyva-ág jobb partjára, a jelenlegi belváros területére (KERTÉSZ 2014a, 19, 30, 37; KERTÉSZ 2015, 256, 283; KERTÉSZ 2016, 368; KERTÉSZ 2021, 170–176, 202–204, 232–234. kép). A várszigeten számottevő népesség 1550 őszéig, a török ellen felépítendő palánkvár kivitelezési munkálatainak megkezdéséig nem mutatható ki. Mivel az áttört előlapú, fülkés kályhacsempe templomhomlokzatot ábrázol, így annak a legnagyobb valószínűsége, hogy a készítése a királyi végvár építésének és használatának viszonylag szűk intervallumához köthető, tehát 1550–1552-re keltezhető. A tárgynak pontos párhuzama nincs. Díszítésének távolabbi analógiája Gerláról ismert (MÉRI 1957, XLV. tábla 10; SABJÁN 2001, 317, 13. kép 3).

2. Csillámos homokkal és apró kavicssal soványított, sárgásbarnára égetett, mázatlan, álló téglalap alakú, áttört előlapú(?), dongás kályhacsempe felső részének töredéke (5. tábla). Tetejét lépcsőzetesen előreugró, bástyafokokra emlékeztető, bevágott pártázat koronázza, amely nincs egyenletesen eldolgózva. A zárt felső részen egy felülről áthatoló, kör alakú átszúrás nyoma látható. Az előlap – amely lehetett áttört is – hiányzik, de a két oldalának törésfelülete azonosítható. A hátrész korongolt, belső felületén korongozás nyoma látszik, külsejének középső harmada pedig kormos. Töredék; m.: 9,3 cm; sz.: 16,5 cm; donga átm.: 16,5 cm; donga mélys.: 8,5 cm; donga v.: 0,5–1 cm; ltsz.: DJM 78.1.52. Előkerülési hely: Szolnok-Vár, szórvány. A lelet párhuzamát Szekszárd–Palánkról közltek (GAÁL 2015, 177, 211, 11. tábla 3).
3. Csillámos homokkal és apró kavicssal soványított, sárgásbarnára égetett, mázatlan, álló téglalap alakú, áttört előlapú, dongás kályhacsempe jobb felső sarkának töredéke (6. tábla). Az előlap felső részét az egyszerű léckeret alatt plasztikusan ívelt vonalak tagolják. Alattuk három ívelt, egymástól eltérő méretű áttörés látható, amelyek felett két, befelé szűkülő, kör alakú mélyedést alakítottak ki. A hátoldal jobb oldalának töredéke maradt csak meg, amelynek külseje enyhén kormos. Töredék; m.: 9,2 cm; sz.: 5,5 cm; előlap v.: 2–0,8 cm; donga mérhető mélys.: 2,9 cm; donga v.: 0,5 cm; ltsz.: DJM 69.46.12. Előkerülési hely: Szolnok-Vár-Tisza-part, szórvány. A lelet analógiáját az általunk ismert szakirodalomban nem találtuk.
4. Csillámos homokkal és apró kavicssal soványított, vörösesbarnára égetett, mázatlan, álló téglalap alakú, áttört előlapú, dongás kályhacsempe jobb alsó sarkának töredéke (7. tábla). Előlapján plasztikus kapubéllet utánzata, rajta két, kör keresztmetszetű böködésekből és átszúrásokból álló pontsor látható. Az előlapnak minden bizonnyal stilizált templomhomlokzatra emlékeztető díszítése volt. A hátoldal belső felületén korongozás nyomát fedezhetjük fel. Töredék; m.: 7 cm; sz.: 3,7 cm; előlap v.: 1,2 cm; donga v.: 1–1,4 cm; ltsz.: DJM 69.46.17. Előkerülési hely: Szolnok-Vár-Tisza-part, szórvány. Mivel a tárgy – az 1–4. táblán közölt kályhacsempével megegyezően – templomhomlokzatot ábrázol, így készítése valószínűleg a királyi végvár építésének és használatának időszakához köthető, tehát 1550–1552-re keltezhető. A lelet párhuzama Nagymágocsról ismert (SZATMÁRI 1985, 57, 74, VII. tábla 3), míg a beböködésekből álló pontsorról a nagyvázsonyi Kinizsi-vár kályhacsempéin is találkozhatunk (TAMÁSI 1989, 157–158, 7. tábla).
5. Csillámos homokkal és apró kavicssal soványított, vörösesbarnára égetett, mázatlan, álló téglalap alakú, áttört előlapú, dongás kályhacsempe bal szélének töredéke (8. tábla 1–5). Az előlapon a bal oldali keretet két függőleges bekarcolás jelzi, amelynek közét hegyes tárgyval alakú beböködések töltik ki. Az ettől jobbra található, az áttörések mentén futó, ferde bekarcolások által közrefogott terület rendszertelenül, kör alakú beböködések díszítik. A kerettől legtávolabb elhelyezkedő sarkon törésfelület azonosítható. A hátoldal hiányzik. Töredék; m.: 4,8 cm; sz.: 4,5 cm; előlap v.: 0,9 cm; ltsz.: DJM 69.46.10. Előkerülési hely: Szolnok-Vár-Tisza-part, szórvány. A lelet analógiáját az általunk áttekintett szakirodalomban nem találtuk.
6. Csillámos homokkal és aprókavicssal soványított, kívül sárgára, metszetében szürkére égetett, mázatlan, álló téglalap alakú, áttört előlapú, dongás kályhacsempe előlapjának töredéke (8. tábla 6–7) (KERTÉSZ et al 2024). Töredék; m.: 3,2 cm; sz.: 4 cm; v.: 0,6 cm; DJM leltározatlan. Előkerülési hely: Szolnok-Vár, művésztelep parkja; megelőző régészeti feltárás 2018; ásatásvezető: Kertész Róbert; 3. szelvény: S-309. A kora újkori palánkerősség közepén, a művésztelep parkjának délkeleti részén nyitott 3. szelvényben, a 17. század végén/18. század elején keletkezett S-227. számú rétegben jelentős mennyiségű török

- kori lelet is előkerült, emiatt külön sztratiográfiai egységként: S–309. különítettük el.¹ A töredék mérete miatt a lelet díszítése nem rekonstruálható, de hasonló stílusban készült részletek nemcsak a szolnoki várból (vö.: 1–2. tábla), hanem a Gerláról felszínre került kályhacsempéken is megfigyelhetők (MÉRI 1957, XLV. tábla 10).
7. Csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, sárgásbarnára égetett, mázatlan, álló téglalap alakú, áttört előlapú, dongás kályhacsempe töredéke (9. tábla). Az előlap ferdén áttört részlete a bal alsó sarkon azonosítható. A hátoldal töredékének belső felületén korongozás nyoma, külsejének középső harmada kormos. Töredék; m.: 13,4 cm; előlap v.: 1 cm; donga átm.: 16,2 cm; donga mélys.: 8,5 cm; donga v.: 0,4–0,8 cm; ltsz.: DJM 67.33.6.2. Előkerülési hely: Szolnok–Vár–Gutenberg tér; leletmentés 1952; ásatásvezető: Kaposvári Gyula; szórvány. A kora újkori palánkvár déli falának középső részén, a Tiszára nyíló Vízi-kapu térségében, a Gutenberg tér keleti szélén 1951-ben tereprendezést végeztek (KAPOSVÁRI 1971, 87). Feltehetően a földmunkák a következő évben is folytatódtak, és ennek következtében kerülhetett felszínre újabb régészeti forrásanyag. Mivel a kályhacsempe előlapja csaknem teljes egészében hiányzik, nem láttuk értelmét analógia felkutatásának.
 8. Csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, sárgásbarnára égetett, kormos felületű, mázatlan, álló téglalap alakú, áttört előlapú, dongás kályhacsempe aljának töredéke (10. tábla). Az előlap hiányzik. A hátoldal aljának és oldalának találkozásánál öt szakaszra tagolható vágásnyom észlelhető. Töredék; m.: 2,8 cm; donga mélys.: 7,9 cm; donga v.: 0,5 cm; ltsz.: DJM 67.30.132. Előkerülési hely: Szolnok–Vár–Tisza-part; szórvány. A kályhacsempe előlapja teljes egészében hiányzik, így okafogyottá vált párhuzam keresése.
 9. Csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, vörösesbarnára égetett, mázatlan, álló téglalap alakú, áttört előlapú, dongás kályhacsempe bal alsó sarkának töredéke (11. tábla). Az előlapon vízszintes áttörés nyoma. A hátoldal töredékének belső felületén korongozás nyoma, külső oldala részlegesen kormos. Töredék; m.: 3,5 cm; előlap v.: 1 cm; donga v.: 0,7 cm; ltsz.: DJM 69.1.139.1. Előkerülési hely: Kunhegyes–Kolbászszállás; leletmentés 1967; ásatásvezető: Selmeczi László; 2. felület, 1–2. ásonyom; szórvány.² Mivel a kályhacsempe előlapja lényegében hiányzik, nem láttuk értelmét analógia felkutatásának.
 10. Csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, sárgásbarnára égetett, mázatlan, álló téglalap alakú kályhacsempe dongájának töredéke (12. tábla 1–5). A donga töredékének belső oldalán korongozás nyoma. Külső oldala teljesen, belső oldala részlegesen kormos. Töredék; m.: 8,6 cm; sz.: 8,3 cm; v.: 0,7 cm; 67.33.6.1. Előkerülési hely: Szolnok–Vár–Gutenberg tér; leletmentés 1952; ásatásvezető: Kaposvári Gyula; szórvány. A kora újkori palánkvár déli falának középső részén, a Tiszára nyíló Vízi-kapu térségében, a Gutenberg tér keleti szélén 1951-ben tereprendezést végeztek (KAPOSVÁRI 1971, 87). Feltehetően a földmunkák a következő évben is folytatódtak, és ennek következtében kerülhetett felszínre újabb régészeti forrásanyag.
 11. Csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, sárgásbarnára égetett, mázatlan kályhacsempe áttört előlapjának vagy önálló agyaglap töredéke (12. tábla 6–9). Töredék; h.: 4,5 cm; sz.: 3 cm; v.: 0,5–1 cm; ltsz.: DJM 67.30.277. Előkerülési hely: Szolnok–Vár–Tisza-part; szórvány. Amennyiben a töredék áttört előlapú kályhacsempéhez tartozott, akkor párhuzamként talán Gerla említhető meg (MÉRI 1957, XLV. tábla 11).

1 A 3. szelvény pozíciójára lásd: KERTÉSZ 2021, 73–75, 73. és 75–76. kép, 107, 103. kép.

2 A lelet közlésre történt átengedéséért Selmeczi László régésznek tartozunk köszönettel.

12. Csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, sárgásbarnára égetett, mázatlan kályhacsempe, bástyafokokra emlékeztető pártázatának töredéke (13. tábla). A csempe jobb felső sarkának egy darabja. A pártázat alatti részt ferde, párhuzamos bordákból álló minta díszíti. Töredék; m.: 6,5 cm; sz.: 5,7 cm; v.: 0,7–2,2 cm; ltsz.: DJM 71.10.4. Előkerülési hely: Karcag–Asszonyszállás; régészeti ásatás 1968–1970; ásatásvezető: Selmeczi László; szórvány.³ Mivel a bástyafokokra emlékeztető pártázat alkalmazása a „népies” kályhacsempék esetében általánosnak tekinthető, ezért a párhuzamok bemutatásától eltekintünk.
13. Csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, sárgásbarnára égetett, mázatlan kályhacsempe felső részének töredéke (14. tábla). Ép állapotában a tetejét kivágásokkal tagolt, bástyafokokra emlékeztető, előreugró pártázat koronázta. A pártázat alatti részt ferde, egymással hegyesszöget bezáró, párhuzamos bordákból álló minta díszíti. A hátoldalán látható kialakítás alapján eredetileg egy kisebb méretű csempe lehetett, amelynek pártázata három részből állhatott. Töredék; m.: 6,5 cm; sz.: 8,6 cm; v.: 1,2–1,9 cm; ltsz.: DJM 67.30.22. Előkerülési hely: Szolnok–Vár–Tisza-part, szórvány. A bástyafokokra emlékeztető pártázat alkalmazása a „népies” kályhacsempék esetében általánosnak tekinthető, ezért az analógiák bemutatásától eltekintünk. Az egymással hegyesszöget bezáró, párhuzamos bordákból álló minta analógiájára az általunk áttekintett szakirodalomban nem bukkantunk.
14. Csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, sárgásbarnára égetett, mázatlan kályhacsempe előlapjának töredéke (15. tábla). A kopott felszínű előlap töredékén felkantározott, ágaskodó ló plasztikus ábrázolásának részlete látható. A csempén egyértelműen azonosítható a ló fejének, nyakának, sörényének részlete, valamint a válla, szügye, továbbá a behajlított két első lába, a paták kivételével. Nem zárható ki, hogy a kályhacsempe ép állapotában esetleg huszáralakos lehetett. Hátoldalán nincs koromnyom, ami talán arra utalhat, hogy az előlap áttört volt. Töredék; m.: 7 cm; sz.: 6 cm; v.: 0,7–1,5 cm; ltsz.: DJM 69.1.36. Előkerülési hely: Kunhegyes–Kolbászsállás; leletmentés 1967; ásatásvezető: Selmeczi László; 1. felület, 1–2. ásónyom.⁴ Amennyiben a kolbászszállási töredék áttört előlapú, huszáralakos kályhacsempének bizonyulna, akkor párhuzamként az alábbi lelőhelyekről publikált leletek vehetőek számításba: Nagymágocs (SZATMÁRI 1985, 72–73, V–VI. tábla), Dunaföldvár–Vár (GAÁL 2015, 177, 211, 11. tábla 4);⁵ Nagyvázsöny–Kinizsi-vár (TAMÁSI 1989, 160, 9. tábla).
15. Csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, sárgásbarnára égetett, mázatlan kályhacsempe előlapjának töredéke (16. tábla). Az előlapon egyenes és ívelt bordák között feltehetően buzogány vagy növényi motívum részlete látható. Töredék; m.: 9 cm; sz.: 5,7 cm; v.: 0,2–1 cm; ltsz.: DJM 69.12.7. Előkerülési hely: Tiszatenyő; leletmentés 1951; ásatásvezető: Kaposvári Gyula; szórvány. A lelet analógiáját az általunk áttekintett szakirodalomban nem találtuk.
16. Csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, sárgásbarnára égetett, mázatlan, kiegészített, fektetett téglalap alakú, áttört előlapú, rozettás-indás díszítésű koronázó párkány (17–18., 25. tábla 2 és 5). Tetején lépcsőzetesen előreugró, bástyafokokra emlékeztető, bevágott pártázatot alakítottak ki. Az előlapot három rozettából álló indás motívum díszíti, amit ívelt áttörések tagolnak. Az előlap kidolgozása nem egyenletes: a bal oldalán sekélyebb, míg a jobb oldalán mélyebb. Ebből arra következtethetünk, hogy a nyomódúc bal oldala kopottabb lehetett

3 Lásd: 2. jegyzet.

4 Lásd: 2. jegyzet.

5 Kocsis Edit: *A dunaföldvári vár ásatásának kerámia-anyaga*. Egyetemi szakdolgozat, ELTE, BTK, Régészeti Tanszék, Budapest 1989.

vagy a készítéskor aszimmetrikus nyomást gyakoroltak a dúcra és azon keresztül az előlapra, esetleg eleve úgy faragták ki, elnagyolva, „népiesen”. Mély tál alakú, korongolt hátsó részét négyszögletűre formázták. Belső oldalán korongozás nyoma figyelhető meg, a külső oldala kormos. A korongról történt levágás nyoma megfigyelhető a hátoldal alján. Kiegészített; m.: 12,5 cm; sz.: 20,6 cm; előlap v.: 0,4–0,8 cm; hátoldal mélys.: 8,5 cm; hátoldal fenékátm.: 9,8 cm; ltsz.: DJM 78.2.1. Előkerülési hely: Fegyvernek–Csonkatorony, szórvány.

A koronázó párkányra, és a lentebb közölt háromszögletű oromcsempére (20–21., 25. tábla 1 és 4) Pásztor János temetőőr talált rá 1958-ban, sírásás alkalmával, másfél méter mélyen (KAPOSVÁRI 1958; KAPOSVÁRI 1958a, 1; KAPOSVÁRI 1996, 69–70). A tárgy rajzát Kaposvári Gyula készítette (19. tábla 1) (KAPOSVÁRI 1958; KAPOSVÁRI 1958a, 2; KAPOSVÁRI 1996, 69). A koronázó párkány előlapjának indás leveles díszítése és azonos előkerülési helye alapján az alábbi háromszögletű oromcsempével egy kályhát díszíthetett (20–21., 25. tábla 1 és 4). A fegyverneki koronázó párkányt Kaposvári Gyula a 15. század közepére keltezte (KAPOSVÁRI 1958; KAPOSVÁRI 1958a, 2; KAPOSVÁRI 1996, 70), amit Holl Imre, feltételelesen, a 15. század végére módosított (HOLL 2010, 112). Álláspontunk szerint a lelet a 15. század második fele és a 16. század első fele közé datálható. Analógiáját az általunk ismert szakirodalomban nem találtuk.

17. Csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, sárgásbarnára égetett, mázatlan, háromszögletű oromcsempe, áttört, indás-leveles előlappal (20–21., 25. tábla 1 és 4). Előlapjának alsó felét kettős pálcstag keretezi. Felső részén a belső pálcstag folytatódik a csúcsig, ám a széle gallérszerűen kihajlik, amelybe mindkét oldalon, szimmetrikusan, két-két, három levélből álló csokrot vágta. Közülük az alsókat inda köti össze, míg a két felsőnek a szára a belső pálcstaghoz csatlakozik. Az előlapon alul, középen, szabálytalan

trapéz alakú áttörés van, amelynek jobb és bal oldalán levelek kopott nyomai figyelhetők meg. Felső részének középvonalában, a függőlegesen futó inda két oldalát, egy-egy, szimmetrikus áttöréssel tagolták. Az oromcsempe felső csúcsa és a jobb oldali felső levélcsokor széle letört. A csúcsdíz minden bizonnyal hármas levélcsokor lehetett. Mély tál alakú, korongolt hátsó részét háromszögletűre formázták. Belső oldalán korongozás nyoma látható, a hátsó rész külső oldala kormos. A korongról történt levágás nyoma megfigyelhető a hátoldal alján. Töredék; m.: 21,5 cm; sz.: 15,2 cm; előlap v.: 2,0–0,9 cm; hátoldal mélys.: 8,2 cm; hátoldal fenékátm.: 8,3 cm; ltsz.: DJM 78.2.3. Előkerülési hely: Fegyvernek–Csonkatorony, szórvány.

A lelőköörülmények megegyeznek a fent említett koronázó párkányéval (KAPOSVÁRI 1958; KAPOSVÁRI 1958a, 1; KAPOSVÁRI 1996, 69–70). A tárgy rajzát Kaposvári Gyula készítette (19. tábla 2–3) (KAPOSVÁRI 1958; KAPOSVÁRI 1958a, 2; KAPOSVÁRI 1996, 70). Az oromcsempe előlapjának indás-leveles díszítése és azonos előkerülési helye alapján a fenti koronázó párkánnyal ugyanazt a kályhát díszíthette (17–18., 25. tábla 2 és 5). A háromszögletű oromcsempét Kaposvári Gyula a 15. század közepére keltezte (KAPOSVÁRI 1958; KAPOSVÁRI 1958a, 2; KAPOSVÁRI 1996, 70), amit Holl Imre, feltételelesen, a 15. század végére korrigált (HOLL 2010, 112). Véleményünk szerint a tárgyat valamikor a 15. század második fele és a 16. század első fele között készíthették. A lelet előképének az esztergomi Malombástya Zsigmond-kori, mérműves előlappal készült, háromszögletű oromcsempéi tekinthetők (22. tábla 1 és különösen 2) (BOLDIZSÁR 2016, 4–5, 7–8. kép). A fegyverneki háromszögletű csempe igen távoli analógiája, a hármas levélcsokor motívum alapján, az Őcsény–Oltovány lelőhelyen található *castellum* 15. századra keltezhető kályhájának oromcsempéje (MIKLÓS 2001, 43, 24. tábla 4; MIKLÓS 2007, 287–288, 275. ábra).

18. Csillámos homokkal és apró kavicssal soványított, sárgásbarnára égetett, mázatlan, kiegészített, háromszögletű oromcsempe, áttört előlappal (23–24., 25. tábla 3 és 6). Előlapját bekarcolásokkal és áttörésekkel díszítették. A szélét bekarcolt egyenes vonalak keretezik, amit középen egy függőleges tengely oszt ketté. A tengely két szélét egy-egy párhuzamosan bekarcolt vonal jelzi, amelynek közét sorba rendezett, háromszög alakú bebökődések díszítik. A tengely két oldalának alsó kétharmadán ívelt bekarcolások láthatók, amelyek köze áttört. A felső harmadot két-két, egymáshoz kapcsolódó háromszög alakú áttörés díszíti. Az oromcsempe felső csúcsa hiányos, a képen lezárt formában kiegészített, amelyen – párhuzama alapján – eredetileg egy tornyos gombbal ellátott csúcsdísz lehetett. Korongolt hátsó részét háromszögletűre formázták. Belső oldalán korongozás nyoma, a hátsó rész külső oldala nem kormos. A korongról történt levágás nyoma megfigyelhető a hátoldal alján. Kiegészített; m.: 20,1 cm; sz.: 15 cm; előlap v.: 0,8 cm; hátoldal mélys.: 10 cm; hátoldal fenékatm.: 4,5 cm; ltsz.: DJM 78.2.2. Előkerülési hely: Fegyvernek–Csonkatorony, szórvány. A háromszögletű oromcsempe a 15. század második fele és a 16. század első fele között lehetett használatban. A lelet közeli analógiája a Duna–Tisza köze, ismeretlen lelőhelyről előkerült oromcsempe (SZABÓ 1938, 96–97, 452. és 454. kép; V. SZÉKELY 2002, 99, Kat. 149).

Keltezés

A Közép-Tisza-vidékről ismert, áttört előlapú, fülkés-dongás kiképzésű és tál alakú hátsó résszel ellátott kályhacsempék közül egyetlen példány sem rendelkezik olyan kontextussal, amely datálható lenne. Korábban megállapítást nyert, hogy a szolnoki várszigetről a késő középkori, 14–15. századi leletek hiányoznak (KERTÉSZ–KORPÁS 2013, 399; KERTÉSZ 2014, 355;

KERTÉSZ 2014a, 19, 33; KERTÉSZ 2015, 251–252; KERTÉSZ 2016, 363–364).⁶ Ezt alátámasztja az a tény, hogy a 2017–2019-ben nagyobb felületen végzett régészeti ásatáson sem került elő ilyen korú lelet (KERTÉSZ 2021, 150; KERTÉSZ et al 2024). A legújabb kutatások szerint a tatárjárást követően az ispáni várat lakói felhagyták, és a településmag áthelyeződött innen a nyugati Zagyva-ág jobb partjára, a jelenlegi belváros területére (KERTÉSZ 2014a, 19, 30, 37; KERTÉSZ 2015, 256, 283; KERTÉSZ 2016, 368; KERTÉSZ 2021, 170–176, 202–204, 232–234. kép). A régészeti forrásanyag alapján levonható következtetést az írott források is megerősítik, így Niklas Graf zu Salm und Neuburg magyarországi főhadparancsnok (1546–1550) (PÁLFFY 1999, 229, 257–258) 1550. október 29-én kelt levele, amelyben azt írja a salzburgi érseknek, hogy a földvár a királyi katonai csapatok megérkezésekor pusztá, tehát lakatlan volt (KERTÉSZ 2014, 352, 355; KERTÉSZ 2015, 251–252; KERTÉSZ 2017, 114). Ennek alapján a szolnoki várból fentebb közölt leletanyag a 16. század közepére, második felére keltezhető.

Feltűnő, hogy a szolnoki vár kályhás leletanyagából teljesen hiányoznak az áttört előlapú, háromszögletű oromcsempék. A Tisza-parti palánkerősség leletanyagában fellelhető háromszögletű oromcsempék ugyanis kivétel nélkül előlap nélküliek. Emellett figyelemre méltó, hogy az utóbbiak mérete nagyobb, mint az áttört előlappal rendelkező példányoké. Ez azt bizonyítja, hogy az áttört előlappal rendelkező darabok a 16. század közepénél korábban, a 15. század második fele és a 16. század első fele között készülhettek. Mindezek alapján a Közép-Tisza-vidék lelőhelyeiről származó, áttört előlapú kályhaalkatrészeket a 15. század második fele és a 16. század vége közé keltezhetjük.

⁶ Továbbá Kertész Róbert: *Szolnok középkori és török hódoltság kori régészete*. Szolnok 2010 (kéziratban).

Elterjedés

Áttekintve az Alföld egyes tájegységeit bemutató összefoglalásokat (FODOR 2002; MESTER 2002; PUSZTAI–TOMKA 2002; SZATMÁRI–KISS 2002; TOMKA 2002; V. SZÉKELY 2002; VÁLYI 2002), és a további szakirodalmat, az áttört előlapú, alakos, növényi díszítésű, valamint a templomhomlokzatra emlékeztető, fülkés-dongás kialakítású, illetőleg tál alakú hátsó résszel rendelkező kályhaalkatrészek vonatkozásában a legkorábban közölt leletek Juliskaházáról (BÁTKY 1904, 47–49; TOMKA 2002, 88–89, Kat. 89, Kat. 92), valamint a volt Bács-Bodrog vármegyéből (BÁTKY 1905; ROEDIGER 1905) ismertek. Ezenkívül az alábbi lelőhelyekről rendelkezünk még hasonló típusú kályhaelemekkel: Bócsa (SZABÓ 1938, 93, 96, 440. kép); Lakitelek (SZABÓ 1938, 95–97, 442. és 445–446. kép); Duna-Tisza köze, ismeretlen lelőhely (SZABÓ 1938, 97, 452. és 454. kép); Túrkeve–Móric (MÉRI 1954, 148); Gerla (MÉRI 1957, XLV. tábla 7–8., 10–11., XLVI. tábla 2; MRT 10, 408, 151. tábla 2–6., 152. tábla 1., 4., 153. tábla 3–4., 7., 154. tábla 3–5; SZATMÁRI–KISS 2002, 105, Kat. 179); Nyársapát (BÁLINT 1962, 83, XXV. tábla 4–5., 85, XXVI. tábla; 87, XXVII. tábla; 90, 23. kép; BENKŐ 1980, 345, 378, 26. tábla 9., 384–386, 32–33. tábla, 34. tábla 1., 3–7., 11., 14–17; RÁ CZ–LASZLOVSZKY 2005, 139, XXXV. tábla 3); Debrecen;⁷ Békés–Kastélyzug (GERELYES 1980, 110), Békés 1/1. lelőhely? (MRT 10, 41, 141. tábla 5–6., 8., 10., 156. tábla 4., 7–8); Nagymágocs (SZATMÁRI 1985, 56–57, 61, 72–73, V–VII. tábla, VIII. tábla 1–5); Szarvas (Szarvas 8/25c. sz. lelőhely?, az evangélikus ótemplom környéke) (SZATMÁRI 1985, 66, 77, XI. tábla; MRT 8, 403, 83. tábla: 26., 30., 32); Vác (MIKLÓS 1986, 250, 16. kép 1., 4., 252–253); Békéscsaba (SZATMÁRI 1994, 496, 512, 4. kép; MRT 10, 253, 54. kép, 149. tábla; GYUCHA et al 1999, 50, 37. kép); Szeged–Vár (PUSZTAI 1995, 293, 299, 4. kép 2); Szentkirály (PÁLÓCZI HORVÁTH 1996, 50, Kat. 36–37; SABJÁN 2000, 170; SABJÁN 2001, 315); Csorvás (SZATMÁRI 1999, 133, 21. kép 1–4); Pécska (HUREZAN–SZATMÁRI 2000, 437–438, 441, 443, 459, 2. kép 5–6., 8., 460, 3. kép 10., 13., 15.,

461, 4. kép 5., 462, 5. kép 9., 463, 6. kép 11–12., 464, 7. kép 2., 465, 8. kép 2., 5., 7., 12); Kecskemét (V. SZÉKELY 2002, 99, Kat. 151); Vácszentlászló (TOMKA 2002, 86–87, Kat. 84); Bács-Tóváros (TOMKA 2002, 89, Kat. 95); ismeretlen lelőhely (MNM. Leltári szám: 57.514.C. TOMKA 2002, 90, Kat. 101); Solt (TOMKA 2002, 89–90, Kat. 96.); Monostorossáp (RÁ CZ–LASZLOVSZKY 2005, 138–139, XXXV. tábla 1–2) és a középkori Ságfalu (SZ. WILHELM 2023, 120, 19. ábra) (1. térkép).

Áttört előlapú kályhaelemek Solymosról (KOPECZNY–MÄRGINEAN 2014, 261, Plate 3. 3) és Ráckevéről (FEGYÓ 1973, 98–99, 7. kép), valamint a Dunántúlról is ismertek, amit például a Tolna vármegyei kenesei határ (ISTVÁN 1980, 12); Dunaföldvár–Vár (GAÁL 2015, 177, 211, 11. tábla 3–4);⁸ Nagyvázsony–Kinizsi-vár (TAMÁSI 1989, 157–160, 7. tábla 2., 8. tábla 1–2., 9. tábla, 163); Őcsény–Oltovány (MIKLÓS 2001, 43, 24. tábla 4; MIKLÓS 2007, 287–288, 275. ábra); Pusztaszemes (HOLL 2010, 90–91, 3. kép 4); Dunapentele⁹ és Ete¹⁰ leletanyaga reprezentál. A számításba vehető adatok alapján megállapítható, hogy a leggyakoribb kályhaelemek közé az álló téglalap alakú, fülkés kialakítású kályhacsempék tartoznak, amit a háromszögletű oromcsempék és négyzetes kályhacsempék követnek, tál alakú hátsó résszel (1. térkép).

Összegzés

Dolgozatunkban a szolnoki Damjanich János Múzeum Régészeti Gyűjteményéből közlésre kiválogatott, a 15. század második fele és a 16. század vége közé keltezhető, „népies” kályhaalkatrészek közül, az áttört előlapú példányokat vettük górcső alá (1–21. és 23–25. tábla). A „népi” stílusú kályhaelemek zöme rendelkezhetett áttört előlappal. Így áttört előlapja a hagyma és tányérka alakúak kivételével a háromszögnek,

⁸ Kocsis 1989, 15–38.

⁹ <https://www.intercisamuzeum.hu/honapmutargya/kora-ujkori-kalyhacsemp-dunapentelerol/>; 2018. január 10.

¹⁰ Vizi Márta régész (Wosinsky Mór Múzeum, Szekszárd) szíves szóbeli közlése.

⁷ Hajdú-Bihari Napló 1969. január 25. 5.

bögrének, tálnak, a dongásnak egyaránt lehetett. A motívumkincs alapján alakos és növényi díszítésű, valamint templomhomlokzatra emlékeztető, fülkés-dongás kialakítású, illetőleg tál alakú hátsó résszel rendelkező kályhaelemek különíthetők el.

Az összesen öt Közép-Tisza-vidéki lelőhelyről – Szolnok-Várból, Tiszatenyőről, Fegyvernek-Csonkatoronyról, Kunhegyes–Kolbászszállásról és Karcag–Asszonyszállásról – tanulmányunkban közölt kályhacsempék jellegzetessége: egyrészt kevés található belőlük, másrészt jellemzően töredékesek, harmadrészt rendkívül változatos

a díszítésük. A legelső az ásatások hiányával is magyarázható, míg a következő a fazekastermésekre általában jellemző. A legutóbbiból pedig az következik, hogy minden egyes tárgy majd-hogynem egyedinek tekinthető, olyannyira, hogy még az épebb példányok is alig vagy egyáltalán nem rendelkeznek analógiával. Éppen ezért nem tartjuk indokoltnak egy önálló, Közép-Tisza-vidéki csoport létrehozását. Nemcsak a kevés darabszám, valamint a tárgyak töredékessége miatt, hanem elsősorban azért, mert a motívumok között előfordulnak az Alföld más tájegységeiben általánosan használt díszítőelemek.

1. térkép: A tanulmányban említett, áttört előlapú, fülkés-dongás és tál alakú hátsó résszel rendelkező kályhaalkatrészek előfordulási helyei

Jelkulcs: 1. álló téglalap alakú, fülkés kályhacsempe; 2. háromszögletű oromcsempe, tál alakú hátsó résszel; 3. négyzetes kályhacsempe, tál alakú hátsó résszel; 4. kályha orom- vagy párkánydísz; 5. fektetett téglalap alakú koronázó párkány, tál alakú hátsó résszel; 6. álló téglalap alakú kályhacsempe, tál alakú hátsó résszel; 7. oromcsempe, fülkés hátsó résszel; 8. azonosítatlan

Ilyen például a stilizált templomhomlokzatra emlékeztető áttört előlap, a rozetták, indák ábrázolása, valamint a bástyafokokra emlékeztető pártázat kialakításának hasonlósága. Mindezek alapján inkább egy nagytáji, alföldi csoport körvonalazása tűnik megalapozottnak, amely szoros kapcsolatot mutat a Dunántúl délkeleti részével (1. térkép).

Figyelemre méltó, hogy az udvari műhelyek hatása az egyik Közép-Tisza-vidéki kályhacsempén is tetten érhető. A fegyverneki háromszögletű, indás-leveles előlappal rendelkező oromcsempé (19. tábla 2–3, 20–21., 25. tábla 1 és 4) előképének az esztergomi Malombástya Zsigmond-kori, mérműves előlappal készült, háromszögletű oromcsempéi feleltethetők meg (22. tábla 1 és különösen 2).¹¹

11 A jelen dolgozatban közölt leletek tisztításáért Posta Márta restaurátornak (DJM, Szolnok), a tárgyfotók, a tárgyraajz, a metszetrájak és a térkép elkészítéséért Simon Ferenc fotósnak (DJM, Szolnok), Bodnár Tibor ásatási technikusnak (KJM, Kecskemét), Szabó Vivien régészhallgatónak (ELTE, BTK, Régészettudományi Intézet) és Mali Péter régésznek (DJM, Szolnok), a táblák szerkesztéséért pedig Horváth Sándornak (Szolnok) tartozunk hálával. A tanulmány lektorálását Szatmári Imre régész (Békéscsaba) végezte, akinek ezúton is szeretnénk köszönetünket kifejezni, hogy megosztotta velünk észrevételeit, javaslatait.

Irodalom

- ÁDÁM 2018 Ádám Márk: *A szolnoki vár szórvány kályhaszem anyagának vizsgálata – The Study of a Sporadic Stove Tile from the Castle of Szolnok*. Tisicum 26 (2018) 229–241.
- BÁLINT 1962 Bálint Alajos: *A középkori Nyárs-apát lakóházai (Előzetes beszámoló) – Kirche und Wohngebäude in mittelalterlichen Nyársapát*. MFMÉ 1960–1962 (1962) 39–112.
- BÁTKY 1904 Bátky Zsigmond: *Különös formájú kályhaszemek*. NéprÉrt 5 (1904) 41–49.
- BÁTKY 1905 Bátky Zsigmond: *Kiegészítés Roediger L. A zombori múzeum kályhabetét cserépedényei c. cikkéhez*. NéprÉrt 6 (1905) 108–110.
- BENKŐ 1980 Benkő Elek: *A középkori Nyársapát – Das mittelalterliche Dorf Nyársapát*. StudCom 9 (1980) 315–424.
- BOLDIZSÁR 2016 Boldizsár Péter: *Zsigmond-kori kályhacsempék az esztergomi Malombástya leletanyagában*. Archaeologia – Altum Castrum Online. A Magyar Nemzeti Múzeum visegrádi Mátyás Király Múzeumának középkori régészeti online magazinja 2016. 1–5. <https://archeologia.hu/content/archeologia/405/boldizsar-malombastya-csempék.pdf>
- FEGYŐ 1973 Fegyő János: *Késő középkori lakóház leletmentése Ráckeven – Fundrettung eines spätmittelalterlichen Hauses in Ráckeve*. StudCom 2 (1973) 93–105.
- FODOR 2002 Fodor László: *Heves megyei kályhatarozékok*. In: Gerencserek, kályhások, tűzvigyázók. Feudáliskori kályhacsempék az Alföldről és peremvidékéről. – Hafner, Ofensetzer und Feuerwächter. Mittelalterliche und frühneuzeitliche Ofenkacheln der Ungarischen Tiefebene und ihrer Randgebiete. Szerk. Havassy Péter. [Gyulai katalógusok 11.] Gyula 2002, 82–86.
- GAÁL 2015 Gaál Attila: *Tűzhelyek és kályhák maradványai a Szekszárd-palánki (Jeni Palánk) török várban és településen. Reststücke von Herdstellen und Ofen in der Plankenburg Szekszárd-Palánk (Jeni Palánk) und in der Ortschaft*. WMMÉ 37 (2015) 145–215.
- GERELYES 1980 Gerelyes Ibolya: *Előzetes jelentés a Békés-kastélyzugi törökkori palánkvárásatásáról 1975–1978. – Vorbericht über die Ausgrabungen der türkenzeitlichen Palisadenburg von Békés-Kastélyzug, 1975–1978*. ArchÉrt 107 (1980) 102–111.
- GYUCHA et al 1999 Gyucha Attila–Medgyesi Pál–Szatmári Imre: *A régészeti osztály ismertettett műtárgyai – The Presented Items of the Archaeological Department*. In: Száz év műtárgyai a Munkácsy Mihály Múzeumban. Szerk. Grin Igor–Szatmári Imre. Békéscsaba 1999, 38–53, 120–124.
- HOLL 2002 Holl Imre: *Középkori kályhacsempék. Egy 120 éves kutatási terület*. In: Gerencserek, kályhások, tűzvigyázók. Feudáliskori kályhacsempék az Alföldről és peremvidékéről. – Hafner, Ofensetzer und Feuerwächter. Mittelalterliche und frühneuzeitliche Ofenkacheln der Ungarischen Tiefebene und ihrer Randgebiete. Szerk. Havassy Péter. [Gyulai katalógusok 11.] Gyula 2002, 7–30.
- HOLL 2010 Holl Imre: *Kályhacsempék és népművészet a falusi kúriákban. Stove Tiles and Folklore in Country Noble Houses (Curie)*. ArchÉrt 135 (2010) 85–145.
- HUREZAN–SZATMÁRI 2000 Hurezan, G. Pascu–Szatmári Imre: *Az aradi múzeum késő középkori kályhacsempé- és kályhaszemgyűjteménye II. – Die spätmittelalterliche Ofen- und Topfkachelsammlung des Museums von Arad II*. MFMÉ – StudArch 6 (2000) 429–468.
- ISTVÁN 1980 István Erzsébet: *Kályhacsempé*. In: Magyar néprajzi lexikon. Harmadik kötet. K–Né. Főszerk. Ortutay Gyula. Budapest 1980, 9–13.
- KAPOSVÁRI 1958 Kaposvári Gyula: *Múzeumi levél Fegyvernekre*. Szolnok Megyei Néplap 1958. július 13. 2.

- KAPOSVÁRI 1958a Kaposvári Gyula: *Múzeumi levél Fegyvernekre*. *Múzeumi Levelek* 1 (1958) 1–2.
- KAPOSVÁRI 1971 Kaposvári Gyula: *A szolnoki vár kialakulása és nyomai a városképpen*. *Jászok* 17:1–2 (1971) 81–95.
- KAPOSVÁRI 1996 Kaposvári Gyula: *Múzeumi levél Fegyvernekre*. In: *Varia Museologica*. Dolgozatok a szolnoki múzeum gyűjtőterületéről. Kaposvári Gyula válogatott írásai és bibliográfiája. Válogatta: Szabó László–Szabó István–Madaras László, a szöveget gondozta, a bibliográfiát összeállította és ahhoz előszót írt: Kaposvári Gyöngyi. [A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 55–56.] *Szolnok* 1996, 68–70.
- KERTÉSZ 2014 Kertész Róbert: „...Ódon, tatár korabeli földsáncai folyópartra néznek” – *Szolnok ispán föld-fa vára*. In: „Carmen miserabile”. A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére. Szerk. Rosta Szabolcs–V. Székely György. Kecskemét 2014, 345–384.
- KERTÉSZ 2014a Kertész Róbert: *Szolnok az Árpád-korban: tények és eredmények*. *Archaeologia – Altum Castrum Online*. A Magyar Nemzeti Múzeum visegrádi Mátyás Király Múzeumának középkori régészeti online magazinja 2014. 1–44. <http://archeologia.hu/content/archeologia/325/kertesz-szolnoki-var.pdf>
- KERTÉSZ 2015 Kertész Róbert: *A középkor végi Szolnok és méltatlanul elfeledett földesura: Pálóci Imre – An Undeservingly Forgotten Landowner of Szolnok from the Late Middle Ages: Imre Pálóci*. *Tisicum* 24 (2015) 245–292.
- KERTÉSZ 2016 Kertész Róbert: *Szolnok középkori templomai – The Medieval Temples of Szolnok*. *Tisicum* 25 (2016) 353–383.
- KERTÉSZ 2017 Kertész Róbert: *Szolnok középkora és kora újkora – Kaposvári Gyula objektív-jén keresztül*. In: K. Gy. – Visszaemlékezések Kaposvári Gyulára. Szerk. Szabó István–Nándor. *Szolnok* 2017, 93–141.
- KERTÉSZ 2021 Kertész Róbert: *Eltemetett múlt. Szolnok középkora és kora újkora a vár-ásatás tükrében*. *Szolnok* 2021.
- KERTÉSZ–KORPÁS 2013 Kertész Róbert–Korpás Zoltán: *A szolnoki végvár felépítése 1550–1552-ben és Bernardo Villela de Aldana ide kapcsolódó levelei – Der Aufbau der Szolnoker Burg in den Jahren 1550–1552 und die anschließenden Briefe von Bernardo Villela de Aldana*. *Tisicum* 22 (2013) 387–450.
- KERTÉSZ et al 2024 Kertész Róbert–Ádám Márk–Gálovölgyi Orsolya–F. Komori Tünde: *A szolnoki vár: lokális, regionális, globális/interkontinentális kapcsolatok*. Budapest 2024 (megjelenés alatt).
- KOPECZNY–MÄRGINEAN 2014 Kopeczny, Zsuzsanna–Märginean, Florin: *Medieval Stove Tiles in the Collection of the Museum of Banat Discovered in the Fortification of Șoimoș (Arad County)*. *Ziridava Studia Archaeologica* 28 (2014) 259–274.
- MÉRI 1954 Méri István: *Beszámoló a tiszalök-rázompusztai és túrkeve-mórici ásatások eredményéről II*. *ArchÉrt* 81 (1954) 138–154.
- MÉRI 1957 Méri István: *A nadabi kályhacsempék – Die Ofenkacheln von Nadab*. *ArchÉrt* 84 (1957) 187–206. XLIV–XLVII.
- MESTER 2002 Mester Andrea: *Kályhatartozékok a Jósza András Múzeum gyűjteményéből*. In: Gerencserek, kályhások, tűzvigyázók. Feudáliskori kályhacsempék az Alföldről és peremvidékéről. – Hafner, Ofensetzer und Feuerwächter. Mittelalterliche und frühneuzeitliche Ofenkacheln der Ungarischen Tiefebene und ihrer Randgebiete. Szerk. Havassy Péter. [Gyulai katalógusok 11.] Gyula 2002, 91–93.
- MIKLÓS 1986 Miklós Zsuzsa: *15. századi telepnyomok Vácott a Széchenyi utcában – Siedlungsspuren aus dem 15. Jh. in Vác, Széchenyi Gasse*. *ArchÉrt* 113 (1986) 237–254.
- MIKLÓS 2001 Miklós Zsuzsa: *Várak Tolna megyében*. In: Tolna megye évszázadai a régészet tükrében. (Válogatás az elmúlt tíz év ásatási anyagából). Időszaki régészeti kiállítás a szekszárdi Wosinsky Mór Megyei Múzeumban 1999. május 18. – 2002. szeptember 30. Szerk. Gaál Attila. Szekszárd 2001, 41–46.

- MIKLÓS 2007 Miklós Zsuzsa: *Tolna megye várjai*. [VAH 22.] Budapest 2007.
- MRT 8. Jankovich B. Dénes–Makkay János–Szőke Béla Miklós: *Békés megye régészeti topográfiája IV/2. A szarvasi járás*. Szerk. Makkay János. Budapest 1989.
- MRT 10. Jankovich B. Dénes–Medgyesi Pál–Nikolin Edit–Szatmári Imre–Torma István: *Békés megye régészeti topográfiája IV/3. Békés és Békéscsaba környéke*. Szerk. Jankovich B. Dénes. Budapest 1998.
- PÁLFFY 1999 Pálffy Géza: *A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598*. Győr 1999.
- PÁLÓCZI HORVÁTH 1996 Pálóczi Horváth András: *Katalógus*. In: Élet egy középkori faluban. 25 év régészeti kutatása a 900 éves Szentkirályon. Szerk. Pálóczi Horváth András. Budapest 1996, 45–68.
- PUSZTAI 1995 Pusztai Tamás: *Késő középkori kerámia a szegedi várból – Spätmittelalterliche Keramik aus der Burg von Szeged*. MFMÉ – StudArch 1 (1995) 291–300.
- PUSZTAI–TOMKA 2002 Pusztai Tamás–Tomka Gábor: *Abaúj, Borsod és Zemplén megyei kályhacsempék*. In: Gerencserek, kályhások, tűzvigyázók. Feudáliskori kályhacsempék az Alföldről és peremvidékéről – Hafner, Ofensetzer und Feuerwächter. Mittelalterliche und frühneuzeitliche Ofenkacheln der Ungarischen Tiefebene und ihrer Randgebiete. Szerk. Havassy Péter. [Gyulai katalógusok 11.] Gyula 2002, 75–82.
- RÁCZ–LASZLOVSKY 2005 Rácz Miklós–Laszlovsky József: *Monostorossáp, egy Tisza menti középkori falu – Monostorossáp, a Deserted Medieval Village and its Landscape*. [DissPann III. 7.] Budapest 2005.
- ROEDIGER 1905 Roediger Lajos: *A zombori múzeum kályhabetét cserépedényei*. NéprÉrt 6 (1905) 107–108.
- SABJÁN 2000 Sabján Tibor: *Lakóház és telek rekonstrukciója Szentkirályon, egy alföldi késő középkori faluban II*. In: A középkori magyar agrárium. Tudományos ülészak Ópusztaszeren. Szerk. Bende Livia–Lőrinczy Gábor. Ópusztaszer 2000, 151–182.
- SABJÁN 2001 Sabján Tibor: *Késő középkori népies kályháink nagytáji vonatkozásai – Öfen des Volkes vom Spätmittelalter in den Großregionen*. In: Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig (A 2001. október 9–10-én Szolnokon megrendezett konferencia anyaga). Szerk. Cseri Miklós–Tárnoki Judit. [A Jász-Nagykunszolnok Megyei Múzeumok Közleményei 58.] Szentendre–Szolnok 2001, 281–330.
- SABJÁN 2002 Sabján Tibor: *Bögrés szemeskályhák az Alföldön*. In: Gerencserek, kályhások, tűzvigyázók. Feudáliskori kályhacsempék az Alföldről és peremvidékéről. – Hafner, Ofensetzer und Feuerwächter. Mittelalterliche und frühneuzeitliche Ofenkacheln der Ungarischen Tiefebene und ihrer Randgebiete. Szerk. Havassy Péter. [Gyulai katalógusok 11.] Gyula 2002, 57–72.
- SELMECZI 1975 Selmeczi László: *Szolnok város története a honfoglalástól 1526-ig*. In: Szolnok város története I. Szerk. Kaposvári Gyula–Mészáros Ferenc. Szolnok 1975, 25–38.
- Sz. WILHELM 2023 Sz. Wilhelm Gábor: *Előzetes jelentése Tiszaug határában végzett régészeti munkálatokról (2020–2021)*. In: A középkor kutatásának újabb eredményei Bács-Kiskun megyében. Szerk. Lantos Andrea. Kalocsa 2023, 91–128.
- SZABÓ 1938 Szabó Kálmán: *Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei – Kulturgeschichtliche Denkmäler der Ungarischen Tiefebene*. [BHH 3.] Budapest 1938.
- SZATMÁRI 1985 Szatmári Imre: *Későközépkori kályhacsempék Nagymágocsról – Spätmittelalterliche Ofenkacheln aus Nagymágocs*. Acta Ant et Arch (Suppl. V.) 1985, 55–77.
- SZATMÁRI 1994 Szatmári Imre: *Késő középkori házrészletek és kályhacsempék Békéscsabán – Spätmittelalterliche Hausdetails und Ofenkacheln in Békéscsaba*. In: A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára. Szerk. Lőrinczy Gábor. Szeged 1994, 495–517.
- SZATMÁRI 1999 Szatmári Imre: *A középkori Csorvás és temploma – Medieval Csorvás and its Church*. BMMK 20 (1999) 83–145.

- SZATMÁRI–KISS 2002 Szatmári Imre–Kiss Anikó: *Békés megyei kályhatartozékok*. In: Gerencserek, kályhások, tűzvigyázók. Feudáliskori kályhacsempék az Alföldről és peremvidékéről. – Hafner, Ofensetzer und Feuerwächter. Mittelalterliche und frühneuzeitliche Ofenkacheln der Ungarischen Tiefebene und ihrer Randgebiete. Szerk. Havassy Péter. [Gyulai katalógusok 11.] Gyula 2002, 103–110.
- TAMÁSI 1989 Tamási Judit: *Népies kályhacsempék a nagyvázsonyi Kinizsi-várból. Újabb adatok a dunántúli népies kályhásműhelyek működéséhez – Volkstümliche Ofenkacheln aus der Kinizsi-Burg von Nagyvázsöny. Neuere Angaben zu der Tätigkeit der transdanubischen volkstümlichen Kachelwerkstätten*. Pápai Múzeumi Értesítő 2 (1989) 149–181.
- TOMKA 2002 Tomka Gábor: *Alföldi kályhatartozékok a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményéből*. In: Gerencserek, kályhások, tűzvigyázók. Feudáliskori kályhacsempék az Alföldről és peremvidékéről. – Hafner, Ofensetzer und Feuerwächter. Mittelalterliche und frühneuzeitliche Ofenkacheln der Ungarischen Tiefebene und ihrer Randgebiete. Szerk. Havassy Péter. [Gyulai katalógusok 11.] Gyula 2002, 86–91.
- V. SZÉKELY 2002 V. Székely György: *Duna–Tisza közti kályhatartozékok*. In: Gerencserek, kályhások, tűzvigyázók. Feudáliskori kályhacsempék az Alföldről és peremvidékéről. – Hafner, Ofensetzer und Feuerwächter. Mittelalterliche und frühneuzeitliche Ofenkacheln der Ungarischen Tiefebene und ihrer Randgebiete. Szerk. Havassy Péter. [Gyulai katalógusok 11.] Gyula 2002, 94–100.
- VÁLYI 2002 Vályi Katalin: *Kályhatartozékok Csongrád megyéből*. In: Gerencserek, kályhások, tűzvigyázók. Feudáliskori kályhacsempék az Alföldről és peremvidékéről. – Hafner, Ofensetzer und Feuerwächter. Mittelalterliche und frühneuzeitliche Ofenkacheln der Ungarischen Tiefebene und ihrer Randgebiete. Szerk. Havassy Péter. [Gyulai katalógusok 11.] Gyula 2002, 100–103.

Late Medieval and Early Modern “folk style” stove tiles from the Middle Tisza region I.

Openwork stove parts

Róbert Kertész – Márk Ádám

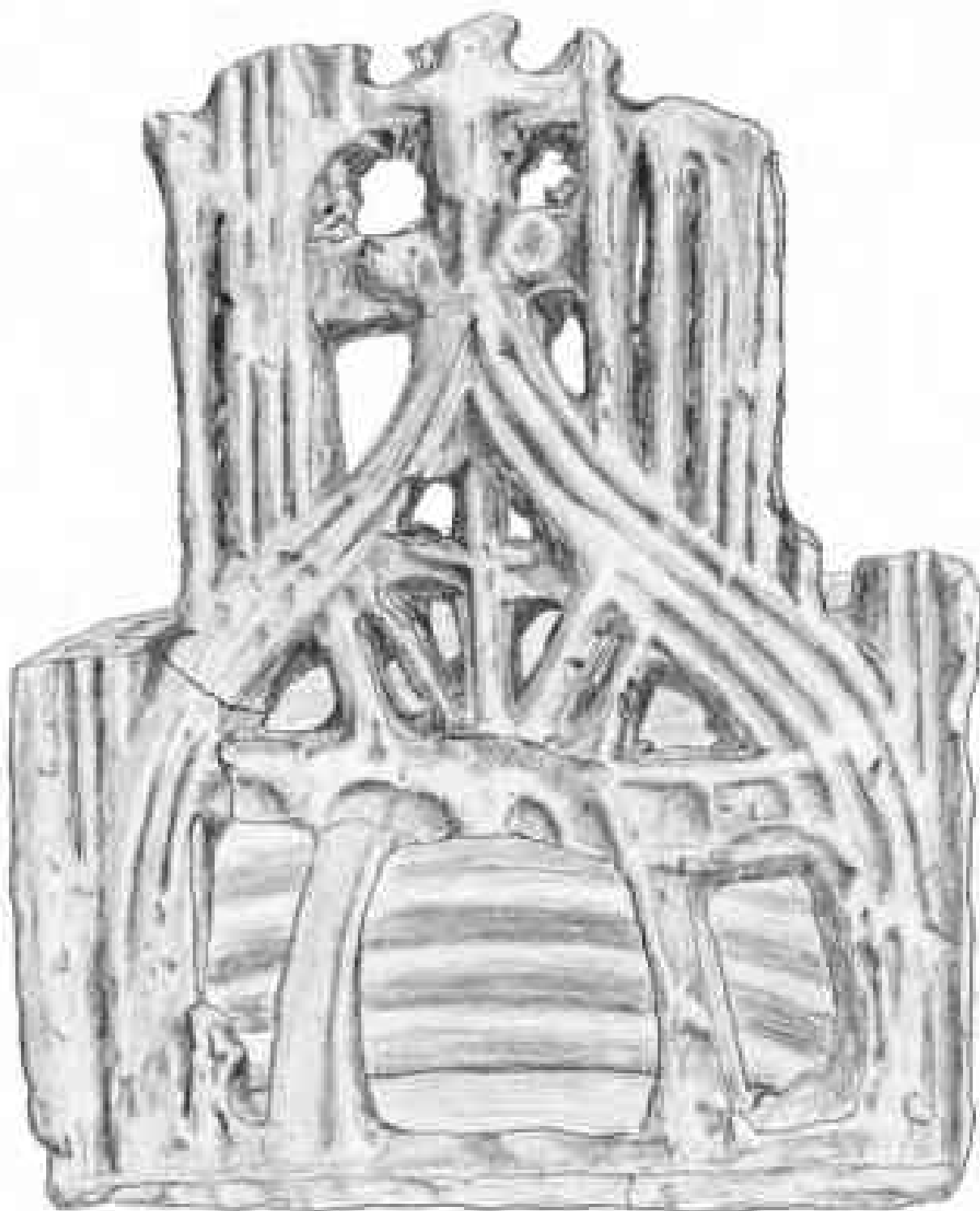
In our paper, from the “folk style” stove tiles dated between the second half of the 15th and the end of the 16th century selected for publication from the Archaeological Collection of the Damjanich János Museum in Szolnok, we examined the specimens with openwork fronts. Most of the stove elements in the “folk style” may have had an openwork front panel. Thus, with the exception of the onion- and plate-shaped ones, an openwork front could be used for triangles, cups, bowls, and barrels as well. On the basis of the motifs, stove elements with figural and plant decorations, as well as those reminiscent of church facades, with an alcove design, or with a bowl-shaped rear part can be distinguished.

The characteristics of the stove tiles reported in our study from a total of five sites in the Middle Tisza region – Szolnok-Vár, Tiszatenyő, Fegyvernek-Csonkatorony, Kunhegyes-Kolbászsállás and Karcag-Asszonyszállás – are: first, there are few

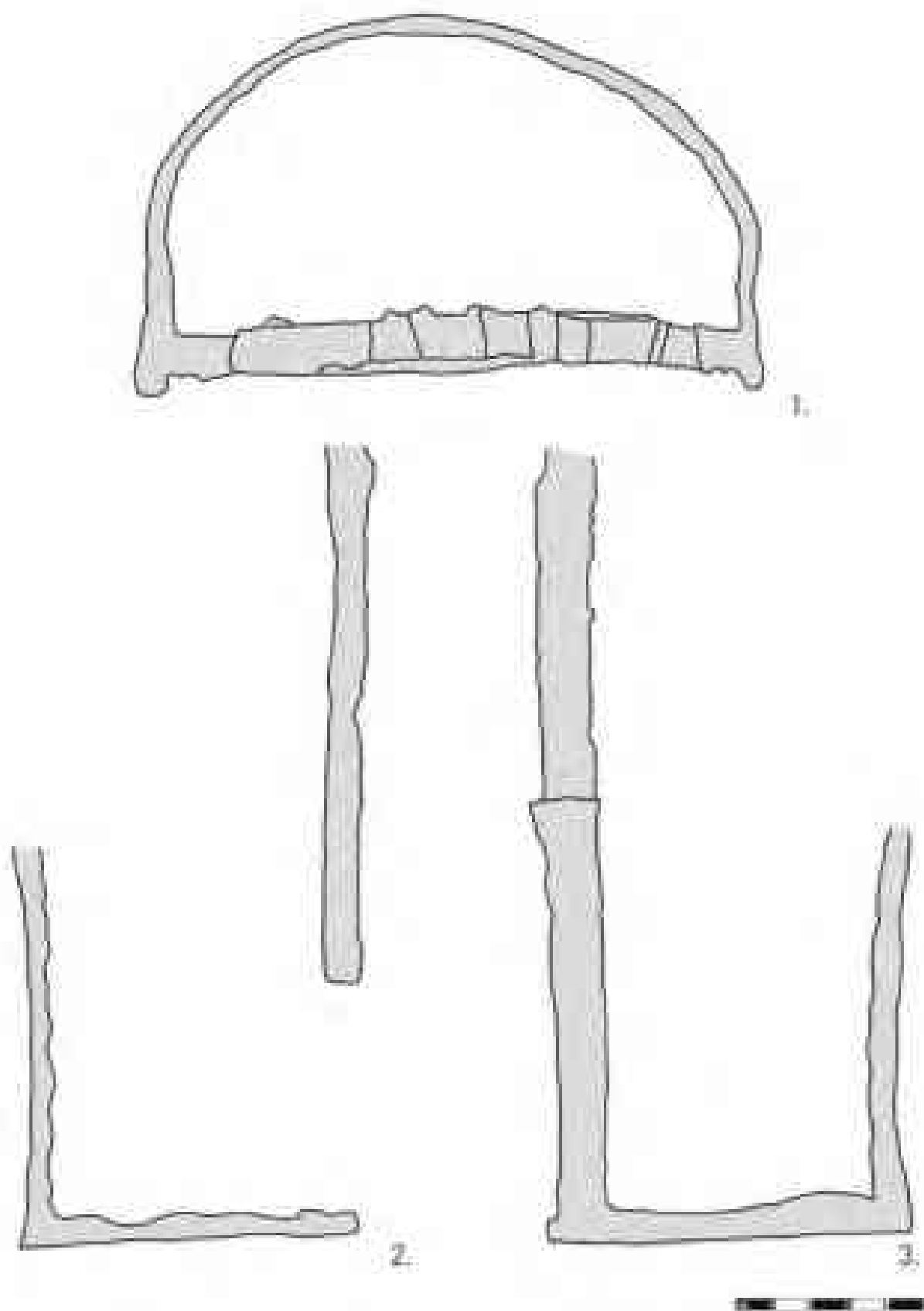
of them, second, they are typically fragmentary, and third, their decoration is extremely varied. The first can be explained by the lack of excavations, while the second is typical of pottery products in general. Finally, from the last one it follows that each object can be considered almost unique, so much so that even the most intact specimens have little or no analogy. That is why we do not consider it justified to create an independent group in the Middle Tisza region. The motifs include decorative elements commonly used in other parts of the Great Hungarian Plain. Examples include the openwork front panel reminiscent of a stylized church facade, the depiction of rosettes and tendrils, as well as the bastion-like design of the parapet. Based on all of this, the delineation of a larger group seems to be warranted, with a distribution in the whole Plain, which shows close connections to the southeastern part of Transdanubia.

1. tábla: Álló téglalap alakú, áttört előlapú, templomhomlokzatra emlékeztető, fülkés kályhacsempe töredékének előnézete – Szolnok-Vár-Tisza-part (1550–1552)

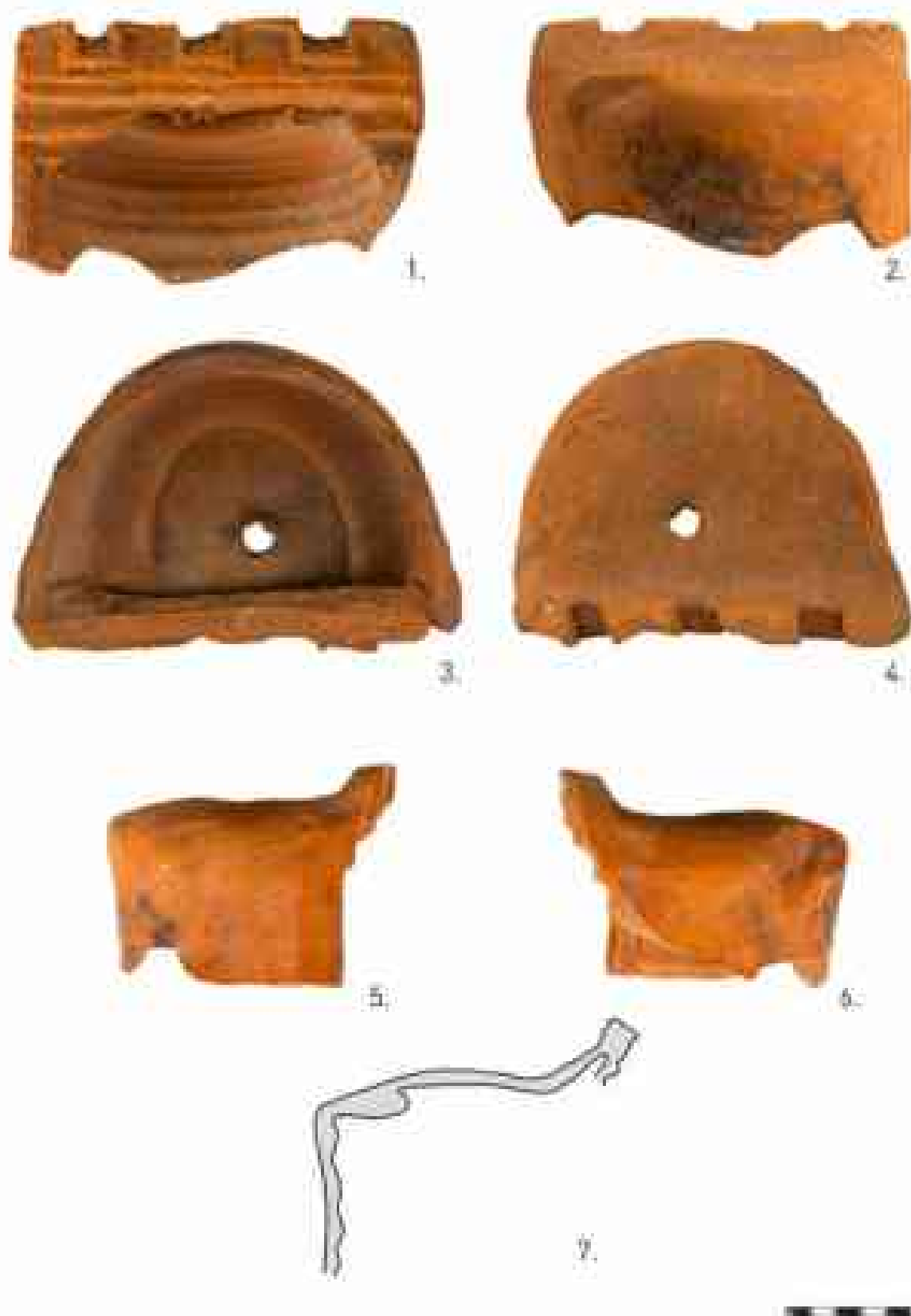
2. tábla: Álló téglalap alakú, áttört előlapú, templomhomlokzatra emlékeztető, fülkés kályhacsempe töredékének előlnézeti rajza – Szolnok-Vár-Tisza-part (1550–1552)

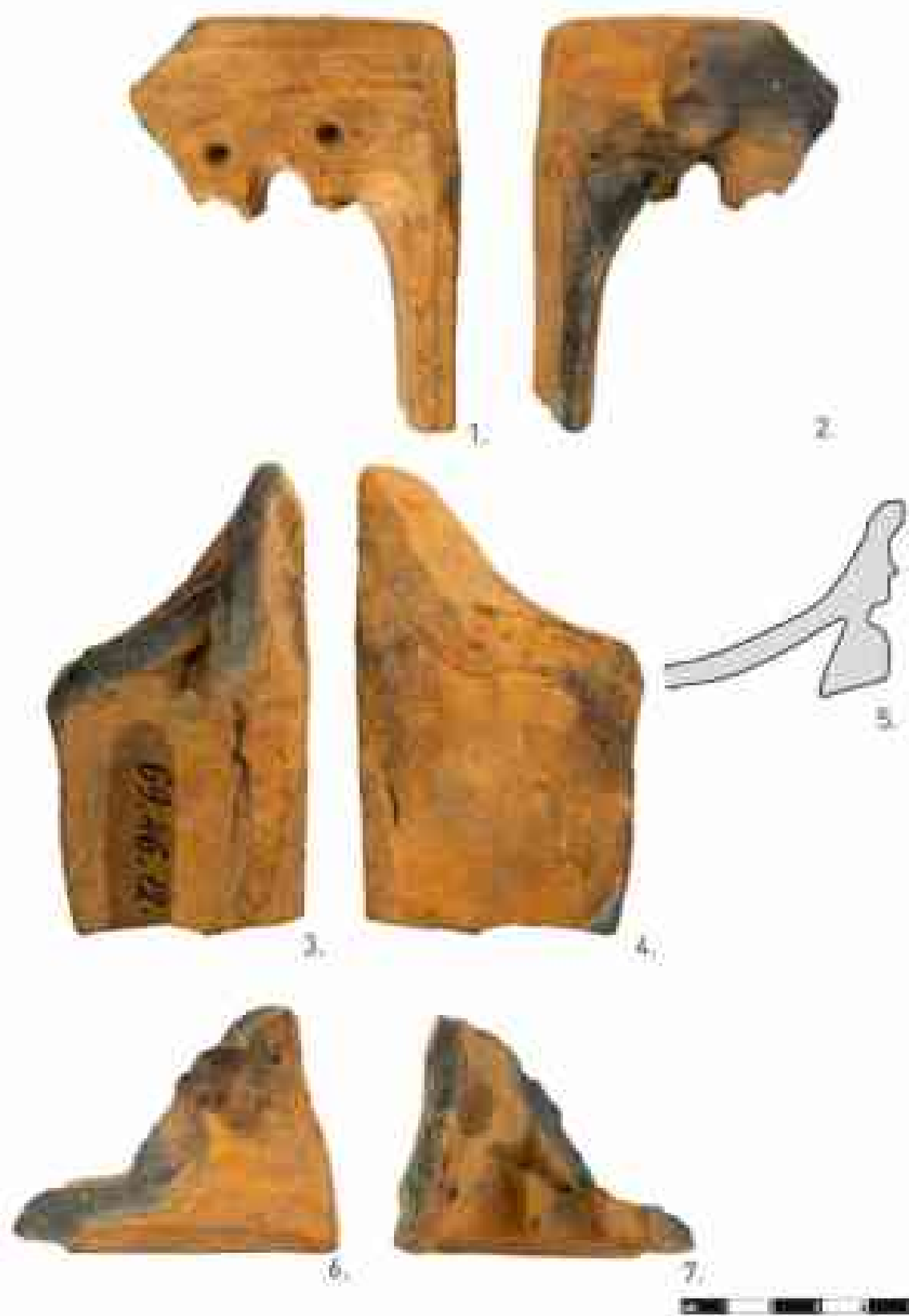
3. tábla 1-3: Álló téglalap alakú, áttört előlapú, templomhomlokzatra emlékeztető, fülkés kályhacsempe töredéke. 1. felülnézet, 2-3. metszetek – Szolnok-Vár-Tisza-part (1550-1552)

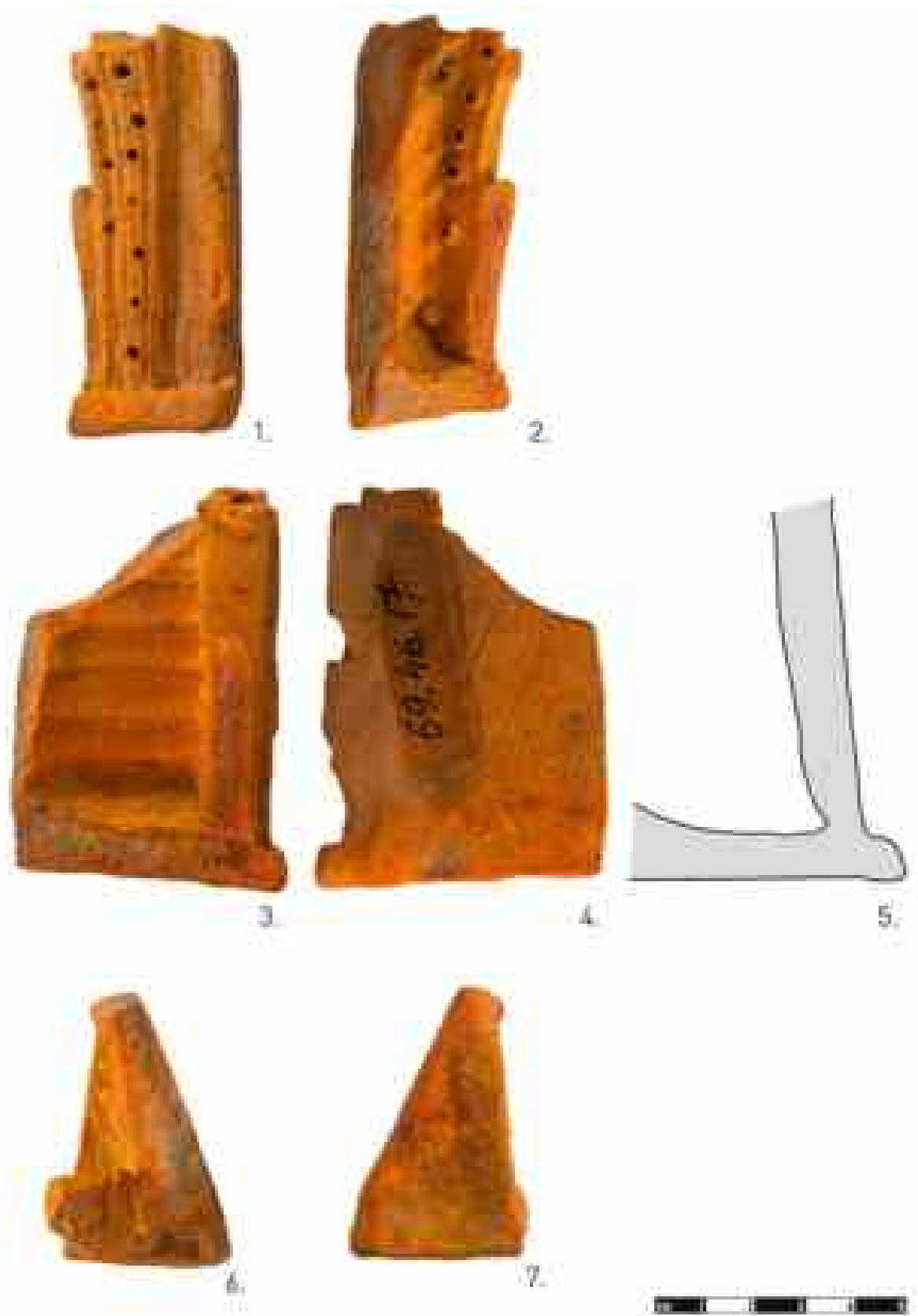
4. tábla 1–4: Álló téglalap alakú, áttört előlapú, templomhomlokzatra emlékeztető, fülkés kályhacsempe töredéke. 1. felülnézet, 2. hátulnézet, 3–4. oldalnézet – Szolnok–Vár–Tisza-part (1550–1552)

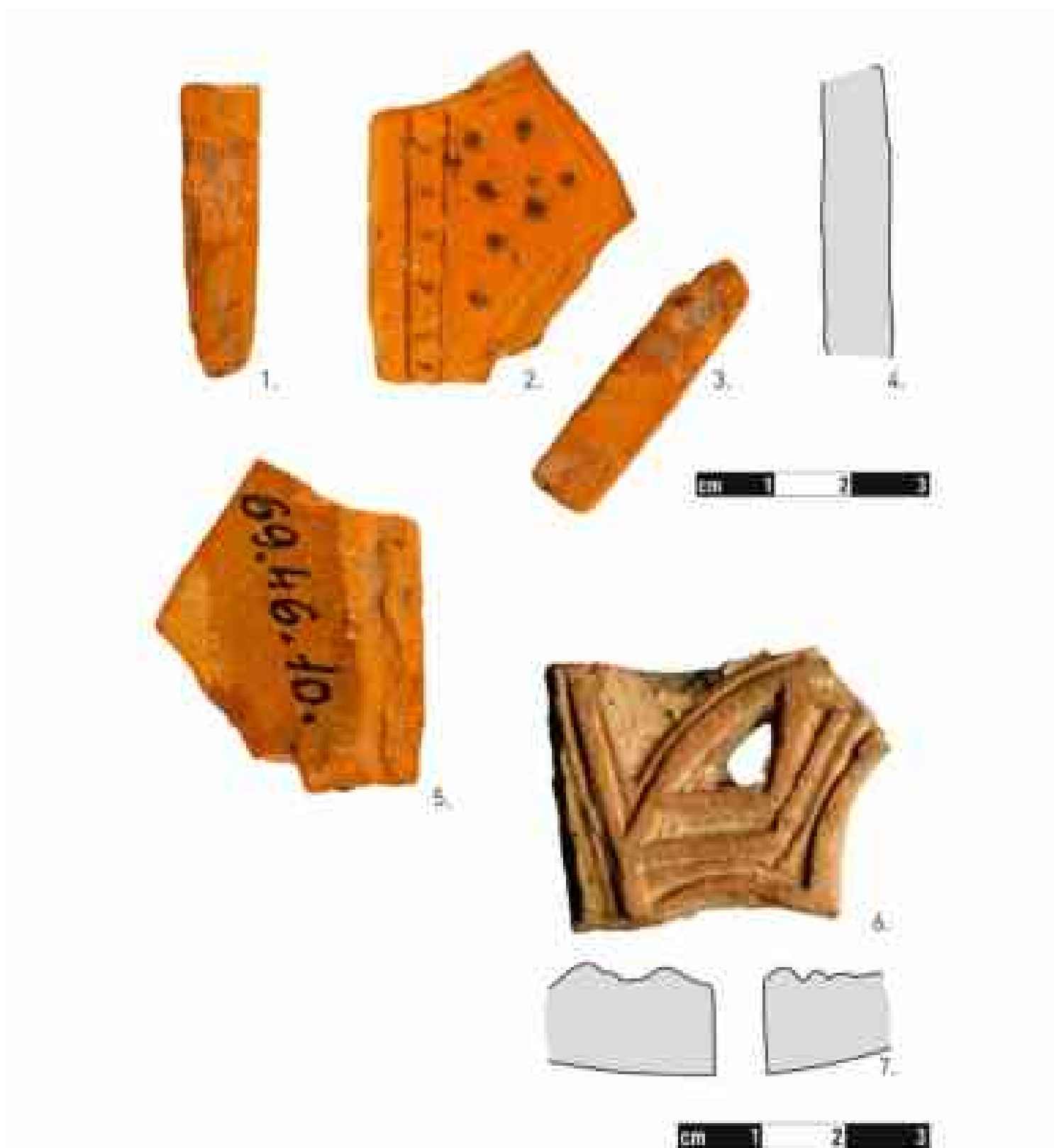
5. tábla 1-7: Álló téglalap alakú, áttört előlapú(?), fülkés kályhacsempe töredéke. 1. előlnézet, 2. hátulnézet, 3. alulnézet, 4. felülnézet, 5-6. oldalnézet, 7. metszet – Szolnok-Vár (16. század második fele)

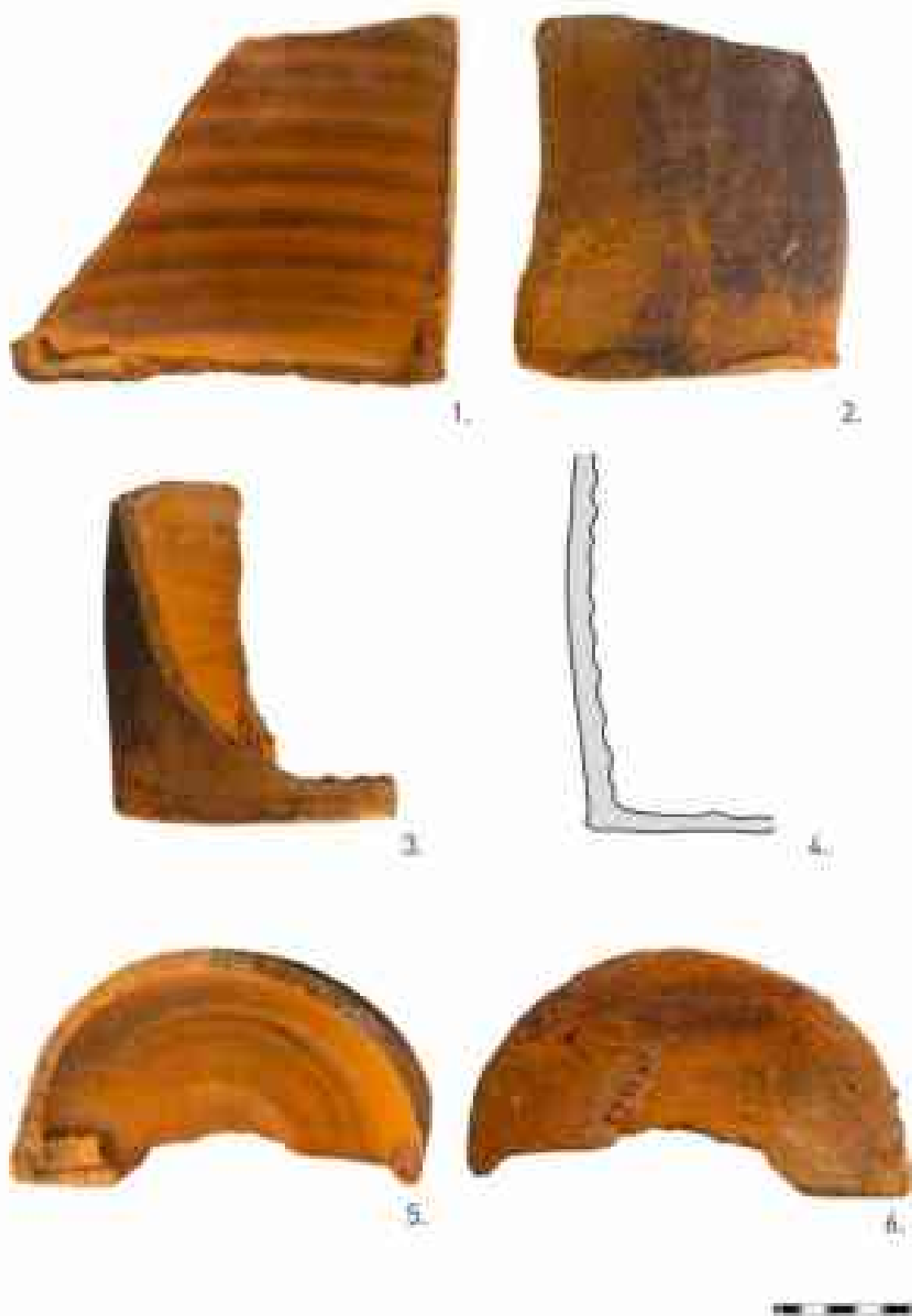
6. tábla 1–7: Álló téglalap alakú, áttört előlapú, fülkés kályhacsempe töredéke. 1. előnézet, 2. hátnézet, 3–4. oldalnézet, 5. metszet, 6. felülnézet, 7. alulnézet – Szolnok-Vár-Tisza-part (16. század második fele)

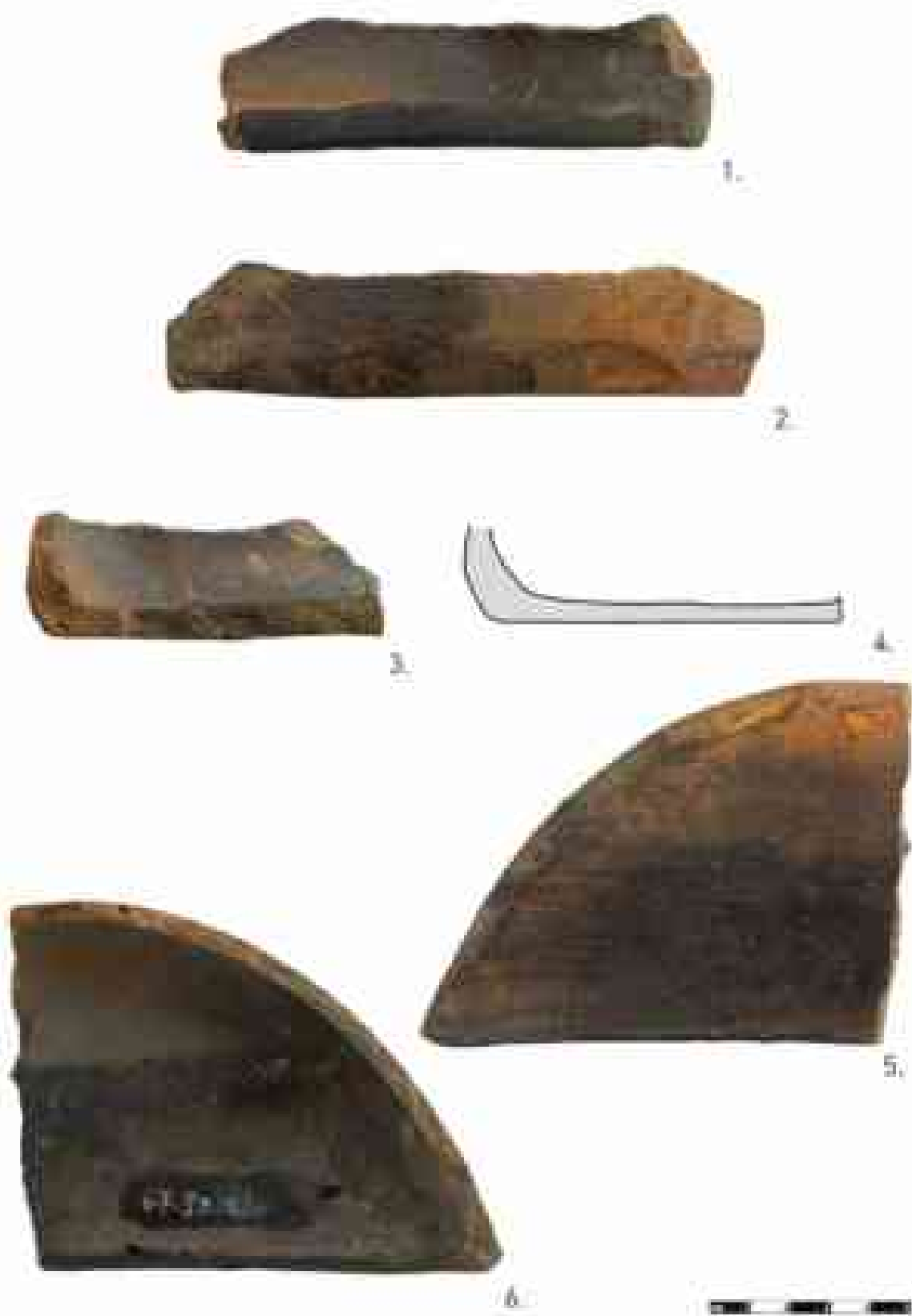
7. tábla 1–7: Álló téglalap alakú, áttört előlapú, templomhomlokzatra emlékeztető, fülkés kályhacsempe töredéke. 1. előnézet, 2. hátnézet, 3–4. oldalnézet, 5. metszet, 6. felülnézet, 7. alülnézet – Szolnok-Vár-Tisza-part (1550–1552)

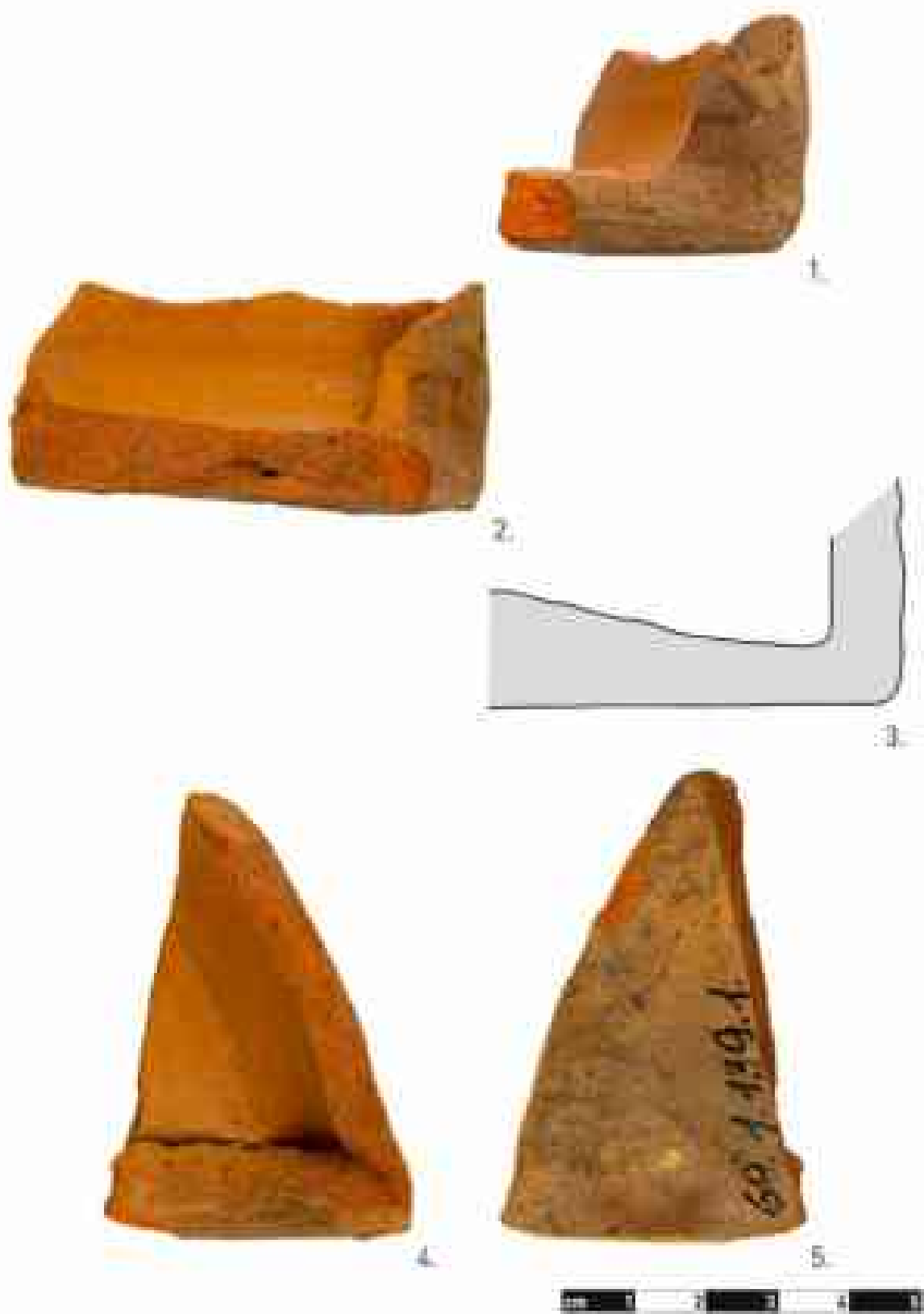
8. tábla 1–5: Álló téglalap alakú, áttört előlapú, fülkés kályhacsempe előlapjának töredéke. 1. oldalnézet, 2. előnézet, 3. oldalnézet, 4. metszet, 5. hátulnézet – Szolnok-Vár-Tisza-part (16. század második fele); 6–7: Álló téglalap alakú, áttört előlapú, fülkés kályhacsempe előlapjának töredéke. 6. előnézet, 7. metszet – Szolnok-Vár, művésztelep parkja, 3. szelvény: S-309 (16. század második fele)

9. tábla 1–6: Álló téglalap alakú, áttört előlapú, fülkés kályhacsempe töredéke. 1. előnézet, 2. hátulnézet, 3. oldalnézet, 4. metszet, 5. felülnézet, 6. alulnézet – Szolnok-Vár-Gutenberg tér (16. század második fele)

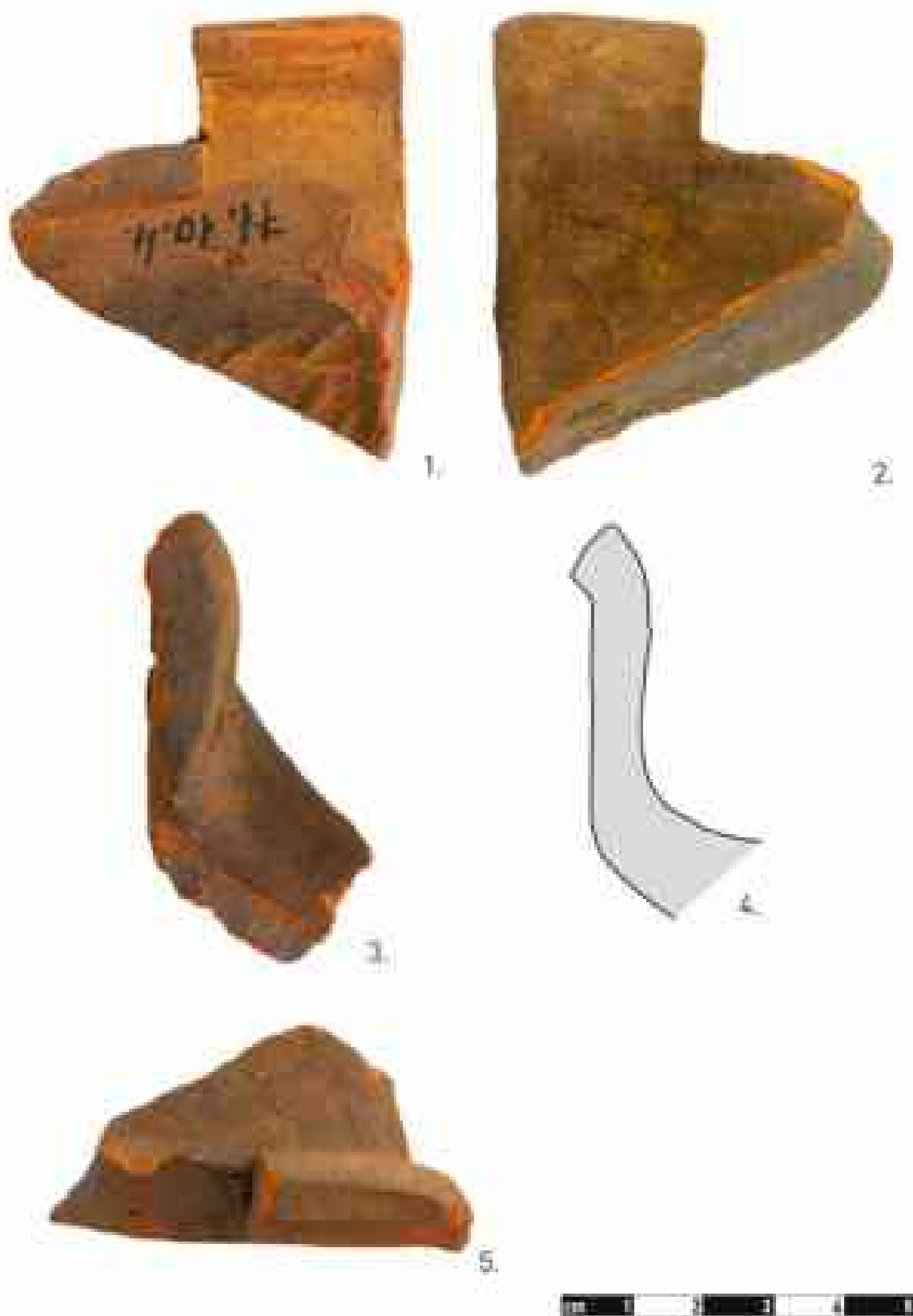
10. tábla 1–6: Álló téglalap alakú, áttört előlapú, fülkés kályhacsempe aljának töredéke.
1. előnézet, 2. hátulnézet, 3. oldalnézet, 4. metszet, 5. alulnézet,
6. felülnézet – Szolnok-Vár-Tisza-part (16. század második fele)

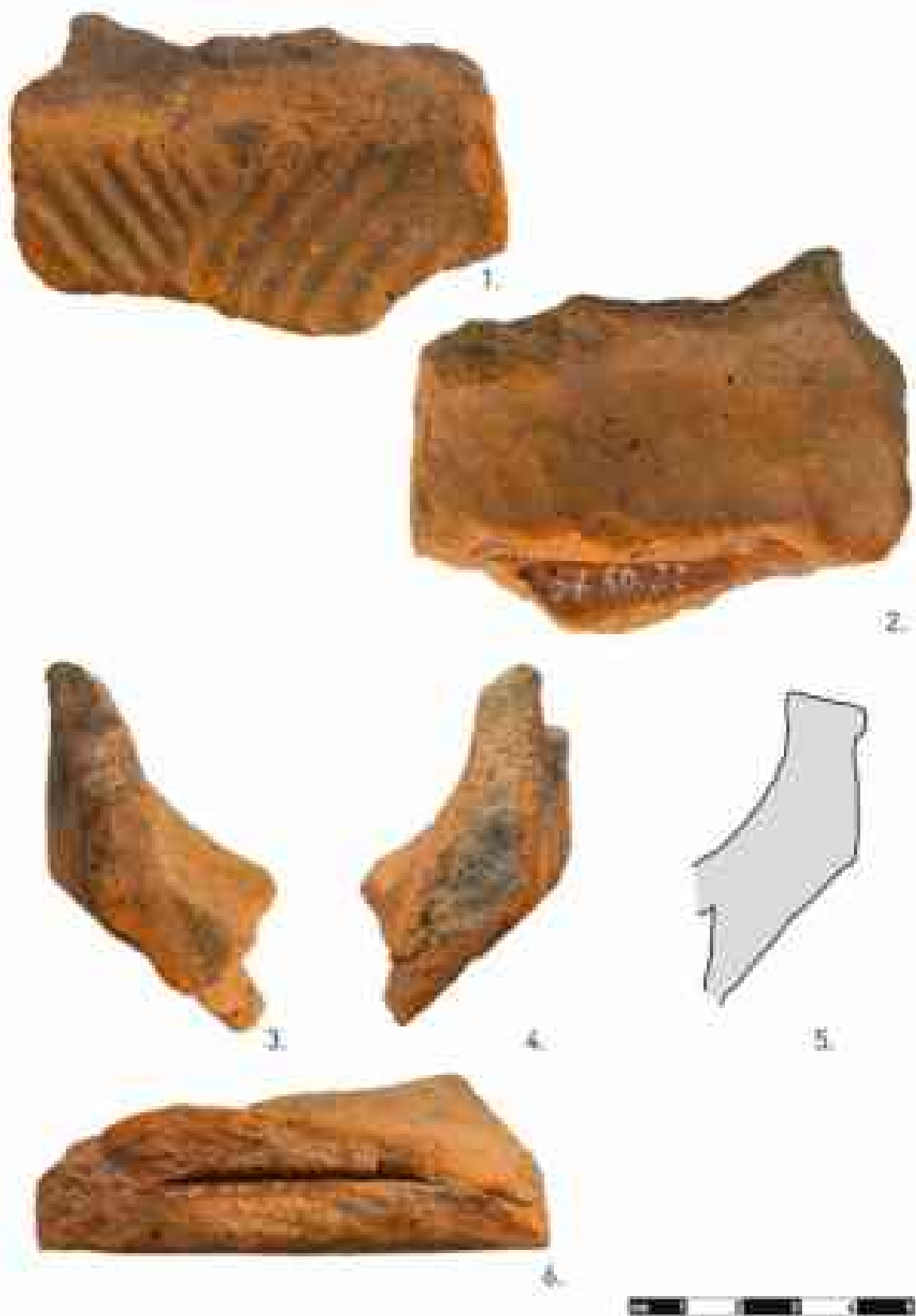
11. tábla 1-5: Álló téglalap alakú, áttört előlapú, fülkés kályhacsempe töredéke.
1. előnézet, 2. oldalnézet, 3. metszet, 4. felülnézet, 5. alülnézet – Kunhegyes-Kolbászszállás
(15. század második fele – 16. század vége)

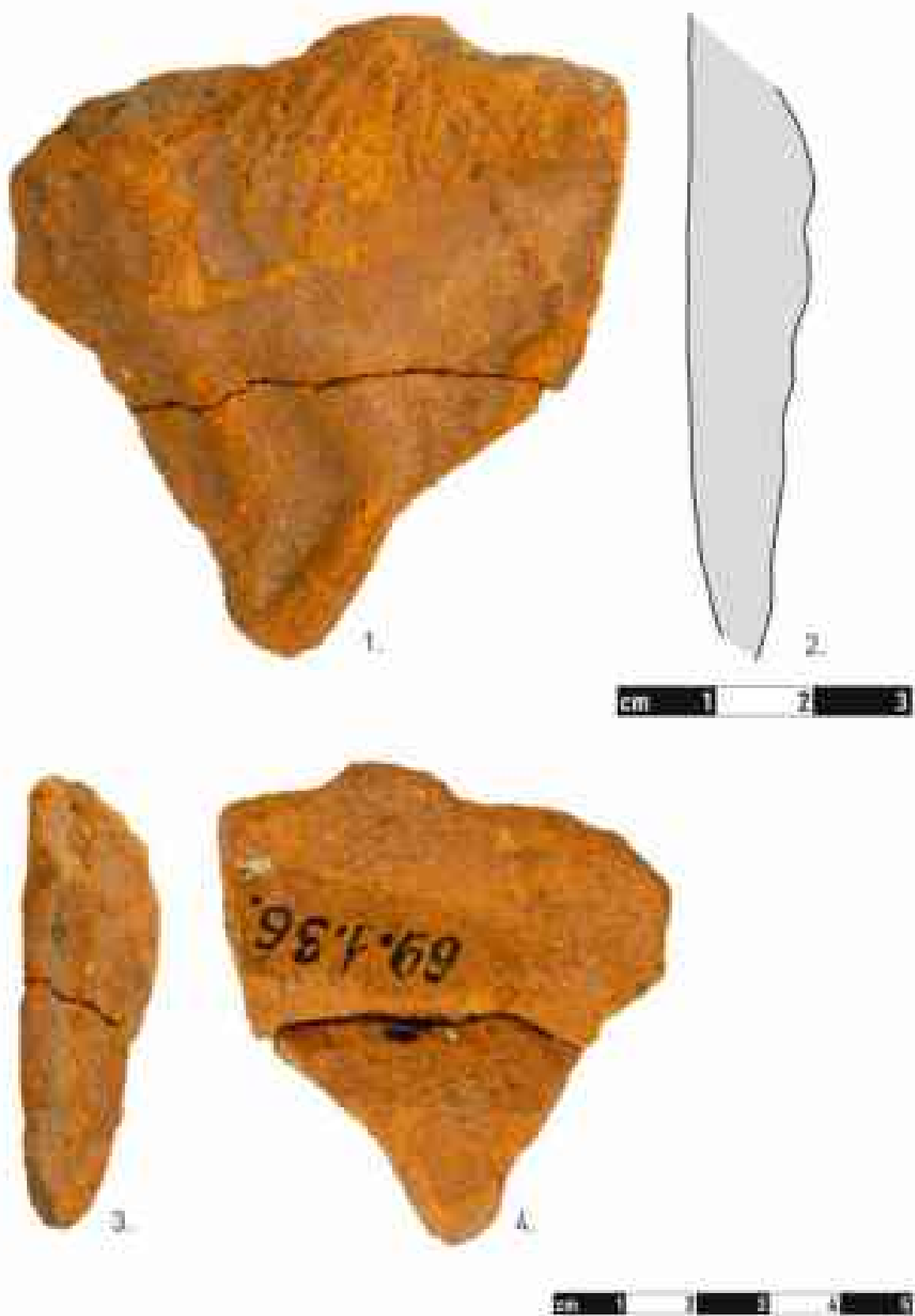
12. tábla 1–5: Álló téglalap alakú, dongás kályhacsempe töredéke. 1. felülnézet, 2. előnézet, 3. metszet, 4. hátulnézet, 5. oldalnézet – Szolnok-Vár-Gutenberg tér (16. század második fele); 6–9: Fülkés kályhacsempe előlapjának vagy önálló agyaglap töredéke. 6. előnézet, 7. hátulnézet, 8. oldalnézet, 9. oldalnézet – Szolnok-Vár-Tisza-part (16. század második fele)

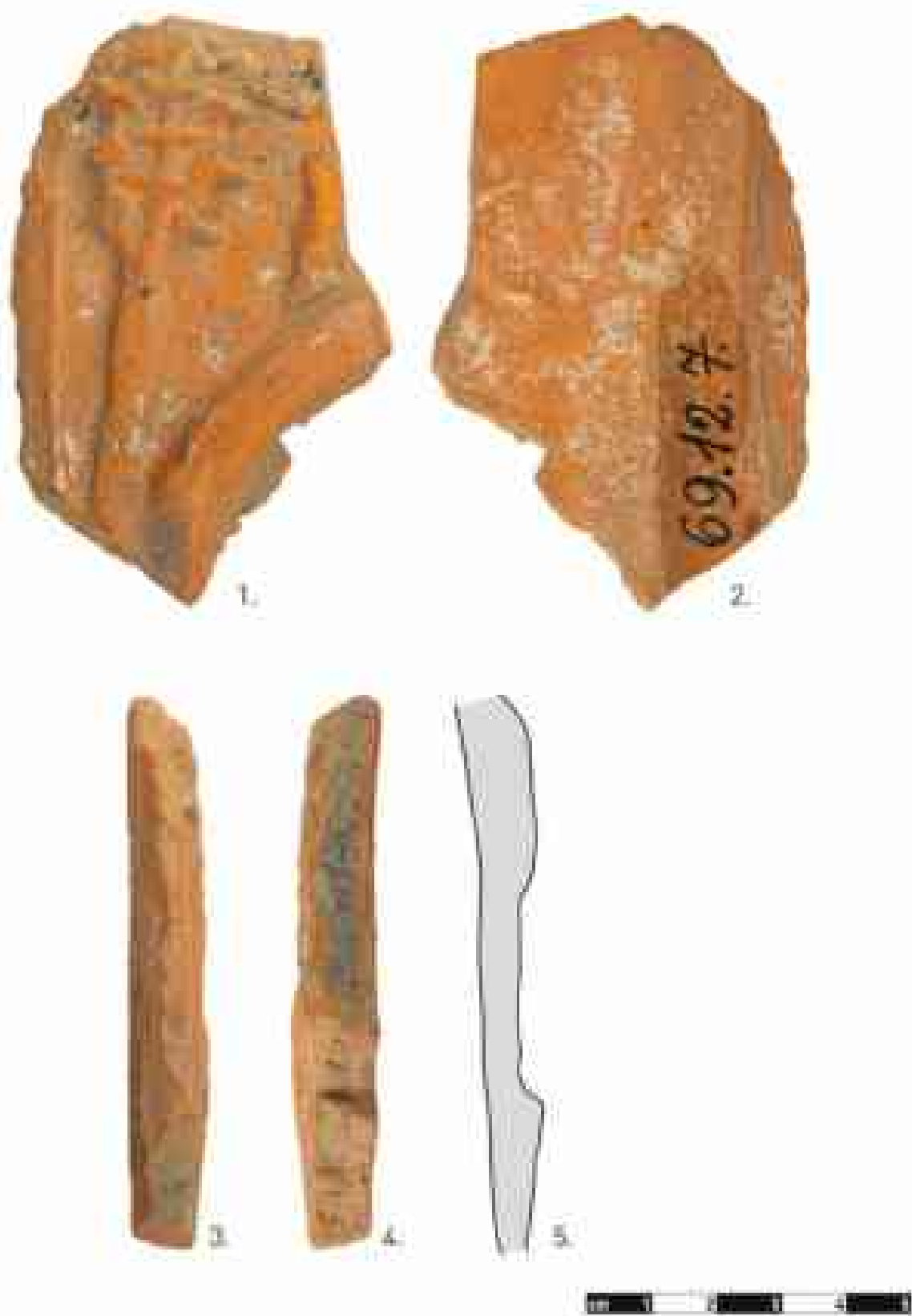
13. tábla 1–5: Pártázat töredéke. 1. előnézet, 2. hátulnézet, 3. oldalnézet, 4. metszet, 5. felülnézet
– Karcag-Asszony szállás (15. század második fele – 16. század vége)

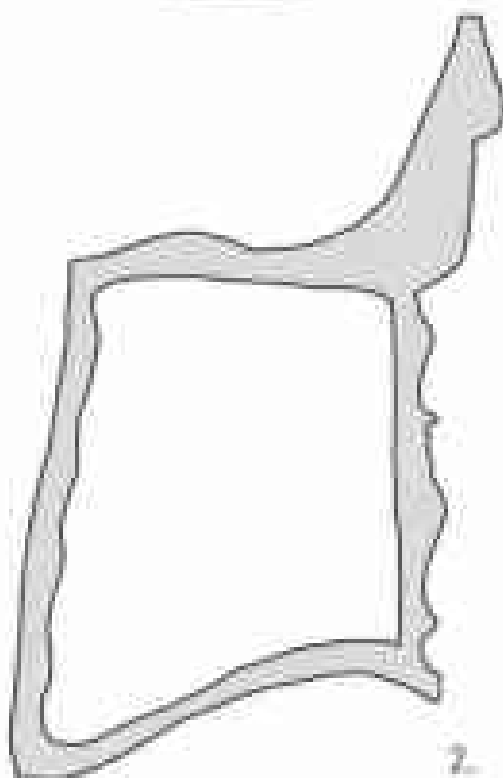
14. tábla 1–6: Kályhacsempe felső részének töredéke. 1. előnézet, 2. hátulnézet, 3–4. oldalnézet, 5. metszet, 6. alulnézet – Szolnok–Vár-Tisza-part (16. század második fele)

15. tábla 1–4: Alakos kályhacsempe előlapjának töredéke. 1. előlnézet, 2. metszet, 3. oldalnézet; 4. hátnézet – Kunhegyes-Kolbászszállás (15. század második fele – 16. század vége)

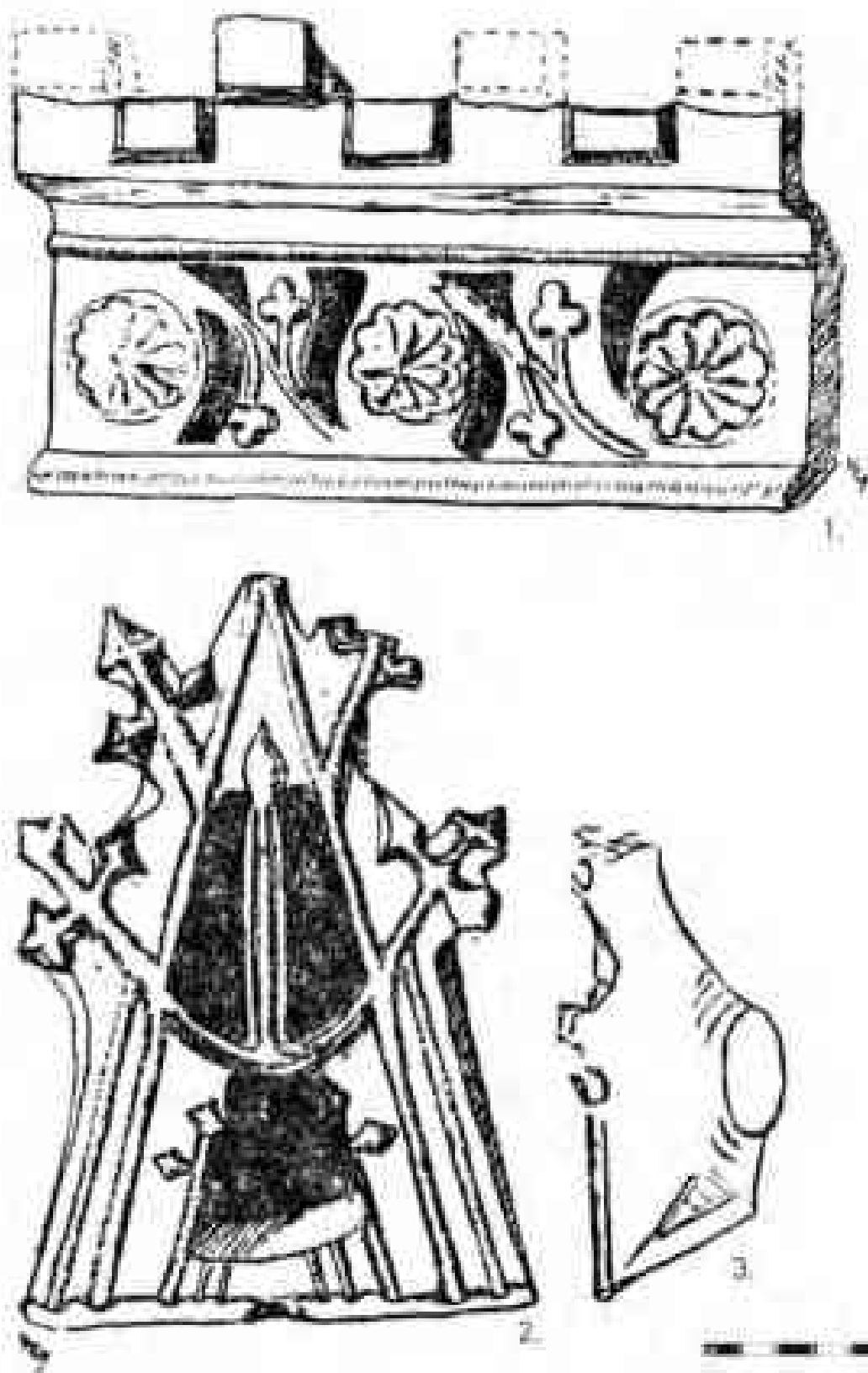
16. tábla 1–5: Kályhacsempe előlapjának töredéke. 1. előnézet; 2. hátulnézet; 3–4. oldalnézet; 5. metszet – Tiszatenyő (15. század második fele – 16. század vége)

17. tábla 1–2: Fektetett téglalap alakú, áttört előlapú, rozettás-indás koronázó párkány.
1. előnézet, 2. metszet – Fegyvernek–Csonkatorony (15. század második fele – 16. század első fele)

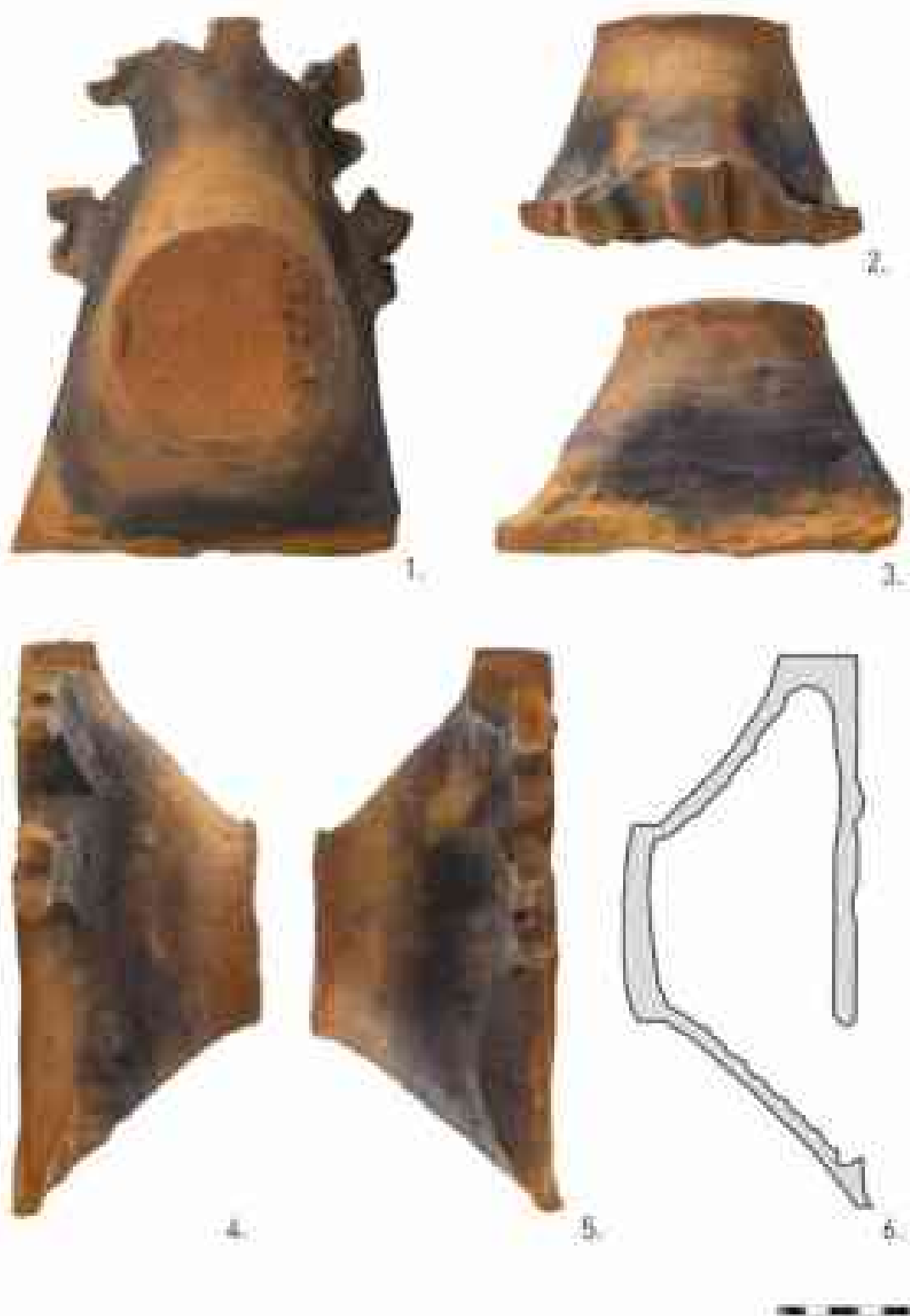
18. tábla 1–5: Fektetett téglalap alakú, áttört előlapú, rozettás-indás koronázó párkány.
1. hátulnézet, 2–3. oldalnézet, 4. felülnézet, 5. alulnézet – Fegyvernek–Csonkatorony
(15. század második fele – 16. század első fele)

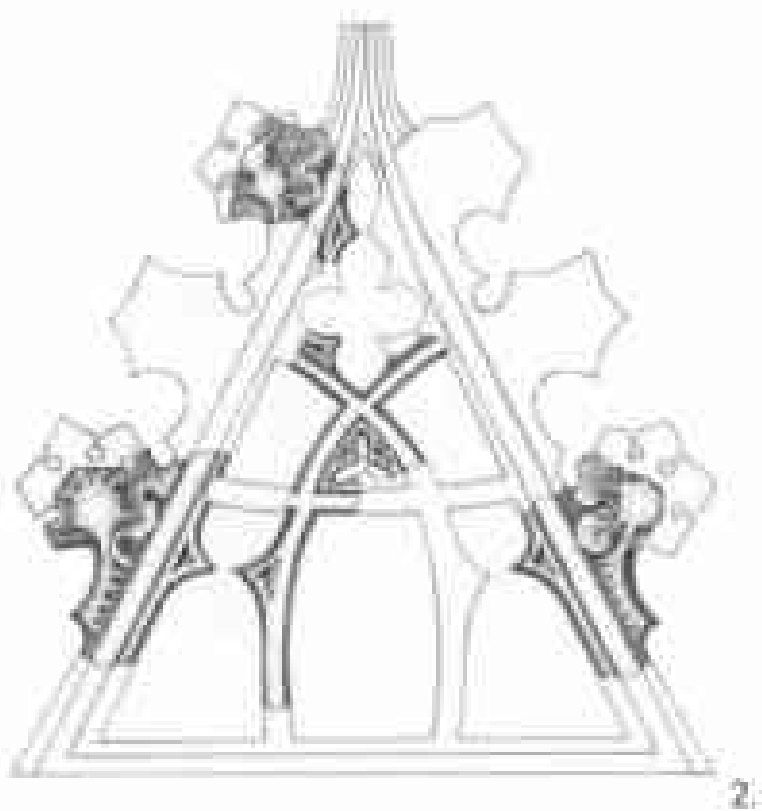
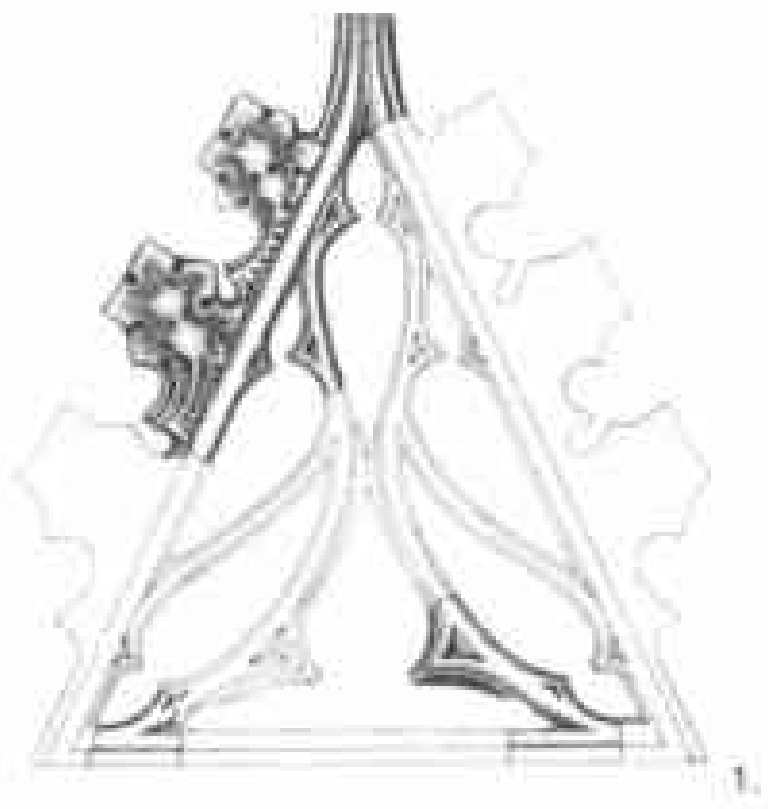
19. tábla 1–3: Fektetett téglalap alakú, rozettás-indás koronázó párkány áttört előlapjának (1.), valamint háromszögletű oromcsempe áttört, indás-leveles előlapjának (2.) és hátoldalának (3.) rajza – Fegyvernek–Csonkatorony (15. század második fele – 16. század első fele) KAPOSVÁRI 1958 után

20. tábla: Háromszögletű oromcsempe áttört, indás-leveles előlapja – Fegyvernek–Csonkatorony (15. század második fele – 16. század első fele)

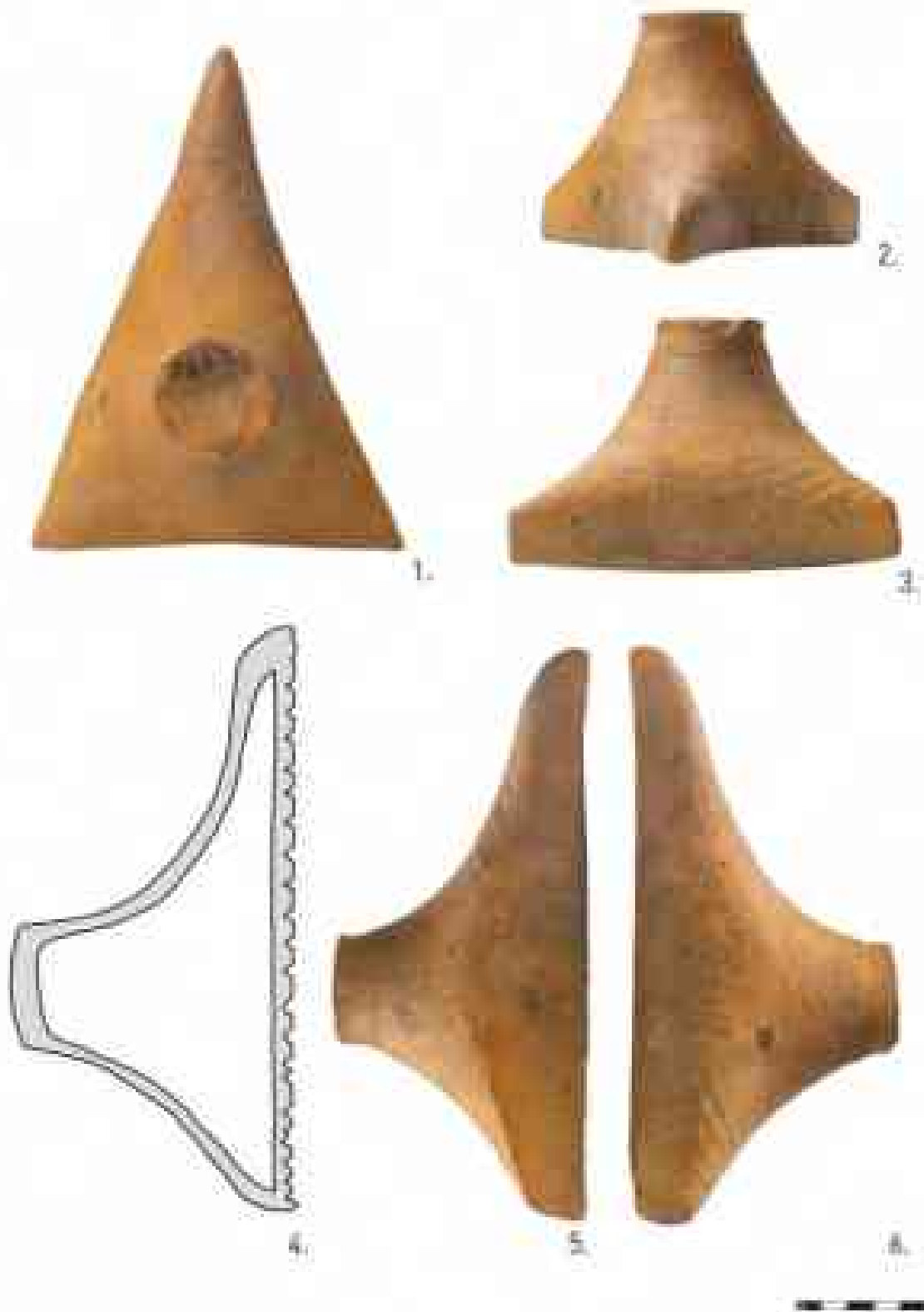
21. tábla 1-6: Áttört, indás-leveles előlapú, háromszögletű oromcsempe. 1. hátulnézet, 2. felülnézet, 3. alulnézet, 4-5 oldalnézet, 6. metszet – Fegyvernek-Csonkatorony (15. század második fele – 16. század első fele)

22. tábla 1–2: Háromszögletű oromcsempék mérműves előlapjának rajza – Esztergom–Malombástya (Zsigmond-kor) BOLDIZSÁR 2016, 5, 7–8. kép nyomán

23. tábla: Háromszögletű oromcsempe áttört előlapja – Fegyvernek–Csonkatorony
(15. század második fele – 16. század első fele)

24. tábla 1-6: Áttört előlapú, háromszögletű oromcsempe. 1. hátnézet, 2. felülnézet, 3. alulnézet, 4. metszet, 5-6. oldalnézet – Fegyvernek–Csonkatorony (15. század második fele – 16. század első fele)

25. tábla 1–6: Áttört előlapú, háromszögletű oromcsempék (1., 3–4., 6.) és fektetett téglalap alakú, áttört előlapú, rozettás-indás koronázó párkány (2., 5.) – Fegyvernek–Csonkatorony (15. század második fele – 16. század első fele)

Török kori tímárműhely a szegedi várban

Molnár Csilla*

A feltárás bemutatása

2020. június 3. és október 3. között a TOP-6.3.2-16-SG1-2017-00004 jelű, „Zöld város kialakítása a szegedi Belvárosban” elnevezésű projekt keretében a szegedi vár területén, a múzeum épülete mögött létesítendő új parkoló helyén három feltárási szelvény nyitására volt lehetőségünk, melynek köszönhetően 250 m²-nyi felületet sikerült megkutatni.¹ A szelvények kitűzésénél három célt határoztunk meg:

1. Szerettük volna megvizsgálni, hogy a 18. század második felében épült kazamatarendszer építése mennyire bolygatta meg a korábbi korok jelenségeit, illetve az ismert és hitelesnek tartott várbrázolások és felmérések pontosságát kívántuk ellenőrizni.

2. Az ún. „hármass pince” helyének lokalizálása, szerencsés esetben keltezése (MOLNÁR-LÖFFLER 2021, 129–132).

3. Egy olyan szelvény kitűzése, amelynek területéről nem rendelkezünk semmilyen információval, és ismereteink szerint barokk kori építkezéstől is mentes (1. ábra 1–2).

A dolgozat témája a III. szelvényben feltárt jelenségek feldolgozása.² Már a feltárás során

is kitűnt az objektumok egymáshoz való viszonya és rétegtani helyzete alapján, hogy a tímárműhelynek két fázisa különíthető el, így az egy fázishoz tartozó jelenségek azonos objektumszámot kaptak. A fiatalabb fázis a 33. objektumszámmal ellátott épületegyüttes (2. ábra), a korábbi fázis a 34. objektumszámon futó két gödörből álló csoport (3. ábra).

A feldolgozásra került objektumhoz tartozó jelenségek leírása

33. objektum (197. SNR) – cserzőmedence

Földbe ásott, agyagba rakott megmunkált és másodlagosan felhasznált kövekből³ és téglából falazott oldalú, téglalap alakú (5,2×3,6 méter) medence (1. kép 1–2). Délnyugati sarkát újkori csatorna vágta. Megmaradt falainak átlagos magassága 1,2 m volt. A falak tetején – egymással szemben – két-két, átlagosan 30 cm szélességű, falakba mélyedő gerendafészek nyomai kerültek elő (2. kép 1–2). A falak belseje rendezett volt, vastag malterréteg borította. A falak vastagsága 40–50 cm között változott. Egységes rakási rend nem volt megfigyelhető. A falszövet töredék téglák és részben megmunkált terméskő felhasználásával készült (2. kép 3). Betöltése szinte az aljáig sárga agyagos, töredék téglákból álló feltöltés,

* Móra Ferenc Múzeum, 6720 Szeged, Roosevelt tér 1–3. csilla0302@gmail.com

1 A feltáráson szakmai munkatárs minőségben vettem részt. A feltárás vezetője Löffler Zsuzsanna volt, kinek ezúton is köszönöm, hogy a leletanyag feldolgozásának lehetőségét átadta.

2 Ezúton is szeretném kifejezni köszönetemet Dr. Wolf Máriának, kinek értékes tanácsai nélkül e dolgozat nem készült volna el. Ezen kívül köszönettel tartozom Czukor Péternek, aki az általam készített terepi rajzokat digitalizálta, Czabarka Zsuzsannának, aki a képtáblák összeállításában volt segítségemre, illetve Katkó Izabellának a tárgyfotók többségének elkészítéséért.

3 A feltárás során egyértelműen megállapítható volt, hogy néhány a medence falába épített kő nem csak megmunkált, de másodlagosan felhasznált faragvány. Ezek kiemelésére nem került sor, mivel célunk volt a török kori épületegyüttes megőrzése, illetve a területen folyó beruházás sem veszélyeztette a falakat, így ez sem indokolta az elbontásukat.

1. ábra: 1. Vár a városon (Kratochwill Mátyás nyomán) Sárga szín: A vár ma is álló részei.
 1. Gótikus templom (1999–2010); 2. Kelta urnasír (2003); 3. Északnyugati saroktorony (2007);
 4. Északi fal I. (2010); 5. Déli fal I. (2010); 6. Északi fal II. (2012); 7. Déli fal II. (2012); 8. Déli kaputorony (2011, 2017); 9. Északi fal III. (2020); 10. Múzeum-új parkoló (2019).
 2. Múzeum új parkoló (2019) feltárás három szelvényének elhelyezkedése

2. ábra: A III. szelvény összesítő rajza

3. ábra: A III. szelvény összesítő rajza. Zölddel kiemelve az 34. OBNR-hez tartozó 200. és 203. SNR számú gödrök

mely valószínűleg a lentebb leírt falak (191. és 202. SNR) bontási törmeléke. Hozzá kapcsolódó jelenség az építési szintjeként értelmezett malteros réteg, mely a medence alján jelentkezett (201. SNR), illetve a betöltését adó sárga agyagos-törmelékes betöltési réteg (198. SNR). A medencét fedő réteg szintén sárga agyagos, töredéktéglás, elplanírozott földréteg volt (28. OBNR/190. SNR). A medence betöltése és építési szintje is csak csekély leletanyagot tartalmazott. A cserzőmedence vágta a cserzőgödröt (203. SNR) és egy középkori gödröt (212. SNR).

A cserzőmedence betöltéséből kevés, kis-méretű kerámiatöredék került elő. Legjobb keltezőértékkel egy habán edény kisméretű oldaltöredéke bír, mely így a 17. század második felétől felfelé keltezi az objektumot (1. tábla 1). Előkerült egy zöld mázas, vékonyfalú, függőleges nyakú töredék is, mely a peremén látható, már szinte fehér színű mázzal inkább a néprajzi anyaghoz sorolható, így korban inkább a műhely elbontásának időpontjához köthető (1. tábla 2). A harmadik töredék egy fazék peremtöredéke (1. tábla 3), mely egyértelműen felkeveredett töredék, ugyanis a feldolgozás során vettem észre, hogy összeillik egy a feltöltési rétegből (SNR 198.) előkerült töredékkel (2. tábla 2).

28. objektum (190. SNR) – réteg

A cserzőmedencét fedő sárga agyagos, töredéktéglás, elplanírozott réteg, feltehetően az épületegyüttes falazatának (191., 197., 202. SNR) szétterített törmeléke. Csekély leletanyagot tartalmazott, ebből a legfontosabb egy II. József (1780–1790) negyedkrajcár, 1782-es évszámmal (1. tábla 4). A pénz alapján II. József uralkodási ideje alatt, ez esetben 1782 és 1790 között kerülhetett sor az épületegyüttes elbontására.

33. objektum (202. SNR) – agyagba rakott téglafal

A cserzőmedence (197. SNR) északnyugati sarkához hozzáépített K-Ny-i irányú, 3,8 m hosszan feltárt, agyagba rakott, rakási rend nélküli töredék téglákból és néhány kőből álló fal maradványa. Szélessége 70-50 cm között váltakozott. Mivel csak 2-4 sor magas maradt meg, így valószínű, hogy csak alapozás. Hozzá kapcsolható

járószint nem került elő, leletanyaga nem volt. Újkori csatorna vágta, fedi az 34. OBNR/203. SNR cserzőgödröt.

33. objektum (191. SNR) – agyagba rakott téglafal

A cserzőmedencétől (197. SNR) keletre előkerült, 3,2 méter hosszan feltárt, agyagba rakott, rakási rend nélküli töredék téglákból és néhány kőből álló falmaradvány. Szélessége 40-60 cm között váltakozott. Valószínűleg csak alapozás, mindössze egy-két sor magasságú. Hozzá kapcsolható járószint nem került elő, leletanyaga nem volt. Vágja a 208. SNR számú középkori kemencét, illetve fedi a 203. SNR számú cserzőgödröt.

33. objektum (198. SNR) – feltöltés

Az előzőekhez képest valamivel több leletanyag került elő a 198. SNR számú agyagos feltöltésből, ami a cserzőmedence (197. SNR) és a hozzá tartozó épületek (191. és 202. SNR) elbontásakor keletkező bontási törmelék. Gyakorlatilag megegyezik a 190. SNR számú elplanírozott réteggel, vagyis az épületegyüttes bontásakor annak törmelékével töltötték fel az akkor már üres cserzőmedencét. Az előkerült leletanyag főként a kései/klasszikus török kori leletanyag főbb tárgytypusait vonultatja fel.

Az egyetlen, nemcsak ebben a jelenségben, hanem a teljes feltáráson előkerült gyertyatartó-töredék egy engobe nélküli barna mázzal bevont, tagolt nyakú, eredetileg füles gyertyatartó (1. tábla 5). A kerámia gyertyatartók ugyan a legtöbb hódoltság kori lelőhelyen felbukkannak (Buda: GERELYES 1991, 27; HOLL 2005b, 24. ábra 8; 27. ábra 10; 35. ábra 1; Eger: FEHÉR 1973, 211. 5. kép; Pécs: FEHÉR 1960, 130; Szeged: HANCZ 2006, 44; Gyula: SZALAI 2008, 76. tábla; Szolnok: KOVÁCS 1984, 27. tábla 8–11), a tárgytypusnak még sincs gazdag szakirodalma. Fehér Géza két típust különböztetett meg. Egy magas, hengeres, „curak” nevű típust, illetve egy alacsony, rendszerint füllel ellátott, „curica” nevű típust (FEHÉR 1960, 130). Az itteni darab az általa közölt párhuzamok alapján inkább az alacsony füles típusba tartozik.

Klasszikus török típusú, gömbölyded csészéjű, zöldmázos cseréppipa, a csésze 11 bordáján futó

1. kép: 33. OBNR/197. SNR. 1: A kibontott cserzőmedence;
2: A cserzőmedence és a 34. OBNR/203. SNR gödör

2. kép: 33. OBNR/197. SNR. 1-2: Gerendaágyak. 3: A cserzőmedence falszöve és gerendaágyai, alatta a 34. OBNR/203. SNR számú cserzőgödör megmaradt betöltési rétegei

fogaskerek díszítéssel, nyolcszögletű nyakkal és tölcséresen táguló előgyűrűvel (1. tábla 6). Legjobb párhuzama, gyakorlatilag tökéletes mása a várban álló gótikus templom feltárásából ismert. Kondorosy Szabolcs szerint a nyak és az előgyűrű formája archaikus vonás, míg a rövid és a fejfel erős hegyesszöget bezáró nyaka a hosszabbodó pipaszárral már újabb jelenség (KONDOROSY 2008, 335; 358 II. tábla, sz6). Helybeli készítést feltételez, melyet az itt látott második példánya is megerősít.

A talpastálak edénytípusához biztosan két töredék köthető. Az egyik egy vörös anyagú, kiszélesedő peremű, hornyolt, cakkozott peremszélű, zöld mázas töredék. Külső oldalán a fehér engobe erősen túllóg a mázon (1. tábla 7). A másik szintén vörös anyagú és fehér engobe alapozású, de sötétzöld mázas oldaltöredék. A belső oldalán körbefutó hornyolás is látható (1. tábla 8). A talpastálak gyakori leletek olyan 16–17. századi lelőhelyekről, ahol török lakosság kimutatható. A szegedi vár eddig közölt anyagában is több talpastáltöredék került elő. Ezek között előfordul néhány közepes minőségben égetett táltöredék, melyek törésfelülete két- vagy háromszínű, esetleg teljesen szürke. Ezekről felmerült, hogy helyi készítésű termékek lehettek (HANCZ 2006, 37–38, 9. kép).⁴

A tálak másik csoportját egy szürkésfehér színű, rózsaszín törésfelületű, homokkal és fehér színű apró kavicsal soványított, sinces, akasztófüles, kétszínmáz (zöld-barna), kívül sárga slippel bevont tál oldaltöredéke képviseli (2. tábla 1). Pereme hiányzik, de a sinc és a dőlésszög alapján inkább tányér töredékének tartható. Az ólommázos tányérok és tálak a 16. század végétől válnak általános árucsoporttá a magyar fazekasság körében. A függesztőfül megjelenése a 17. század elejétől jellemző, de csak a század végére terjedt el széles körben (GERELYES 1991, 45). A fül kiképzése a nagyobb méretűeknél jellemző: téglalap formára vágott, két végén az edény falához vízszintesen

applikált (szétnyomkodták a szélét). Lyukiránya függőleges. Felületdíszje a zöld és a barna máz, melynek választóvonalának a sinc tekinthető. E technika alapján a metélt-máz kerámiakörhöz kapcsolható. A metélt-máz kerámia kutatásának legfőbb kérdése a kronológia, vagyis a kerámiatípus megjelenési és kifutási ideje. Legutóbb a kronológiai kérdéseket Tomka Gábor és Mordovin Maxim foglalta össze. Mindketten egyetértettek abban, hogy hiába fordult nagy figyelem az utóbbi időben e kerámiakör felé, még mindig kevés a jól keltezett lelet. Megjelenésük a 15. század végére, 16. század elejére tehető, de a 17. század végére felhagytak készítésükkel (MORDOVIN 2016, 330; TOMKA 2018, 37–40). Az itt előkerült töredék véleményem szerint egy kései megjelenése e tárgytypusnak. Ezt erősíti az is, hogy legjobb párhuzama a közeli, 17. századra keltezett Hódmezővásárhely-Bocskai utcai anyagban található (LAJKÓ 2015, 71, 2. tábla 1, 6). Bár a sárgás slip ezeken a töredéken sem fordul elő, ellenben ugyanitt egy írókás díszű tálon már egyértelműen megfigyelhető (LAJKÓ 2015, 3. tábla 3).

A fazék jellegű töredékek három csoportja jelenik meg a csekély számú leletanyagban.

Az első csoportot egy homokkal soványított, érdes felületű, sötétszürke színű töredék adja (2. tábla 2). Peremformájával és perem alatt körbefutó bordájával, mint ahogyan később részletebben látni fogjuk, a leggyakoribb fazéktípus. E fazéktípus részletes bemutatására a 203. SNR számú gödör anyaga kapcsán kerül sor.

A másik típus az ún. sávós festésű fazekak, ezt a csoportot egy fül- és egy válltöredék képviseli, melyek anyaguk és színük alapján egy edényhez tartoznak (2. tábla 3). Szürkésfehér színűre égő agyagból készült, homokkal soványított, engobe festésű, belseje felső részén zöld mázas fazék. Nyakán körbefutó, széles festett vonal fut, a vállán csak egy részlete látszik a festésnek (talán hullámvonal). Füle ferde irányú, szabálytalan festésű ecsetvonásokkal díszített. Az edény pereme csak a fül mentén vizsgálható, így csak a belseje adhat további támpontokat. Pereme tagolt, fedős kialakítású, füle hosszúkásabb és a perem magasságában szinte derékszögben meghajlított. Az edény maga mázatlan, de a fül

⁴ Bereczkiné Molnár Csilla: Újabb adatok a szegedi várról két tesztszelvény tükrében. Szakdolgozat. Kézirat. SzTE BTK 2016, II. tábla 4–5. (a továbbiakban: Molnár Cs.: Újabb adatok a szegedi várról két tesztszelvény tükrében)

és a perem találkozásánál zöld mázfolt látható. Ez a fajta fülforma Tomka Gábor Borsod megyei anyagában a mázas tagolt peremű fazekakra jellemző (TOMKA 2018, 76; 82. tábla 1), míg a fülek ferde vonalakkal való díszítése a lágy peremprofilú mázas fazekakra jellemző (TOMKA 2018, 77). Véleménye szerint a 17. század utolsó harmadára tehető fazekak belső oldalai már kivétel nélkül mázasak, soványítóanyaguk finom, gyakran már tisztán homokos (TOMKA 2018, 80). A hódmezővásárhelyi 17. századi anyagban viszont már szinte csak a széles sávokban festett, majd visszakarcolt motívumok vannak jelen (LAJKÓ 2015, 11. tábla, 20. tábla). Az edény töredékessége miatt nehezebben keltezhető, de stílusjegyei a 17. századi datálást erősítik.

A harmadik fazéktípust egy világos színűre égő agyagból készült, nagyobb méretű barna mázas fazék töredéke jelenti (2. tábla 4). A töredék az edény perem alatti, illetve vállrészének töredéke. Kívül mázatlan, de a használat során kissé szürkés árnyalatúra színeződött. Belseje viszont egy réteg kevésbé erősen színezett barna mázat kapott, melyre a felső harmadában még egy réteg erősebben színezett barna mázréteg került. Véleményem szerint e töredék időben már inkább az épületegyüttes bontásához köthető, melyet a II. József dénár keltez. Ilyen méretű, típusú fazekak még nem jelennek meg a hódoltság kori leletanyagokban, inkább néprajzi anyaghoz tartozhat.

A 33. objektumszámon dokumentált épületegyüttes egy cserzőmedencéből, egy a medencéhez közvetlenül hozzáépített épületrészletből és egy kicsit távolabb előkerült falszakaszból áll. A fennálló épületek funkciójával kapcsolatban a feltárás semmilyen adattal nem szolgált.

A műhely rétegtani keltezését a kisszámú leletanyag is megerősíti. A habán töredék, a gertyatartó, a kétszínmázas tál is ezt támasztja alá, sőt, szinte minden tárgynak olyan típusa jelenik meg, mely már a 17. századi keltezését igazolja. Egyes töredékeknél a 18. század sem kizárható, ami arra utal, hogy e töredékek az épületegyüttes elbontásakor kerültek az elplanírozott feltöltési rétegbe. Az épületegyüttes elbontásának idejét az 1782-es dénár pontosabban keltezi.

34. objektum (200. SNR) – gödör

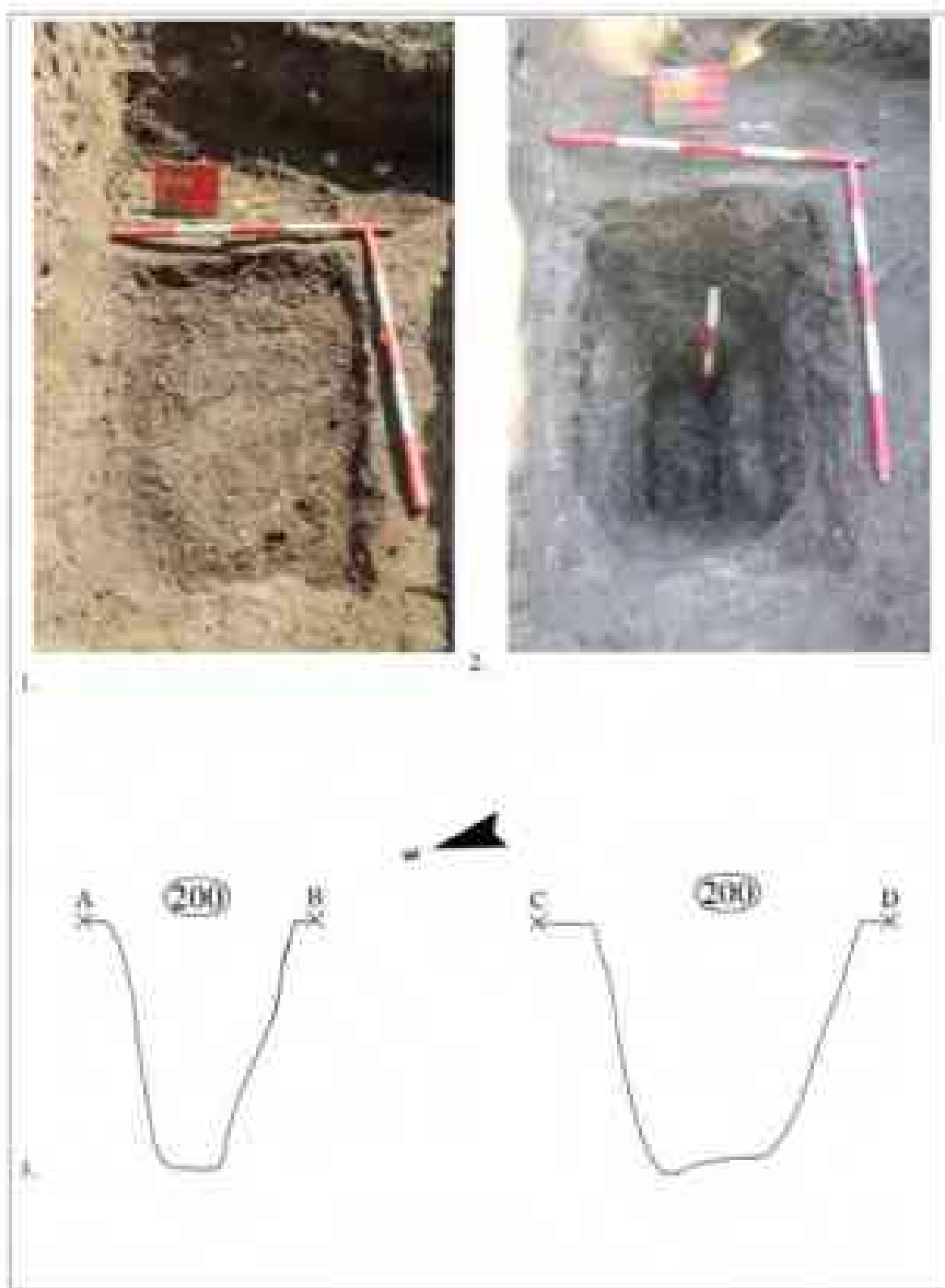
Lekerekített sarkú, téglalap alakú, arányaiban mély, lefelé kissé összeszűkülő, egyenes aljú gödör (3. kép 1–2). A gödör az altalajba mélyedt, körülötte a sárga altalaj zöldesre színeződött. Foltját határozott, barna színű szervesanyagréteg jelölte, mely a gödör aljáig az oldalához volt tapadva. Betöltését főként barna szervesanyagrétegek és humuszos rétegek váltakozása adta. Az oldalfalába tapadva, főként a gödör alsó harmadában nagyobb mennyiségben magokat (meggy-mag) lehetett megfigyelni. Földminta is elcsomagolásra került, ám ezek a meggy-magok rendkívül rossz megtartásúak, szinte csak hártavékonyak voltak, így nem sikerült megőrizni őket. A gödör szűkossége miatt csak lebegő metszet készült az objektumról (3. kép 3). Egykorú a 203. SNR számú gödörrel.

A gödör kis mérete ellenére szép leletanyagot tartalmazott. Ezeket két csoportra, folyadéktárolóka és fazekakra osztottam.

A kisebb méretű folyadéktároló edények közé egyetlen igen kopott felületű oldaltöredék sorolható (3. tábla 1). A töredék díszítetlen, de anyaga és mázazása alapján a metélt-mázas típusú edények közé sorolható. A metélt-mázas edények általánosságban a 15. század vége és a 17. század vége közti időszakra keltezhetőek (MORDOVIN 2016, 330; TOMKA 2018, 37–40).

A nagyobb méretű folyadéktárolók közé két töredék sorolható. Közös jellemzőjük a fehér színűre égő agyag, a kevés szemcsés homokos soványítóanyag és a vörös engobe festésű minta. Közelebbről megvizsgálva azonban jelentősebb különbségek is megfigyelhetők. Festésük mintakincse és kidolgozása már igencsak eltérő. Az egyik egy igen szépen kidolgozott, vékony ecsettel festett, sűrű, függőleges vonalkázásból, vele szöveget bezáró ferde sávokkal, és közte túlélszerű (búzakalász vagy halszállka) mintával kitöltött felületű korsó (3. tábla 2). A másikon egy elnagyolt, rendezetlen, szélesebb, egymást keresztező ívekből, vonalakkal álló minta látható, mely az edény teljes felületén megfigyelhető (3. tábla 3). Mindkettő egyértelműen gyorskorongolt.

A fehér kerámia alaposabb vizsgálatát, korcsolását eddig főként észak-magyarországi leletanyagokon végezték el. Ezek alapján három

3. kép: 34. OBNR/200. SNR. 1: A gödör feltja; 2: A bontás utáni fotó; 3: Metszetrajzok

fő kronológiai csoport különíthető el. A fenti jellemzők alapján mindkét töredék a harmadik, vagyis a 16. század első fele és 18. század első fele közötti időre keltezhető. Igaz, ezeken már jellemző a sárga, zöld és barna ólomház (LASZLOVSZKY–PUSZTAI–TOMKA 1997, 147). Mázazásra utaló jel egyik töredéken sincs, azonban a vékonyvonalas festésű darab az analógiák alapján akár nyakán vagy vállán mázazott korsó is lehetett. Ennek kronológiai szempontból lenne jelentősége, ugyanis a mázas szűk szájú típusok inkább a 17. századra (TOMKA 2018, 78), a mázatlan fülkarimás, Halszálkamintás darabok inkább a 16. századra jellemzőek (TOMKA 2018, 78; 69–71. tábla). E korsók mázas és mázatlan típusa Gyuláról is ismert (SZALAI 2008, 54–55, 60–61. tábla). A szélesebb, kevésbé rendezett mintájú korsó legjobb párhuzamát Buda Szent György téri anyagában találtam (KOLLÁTH 2019, 560, 54. ábra 24). Kolláth Ágnes a gödör anyagát is figyelembe véve a 16. század első felére keltezi (KOLLÁTH 2019, 225). A felsorolt analógiák, a mázazás hiánya és a mintakincs inkább a 16. századi keltezést erősíti.

A leletanyagban két fazéktípus különíthető el. Az egyik egy hullámos peremszélű, nyakán sűrű hornyolásokkal tagolt, homokos soványítású fazékperem (3. tábla 4). A hullámos vagy csipkés peremszél a 15. században jelenik meg (GEREVICH 1966, 128. kép 12), azonban az egri várban a 16. század második fele és 17. század eleje között gyakori peremtípus – nemcsak fazekak esetén (LÁZÁR 1986, 38–39 2. kép 1, 4–5, 7). Az egri székesegyház területéről azonban 17–18. század fordulójára keltezett szemétdöbörből is előkerült (FODOR–KOZÁK 1970–71, 147, 2. kép). Ozoráról szintén 16. század vége, 17. század elejére keltezett fazékon jelenik meg (GERELYES–FELD 1986, 174, 5. kép 5). Úgy tűnik a hullámos peremszél a 17. század második felére már kevésbé népszerű. A hódmezővásárhelyi 17. századi anyagok is erre utalnak, illetve ezeken a kései típusokon sűrűbb és finomabb hullámokat alakítanak ki (LAJKÓ 2015, 95). Ezek alapján e kisméretű töredék inkább a török kor első felére keltezhető.

A másik típust egy engobe festésű peremtöredék és egy ép kifizék képviseli (3. tábla 5–6).

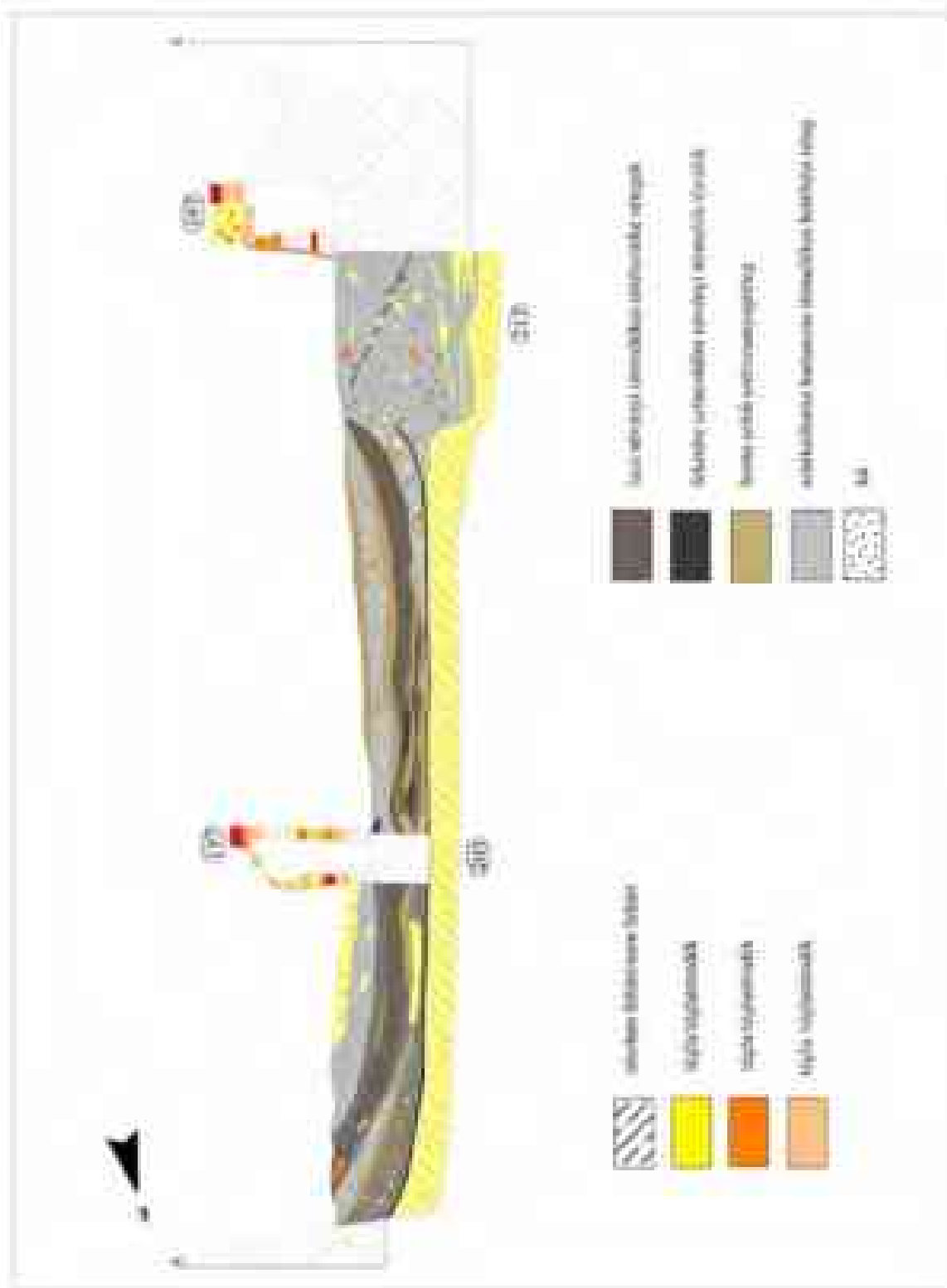
Kavicsos soványítóanyaguk, és eredetileg világos alapszínük kapcsán azonos típusba sorolhatók. Miután e két töredék további megfelelői jelentősebb számban kerültek elő a későbbiekben bemutatandó 203. SNR számú jelenségből, így e tárgytypus részletes tárgyalására ott kerül sor.

34. objektum (203. SNR) – gödör

Ovális alakú, nagy kiterjedésű gödör. Mérete csak megközelítőleg határozható meg, legalább 6 m hosszú és 5 m széles, mélysége eredetileg több mint 1 m lehetett. Oldalfala erősen ívelt, alja egyenes, közel vízszintes. Az aljában egy kicsi, kerek, sekély lemedyesedés található (206. SNR). A gödörnek körülbelül 50%-a került feltárássra. Ez részben annak köszönhető, hogy a cserzőmedence (33. OBNR/197. SNR) gyakorlatilag ráépült, építése során a gödör 40%-a elpusztult, ezeken a részekén csak a gödör alja maradt meg. Mindez a metszetrajzon is jól megfigyelhető (4. ábra). A cserzőmedencén túllógó részeit keleti és nyugati irányban csak részlegesen tártuk fel. Teljesértékű kibontása csak a cserzőmedence falainak elbontásával vált volna lehetségessé, de célunk volt e falak megőrzése, így lemondtunk a gödör ezen részeinek kibontásáról. Legteljesebben a gödör északi fele maradt meg. Betöltési rétegei igen jól elkülönültek, főként barna színű szervesanyagrétegek és sötétszürke színű növényi törmelékes rétegek jellemezték. A gödör alja már az altalajba mélyedt. Alján barnásfekete színű, fakéregszerű szervesanyagréteget figyeltünk meg, mely legalább két rétegben volt leterítve, egymásra merőleges szálirányban. A gödör alján megfigyelhető fakéregszerű rétegen kívül sajnos semmilyen szervesanyag nem maradt meg. Még e réteg is gyakorlatilag csak a helyszínen volt megfigyelhető, a begyűjtött földminták már nem mutattak semmit. Egykorú 34. OBNR/200. SNR számú gödörrel, vágta 207. és 212. SNR számú középkori gödröket és a 208. SNR számú kemencét.

Leletanyagának döntő többségét hódoltság kori edénytöredékek adták, mely még a gödör bolygatottsága ellenére is igen szépnek mondható. Ezen kívül némi fém és állatcsont is előkerült.

A gödör leletanyaga közül kiemelendő egy apró kék-fehér színű fajanszcserző oldaltöredéke

4. ábra: A 34. OBNR/203. SNR számú gödör metszete

(4. tábla 1). Belsején egy vonaldísz fut körbe, külsején valamilyen virágmotívum részlete látható. A töredék kis mérete további stíluskritikai elemzést nem tesz lehetővé.

Kis-Ázsia területén Iznik városában kezdték el gyártani a porcelánszerű anyagú, fehér színű fajansz edényeket a 15. században (HANCZ 2006, 33). A 16–17. századra keltezhető csészék szerényebb kivitelűek, a mindennapokban elterjedtebb típusok lehettek, mint a kínai porcelánok. Mázuk üvegesebb, gyengébb minőségű, ezért földbe kerülve irizáló felületet kap (HOLL 2005a, 213). A hazai anyagokban előforduló töredékek főként használati tárgyak. Zárt leletegyüttes részeként Budán, Visegrádon, Ozorán és Barcsen kerültek eddig elő. Számuk a 17. században csökken, helyét a porcelán veszi át (KOVÁCS 2005, 82–83).

A török kori leletanyag jellegzetes tárgy típusa a kiöntőcsöves korsó. Fém-ből készült megfelelőjéhez hasonlóan elsősorban víztartó edény volt, amelyet mosakodás céljából használtak, de tarthattak benne üdítő italokat, teát vagy kávé (FEHÉR 1973, 199). Használatuk kizárólag a török korhoz köthető, a visszafoglaló hadjáratokat követően szinte nyom nélkül eltűntek (KOLLÁTH 2019, 248). Formaviláguk igen egységes. Szájuk jellemzően virágkehely alakú, peremük kiszélesedő. Fülük általában ovális átmetszetű, a száj alsó részéhez csatlakozik be, ahol vaskosabb borda is erősítheti az edényfalat, majd derékszöghöz közelítően, de ívelve, hosszú, egyenes szakasszal a vállhoz fut le. Nyakuk viszonylag rövid, hengeres. A kiöntőcső a vállból indul, lehet egyenes, vagy ívelt. Testük tojásdad alakú, lefelé csak enyhén szűkül (KOLLÁTH 2019, 251). Ezeket a korsókat szinte kivétel nélkül a peremtől a fül alsó csatlakozásának vonaláig látták el kívül bevonattal, ami általában fehér engobe alapon zöld mázat jelent. Vállukon gyakran futnak körbe hornyolatok (KOLLÁTH 2019, 270). A gödör anyagában két biztosan ide sorolható töredék található. Az egyik egy zöld mázas korsó válltöredéke, mely töredékessége ellenére minden jellegzetességet hordoz. Ilyen a vörös anyag, a fehér engobe alapon zöld máz, a váll és a nyak hornyolatos dísz, illetve a letörött kiöntőcső indulásának helye is kivehető (4. tábla 2). Kiváló párhuzamai szinte minden hódoltsági lelőhelyen

megtalálhatóak, így példaként hozhatjuk akár Szekszárd-Jeni Palánk (GAÁL 2011, 280–281 (Kat. 71.; 73.)) anyagát vagy Gyulát (SZALAI 2008, 47. tábla) is. A másik töredék egy világoszöld mázas kiöntőcső töredéke (4. tábla 3), ami szintén gyakori lelet (SZALAI 2008, 49. tábla 18, 20.; GAÁL 2011, 278 (Kat. 66–67), KOLLÁTH 2019, 573).

Formája alapján ide soroltam egy nagyobb méretű kiöntőcsövet is (4. tábla 4). Érdekessége, hogy anyaga a vörös anyagú korsókhoz hasonlóan szemcsés homokos, a felülete érdes, viszont a többi ilyen formájú kiöntőcső szinte kivétel nélkül mázas, ez viszont egyértelműen mázatlan. Kiöntőcsöves korsók természetesen a vörös anyagúak között is vannak, de azok a redukált égetésű típusokhoz hasonlóan függőleges állásúak és egy merevítő taggal kapcsolódnak a korsó nyakához. Ez viszont egyértelműen a török típusú mázas korsókéhoz hasonlóan ívelődő formájú. Mázazás nélküli, de fehér engobe bevonatos korsók Turnu várából ismertek. Ezeket a 17–18. századra vagy későbbre keltezik (GAŠPAR 2019, 151–152). A szakirodalmat áttekintve mindössze egyetlen mázatlan példát találtam a gyulai vár anyagában, de ezt a töredékes darabot a feldolgozó félkész terméknek tartja (SZALAI 2008, 53, 49. tábla 19).

Szintén a mázas korsók közé sorolhatjuk egy sárgásfehér anyagú, szűk nyakú fülkarimás korsó nyak- és fültöredékét (4. tábla 5). A nyak teljes felülete és a fül felső harmada barnás színű mázzal fedett. Sajnos a pereme hiányzik, így az nem vizsgálható, bár e nyakformánál leginkább a szopókás szájrészt jellemző. Legnagyobb számban e tárgy típus Ónodról, Szendrőről és Muhiból ismert (TOMKA 2018, 88, 108. tábla), de sárgásbarna mázszínnel Óbudáról is van példa (BERTALAN 1998, 212; XIII. tábla).

Mázazása és anyaga alapján szintén a mázas korsókhoz soroltam egy igen szűk nyakú, vállas, talán nem is kerek, hanem inkább négyzetes, butellára emlékeztető formájú edény nyak- és válltöredékét. Anyaga fehér és külsejét sárgás színű jó minőségű máz fedi (4. tábla 6).

A metélt-mázás kerámiák körét már a fentiekben érintettem, a 203. SNR számú gödör azonban további, e tárgy típushoz kapcsolható töredékeket is tartalmazott. Az egyik egy fehér anyagú,

felső részén kétszínmáz (zöld-sárgásbarna), eredetileg füles kis kancsó töredéke (5. tábla 1). A kancsóknak jellemzően csak a felső része mázazott, a talp már nem. Talp formája alapján a széles szájú típusba tartozhat (MORDOVIN 2016, 324). Díszítése azonban szerény, mindössze hornyolások találhatók a nyakán és a vállán. A talp részén két hornyolás között kialakított gyűrűszerűen megvastagodó rész található. Formai párhuzamai Szécsényből (MORDOVIN 2016, 328–329), és Budáról (Írásné MELIS 1984, 5. kép 4) is ismertek.

Másik, már klasszikusabb metélt-máz (dísztal) talp nélküli típusú korsó, melynek jellegzetes plasztikus csepp alakú dísze függőlegesen helyezkedik el (5. tábla 2). Legjobb párhuzama szintén Szécsényből ismert (MORDOVIN 2016, 325, 4. kép).

Pest Magyar utcai feltáráson egy 16. század elejére keltezett feltöltésből is előkerült egy hasonló csepp alakú függőleges sordíszű korsó töredéke (Írásné MELIS 1996, 225 13. kép 1). Tomka Gábor típustáblája arra enged következtetni, hogy a csepp alakú pontsoros díszítés 16. századi fejlemény, a 17. században inkább az élesebb, taréjosabb díszítősor jellemző (TOMKA 2018, 40 14. kép). E tendenciák a 16. századi kelteztést erősítik.

A gödör anyagát áttekintve az előkerült tíz talperemből hét egyszerű gömbös testű, lekerekített peremszélű típusba tartozik. Külső felületüket nézve némelyiken hornyolások is megfigyelhetők. Ezek téglavörös színűre égetettek, helyenként szürke foltosak. Mindegyik zöld mázas, a monokróm mázasok fehér engobe alapon sötétzöld, míg a polikróm mázasok inkább fehér engobe alapon világoszöld mázasak, melyen a másik, kisebb részben (foltokban, folytatott csíkokban) használt máz a sötétzöld. A máz és az engobe a tálak külső oldalán gyakran túllóg a peremen, ennek mértéke azonban változó (6. tábla 1). A legnagyobb méretű, vörös anyagú töredék egy kihajtott peremű, bevagdosott peremszélű, félgömbös testű töredék (6. tábla 2). E típusokból egyetlen teljes profilú tál sincs, így a talpakról nincsenek adataink.

Egy töredék vízszintesen kiszélesedő, peremén hornyolt, szögletesebb formájú táltípus.

Belsejét pereméről indított, fehér színű folytatott engobe minta díszíti, mely a tál közepéig ér. Az egészet fedőmáz borítja, így az engobe enyhén zöldes, a tál belseje barnás színt kapott. Ez az egyetlen töredék, ahol a perem és a talp összekapcsolható. Ennek a talpa egyszerű gyűrűstalp (6. tábla 3).

Újabban Kolláth Ágnes doktori disszertációjában megállapította, hogy a korai darabok formájára a kevéssé tagolt megjelenés jellemző, nagy többségük félgömb alakú. Peremük a legtöbbször egyenesre vágott vagy lekerekített, kívül gyakran erőteljes hornyolatokkal. A kihajtott perem ritka, ha van, akkor leginkább bevagdosott peremszélű. Talpuk többnyire alacsony, egyszerű kiképzésű, gyakori a gyűrűstalp. A sgraffito mellett a folytatott engobe mintások is megtalálhatóak a korai együttesekben. A 17. századi talpastálak véleménye szerint változatosabbak, gyakoribbak a sekély, sinces tálak. A peremszélek legtöbbször felhúzottak és hornyoltak, gyakran fogazottak (KOLLÁTH 2019, 277).

Két töredék a ritkább, fehér anyagú, monokróm zöld mázas típusba tartozik. Az egyik töredék kihajtott, cakkos peremszélű (6. tábla 4), a másik oldaltöredék, középső harmadán körbefutó hornyolattal (6. tábla 5). Mindegyik igazán jó minőségű, finoman kidolgozott, szép, egyértelműen fehér törésfelületű példány. A szelvény szórványként elcsomagolt anyagában is van néhány fehér anyagú zöld mázas, szintén jó minőségű talpastál töredéke.

Már Gerelyes Ibolya is felfigyelt e ritkább csoportra, a fehér anyagú talpastálakra. Ezzel kapcsolatban annyit jegyez meg, hogy „*A fehér anyagú talpas tálak – bár nem túl gyakoriak – nem ismeretlenek a magyarországi török leletanyagban. Formájukat tekintve a török edények közé sorolhatóak, anyaguk alapján a magyar mesterek készítette edényekkel egyeznek meg.*” (GERELYES 1987a, 171). Három fehér anyagú töredék Gyuláról is ismert. Itt Szalai Emese felveti az észak-magyarországi készítési helyet. Úgy véli vagy török fazekasok kezdtek helyi alapanyagokból dolgozni, vagy helyi fazekasok készítették helyi alapanyagok felhasználásával e keresett árucikket, ami szerinte magyarázatot ad az időnként eltérő típusokra és az időnként

esetlen kivitelezésre (SZALAI 2018, 51). Kolláth Ágnes szerint az általa közölt világos anyagú talpastálak nem azonosak a hódoltság északkeleti részén több lelőhelyről (Salgó, Szécsény, Eger, Hollókő) ismert, „fehér anyagú talpastálakkal.” Ezek az ott már a török hódítás előtt is működő, helyi mesterek termékei, akik igyekeztek a megváltozott piachoz alkalmazkodni. Az általa feldolgozott Szent György téri, valamint a budai és ozorai példányok szerint a birodalom belső területeinek agyagművessége, azon belül is Isztambul felé mutatnak és a 16. századra keltezi e táltípust (KOLLÁTH 2019, 275).

Külön figyelmet érdemelnek a sgraffito díszes tálak (6. tábla 6–9). Ilyen díszítés sajnos csak oldaltöredékeken került elő, így a peremtípusok vagy a talpak fajtái nem vizsgálhatóak. Sgraffito dísz csak a téglavörösre égő agyagból készült példányokon jelenik meg. Mindegyik oldaltöredéken a karcolás mellett polikróm mázazás figyelhető meg, a korábban említett világoszöld-sötétzöld színek kombinációjával. Egy töredéken egy harmadik szín, a barna is megjelenik, de csak néhány kerek mázpötty formájában (6. tábla 9). A töredékek igen kisméretűek, a karcolt minták is elég töredékesek, így a motívumok részletesebb vizsgálatától eltekintek.

Kovács Gyöngyi a szolnoki török kerámiáról szóló tanulmányában a talpastálak, különös tekintettel a sgraffito díszítés eredetét és elterjedését igyekezett feltérképezni (KOVÁCS 1984, 19–34). Gerelyes Ibolya több cikkében is foglalkozott a talpastálakkal az ozorai, a visegrádi és a budai leletek kapcsán (GERELYES 1986; 1987; 1991). Igazolta, hogy a sgraffito-díszes típus Magyarországon a 16. század végén élte virágkorát, a 17. század első felében még jelen volt, de népszerűsége csökkent, a hódoltság korának vége felé már csak szórványosan fordult elő (GERELYES 1986, 81–82).

Összességében értékelve a talpastálakat, a Kolláth Ágnes által leírt korai leletanyagban megfigyelt jellemzők itt is kimutathatóak. A fehér anyagú típusok keltezése és a sgraffito-díszes töredékek száma is a 16. század közepére, második felére keltezi a leletanyagot.

Az írókával díszített tálak csoportját mindössze egyetlen oldaltöredék képviseli. Mintakincsét

világos alapon írókázott ujjaslevélszerű indaminta, leveles tölcséres virág és karéjos virág adja, melyet a sinc mentén körbefutó vonalsor keretel (7. tábla 1).

Magyarországon az 1600 előtt megjelenő írókával díszített edények Ausztriából és Stájerországból származó importnak tekinthetőek (KOVÁCS 2001, 206). Hazai fazekasok által készített darabok megjelenésével a 16. század végétől számolhatunk, szélesebb körben csak a 17. században terjedt el. A sötét és világos alapon írókázott tálak között is feltételezhető egyfajta tendencia, mégpedig a kora példányoknál a sötét alap a domináns, ami később kiegyenlítődtött, sőt a 17. század folyamán visszaszorult a világos alapszín javára (TOMKA 2018, 58). Vida Gabriella a világos alapszínen írókázott tálak között két stílust különít el, melyek között időrendi kapcsolatot is feltételez. Véleménye szerint az egyszerű geometriai szerkesztési elven díszített tálak megelőzik az összetett növényi kompozíciójú tálakat (VIDA 1999, 16–20). Bár a közeli Hódmezővásárhely Bocskai utcai leletanyag ezt nem támasztotta alá (LAJKÓ 2015, 74), mégis e tendencia Tomka Gábor vonatkozó típustábláján is megfigyelhető (TOMKA 2018, 62).

A barcsi tálak alapján nem valószínű, hogy e töredék valamilyen korai import lenne. Tomka Gábor típustáblája alapján a 17. század közepére, második felére keltezhető.

A gödörből két sütőtál töredéke került elő (7. tábla 2–3). Mindkettő szabályos kialakítású, egyenletes falvastagságú. Anyagukat tekintve mindkettő barna színű, helyenként foltos, fehér színű zúzott kavicssal soványított. Peremátmérőik 35 cm körüliek, ami átlagosnak tekinthető. Peremük már kissé eltérő: a nagyobbik töredék inkább függőleges falú, kissé kiszélesedő, vízszintes, tetején hornyolt peremű; a kisebbik enyhén szélesedő formájú, egyszerűbb peremkialakítású. Jó párhuzamnak tekinthetőek a Sándor palota 17/1. számú gödörben előkerült sütőtálak, mely a 16. század második felére keltezett (KOLLÁTH 2012, 187 3. kép).

Mindössze egyetlen pelyvás soványítású sütőharang oldaltöredéke került elő (7. tábla 4). Falvastagsága mindössze 0,8 cm, így valószínűleg egy a harang felső, elvékonyodó részéhez tartozó töredék lehet.

A fazekak közül legnagyobb számban egy eredetileg világosszürke-szürkésbarna-világosbarna, esetenként szürkésfehér színűre égett agyagból készült, szemcsés durva homokos-apró kavicsos soványítású, vékonyfalú típus tűnik ki. A mérhető töredékek peremátmérője 17-19 cm közötti. Ebből a típusból nagyobb átmérőjű nincs is. Aljuk felé összeszűkülő formájúak, aljuk egyenes, profilálatlan. Peremük általában élesen kihajló, nyakuk rövid, válluk hangsúlyos. A peremek külső oldalát felülről hegyes eszközzel kialakított éles (7. tábla 5; 8. tábla 1–5; 7) vagy laposabb (8. tábla 6) borda tagolja. Egyetlen töredéken fedőhornyolat is megfigyelhető (8. tábla 8). Eredeti világos színük a főzések hatására gyakran kívül-belül kormos feketévé vált, külső felületük gyakran vörös engobe festést kapott, ami a használat során szintén elszíneződött. A minta jellemzően hármás, ferde irányú, széles, elnyújtott csepp alakú ecsetvonásokat jelent, melyek főként a vállra kerülnek (7. tábla 5; 8. tábla 1–4; 6). A peremen előfordul a peremszálon körbefutó keskeny vonal (8. tábla 7). A füleket vízszintes vonalkázással díszítik (8. tábla 4–5). Az edény alsó harmadára a festés kevésbé jellemző, de erre is van példa (9. tábla 3). Három töredéken látható csak fül. Ebből kettő azonos: nyakra helyezett rövid, karika formában visszahajlított, téglalap átmetszetű, lapos, kis átmérőjű szalagfül (8. tábla 4–5). Egy formailag a többitől eltérő töredéken van csak máz. Anyaga és a vörös engobe festés mégis e típushoz kapcsolja (9. tábla 1). Egyetlen, a nyakán és peremén eltérő kialakítású töredék van, melynek nyaka tölcseresen kihajló, tagolatlan. A pereme alatti éles borda hullámos kialakítású. Érdekes, hogy nyakán a többivel ellentétben ívelődő vonalú minta részlete látható (8. tábla 7). Mintakincs alapján szintén eltérő egy vékony vonalas festésű, egymást keresztező hármás vonalminta részletét mutató oldaltöredék (9. tábla 2). A hagyományos méretű főzőfazekakon túl kisfazekak/bögrék is készültek ezzel a soványítással, melyre a korábban bemutatott 200. SNR számú jelenségből van példa (3. tábla 6). Pereme külső kialakítása némiképp eltérő, mert két borda is fut a perem alatt, de anyaga és eredeti színe mindenképp e csoportba kapcsolja. Az

edényen megfigyelhető tapadásfelületek alapján feltehetően ennek az edénynek is kisméretű, karika formában visszahajtott füle lehetett.

Az itteni festett fazekaknak tökéletes párhuzamai mind a festés mintája, mind a profilok formája tekintetében a Békés-Kastélyzug 16. század második felére keltezett palánkvár ásatása során előkerült fazekak. Gerelyes leírása alapján a fazekak döntő többsége ebbe a típusba tartozott (GERELYES 1980, 109–111. 8–9. kép). Szintén Gerelyes Ibolya közölt a gyulai török palánk és a dzsámi közötti részen, több helyen, például a palánk belső oldalához igazodó szemétdöbörből nagyobb mennyiségben előkerült hasonló fazekakat. Két csoportot különít el. Az egyik csoport a szegedi anyagban is megjelenő hangsúlyos vállú, rövid nyakú típus. Ez a fazék-típus a gyógyai feltáráson is jelentősebb számban jelen van, a feldolgozásban a 8. típusba tartoznak. A perem és a perem alatt, kívül körbefutó jellegzetes borda formája alapján három típust különítettek el. Párhuzamait főként 15. század végére, 16. század elejére keltezett anyagokban találták meg, de 16–17. századi anyagban is előfordultak (HORVÁTH–H. SIMON 1996, 441–442; 444; 9. kép 8; 10. kép 2; 11. kép 4; 28. kép 11; 526 56). Szekszárd-Új palánk, Zalka Máté utcai gödörből Gaál Attila közölt néhány anyagában és díszítésében hasonló fazekat. Ezek pereme azonban hullámos kiképzésű. A kerámiaanyag alapján úgy véli, hogy a verem egy átlagos, 17. századi török vagy inkább a törökökhöz kötődő, 'határszéli bosnyák' lakos háztartásának maradványa lehetett. Véleménye szerint ezek a vékony falú, kavicsos soványítású festett fazekak az ún. gömöri vagy gömöri típusú fazekaknál korábban jelennek meg, és „*talán az ismert délszláv jellegű edényeket is készítő, de már képzettebb fazekasmester műhelyében készülhettek*” (GAÁL 2016, 296–297, 292 3. tábla 3–5). Három töredék a budai Szent György tér 1-2. gödréből is előkerült. Kolláth Ágnes e két gödröt a hódoltság időszakának elejére keltezi (KOLLÁTH 2019, 149, 307; 45. ábra 1–3). A szolnoki vár feltárási anyagából is közölt Kertész Róbert ilyen típusú fazekakat, melyeket Körös-völgyi kerámiaként határozott meg (KERTÉSZ 2021, 551. 639. kép; KERTÉSZ et al. 2023). Hasonló

peremkialakítású és festésű fazekakat Lajkó Orsolya is közöl Hódmezővásárhelyről, ám ezek a leírása alapján homokos soványításúak és vállban kevésbé hangsúlyosak, inkább tojásdad alakúak. A festett minta is hasonló, de valamivel finomabb kidolgozású, vékonyabb ecsetvonások jellemzik. A leletanyag a 17. század végére keltezett (LAJKÓ 2015, 92–93; 10. tábla). A sarkadi várból is nagyobb számban ismertek ilyen típusú fazekak. A leletanyag általánosságban 16–17. századra keltezett (SZATMÁRI 1999, 180 7. kép). Parádi Nándor gyulai várban folytatott feltárásán előkerült fazekak az itteni anyag – a tölcséres nyakú és a bordázott nyakú kivételével – gyakorlatilag tökéletes párhuzamának tekinthetők (SZALAI 2018, 56. tábla). Sajnos e gyulai leletanyag objektumhoz nem köthető, a többség ásó nyomomként/mélységenként lett elcsomagolva, így rétegtanilag a török koron belül pontosabban nem keltezhető (SZALAI 2018, 19–24). A vajdasági szalánkeméni (*Stari Slankamen*) vár leletanyagában is megtalálható e típus, ahol 15–16. század elejére keltezett (POPOVIĆ 1996, 161).

A párhuzamok áttekintése után úgy tűnik, e fazéktípus a hódoltsági területekre jellemző, azonban nagyobb mennyiségben a mai Békés és Csongrád-Csanád vármegye területén mutatható ki, török által megszállt várakban/palánkvárakban. Szekszárdon és Budapesten csak szóróanyagosan fordul elő. A jól keltezhető anyagok a 16. század közepére, második felére datálódhatnak, így ezeket is valószínűleg korban ide köthetjük. A párhuzamok alapján úgy tűnik a Dél-Alföldön 17. századi anyagban is feltűnnek, igaz némileg finomabb kivitelben, kizárólag homokos soványítással. Talán e finomabb kivitelre példa az épített falú cserzőmedence kapcsán már fentebb említett betöltési rétegből (33. OBNR/198. SNR) előkerült fazékperem (2. tábla 2).

Sárgásfehér színűre égő agyagból készült, sötét színű szemcsés homokkal, esetleg kevés fehér színű zúzott kavicsal soványított, érdes felületű, de az előző típusnál finomabb kivitelű, kövérebb agyagból készült fazekak. Némelyik helyenként koromfoltos, ami formai jegyein túl megerősíti fazék jellegüket. Három perem és egy oldaltöredék sorolható ebbe a csoportba,

melyek formailag eltérő típusok (10. tábla 1–4). Díszítésük vékonyvonalas vörös engobe festés. Ez a legnagyobb töredékeken a fazék teljes felületén megjelenő, egymást keresztező hálóminta szerű, sávokba rendezett minta. Mázra utaló nyom egyik töredéken sincs. A 200. SNR számú gödör kapcsán bemutatott hasonló anyagú és mintájú folyadéktárolókkal való kapcsolata szemmel látható.

Ez a vékonyfalú finom kidolgozású edénytípus az előzőekben bemutatott világos anyagú, érdes felületű, engobe festésű fazekakkal együtt jelenik meg a 16. század második felére keltezett Békés-Kastélyzugi palánk anyagában is (GERELYES 1980, 110). Szalai Emese a gyulai leletek kapcsán együtt kezelte e két edénytípus és helyi hagyományokat folytató fazekasok emlékének tartja (SZALAI 2018, 58–60). Tomka Gábor mindkét edényfajtát a sávos festésű fehér kerámiák közé sorolta. Véleménye szerint a ferde irányú festés az Alföld déli és középső részén, a rácsos festés inkább az Alföld keleti tájaira jellemző (TOMKA 2018, 115–116). Kertész Róbert szintén együtt kezelte e két edénytípust, és az előzőhöz hasonlóan ezt is Körös-völgyi fazekasműhelyek termékének tartja (KERTÉSZ 2021, 551. 638. kép; KERTÉSZ et al. 2023). Ahogyan a durva anyagú, ferde sávban festett típus finomabb kivitelben kimutatható a 17. századi leletanyagokban – legalábbis itt a Dél-Alföldön – úgy e vékonyvonalas festésű töredékek szintén megtalálhatóak ugyanabban a Hódmezővásárhely Bocskai utcai anyagban a klasszikus, mázas sávos festésű fazéktöredékek társaságában (LAJKÓ 2015, 13. tábla 6–7). Ez alapján úgy tűnik e fazékféle, de legalábbis a díszítés továbbélésével, még ha kissé átalakult formában is, de számolni kell.

A bemutatott töredékek keltezése kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a klasszikus sávos festésű fazéktípus teljesen hiányzik a gödör leletanyagából. Ennek mázatlan változata a 16. század közepén, második felében jelent meg, mázazásuk már inkább a 17. századi fejlemény (TOMKA 2018, 79–81). Véleményem szerint e fazékféle hiánya, a jól keltezett Békés-Kastélyzugi anyaghoz való hasonlósága a 16. század közepe, második felére való keltezést erősíti.

Az ólommázaz fazékszerű edények igen csekély számban kerültek elő a gödörből. Ezek közül is a fazék típusú edények kisméretű típusai, a csuprok vagy bögrék mutathatóak ki, melyeket anyaguk alapján két csoportba soroltam.

Az egyik csoportot egy kavicsal soványított, világos színűre égett agyagból készült, hullámos peremszerű csupor töredéke képviseli (11. tábla 1). Színe és soványítóanyaga a durva felületű engobe festésű fazekakéval megegyező, azonban ezen festés nyoma nem látható. Ellenben belső felületén jó minőségű üveges zöld színű máz található, a korszakra jellemző fehér engobe alap azonban hiányzik. Nagyon hasonló csupor a gyulai vár anyagában is felbukkan, ám a fazekakhoz hasonló vörös engobe festésű ecsetvonásokkal díszítve (SZALAI 2018, 56. kép 6). Formailag szinte tökéletes, ám mázatlan és homokkal soványított párhuzama Hódmezővásárhely Bocskai utcai anyagában is megjelenik (LAJKÓ 2015, 97 17. kép). Ahogy a fazekak esetében, úgy itt is felmerülhet a tárgy típus 17. századi továbbélése.

A kislemezű fazekak másik csoportját a világos agyagú, törtfehér-sárgásfehér színűre égett agyagból készült, belül mázas edények adják. Ide két nagyobb méretű töredék tartozik. A nagyobbik töredék belsején sárga mázas, hullámos peremű, inkább nyúlánk formájú. A fülével ellentétes oldalon koromfolt is megfigyelhető (11. tábla 2). A kisebbik, inkább már bögre formájú, belsején zöld mázas, kívül sárgás agyagmázzal bevont kisedény (11. tábla 3). Közös jellemzőjük a tagolt perem, és a perem alól induló fül. Hasonló formavilágú bögrék ismertek az egri várból a 16. század második felére, 17. század elejére keltezve (LÁZÁR 1986, 38, 1. kép).

A grafittal soványított fazekak jelenlétével a 13. századtól a 15–16. századig számol a kutatás. Nagyobb számban a Dunához közelebb eső területekről kerül elő (VIZI 2000, 174). A kutatás alapvetően osztrák importként kezelte e tárgy típust, de az újabb eredmények alapján nem zárható ki, hogy a középkori Budán, Pozsonyban és Nagyszombaton is gyárthatták őket (FELD 2008, 310). Mivel a gödörből mindössze egyetlen kisméretű oldaltöredék

került elő (11. tábla 4), így még az sem állapítható meg, hogy mely edénytípushoz tartozhat, ebből kifolyólag további vizsgálatra nem alkalmas.

A bosnyák típusú fazekak általában kézzel formáltak/lassú korongon készültek, világos színű zúzott kavicsal soványítottak. Formai jellemzőjük a rövid nyak és hangsúlyos váll. Díszítés ritkán fordul elő rajtuk, az is inkább karcolt hullámvonal, vagy fogaskerékkel benyomott dísz (GERELYES 1991, 28; KOVÁCS–RÓZSÁS 1996, 178, 13–14. kép). Eddigi anyagközlések alapján a kézikorongolt fazekak és fedők inkább a kisebb, főként a Dél-Dunántúlon fekvő erősségek leletanyagában jelennek meg jelentős arányban (PUSZTAI 2002, 291; GAÁL 2013, 1–11. tábla). Az északabbra fekvő településeken, mint Vál (HATHÁZI–KOVÁCS 1996, 41–42) vagy Visegrád (GERELYES 1987b, 175–177), valamint a nagyobb helyőrséggel rendelkező, jelentősebb kereskedelmi forgalmat bonyolító településeken, mint Buda (GERELYES 1991, 46, 66, 11. kép 9) vagy Székesfehérvár,⁵ csak kis mennyiségben kerülnek elő. Szolnokról például csak kézi korongolt korsó ismert (KOVÁCS 1984, 13, 21. kép 2). Hancz Erika a szegedi várbeli templom anyagának áttekintő feldolgozásában a török kori balkáni fazekasság emlékei között mindössze sütőtálakat említ (HANCZ 2006, 36). Korábbi szakdolgozatomban is csak egyetlen peremtöredéket soroltam ebbe a típusba.⁶ A mostani leletanyagban egy peremtöredék, egy nyaktöredék és két aljtöredék található, melyek mindössze két-három edényhez tartozhattak (11. tábla 5–7). Ezek alapján Szeged is azon települések közé sorolható, ahol csak kisebb mennyiségben jelenik meg e fazéktípus. Erdemben a peremtöredék vizsgálható, melynek ívesen kihajló pereméből egy széles szalagfűl indulása látható (11. tábla 5). A fűles fazekak már ritkábbnak mondhatók, a fűl jellemzően a perem alól indul. Formailag legjobb párhuzamát Buda Szent György téri 16. század első felére keltezett anyagában találtam (KOLLÁTH 2019, 555, 48. ábra 1).

5 Kolláth Ágnes: *Kora újkori kerámia-leletegyüttesek Székesfehérvár területéről*. Szakdolgozat. Kézirat. ELTE BTK, 2010, 23; 27–28; 32; 123–124.

6 Molnár Cs.: Újabb adatok a szegedi várról két tesztszelvény tükrében, 27.

A gödör anyagában 22 db bizonyosan fedőként azonosítható töredék került elő. Kivétel nélkül a kúpos fedők csoportjába tartoznak. A mérhető peremekkel rendelkező töredékek figyelembevételével a fedők átmérője 17-20 cm közöttiek. A nagyobb méretű töredékeknél minden esetben megfigyelhető a palást belő oldalán futó borda, főként a palást alsó és középső harmadában. A peremek nagyon változatosak, de a többség egyszerű lekerekített, esetleg kisé megvastagodó, de ferdén levágott, tagolt és ún. talpaló perem is előfordul. Mindössze 4 db fedőgomb került elő, átmérőjük 3-4 cm közötti, tetejük egyenesre vágott (12. tábla 2-3).

Soványítóanyaguk és színük alapján három típus különíthető el. Az első csoportba a téglavörös-barnászvörös színű, szemcsés csillámos homokkal soványított darabok tartoznak (12. tábla 1; 3-11). Ez a szín és soványítás a vörös anyagú korsókéval megegyező. Érdekes viszont, hogy ilyen anyagösszetételű és színű fazekak a gödörből nem kerültek elő. A cserépfedők keltezése nehézkes, keltezőértékük csekély, ám Tomka Gábor szerint az északmagyarországi anyagok alapján a vörös anyagú cserépfedők inkább a 16. századra, 17. század elejére jellemzőek (TOMKA 2018, 102-103).

A második csoportba az eredetileg világos színűre (főként szürkésfehér) égő agyagból, világos színű apró kavicssal soványított fedők tartoznak (12. tábla 12-17).⁷ E szín és soványítás a korábban leírt durva felületű, vörös engobe festéssel díszített fazekakra jellemző. Vélhetően e fazekak fedőiről beszélhetünk itt is, akárcsak Gyulán.⁸ A szegedi darabokon festés nem látszott, de lehetséges, hogy a használat során végbemenő elszíneződés miatt ma már nem láthatóak. Ezek alapján e fedőtípus a fazekakhoz hasonlóan inkább a 16. század második felére keltezhető. Itt azonban érdemes megjegyezni, hogy a fazekakhoz hasonlóan e fedők is finomabb kivitelben, homokos soványítással a 17. századi Hódmező-

vásárhely Bocskai utcai anyagban szintén kimutathatóak (LAJKÓ 2015, 128-129, 22. kép. 6. tábla 5). Így e típus továbbélésével – legalábbis a Dél-Alföldön – ez esetben is számolni kell.

A harmadik csoportot egyetlen töredék képviseli (12. tábla 2). Anyagában és díszítésében is kiemelkedik a fehérre égő agyagból készült, sötét színű apró kavicssal soványított, kívül-belül sárgásfehér slippel bevont, 4 db vörös engobe-al festett, ferde irányú, hármas rácsmotívummal díszített fedő. A gyulai vár anyagában nagyobb mennyiségben kerültek elő engobe festésű töredékek, ám mivel Szalai Emese az engobe festésű töredékeket a fazekához hasonló módon soványítóanyagra való tekintet nélkül együtt kezelte, így a fotók alapján nem lehet elkülöníteni a durva kavicsos, a finomabbban iszapolt, de kavicsos soványítású, illetve a homokkal soványított töredékeket (SZALAI 2018, 57-59. tábla). A világos anyagú, vékony engobe festésű fazekakhoz tartozása szemmel látható, vélhetően egy ilyen fazék fedője lehetett. A festett minta pontos párhuzamát szakirodalomban nem találtam.

A bemutatott fedőtípusok közül az első inkább a 16. századra jellemző vörös anyagú típus, mely legnagyobb számban képviseltette magát. A második típus már érdekesebb, inkább a fazekakhoz hasonló dél-alföldi típus, melynek megjelenés a hódoltság idejére tehető, de finomabb kivitelben a 17. századi anyagokban is kimutatható. A harmadik csoport egyetlen töredéke is inkább a hozzá hasonló, 16. század második felére keltezhető fazéktípushoz köthető. A fentiek alapján az előbb bemutatott fedők a 16. század második felére datálhatók.

A folyadéktároló edények között egyértelműen a redukált égetésűeknek van nagyobb szakirodalma. Feldolgozásokban gyakran nem is választják szét az oxidált égetésűektől, azokkal együtt kezelik. A redukált égetésű darabok a Dél-Dunántúlon nagy tömegben találhatóak meg, máshol így Szolnokon és Visegrádon csak néhány töredékük ismert (GERELYES 1991, 29), Egerben a mennyiségük elenyésző (PUSZTAI 1999, 478). Gerelyes Ibolya szerint e változó intenzitásnak etnikai okai lehetnek (GERELYES 1991, 29). A két típus kapcsán kiemelkedő

7 E fedők eredeti színe nehezen meghatározható, mert többségünk a használat során elszíneződött, kormosra égett.

8 Gerelyes Ibolya itt festett töredékeket nem említ, mindössze annyit jegyez meg, hogy a fazekakhoz hasonlóan ezek a fedők is kavicsos soványításúak (SZATMÁRI-GERELYES 1996, XXVIII. tábla 4; 121).

Miklós Zsuzsa és Vizi Márta Decs-Etén végzett munkája, ahol az 1930-as évek feltárásai során több fazekaskemence, az 1990-es években pedig egy leégett épületben fazekas edénylerakataként azonosítható leletegyüttes került elő. Ez a depó rendkívül nagy jelentőségű, főként ezért, mert a két égetési technika párhuzamos használata kétséget kizáróan igazolhatóvá vált. Mindemellett az is kiderült, hogy a mesterek itt egyaránt készítették eddig egyértelműen a „balkáni” (lapított gömbtestű, kiöntőcsöves korsó) vagy az „alföldi” („kalapos korsó”) csoporthoz kapcsolt formákat, és árjuk szoros kapcsolatokat mutat a Dunántúl nyugatabbi részének lelőhelyeivel is (MIKLÓS-VIZI 2017, 369–383). A „balkáni” és „alföldi” típus mellett a „nyugati” típusú redukált égetésű korsók is megjelennek a 16. század folyamán a Dunántúlon (KOLLÁTH 2017, 316–318).

A gödör anyagában mindössze néhány redukált égetésű töredék található, melyek mind korsókhoz köthető. Az egyetlen szélesebb szájú szűrőbetétes korsónyak nem sok lehetőséget ad a további vizsgálatokra (13. tábla 1). Vélhetően hozzá tartozhatott a bevagdosásokkal tagolt fülű hastöredék is (13. tábla 2). A nyaktöredéken a fültől távolabbi részen függőleges irányú felfényezett csíkok láthatóak. Mindössze egyetlen függőleges állású kiöntőcsőtöredék utal arra, hogy e típus jelenlétével is számolni kell (13. tábla 3). Egy nagyméretű oldaltöredék, mely formája alapján egy korsó alsó harmadának töredéke, annyiban érdekes, hogy barna színű (13. tábla 4). A redukált égetésű korsók leginkább a szürkék, sötétszürkék, gyakran szürke foltosak. Barna színűre nem találtam példát. Felfényezése azonban gondos kivitelezésre utal.

Érdekes darab egy gyűrűtagos nyakú, szűk szájú korsó nyaktöredéke (13. tábla 5). A gyűrűs tagon 5 db kívülről befelé benyomott lyuk látható. A gyűrűtag alatt az edény vállrészén hasonlóan kialakított további nyolc lyuk töredéke látható. A szájátmérője miatt a locsoló vagy szűrőkupak funkciót kizártam. A sok apró lyuk és az egy nagyobb szájnyílás leginkább a csalikorsókra jellemző. A csalikorsó vagy más néven likas kancsó vagy ravasz korsó olyan korsótípus, amelynek nyakán olyan áttört mintázat található, ami

akadályozta a szokásos módon történő ivást. Általában a fülén keresztül egy cső vezeti a bort a száj körüli csőbe, melyen több valódi és hamis csecs is van. A csalikorsó készítése körülményes, ügyes kezű fazekas kellett hozzá. A forma Kresz Mária szerint már a középkor óta ismert Európában és Magyarországon is (KRESZ-KÖVÉR 1983, 21; 44). Domanovszky György szerint a csalikorsók itáliai eredetűek és a reneszánsz korban jöttek létre (DOMANOVSKY 1981, 194). Szakirodalmi párhuzamát régészeti anyagban nem találtam.

Érdekes módon a téglavörös színű töredékek között előkerült egy kiöntőcsöves korsó függőleges állású kiöntőcsövét és a nyakát összekötő merevítőtag (13. tábla 6). Erre egy esetben, a gyulai vár anyagában találtam szakirodalmi példát (SZALAI 2018, 66. tábla 16).

A korsók és kanták megkülönböztetése leginkább a nyak és a száj formája alapján lehetséges. A leletanyag töredékessége miatt két edény töredékei sorolhatók biztosan a széles szájú, széles nyakú korsók, vagyis a kanták csoportjába. Legteljesebb töredékének pereme hiányzik, a fülét tagoló bevagdosásokat leszámítva díszítetlen (13. tábla 7). Szinte tökéletes párhuzamát a szekszárdi Jeni Palánk anyagában találtam (GAÁL 2012, 306 Kat. 69).

A korsók csoportja már nagyobb változatosságot mutat. A többség szűrőbetétes, karéjos peremű, díszítés is ezeken a típusokon jelenik meg. A töredékek többsége egyszerűbb kialakítású, becsípett szájú, szűrőbetétes korsóhoz tartozhatott (14. tábla 4). Díszítés a karéjos pereműeken jellemző. Egy kisebb méretű, finom kidolgozású korsó viszont meglehetősen gazdagon díszített (14. tábla 1).

Egy barna színű, kihajló, kifelé ferdén levágott peremű töredék kivételesnek számít a korsók között, főként színe és peremformája miatt (14. tábla 2). Sajnos töredékessége miatt pontos típusa nem határozható meg.

A vörös anyagú folyadéktároló edények alja kivétel nélkül egyszerű, profilálatlan, egyenes kialakítású. Külső felületük színe eléggé egységes, de belső felületük néha sötétszürke színű (14. tábla 5). Díszítőmotívumok szempontjából elég szerénynek mondható a töredékek többsége. Sűrű fogaskerékminta egyetlen válltöredéken

fordul elő (14. tábla 3). Leggyakrabban a perem alatt körbefutó kettős vonaldísz jellemző. Hullámvonal mindössze a fentebb említett díszes korszón fordul elő. Érdekes módon a klasszikus hullámvonalkötegek nem jelennek meg egy töredéken sem.

A fültöredékek igen változatosak, de kizárólag szalagfülek fordulnak elő. Aszimmetrikus, párnázott keresztmetszet a legjellemzőbb. A fülek közel felén látható hosszanti bevagdosás (15–16. tábla). Egyetlen töredék esetén megfigyelhető, hogy a nyak a fül indulása felett át van lyukasztva (15. tábla 1). A fültöredékek azonban más szempontból is érdekesek. Arányuk talán az egyéb töredékeknél jobban szemlélteti, hogy mennyivel nagyobb számban kell számolni a vörös anyagú töredékekkel a redukált égetésűekkel szemben. Ez az arány igazolja a korábban megfigyelteket, miszerint a redukált típusok a Dunántúlon kerülnek elő tömegesen (GERELYES 1991, 29).

Bár a redukációs égetési technológia alkalmazása szélesebb körben a hódoltság ideje alatt, a beáramló délszláv népesség közvetítésével terjedt el (FEHÉR 1960, 122), már az oszmán hódítást megelőzően is ismert volt – ezt bizonyítja a Túrkevéen előkerült, pénzzel kezelt kiöntőcsöves korsó, mely a 16. század harmincas éveiben került földbe (PARÁDI 1963, 225). A Dél-Alföldön szentesi fekete kerámiaként él tovább e tárgytypus a hódoltság utáni is. A vörös anyagú cserépkorsók is a 16. század közepén, végén már nagyobb mennyiségben jelen voltak (ÍRÁSNÉ MELIS 1998, 319, 6. kép 1–4). Hódoltság kori leletegyüttesekből vörös színűre égetett, mázatlan korsók Pécsről (FEHÉR 1959, XXXI. tábla 1–5), Ozoráról (GERELYES–FELD 1986, 10. kép 2–5), Egerből (LÁZÁR 1986, 4. kép 2–5), és Válról (HATHÁZI–KOVÁCS 1996, 46–47) is ismertek, de a népi fazekasság körében e formák is szinte változatlanul élnek tovább (IGAZ–KRESZ 1965, 109). Így egyelőre a hódoltság időszakán belül csekély keltezéértékkel bírnak.

A gödörből legnagyobb mennyiségben bögrealakú kályhaszemek kerültek elő. Formájukat tekintve egységesek. Téglavörös színűek, csillámos homokkal soványítottak. Peremük belsején jellegzetes hornyolat fut. Alsó harmaduknál

a szűk talp felé hirtelen összeszűkülnek (17. tábla 1–3). A hagyma alakú kályhaszemek már kevésbé egységesek (17. tábla 5–6). Soványítóanyaguk szintén csillámos homok, de barna és téglavörös színűeket is találunk. Az egyik töredéken a pereme alatt egy égetés előtt készült kis átmérőjű lyuk látható (17. tábla 5). Mindössze egyetlen tálalakú, szemcsés-homokos soványítású kályhaszem töredéke került elő, de a töredék kis mérete miatt nem dönthető el, hogy négyzet vagy esetleg háromszög alakú-e (17. tábla 4).

A bögrés szemeskályhák az Alföldön a 15. század második felében váltak népszerűvé, és a hódoltság ideje alatti is végig használatban voltak (SABJÁN 2002, 71). Szórványos használatukra még a 19. századból is vannak adatok (GALAMBOS et. al. 2021, 21), így csekély keltezéértékkel bírnak. Érdekes azonban megjegyezni, hogy az ún. török típusú kályhaszemek teljesen hiányoznak a gödör leletanyagából, bár a nem messze levő gótikus templom területén végzett feltárásból ismertek ilyen töredékek (HANCZ 2006, 40).

A gödörből igen kevés állatcsont került elő. Ennek nagy része juh/kecske (18. tábla 1) és szarvasmarha állkapcsok (18. tábla 2), illetve azok töredékei. Többségükön különböző használati és kopásnyomokat lehet megfigyelni. A ferde és egyenes síkú vágások arra utalnak, hogy valamilyen ad hoc jellegű szerszámként értelmezhetőek. Az ilyen típusú csonteszközök a tímárműhelyek anyagának jellegzetes leletei. Az állkapcsokat inkább a hántolás és tisztítás folyamatánál használhatták. A fogsorral ellátott részek alkalmasak lehettek a bőr színoldalának tisztítására, melyre a fogsor fényes, ferde kopásnyomai utalnak. A bőr simításához viszont az állkapocs alsó éle volt megfelelőbb (RINGER et. al. 2010, 227). Néhány töredéken egyértelműen megfigyelhető az állkapocs alsó élén is a kopásnyom. Párhuzamai Sárospatakon (RINGER et. al. 2010, 227) és Pest, Magyar utcai tímárműhelyekből (VÖRÖS 1996, 240–242) is ismert.

A fémtárgyak közül 8 db sarokpatkó került elő a gödörből. Ezek két fő típusba, az U és a C alakú sarokpatkók közé sorolhatók. E tárgytypus legrészletesebb elemzését Gere László az ozorai vár anyagán végezte el. Az U alakú

lapos sarokvasalások közül egy a Gere féle 3a típusba sorolható. Ezek középső szakaszán két, a szárvégeken egy-egy felerősítő tüske található (19. tábla 2). A 16. század közepére keltezhető (GERE 2003, 108). 1 db biztosan 3b típus, mely annyiban különbözik a 3a típustól, hogy három alsó részi felerősítő tüskével rendelkezik (19. tábla 3). Általánosan török korra keltezhető. Az egyetlen, kisméretű, kerek példány a 2f típusba sorolható (19. tábla 5), mely általánosságban a 16–19. századra datálható (GERE 2003, 108). A másik két U alakú sarokvasalás pontosabb besorolásra töredékessége és a felerősítő tüskék hiánya miatt nem alkalmas.

A C típusúak a Gere féle 5. típusba tartoznak, ám ennél részletesebb besorolására nem vállalkoznék e három példány alapján (19. tábla 6–8). E típus már a 16. század közepén megjelenik és a 17. században folyamatos a használatuk Ozórán (GERE 2003, 112–115). Érdeemes megjegyezni, hogy a gödör anyagából hiányoznak a 17–18. századra keltezett 4-es típusú, szeglyukas példányok (GERE 2003, 110–111).

Összesen 43 db szög vagy szögnek meghatározható vastöredék került elő a gödörből, főként közepes méretűek (19. tábla 9). Átmetszetük általában négyzet alakú, fejük kúpos vagy lapos. A szögek felhasználási módja igen sokrétű volt, és mivel nem alakultak ki külön formák különböző munkafolyamatokhoz – kivétel az iszkába szögek, ácskapcsok, stb. – így akár a koporsószegek is ugyanolyan formavilággal rendelkezhettek, mint az épületszögek vagy épp egy akármilyen faeszköz összeerősítéséhez használt szög. Jelen esetben akár a cserzőgödör felé szerelt tetőszerkezet részét is képezhették.

A hegyes végű szerszámok közé három vastárgyat soroltam. Ebből az egyik egy fűzfalevél-alakú, hegyes végű tárgy (19. tábla 10). Sajnos nem dönthető el, hogy mindkét vége ilyen hegyes, vagy az egyik a nyéltüske letörött maradványa lenne. Funkcióját tekintve talán bőrlukasztóként azonosítható. Legjobb, de közel sem tökéletes párhuzamát a sárospataki tímárműhely anyagában találtam (RINGER 2014, 202. tábla 2). A másik, talán szintén árként meghatározható töredék egy háromszög alakú, szélesebb végén ívben meghajlított vastárgy töredéke (19. tábla

11). A meghajlítás természetesen lehet másodlagos is, így töredékes mivolta mellett még nehezebb megállapítani a funkcióját. A harmadik egy épnék tekinthető, nyéltüskés, négyzetes átmetszetű, enyhén hajlított, hosszú, gúla alakú, csákányra emlékeztető formájú tárgy (19. tábla 12). Érdekessége, hogy nyéltüskéje nem középen van, hanem az egyik oldal meghosszabbításaként lett kialakítva. Mivel hegyben végződik, így itt is felmerül, hogy valamilyen ár lehetett, de sem régészeti, sem néprajzi párhuzamát nem találtam.

Mindössze egyetlen biztosan kés részeként azonosítható fémtárgy került elő (19. tábla 13). A nyelét borító falemezeket hengeres réz szegecsekkel rögzítették, alsó része félkörös lezárású. Mivel a pengéje hiányzik, így nehezebben besorolható. A nyélborítása és a tulajdonságai alapján az ozorai kések 8. típusába sorolható, de ezen belül pontosabban nem lehet meghatározni. Gere László ezeket a típusokat rétegtanilag a 15–16. századra keltezi (GERE 2003, 76; 196, 52. tábla).

Egyértelműen láncként határozható meg a négy babapiskóta alakú szemből álló, összekorrodálódott vastárgy (19. tábla 14). Gyulán a dzsámi és a palánk közötti részen került elő egy három szemből álló darab, de a szemek egyszerű ovális kialakításúak (SZATMÁRI–GERELYES 1996, 124; XXXII. tábla 4). A szemek formáját tekintve legjobb párhuzama a 16. század második felére keltezhető Bajcsa-Vár 19. gödréből előkerült, húzóláncként azonosított töredék (VÁNDOR 2002, 241).

Párhuzamok alapján zablatagként határoztam meg egy karikából és egy forgószárból álló vastárgy részletét. Vélhetően hozzá tartozik egy önállóan előkerült, de hasonló méretű vaskarika (19. tábla 15). Mindegyik négyzetes átmetszetű. Legjobb párhuzamát a lánchoz hasonlóan szintén Bajcsa-Vár anyagában találtam (VÁNDOR 2002, 159. Kat. 157).

Egy több töredékekből álló, lapos, nagyméretű, erősen korrodált vastárgyat soroltam ebbe a körbe. A töredékek nem illeszthetők össze, és egyetlen darabtól eltekintve semmilyen jellegzetesség nem látható rajtuk. Az egyetlen kivétel egy, a két szélén visszahajtott töredék, mely mintha egy vastagabb, kör alakú nyélre lett volna ráhajtva, így talán e vastöredékek

ásófejként azonosíthatóak (19. tábla 16). Számomra elsőre furcsa leletnek tűnt egy tímárműhely gödréből előkerülő ásó, de Bálint Sándor a szegedi bőriparral foglalkozó cikkében egy ásócurholónak nevezett tárgy rajza szerepel a tímáreszközök között (BÁLINT 1960b, 15). Ez egy talapzatba állított, 80 cm magas, élével felfelé álló ásó, melyet a hántolókésekhez és hónaljmarkókhoz hasonlóan a bőrök húsolásához, tisztításához használtak.

A gödör betöltéséből néhány megkövesedett állati ürüledarab is előkerült (19. tábla 17). Arra irányuló megfigyelés, hogy ez az objektum aljából vagy mely betöltési rétegeből került elő nem volt. Az állati ürüledék, mint később arról szó lesz, a bőrök pácolási folyamata során gyakorta használt anyag volt. Tímárműhelyekből ismert párhuzamai Pest, Molnár utca 36-38. szám alatti feltárásból (ÍRÁSNÉ MELIS 1996, 226), és Debrecenből is ismert (SŐREGI 1939–40, 33)

Az objektumból mindössze egyetlen üveg-edény töredéke került elő, mely egy kisméretű üvegcsé pereme lehetett (19. tábla 18). Töredékessége miatt a további vizsgálatától eltekintek.

Az egyetlen ékszerként vagy viseleti elemként meghatározható tárgy egy kauricsiga (19. tábla 19). A kauricsigákat a balkáni területekről érkezett népelemek szívesen használták fel. Elsősorban nők ruházatánál, de temetkezéseknél akár gyerekeknél is előfordul, főként a halotti ruházathoz adott fejdíszeken. Wicker Erika az észak-bácskai rác és vlah temetők kapcsán gyűjtötte össze a kaurimellékletes sírok adatait, és vizsgálta összefüggéseiket (WICKER 2008, 102–104; IV–V tábla). A régészeti lelőhelyekről ismert kaurik zömének a púpos hátoldalát lereszelték, így könnyebben felvarrhatóvá váltak. Ezen a darabon ez az átalakítás nem történt meg. Nehéz eldönteni, hogy így valójában milyen célra használták, mivel a kaurikat nemcsak viseleti díszként, hanem – a talán török-arab eredetű és Magyarországon is igencsak elterjedt – „csigás lószerszámok” díszítésére is használták (KOVÁCS 2002, 333).

A leletanyag értékelése

Szeged környéki hódoltság kori közölt leletanyagok száma igen csekély. Ezek között is például a feltárástól néhány 10 méterre álló szegedi gótikus templom török anyaga is csak részben közölt (HANCZ 2006). A legközelebbi és legteljesebb hódmezővásárhelyi közlések Lajkó Orsolya munkásságának köszönhetőek, ám ezek már inkább 17. századi, 17. század végi leletanyagok (LAJKÓ 2015). Szalai Emese Parádi Nándor gyulai ásatási anyagát feldolgozó publikációja fontos anyagközlés, földrajzilag is releváns, ám a feltárás sajátosságából adódóan a leletanyag gyakorlatilag szórványnak tekinthető, így a hódoltság időszakán belüli kronológiai következtetésekre alkalmatlan (SZALAI 2018). A nagyobb, komplex leletanyagfeldolgozások, melyek törekedtek valamilyen periodizációra, vagy tendenciák megállapítására, már Szegedtől földrajzilag elég távoli anyagokkal foglalkoztak (KOLLÁTH 2019; TOMKA 2018). Ennek ellenére a kisebb, jobb keltezéértékű publikációk, illetve a jobban keltezett edénytípusok alapján e két gödör anyaga is közelebbi módon keltezhető.

A 200. és 203. SNR számú gödrök török kori keltezéséhez kétség sem fér. A bemutatott edénytípusok egy része, mint például a redukált és vörös anyagú korsók, kiöntőcsöves mázas korsók, sütőtálak, stb. közelebbi keltezéértékkel nem bírnak, formaviláguk nem sokat változott a hódoltság időszaka alatt. Ugyanez igaz a fémleletekre is. Ez alól talán csak a sarokpatkók jelentenek kivételt, melyek Gere László munkája alapján inkább 16. század második felére, 17. század elejére keltezhetőek (GERE 108; 112–115). A talpastálak tekintetében a Kolláth Ágnes által megállapított jellemzők, tendenciák – melyeket az edénytípus 16. század második felére datálható példányainak vizsgálata kapcsán fogalmazott meg (KOLLÁTH 2019, 277) – ebben a leletanyagban is megfigyelhetők. Ezt a kelteztet sgraffito díszes töredékek nagy száma, a grafitos soványítású edénytöredék jelenléte tovább erősíti. Ugyancsak 16. század második felére kelteztet erősítik az engobe festésű fazekek és fehér anyagú folyadéktárolók is. Ennek

a keltezésnek mindössze egyetlen töredék mond ellent, mégpedig a világos alapon írókázott tál, mely párhuzamok alapján nem keltezhető a 16. század második felére. Ez az ellentmondás véleményem szerint úgy oldható fel, hogy e két gödör Szeged elfoglalását (1543) követően a 16. század második felében létesült, majd vélhetően a 16. század végén, 17. század elején került kialakításra az épített falú cserzőmedence (197. SNR), és ez az írókás táltöredék már inkább e medence ráépítésének idejét jelzi.

A bőrfeldolgozás folyamata

A műhely komplex bemutatásához és az objektumok értékeléséhez érdemes röviden áttekinteni a bőrfeldolgozás folyamatát, munkafázisait, illetve a bőrcserzési eljárásokat.

A nyersbőr feldolgozásának elsődleges célja az, hogy különböző fizikai és kémiai behatások segítségével a bőr olyan anyaggá változzon, amely ellenáll a rothadásnak, de megőrizze eredeti puhaságát és rugalmasságát. A cserzett bőr a nyersbőrtől már vegyileg is eltérő anyag, mely korábbi állapotába nem alakítható vissza (GÁBORJÁN 1962, 100).

A bőrkikészítés folyamata három fő szakaszból áll: 1. a cserzésre való előkészítés (nagy vízigényű folyamat);⁹ 2. a tulajdonképpeni cserzés; 3. a cserzést követő kikészítő műveletek (HOLLUB 1948, 52).

A cserzésre való előkészítés (1. szakasz) célja, hogy a bőrt megszabadítsák minden olyan részétől, ami a tulajdonképpeni bőr kialakításához nem szükséges, vagyis, hogy cserzésre alkalmas állapotba kerüljön. A cserzésre való előkészítés a legnagyobb vízigényű munkafázis. A kapcsolódó munkafolyamatok elnevezései: áztatás, meszezés (szőrlazítás), szőrtelenítés, húsolás, majd méasztelenítés, pácolás (HOLLUB 1948, 52).

Az áztatás célja, hogy a nyersbőrből eltávolítsák a szennyeződések, illetve a konzervált

bőrt¹⁰ friss állapotba hozzák, vagyis a sőt eltávolítsák. Az áztatás általában négyszögletes alakú, 2 méter mély, (fával, kővel, újkorban betonnal stb.) bélelt gödrökben történik. A gödrökbe rudakra akasztva, láncon lógatják be a bőroket (HOLLUB 1948, 58).

A szőrlazítást meszezésnek is nevezik, mert a nyersbőrt általában oltott mésszel kezelik, de hamuzsír és fahamu is használatos. E folyamat szintén gödrökben zajlik, és rudakra akasztva, láncon lógatják a bőrt a meszes lébe. Célja a felhám és a szőrzet eltávolítása (HOLLUB 1948, 61).¹¹

A szőrtelenítés vagy kopasztás során a felazult szőr és a felhám eltávolításához a bőroket ún. tímártőkére fektetik, és egy tompaélú, enyhén ívelt koppasztókéssel kaparják le a bőr felületét (HOLLUB 1948, 72).

Kopasztás után a húsolás következik, melynek során eltávolításra kerül a hájréteg. Kézi húsolásnál a bőrt húsoldallal felfelé szintén tőkére fektetik, és húsoló kaszával, húzó mozdulatokkal eltávolítják a hájréteget. A húsoló kasza hosszú, kétnyelű kés, enyhén ívelt, félig éles pengével (HOLLUB 1948, 74).

A szőrtelenített és húsolat bőr ekkor még jelentős mennyiségben tartalmaz meszet, melyet el kell távolítani, hogy ne akadályozza a cserzés folyamatát. Ez akár egyszerű folyóvízben áztatással is végezhető, bár teljes mértékben nem távolítja el a meszet a bőrből. Ez csak méasztelenítő szerekkel végezhető el maradéktalanul. A tökéletes méasztelenítés pácolással érhető el. Pácolást akkor alkalmaznak, ha lágy, simulékony bőroket állítanak elő. A pácoláshoz hagyományosan kutya- és madárürüléket használnak. Az ürüléket előzetesen vízbe áztatják, és pár napig erjedni hagyják (HOLLUB 1948, 78–81). A váci tobakosok a 18. században főként a csonttal táplálkozó kutyák fehér ürülékét részesítették előnyben, az ebből készített pác méasztelenített és puhított a legjobban (NAGY 1971, 202).

10 Ez általában szózással tartósított bőrt jelent.

11 A szőrlazítás baktériumos formája a fülesztés. Ekkor szigetelt föld alatti vagy föld feletti fülesztő-kamrákban a bőroket felakasztják, és a kamra párás levegőjében a nyersbőrön lévő baktériumok végzik el a szőrlazítást, vagyis ez egy lassú és kontrollált rothadási folyamat (HOLLUB 1948, 71). Ilyet talált Melis Katalin a Magyar utcában!

9 Hollub János 1948-ban, az akkori technológiával, a 100 kg nyersbőr kész bőrré alakításához szükséges vízigényt 6000 literre teszi (HOLLUB 1948, 53).

A 2. szakasz a cserzés, mely során az előzőekben előkészített nyersbőrt, vagy pőrét készbőrré alakítják. A bőrkikészítés főbb fajtái a növényi cserzés, az ásványi cserzés, a zsírokkal való cserzés és a vegyes cserzés (HOLLUB 1948, 83).

Növényi cserzés során erős, szívos, sárgás vagy vörösesbarna bőrt kapunk. A növényi cserzőanyagok különféle növényi részek, melyek nagy mennyiségben tartalmaznak vízben oldható cserzősavakat (HOLLUB 1948, 8). A leggyakoribb növényi cserzőanyagok a szömörce, tölgyfakéreg, fenyőkéreg, fűzfakéreg, gubacs, gesztenye, meggy. ¹² A növényi cserzés gödrökben, vagy földbe sülyesztett kerek vagy négyzet alaprajzú kádakban történt. Ezt a fázist ültetésnek is nevezik. ¹³ Ekkor a gödör aljára egy réteg aprított cserzőanyagot rétegeznek, erre húsoldallal felfelé ráterítenek egy bőrt, amire ismét cserzőanyagréteg kerül. Ha a gödör megtelt, egy vastagabb cserréteggel beterítik, vízzel megtöltik, majd pallókkal és súlyokkal lezárják. A foltok elkerülése érdekében a bőröket időnként mozgatni kellett. Az ültetés időtartama és az, hogy az ültetést hányszor kell ismételni, függ a bőr fajtájától és attól, hogy milyen célra használt bőrt állítanak elő (HOLLUB 1948, 147–148). Például talpbőrök, szíjbőr – vagyis a nehéz bőrök – előállításához két-három ültetés is szükséges, így ez egy igen lassú folyamat, mely egy évig, de akár két-három évig is eltarthat (FLÓRIÁN-TÓTH 1992, 8–9).

Az ásványi cserzések legrégebbike a timsóval cserzés. Fehér cserzésnek is nevezik, mivel az így cserzett bőr fehér színű, lágy, erősen nyúlik, azonban hideg vízzel részben, forró vízzel egészen kimosható, és a bőr vízzel főzve enyvvé alakul. A timsóban lévő kénsavas alumíniumnak van

cserző hatása, azonban a sav duzzasztó hatással van a bőrre, ennek ellensúlyozására konyhasót adnak hozzá. Ez a timsó mennyiségének 25–100%-a lehet. Minél nagyobb a konyhasó aránya, annál lassabb a cserzés és annál puhább lesz a bőr. A frissen cserzett bőrből a timsó szinte teljesen kimosható. A cserzést kádakban vagy hordókban végzik. 100 kg pőréhez kb. 10 kg timsó, 2,5–4 kg konyhasó és 100–150 liter víz szükséges. A timsó pár óra alatt átjárja a bőrt. Cserzés után mosás nélkül szárítják és pár hétig pihentetik. Pihentetés után vizezik, majd puhítják és nyújtják. A timsós cserzést a „rég magyarok” jellegzetes cserzési eljárásának tartják. Az ún. magyar cserzésnél a nyersbőrt nem meszezték, hanem a szőrzetet borotvával távolították el. A vízzel szembeni ellenállóképességét pedig úgy növelték, hogy faggyúval itatták át, így a növényi cserzésnél jóval rövidebb idő alatt igen erős bőrt állítottak elő. ¹⁴ A timsós cserzésű bőr nagy szakítószilárdságú, vízállósága viszont zsírozás nélkül gyenge (HOLLUB 1948, 153–155). E cserzési mód használatára utalnak a honfoglalás kori és középkori bőrleteken végzett vizsgálatok, melyek során a bőrökben timsóra utaló magas alumíniumtartalmat mutattak ki (BENDEFY-PETKES-TÜRK 2016, 302).

Talán a legrégebbi bőrkikészítési technika a zsíros kikészítés (zsír, velő, faggyú). Eurázsia, főleg az északi részekre volt általánosan jellemző. Európában a növényi cserzés más bőrkikészítési módokkal együtt erősen háttérbe szorította, de az ázsiai sztyeppén, a mongolok, a törökök, a kalmükök még a múlt században is nagymértékben alkalmazzák. Egyiptomban a görög-római idők előtt ismeretlen volt a növényi bőrcserzés.

12 A bőr kikészítéséhez főként azt a csersav tartalmú növényt használják, amelyik az adott vidéken honos. Például Észak-Afrikában, Kisázsiaiban leggyakrabban szömörccével cserzenek, Kelet-Európában és a Balkánon általában a nagypikkelyű tölgyet, valamint a gubacs tölgy, a nyír és a fűzfa kérgét használják cserzésre. Nyugat-Európában inkább a fenyőfélék és a csertölgykéreg általános (GÁBORJÁN 1962, 102–103).

13 Az ültetést megelőzheti az ún. sülyesztés is, ami egyfajta előcserzést jelent. Ez a folyamat szintén gödrökben zajlik. A bőröket a gödörben lévő cserzőlé tetejére fektetik, és benedvesített cserzőanyagokkal szórják meg. Ezután a bőrök lassan lesüllyednek a gödör aljára. Sülyesztésben három-négy hétig maradnak csak a bőrök (HOLLUB 1948, 146).

14 A magyar módra való bőrcserzés a középkorban Európában is elterjedt. Népszerűségét jelzi, hogy a párizsi szíjgyártók 1576-ban megjelent szabályzata szerint a kocsik és szekerek szíjazataihoz magyar módra készített bőrt szabad felhasználni. Aki ezt a rendelkezést nem követi, annak bőrei megégettesenek. A francia De la Lande 1767-ben megjelent könyvéből úgy tudjuk, hogy a módszert egy Magyarországon járt Larose nevű tímár honosította meg Franciaországban. Magyar módra főleg a marha-, illetve ökörbőrt, vagyis a kimondottan nehéz bőröket dolgozták meg, amelyeket elsősorban a szíjgyártók használtak fel a lószerszám, kantár, fűgesztőszíjak készítéséhez, mert hajlékonyságuk, nagy szakítószilárdságuk miatt öt-hat évi igénybevétel után sem szorultak cserére (FLÓRIÁN-TÓTH 1992, 10–11).

Itt is különböző zsírokat, olajokat használtak a bőrök kikészítésére (VELDMEIJER 2008, 3). Cserzésre legalkalmasabb zsírok a halolajok, de használható még például a tojássárgája is, a benne lévő fehérjében található tojásolaj révén. Zsíros cserzés alatt azt értjük, amikor a nyers bőrt zsírokkal itatják át, hogy az száradás után is megőrizze rugalmasságát. Az átitatott bőroket egymásra rakják és kamrákban tikkasztják, füllesztik. A zsíros kikészítés során előállított bőr halványsárga színű, lágy és simulékony, vízzel és szappannal mosható, száradás után eredeti lágyágát visszanyeri (HOLLUB 1948, 179–180). A középkori magyar nyelv ma már nem élő szemes, zemes szavát az európai Samischerbung-zsíros kikészítéssel hozzák kapcsolatba, a magyar írásos források azonban ezt a bőrfajtát inkább valamilyen timsós bőrnek mutatják (GÁBORJÁN 1962, 100–101). Ez nem véletlen, hiszen a fentebb bemutatott timsós cserzést követően a cserzett bőrt vízállóságának növelése érdekében zsírozták.

Az előbbieken bemutatott cserzési módok – a növényi cserzés, az ásványi cserzés és a zsíros kikészítés – tisztán általában ritkán fordulnak elő, hiszen egy-egy területen is több kikészítési mód használatos. A komplex, többféle módot vagy többféle módra jellemző anyagot egyesítő eljárások már annál gyakoribbak. Ennek oka egyfelől az, hogy egy földrajzi területen általában többféle cserzőanyag fordul elő, amelyekből az egymás mellett élő bőrkikészítési módok kialakulnak, illetve az egyes cserzési eljárások előnyeit próbálják ötvözni a vegyes eljárások során (GÁBORJÁN 1962, 103).

A feltárt műhely értékelése, elemzése

A szakirodalomban ma már szép számmal vannak részben vagy egészében közölt tímár- vagy vargaműhelyek.¹⁵

A különböző típusú nyersanyagokból kész vagy félkész termékeket előállító műhelyek régészeti kutatása során kiemelten fontos a műhelyek azonosítására használt kritériumok alkalmazása. De mi alapján jelenthetjük ki, hogy egy műhellyel van dolgunk? Ezen kritériumokat legutóbb Csippán Péter foglalta össze. Véleménye szerint, ha az alábbi kritériumok többségével vagy jó részével találkozunk, akkor kijelenthetjük, hogy valamilyen kész vagy félkész terméket előállító műhelyt tártunk fel:

1. A tevékenységhez köthető speciális objektum(ok).
2. Speciális eszközök
3. Felhalmozott nyersanyag
4. Késztermék
5. Műhelyhulladékok (félkész termék, selejt, hulladék).

Az állati nyersanyagokat feldolgozó műhelyek azonosítása ezzel szemben jóval nehezebb, mivel a bőr és/vagy szaru csak kivételes esetekben marad meg a talajban (CSIPPÁN 2010, 32).

Tevékenységhez kötődő speciális objektumként értékelhetjük a gerendaágyakkal tagolt, nagyméretű, épített medencét (33. OBNR/197. SNR). Az épített falú cserzőmedence jó párhuzama a Pest Molnár utca 36–38. szám alatt feltárt későközépkori vargaműhely 1. gödre. Ez hasonlóan nagyméretű, igaz, itt gerendaágyak nem kerültek kialakításra. Vélhetően itt a kváderekből kialakított keretre helyezték a keresztirányú gerendákat a bőrök belógatásához (ÍRÁSNÉ MELIS 1996, 215). Gerendaágyakkal kialakított cserzőmedence Sopronból is ismert. Bár itt egy jóval kisebb alapterületű, de mélyebb cserzőmedence került elő, ahol két sorban is megfigyeltek gerendaágyakat (GÖMÖRI 2010, 207–213). Nagyméretű vermekre és agyagba rakott kővel kirakott oldalú cserzőgödörre Szikszóról is van példa (PUSZTAI 2011, 266). Buda, Tabán esetében a szegedinél kisebb kőfalazatú, de hasonló mélységű gödör került elő

15 Pl.: Debrecen (SÓREGI 1939–40, 32–34), Sopron (GÖMÖRI 2010, 207–213), Vác (BARTOSIEWICZ 1995, 54; 73), Sáropatak (RINGER 2014, 172–182), Pest, Molnár utca 36–38. számú telek (ÍRÁSNÉ MELIS 1996, 215–226), Pest, Molnár u. 7–9. számú telek (P. HORVÁTH–F. KOMORI 2018, 254–257), Buda, Tabán városrész (PAPP 2017, 432–438),

Szikszó (PUSZTAI 2011, 266), Baj, Öregkovács hegy (PETÉNYI 2010, 13–55). A felsorolásban a hódoltság kori műhelyek mellett a késő középkoriak is helyet kaptak, mivel a bőrcserzés folyamatai hosszú időn át komolyabb változások nélkül öröklődtek tovább. Nagyarányú változást csak az ipari forradalom hozott ebben az iparágban is (TÓTH 1995, 138).

a talajszint fölé emelkedő peremmel, amelyre a ráfektethették a bőrök „belógatására” szolgáló gerendát (PAPP 2017, 433–435).

Szintén műhelygödörként azonosíthatjuk a 34.OBNR/203. SNR számú nagyméretű gödröt. Párhuzamként Sárospatak említhető, ahol a feltárt gödör szintén nagyméretű volt és betöltése is igen hasonló barna szervesanyagrétegekből állt, igaz, ott kész és félkész termékeket is nagy számban feltártak (RINGER 2014, 172–182). Ugyan konzerválható szervesanyag nem került elő egyetlen objektumból sem, de a 203. SNR gödör alján megfigyelt, két rétegben leterített növényi kéreg is bőrcserző tevékenységre, ezen belül is a növényi cserzés során végzett ültetés folyamatra utal, mely alapján e nagyméretű gödröt talán ültetőgödörként határozhatunk meg. A kisebb méretű 34. OBNR/200. SNR számú gödör funkcióját már nehezebb meghatározni. A gödör négyzetes, kádszerű formája szintén a műhelygödörként való meghatározást erősíti, és a környékén megfigyelt altalaj elszíneződése arra utal, hogy valamilyen erősebb színű folyadék állhatott hosszútávon a gödörben.

Speciális eszközök közül legbiztosabban az *ad hoc* vakaróként használt kis és nagykerődzők állkapcsai jelentek meg, melynek párhuzamai több műhelyből is ismertek.¹⁶ A koprolit jelenléte mint a bőr pácoláshoz használatos anyag, szintén köthető a tímártevékenységhez. A debreceni valamint a Pest, Molnár utca 36–38. szám alatt feltárt műhelyben is nagyobb mennyiségben megfigyelték (SÓREGI 1939–40, 32–34; ÍRÁSNÉ MELIS 1996, 226.) A többi árszerű fémtárgy és a feltételezett ásócurholó csak esetlegesen köthető a tímártevékenységhez.

Érdemes röviden szót ejteni a 197. SNR számú cserzőmedencéhez kapcsolódó falszakaszokról, vagyis az egykor mellette álló felszíni épületekről. Cserzőgödrök mellett előkerült épületekre Egerből is van példa, noha ezek könnyűszerkezetesek voltak.¹⁷ Bár Evlia Cselebi leírásából van arra adatunk, hogy Buda Tabán városrészében

a műhelyekben nem csak a bőrök cserzése, hanem a késztermékek értékesítése is zajlott (PAPP 2017, 432 nyomán), ám nem tartom valószínűnek, hogy a vár közepén egyfajta tímárbolt működhetett. A török korban a várkapukat befalazták, a vár egyetlen bejárata a déli kapu maradt, ami egy zártabb, ellenőrzöttebb hozzáférést feltételez. Így valószínűbb, hogy egyszerű, jól szellőző szárító- és tárolóhelyiségek lehettek.

Véleményem szerint a bemutatott jelenségek és a hozzájuk hozott párhuzamok alátámasztják az ásatáson megfigyelteket, és egyértelműen egy bőrcserzéssel foglalkozó műhely két időszakának műhelygödreiként határozhatjuk meg a feltárt jelenségeket.

Képi források

Áttekintve az elérhető várábrázolásokat, egy 1695-ben készült, a Fürstenhoff gyűjteményben található várábrázoláson az ekkor még álló gótikus templom mellett egy L alakú épület körvonala látható (5. ábra). Sajnos az ábrázoláson nem nevezik meg az épületet, de a feltárás adatai alapján a műhelyt szinte minden bizonnyal a török kor után bontották el, így nem kizárt, hogy ezt az épületegyüttest jelzi az ábrázolás.¹⁸

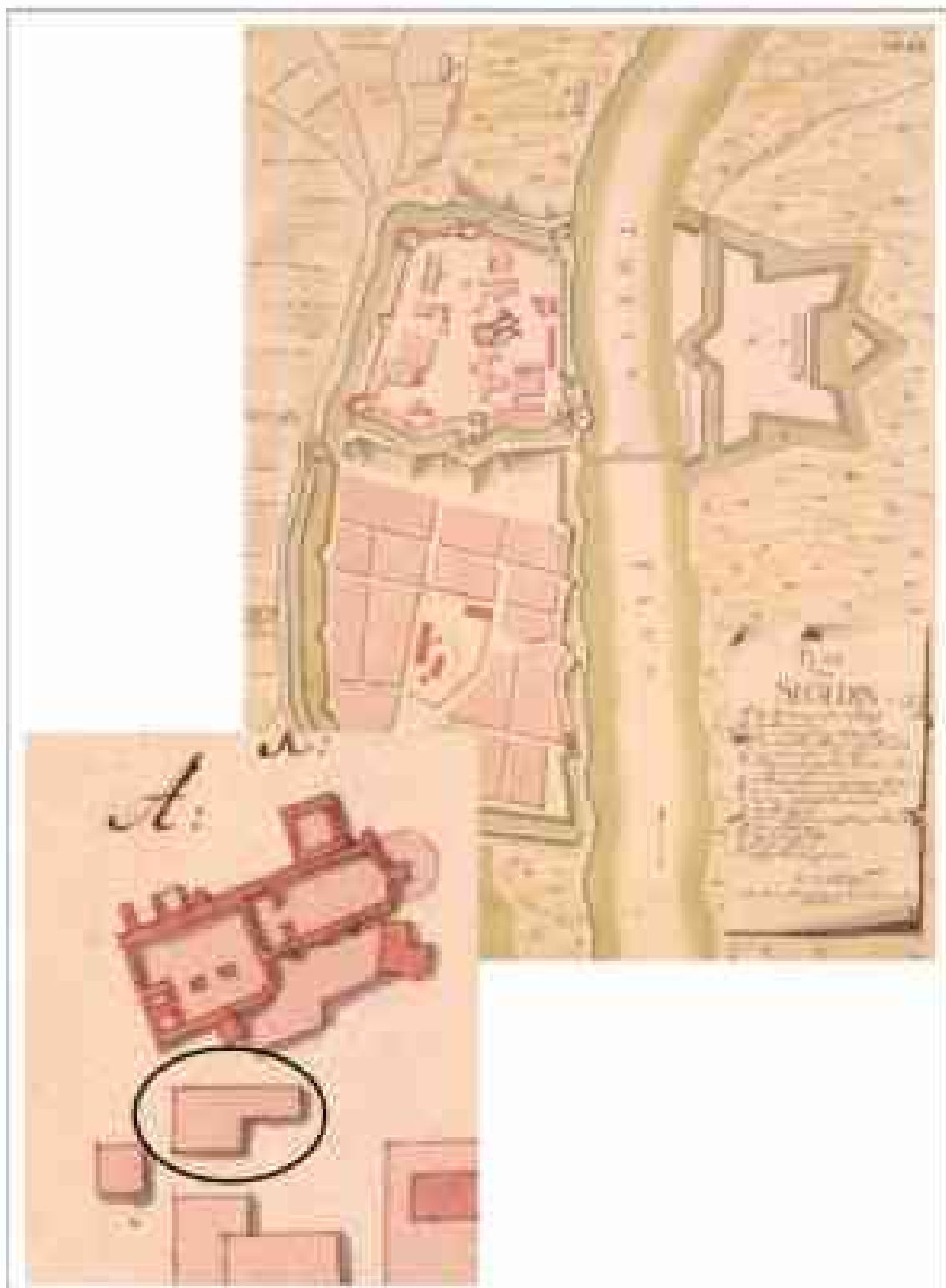
A várban zajló kézműipari tevékenységek kapcsán meg kell jegyezni, hogy az ásatástól mindössze 20 méterre lévő gótikus templom feltárása során, annak török kor utáni, 17. század végi, 18. századi járószintjeiről nagyobb mennyiségben kerültek elő csontgombnegatívok. A negatívok jelenléte egyértelműen műhelytevékenységre utal, de műhelyhez köthető objektum nem került elő.¹⁹ E feltételezett csontgombműhely ugyan korban a tímárműhelyt követheti, léte azonban két okból is érdekes. Egyrészt a csontgombok készítése is a bőrfeldolgozáshoz hasonlóan állati eredetű nyersanyagot dolgoz fel, vagyis az

16 Sárospatak (RINGER et. al. 2010, 227), Pest, Molnár utca 36–38. (VÖRÖS 1996, 240–242).

17 Somodi Zoltán: *Egy 17. századi cserzőgödör leletanyagának a feldolgozása*. Szakdolgozat. Kézirat. ME BTK 2016, 10.

18 A kép hitelességét növeli, hogy a várbéli gótikus templom leghitelesebb alaprajza is innen ismert, és nagyfokú hasonlóságot mutatott a feltárás adataival (HORVÁTH-FOGAS 2011, 249).

19 Fogas Ottó szíves szóbeli közlése alapján. Negatívokra példa: MFM ltsz.: 2007.1.1070–1072.

5. ábra: A szegedi vár a 18. századi erősítések előtt (1698 – Fürstenhoff gyűjtemény) (KRATOCHWILL 2010, 55). Kiemelve a gótikus templom alaprajza, a mellette ábrázolt épülettel.

állattartáshoz (nagyállattartáshoz) kapcsolódó tevékenység, másrészt felhívja a figyelmet arra, hogy a kézműipari tevékenységek kapcsán fehér foltként kezelt várral a továbbiakban számolni kell.

Összefoglalás

Értékelve a dolgozatban részletezett eredményeket, azt látjuk, hogy a címben leírt török kori tímárműhely megnevezés helytálló. A feltárás során sikerült azonosítani szeged első kézműipari műhelyét, melynek tudomásom szerint egyedülálló módon két fázisát, egy 16. század második fele, 17. század eleji földbe ásott gödrökben cserző, és egy 17. századtól a török hódoltság végéig működő, már épített falú medencéből és felszíni épületegyüttesekből álló cserzőműhelyt sikerült kimutatni. Az épületegyüttes elbontására és a cserzőmedence betöltésére valószínűleg II. József uralkodási ideje alatt került sor.

Leletanyaga, főként a korai időszakhoz tartozó gödrök (200. és 203. SNR) anyaga már önmagában is figyelemre méltó. A hódoltság korának jellegzetes edénytípusai mellett e két gödör leletei mutatják azt, hogy a Dél-Alföldön is eltérések figyelhetők meg a hódoltság más területeinek (akár északi, pl. egri vagy dunántúli) leletanyagösszetétele kapcsán. Ide köthetők Békés-Kastélyzug és Gyula leletei is. Példaként kiemelhetők főként a világos agyagú kavicsos soványítású, engobe festésű fazekak, és a szinte fehérre égő agyagból készült vékony engobe festésű korsók és fazekak. Érdekes adalék, az ún. bosnyák edények és redukált égetésű korsók alacsony száma, de figyelemre méltó a jó minőségű fehér anyagú talpas tálak jelenléte is.

Ez a hódoltság kori tímárműhely, valamint a feltételezett újkori csontgombkészítő műhely véleményem szerint már több mint jelzésértékű adat ahhoz, hogy újragondoljuk Szeged kézműiparának súlypontjait, és a várat is be-
vegyük az kézműipari tevékenységet bonyolító területek közé.

Irodalom

- BÁLINT 1960 Bálint Sándor: *A szegedi bőrművéség* Budapest, 1960.
- BARTOSIEWICZ 1995 Bartosiewicz, László: *Animals in the Urban Landscape in the Wake of the Middle Ages*. BAR, International Series 609.
- BENDEFY–PETKES–TÜRK 2016 Bendefy Márta–Petkes Zsolt–Türk Attila: Újabb régészeti adatok a honfoglalás kori bőrművességhez (Sárbogárd-Tringer tanya 33. sír). *Hadak útján. Népvándorlás Kor Fiatal Kutatóinak XXIII. konferenciakötete*. Szerk.: S. Perémi Á. Veszprém, 2017, 301–327.
- BERTALAN 1998 Bertalan Vilmosné: *XV–XVII. századi díszedények Óbudáról*. *BudRég* 32 (1998), 211–245.
- CSIPPÁN 2010 Csippán Péter: *Az állati nyersanyagokat feldolgozó műhelyek azonosítási lehetőségei*. In: Csont és bőr. [Az anyagi kultúra a Kárpát-medencében 4.]. Szerk.: Gömöri J.–Szulovszky J. Budapest, 2010, 31–39.
- DOMANOVSKY 1981 Domanovszky György: *A magyar nép díszítőművészete*. Budapest, 1981.
- FEHÉR 1960 ifj. Fehér Géza: *A pécsi Janus Pannoniusz Múzeum hódoltságkori török emlékei*. *JPMÉ* 1959 (1960), 103–150.
- FEHÉR 1973 ifj. Fehér Géza: *Adatok Eger török agyagművességéhez*. *EMÉ* 10 (1973), 191–214.
- FELD 2008 Feld István: *Importtárgyak mint a középkori Magyarország gazdaságtörténeti forrásai*. In: *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*. Szerk.: Kubinyi A.–Laszlovsky J.–Szabó P. Budapest 2008, 297–316.
- FLÓRIÁN–TÓTH 1992 Flórián Mária–Tóth Béla: *Tímárok. A bajai tímárműhely a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban*. [Mesterségek és műhelyek 1] Szentendre 1992.
- FODOR–KOZÁK 1970–71 Fodor László–Kozák Károly: *Leletegyüttesek a románkori székesegyház környékéről*. *EMÉ* 8–9 (1970–1971), 147–200.
- GAÁL 2011 Gaál Attila: *Kerámia leletek a Szekszárd-palánki török palánkvár (Jeni Palanka) feltárásából II. Talpastálak, kiöntőcsöves korsók*. *WMMÉ* 31 (2011), 231–286.
- GAÁL 2012 Gaál Attila: *Kerámia leletek a Szekszárd-palánki török palánkvár (Jeni Palanka) területéről és feltárásából III. (korsók, kanták)*. *WMMÉ* 32 (2012), 255–317.
- GAÁL 2013 Gaál Attila: *Kerámia leletek a Szekszárd-palánki török palánkvár (Jeni Palanka) feltárásából IV. (fazekak, fedők, sütőharangok)*. *WMMÉ* 33 (2013), 219–304.
- GAÁL 2015 Gaál Attila: *Tűzhelyek és kályhák maradványai a Szekszárdpalánki (Jeni Palánk) török várban és településen*. *WMMÉ* 37 (2015), 145–215.
- GAÁL 2016 Gaál Attila: *16–18. századi leletek a szekszárdi török palánkvár környezetéből*. *WMMÉ* 38 (2016), 285–328.
- GALAMBOS et al. 2021 Galambos Csilla–Györffy-Villám Zsombor–Pátkai Ádám Sándor–Törő Balázs: *Dörgicsei etnoarcho, avagy a bor régészete*. In: „...járni csak együtt tudnak” – Régészet és néprajz összefüggései. Szerk.: Horváth F.–Löffler Zs.–Molnár Cs. Szeged, 2021, 19–34.
- GAŞPAR 2019 Adriana, Gaşpar: *Ceramica din perioada otomană târzie descoperită recent la Cetatea Turnu. Analiză preliminară*. *BMJT* 11 (2019), 112–133.
- GÁBORJÁN 1962 Gáborján Alice: *A magyar módra való bőrkikészítés problematikája*. *NéprÉrt* 44 (1962), 97–40.
- GERE 2003 Gere László: *Késő középkori és kora újkori fémleletek az ozorai várkastélyból*. [Opuscula Hungarica IV] Budapest 2003.
- GERELYES 1980 Gerelyes Ibolya: *Előzetes jelentés a Békés-Kastélyzugi törökkori palánkvár ásatásáról 1975–1978*. *ArchÉrt* 107 (1980), 102–111.

- GERELYES 1986 Gerelyes Ibolya: *Adatok a sgraffito-díszes török kerámia keletkezéséhez*. Keletkutatás (1986 ősz), 69–84.
- GERELYES 1987a Gerelyes Ibolya: *Sgraffito-díszes török kerámia az ozorai várkastélyból*. FolArch 38 (1987), 247–259.
- GERELYES 1987b Gerelyes Ibolya: *Török kerámia a visegrádi Alsóvárból*. CommArchHung 1987, 167–176.
- GERELYES 1991 Gerelyes Ibolya: *Török leletegyüttesek a budavári palota anyagából*. TBM 23 (1991), 21–75.
- GERELYES–FELD 1986 Gerelyes Ibolya–Feld István: *Hódoltság kori leletegyüttesek az ozorai várkastélyból*. CommArchHung 1986, 161–182.
- GEREVICH 1966 Gerevich László: *A budai vár feltárása*. Budapest 1966.
- GÖMÖRI 2010 Gömöri János: *Két késő középkori soproni tímárműhely régészeti maradványai*. In: Csont és bőr. Az állati eredetű nyersanyagok feldolgozásának története, régészete és néprajza. Szerk.: Gömöri J.–Kőrösi A. Budapest 2010, 205–213.
- HANCZ 2006 Hancz Erika: *A szegedi vár kerámia-anyaga a középkorban*. Castrum 4 (2006), 31–46.
- HATHÁZI–KOVÁCS 1996: Hatházi Gábor–Kovács Gyöngyi: *A váli gótikus templomtorony. Adatok Vál 14–17. századi történetéhez*. Székesfehérvár 1996.
- HOLL 2005a Holl Imre: *A külföldi kerámia Magyarországon. (14–17. század)* BudRég 39 (2005), 205–247.
- HOLL 2005b Holl, Imre: *Fundkomplexe des 15–17. Jahrhunderts aus dem Burghaus von Buda*. VAH 17 Budapest 2005.
- HOLLUB 1948 Hollub János: *Bőrgyártás*. Budapest 1948.
- HORVÁTH–FOGAS 2011 Horváth Ferenc–Fogas Ottó: *A szegedi vár és gótikus vártemplomának régészeti kutatása 1999 és 2010 között*. ArchÉrt 136 (2011), 237–268.
- HORVÁTH–H. SIMON 1996 Horváth László András–H. Simon Katalin: *Történeti és régészeti adatok egy közép-alföldi falu feudális kori történetéhez*. MFMÉ–StudArch 2 (1996), 403–554.
- IGAZ–KRESZ 1965 Igaz Mária–Kresz Mária: *A népi cserépedények szakterminológiája*. NéprÉrt 47 (1965), 87–132.
- ÍRÁSNÉ MELIS 1984 Írásné Melis Katalin: *XV–XVI. századi díszedények a budai királyi palotából*. CommArchHung 1984, 205–222.
- ÍRÁSNÉ MELIS 1996 Írásné Melis Katalin: *Középkori lakóházak és egy XV. századi vargaműhely régészeti kutatása a pesti belvárosban*. CommArchHung 1996, 211–239.
- ÍRÁSNÉ MELIS 1998 Írásné Melis Katalin: *Régészeti adatok a Csepel-sziget középkori történetének kutatásához*. BudRég 32 (1998), 309–321.
- KERTÉSZ 2021 Kertész Róbert: *Eltemetett múlt. Szolnok középkora és kora újkora a várásatás tükrében*. Szolnok 2021.
- KERTÉSZ et al. 2023 Kertész Róbert–Ádám Márk–Gálovölgyi Orsolya–F. Komori Tünde: *A szolnoki vár: lokális, regionális, globális/interkontinentális kapcsolatok*. In: Érett középkor. Régészeti konferencia a Vármúzeumban, 2019. február 20–21. Szerk.: Kelényi Borbála–Papp Adrienn. Budapest 2023 (megjelenés alatt).
- KOLLÁTH 2012 Kolláth Ágnes: *Két kora újkori kerámia leletegyüttes a budai Szent György térről*. BudRég 45 (2012), 169–194.
- KOLLÁTH 2017 Kolláth Ágnes: *A kora újkori redukált égetésű korsók eredetéről és típusairól*. In: Mesterségek és műhelyek a középkori és a kora újkori Magyarországon. Tanulmányok Holl Imre emlékére. Szerk.: Benkő E.–Kovács Gy.–Orosz K. Budapest 2017, 307–324.
- KOLLÁTH 2019 Csikiné Kolláth Ágnes: *A kora újkori kerámia tipológiai és kronológiai kérdései Budán*. (doktori disszertáció) Budapest, 2019.
- KONDOROSY 2008 Kondorosy Szabolcs: *A szegedi vár pipái I*. MFMÉ–StudEthn 2008, 331–364.
- KONDOROSY 2011 Kondorosy Szabolcs: *A szegedi vár pipái II. 19. századi cseréppipák*. MFMÉ StudEthn 2011, 271–301.
- KONDOROSY 2021 Kondorosy Szabolcs: *A szegedi vár pipái III. – Török és barokk cseréppipák*. In: „...járni csak együtt tudnak” Régészet

- és néprajz összefüggései. Szerk.: Horváth F.–Löffler Zs.–Molnár Cs. 2021, 161–207.
- KOVÁCS 1984 Kovács Gyöngyi: *Török kerámia Szolnokon*. Szolnok 1984.
- KOVÁCS 2001 Kovács, Gyöngyi: *Ceramic finds of the Bajcsa Fort (1578–1600)*. ActaArchHung 52 (2001), 195–221.
- KOVÁCS 2002 Kovács László: *17–18. századi kauricsigák Magyarországon*. In: A hódoltság régészeti kutatása. Szerk. Gerelyes I.–Kovács Gy. [Opuscula Hungarica III] Budapest 2002, 333–338.
- KOVÁCS–RÓZSÁS 1996 Kovács Gyöngyi–Rózsás Márton: *A barcsi török palánkvár*. SMK 12 (1996), 163–194.
- KRATOCHWILL 2010 Kratochwill Mátyás: *A szegedi vár és környéke a 18. századi erődtészek és újjáépítések után 1775 körül*. MFMÉ–StudHist 13 (2010), 45–58.
- KRESZ–KÖVÉR 1983 Kresz Mária–Kövér Mária: *Magyar népi cserépedények*. Budapest 1983.
- LAJKÓ 2015 Lajkó Orsolya: *„Cserepén ismerem minemű fazék volt...”*. Szeged 2015.
- LAJKÓ–MOLNÁR 2018 Lajkó Orsolya–Molnár Csilla: *Szeged-Vár, Déli kapu*. MFMÉ Új folyam 5 (2018), 322–323.
- LASZLOVSZKY–PUSZTAI–TOMKA 1997 Laszlovszky József–Pusztai Tamás–Tomka Gábor: *Muhi-Templomdomb*. In: Utak a múltba. Szerk.: Raczky P.–Kovács T.–Anders A. Budapest 1997, 144–150.
- LÁZÁR 1986 Lázár Sarolta: *Az egri vár török-kori magyar cserépedényei*. EMÉ 22 (1986), 35–63.
- MIKLÓS–VIZI 2017 Miklós Zsuzsa–Vizi Márta: *Fazekasság egy hajdani déldunántúli mezővárosban. Decs-Ete, a 7. számú ház régészeti leletei*. In: Mesterségek és műhelyek a középkori és a kora újkori Magyarországon. Tanulmányok Holl Imre emlékére. Szerk.: Benkő E.–Kovács Gy.–Orosz K. Budapest 2017, 469–402.
- MOLNÁR–LÖFFLER 2020 Molnár Csilla–Löffler Zsuzsanna: *Kutatási jelentés a szegedi vár hármass pincéjéről*. Castrum 2021/1–2, 129–132.
- MOLNÁR–LÖFFLER 2022 Molnár Csilla–Löffler Zsuzsanna: *Újabb adatok a szegedi vár északi faláról*. Castrum 2022/1–2, in print.
- MORDOVIN 2016 Mordovin Maxim: *Egy kora újkori díszkerámiatípus Szécsényből*. In: „A cserép igazat mond, ha helyette nem mi akarunk beszélni” – Regionalitás a középkori és kora újkori kerámiában. [Opuscula Hungarica IX] Szerk.: Simonyi E.–Tomka G. Budapest 2016, 319–316.
- NAGY 1971 Nagy László: *A veszprémi tobakok. Egy bőrkészítő kismesterség és művelői a XVII–XIX. században*. VMMK 10 (1971), 189–204.
- P. HORVÁTH–F. KOMORI 2018 P. Horváth Viktória–F. Komori Tünde: *Kora újkori bőrcserző műhely Pesten (V., Molnár u. 7–9.)*. BudRég 51 (2018), 253–273.
- PAPP 2017 Papp Adrienn: *Török kori tímárműhely emlékei a budai Tabánban*. In: Mesterségek és műhelyek a középkori és kora újkori Magyarországon – Tanulmányok Holl Imre emlékére. Szerk.: Benkő E.–Kovács Gy.–Orosz K. Budapest 2017, 431–440.
- PARÁDI 1963 Parádi Nándor: *Magyarországi pénzleletes középkori cserépedények*. ArchÉrt 90 (1963), 205–248.
- PETÉNYI 2010 Petényi Sándor: *A baji nemesi udvarház gazdasági tevékenységéről, különös tekintettel a tímárkodásra. Adatok a középkori magyar bőrripar történetéhez*. Tata 2010.
- PETÉNYI–BARTOSIEWICZ 2010 Petényi Sándor–Bartosiewicz László: *Tímárkodással kapcsolatos adatok a Baj–Öregkovács-hegyi koraújkori nemesi udvarház területén*. In: Csont és bőr. – Az állati eredetű nyersanyagok feldolgozásának története, régészete és néprajza. Szerk.: Gömöri J.–Kőrösi A. Budapest 2010, 229–242.
- POPOVIĆ 1996 Marko, Popović: *La forteresse de Slankamen*. Starinar 42 (1996), 155–168.
- PUSZTAI 1999 Pusztai Tamás: *Kora újkori kerámia az egri ferences templom területéről I*. EMÉ 37 (1999), 471–489.
- PUSZTAI 2002 Pusztai Tamás: *A bátaszéki török palánk kerámiája*. In: A Hódoltság régészeti kutatása. [Opuscula Hungarica III]

- Szerk.: Gerelyes I.–Kovács Gy. Budapest 2002, 289–298.
- PUSZTAI 2011 Pusztai Tamás: *Szikszó, Táncsics M. u. 2–4. HOMÉ 50* (2011), 266.
- RINGER at. al. 2010 Ringer István–Bartosiewicz László–Gál-Mlakár Zsófia–Horváth Antónia–Kissné Bendefy Márta–Kovács István: *17. századi bőrfeldolgozó műhely maradványa Sárospatakon*. In: Csont és bőr. Az állati eredetű nyersanyagok feldolgozásának története, régészete és néprajza. Szerk.: Gömöri J.–Kőrösi A. Budapest 2010, 215–228.
- RINGER 2014 Ringer István: *Uradalom és mezővárosi műhelyek a 17. századi Sárospatakon. A régészeti kutatások eredményei*. (doktori disszertáció) Budapest, 2014.
- SABJÁN 2002 Sabján Tibor: *Bögrés szemeskályhák az Alföldön*. In: Gerencserek, kályhások, tűzvigyázók. Feudális kályhacsempék az Alföldről és peremvidékéről. Szerk. Havassy P., [Gyulai Katalógusok 11.] Gyula 2002, 57–72.
- SÓREGI 1939–1940 Sőregi János: *A múzeumi tisztviselők tudományos munkája 1939ben. Gyűjtés, kutatás, megfigyelés, ásatás*. DMÉ 1939–1940, 17–35.
- SZALAI 2018 Szalai Emese: *Agyagba zárt hétköznapiak. A 15–17. századi fazekasság emlékei a gyulai várból*. [Gyulai Katalógusok 14.] Gyula 2018.
- SZATMÁRI 1999 Szatmári Imre: *A sarkadi vár középkori leletei – Die mittelalterlichen Funde der Burg Sarkad*. CommArchHung 1999, 171–192.
- SZATMÁRI–GERELYES 1996 Szatmári Imre–Gerelyes Ibolya: *Tanulmányok a Gyulai vár és uradalma történetéhez*. [Gyulai füzetek 8] 1996.
- TOMKA 2018 Tomka Gábor: *16–17. századi kerámia a történeti Borsod megyéből*. [Opuscula Hungarica X] Budapest 2018.
- TÓTH 1995 Tóth Béla: *Bőrgyártástörténeti emlékek Magyarországon*. In: A magyar műszaki, természet- és orvostudományok kommunikációs formái (Az 1993. évi ankét anyaga). Műszaki, természettudományos és orvosi gyűjtők és gyűjtemények (Az 1994. évi ankét anyaga). Tanulmányok a természettudományok, a technika és az orvoslás történetéből. Budapest 1995, 138–141.
- VÁNDOR 2002 Vándor László: *A bajcsai vár fém-, fa- és csonttárgyai*. In: Weitschawar. Bajcsa-Vár. Egy stájer erődítmény Magyarországon a 16. század második felében. Szerk.: Kovács Gy. Zalaegerszeg 2002, 73–82.
- VELDMEIJER 2008 André J., Veldmeijer: *Leather-working*. UCLA Encyclopedia of Egyptology. Ed.: W., Wendrich.–J. Dieleman–E., Frood–J., Baines, <https://escholarship.org/uc/item/13g5n8th> (megtekintés: 2021. 11. 10.), 2008.
- VIDA 1999 Vida Gabriella: *A miskolci fazekasság a 16–19. században*. [Officina Musei 8] Miskolc 1999.
- VÍZI 2000 Vizi Márta: *Grafitos kerámia Decs-Etéről és Ozoráról*. WMMÉ 22 (2000), 177–252.
- VÖRÖS 1996 Vörös István: *Appendix. Egy 15. századi vargaműhely állatcsontleletei Pesten*. CommArchHung 1996, 239–245.
- WICKER 2008 Wicker Erika: *Rácok és vlahok a hódoltság kori Észak-Bácskában*. (Doktori disszertáció) Kecskemét, 2008.

Katalógus

33. OBNR/197. SNR

1. Habán korsó kisméretű, kék hullámvonallal díszített oldaltöredéke (1. tábla 1). H: 1,3 cm, sz: 1,8 cm, fv: 0,4 cm, ltsz.: 2021.26.713.
2. Sötétszürke színű, csillámos homokkal soványított, enyhén érdes felületű, ívesen kihajló peremű, lekerekített peremszélű, perem alatt hornyolással kialakított lapos, háromszög átmetszetű bordával díszített fazék perem- és nyaktöredéke (1. tábla 3). M: 4 cm, sz: 6 cm, fv: 0,4 cm, ltsz.: 2021.26.714.
3. Világosszürke színű, vékonyfalú, fehér engobe alapon belül színtelen mázas, peremén barna, külsején világoszöld mázas, nyakán hornyolásokkal díszített edény perem- és oldaltöredéke (1. tábla 2). H: 3,8 cm, sz: 2 cm, fv: 0,3 cm, ltsz.: 2021.26.715.

28. OBNR/190. SNR

4. II. József negyedkrajcárosa (1. tábla 4), 1782-es évszámmal, B verdejeggyel. Körirata: IOS II G R I S A G E H V B O R E X A A. Átm: 1,8 cm, ltsz.: 2021.26.452.

33. OBNR/198. SNR

5. Téglavörös színű, homokkal soványított, engobe nélküli barna mázzal bevont, tagolt nyakú, füles gyertyatartó felső harmadának töredéke (1. tábla 5). H: 7,4 cm, sz: 4,4 cm, fv: 0,4 cm, ltsz.: 2021.26.463.
6. Fehér színű, zöld mázas, turbános csészéjű, gömbszerűen megvastagodó előgyűrűjű, tagolt, teljes profilú cseréppipa (1. tábla 6). H: 4,9 cm, sz: 2,7 cm, fv: 0,4 cm, ltsz.: 2021.26.462.
7. Téglavörös színű, homokkal soványított, peremén és belsején fehér engobe alapon zöld mázas talpastál perem- és oldaltöredéke (1. tábla 7). Pereme kiszélesedő, vízszintesen levágott, tetején kettős hornyolattal tagolt, peremszéle bevagdossott. Külső oldalán a perem alatt hornyolat fut, és a fehér engobe is túlfolyt a mázon. H: 3,9 cm, sz: 6,9 cm, fv: 0,5 cm, ltsz.: 2021.26.464.
8. Téglavörös színű, homokkal soványított, gömbös testű, fehér engobe alapon zöld mázas

talpastál oldaltöredéke (1. tábla 8). A tál belsején az oldalfal és a felmenőfal közti szakasza hornyolással hangsúlyozott. H: 6,5 cm, sz: 9,3 cm, fv: 0,5 cm, ltsz.: 2021.26.472.

9. Szürkésfehér színű, rózsaszín törésfelületű, homokkal és fehér színű apró kavicsal soványított, sinces, akasztófüles, kétszínmázaz (zöld-barna), kívül sárga slippel bevont tál oldaltöredéke (2. tábla 1). H: 5,6 cm, sz: 9,9 cm, fv: 0,6 cm, ltsz.: 2021.26.473.

10. Sötétszürke színű, redukált égetésű, csillámos homokkal soványított, enyhén érdes felületű, ívesen kihajló peremű, lekerekített peremszélű, perem alatt hornyolással kialakított lapos háromszög átmetszetű bordával díszített fazék perem- és nyaktöredéke (2. tábla 2). H: 3,5 cm, sz: 4,5 cm, fv: 0,4 cm, ltsz.: 2021.26.470.

11. Szürkésfehér színűre égő agyagból készült, homokkal soványított, engobe festéses, belseje felső részén zöld mázas füles fazék oldal- és fültöredékei (2. tábla 3). Nyakán körbefutó széles festett vonal fut, a vállán csak egy részelte látszik a festésnek (talán hullámvonal). Füle ferde irányú szabálytalan ecsetes festésű sávokkal díszített, füle teteje zöld mázas. H: 5,4 cm, sz: 13,5 cm, fv: 0,5 cm, fül h: 12,9 cm, fül sz: 3,4 cm, fül v: 1,1 cm, ltsz.: 2021.26.471.

12. Világos (szürkésfehér?) színűre égő agyagból készült, homokkal soványított, kívül szürke kormosra égett, belül mázas fazék oldaltöredéke (2. tábla 4). A töredék vékony barna mázzal fedett, amelynek nyak felől része még egy réteg jó minőségű üveges, sötétbarna mázréteget kapott. H: 8,3 cm, sz: 11,6 cm, fv: 0,4 cm, ltsz.: 2021.26.466.

34. OBNR/200. SNR

13. Fehérre égő agyagból készült, kívül zöld színű ólom mázzal fedett, rossz állapotú, valószínűleg metélt-mázaz korsóhoz tartozó oldaltöredék (3. tábla 1). A zöld mázban vékony, barnás színű függőleges sávok is megfigyelhetők. H: 3,4 cm, sz: 4,1 cm, fv: 0,3 cm, ltsz.: 2021.26.699.

14. Fehérre égő agyagból készült, törtfehér színű, kissé szemcsés homokkal soványított, vékony ecsettel festett, egymással szöget bezáró hármas vonalakkal, köztük és helyenként rajtuk tűlevélre emlékeztető rövid sűrű vonalkázással kitöltött, vörös engobe vonalakkal díszített korsó töredéke (3. tábla 2). Oldalfala az alj felé enyhén ívelődő, megmaradt alja egyenes, profilálatlan. M: 14,8 cm, sz: 16,8 cm, fv: 0,5 cm, ltsz.: 2021.26.706.

15. Fehérre égő agyagból készült, törtfehér színű, kissé szemcsés homokkal soványított, helyenként koromfoltos, kopott felületű, rendezetlen, ecsettel festett vörös engobe vonalakkal díszített korsó töredékei (3. tábla 3). Oldalfala az alj felé enyhén ívelődő, alja egyenes, profilálatlan, de a korongról való levágás nyoma megfigyelhető. Nyaka ívelt, valószínű széles szájú korsó. M: 12 cm, sz: 20,2 cm, fv: 0,3 cm, tá: 13,3 cm, ltsz.: 2021.26.705.

16. Sötétszürke színű, homokkal soványított, hullámos peremszélű, vízszintesen levágott peremű, tölcséres nyakú, nyakán sűrű hornyolásokkal díszített fazék perem- és nyaktöredéke (3. tábla 4). M: 3,1 cm, sz: 9,1 cm, fv: 0,5 cm, ltsz.: 2021.26.688.

17. Szürke-sötétszürke-rózsaszínű foltosra égett, szemcsés homokkal soványított, érdes felületű, tölcséresen kihajló, párnaszerűen megvastagodó peremű, lekerekített peremszélű, rövid nyakú fazék perem- és nyaktöredéke (3. tábla 5). Kívül a perem alatt ferdén felfelé tartott eszközzel kialakított, felfelé álló éles borda fut körbe. Nyakán széles festésű, vörös engobbal készült minta részlete látható. M: 3,1 cm, sz: 7 cm, fv: 0,3 cm, ltsz.: 2021.26.687.

18. Világos színűre égő agyagból készült, használat során feketére színeződött, fehér színű, apróra zúzott kavicsal soványított, ívelt nyakú, tölcséresen kihajló peremű, lekerekített peremszélű, perem alatt háromszög átmetszetű bordával tagolt hasas kifizék kiegészíthető töredéke (3. tábla 6). A töredéken látható tapadásnyomok alapján kicsi, kerek szalagfüle lehetett. H: 9,9 cm, sz: 9,5 cm, szá: 9,5 cm, tá: 6 cm, fv: 0,4 cm, ltsz.: 2021.26.686.

34. OBNR/203. SNR

19. Kék-fehér stílusú fajansz csésze kisméretű oldaltöredéke (4. tábla 1). Belsején egy vonaldísz, külsején virágmotívum részlete látható. H: 1,8 cm, sz: 1,5 cm, fv: 0,4 cm, ltsz.: 2021.26.737.

20. Barna színű, jól iszapolt, homokkal soványított, kívül fehér engobe alapon zöld mázas, eredetileg kiöntőcsöves korsó töredéke (4. tábla 2). A kiöntőcső helye látható, felette a vállán négyes hornyolás fut körbe. M: 7,5 cm, sz: 11,2 cm, fv: 0,6 cm, ltsz.: 2021.26.787.

21. Téglavörös színű, sötétszürke törésfelületű, szemcsés csillámos homokkal soványított, érdes felületű, vége felé elkeskenyedő, enyhén megtörő, csepp alakúra formált végű korsó kiöntőcsöve (4. tábla 4). H: 9,4 cm, atm: 2,7 cm, fv: 0,7 cm, ltsz.: 2021.26.841.

22. Fehérre égő agyagból készült, jó minőségű, kívül sárgásbarna mázas, szűk nyakú, erősen vállasodó kis korsó felső részének töredéke (4. tábla 6). Szája hiányzik. A nyak és a váll találkozása hornyolással kiemelt. M: 4,3 cm, sz: 6,2 cm, fv: 0,3 cm, ltsz.: 2021.26.950.

23. Téglavörös színű, finom homokkal soványított, felfelé álló, elkeskenyedő végű, fehér engobe alapon világoszöld mázas kiöntőcső töredéke (4. tábla 3). H: 4,2 cm, sz: 2,2 cm, fv: 0,5 cm, ltsz.: 2021.26.946.

24. Fehérre égő agyagból készült, jó minőségű, felső részén engobe nélküli jó minőségű barna mázas, szűk nyakú, fülgyűrűs kialakítású korsó felső részének töredéke (4. tábla 5). Szája hiányzik, füle ovális átmetszetű. Nyak atm: 3,3 cm, fül sz: 1,8 cm, fül v: 1,4 cm, ltsz.: 2021.26.951.

25. Fehérre égő agyagból készült, szemcsés homokos soványítású, kissé érdes felületű korsó töredéke (5. tábla 1). Vállra támaszkodó füle letörött. Az edény nyaka a fül vonaláig engobe nélküli jó minőségű kétszínmázas (sárga-zöld) fedést kapott. Az edény válla és belseje mázatlan. A nyak és váll közötti rész hornyolással hangsúlyozott. Alja felé kehelyszerűen összeszűkülő, szélesedő talpkorongú. Az alj felé eső legkeskenyebb rész lapos bordával hangsúlyozott. H: 6,6 cm, sz: 5,6 cm, fv: 0,3 cm.; M: 4,5 cm, sz: 5,3 cm, fv: 0,4 cm, ltsz.: 2021.26.960., 2010.26.964.

26. Fehérre égő agyagból készült, magas minőségűn égetett, homokkal soványított, jó minőségű kétszínmáz (sárga-zöld) borítású, függőlegesen tagolt mintájú, erősen hasas formájú metélt-máz korszó oldal- és aljtöredékei (5. tábla 2). A tagolt minta két függőleges karcolás között sűrűn elhelyezett plasztikus csúcsos díszeket jelent. E plasztikus csúcsdíszek a váll és a nyak találkozásánál vízszintesen is megjelennek, ahol egy körbefutó hornyolás szélén helyezkednek el. A zöld mázszín a karcolt díszekre és a plasztikus sávokra korlátozódik leginkább, a többi része sárga mázas. Alja profilálatlan, egyenes, egyszerű kialakítású. Belseje mázatlan. H: 7,5 cm, sz: 11,2 cm, fv: 0,5 cm, ltsz.: 2021.26.969.

27. Téglavörös színű, jól iszapolt, gömbszelet alakú alsótestű, kihajló, széles peremkarimájú, fogazott peremű talpastál töredéke (6. tábla 2). Pereme és belső oldala fehér engobe alapon zöld mázas. Engobe és mázfoltok a külső felén több helyen is megfigyelhetők. Talpgyűrűje hiányzik. H: 8,8 cm, sz: 18,3 cm, fv: 0,6 cm, pá: 26 cm, ltsz.: 2021.26.765.

28. Szürke-vörös foltos színűre égetett, félgömbös testű, egyszerű, kissé kihajló, elkeskenyedő, lekerekített peremű, perem alatt alig észlelhető hornyolással tagolt talpastál töredéke (6. tábla 1). Kívül a test felső harmada és a belseje fehér engobe alapon világoszöld mázzal fedett. Kívül helyenként a fehér engobe túllóg a mázon. H: 5,4 cm, sz: 12,6 cm, fv: 0,6 cm, ltsz.: 2021.26.768.

29. Fehérre égő agyagból készült, zöld mázas, finoman iszapolt talpas tál széles, fogazott peremű peremkarikájának töredéke (6. tábla 4). H: 3,1 cm, sz: 5,1 cm, fv: 0,7 cm, ltsz.: 2021.26.767.

30. Téglavörös színű, jól iszapolt, belsején fehér engobe alapon sárgászöld mázzal fedett sötétzöld mázzal kontúrozott, sgraffito technikával díszített tál oldaltöredékei (6. tábla 8). H: 4,6 cm, sz: 9,8 cm, fv: 0,7 cm, ltsz.: 2021.26.777.

31. Téglavörös színű, jól iszapolt, belsején fehér engobe alapon világoszöld mázzal fedett sötétzöld mázzal kontúrozott, sgraffito technikával díszített tál oldaltöredékei (6. tábla 6). H: 7 cm, sz: 7 cm, fv: 0,6 cm, ltsz.: 2021.26.776.

32. Barnászöröses színű, jól iszapolt, belsején fehér engobe alapon világoszöld mázzal fedett,

sötétzöld mázzal kontúrozott, sgraffito technikával készített, keretezett hullámvonalakkal díszített tál oldaltöredéke (6. tábla 7). H: 4,9 cm, sz: 4,2 cm, fv: 0,9 cm, ltsz.: 2021.26.779.

33. Téglavörös színű, jól iszapolt, belsején fehér engobe alapon világoszöld-sötétzöld mázas, sgraffito technikával készült vonalon belül függőleges vonalkázással kitöltött, ezen barna mázpöttyökkel díszített talpas tál oldaltöredéke (6. tábla 9). H: 2,6 cm, sz: 3,6 cm, fv: 0,6 cm, ltsz.: 2021.26.781.

34. Téglavörös színű, jól iszapolt, tagolatlan testű talpastál töredéke (6. tábla 3). Pereme kifelé megvastagodó, vízszintesre vágott, lekerekített peremszélű, melyen hornyolás fut körbe. Belsejét pereméről indított fehér színű folytatott engobe minta díszíti, melyek a tál közepéig érnek. Az egészet fedőmáz borítja, így az engobe enyhén zöldes, a tál belseje barnás színt kapott. Talpa egyszerű gyűrűs talp. Sz: 11,7 cm, talp átm: 7,5 cm, fv: 0,8 cm, ltsz.: 2021.26.766.

35. Fehérre égő agyagból készült, jól iszapolt, félgömbös testű, felső részének töréséből ítélve széles peremkarimájú, belsején sötétzöld mázas talpas tál oldaltöredéke (6. tábla 5). H: 9,2 cm, sz: 7,6 cm, fv: 0,7 cm, ltsz.: 2021.26.782.

36. Téglavörös színű, homokkal soványított, fehér engobe alapon barna-vörös engobbal, zöld mázzal írókázott tál oldaltöredéke (7. tábla 1). Mintája világos alapon írókázott ujjaslevélszerű indaminta, leveles tölcseres virág és karéjos virág, melyet a sinc mentén körbefutó vonalsor keretel. H: 6,7 cm, sz: 10,4 cm, fv: 0,5 cm, ltsz.: 2021.26.970.

37. Barna színű, helyenként koromfoltos, fehér színű zúzott kavicsal soványított, kissé kihúzott peremű, kifelé ferdén levágott, hornyolt peremű, függőleges falú, egyenes, profilálatlan aljú sütőtál töredéke (7. tábla 2). M: 6,2 cm, sz: 16 cm, fv: 1,2 cm, pá: 34 cm, ltsz.: 2021.26.763.

38. Szürkésbarna-foltos színű, fehér színű zúzott kavicsal soványított, felfelé szélesedő oldal-falú, befelé ferdén levágott peremű, szögletes peremszélű, egyenes profilálatlan aljú sütőtál töredéke (7. tábla 3). M: 5,8 cm, sz: 10,9 cm, fv: 0,8 cm, pá: 35 cm, ltsz.: 2021.26.764.

39. Kívül feketére égett, belül barna színű, pelyvával soványított sütőharang oldaltöredéke

(7. tábla 4). H: 8 cm, sz: 6,6 cm, fv: 0,8 cm, ltsz.: 2021.26.989.

40. Világos színűre égő agyagból készült, szürkés színű, fehér színű apró zúzott kavicssal és szemcsés homokkal soványított, érdes felületű, peremből induló, vállra támaszkodó lapos szalagfüllel ellátott fazék össze nem illő töredékei (9. tábla 1). Pereme tölcselesen kihajló, peremszéle vízszintesen levágott, sekély hornyolással tagolt. Nyaka külső oldalán hornyolással kialakított hangsúlyos négyes bordázat látható. A fazék füléről az edény belseje felé a nyak magasságáig 3 vörös folytatott engobe sáv fut, melyek a fülön lefelé is folytatódnak, de itt már ecsetvonásnak tűnnek. A fül alsó harmadán három ferde irányú vörös engobe festésű ecsetvonás található. Az edény külső felén helyenként engobe nélküli jó minőségű, üveges zöld színű mázfoltok láthatóak. M: 3,9 cm, sz: 7,5 cm, fv: 0,5 cm, fül h: 7,9 cm, fül sz: 2,5 cm, fül v: 0,9 cm, ltsz.: 2021.26.864.

41. Világos színűre égő agyagból készült, használat során feketére színeződött, világos színű szemcsés homokkal és apró zúzott kavicssal soványított, érdes felületű, ívesen kihajló tagolatlan peremű, megvastagodó, lekerekített peremszélű, hangsúlyos vállú, rövid nyakú fazék perem- és oldaltöredékei (7. tábla 5). Kívül a perem alatt ferdén lefelé tartott hegyes eszközzel kialakított, felfelé álló éles borda fut körbe. Vállát és helyenként a peremét vörös engobe festésű rövid, szabálytalan, egymást keresztező széles hullámvonalak díszítik. M: 10 cm, atm: 17 cm, fv: 0,3 cm, ltsz.: 2021.26.869.

42. Világos színűre égő agyagból készült, használat során feketére színeződött, szemcsés homokkal és apró zúzott kavicssal soványított, érdes felületű, ívesen kihajló tagolatlan peremű, elkeskenyedő peremszélű, hangsúlyos vállú fazék perem- és oldaltöredékei (8. tábla 1). Kívül a perem alatt ferdén lefelé tartott hegyes eszközzel kialakított, felfelé álló éles borda fut, melynek mélyedésében vastag koromréteg található. Vállát három vörös színű engobe festéssel készült, hosszúkás csepp alakú, közel függőleges irányú ecsetvonás díszíti. Peremszéle is vékonyan körbe van festve, de az elszíneződött felületen alig észrevehető. M: 8 cm, sz: 14,7 cm, pá: 18 cm, fv: 0,3 cm, ltsz.: 2021.26.866.

43. Világos színűre égő agyagból készült, használat során szürkére/kormosra színeződött, világos színű szemcsés homokkal és apró zúzott kavicssal soványított, érdes felületű, kihajló tagolt peremű, megvastagodó, lekerekített peremszélű, rövid nyakú fazék perem- és oldaltöredékei (8. tábla 3). Kívül a perem alatt hornyolással kialakított lapos borda fut körbe. Vállát és pereme belső oldalát hármass csoportokban vörös engobe festésű rövid ecsetvonások díszítik. M: 4,3 cm, sz: 12,9 cm, pá: 18 cm, fv: 0,3 cm, ltsz.: 2021.26.870.

44. Világos színűre égő agyagból készült, sárgás-fehér színű, világos színű szemcsés homokkal soványított, érdes felületű, ívesen kihajló peremű, fedőhornyolatos, elkeskenyedő, kissé felmagasodó peremszélű fazék perem- és nyaktöredéke (8. tábla 8). Kívül a perem alatt sekély hornyolás fut körbe. M: 3,5 cm, sz: 10,1 cm, pá: 20 cm, fv: 0,4 cm, ltsz.: 2021.26.877.

45. Világos színűre égő agyagból készült, szürkésfehér színű, fehér színű apró zúzott kavicssal és szemcsés homokkal soványított, érdes felületű, ívesen kihajló nyakú, tagolatlan peremű, lekerekített peremszélű, rövid nyakú, hangsúlyos vállú fazék perem- és oldaltöredékei (8. tábla 2). Kívül a perem alatt ferdén lefelé tartott hegyes eszközzel kialakított, felfelé álló éles borda fut körbe. Vállát vörös engobe festésű ferde irányú hármass ecsetvonás díszíti. M: 7 cm, sz: 9,1 cm, fv: 0,3 cm, ltsz.: 2021.26.872.

46. Sötétszürke színű, szemcsés csillámos homokkal soványított, érdes felületű, ívesen kihajló, fedőhornyos, lekerekített peremszélű, rövid nyakú, hangsúlyos vállú fazék perem- és oldaltöredékei (8. tábla 6). A perem alatt hornyolással kialakított háromszög átmetszetű borda fut körbe. M: 8,9 cm, pá: 23 cm, fv: 0,3 cm, ltsz.: 2021.26.868.

47. Világos színűre égő agyagból készült, barna-szürke foltos színű, fehér színű apró zúzott kavicssal és szemcsés homokkal soványított, érdes felületű, tölcselesen kihajló nyakú, enyhén tagolt peremű, lekerekített peremszélű füles fazék perem- és oldaltöredéke (8. tábla 5). Kívül a perem alatt ferdén lefelé tartott hegyes eszközzel kialakított, felfelé álló éles borda fut. Rövid, gyűrűszerűen meghajlított szalagfüle a borda alól indul, és a nyak alsó részére támaszkodik,

vízszintes vörös engobe sávokkal díszítve. A fül-nél a perem belső oldalán hármás vörös engobe festésű szabálytalan sáv látható. M: 4,1 cm, sz: 7,6 cm, fv: 0,3 cm, fül sz: 2,2 cm, fül v: 0,6 cm, ltsz.: 2021.26.871.

48. Világos színűre égő agyagból készült, rózsaszín-szürke foltos színű, fehér színű apró zúzott kavicsal és szemcsés homokkal soványított, érdes felületű, tölcséresen kihajló nyakú, elkeskenyedő, lekerekített peremszélű, hangsúlyos vállú füles fazék perem- és oldaltöredéke (8. tábla 4). Kívül a perem alatt ferdén lefelé tartott hegyes eszközzel kialakított, felfelé álló éles bordával fut. Rövid, gyűrűszerűen meghajlított szalagfüle füle a borda alól indul, és a nyak alsó részére támaszkodik, vízszintes barna engobe sávokkal díszítve. A nyakán két széles, függőleges irányú barna engobe festésű ecsetvonás minta részlete látható, illetve a peremen is látható egy kisméretű festett vonal. M: 7,1 cm, sz: 10,4 cm, fv: 0,3 cm, fül sz: 2,3 cm, fül v: 0,7 cm, ltsz.: 2021.26.865.

49. Világos színűre égő agyagból készült, használat során fekete színeződött, világos színű szemcsés homokkal soványított, érdes felületű, tölcséresen kihajló nyakú, kifelé elvékonyodó, lekerekített peremszélű fazék perem- és nyaktöredéke (8. tábla 7). Kívül a perem alatt ferdén lefelé tartott hegyes eszközzel kialakított, felfelé álló mély, éles, hullámosra kialakított borda fut körbe. Peremszéle vörös engobe festést kapott, mely helyenként kifelé vagy befelé megfolyt, míg nyakán íves festett vonalminta részlete látható. M: 4,5 cm, sz: 10,2 cm, pá: 19 cm, fv: 0,3 cm, ltsz.: 2021.26.875.

50. Világos színűre égő agyagból készült, kívül kormos, szürkésbarna, belül világosbarna színű, sötét színű szemcsés homokkal és apró kavicsal soványított, vékony vörös engobe festésű, egymást keresztező ferde rácsmintával díszített fazék oldaltöredéke (9. tábla 2). H: 7 cm, sz: 9,5 cm, fv: 0,3 cm, ltsz.: 2021.26.910.

51. Világos színűre égő agyagból készült, világosbarna-barnásfehér színű, helyenként koromfoltos, szemcsés csillámos homokkal soványított, érdes felületű fazék alj- és oldaltöredékei (9. tábla 3). Alja egyenes, profilálatlan, a korongról való levágás nyoma látható. Oldalfalát rendszertelen

kisebb-nagyobb elnyújtott csepp alakú vörös engobe festésű ecsetvonások díszítik. Vörös engobe pöttyök a belsejében is láthatóak. M: 5,8 cm, talp átm: 10,7 cm, fv: 0,4 cm, ltsz.: 2021.26.921.

52. Sárgásfehér színűre égő agyagból készült, helyenként szürkére égett, sötét színű szemcsés homokkal soványított, érdes felületű fazék perem- és oldaltöredéke (10. tábla 1). Pereme fedőhornyos, lekerekített peremszélű, pereme alatt körbe hornyolással kialakított, kissé alávágott borda fut. Nyaka rövid, válla hangsúlyos. M: 4,9 cm, sz: 10,8 cm, pá: 18 cm, fv: 0,4 cm, ltsz.: 2021.26.874.

53. Sárgásfehér színűre égő agyagból készült, sötét színű szemcsés homokkal soványított, érdes felületű, sárgás-rózsaszínes slippel bevont fazék perem- és oldaltöredéke (10. tábla 3). Pereme íves, fedős peremkialakítású, peremszéle felmegasodó, lekerekített. Kívül a perem alatt hornyolással kialakított éles, háromszög átmetszetű borda fut körbe. M: 3,3 cm, sz: 4,3 cm, fv: 0,4 cm, ltsz.: 2021.26.879.

54. Sárgásfehér színűre égő agyagból készült, sötét színű szemcsés homokkal soványított, halványan megmaradt vékony ecsettel festett 3 ferde vonallal díszített korsó/fazék oldaltöredéke (10. tábla 2). H: 4,8 cm, sz: 4,9 cm, fv: 0,4 cm, ltsz.: 2021.26.898.

55. Sárgásfehér színűre égő agyagból készült, sötét színű szemcsés homokkal soványított, érdes felületű, helyenként koromfoltos, tölcséresen kihajló nyakú fazék perem- és oldaltöredékei (10. tábla 4). Pereme tagolatlan, peremszéle kifelé ferdén levágott. Kívül a perem alatt hornyolással kialakított éles, háromszög átmetszetű borda fut körbe. Egész testét vékony vonalas, ferde, egymást helyenként rácsmintaszerűen keresztező vonalkázás borítja. Össze lett ragasztva a 2012.26.900-901-es töredékekkel, illetve hozzá tartozik 2021.26.602. töredék is. M: 4,4 cm, sz: 4,7 cm, fv: 0,4 cm, ltsz.: 2021.26.880.

56. Fehérre égő agyagból készült, belsején zöld mázas, kívül sárgás slippel bevont, ívelt nyakú, ívesen kihajló, tagolt peremű, vízszintesen levágott peremszélű, perem alatt hornyolással kialakított háromszög átmetszetű bordával díszített, perem alól induló, hasra támaszkodó füllel ellátott kiegészíthető állapotú bögre (11.

tábla 3). Hasa és a pereme azonos szélességű, alja felé erősen összeszűkülő formájú, profilátlan egyenes aljú. M: 8,4 cm, sz: 8,8 cm, fv: 0,2 cm, talp átm: 4,7 cm, fül sz: 1,3 cm, fül v: 0,9 cm, perem átm: 10 cm, ltsz.: 2021.26.947.

57. Világos színűre égő agyagból készült, szürkésfehér színű, sárgásfehér törésfelületű, fehér színű apró zúzott kavicsal soványított, érdes felületű, tölcéses nyakú, vízszintesen levágott peremű, hullámos peremszélű csupor töredéke (11. tábla 1). A hullámos perem alatt háromszög átmetszetű borda fut. A borda alól induló és vállra támaszkodó téglalap átmetszetű füle van. A nyak és a váll találkozása kettős hornyolattal hangsúlyozott. Pereme és belseje engobe nélküli üveges, jó minőségű zöld mázzal borított. Mázfoltok a fülén is láthatóak. M: 5,9 cm, sz: 8,4 cm, fv: 0,4 cm, fül sz: 2 cm, fül v: 1 cm, ltsz.: 2021.26.863.

58. Sárgásfehérre égő agyagból készült, finom homokos soványítású, tojásdad alakú, kihajló tagolt peremű, vízszintesen levágott, hullámos peremszélű, perem alatt hornyolással kialakított éles bordával díszített, nyakán hornyolt, tojásdad alakú kifizék töredéke (11. tábla 2). Lekerekített téglalap átmetszetű füle a bordáról indul és a has felső harmadára támaszkodik. Pereme és belseje engobe nélküli sárgásbarna mázas. Alja hiányzik. Mivel az alja felé szokatlan módon vastagszik az edényfal, felmerült, hogy esetleg lábasedény lehetett. M: 13 cm, sz: 10,2 cm, fv: 0,4 cm, fül sz: 1,8 cm, fül v: 1 cm, ltsz.: 2021.26.949.

59. Sötétszürke színű, grafittal soványított edény kisméretű oldaltöredéke (11. tábla 4). H: 3,8 cm, sz: 2,9 cm, fv: 0,5 cm, ltsz.: 2021.26.917.

60. Barna színű, használati koromfoltos, fehér színű zúzott kavicsal soványított, kézzel formált, peremből induló széles szalagfüllel ellátott, ívesen kihajló nyakú, lekerekített peremszélű, hasas edény perem- és oldaltöredéke (11. tábla 5). M: 12 cm, sz: 16,6 cm, fv: 0,6 cm, ltsz.: 2021.26.897.

61. Barna színű, használati koromfoltos, fehér színű zúzott kavicsal soványított, kézzel formált, ívelt nyakú, erősen hasasodó fazék oldaltöredékei (11. tábla 7). H: 9,5 cm, sz: 6 cm, fv: 0,6 cm, ltsz.: 2021.26.918.

62. Barna színű, használati koromfoltos, fehér színű zúzott kavicsal soványított, kézzel formált, egyenetlen falvastagságú, profilátlan aljú fazék alj- és oldaltöredékei (11. tábla 6). H: 9,8 cm, sz: 8,6 cm, fv: 0,8 cm, ltsz.: 2021.26.920.

63. Téglavörös színű, sötétszürke törésfelületű, homokkal soványított kúpos fedő teljes profilú töredékei (12. tábla 1). Pereme lekerekített, enyhén megvastagodó, palástját a belső oldal alsó harmadában borda tagolja. H: 13,1 cm, sz: 8,7 cm, fv: 0,6 cm, gá: 4,1 cm, pá: 18 cm, ltsz.: 2021.26.740.

64. Szürkésbarna-foltos színű, sötétszürke törésfelületű, fehér színű szemcsés homokkal soványított kúpos fedő töredéke (12. tábla 5). Pereme ferdén levágott, peremszéle lekerekített, palástját a belső oldal alsó harmadában borda tagolja. Fedőgombja hiányzik. H: 9,9 cm, sz: 15,3 cm, fv: 0,7 cm, pá: 21 cm, ltsz.: 2021.26.742.

65. Barna színű, használati koromfoltos, csillámos homokkal soványított, vastagabb falú kúpos fedő töredéke (12. tábla 6). Pereme tagolatlan, peremszéle lekerekített. Palástját a belső oldal alsó harmadában borda tagolja. H: 6,5 cm, sz: 8,1 cm, fv: 0,6 cm, ltsz.: 2021.26.746.

66. Vörösesbarna színű, használati koromfoltos, csillámos homokkal soványított kúpos fedő töredéke (12. tábla 7). Pereme enyhén megvastagodó peremszéle lekerekített, palástját a belső oldal alsó harmadában borda tagolja. Fedőgombja hiányzik. H: 4,1 cm, sz: 9 cm, fv: 0,5 cm, ltsz.: 2021.26.744.

67. Eredetileg téglavörös színű, használat során elszíneződött, sötétszürke törésfelületű, csillámos homokkal soványított, letalpaló peremű kúpos fedő töredéke (12. tábla 8). H: 2,9 cm, sz: 4,1 cm, fv: 0,5 cm, ltsz.: 2021.26.748.

68. Vörösesbarna színű, használati koromfoltos, csillámos homokkal soványított kúpos fedő peremtöredéke (12. tábla 9). Pereme tagolt, és a palást alsó harmada lapos, szinte vízszintes kialakítású. A kúpos forma csak a belső oldalon kialakított borda után került kialakításra. H: 3,9 cm, sz: 10 cm, fv: 0,5 cm, pá: 20 cm, ltsz.: 2021.26.745.

69. Vörösesbarna színű, használati koromfoltos, csillámos homokkal soványított kúpos fedő töredéke (12. tábla 10). Pereme éles töréssel tagolt,

peremszéle lekerekített, palástját a belső oldal középső harmadában borda tagolja. Fedőgombja hiányzik. H: 9,1 cm, sz: 7,7 cm, fv: 0,5 cm, ltsz.: 2021.26.743.

70. Eredetileg téglavörös színű, használat során elszíneződött, sötétszürke törésfelületű, fehér szemcsés homokkal soványított, tagolt peremű, a palást peremhez közeli részén bordával tagolt kúpos fedő töredéke (12. tábla 11). H: 7,1 cm, sz: 10,4 cm, fv: 0,5 cm, pá: 20 cm, ltsz.: 2021.26.747.

71. Világos színűre égő agyagból készült, használat során sötétszürke foltosra színeződött, fehér színű apró kavicsal soványított, érdes felületű, tagolatlan peremű, lekerekített peremszélű, a palást középső harmadában bordával tagolt kúpos fedő töredéke (12. tábla 12). H: 7,1 cm, sz: 14,9 cm, fv: 0,4 cm, atm: 18 cm, ltsz.: 2021.26.749.

72. Világos színűre égő agyagból készült, használat során sötétszürke foltosra színeződött, fehér színű apró kavicsal soványított, érdes felületű, tagolatlan peremű, ferdén levágott, lekerekített peremszélű, a palást középső harmadában bordával tagolt kúpos fedő töredéke (12. tábla 13). H: 7,5 cm, sz: 6,9 cm, fv: 0,5 cm, ltsz.: 2021.26.750.

73. Világos színűre égő agyagból készült, használat során sötétszürke foltosra színeződött, fehér színű apró kavicsal soványított, érdes felületű, tagolatlan peremű, lekerekített peremszélű, a palást alsó harmadában bordával tagolt kúpos fedő töredéke (12. tábla 14). H: 5,2 cm, sz: 7 cm, fv: 0,4 cm, ltsz.: 2021.26.751.

74. Világos színűre égő agyagból készült, használat során sötétszürke foltosra színeződött, fehér színű apró kavicsal soványított, érdes felületű, tagolatlan, párnaszerűen megvastagodó peremű, lekerekített peremszélű, a palást alsó harmadában éles bordával tagolt kúpos fedő töredéke (12. tábla 15). H: 5 cm, sz: 3,9 cm, fv: 0,5 cm, ltsz.: 2021.26.752.

75. Világos színűre égő agyagból készült, használat során helyenként szürke foltosra színeződött, fehér színű apró kavicsal soványított, érdes felületű, tagolatlan, kissé megvastagodó peremű, lekerekített peremszélű, a palást középső harmadában éles bordával tagolt kúpos fedő töredéke (12. tábla 16). H: 8,7 cm, sz: 9,4 cm, fv: 0,4 cm, ltsz.: 2021.26.753.

76. Eredetileg téglavörös színű, csillámos homokkal soványított, tagolatlan, szögletesen levágott peremszélű, használati koromfoltos kúpos fedő kisméretű töredéke (12. tábla 17). H: 3,8 cm, sz: 3,3 cm, fv: 0,7 cm, ltsz.: 2021.26.756.

77. Fehérre égő agyagból készült, zömében sötétebb színű apró kavicsal soványított, kúpos fedő gombjának és palástjának töredéke (12. tábla 2). Pereme hiányzik. Kívül-belül sárgás színű agyagmáz fedí. Külsején 4 db andráskereszt-szerű vörös engobe festésű dísz látható. sz: 10,9 cm, fv: 0,5 cm, gomb á: 3,4 cm, ltsz.: 2021.26.759.

78. Sötétszürke színű, homokkal soványított kúpos fedő hengeres fedőgombja (12. tábla 3). H: 3,3 cm, atm: 3,3 cm, fv: 0,7 cm, ltsz.: 2021.26.760.

79. Sötétszürke színű, szemcsés homokkal soványított kúpos fedő tölcseresen kiszélesedő fedőgombja (12. tábla 4). H: 3,3 cm, atm: 4,6 cm, fv: 0,4 cm, ltsz.: 2021.26.761.

80. Sötétszürke színű, redukált égetésű, szemcsés csillámos homokkal soványított, szűrőbetétes korsó nyaktöredéke (13. tábla 1). Füle letörött, fülindulása a szűrőbetét magasságában indul. A fül mentén körbe kettős hornyolás fut. Füle hosszanti bordázott. Nyakán függőleges irányú fényezett sávok láthatóak. H: 7,7 cm, sz: 8,2 cm, fv: 0,4 cm, ltsz.: 2021.26.844.

81. Sötétszürke színű, redukált égetésű, szemcsés csillámos homokkal soványított, érdes felületű korsó hastöredéke (13. tábla 2). Letört füle hosszanti bordázott, és bevagdosásokkal díszített. H: 6,6 cm, sz: 8,6 cm, fv: 0,6 cm, ltsz.: 2021.26.846.

82. Sötétszürke színű, redukált égetésű, csillámos homokkal soványított korsó függőleges állású kiöntőcsövének töredéke (13. tábla 3). Felülete kopott, eredetileg fényezett volt. H: 7,3 cm, atm: 2,6 cm, fv: 0,6-0,7 cm, ltsz.: 2021.26.862.

83. Kívül barna, belül sötétszürke színű, redukált égetésű, csillámos homokkal soványított korsó alsó harmadának ívesen hasasodó oldaltöredékei (13. tábla 4). A felületén függőleges irányú fényezés nyomai láthatóak. H: 15,1 cm, sz: 10,4 cm, fv: 0,5 cm, ltsz.: 2021.26.848.

84. Téglaavörös színű, csillámos szemcsés homokkal soványított, érdes felületű, gyűrűtagos nyakú, szűk szájú korsó (csalikorsó?) nyaktöredéke (13. tábla 5). A gyűrűs tagon 5 db kívülről

befelé benyomott lyuk látható. A gyűrűtag alatt az edény vállrészének hasonlóan kialakított további nyolc lyuk töredéke látható. M: 5 cm, sz: 5,3 cm, fv: 0,5 cm, szá: 3,8 cm, ltsz.: 2021.26.792.

85. Téglavörös színű, szemcsés csillámos homokkal soványított, érdes felületű, a kiöntőcsövet és a nyakat összekötő vízszintes támasz töredéke (13. tábla 6). H: 4 cm, sz: 3,6 cm, fül sz: 2 cm, fül v: 1,2 cm, ltsz.: 2021.26.820.

86. Téglavörös színű, sötétszürke törésfelületű, csillámos homokkal soványított érdes felületű, nyomotgömbös testű, szűrőbetétes, kisméretű füles korsó töredéke (14. tábla 1). Füle a perem alól, a szűrőbetét magasságában indul, párnázott szélű, bevagdosásokkal díszített, vállra támaszkodó. A korsó nyak és váll részének csatlakozásánál csipkézett szélű borda fut körbe. Alatta és felette két sor sekélyen bekarcolt hullámvonal fut, melyet körbefutó sekély vonal határol el. M: 14 cm, sz: 12,7 cm, fv: 0,5 cm, fül sz: 2,7 cm, fül v: 1,2 cm, ltsz.: 2021.26.800.

87. Barnásvörös színű, szemcsés csillámos homokkal soványított, érdes felületű, kihajló, kifelé ferdén levágott peremű, perem alól induló, ívesen felfelé induló, ovális átmetszetű fülű korsó perem- és nyaktöredéke (14. tábla 2). A perem és a fül közötti sáv hornyolásokkal díszített. H: 4,4 cm, sz: 4,9 cm, fv: 0,5 cm, fül sz: 2,8 cm, fül v: 1,5 cm, ltsz.: 2021.26.791.

88. Kívül téglavörös, belül barnásvörös színű, szemcsés csillámos homokkal soványított, érdes felületű, sötétszürke törésfelületű korsó vagy kanta válltöredéke, melyet 4 sorban körbefutó fogaskerék minta díszít (14. tábla 3). H: 6,9 cm, sz: 6,3 cm, fv: 0,4 cm, ltsz.: 2021.26.801.

89. Téglavörös színű, szemcsés csillámos homokkal soványított, érdes felületű, széles szájú, a száj és a váll találkozásánál hornyolással díszített, perem alól induló kifli átmetszetű, középen hosszanti árkolással kialakított párnázott szélű, függőlegesen bevagdosott, vállra támaszkodó fülű kanta felső harmadának töredéke (13. tábla 7). M: 19,3 cm, sz: 19,6 cm, fv: 0,4 cm, fül sz: 3,3 cm, fül v: 1,9 cm, ltsz.: 2021.26.797.

90. Téglavörös színű, érdes felületű, szemcsés csillámos homokkal soványított, becsípett szájú szűrőbetétes korsó felső harmadának töredéke (14. tábla 4). Füle a perem alól indult, vele

egy vonalban árkolás fut körbe. M: 12,5 cm, sz: 13,4 cm, fv: 0,5 cm, nyak atm: 5,3 cm, ltsz.: 2021.26.790.

91. Kívül téglavörös, belül sötétszürke színű, csillámos homokkal soványított, érdes felületű, sötétszürke törésfelületű korsó vagy kanta alsó felének töredékei (14. tábla 5). M: 21,7 cm, sz: 20,4 cm, fv: 0,7 cm, tá: 14,7 cm, ltsz.: 2021.26.799.

92. Téglavörös színű, sötétszürke törésfelületű, szemcsés csillámos homokkal soványított, érdes felületű szűrőbetétes korsó párnázott, aszimmetrikus, hosszanti bordázott, bevagdosásokkal díszített korsó felső részének töredéke (15. tábla 1). Nyakán 2 sorban induló fogaskerék minta részlete is látható. H: 8,8 cm, sz: 6,5 cm, fül sz: 3,8 cm, fül v: 2 cm, ltsz.: 2021.26.821.

93. Barna színű, sötétszürke törésfelületű, szemcsés csillámos homokkal soványított, érdes felületű, négyzetes átmetszetű bevagdosásokkal díszített fülű korsó felső részének töredéke (15. tábla 2). H: 7,5 cm, sz: 4,3 cm, fül sz: 2,9 cm, fül v: 1,6 cm, ltsz.: 2021.26.822.

94. Téglavörös színű, szemcsés csillámos homokkal soványított, érdes felületű szűrőbetétes korsó párnázott, hosszanti bordázott, bevagdosásokkal díszített korsó felső részének töredéke (15. tábla 3). H: 7 cm, sz: 4,1 cm, fül sz: 2,8 cm, fül v: 1,3 cm, ltsz.: 2021.26.823.

95. Téglavörös színű, szemcsés csillámos homokkal soványított, érdes felületű ovális átmetszetű füles korsó fül- és nyaktöredéke (15. tábla 4). H: 9 cm, sz: 5,3 cm, fül sz: 3,3 cm, fül v: 1,9 cm, ltsz.: 2021.26.824.

96. Téglavörös színű, sötétszürke törésfelületű, szemcsés csillámos homokkal soványított, hosszanti bordával kialakított párnázott fülű korsó fül- és nyaktöredéke (15. tábla 5). H: 7,2 cm, sz: 5,7 cm, fül sz: 3,6 cm, fül v: 1,9 cm, ltsz.: 2021.26.825.

97. Téglavörös színű, sötétszürke törésfelületű, szemcsés csillámos homokkal soványított, hosszanti bordával kialakított, aszimmetrikus párnázott, hosszanti bevagdosásokkal díszített fülű korsó fül- és nyaktöredéke (15. tábla 6). H: 10,7 cm, sz: 4,3 cm, fül sz: 3,5 cm, fül v: 1,5 cm, ltsz.: 2021.26.826.

98. Téglavörös színű, sötétszürke törésfelületű, szemcsés csillámos homokkal soványított,

hosszanti bordával kialakított, aszimmetrikus párnázott korsófül (15. tábla 7). H: 11,6 cm, fül sz: 2,7 cm, fül v: 1,5 cm, ltsz.: 2021.26.827.

99. Téglavörös színű, sötétszürke törésfelületű, szemcsés csillámos homokkal soványított, hosszanti bordával kialakított, aszimmetrikus párnázott korsófül (15. tábla 8). H: 6,3 cm, fül sz: 2,9 cm, fül v: 1,3 cm, ltsz.: 2021.26.828.

100. Téglavörös színű, sötétszürke törésfelületű, szemcsés csillámos homokkal soványított, hosszanti bordával kialakított, aszimmetrikus párnázott korsófül (15. tábla 9). H: 13,4 cm, sz: 5,8 cm, fül sz: 3,3 cm, fül v: 1,6 cm, ltsz.: 2021.26.830.

101. Téglavörös színű, sötétszürke törésfelületű, szemcsés csillámos homokkal soványított, hosszanti bordával kialakított, párnázott korsófül (15. tábla 10). H: 9,6 cm, sz: 5,3 cm, fül sz: 3,2 cm, fül v: 1,8 cm, ltsz.: 2021.26.831.

102. Téglavörös színű, sötétszürke törésfelületű, szemcsés csillámos homokkal soványított, hosszanti bordával kialakított, párnázott korsófül (15. tábla 11). H: 9,6 cm, sz: 5,3 cm, fül sz: 3,2 cm, fül v: 1,8 cm, ltsz.: 2021.26.831.

103. Téglavörös színű, sötétszürke törésfelületű, szemcsés csillámos homokkal soványított, hosszanti bordával kialakított, aszimmetrikus párnázott, hosszanti bevagdosásokkal díszített korsófül töredéke (15. tábla 12). H: 8,7 cm, fül sz: 3,4 cm, fül v: 1,7 cm, ltsz.: 2021.26.832.

104. Téglavörös színű, sötétszürke törésfelületű, szemcsés csillámos homokkal soványított, hosszanti bordával kialakított, párnázott, hosszanti bevagdosásokkal díszített korsófül töredéke (16. tábla 1). H: 7,3 cm, fül sz: 3,9 cm, fül v: 1,9 cm, ltsz.: 2021.26.834.

105. Téglavörös színű, sötétszürke törésfelületű, szemcsés csillámos homokkal soványított, hosszanti bordával kialakított, aszimmetrikus párnázott, hosszanti bevagdosásokkal díszített korsófül töredéke (16. tábla 2). H: 5,9 cm, fül sz: 3,6 cm, fül v: 1,4 cm, ltsz.: 2021.26.83.

106. Téglavörös színű, sötétszürke törésfelületű, szemcsés csillámos homokkal soványított, hosszanti bordával kialakított, párnázott, hosszanti bevagdosásokkal díszített korsófül töredéke (16. tábla 3). H: 10 cm, fül sz: 2,8 cm, fül v: 1,4 cm, ltsz.: 2021.26.835.

107. Téglavörös színű, sötétszürke törésfelületű, szemcsés csillámos homokkal soványított, hosszanti bordával kialakított, aszimmetrikus, hosszanti bevagdosásokkal díszített korsófül töredéke (16. tábla 4). H: 13,5 cm, sz: 8,5 cm, fül sz: 3,8 cm, fül v: 1,7 cm, ltsz.: 2021.26.837.

108. Téglavörös színű, sötétszürke törésfelületű, szemcsés csillámos homokkal soványított, hosszanti bordával kialakított, párnázott, aszimmetrikus átmetszetű, hosszanti bevagdosásokkal díszített korsófül töredéke (16. tábla 5). H: 11,9 cm, sz: 6 cm, fül sz: 3 cm, fül v: 1,5 cm, ltsz.: 2021.26.838.

109. Téglavörös színű, sötétszürke törésfelületű, szemcsés csillámos homokkal soványított, hosszanti bordával kialakított, párnázott, hosszanti bevagdosásokkal díszített korsófül töredéke (16. tábla 6). H: 17,3 cm, sz: 7 cm, fül sz: 3,8 cm, fül v: 1,8 cm, ltsz.: 2021.26.836.

110. Sötétszürke színű, redukált égetésű, csillámos homokkal soványított korsó/kanta hosszanti hornyolással kialakított, aszimmetrikus átmetszetű fültöredéke (16. tábla 7). H: 7 cm, sz: 4,1 cm, fül sz: 2,8 cm, fül v: 1,5 cm, ltsz.: 2021.26.861.

111. Sötétszürke színű, redukált égetésű, csillámos homokkal soványított korsó/kanta hosszanti hornyolással kialakított, aszimmetrikus átmetszetű fültöredéke (16. tábla 8). H: 7,5 cm, fül sz: 2,7 cm, fül v: 1,4 cm, ltsz.: 2021.26.860.

112. Barnászöröses színű, szemcsés csillámos homokkal soványított, hosszanti bordával kialakított, párnázott, aszimmetrikus átmetszetű, korsófül töredéke (16. tábla 9). H: 8,6 cm, sz: 6,1 cm, fül sz: 2,9 cm, fül v: 1,2 cm, ltsz.: 2021.26.840.

113. Téglavörös színű, sötétszürke törésfelületű, szemcsés csillámos homokkal soványított, hosszanti bordával kialakított, párnázott, aszimmetrikus átmetszetű, hosszanti bevagdosásokkal díszített korsófül töredéke (16. tábla 10). H: 8,5 cm, sz: 7,9 cm, fül sz: 3,6 cm, fül v: 1,7 cm, ltsz.: 2021.26.839.

114. Téglavörös színű, csillámos homokkal soványított, bögrealakú egész kályhaszem (17. tábla 1). Alsó része koromfoltos. M: 12,1 cm, sz: 9,8 cm, fv: 0,6 cm, talp atm: 4,7 cm, perem atm: 10,2 cm, ltsz.: 2021.26.974.

115. Téglavörös színű, csillámos homokkal soványított, bögrealakú teljes profilú kályhaszem (17. tábla 2). Alsó része koromfoltos. M: 11,8 cm, sz: 9,2 cm, fv: 0,5 cm, talp atm: 4,2 cm, ltsz.: 2021.26.975.
116. Téglavörös színű, csillámos homokkal soványított, poháralakú teljes profilú kályhaszem (17. tábla 3). Alsó része koromfoltos. M: 11,5 cm, sz: 8,5 cm, fv: 0,4 cm, talp atm: 3,7 cm, ltsz.: 2021.26.979.
117. Barna színű, szemcsés homokkal soványított, alsó harmadán kormosra égett négyzet alakú kályhaszem perem- és oldaltöredéke (17. tábla 4). M: 10,4 cm, sz: 6,1 cm, fv: 1 cm, ltsz.: 2021.26.988.
118. Barna színű, csillámos homokkal soványított hagyma alakú kályhaszem (17. tábla 5). Csak a csúcsa hiányzik. Egyik oldala erősen kormosra égett. M: 11,8 cm, sz: 14 cm, fv: 0,7 cm, perem atm: 12,4 cm, ltsz.: 2021.26.985.
119. Téglavörös színű, csillámos homokkal soványított, hagyma alakú kályhaszem perem- és oldaltöredéke (17. tábla 6). M: 5,9 cm, sz: 8,7 cm, fv: 0,5 cm, ltsz.: 2021.26.987.
120. Kiskérődző alsó állkapcsának bal oldali töredéke (18. tábla 1). H: 19,1 cm, sz: 9 cm, ltsz.: 2021.26.1018.
121. Kiskérődző állkapcsának fogsoros töredéke (18. tábla 1). H: 13 cm, sz: 4,2 cm, ltsz.: 2021.26.1024.
122. Szarvasmarha alsó állkapcsának jobb oldalának fogsoros töredéke (18. tábla 2). H: 24,7 cm, sz: 7,6 cm, ltsz.: 2021.26.1016.
123. Szarvasmarha alsó állkapcsának jobb oldalának fogsoros töredéke (18. tábla 2). H: 18,5 cm, sz: 7,2 cm, ltsz.: 2021.26.1017.
124. Szarvasmarha alsó állkapcsának jobb oldalának fogsoros töredéke (18. tábla 2). H: 18,6 cm, sz: 4,5 cm, ltsz.: 2021.26.1019.
125. Szarvasmarha alsó állkapcsának jobb oldalának fogsoros töredéke (18. tábla 2). H: 14,8 cm, sz: 6,8 cm, ltsz.: 2021.26.1020.
126. 5 db széles, lapos, u alakú sarokpatkó, középső szakaszán 2-3, a szárvégeken 1-1 felerősítő tüskével (19. tábla 1-5). H: 7,2 cm, sz: 8 cm, szár sz: 1 cm, ltsz.: 2021.26.1001.
127. C alakú sarokpatkók a szárvégeken 1-1 a középső szakaszán 1 felerősítő tüskével (19. tábla 6-8). H: 4,3 cm, sz: 7,9 cm, szár sz: 0,6 cm, ltsz.: 2021.26.1002.
128. Különféle méretű és fajtájú, négyzetes átmetszetű vasszögek (19. tábla 9.). H: 7,6 cm, sz: 0,4 cm, fej sz: 1,3 cm, ltsz.: 2021.26.997.
129. Hosszú, fűzfalevél alakú, mindkét irányba elkeskenyedő vaseszköz (19. tábla 10). H: 11,3 cm, sz: 1 cm, v: 0,5 cm, ltsz.: 2021.26.994.
130. Háromszög alakú, hegyben végződő, lapos, íves vastárgy töredéke (19. tábla 11). H: 5,4 cm, sz: 1,7 cm, v: 0,4 cm, ltsz.: 2021.26.995.
131. Négyzetes átmetszetű, íves, hegyben végződő, nyéltüskés kialakítású vastárgy (ár?) (19. tábla 12). H: 15,5 cm, sz: 1 cm, ltsz.: 2021.26.996.
132. Faborítású 3 rézszegecses vaskés nyele (19. tábla 13). Pengéje hiányzik. H: 10,4 cm, sz: 1,8 cm, v: 1 cm, ltsz.: 2021.26.992.
133. Vastag, erősen korrodált állapotú, nagyméretű nyéllemez töredéke(?) (19. tábla 16). H: 9,5 cm, sz: 7,4 cm, v: 0,6 cm, ltsz.: 2021.26.1007.
134. Kerek lánc forgókarika a hozzá tartozó forgószárral (19. tábla 15). A karika és a szár is négyzetes átmetszetű. H: 9,5 cm, atm: 5,8 cm, huzal atm: 1 cm, ltsz.: 2021.26.999.
135. Négy darab piskóta alakú láncszemből álló, összekorrodálódott lánc töredéke (19. tábla 14). A láncszemek négyzetes átmetszetűek. H: 11,6 cm, szem h: 7,7 cm, szem sz: 2,3 cm, szem v: 0,6 cm, ltsz.: 2021.26.1000.
136. Vélhetően megkövesedett kutyaürülék (19. tábla 17). H: 3,3 cm, atm: 1,6 cm, ltsz.: 2021.26.1011.
137. Kisméretű, vékonyfalú üvegedény peremkarimája (19. tábla 18). Átm: 2,2 cm, M: 0,8 cm, ltsz.: 2021.26.1013.
138. Csiszolatlan natúr kauricsiga (19. tábla 19). H: 1,9 cm, sz: 1,4 cm, v: 0,8 cm, ltsz.: 2021.26.1012.

Tannery from the Ottoman Era in the Castle of Szeged

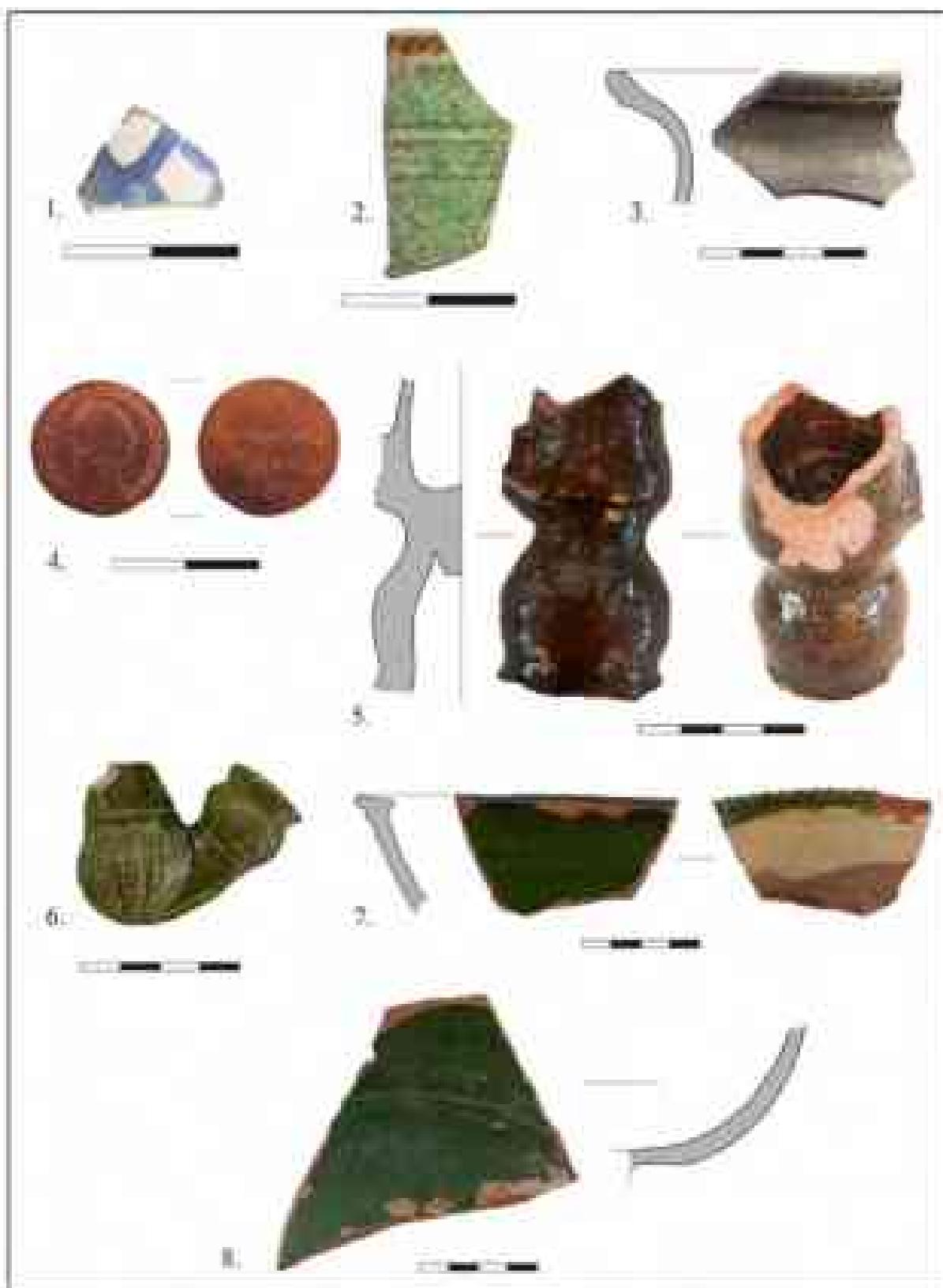
Csilla Molnár

In 2020, in the framework of the project „Building a Green City in the Downtown of Szeged”, we had the opportunity to open three squares in the area of the Castle of Szeged, in the new parking lot behind the museum building, which allowed us to explore 250 m² surface. The topic of this thesis is the processing of the features related to the tanneries excavated in square III. During the excavation, it was obvious from the connection and stratigraphic position of the objects that the tanneries had two distinguishable phases (obj. 33 and obj. 34).

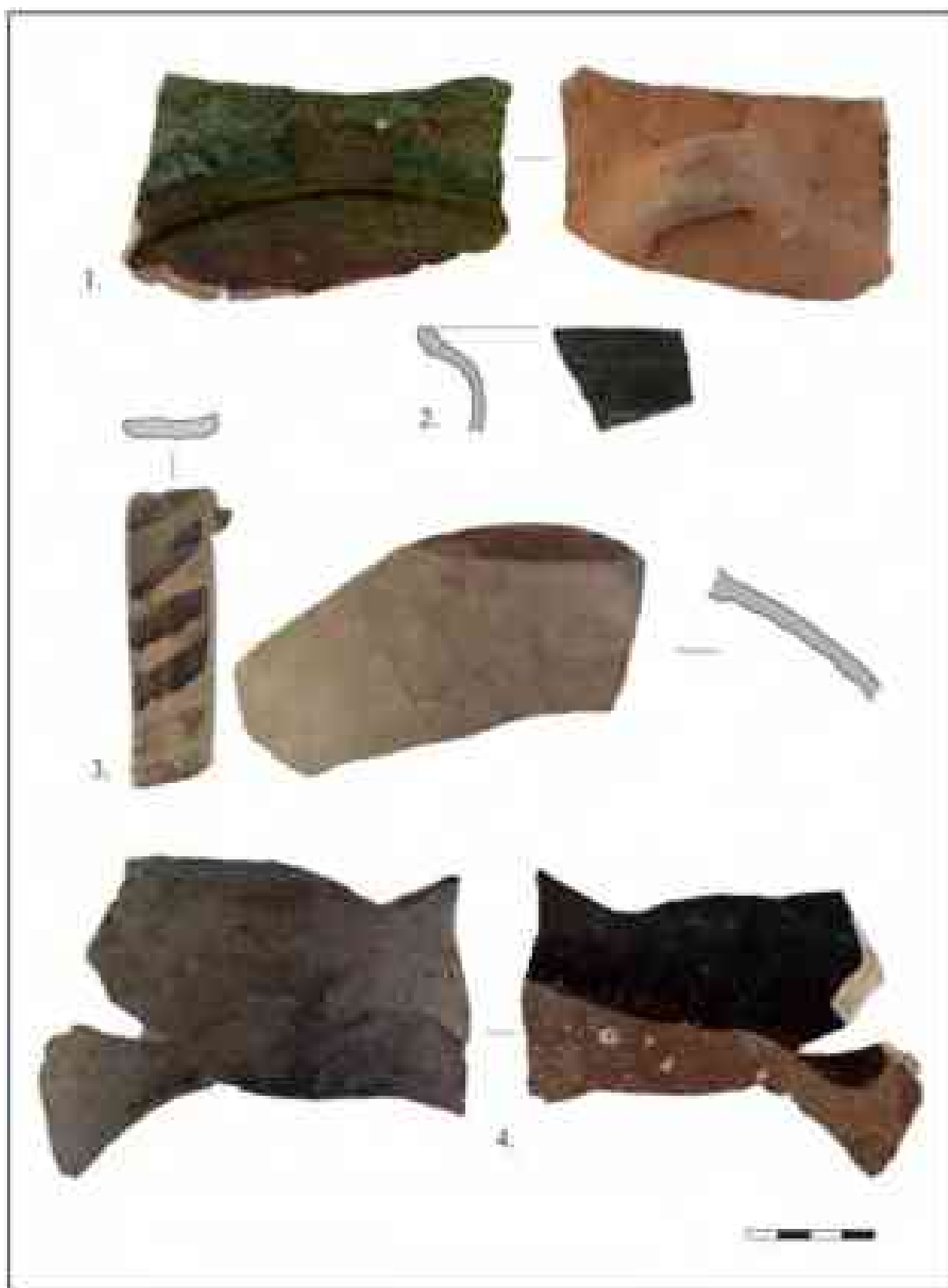
The first phase (obj. 34) consisted of tan-vats dug in the second half of the 16th century-early 17th century, while the second phase (obj. 33) was a tannery consisting of a walled tan-vat and aboveground building complexes, which was used from the 17th century until the end of the Turkish occupation. The demolition of the

complex and the filling of the tan-vats probably took place during the reign of Joseph II.

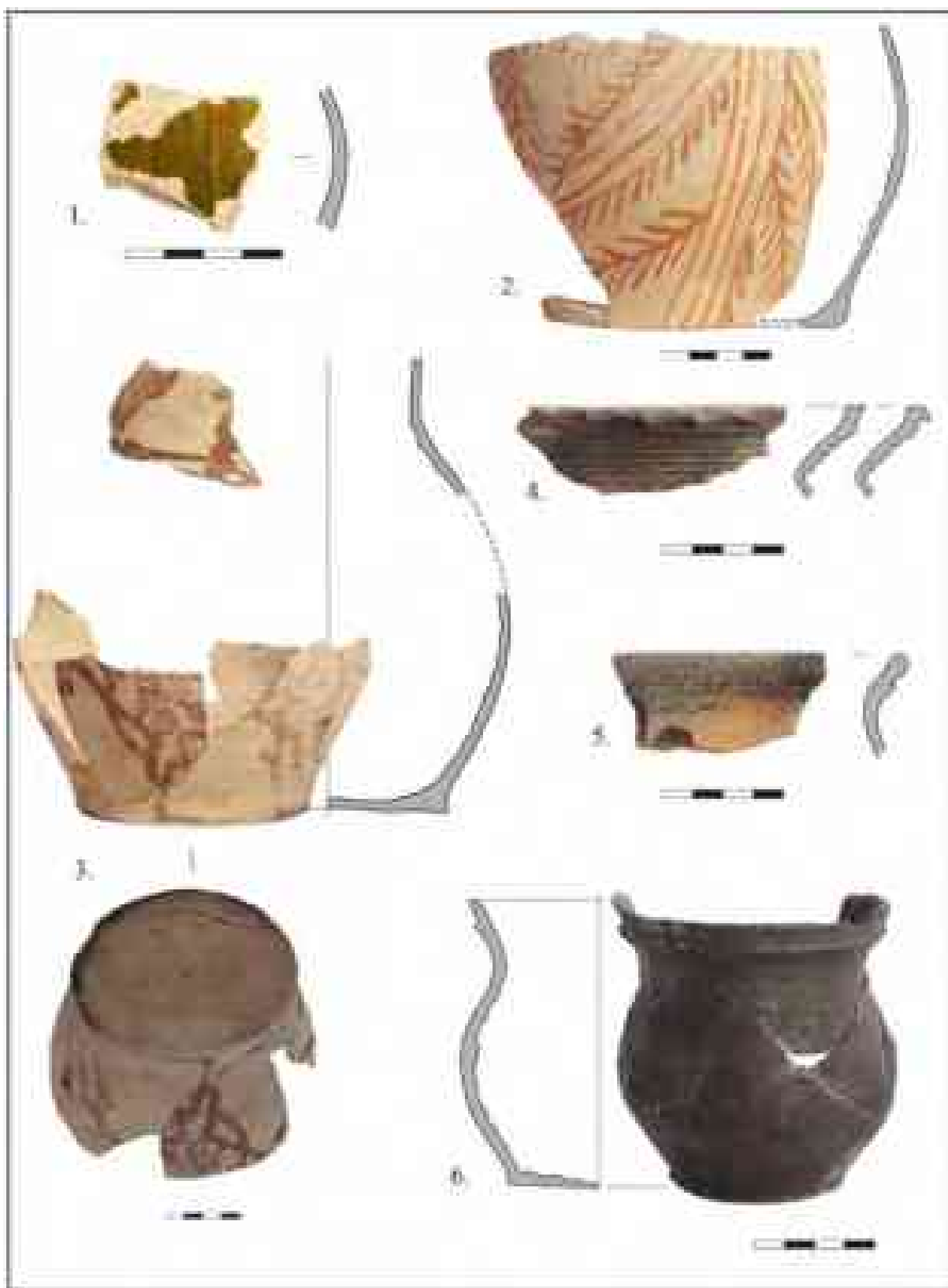
The stratigraphic dating of the objects was also confirmed by a detailed analysis of the finds. The assemblage, especially from the early period pits S:200 and S:203, is remarkable in itself. In addition to the typical pottery types of the Turkish occupation period, the finds from these two pits show that there are also differences in this area in relation to the assemblage from other areas of the occupation (even from the north, e.g. from Eger or Transdanubia). The material of the tannery is mainly associated with the finds of Békés-Kastélyzug and Gyula. An interesting addition is the low number of so-called Bosnian pots and reduction-fired jugs, but also the presence of high-quality white material pedestalled bowls.

1. tábla: 1-3: 33. OBNR/197. SNR, Kat. 1-3.; 4: 28. OBNR/190. SNR, Kat. 4.; 5-8: 33. OBNR/198. SNR, Kat. 6-8.

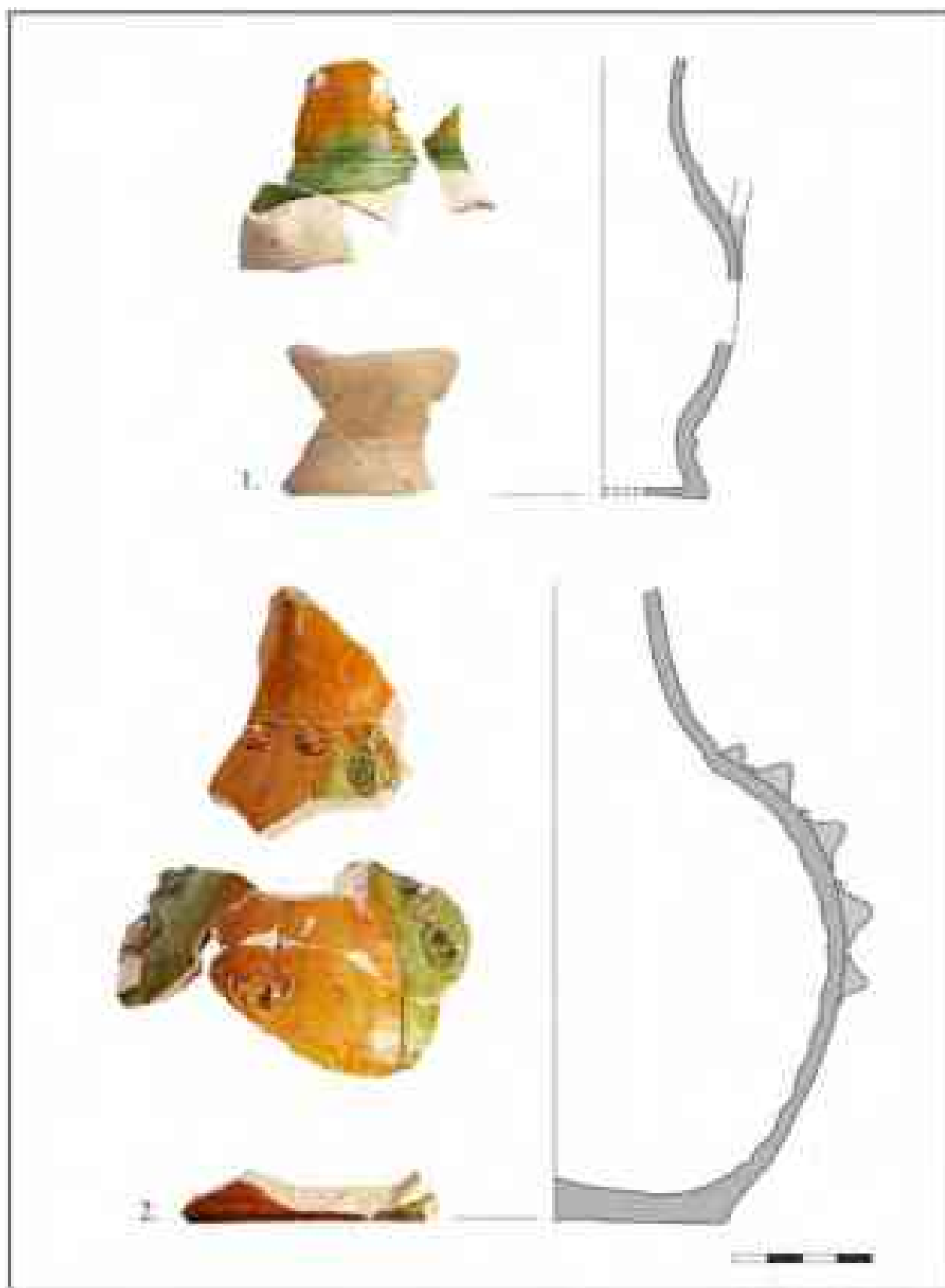
2. tábla: 33. OBNR/198. SNR, Kat. 9-12.

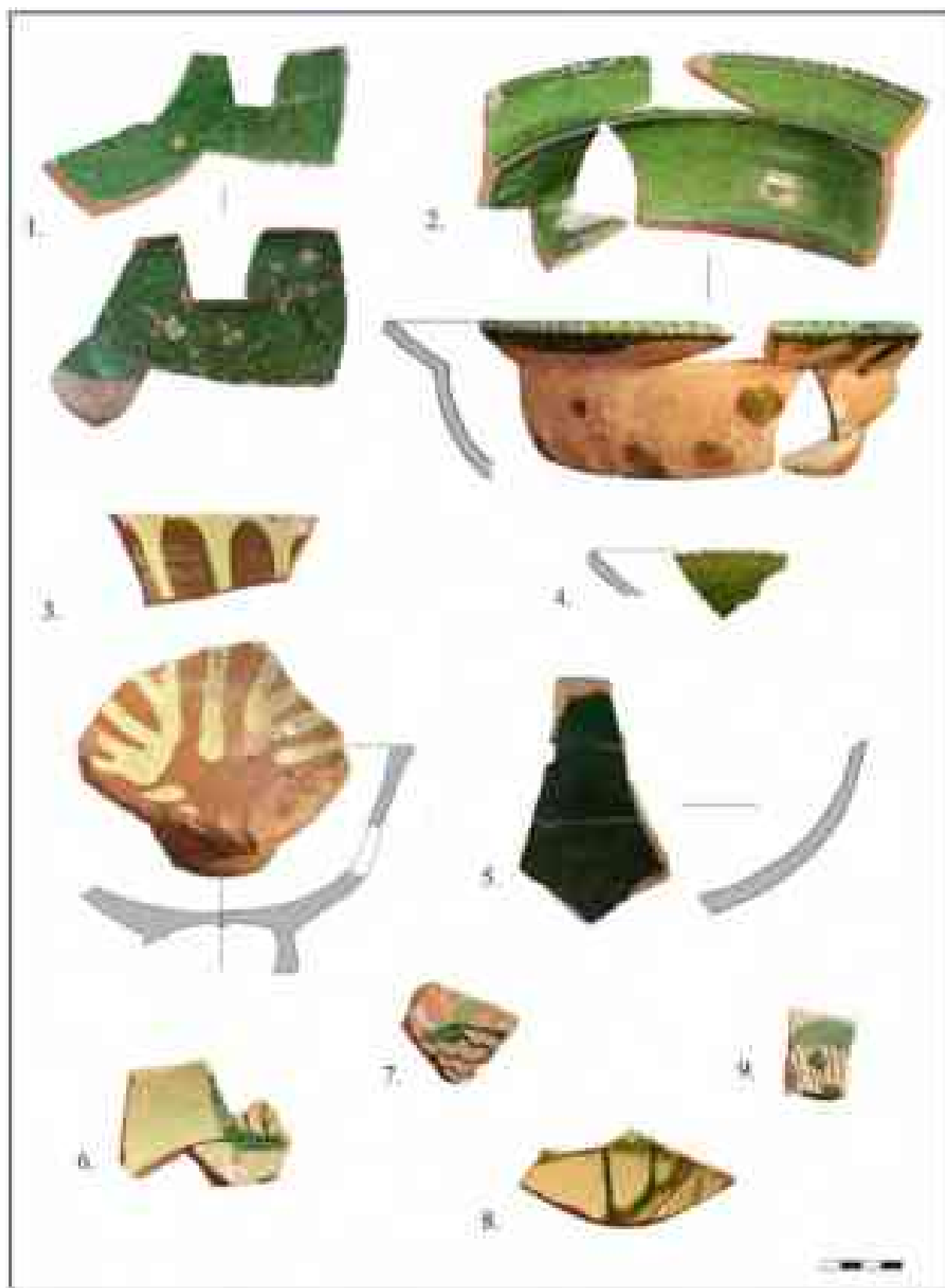
3. tábla: 34. OBNR/200. SNR, Kat. 13-18.

4. tábla: 34. OBNR/203. SNR, Kat. 19-24.

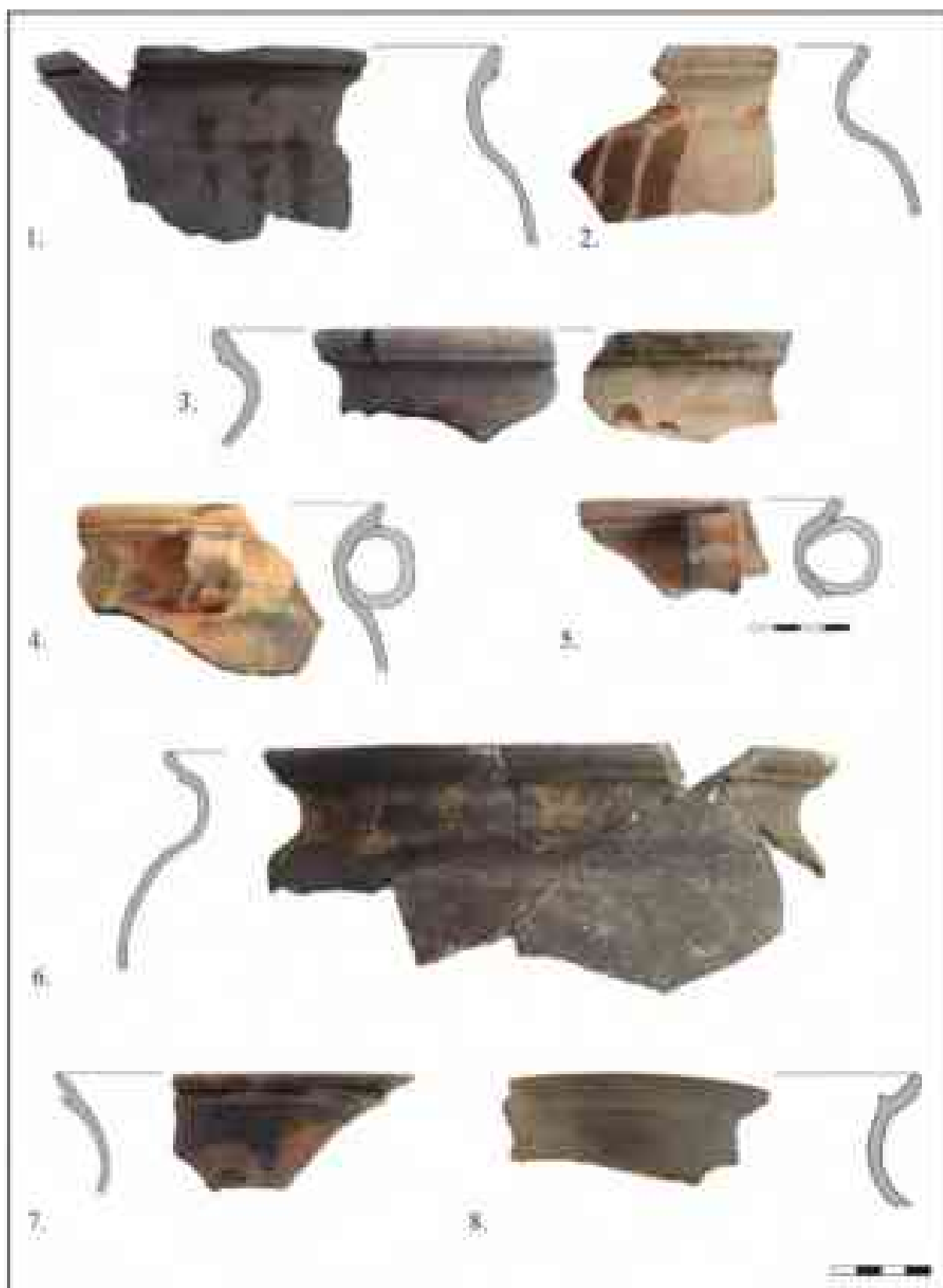
5. tábla: 34. OBNR/203. SNR, Kat. 25–26.

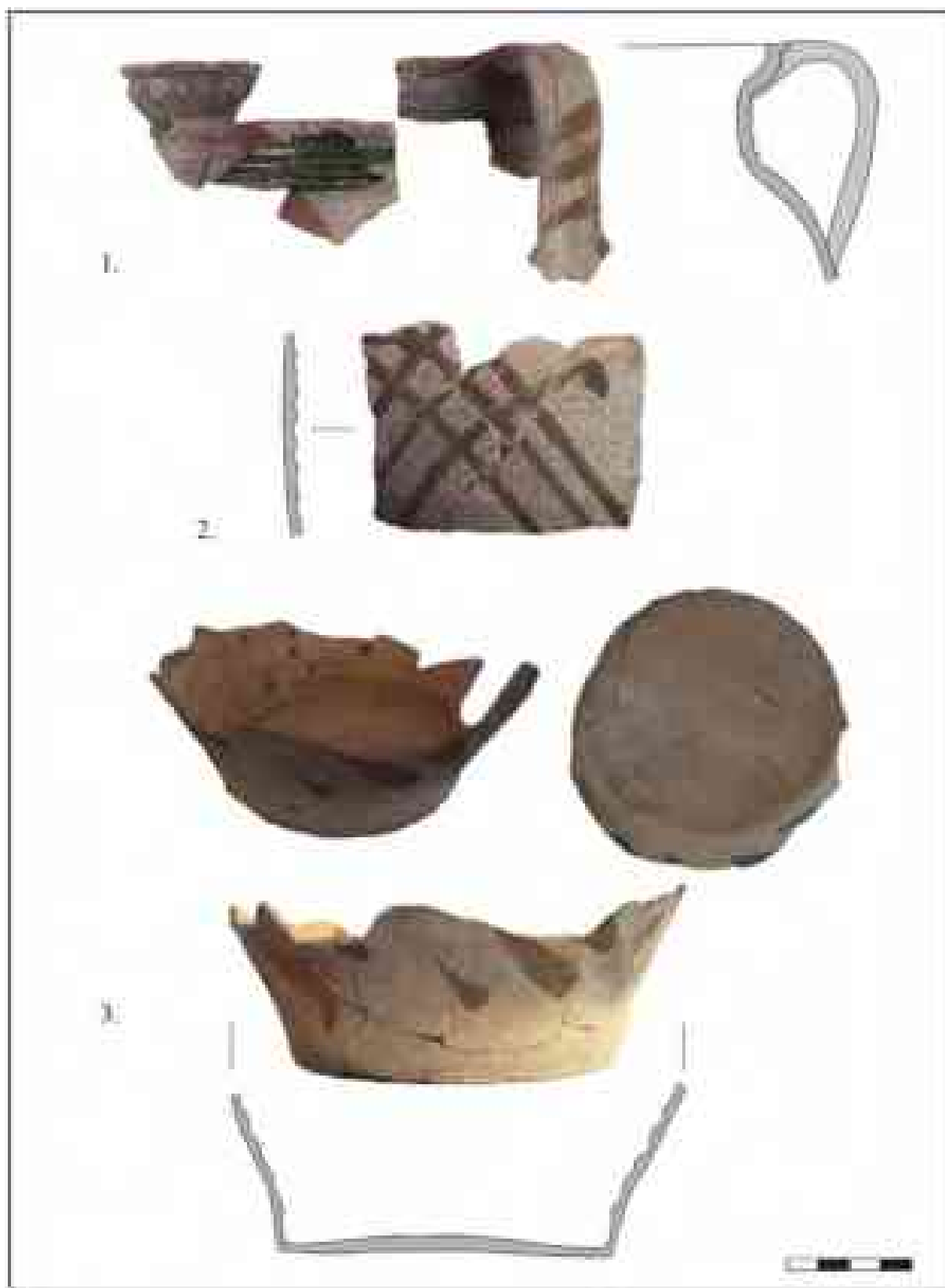
6. tábla: 34. OBNR/203. SNR, Kat. 27-35.

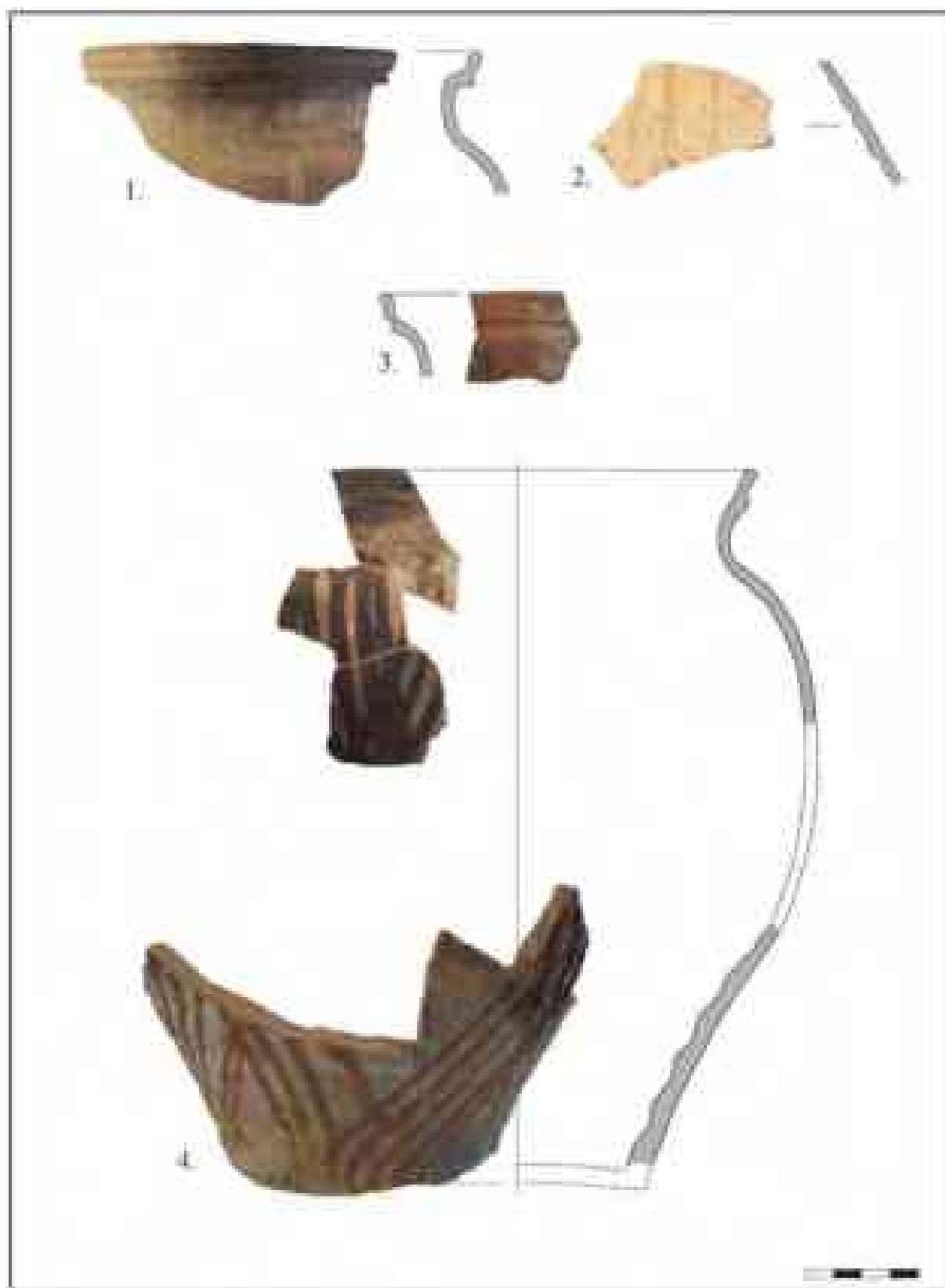
7. tábla: 34. OBNR/203. SNR, Kat. 36–39., 41.

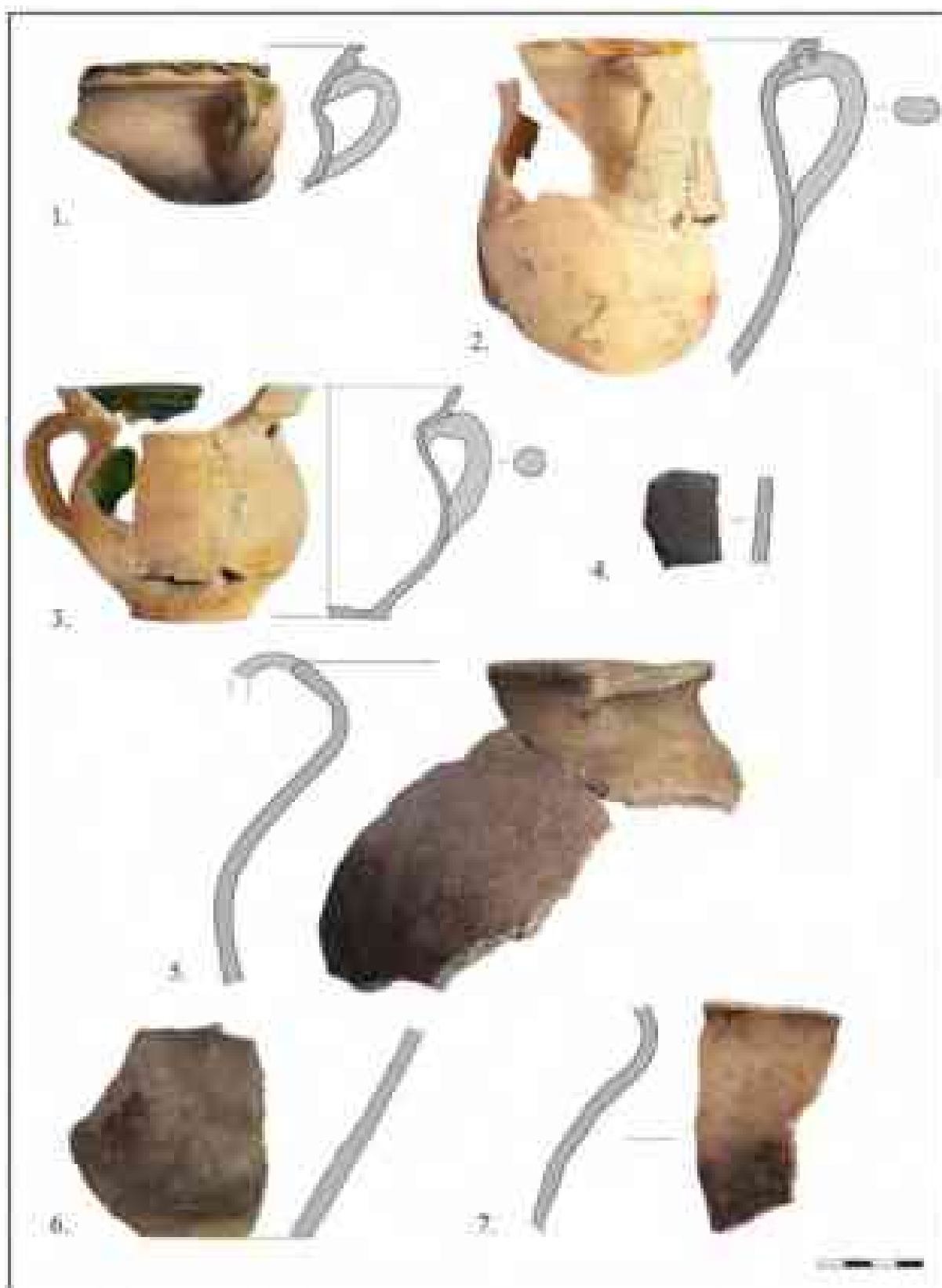
8. tábla: 34. OBNR/203. SNR, Kat. 42–49.

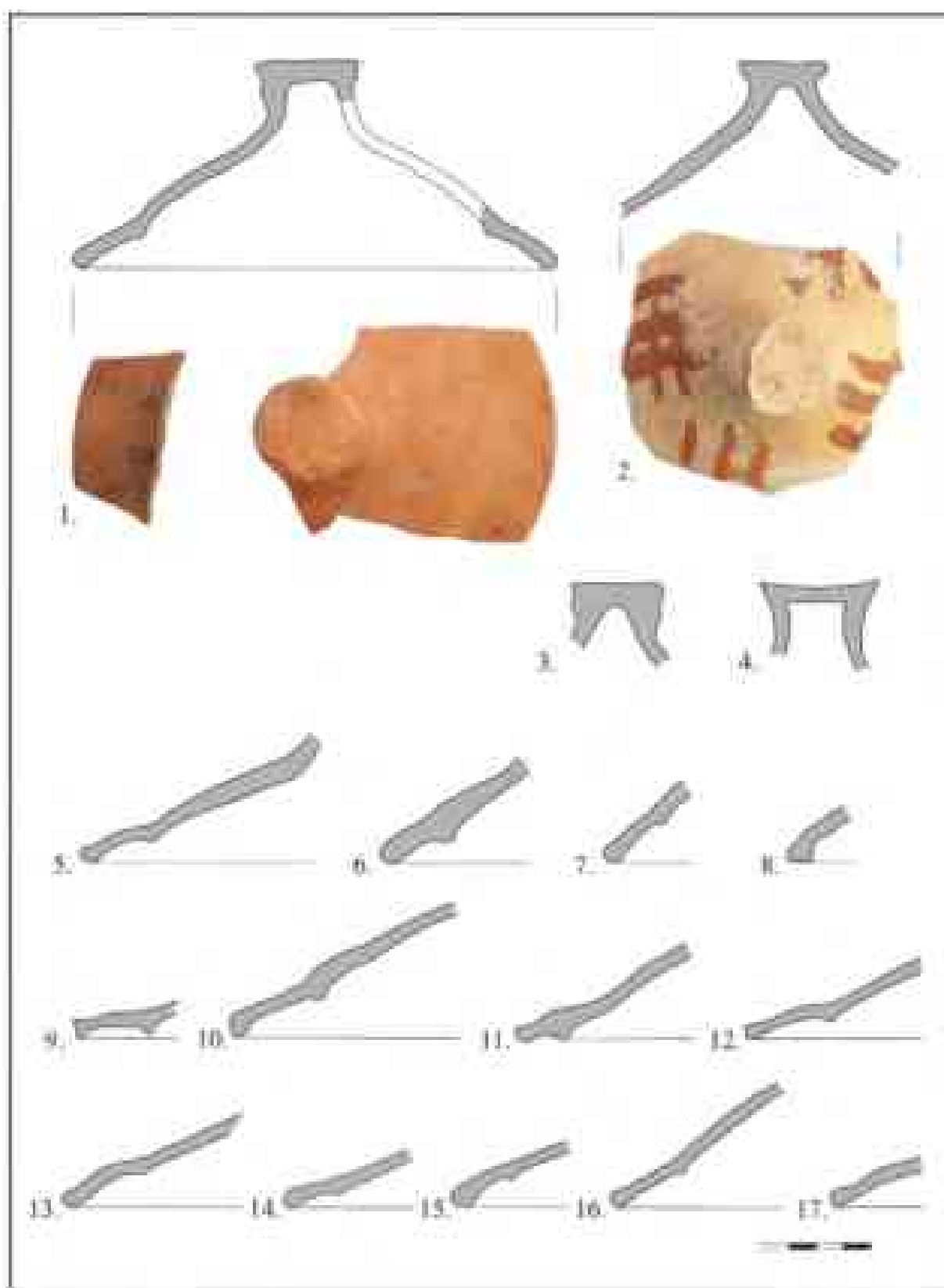
9. tábla: 34. OBNR/203. SNR, Kat. 40., 50-51.

10. tábla: 34. OBNR/203. SNR, Kat. 52–55.

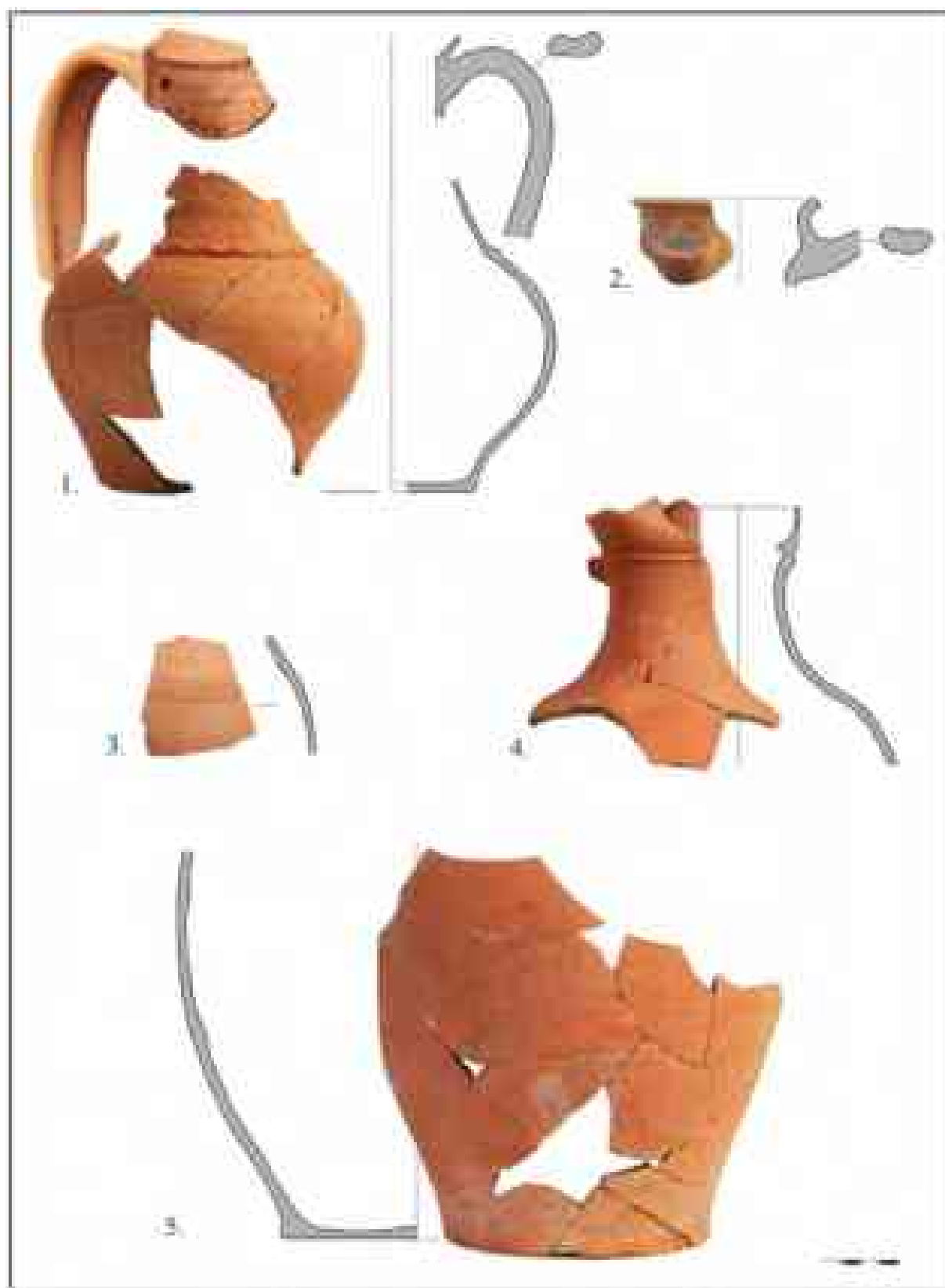
11. tábla: 34. OBNR/203. SNR, Kat. 56–62.

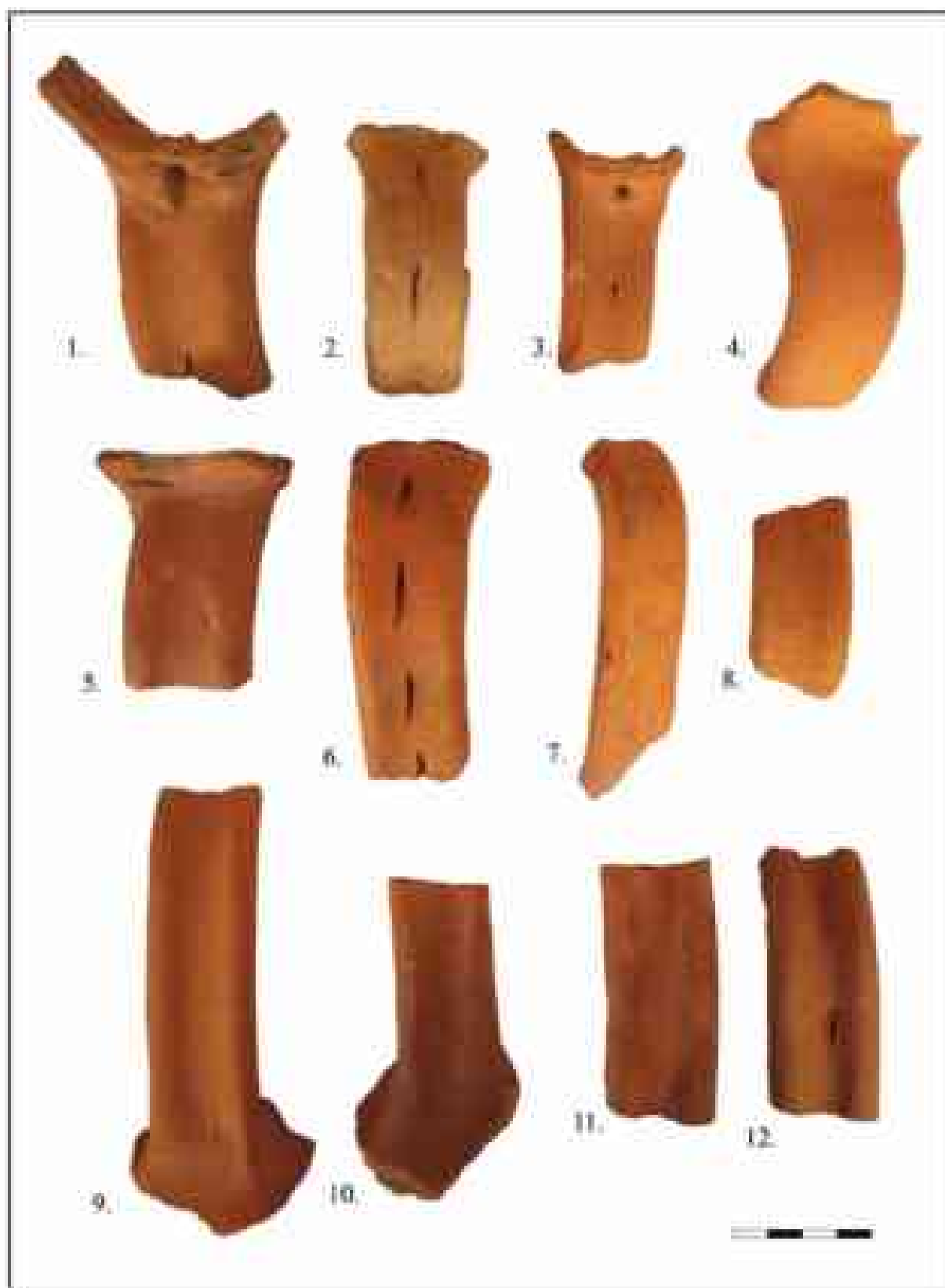
12. tábla: 34. OBNR/203. SNR, Kat. 63–79.

13. tábla: 34. OBNR/203. SNR, Kat. 80-85., 89.

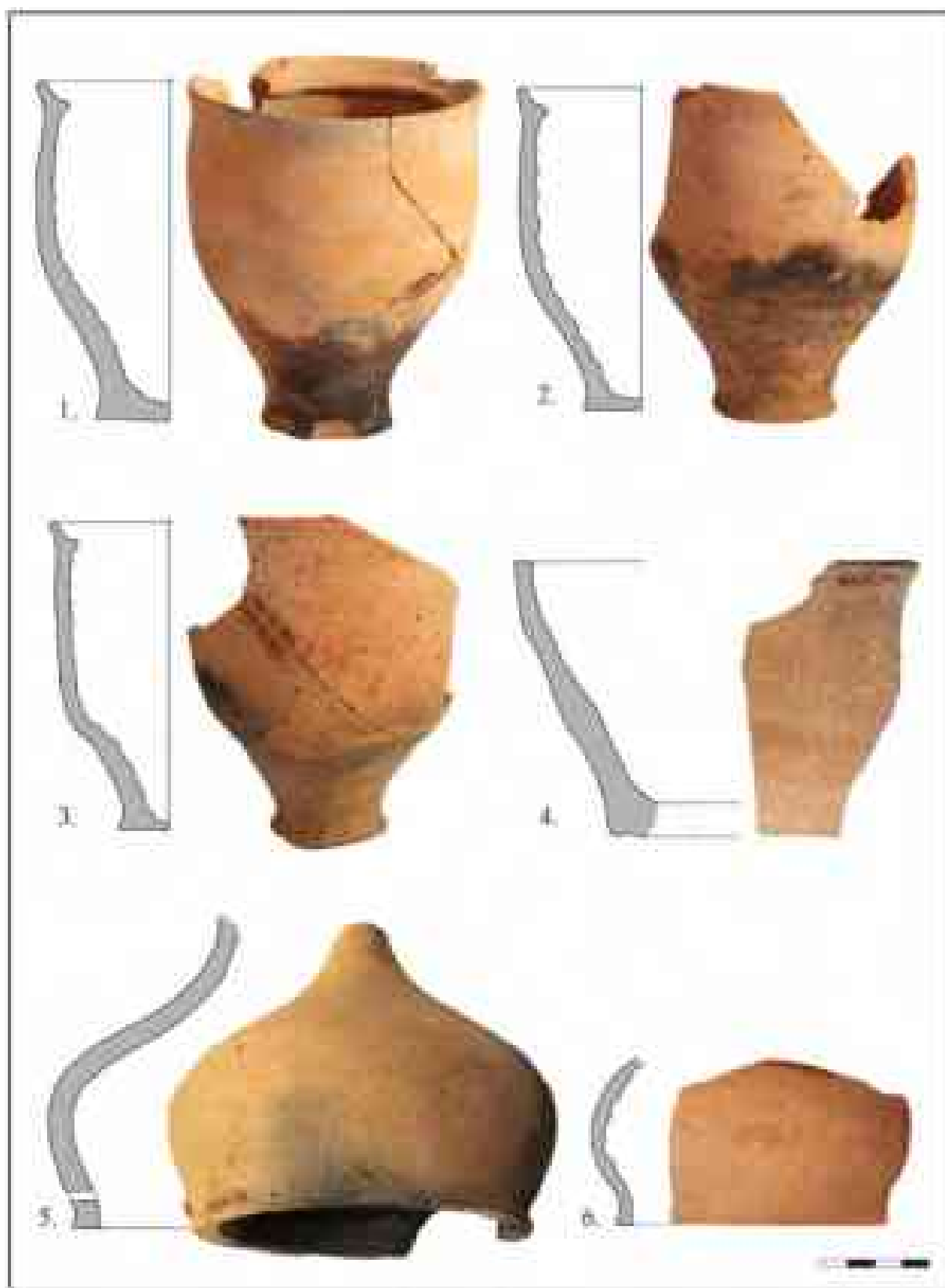
14. tábla: 34. OBNR/203. SNR, Kat. 86-88., 90-91.

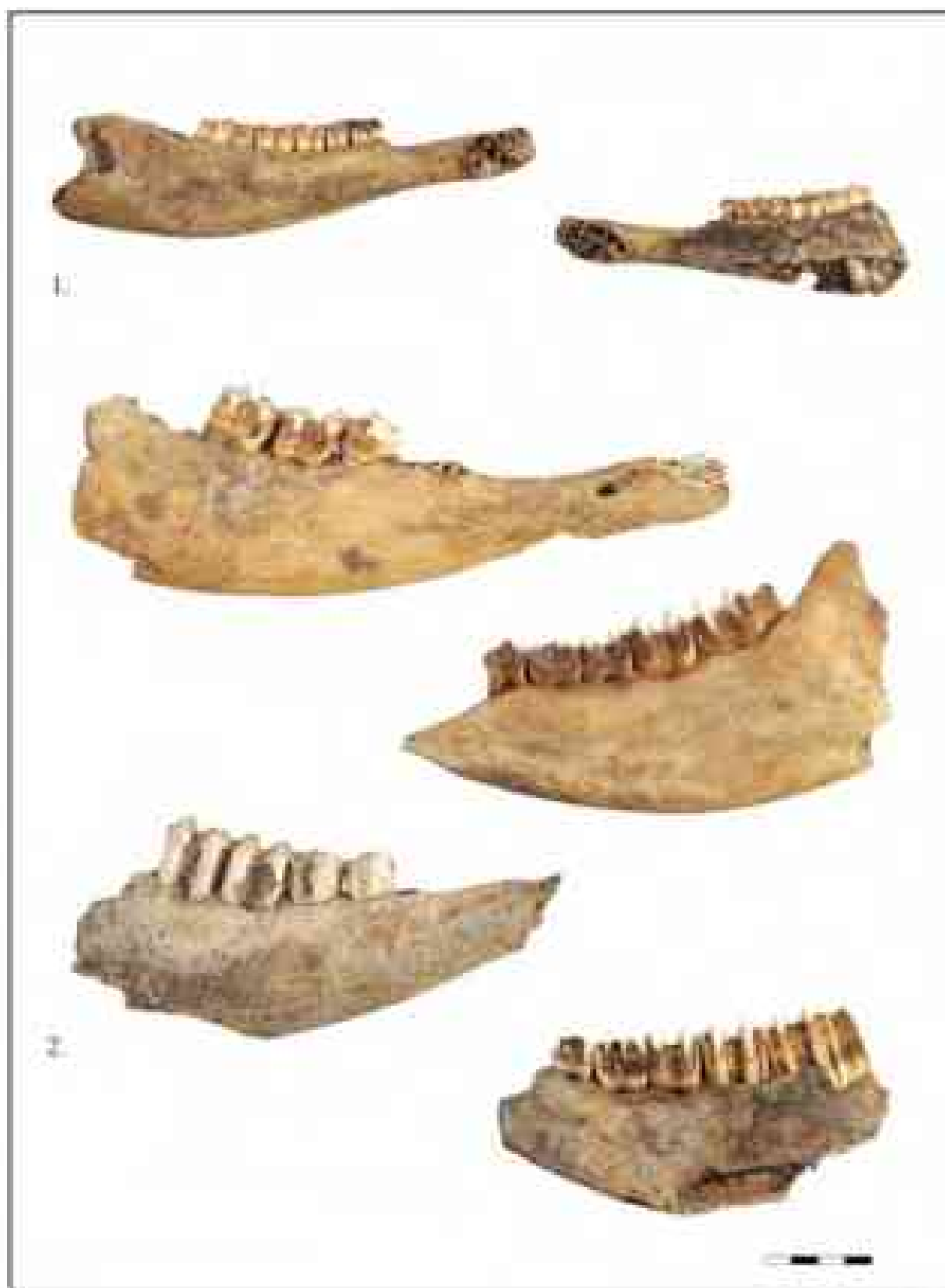
15. tábla: 34. OBNR/203. SNR, Kat. 92-103.

16. tábla: 34. OBNR/203. SNR, Kat. 104–113.

17. tábla: 34. OBNR/203. SNR, Kat. 114–119.

18. tábla: 34. OBNR/203. SNR, Kat. 120–125.

19. tábla: 34. OBNR/203. SNR, Kat. 126–138.

Rövidítések jegyzéke

- Acta Ant et Arch** Acta Antiqua et Archaeologica (Szeged)
- ActaArchHung** Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
- AntTan** Antik Tanulmányok (Budapest)
- ArchÉrt** Archaeologiai Értesítő (Budapest)
- ArchHung** Archaeologia Hungarica (Budapest)
- BAR** British Archaeological Reports (Oxford)
- BHH** Bibliotheca Humanitatis Historica (Budapest)
- BMJT** Buletinul Muzeului Județean Teleorman (Alexandria)
- BMMK** A Békés Megyei Múzeumok Közleményei (Békéscsaba)
- BudRég** Budapest Régiségei (Budapest)
- CommArchHung** Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapest)
- DissPann** Dissertationes Pannonicae (Budapest)
- DMÉ** A Déri Múzeum Évkönyve (Debrecen)
- EME** Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából. Kolozsvár.
- EMÉ** Az Egri Múzeum Évkönyve (Eger)
- FolArch** Folia Archaeologica (Budapest)
- FontArchHung** Fontes Archaeologici Hungariae (Budapest)
- HOMÉ** A Herman Ottó Múzeum Évkönyve (Miskolc)
- JPMÉ** A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (Pécs)
- MFME** A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged)
- MFME–StudArch** A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica (Szeged)
- MFME–StudEthn** A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Ethnographicae (Szeged)
- MFME–StudHist** A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Historica (Szeged)
- MFME Új folyam** A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Új folyam (Szeged)
- MKCSM** Múzeumi kutatások Csongrád megyében (Szeged)
- MNM** Magyar Nemzeti Múzeum (Budapest)
- MNy** Magyar Nyelv (Budapest)
- MO. F-T.** Magyarország földrajzinév-tára II. Csongrád megye, Budapest, 1979.
- MRT** Magyarország régészeti topográfiája (Budapest)
- NéprÉrt** Népjajzi Értesítő (Budapest)
- SMK** Somogyi Múzeumok Közleményei (Kaposvár)
- StudCom** Studia Comitatus. Tanulmányok Pest megye múzeumaiból (Szentendre)
- TBM** Tanulmányok Budapest Múltjából (Budapest)
- VAH** Varia Archaeologica Hungarica (Budapest)
- VMMK** A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei (Veszprém)
- WMMÉ** A Wosinsky Mór Megyei Múzeum Évkönyve (Szekszárd)
- ZSO. I.** Zsigmondkori oklevéltár I. Összeállította Mályusz Elemér. Budapest, 1951.

Történettudomány

Kékfestő mesterből gyáriparos I.

A Felmayer család története (1759–1842)

Felletár Zsolt

Feldmayer Antal szegedi kékfestő legény miután külföldi vándorlásból hazatérve elkészítette remekét és azt a vizsgáló mesterek elfogadták, 1824-ben megnyitotta festóműhelyét. Az 1828-as adóösszeíráskor negyedosztályú iparosként vették számba, ami kitartó munkájának és kiváló üzleti érzékének köszönhetően 1839/1840-re első osztályú minősítésre változott. Szerény felsővárosi műhelye a '30-as évek végére manufaktúrává fejlődött, majd a forradalom leverését követő évtized elején vállalkozása, alkalmazotti létszáma alapján már gyári színvonalon működött. Ezek után kevésbé meglepő, hogy a virilizmus rendszerének 1871-es indulásakor Szeged három legnagyobb adózója között olvashatjuk nevét. Minek köszönhette ezt a kimagasló szakmai-üzleti sikert? Kik segítették a több évtizedes munkássága alatt és elért sikerei ellenére felsővárosi festőgyára miért szüntette be „idő előtt” a tevékenységét? A kétszáz éves évforduló tiszteletére készített tanulmány keretei között ezekre a kérdésekre keresem a választ elsősorban gazdaságtörténeti szempontú megközelítésben, eközben részletesen bemutatva Felmayer Antal életútját, társadalmi szerepvállalásait, kitérve a szegedi tanulmányokból eddig hiányzó egyes családtagok és konkurens vállalkozások átfogó ismertetésére is. A család nevét a fellelt levéltári és családi dokumentumoknak megfelelően az 1830-as évek közepéig Feldmayer (esetenként Feldmar), ezt követően Felmayerként tüntettem fel. A kékfestés munkafolyamatának részletes bemutatására jelen tanulmány terjedelmi okok miatt nem tér ki, azonban hivatkozik Bálint Sándor és Juhász Antal e témában alapműnek számító tanulmányaira, valamint a pápai *Kékfestő Múzeum* és az óbudai *Goldberger Textilipari Gyűjtemény*

páratlan kiállítási anyagára. (JUHÁSZ 1963a, 101–115; BÁLINT 1977, 378–380)

Felmayer Antal életrajzának átfogó bemutatására először Gelléri Mór vállalkozott, időben nem sokkal a szegedi kékfestőgyáros elhunytát követően. Ezért a benne közölt adatok és információk többsége hitelesnek tekinthető. (GELLÉRI 1887, 149–151) Reizner János több, Szegedről írott várostörténeti könyvében is figyelmet szentelt a Felmayer család történetének, Felmayer Antal munkásságának, általában részinformációkat közölve egyes családtagokról, illetve város- és gyártörténeti – iparkiallítás, védegyleti mozgalom, '48-as események, stb. – korszakról. Juhász Antal 1963-ban megjelent tanulmányában a szegedi kékfestőmesterek történetét mozaikszerűen mutatja be az 1790-es évektől a 20. századdal bezárólag. A korábbi szerzők által közölt adatok közlésén messze túllépve rendkívül értékes információkat közöl többek között a 18-19. századi szegedi kékfestő mesterekről és műhelyeikről, céhbeli hovatartozásukról. A Felmayer család egyenes ági felmenőinek bemutatásán túl az elsők között említi a Bécsbe vándorolt és komoly szakmai karriert befutott Felmayer Ferencet, Felmayer Antal fiát. Meghatározza a manufaktúraként működő korai Felmayer üzem pontos elhelyezkedését Felsővároson, hasonlóan a többi jelentős szegedi „nagyfestő műhelyéhez”. (JUHÁSZ 1963b, 145–155) Bálint Sándor szegedi népeletet, annak részeként a viseleti iparokat bemutató tanulmányos kötete szintén alapvető és nélkülözhetetlen ismeretanyagot tár az olvasó elé a szegedi kékfestő iparágról, nem titkoltan Juhász Antal és Domonkos Ottó (DOMONKOS 1961, 200–236)

kutatási eredményeinek felhasználásával. A szerzők közül egyedülként fogalmazza meg részben téves szakmai következtetés eredményeként, hogy Felmayer vállalkozása a manufaktúra fejlettségi szintet érte el, melynek során a szakaszosan működő perrotin nyomógép mellett már rouleauxet (hengernyomógépet) is alkalmazott. (BÁLINT 1977, 376, 379) Álláspontjával szembe helyezkedve, Farkas József Szeged város reformkori iparát, tőkés vállalkozóit bemutató tanulmánya alfejezetében helyesen állapítja meg, hogy Felmayer vállalkozása az egyedüli az 1830/40-es években, amely kisipari műhelyből később gyárrá tudott fejlődni. Legalább ennyire hangsúlyosak Eperjessy Géza 1839/40-es összeírással kapcsolatos megállapításai, melyben Felmayer Antal már az első osztályú iparosok között szerepel. (FARKAS-EPERJESSY 1985, 373–374) Habermann Gusztáv a Felmayer család egyes tagjainak és a családba benősült Lillin Károlynak részletes életrajzi adatait közli betűrendes adattárában. (HABERMANN 1992) E tanulmány az újonnan feltárt információk birtokában javaslatot tesz némely, Habermann által közölt életrajzi adat korrekciójára is. Kronológiai sorrendben a legkorábbi adatközlőnek Fényes Elek és ifj. Palugyai Imre bizonyult, mégis velük zárul a szerzői felsorolás, mivel a Felmayer-féle kékfestő vállalkozásról általuk közölt információk viszonylag szűk körűek, ennek ellenére megkerülhetetlen adatbázisát képezik a Felmayer cég üzleti elemzésének az 1850-1860-as években. (IFJ. PALUGYAI 1853, 253–254; FÉNYES 1857, 252)

A magyarországi kékfestés előzményeiről röviden

A kékfestés (Blaufärben) valamikor a 17. század végén honosodott meg Európában a Kelet-Ázsiából – nagyrészt Indiából – behozott festett kelmék iránti növekvő kereslet hatására. Az európai takácsok és az évszázadok óta pozitív

nyomással dolgozó kelmefestők¹ életében komoly válságot idézett elő a konkurens terméként fellépő, divathullámot elindító kékfestett textíliák megjelenése. Az első, viszonylag nagyobb létszámot foglalkoztató manufaktúrák Hollandiában és Németországban kezdtek működni, melyekkel a kisebb, kevésbé fejlett technológiájú iparosok nem tudták felvenni a versenyt. Kényszerűségből a gazdaságilag fejletlenebbek kelet felé vették útjukat és így jutottak el a festőmesterek Lengyelországba, Cseh-Morvaországba és Magyarországra. Kivándorlásuk másik oka a vallási kirekesztés volt. Franciaországban a hugenották szabad vallásgyakorlását 1685-ben betiltották, ami miatt sokan – köztük számos festő, posztós és egyéb iparos – hazájuk elhagyására kényszerültek. (DOMONKOS, 1961, 201–202)

Magyarországon a kékfestés megjelenése előtt a kelmefestők létezésének első írásos nyomait 1457-ben Sopronban találjuk a házösszeírások alkalmával, majd a következő századtól egyre sűrűbben találkozhatunk e foglalkozással különböző német és latin eredetű elnevezések (Ferber, Maler, tintor) alatt. „A festők első sorban a német telepések között létesítettek műhelyeket, első sorban ott, ahol fejlettebb volt a lentermesztés és feldolgozás, mint például a Felvidéken. Ebben az időben a kisüzemi és a manufaktúralis textilfestés, textilnyomás között nem volt alapvető technikai különbség, a kis műhelyek is képesek voltak az indiai típusú textilnyomásra. Jelentősebb szövőipar a Felvidéken működött, ahol fejlett volt a lentermelés.” (BOLYÓS 2003, 14) A 16-17. században a török megszállás elől tömegek menekültek a védeltséget biztosító északkelet-magyarországi városokba – Lőcse, Eperjes, Késmárk, Igló, Kisszeben stb., ahol a felduzzadt lakosság festett szövetek iránt mutatkozó növekvő keresletét csak egyre nagyobb számú festőmester tudta kielégíteni. A mesterek számának növekedése 1608-ban közös festőcéh alapításához vezetett, melybe a következő hetven évben tizenkilenc településről hetven mester nevét jegyezték fel. (HAZAG 2011,

1 Az európai textilnyomás kezdete a 14. századra vezethető vissza, amikor a táblafestők a fából faragott nyomómintákkal, olajos pigment alkalmazásával nyomták a textilt. (BOLYÓS 2003, 5)

355) A 18. századi céhes rendszerben a festők és vászonnyomók közös céhét találjuk, utóbbiak selyem, valamint gyapjú nyomását is végezték igény szerint. A textilnyomó tevékenységet királyi, vagy városi engedéllyel, illetve némely céhen belül hallgatólagos beleegyezéssel lehetett folytatni. Mivel ez a mesterség a festő- és a vászonnyomó tevékenységet mintegy összekapcsolta, mindkét irányból voltak az újféle textilnyomás gyakorlására vállalkozók.” (BOLYÓS 2003, 14)

A céhes rendszerben működő kelmefestő mesterek mellett a magyarországi textilipar fejletlensége ellenére a 18. században megjelentek az első textilipari – posztó, hernyóselyem, pamutipari – manufaktúrák, melyekben a fonás-szövés mellett festéssel is foglalkoztak. Fejlődésük elsődleges gátját Magyarország osztrák birodalmon belüli speciális helyzete képezte. A Habsburg kormányzat hazánkban elsődlegesen az alapanyag termelés szerepét szánta, az ipar kialakulását és továbbfejlődését az osztrák és cseh-morva területeken támogatta. Emiatt az első hazai kísérletek, köztük Mercy C. Florimund gróf budai kartonnyomó manufaktúrájának alapítása 1730-ban, nem bizonyultak hosszú életűnek. Kedvezőbb helyzetben volt Mária Terézia férje, Lotharingiai Ferenc, aki 1736-ban Sasváron indította be kartonnyomó (pamut) vállalatát. Az üzem több ezer helyi és környékbeli kétkezi munkást foglalkoztatott, köztük negyven nyomót és 120 festőnőt. Ennek ellenére hasonló sorsra jutott, mint az Eszterházy grófok cseklézi birtokán 1766-ban beindított kartonszövő gyár: osztrák kereskedő tulajdonába kerülve pár évvel később beszüntette tevékenységét, illetve már nem lelhető fel a korabeli hivatalos összeírásokban. Más forrásokból ismert, hogy az Eszterházy család dunántúli birtokainak központja hosszú ideig Ozora volt, ahol 1736-ban kétfestő műhely épült az átköltöző pinchelyi kétfestők használatára. (KOPPÁNY 1992, 236)

Működési idejét és fejlettségét tekintve egyik legsikeresebb alapítás (1767) a Forgách grófok magyar gyapjúra alapozott gácsi posztó-manufaktúrája volt, mivel hatvanhárom év alatt gőzgépet alkalmazó gyárrá fejlődött. A jó kapcsolatrendszer és származás azonban nem

mindig bizonyult elégségesnek a vállalkozás hosszútávú fennmaradásához. Mária Krisztina főhercegnő mosonmagyaróvári gyapjufeldolgozó üzeme nem tudta biztosítani a működéséhez szükséges finom gyapjufonalat, emiatt a cseh és morva konkurenciával szemben végül alulmaradt. (DR. DISCHKA 1978, 27) A spanyol eredetű Valero István és Valero Tamás Ott Annával társulva az 1780-as évektől selyemfátyol-gyárat üzemeltetett Pesten. Vállalkozásuk birodalom szerte jó hírnévnek örvendett, termékei keresettek voltak. A gyár sikertörténetének a Valero család 1848-as forradalomban tanúsított szerepvállalását követő osztrák megtorló politika vetett véget 1849-ben. (NAGY 1961, 299)

Magyarországi kétfestők a 18. században

Nyugat-Magyarországon kétfestő (németül: Blaufärber) neve levéltári dokumentumokban először a 18. század utolsó harmadában tűnik fel **Bengely István** személyében 1770-ben Pápán. Hét évvel később a szászországi **Kluge János Frigyes**, a pozsonyi kétfestő céh tagja Sárváron letelepedve indította be kézműiparos vállalkozását. Fia, Kluge Károly (1763-1817) a vándorévek után sikerrel mutatta be mesterremekét, majd rövid ideig Sárváron, 1786-tól Pápán működtette kétfestő műhelyét. Őt a Kluge család további öt nemzedéke követte Pápán egészen az 1950-es évekig. (MÉRI 2003, 10–12; DOMONKOS-MÉRI-TÓTH 2005, 5) Keletkezési időpontját tekintve kiemelkedő jelentőséggel bír a soproni **Kistler Jakab** festő (Schönfärber) 18. század közepén írt visszaemlékezése nagyapjáról, mely szerint az 1692-ben elhunyt nagyapja alkalmazta először a kétfestő technikát Sopronban. (DOMONKOS, 1961, 207)

II. József német-római császár, magyar és cseh király gazdaságélénkítő tervei között szerepelt egy óbudai selyemgyűjtő és feldolgozó központ kialakítása az 1780-as években, amely közvetetten elősegítette a helyi textilfestő, nyomó- és kikészítőipar fejlődését. Terve ugyan

hosszú távon nem vezetett sikerre, azonban a védettséget élvező zsidó iparosok és kereskedők a település gazdasági fellendülésében központi szerepet játszottak. Köztük volt a morva származású **Goltberg Ferenc** (született Perc Beláf, 1755-1834) kelmekereskedő, a később Goldberger néven ismertté vált óbudai kékfestő dinasztia alapítója. A textilkereskedelem felfuttatását követően 1784-ben házának udvari szárnyában három helyiségből álló 240 négyzetméter alapterületű kékfestő műhelyt nyitott három vándorló legény és három inas alkalmazásával. Munkásságát öt generáció sikerrel folytatta, így lett a kézműves műhelyből először manufaktúra, majd 1842-ben cs. és kir. privilegizált² gyár. A család által üzemeltetett gyár sikertörténetének az 1948-as államosítás vetett véget. (GESZLER DR. 1984, 13–16, 25, 211–214) Goldbergerékhez hasonlóan a kereskedésről fokozatosan állt át ipari tevékenységre (többek között kékfestésre) a szintén óbudai **Kánitz Löbl Dávid**, akinek 1788-ban alapított vállalkozása az 1790-es évekre már manufaktúra szintre emelkedett. Két óbudai házat műhellyé alakítva 20-25 munkást foglalkoztatott. (ENDREI 1979, 333; NAGY 1975, 344) Fia, Joachim nem folytatta apja vállalkozását, helyette 1807-ben társult Kadisch és Mauthner pesti kereskedőkkel és posztógyárat alapítottak Majkon, mely 1821-ben gyári kiváltságot kapott (GAJÁRY 1989, 160; KAPOSI 2010, 144–145) A 19. század második felében Goldbergerék családi vállalkozása egyértelműen piacvezetővé vált, azonban a kékfestő üzemre szóló gyári kiváltságot időben mégsem ők szerezték meg elsőként. **Grün Jakab és Deutsch Izsák** 1807-ben alapított kékfestő műhelye 1811-ben már harminc főt foglalkoztatott és termelési értéke meghaladta

a 850 ezer forintot, amivel gyárkiváltságot kapott. Ugyanebben az évben **Boskovics Hirschl** üzeme is elnyerte a privilegizált címet, miután negyvenkét fő állandó létszám mellett a felhasznált vászon alapanyag bekerülési értéke 1.253 ezer forintot rúgott. Boskovicsnak már ebben az időben több nagyvárosban volt lerakata, köztük Szegeden. (NAGY 1975, 344) A nyugatról bevándorló festőiparosok a 18–19. század fordulóján végül eljutottak a Duna-Tisza közötti területekre, illetve egészen Tiszántúlig. (DOMONKOS, 1974, 133)

Szegedi kékfestők a 18–19. század fordulóján

A 18. század második felében a magyarországi festők többsége az országos hatáskörrel (Hauptlade) rendelkező bécsi céhhez tartozott. Ez alól kivételt képeztek a már korábban említett felvidéki festők, akik önálló céhet alkottak. A festőipar fellendülésével együtt járt a festők számának gyarapodása, melyet új festőcéhek, köztük 1765-ben a pozsonyi céh (Schön- und Schwarzfärber) alapítása követett. Megerősödéséhez, hatáskörének kiterjesztéséhez egyre több iparos felvételére volt szükség, akiket részben a már meglévő céhek rovására tudott akvirálni. (DOMONKOS-ENDREI 1962, 41)

A pozsonyi céhhez tartozó mesterek közül először 1797. november 19-én tűnt fel szegedi kékfestő, **Peritz Mátyás** személyében. (DOMONKOS 1974, 157) További információt, adatot Peritz Mátyásról – a korábbi évtizedek kutatásaihoz hasonlóan – nem sikerült fellelni Szegeden, ugyanakkor azonos, illetve hasonló hangzású nevet az ország különböző régióiban igen. Ezért azzal a feltételezéssel élek, hogy Peritz Szegedről továbbvándorolt.

Időben őt a pozsonyi céhben **Adler János** követte 1810. október 14-i felvétellel. (DOMONKOS 1974, 159) Ugyanezen évben felelhető a Szeged polgárait összeíró kimutatásban, felvételének

² **Gyárkiváltság:** a Goldberger család 1842-ben a következő kiváltságokat nyerte el: a cs. és kir. sást feltüntethette a gyár épületén és pecsétjén; mindennemű mesterség üzésére legényeket tarthatott, inasokat felszabadíthatott; mestereket alkalmazhatott; jogot nyert a készítményei nagyban és kicsiben történő árusítására bárhol az országban; üzemi épületei mentességet kaptak a katonai beszállásolástól. (DR. GESZLER 1984, 25)

pontos időpontja azonban nem ismert.³ Adler az 1810-es évek elején kötött házasságot Hausenblasz Teréziával. Frigyükből az 1813-1836-es időszakban 12 gyermek⁴ született, közülük ketten bizonyosan nem éltek meg a felnőttkort. A Szentháromság utca 15. szám alatt élt családjával és működtette műhelyét, ami akkor Alsóvároshoz tartozott. (BUDAPESTI HÍRLAP 1857.02.12⁵; DÉLMAGYAR 1930.06.22, 6)

A pesti és budai festők számának növekedésével az önállósodás iránti igényük is felerősödött, végül helytartótanácsi engedéllyel 1813-ban megalakították saját céhjuket, mellyel függetlenítték magukat a pozsonyi és besztercebányai céhtől. A tanácsi rendelet azonban nem szabályozta az újonnan alakult szervezet hatáskörét és illetékességi területét. E joghézaggal élve, a budaiak pozíciójuk erősítése érdekében az 1810-es évek második felétől egymás után kereszték meg a pozsonyi céh kecskeméti, szentesi, aradi, temesvári és szegedi mestereit, utóbbiak közül Adler Jánost és Kapfelberger Egyedet. (DOMONKOS 1974, 130)

Adler Jánost az 1828-as szegedi összeírás iparosai között találjuk másik három festő (tinctor) társaságában.⁶ 1848-ban a palánki városrészről a városi képviselő testület tagjává választották. (REIZNER 1884, 257, 262; DÉLMAGYARORSZÁG 1930.06.22, 6) Elhunytának időpontjára egy sajtóban megjelent felhívásból következtethetünk: 1853. júniusban Dániel fia idézést kapott a szegedi cs. k. járásbíróaságtól apja, néhai Adler János szegedi lakos örökösei osztályos ügyében. (BUDAPESTI HÍRLAP 1853.06.24.) 1855-ben csődöt kezdeményeztek Adler János – A. János képfestő ifjabbik fia – vagyonbukott ellen, melynek során 3.269 pengőforint kikiáltási áron

árverésre tűzték ki a szegedi Szentháromság utcai – telekszám: 3512 – házas ingatlanját. (BUDAPESTI HÍRLAP 1857.02.12.) A csődeljárás 1859-ben végül a hitelezői igények teljes kielégítésével zárult. (BUDAPESTI HÍRLAP 1859.02.16.)

A pozsonyi főcéh⁷ kimutatásában időben a következő szegedi festő **Egidius Kabselsperger** volt, 1811. szeptember 16-i bejegyzéssel. (DOMONKOS 1974, 159) Pontos családneve nem ismert, mivel a fellelt szakirodalmakban és korabeli dokumentumokban más és más alakban található.⁸ Húsvét Reginával kötött házasságából öt gyermeke⁹ született, közülük egy fiú, Károly Egyed, aki folytathatta volna apja foglalkozását. Erről azonban nem áll rendelkezésre korabeli dokumentum. Az 1828-as összeírás az utolsó hivatalos kimutatás, amelyben szerepelt, majd ezt követően „nyomaveszett”.

A török hódoltság megszűnését követően reformértékű kormányzati intézkedésekre volt szükség a gazdaság vérkeringésének beindításához. Ehhez többek között az Alföld elnéptelenedett településeit kellett újraéleszteni, köztük az eltűnt iparos réteg pótlására a külföldi iparosok bevándorlásához és letelepedéséhez kedvező feltételeket teremteni. Ezt a célt szolgálta az 1723. évi 117-es törvénycikk „A különféle kézműveseknek az országba behozataláról”, mely a betelepülő iparosok számára tizenöt év teljes mentességet biztosított a közterhek viselése alól. Feltehetően ez is közrejátszott abban, hogy a német származású Auer János az 1720-as évek közepén feltűnt Szegeden. Az elkövetkező majd száz évben több Auer is megjelent Szegeden, így jelenleg még nem ismert, hogy az előbbi lehetett-e az őse a képfestő Auer Jánosnak. Két

3 MNL CSM KL XV. 15. (Feudáliskori Összeírások Levéltári Gyűjteménye 1718-1850)

4 1813: Károly Ferdinánd, 1814: Barbara, 1818: Mária, 1820: Teréz, 1821: János Ferenc Xavér, 1824: Mária, 1826: Károly, 1828: Anna, 1830: Josepha, 1832: Dániel, 1834: Sándor, 1836: Eduárd Imre. Elérhetőség: <https://familyserch.org/Hungary/CatholicChurchRecords/1636-1895>, (Keresztelési anyakönyvek – Belváros) letöltés: 2023.02.15-27.

5 Hivatalos értesítő, árverések.

6 Antonius Feldmayer jun., Agedius Kapfelsperger, Joannes Auer (MNL CSML KL IV. A. 1010. Az 1828. évi Országos összeírás Szegedi Bizottságának iratai)

7 Privilegierte Bürgerlichen Schön und Schwartzfärbern in der Königlichen Freyen Stadt Pressburg

8 Az 1828. évi összeírásban: Kapfelsperger, Kapfelberger (DOMONKOS 1974, 130), Familysearch anyakönyvi adatbázisában: Kapsnesperger, Kapfelsberger, Kapselsiberger, Katenperger, Kapelsberger (hogy mégis ugyanazon személyt említik az anyakönyvek, igazolja: felesége Húsvét Regina személye, valamint ugyanazon plébánia és keresztszüllők, továbbá az időbeli hasonlóság); Kapelsperger (JUHÁSZ 1963, 146)

9 1811: Barbara, 1813: Károly Egyed, 1814: Julianna, 1817: Josepha Franciska, 1819: Barbara. Elérhetőség: <https://familyserch.org/Hungary/CatholicChurchRecords/1636-1895>, (Keresztelési anyakönyvek – Belváros), letöltés: 2023.02.15-27.

generáció-ugrással elérünk Auer Péterhez és feleségéhez, Confort (bizonytalan olvasat) Máriához 1788-ban. A keresztelési anyakönyv¹⁰ egy igen fontos részlete – megkeresztelt neve – ugyan megsemmisült, mégis lényeges ez az információ, mivel Auer Péter a kékfestő **Auer János** apja volt, aki kalapos (pileator) mesterséget¹¹ űzött. (SZABÓ DR. 1930, 4) Auer János kékfestő mester Kőrös József tekintélyes gazdálkodó lányát, Teréziát vette el, akitől az 1818-1839-es időszakban nyolc gyermeke születet.¹² Az Auer és a Feldmayer család szorosabb kapcsolatára utal Feldmayer Antal kékfestő és neje, Kiss Viktória keresztszülőség vállalása a három utolsó Auer gyermeknél. Auer János háza a Boldogasszony sugárúton volt, kékfestő műhelyét pedig a régi Sánccparton (Zrínyi u.) működtette, ezért is nevezték Wiedermann Józsefhez hasonlóan sánccparti festőnek. (SZABÓ DR. 1930, 4; JUHÁSZ 1963b, 148) A pozsonyi festőcéh nyilvántartásaiban (DOMONKOS 1974, 120) nem szerepelt, így feltehetően a szegedi kötélverő vegyes céh tagja lehetett Feldmayerhez hasonlóan. (REIZNER 1900, 458; HILF 1929, 73; JENŐFI 1932, 42; JUHÁSZ 1963b, 147) A szegedi polgárok közé 1825-ben nyert felvételt. (SZENDREI DR.-SZENTIVÁNYI DR. 1915, 55) 1866-ban valószínűleg már nem űzte a kékfestő mesterséget, mely állítást alátámasztja az Ivánkovits kékfestő család birtokában fennmaradt, 1866-ban készült bádogtábla a szegedi kékfestők névsorával. Ezen ugyanis már nem szerepel Auer János neve.¹³ Elhunytának időpontjára a Boldogasszony sugárúti ingatlanjának értékesítéséből következtethetünk: „Boldogult Auer János festő-mester után maradt Segítő-boldogasszony utcai

894. számú ház és tanya [...] szabad kézből és örök áron eladandó”. (SZEVEDI HÍRADÓ 1870. 05.29, 3)

Egyetérttek a Reizner és Jenőfi által leírtakkal szembe helyezkedő Juhász Antal álláspontjával,¹⁴ mely szerint nem a Svábföldről származó, Szegeden 1796-ban megjelent **Wiedermann József** – eredetileg tímár¹⁵ – tekinthető a szegedi kékfestés alapítójának, hanem a korábban már bemutatott Mathias Peritz. (REIZNER 1900, 458; JENŐFI 1932, 45; JUHÁSZ 1963b, 146) Saját kutatásom is hasonló eredményre vezetett. Wiedermann Józsefet, mint festő mestert először Emília lánya 1838-as keresztelési jegyzőkönyvében sikerült fellelni.¹⁶ Ő azonban a fia lehetett a századfordulót megelőzően Szegedre vándorolt Wiedermann Józsefnek, így valószínűleg a család második generációjánál jelent meg először a kékfestő szakma, melyet a következő századfordulóig három generáció¹⁷ vitt tovább:

- 2. generáció: W. József (1799–?), felesége Jekl¹⁸ Borbála; apja: W. József, anyja: Anna Ranchin,
- 3. generáció: W. Antal (1842–1897), felesége Tóth Katalin; apja: W. József, anyja: Jekl Borbála,
- 4. generáció: W. József (1875–1928), felesége Tóth Ilona; apja: W. Antal, anyja: Tóth Katalin.

10 Elérhetőség: Hungary, Catholic Church Records, <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9398-NQZ4?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AX6GG-VJG&action=view>, letöltés: 2023.04.16.

11 MNL CSML KL IV. A. 1010. Az 1828. évi Országos összeírás Szegedi Bizottságának iratai

12 1818: Terézia, 1822: János, 1824: György, 1828: Cecília, 1829: Cecília Judit, 1831: Viktória, 1833: István, 1839: József (Familysearch. Keresztelési anyakönyvek, Elérhetőség: <https://familysearch.org> (Hungary, Catholic Church Records, 1636-1895) Letöltés: 2023.02.10.

13 Móra Ferenc Múzeum gyűjteménye

14 Ezt alátámasztja a Wiedermann család hagyatékából előkerült nyomtatott családi cégjele, melyen az 1830-as év szerepelt az alapítás éveként. Jenőfi Éva ugyanazon tanulmányában egyébként említi, hogy kékfestő iparos Wiedermann József először 1830-ban található meg írott dokumentumokban.

15 Tovább bonyolítja Wiedermann foglalkozásának beazonosítását, hogy az 1828. évi adóösszeírásban szereplő egyedüli Wiedermann József glutinariusz (enyvfőző) foglalkozású.

16 Elérhetőség: Hungary, Catholic Church Records, 1636-1895. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9398-2TFR-8?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AX6GT-3LT&action=view> Letöltés: 2023.02.10.

17 Elérhetőség: Hungary, Catholic Church Records, 1636-1895 <https://familysearch.org> Hungary, Catholic Church Records, 1636-1895 (Keresztelési anyakönyvek), letöltés: 2023.06.13.

18 Másutt: Jäckl, Jeckl

A 2. generációs Wiedermann József feltehetően, de nem bizonyítottan az 1804-es születésű (Nepomuki) János öccsével¹⁹ szerepel az Ivánkovits család birtokában fennmaradt, szegedi képfestőket felsoroló 1866-os bádogtáblán, majd valamikor a '70-es években vonulhatott vissza az ipar gyakorlásától.

Végül, de nem utolsó sorban szükséges megemlíteni a titokzatos **Egédi mestert**. Gelléri Mór ipartörténeti író szerint Felmayer Antal egy Egédi nevű szegedi festőmesternél inaskodott az 1810-es évek közepén-második felében. (GELLÉRI 1887, 149–150) Az elmúlt ötven év szakirodalmi nem lépett túl ezen az információn, személyét némelyek megkérdőjelezték. Dr. Szabó László „Régi szegedi családok” című cikksorozatában az Egédi famíliát Szeged egyik régi felsővárosi családjaként mutatja be, melynek tagjai a 19. század elején döntően Felsővároson terjeszkedtek. (DÉLMAGYAR 1931.02.15, 10) A 18. század végén, 19. század első évtizedeiben a felsővárosi keresztelési anyakönyvekben az Egédi család két tagjával is találkozhatunk. A századfordulón és az első évtizedben az apa Mátyással (1760-?), aki polgár, illetve egy évtizeddel később a szintén apa Andrással. Az anyakönyvek ekkor még nem rögzítették a szülők foglalkozását, így ezek nem bizonyító erejűek Egédi képfestő mester létezésére.²⁰ Az 1828. évi összeírásban is szerepel egy Egédi Mátyás, sajnos azonban nem az iparúzői listán, hanem egy földterület kapcsán, ami így szintén nem visz közelebb a megoldáshoz. A jelenleg rendelkezésre álló pozsonyi céhes nyilvántartásokban (DOMONKOS 1974, 154–164) Egédi nevű képfestő mester nem szerepel, a kérdés megválaszolása ezért tovább várta magára. Egédi továbbra is fantom festő marad a kutatók és nagyérdemű számára egyaránt.

19 Elérhetőség: Hungary, Catholic Church Records, <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9398-2TXT-N?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AX6GY-3LR&action=view>, letöltés: 2023.06.13.

20 Elérhetőség: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9398-NS9W-HF?cc=1743180>, <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9398-NS9Q-VF?cc=1743180> (Keresztelési anyakönyvek), letöltés: 2023.06.10.

A Feldmayer család magyarországi ága

A 18. századi Felsővárost okkal nevezhetjük a vizek hazájának. A városnegyed zeg-zugos struktúrája északról dél felé haladó utcákból és keskeny tömbökből állt, melyben az utcák által határolt tömbök egy-egy kis eret zártak magukba. A Tisza több mederben folyt, köztük a főággal közel párhuzamosan a Kis-Tisza, a mai Maros utca vonalában. A várostól északkeletre/keletre több ér – Szillér, Annusér – csörgedezett a Tisza és a Baktó által közrezárt területen keresztül, majd beletorkollott a Kis-Tisza mellékágba. A Balla-féle térképen a Kis-Tiszát, Sándor réve névvel jelölték. Ez utóbbin, illetve a Szilléren hidak íveltek át, amire a helyieknek évtizedekkel korábban még nagy szüksége volt, mivel abban az időben a felsővárosiak csónakkal látogatták egymást. A Sándor réve partján a vizenjárók²¹ mellett vízigényes szakmák – tímárok, vargák, festők, halfeldolgozók – telepedtek meg, később szappanfőzők is feltűntek. A rév csónakok és kisebb hajók kikötésére alkalmas volt, melyen keresztül az iparosok és kereskedők feldolgozásra kerülő alapanyagot, készárut és sót szállítottak. A tímárok a bőrfinomításhoz használt halzsírt a halfeldolgozóktól vásárolták meg, de közelsége miatt ugyanígy könnyen elérhető volt a tartósításhoz használt só is. (BÁLINT 1963, 126) Tovább gazdagították Felsőváros vízvilágát az állandó, vagy időszakos vízborítottságú medencék, tankák.²² Ez a komplex vízrendszer amellet, hogy munkát és megélhetést biztosított a felsővárosiak számára, olykor természeti katasztrófák színtere is volt. Felsőváros korabeli központján – Szent György tér és környéke – kívül eső területek nagyobb részt mélyebb fekvésűek voltak, mint a város többi része. Ez okozhatta, hogy az északról érkező tiszai áradások elsőként ezeket a területeket öntötték el. A Tisza általában évente kétszer áradt, a hóolvadást követően tavasszal, majd következett a nyár

21 Halászhajók, hajóácsok (superek), hajósgazdák, molnárok. Emléküket őrző utcanévek: Molnár, Liszt, Háló, Árboc, Hajós, Bárka.

22 vízállás, tavacska

eleji jellegzetes zöldár, emellett néha őszi ár is előfordult. (SZALONTAI 2014, 33–49; BÁLINT 1963, 126) Balla Antal Pest vármegye főmérnöke által 1776-ban készített térkép szerint Karl Feldmayer – térképen: Fedmajer – Felsővárost választotta lakhelyül a Tiszához közeli Sándor réve mentén, a Vízállásos Nagy Fenék közelében. (JUHÁSZ 1963b, 145) A Feldmayer család életét, gazdasági jólétét így alapvetően meghatározták az előforduló kisebb-nagyobb árvizek a kezdetektől (1770, 1816, 1830, 1845 és 1867) egészen az 1879-es nagy árvízig.

bérbe, ahol marhákat hizlaltak ridegtartásban, így az alapanyaghoz olcsóbban jutottak hozzá. (POZSÁR 1912, 79–80)

Karl Feldmayer – másutt Feldmar, Fedmajer – bécsi mészáros kiváló üzleti lehetőséget látott a magyarországi marhakereskedelemben, amikor az 1750-es években Szegedre vándorolt. Feltételezések szerint korábban is marhakereskedéssel foglalkozott és Bécs élőállat szükségletére alapozva kezdte meg kereskedőiparos tevékenységét Szegeden. (JUHÁSZ 1963b, 145; BÁLINT 1977, 320) Az 1759-es év nagy

1. kép: Balla-féle térkép²³ felsővárosi részlete, Szeged 1776
(Móra Ferenc Múzeum, Szeged)

A 17-18. századi bevándorlók figyelmét nem csak gazdasági kényszer vagy vallási megkülönböztetés irányította Magyarországra, hanem az olcsó és nagy mennyiségben rendelkezésre álló mezőgazdasági alapanyagok teremtette üzleti lehetőségek is. A helyi tőzsérek a ridegtartásban nevelt marhákat értékesítésre Bécsbe hajtották, ami számukra így extraprofitot, a bécsi felvásárlóknál azonban magasabb beszerzési árat eredményezett. A szegedi mészáros céh tagjai ebben az időben nagyrészt német betelepültek voltak, akik közül többen igen jó anyagi körülmények között éltek. Már a 18. században pusztákat vettek

jelentőséggel bírt életében: mészárosként polgárjogot nyert Szegeden, majd ugyanezen év május 25-én házasságot kötött Elisabetha Amarer Janotick-kal.²⁴ (REIZNER 1899, 368) Frigyükből

²³ A térkép bal alsó sarkában a Tisza folyó, felette a Sándor Réve látható. A kép középpontjában négy kék ponttal jelölve Karl Feldmayer telke húzódik, tőle jobbra, kicsit felfelé a Vízállásos Nagy fenék. Kissé felette, piros színnel jelölve az „U-alakú” épület a Minoriták temploma. A térkép bal felső sarkában öt sóraktár fedezhető fel, melyből négy merőleges a Tiszára.

²⁴ Elérhetőség: Hungary, Catholic Church Records, 1636-1895, <https://www.familysearch.org/tree/pedigree/landscape/LWJV-ZZZ>, letöltés: 2022.12.27.

öt gyermek²⁵ született, köztük a képfestőgyáros Feldmayer Antal apja, id. Feldmayer Antal, később szűrszabó mester. Karl Feldmayer apja, Vitus Feldmayer 1761-ben Bécsből követte fiát Szegedre. (DR. SZABÓ 1931, 8) Karl Feldmayer mészáros 30 évet élt Szegeden, mielőtt végső nyugovóra (1788. október 3.) tért.²⁶

Karl Feldmayer fia, Antal (1761-1831) szűrszabó mesterséget tanult és szabóként a durva és gyengébb minőségű, ennek megfelelően olcsóbb gyapjúposztóból készített kabátféle felsőruhát az alacsonyabb társadalmi réteghez tartozó helyi lakosok részére.²⁷ Szűrszabóként az egyesült szabó céh tagja volt, mely a magyar, német és rác tagok közös érdekképviselőt 1817-ig biztosította. A tagság magyar dominanciája miatt sokszor sérültek a céhmester-választás szabályai – például minden évben más nemzetiségű céhmestert kellett volna választani, emiatt az eltérő nemzetiségű tagok között kialakult sűrűlódások lassan felőrölték a szervezet egységét. 1818-ban a magyar és rác tagok különváltak, a német ajkúak pedig megalakították a német szabók céhét. Feltehetően Feldmayer Antalt is ennek a tagja volt egészen 1827-ig, amikor 20 mester önálló szűrszabó céhet hívott életre. Az első céhmesteri tisztséget a rangidős Németh Mártonnak ajánlották fel, aki azonban hajlott korára tekintettel nem fogadta el a megbízást. Végső választásuk id. Feldmayer Antalra esett, így egy évre ő lett az újonnan alapított céh első mestere. (POZSÁR, 1912, 82–87; BÁLINT 1977, 367–368) Első házasságát 1786. február 26-án kötötte Czimegh Zsófiával Szegeden, melyből 1787-ben Anna nevű lánya született. Huszonegy éves felesége 1788-ban váratlan hirtelenséggel

elhunyt. Ugyanabban az évben másodjára nősült, ekkor Straiczman Klárát vette feleségül. Kilencévi házasságuk alatt három gyermekük született.²⁸ 1797. február 2-án id. Feldmayer Antal harmadízben kötött házasságot, ekkor Sümeghi Teréziával, aki élete végéig hú társként segítette.²⁹ Kapcsolatukat bő gyermekáldást kísérte.³⁰ A második és harmadik házasságból is született Károly nevű fiú, feltehetően az első korán elhunyt. A Feldmayer család ezen generációjánál tagozódott a férfiak foglalkozása három szakmára.

Feldmayer Ignác egyedülként vitte tovább apja szűrszabó³¹ mesterségét, ugyanakkor elhunytakor már szappanfőző mesterként említi a sajtó. (PESTI NAPLÓ 1859.05.14, 1) Felsővárost a török idők óta a „vizenjárók” mellett tímárok is lakták, ahol a Tisza közelsége a nyersbőr kidolgozásához szükséges vizet folyamatosan biztosította. E foglalkozás valamikori jelenlétére utal a Tímár, illetve a már megszűnt Varga (ma Rom, illetve Tímár) utca, Vargák tava elnevezés is. (PÉTER 1974, 348) Károly és János tímárságára jó magyarázat lehet Juhász Antal következtetése, mely szerint: „A családban később tímármestereket találunk, ami könnyen érthetővé válik, ha tudjuk, hogy a mészárosoknak a levágott állatok bőréből nagy készletük halmozódott fel. Ez a kedvező adottság vezethette valamelyik Felmayert a tímár mesterség elsajátítására.” (JUHÁSZ 1963b, 145) Szűrszabó már volt a Feldmayer családban, új foglalkozást a képfestő és a tímár jelentett, melyek könnyen közös nevezőre hozhatóak:

25 Ferenc József: 1760-(?), Antal: 1761-1831, Erzsébet: 1763-(?), Rozália: 1765-(?), Anasztázia: 1771-1847. Elérhetőség: Hungary, Catholic Church Records 1636-1895, <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:X6G2-4YF>. <https://www.familysearch.org/tree/person/sources/LWJJ-G1Y> (keresztelési anyakönyvek), letöltés: 2023.02.15. Ferenc foglalkozásáról nem áll rendelkezésre levéltári dokumentum, illetve az 1828-as összeírásban sem szerepel.

26 Elérhetőség: Hungary, Catholic Church Records 1636-1895, <https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CS54-R39G-Y> (halotti anyakönyv), letöltés: 2023.02.27.

27 MNL CSML KL IV. A. 1010. Az 1828. évi Országos összeírás Szegedi Bizottságának iratai.

28 1791: Teréz, 1792: Julianna, 1795: Károly. Elérhetőség: Hungary, Catholic Church Records, 1636-1895, <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9398-NS9WVQ?cc=1743180&personUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AX6PQ-C31>, letöltés: 2023.01.15.

29 Elérhetőség: <https://familysearch.org> (Hungary, Catholic Church Records, 1636-1895, letöltés: 2023.01.10).

30 Antal: 1798-1873, Károly József: 1800-1870, Rozália: 1802-(?), Zsófi: 1805-(?), Ignác: 1807-1858, Franciska: 1811-(?), István: 1813-1888, János: 1816-1904, Klára: 1820-1820. Elérhetőség: Hungary, Catholic Church Records, 1636-1895, <https://www.familysearch.org/tree/pedigree/landscape/LWJF-ZBF>, letöltés: 2023.02.17. Családfa Kohlmann Ferenc magángyűjteményéből.

31 MNL CSML KL IV. A. 1003.a. 2250/1830. sz. határozat. Feldmayer Ignác szűrszabó mester polgárságért esedezik. Kohlmann Ferenc által rendelkezésre bocsátott Felmayert családfa.

Születés (év)	Keresztnév	Foglalkozás	Egyéb információ
1798	Antal	kétfestő	első kétfestő a családban később gyáros Szegeden
1800	Károly József	némettímár	első (dokumentált) tímár a családban
1807	Ignác	szűrszabó	generációjában egyedüli szűrszabó
1813	István	kétfestő	később gyáros Sz. fehérváron
1816	János	némettímár	-

1. táblázat: id. Feldmayer Antal és Sümeghi Terézia fiai, foglalkozásuk (szerző összeállítása)

mindkettő mesterség bőséges vizet igényelt munkafolyamatai során, ami Felsővároson a Tisza közvetlen közelségében adott volt.

Feldmayer Antal polgárként először Anna lányának 1787-es keresztelési anyakönyvében tűnt fel.³² Az 1800-as évtől id. Feldmayer Antal a választott község tagja,³³ emellett ettől kezdve 28 éven keresztül látta el a felsővárosi templom gondviselői tisztségét, amikor az egészségi állapota miatt lemondásra kényszerült.³⁴ (KONRÁD 1830, 13) Ingatlanvásárlása is ehhez az évhez kötődik: Szeged városától 1800-ban megvásárolta a Kis-Tisza utca és a Vargák tava³⁵ környékén elfekvő 900 négyszögöles mocsaras telket, melyet feltöltve lakóház- és műhelyépítésre hasznosított. (HABERMANN 1992, 78; BÁLINT 1977, 320) 1813-ban a családot katasztrófa sújtotta. Egy

kigyulladt felsővárosi házról tovaterjedő tűz következtében házuk megsemmisült, a Feldmayer család életébe emiatt hosszú évekre szegénység költözött. (GELLÉRI 1887, 149)

A napóleoni háborúkat követő gazdasági válság a Habsburg birodalom, benne a magyar lakosság megélhetési körülményeinek érezhető romlását idézte elő, amit az 1817-es pénzügyi krízis tovább mélyített: a forgalomban lévő papírpénz drasztikus leértékelése és az adóterhek növelése következtében tovább süllyedt a társadalom közép- és alsó rétegeinek életszínvonala. Mindezek után beköszöntött a szabadversenyes kapitalizmust megnyitó 1825-ös nemzetközi gazdasági válság.

A 19. század első évtizedeire a Szegedre betelepült zsidó kereskedők száma és súlya a helyi kereskedelemben jelentősen megnőtt a tradicionális rác és német kereskedők rovására. A régi kereskedelmi kar már nem tudott kellő hatékonysággal fellépni az érdekeiket veszélyeztető zsidókkal szemben, ezért 1822-ben új, céhszerűen működő kereskedelmi testületet hoztak létre. (REIZNER 1900, 498–499) Az alapítók között találjuk Feldmayer Antal szűrszabó mestert és fiát, ifj. Feldmayer Antalt. (JENŐFI 1932, 43)

Az 1828-as szegedi összeírás szerint id. Feldmayer Antal negyedosztályú szűrszabó (gausapearius) iparos, aki a szakmabéli átlagnak³⁶

32 Elérhetőség: Hungary, Catholic Church Records, 1636-1895, <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9398-NS9W-RH?cc=1743180>, letöltés: 2023.10.17.

33 Mivel édes Atyám idősb. Feldmayer Antal, aki már 30. esztendeje, hogy az Ns. Választott Község tagjává lett, e Ns. Város Polgári ifjaival él...” MNL CSML KL IV. A. 1003.a. 3748. sz. kérvény. Feldmayer Ignác polgárságért esedezik. (1830.12.13.)

34 MNL CSML KL IV. A. 1003.a. 9749/5614. Feldmayer Antal id. lemondási kérelme.

35 Vargák tava ~ Cigánytó. „Eza Sándor révéből kiszakadó ér a felsővárosi templom előtt húzódott a Dugonics-erdőig. A templom melletti részéből a Vargák tava keletkezett, a mai Bihari és Tó utca táján pedig a cigányfenék, a Cigánytó. Az 1913-i adat a Bihari, a Tó és a Liget (ma Dankó Pista) utcák között elterülő üres telekkel azonosítja.” (PÉTER 1974, 141.)

36 A kimutatás szerint a 15 szegedi szűrszabó mester 19 legényt alkalmazott. (EPERJESSY 1982, 167)

megfelelően 1 fő legényt alkalmaz. A kimutatás az 1.058 fő szegedi iparost a becsült jövedelmeik alapján 1-5 osztályba sorolta, utóbbiba a leg-alacsonyabb jövedelemmel/vagyoni háttérrel rendelkezőket rögzítették. Id. Feldmayer Antal a második legnépesebb osztályt (4.)³⁷ képviselte, amely első ránézésre átlagos jövedelemre/vagyon nagyságra enged következtetni. Ezt részben cáfolja az összeírásból kinyerhető statisztika, mely szerint az őt megelőző 1-3. osztályba mindössze 56 főt soroltak. Tovább nehezíti értékelhető következtetés levonását id. Feldmayer Antal vagyoni-jövedelmi helyzetéről, hogy az 1828-as összeírás adatait (jövedelmek és adóköteles ingó/ingatlan vagyontárgyaik) becslés és az adózók bemondata alapján rögzítették. A 19. század másfél évtizedének kedvezőtlen gazdasági eseményei, valamint a Feldmayer családot ért 1813-as katasztrófa ellenére Habermann Gusztáv szerint Feldmayer Antal szűrszabó meggazdagodott, nagy és fényes házat vitt, lakását fényűzően rendezte be. (HABERMANN 1992, 78) Feldmayer Antal 1827-ben végrendelkezett, melynek Szeged városát érintő részének végrehajtásával Aigner József és Szűts János „tanácsbéli urakat” bízták meg. 1831. augusztus 10-én hunyt el³⁸ és a végakaratóban foglaltaknak megfelelően a szegedi ispotály részére 25 forintot hagyományozott.³⁹

ifj. Feldmayer Antal képfestő és generációja – kezdetek

Feldmayer Antal szűrszabó hat fiúgyermeke közül az 1798-as születésű Antal volt a legidősebb. Szülei az elemi elvégzését követően a szegedi piarista gimnáziumba íratják be. Tanulmányainak az 1813. június 1-én bekövetkezett felsővárosi tűzvész vetett véget. A tűz a minoriták zárdája környékén lobbant fel, mely az erős szél következtében a

Tisza partjáig terjedve kíméletlenül elpusztított minden útjába eső épületet. Így pusztult el számos lakóház, a sópajták, a felsővárosi rác templom⁴⁰ és a fahíd egyes elemei is elhamvadtak. A hidat és a templomot később újjáépítették. (REIZNER 1899, 24 és 1900, 31; PÁLINKÓ 2013, 15) Az 1813-as év a sok viszontagság mellett jóval is szolgált: fiúgyermekkel áldotta meg a Feldmayer családot. Megszületett István, aki évtizedekkel később Székesfehérváron a képfestést elsőként gyári színvonalra emelte.

1816-ban hat hónapon keresztül újabb természeti katasztrófa sújtotta Szegedet, köztük Felsővárost, melyről Vedres István tudósítása maradt fenn: „Éjjel is, nappal is gyakran félre verik a harangot, s ezerként szaladnak az emberek a városból a töltések veszedelme meggátlására. [...] Kevés híja volt, hogy a vár kapuján és a körbástya ablakán a víz be nem ömlött a várba s innen a városba. A szivárgó víz azonban a laposabb helyeket s egész utcákat így is elborította. A víz több mint ezer házat eláztatott, melyek mind megroskadtak és csak nagy költséggel voltak helyreállíthatók.” (FIALA 2008) A Feldmayer család életét a természeti katasztrófák mellett a napóleoni háborúkat követő válság és elhúzódó pénzügyi krízis is nehezítette. Ennek ismeretében logikus lépésnek tűnik, hogy id. Feldmayer Antal a piarista gimnázium hatodik osztályát követően Antal fiát kivette a „hasznot nem hozó” tanítástól és képfestő inasnak szegődött. A három évig tartó inaséveket követően mestere – Egédi – indítványozta a felszabadítását, majd legénnyé avatták. A céhszabályok minimum három évig tartó külföldi vándorlást határoztak meg, melyet Németországban és Franciaországban, utóbbiban évekig Elzászban töltött el. (GELLÉRI 1887, 149)

Valószínű, hogy a tímárlegény János öccséhez hasonlóan a kötelezőnél hosszabb ideig (4-5 év) töltötte vándoréveit az említett két ország iparilag fejlettebb régióiban. (BÁLINT 1977, 320) Mesterré avatását követő indulásáról Gelléri Mór így ír: „1824-ben kezdte el mesterségét

37 A 4. osztályba 132 fő iparos mestert soroltak. (EPERJESSY 1982, 187)

38 Elérhetőség: Hungary, Catholic Church Records, 1636-1895, <https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C33T-F9TX-H> (Halotti anyakönyv), letöltés: 2023.05.01.

39 MNL CSML KL IV. A. 1003. a. 2341/1832 (3708) sz. határozat. Feldmayer Antal végrendelkezésének végrehajtása.

40 A templomot (korabeli szóhasználatul „kiscerkó”) a felsővároson letelepedett jómódú görög kereskedők a mai Kálmány Lajos utca déli végén (Pálinkó Máté szerint a kiskörút és Maros utca találkozásánál) építették fel Szent Mihály és Gábor arkangyalok tiszteletére. (REIZNER 1900, 31)

önállóan gyakorolni, de bíz az nagyon szegényes volt. Mindössze 300 váltó forinttal rendelkezett.” (GELLÉRI 1887, 150) A kezdés évének helytállóságát a Szeged szab. kir. város 1850. március 22-i tanácsi ülési jegyzőkönyve is alátámasztja: „A kívánt bizonyítvány oly formán, hogy Feldmayer Antal, mint helybeli születésű, 25 évek előtt e városban festő műhelyt nyitván...”⁴¹ A felsővárosi kékfestő műhely beindításáról – alapterület, alkalmazotti létszám, eszközök – nem rendelkezünk pontos adatokkal. A helyi sajtó szerint Feldmayer Antal kékfestő mester indulását a képzett munkaerő hiánya nehezítette: „Segédei, kivált kezdetben, tudom külföldiek valának, kiket csak kedvező föltételek alatt lehetett ide-édesgetni...” (SZEGEDI HÍRADÓ 1859. TAVASZUTÓ 26) A Feldmayer kékfestőműhely indulásáról további tájékoztató információval szolgálhat a vidéki konkurens kékfestőműhelyek induláskori állapotának vizsgálata.

Időben hozzá legközelebb az óbudai **Spitzer Gerzson**, Goldberger Sámuel⁴² gyermekkori barátja állt. Spitzer Gerzson 1825-ben vette át elhunyt apjától, a Brno környékéről származó Spitzer Mórictól jól prosperáló kelmekereskedését. Apja korábban nem támogatta fia kékfestő üzem alapítási elképzelését, mondván az osztrák, cseh és helyi – Goldberger Ferenc – fejlett konkurencia túl nagy üzleti kockázatot jelentene számukra. 1826-ban Spitzer Gerzson a Dunától 200 méterre, a mai Lajos utcán (akkor Hauptgasse) lévő üzletházuk udvarán alakította ki műhelyét, mely három csávagödörrel, kettő nyomóasztallal és egy szárító fatoronnyal kezdte meg működését. Műhelye kezdetben egy indigómestert és 5 fő segédet alkalmazott. Majd egy évtized telt el, amikor termékeivel iparkiallításon először megjelent – 1834: Első Pesti Műkitétel, illetve vállalkozása forgalmának bővítése céljából Pesten üzletet bérelt a mai Sas (akkor Drei Rappengasse) utcában. (GESZLER DR. 1976, 17–18, 21–23)

41 MNL CSML KL IV. B. 1107.a. 1919/1850. sz. határozat. Feldmayer Antal kérelme bizonyítvány kiadásához festőmesteri címének váltótörvényszéki bejegyzéséhez.

42 Az egyik leghíresebb óbudai, később piacvezető kékfestő dinasztia 2. nemzedékének kiemelkedő tagja.

Felmayer Antal öccse, a tizenöt évvel fiatalabb **István** 1845-ben nőül vette Mutz Juliannát, a székesfehérvári Sáfrán József kékfestő megövegyült feleségét, ezzel az évtizede működő

2. kép: Festő kipák a pápai Kluge kékfestő műhelyben, 2022
(Gróf Esterházy Károly Múzeum-Pápa.
Felletár Zsolt felvétele)

fehérvári műhely az irányítása alá került. Az 1830-ban alapított kisüzem értékesebb eszközállományát 1845-ben egy lóhajtó mángoló⁴³ és négy festő kipa⁴⁴ alkotta, melyet Felmayer István 1 festőlegény és 2 paraszti származású ifjú alkalmazásával működtetett. (ANYAGI ÉRDEKEINK 1872.05.19, 87–88)⁴⁵

43 A textilanyag vasalását, simítását és fényesítését végző berendezés, melyet a kezdetekkor kézi erő, majd igásló, a technika fejlődésével és a festőüzemek tőkeerejének növekedésével később gőzgép hajtotta. Működéséről részletesebb leírás található Méri Edina „A lójárgányos mángorló” c. tanulmányában. (MÉRI 2002, 5–12)

44 Földbe süllyesztett dézsa, festőkád.

45 Felmayer István visszaemlékezése.

Név	Foglalkozás	Adós kategória	Alkalmazott se- géd/ legény (fő)	Kezdő időpont
Joannes Adler	tinctor	III.	2	1810: felvétel a Pozsonyi céhbe
Agedius Kapfelsperger	tinctor	V.	0	1811: felvétel a pozsonyi céhbe
Joannes Auer	tinctor	IV.	0	n.a.
junior Anton Feldmayer	tinctor	IV.	2	1824: tevékenység kezdete

n.a. = nincs adat

(MNL CSML KL. Az 1828. évi Országos összeírás)

2. táblázat: Szegedi képfestők adósbesorolása és foglalkoztatotti létszáma (1828)
(szerző összeállítása)

A fentiekén túl, nem ismételve a korábban bemutatott képfestők – Goldberger, Kánitz, Grün és Deutsch, stb. – vállalkozásának indulását, nehezen fogadható el Reizner János megállapítása: „Felmayer Antal külföldi tapasztalatok után képfestő üzletét 1826-ban már gyári színvonalra emelte s fehér babos festésű vásznai országos kelendőségnek örvendettek.”⁴⁶ (REIZNER 1900, 491) Véleményével a történetírók egy jelentős része a mai napig egyetért, azt korrekció nélkül közli. Kisebb szakmai finomítás olvasható a *SZEGED TÖRTÉNETE* várostörténeti monográfia 2. kötetében: „Felmayer műhelyét 1826-ban külföldi tapasztalatok alapján a kor hazai színvonalán már „gyári” szintre emelte.” (FARKAS 1985, 371)

A „kor hazai színvonalán” kifejezés a magyar gyáripár elmaradottságára utal: tizenégy évvel később Pest-Budán tizennyolc gyárnak kikiáltott manufaktúra, illetve kisebb részben privilegizált gyár működött. A gyári kiváltságot kérvényezni kellett, amit például az óbudai Goldberger család 1841-ben nyújtott be Pest vármegyéhez. A Helytartótanács döntése alapján a kiváltságot megkapta, mivel az előírt 50 ezer

forint éves forgalom helyett üzeme feldolgozott anyagköltsége éves szinten elérte a 199.998 forintot, valamint az alkalmazotti létszáma a minimálisan meghatározott 20 fő helyett 109 fő volt. (DR. GESZLER 1984, 25) Szeged az 1830-as években még a preindusztriális korszakát⁴⁷ élte. Ez alól egyetlen kivétel Karl Kilian bécsi kereskedő 1839-ben Alsóvároson felépített, gőzerőre alapozott szeszgyára volt, mely 20-30 fő alkalmazottat foglalkoztatott. A fabrika (gyár) a fejlett technológia ellenére tíz évet sem élt meg az alapító (közvetett) irányítása mellett, és a következő tulajdonosok/bérlők sem tudták felvirágoztatni. (FELLETÁR 2019, 151)

Kanyarodjunk vissza egy fontos esemény kapcsán az indulás évéhez. 1824. július 18-án Feldmayer Antal Ó-Kanizsán házasságot kötött

46 Hozzá hasonlóan nem pontos Geszler Ödön megállapítása sem, mely szerint Felmayer Antal képfestő műhelye alapításakor 3 fő modellvésőt és 25 festőlegényt alkalmazott. (GESZLER, 1976, 16) A nem teljes körűen közölt adatokat Fényes Elek 1857-ben tette közzé, így azoka Felmayer manufaktúra ’50-es évekbeli fejlettségét mutatják. (FÉNYES 1857, 252)

47 Az 1839/1840. évi adóösszeírásban Kilián Károly mellett gyárosként tüntették fel: Götz János szikso- és szappanfőzőt, Konrád Keresztély vatta és paplangyárost, Zseravitz János szódagyárost, Gábrriel János szeszgyárost, Sandhaus János szikso- és szappangyárost, Poltner József ecetfőző gyárnokot, Magletter Izsák szeszgyárost, valamint a tevékenységük megjelölése nélkül: Fogel Jakabot, Szűts Mihályt és Nagy Pált. (MNL CSML KL IV. A. 1011. Szeged város adószedőinek iratai 1839-1840) Utóbbival asztalos mesterként találkozhattunk a korabeli sajtóban. (HÍRNÖK 1839.02.18.) Az összeírásban feltüntetett besorolásuk ellenére e vállalkozások többsége fejlettsége alapján – éves forgalom, dolgozói létszám, műszaki/gépesítettségi színvonal, munkamegosztás és specializáció, stb. – inkább manufaktúrának tekinthető, mint gyárnak.

[fő]

Bázisév (forrás)	Mester	Legény	Inas	Összesen
1819 (Restaurációs jelentés, 1819)	2	5	1	8
1828 (Országos összeírás, 1828)	4	4	n.a.	8
1830 (Restaurációs jelentés, 1830)	4	7	1	12
1830 (Reizner János)	4	10		14
1844 (Juhász Antal, 1963)	3 ⁵³	21	6	30

(Eperjessy 1982; Juhász 1963b)

3. táblázat: Szegedi képfestők számának változása (1819–1844)
(szerző összeállítása)

Kiss Viktóriával.⁴⁸ Házasságukból kilenc gyermek született, akik közül hat élte meg a felnőtt kort.⁴⁹

Feldmayer Antal felsővárosi képfestő műhelyéről az első értékelhető adattal az 1828-as évről rendelkezünk, mely az Országos összeírásból származik.

Négy évvel a tevékenysége megkezdését követően (1828) Feldmayer Antal 2 fő legényt alkalmazott.⁵⁰ Ez nem meglepő, sőt még kedvezőnek is mondható, ha Szeged iparosainak korrigált⁵¹ számát (1.002 fő) az általuk alkalmazott legények számához viszonyítjuk (405 fő).⁵² Az 1828-as

összeírás nem teljes, mivel nem rögzítette az inasok számát. A hiányosság a két évvel későbbi restaurációs jelentés adatbázisával korrigálva áthidalható, így a létszám a valóshoz közelíthető.

Ha azzal a valósággal feltehetően kevésbé tükröző feltételezéssel élünk, hogy 1830-ban a 4-6 fő legény/inas létszám növekedése kizárólag Feldmayer Antal vállalkozásánál következett be, a műhelyében foglalkoztatottak száma akkor sem haladná meg a 6-8 főt. Ez alapján, valamint az általuk előállított áruk értékét tekintve is, műhelye fejlettsége messze elmarad a gyári fejlettséget tükröző kritériumoktól. Figyelemmel az 1825-ben felerősödő gazdasági válságra és ennek következtében fellépő vásárlóerő csökkenésre, Feldmayer teljes foglalkoztatotti létszáma 1826-ban nem haladhatta meg a 3-4 főt. Ez a dolgozói létszám még nem tette lehetővé a képfestő műhely termelési folyamatának különböző munkafázisokra⁵⁴ bontását oly módon, hogy a foglalkoztatott legény vagy inas a termék elkészítésének csak egy fázisánál működött közre – kivétel volt ez alól a mintázás és dúckészítés. Emiatt a dolgozók specializációja,

48 Elérhetőség: Hungary, Catholic Church Records, 1636-1895, <https://www.familysearch.org/tree/pedigree/landscape/G7HL-B8Z>, letöltve: 2022.07.23. (HABERMANN 1992, 78–80)

49 Anna: 1825-1900, Antal (szegedi kereskedő, likörgyáros): 1826-1895, Ferenc (schwechati gyáripáros): 1828-1898, Viktória Ágnes: 1831-1866, Zsófia Zsuzsanna: 1832-?, Emília Karolina: 1836-1871. (lásd 49. lábjegyzet) https://www.biographien.ac.at/oeb/oebl_F/Feldmayer_Franz_1828_1898.xml, letöltés ideje: 2021-05-20.

50 Az 1828-as adóösszeírás szerint Pesten 3 fő kelmefestő 7 legényt (segéd) alkalmazott. A budai kimutatásban nem található képfestő/kelmefestő azon iparos csoportban, melynél a segédek száma kétszerese a mesterekének. (NAGY 1975, 331) Ebből az összegzésből kimaradtak a képfestés fellelvárának számító óbudai képfestők – Goldberger, Kanitz, Grün és Deutsch, Boskovics, Spitzer, Finaly – és műhelyeik, lásd 53. lábjegyzet. (szerző)

51 Levonásra került a szekeres és hajósgazdák összesített száma, akiket szerencsésebb a szállítmányozáshoz/kereskedelemhez sorolni, mint az iparosok közé.

52 Összehasonlításképp: az 1828-as Pest-Budai összeírásban az óbudai képfestők között a legmódosabb Boskovics Herschel másutt Hirschl – volt, aki Goldbergerékhez hasonlóan 8 fő segéddel dolgozott. A kevésbé tehősékek 3-4 fő legényt alkalmaztak. (DR. GESZLER 1984, 20)

53 Wiedermann József, Auer János, Feldmayer Antal. (Nem tudni mi történt időközben Adler Jánossal, aki 1848-ban Szeged város képviselő testületének tagja és csak évekkel később, 1852/1853-ban hunyt el.)

54 Vászón előkészítése festésre (kifőzés) → szárítás → keményítés → mintázás (tarkázás) → festés hideg vizes indigócsárával feltöltött kipában (kúpában) → gátlószer eltávolítása: kénsavas-sósavas oldatban, savazó kádban → öblítés → szárítás → vasalás/simítás és fényezés: mángorlás, később kalanderezés → csomagolás

a munkamódszer finomra hangolása sem alakulhatott még ki. Ezek hiányában Feldmayer vállalkozása 1826-ra még a manufaktúra szintet sem érte el. Fejlődését a fizetőképes kereslet visszaesése mellett alacsony tőkeellátottsága is hátráltatta. Ezt az elméletet támasztja alá Feldmayer Antal 1828-as negyedosztályú adóbesorolása is. Minőségi változás majd csak az 1830-as évek második felére következett be, ami gazdasági, család- és várostörténeti események szinergiájának eredőjeként alakulhatott ki.

A reformkori Szeged lakosságának körülbelül egynegyedét a teljes jogú – cívis, concivis, Bürger, Mitbürger – polgárok tették ki, akik közül a legnagyobb csoportot foglalkozásukra nézve a céhes szakmákból kikerült mesteremberek alkották. Kicsit szerényebb volt ez Felsőváros esetében, ahol a polgárok aránya a lakosság 12%-át érte el. (MARJANUCZ 1998, 216–217) Feldmayer Antal Károly öccsével együtt 1826-ban sikerrel folyamodott polgárságért.⁵⁵ Kilenc évvel fiatalabb Ignác öccse 1830-ban kérvényezte a polgárjog megszerzését.⁵⁶ A család reformkori haladó szellemiségét a következő rövid történet jól szemlélteti. 1827-ben a szegedi privilegizált tímár cég Feldmayer Károly tímár mestert feljelentette, mivel „Deutsch Salamon zsidónak fiát inasnak fogadta.” A városi tanács Deutsch Ábrahámot salamoni döntéssel a tímár mesterség megtanulásától nem tiltotta el, a tímár cég kérelmét így elutasította.⁵⁷

Feldmayer Antal kékfestő mester tevékenysége indulásakor a szegedi kötélverő vegyes cég tagja. Az 1743-ban alapított, 1806-ban megújított cég vegyes céggé alakulásának időpontjáról nem áll rendelkezésre dokumentum. (DR. GYŐRIVÁNYI 1980, 55) Az átalakulás időpontjának becsléséhez támpontul szolgálhat, hogy a Szegeden regisztrált (1824) négy kékfestőmester közül Adler János és Kapfelsperger Egyed 1810-ben, illetve 1811-ben nyertek felvételt a pozsonyi festőcéhbe. Domonkos Ottó kutatásai szerint az 1817-1819-es időszakban még volt(ak) szegedi

festőmester(ek) a pozsonyi cég kötelékében (DOMONKOS 1961, 211). Auer János legalább 5-7 évvel korábban indíthatta műhelyét, mint Feldmayer Antal (1824) kékfestő. Ennek alapján a vegyes céhhé alakulás⁵⁸ legkorábban valamikor az 1810-es évek végén/'20-as évek elején történhetett meg.⁵⁹ A szegedi kékfestők így függetleníteni tudták magukat a pozsonyi cég lassú, érdekeiket kevésbé figyelembe vevő döntései alól. Bár a kötélverő és vászonfestő szakma kapcsolódó kézműipari ágának tekinthető (fonó- és szövőipari termékek feldolgozása), egymás érdekszféráit nem sértették. (SANDA 2022, 75) A szegedi kötélverő cég egyébként 1818-ban kérvényezte a régi céhlevél megújítását. Az új céhlevélhez valami okból már nem jutottak hozzá, de korábbi szabadalmuk alapján továbbműködtek, félig-meddig illegálisan, de céhszerűen, amit a városvezetés tolerált. (EPERJESSY 1982, 172)

Feldmayer István inaséveit Antal bátyja szegedi műhelyében töltötte, majd tizenhét évesen (1830) szabadult. Vándoréveinek fő útvonala az indulást követően német nyelvterületeken keresztül vezetett: Pest, Mannheim, Mainz, Lübeck, Hamburg, Nussdorf. (SZÉKESFEHÉRVÁR ÉS VIDÉKE 1888.11.15, 1)

Kézműiparból manufaktúra

Az európai gazdasági fellendülés, az örökös tartományokban beinduló ipari forradalom a magyar mezőgazdasági áruterelés bővüléséhez vezetett.

58 Az 1819-es restaurációs összeírás Szegeden 7 kötélgyártó mestert és 11 legényt, valamint 2 festő mestert és 5 legényt vett nyilvántartásba. 1830-ra a kötélverők és kékfestők közötti arány 6 mester, 5 legény, illetve 4 fő festőmester 7 fő legényre változott, ami elméletileg még erősebb érdekérvényesítést tett lehetővé. (EPERJESSY 1982, 167–168) Vegyes céhek alapítását Magyarországon, illetve a meglévő céhek átalakulását vegyes céhhé az 1805-ös és 1813-as céhrendelet gyorsította.

59 Ugyanebben az időszokban alapították, illetve alakult át vegyescéhhé (a teljesség igénye nélkül): Versec (1817), Apatin (1817), Abaújszántó (1818), Nagykikinda (1819), Németszentmiklós (1821), Monostorszeg (1823), Zombolya (1823), Svedlér (1823), Pelsőc (1824), Bács (1828), Csantavér (1829). (DOMONKOS, 1961, 216–217)

55 MNL CSML KL IV. A. 1003.a. 2749/1826. sz. határozat. Ifj. Feldmaer Antal festő és Feldmaer Károly tímár polgárságért esedezik.

56 MNL CSML KL IV. A. 1003.a. 2250/1830. sz. határozat (1831.01.04.)

57 MNL CSML KL IV. A. 1003.a. 2072/1827. sz. határozat.

A '20-as éveket végigkísérő dekonjunktúra az évtized végére lecsendesült, majd ezzel együtt a gabona, és a fő kiviteli forrást képező gyapjú ára ismét emelkedni kezdett. A mezőgazdasági árutermelés expanziója eredményeként gyorsuló vásárlóerő a tömegigényeket kielégítő textiliparra – többek között a karton- és kékfestő manufaktúrákra is – ösztönzően hatott. (FÓNAGY 2005, 54)

Az 1830-as években a több generációs vászonfestői hagyományokkal bíró Kluge család pápai ágának másodi nemzedéke, **Karl Kluge** (1791-1838) kézműipari keretek között működtette kékfestő műhelyét, melyet halála után özvegye vitt tovább. (DOMONKOS-MÉRI-TÓTH 2005, 6–10) Manufaktúrává fejlesztése valamikor a '40-es évek közepére tehető, mely fia, Kluge Ferenc személyéhez köthető. Vállalkozása ekkor 3-4 mesterrel 5.200 vég⁶⁰ kelmét festett meg. (DOMONKOS 1961, 223)

Spitzer Gerzson óbudai kékfestő műhelye 1834-ben mutatta be először kiállításon (Első Pesti Műkitétel) termékeit a nagyközönségnek „Gerson Spitzers Kattungdruckerei in Alt-Ofen” cégtábla alatt. Vállalkozása szervezésében egyre nagyobb hangsúlyt kapott az értékesítési piac bővítése, melynek irányításával Johanna nővére fiát, Weisz Móricot bízta meg. Az 1838-as árvíz Óbudán március közepén tetőzött. Spitzer háza épen maradt, ellenben alapanyagai tönkrementek. Azonban helyett, hogy a textilanyagokat kielejtezte volna, rövid kísérletezés után rájött, hogy az alapanyagok hamuzsíros forró vízben kimosva újra hasznosíthatóvá válnak. Ezt a lehetőséget kihasználva több pesti-óbudai textilkereskedőtől selejtáron felvásárolta azok „tönkrement alapanyagát” és megfelelő kezelést követően extraprofittal értékesítette. A '40-es években üzeme a hagyományosnak mondható eszközök – pl. 25 indigócsáva-dézsza, 2 mángoló, 15 nyomóasztal – mellett már a legkorszerűbb

3. kép: Perrotin a pápai Kluge kékfestő műhelyben (Gróf Esterházy Károly Múzeum Fényképtára-Pápa, 576)

gépekkel – egy perrotinnal⁶¹ és egy cylinder-géppel – rendelkezett.

A technológiai folyamatban 60 fő munkás dolgozott egy fő kolorista és egy fő mintavéső bevonásával. A létszámot a művezető és könyvelő személye egészítette ki. Termékkörét mintázott pamut és lenvászon, valamint váll- és fejkendő alkották. 1842-ben a Goldberger családdal elmentében nem gyári privilégiumot nyer, hanem császári és királyi privilegizált nagykereskedői címet szerez. (GESZLER DR. 1976, 22–24) Annak ellenére, hogy a Spitzer-üzem a '40-es években gyári kiváltsággal nem rendelkezett, alkalmazotti létszáma, eszközállományának műszaki színvonala és termelési értéke alapján egyaránt gyári színvonalra fejlődött.

60 Szöveteknél a kereskedésben előforduló göngyöleg, melyben bizonyos meghatározott, de a szövet fajához képest nagyon is változó (20-40 m) hosszúságú kelme van. (A Pallas Nagy Lexikona)

61 Dúcnyomáson alapuló, szakaszosan működő nyomógép, mely óránként 80-90 méter textilt mintázott meg. A francia Perrot 1834-ben megalkotott gépe a kézínyomás gépesített formája, mely a 19. század második felében háttérbe szorította a kézínyomást az iparilag fejlett üzemekben. (1 nap alatt a 2-3 munkást foglalkoztató nyomógép 50 dolgozó kézimunkáját váltotta ki.)

Goldberger Sámuel a '30-as években a családi manufaktúra értékesítési piacának stratégiai fejlesztésébe kezdett. Országos képvisleti és raktárhálózatot épített ki, melynek részét képezte többek között egy bécsi lerakat és üzlet alapítása is. 1834-ben az Első Pesti Műkitétel kiállítójaként termékeire gr. Széchenyi István is felfigyelt, majd a kiállítást követően személyesen is meglátogatta óbudai üzemét, melyről igen elismerően nyilatkozott. Az 1838-as árvíz a földszinten kialakított műhelyeit napokra elárasztotta, ennek ellenére a katasztrófa megszűnését követő pár hét alatt az elszenvedett károkat megszüntették és a termelést újraindították. 1842-ben a 109 főt foglalkoztató, évi 199.998 forint értékű textilanyagot feldolgozó üzem gyárkiváltságot szerzett a Helytartótanáctól. (GESZLER DR. 1984, 28)

1833-ban Feldmayer Antal apja nyomdokaiba lépett: „Elhalt 18 választó polgárainknak üres helye szavazás útján töltetett be”. (HAZA 'S KÜLFÖLDI TUDÓSÍTÁSOK 1833.12.11, 370) Ezzel hosszú évtizedekre Szeged választott község tagjai közé lépett. A külső tanácsban, más városokhoz hasonlóan, meghatározó volt az iparosok és kereskedők aránya. Ez például az 1830-as tisztújítás során elérte az 54%-ot, mely az érdekérvényesítéshez megfelelő mozgásteret biztosított számukra. (EPERJESSY 1982, 196) A reformkori társasági életet szervező, olvasást népszerűsítő Szeged-belvárosi Kaszinó mintájára Réh János és Tary Pál ügyvédek 1837-ben kaszinót alapítottak Felsővároson („Felsővárosi Kis Kaszinó”), az ottani szerényebb körülmények között élő értelmiségiek és kevésbé módos iparosok számára. Az alapításban résztvevő hatvan részvényes között találjuk Feldmayer Antal kékfestő mestert. (DR. GERGELY, 1985, 714) 1841-ben mindhárom szegedi kaszinónál tisztújító szavazást tartottak. Felsővároson a legtöbb szavazatot Feldmayer Antal választott polgár kapta, mellyel a felsővárosi kaszinó elnökévé választották. (DR. CZIMER 1929, 28)

Az '30-as évek gazdasági fellendülése, a fizetőképes kereslet növekedése és a divat folyamatos változása Feldmayer Antal kékfestő műhelyére is ösztönzőleg hatott. Évtizedes működésének profitját tovább gyarapította

az apja elhunytát követően örökölt vagyónrész. Feldmayer Antal kékfestőműhelye Felsőváros azon szegletében fejlődött manufaktúrává, ahol nagyapja, Karl Feldmayer az 1750-es években házat vásárolt és letelepedett: A Tímár u. (ma Festő u.) - Kistisza (ma Maros) - Kálmán (ma Kálmány Lajos) találkozásánál. (JUHÁSZ 1963b, 148) Feldmayer Antal a ház földszintjén műhelyeket és raktárt rendezett be, legényeknek szállást, munkavezetőknek lakást alakított ki. Az udvari kerek épületben a festéshez szükséges medencéket helyezte el, fölöttük a csigás felvonó gépezettel.⁶² (DR. CZIMER 1929, 169)

A '30-as évektől Feldmayer a pamutkartonok festése és árusítása⁶³ mellett festékek és eszközök kereskedésével is foglalkozott. Elsődleges vevőkörét dél-alföldi festőműhelyek alkották.⁶⁴ „A fehérvári Felmayer család őseinek, Felmayer Antalnak pedig Szegeden már ekkor kiterjedt festék- és indigógyártó üzeme volt, mely később szintén festett és nyomott pamutszöveteket hozott forgalomba⁶⁵...” (MAGYAR TEXTILTECHNOLÓGUSOK LAPJA 1932.11.19, 1-2)

Lehetett-e Feldmayer Antalnak festékgyártó üzeme? Katona Mihály Dénes (Dienes)⁶⁶ a növények honosításával is foglalkozó piarista pap figyelmét még egyetemi tanára, Mitterpacher Lajos professzor hívta fel a hazai

62 A Giba-féle térképen Feldmayer Antal ingatlanját két kék pont jelzi.

63 Szegeden a heti vásárok és öt országos vásár mellett, az újszegedi, az évi négyszer megrendezett hódmezővásárhelyi, a három szentesi, a négy csongrádi és öt dorozsmai országos vásáron terítette áruit. (POZSÁR 1912, 58)

64 „Feldmayer Antal szegedi kartonfestő a dologház-ügy lelkes szószólója, aki Szegeden oly időszakban kezdé mesteriségét, midőn a festők ott úgy szólván alig élhettek, s ő ezen iparágat azon vidéken oly virágzásra vivé, hogy már most számos festők ő általa láttatják el magokat indigóval, s műszerekkel, valamint festeni való vászon- és pamutszövetekkel is.” (KOSSUTH 1843, 16)

65 Kátai Andor: A magyar textilipar fejlődése az utolsó 100 évben. (Előadás a Magyar Textiltechnológusok Egyesületének 1932. november 22-én tartott választmányi ülésén.)

66 Katona Mihály Dénes (Dercsika, 1782-Sátoraljaújhely 1874) bölcséleti doktor, piarista áldozópap és tanár, növénynemesítő. https://hu.wikipedia.org/wiki/Katona_Mih%C3%A1ly_D%C3%A9nes, letöltés: 2023.04.08.

4. kép: Giba-féle térkép felsővárosi részlete, Szeged 1842 (MNL CSML KL XV. 1.)

festőcsülleng⁶⁷ (*Isatis tinctoria*) indigópótlóként történő alkalmazásának lehetőségére. Katona Dienes a csülleng hazai termesztésében lehetőséget látott az indigó (*Indigofera Tinctoria*) importjának kiváltására: „... *a magyar nemzet a kék öltözetet szereti és hogy csak egy szegedi festő, Felmayer Antal, amint magától hallottam, évenként 30 mázsa indigót⁶⁸ festett el, ama pénznek sokaságát, melyet e festékért kiadunk... Mert ha a nálunk évenként elfesteni szokott indigó mennyiségét 30 mázsánál csak százszorta vettyük is többre, elfogy nálunk*

3000 mázsa indigó évenként, melynek ára közel 2.000.000 pengő forint⁶⁹” (KATONA 1838, 29) Katona három különböző időszakban is tanított Szegeden, melyek közül '30-as évtizedben Felmayer Antallal szorosabb kapcsolatba került. Ugyanebben az időszakban a festőcsülleng termesztésével⁷⁰ is megpróbálkozott: Röszkén 1835-ben 800 csülleng bokrot ültetett, melyekből indigófestéket állított elő. (FÜR-PINTÉR 1988, 113–116) A kész festéket aztán közismert és szakavatott személyekkel véleményeztetett: „*A füvem kék alakját megkémlelte és javallotta T. Schuszter János úr a m. kir. egyetemen a chemia professora [...] Javallotta Kropf Ferenc*

67 A korai középkortól kezdődően az európai festők egyik legfontosabb festőnövénye a kék színt adó csülleng volt, amiből golyókba formált, szárított festékanyagot állítottak elő francia és tübingiai területeken. Egyeduralmát az Indiából származó szintartó és jobb minőségű indigó törte meg, mely a 17. századtól végleg átvette helyét. (Kékfestő Múzeum, Pápa)

68 Ugyanígy 30 mázsa indigót használt fel Finaly Simon óbudai festőüzeme az 1825-ös indulás évében. (TEXTILIPAR 1934.09.17.)

69 Ez átszámítva – óvatos becsléssel – Felmayer Antal műhelyére, éves szinten 18-20 ezer pengő forint festék költséget jelent. (szerző)

70 „*A nagy Tsüllenget minél előbb közhaszonra akarván szaporítani, ugyan Szegeden valami 800 bokrot neveltem sovány, de mélyen megművelt földben.*” (KATONA 1838, 35)

úr pesti festőmester [...] Javallotta Felmayer Antal úr szegedi festőmester, aki fűvemnek kék alakját valóságos indigónak nyilatkoztatta, azzal pamutszövetet festett, mely tartós, tiszta és szép színt mutat.” (ATHENAEUM 1837.03.26, 191–192) Katona bátorítására Gindly Rudolf⁷¹ a tengelici pusztán indigógyártó üzem építésébe kezdett, ami azonban az ígért állami támogatás elmaradása miatt végül nem valósult meg. Hasonló sorsra jutott évtizedekkel később a Szegeden tervezett indigótelep és gyár, melyet egy, a sajtó által nem publikált befektető valósított volna meg Szeged város hozzájárulása és kormányzati pénzek bevonásával oly módon, hogy tizenöt év elteltével a gyár a város tulajdonába szállt volna át. (SZEGEDI HÍRADÓ 1881.07.06, 2) A csüllengtermesztés és feldolgozás ügyét Katona Dienes mellett többen – Wartha Vince, Sarlay János⁷² – felkarolták, ennek ellenére a reneszánszát élő csüllenget

termesztett indigó a 60%-os indiai és 70%-os jávai indigóval szemben legfeljebb 48%-os töménységet ért el, emellett színárnyalatban, kiadósságban és árban sem volt versenyképes.” (TEXTIL 1929.06.08, 21–22)

Kossuth Lajos az 1842-es első magyar iparműkiállításról írt jelentésében többek között Felmayer Antal festett szövetéről is tudósított: „Érdemét az olcsóság is növeli, miután oly kelmét, melyek rőfét a cseh festőgyárak 50 kr-jával árulják, ő 38 kr-jával adja.” (KOSSUTH 1843, 16) Első olvasatra valóban meglepő Felmayer kedvezőbb ára, mivel az hasonló, vagy alacsonyabb szintű fajlagos bekerülési költséget feltételez.

Az örökös tartományokban az évtizedekkel korábban kibontakozó ipari forradalom, a Habsburg-ház vámpolitikájának alappilléreként működő védővámrendszer és állami támogatás fejlett iparágak – köztük kiemelten a textilipar – kialakulásához vezetett.

Osztrák és örökös tartományok	Előállított mennyiség (festett vászon)		Termelési érték (ezer forint)
	(ezer mázsa)	(ezer vég)	
Csehország	50,0	1.262,0	12.870,0
Ausztria*	31,9	728,0	8.490,0
Lombardia	1,6	45,0	450,0

* Alsó-Ausztria, Felső-Ausztria, Tirol

(HETILAP 1845.08.23.)

4. táblázat: Osztrák örökös és itáliai tartományok nyomógyárainak éves termelése (1841) (szerző összeállítása)

népszerűsítő mozgalom a '80-as években végül mégis elhalt. Mokry Sámuel tanár, búzanemesítő szerint: „Tudom, hogy nemcsak Katona, aki szintén másoktól tanult, de előtte sokan egész Európában, s hazánkban is foglalkoztak csülleng-indigó készíttéssel, de a siker részint a gyártmány silánysága, részint a gyártás költségessége miatt, teljessé nem lehetett.” (GAZDASÁGI LAPOK 1874.12.17, 748–749) Évtizedekkel később Dr. Budai Goldberger Lajos is hasonló véleményt képviselt: „... az itthon

A cseh és hazai textilnyomás éves volumenek összehasonlításául: a Goldberger festőgyár, mely az egyik legnagyobb hazai gyártókapacitású, gyári kiváltsággal bíró vállalat volt, 12 évvel később 11 ezer vég festett len- és pamutvásznat, emellett 12.400 tucat kendőárút állított elő éves szinten. (GESZLER 1984, 33) Ennek alapján a magyarországi festők és nyomógyárak éves termelése valószínűleg nem érte el Lombardia teljesítményét sem. Az országban 1851-ben 8 darab kézi hajtású perrotint⁷³ működtettek,

71 Tengeliczi Gindly Rudolf (1805-1887) megyei tisztviselő, aljegyző. (SZINNYEI, 1894, 1218)

72 Sarlay János szarvasi tanár az 1876. évi szegedi iparkiallításán „Vegyészeti” csoportban kitűnő indigójáért és az indigóipar fejlesztéséért érdemremmel jutalmazták. (GELLÉRI 1877, 63)

73 Goldbergerék gyárában: 4 darab, Spitzer Gerzson óbudai üzemében: 2 db, Felmayer Antal szegedi manufaktúrájában: 1 db, és feltehetően, de nem bizonyítottan Finali Simon óbudai üzemében: 1 db.

a fejlettebb technológiát képviselő hengernyomógép⁷⁴ ellenben még sokáig vágyalom maradt a legtöbb magyar festőmanufaktúra/gyár számára. (ENDREI 1960, 13)

A cseh örökös tartomány nyomóiparának 1840. évi műszaki fejlettségét, azon belül a hengernyomógépek számát tekintve Magyarország csak az 1920-as évekre érte utol.⁷⁵ (ENDREI 1960, 13)

Időszak (év)	Nyomóasztal (db)	Hengernyomógép (db)
1840	4.900	52*
1880	309	167

* Ebből: Csehország: 36 db. (Endrei 1960, 12)

5. táblázat: Osztrák és cseh nyomógépek gépparki alakulása (1840-1880) (szerző összeállítása)

Önkéntelenül felvetődik a kérdés: ilyen fejlett technológia ellenére Felmayer Antal hogyan tudott olcsóbban előállítani festett szövetet, mint a cseh konkurencia? A válasz az előállítás költségeinek vizsgálatában rejlik. A birodalmi munkamegosztás alapján Magyarországra elsősorban a mezőgazdasági termékek, élelmiszer-előállítás és egyes alapanyagok gyártása jutott, szemben az örökös tartományok fejlett iparával. Az 1754 óta fennálló kettős vámrendszer keretében működő belső vámhatár az örökös tartományok és Magyarország között húzódott. A magas vám elkerülése (külső vámhatáron kívülről történő behozatal) érdekében Felmayer Antal a cseh, osztrák és gácsai

textilgyártó üzemektől vásárolta a pamutot, melyre így mindössze 3% behozatali vámost kellett fizetnie. (PALUGYAI 1853, 253–254) Emiatt e költségnem tekintetében a cseh nyomógépek előnyt élveztek. A festésre szolgáló indigót a csehek többek között Londonból és Hamburgból szerezték be. Ebben az időszakban (1840) még kicsi a valószínűsége, hogy Felmayer Antal is ugyanezekkel a beszerzési forrásokkal rendelkezett, tehát ismét maradt a birodalmon belüli vétel. Így ez a költségnem sem Felmayer jövedelmezőbb gazdálkodása mellett szól. A legmarkánsabb különbség a szegedi festőgyár és cseh nyomógépek ráfordításai között a gépesítettség szintjében mutatkozott. A Felmayer üzem a '30-es években a gépesítettség tekintetében még alacsony színvonalat képviselt: az indigótörés kézi erővel mozsárban zajlott, a mintázás (korábban tarkázás) mintázó asztalon kézi mintázó dúccal (módli) történt és a mángorlót emberi erő/ló hajtotta.

A munkafolyamat végén az öblítést a Tiszában asszonyok végezték. Magas volt a technológia kézimunka ráfordítás igénye, melynél a folyamatosan gyarapodó dolgozói létszám miatt idővel megindult egyfajta munkamegosztás, specializáció egy adott munkafázisra. Emellett kialakultak azok a munkafolyamatok, melyeket szaktudás nélküli dolgozók – nők, gyerekek – láthattak el, így csökkentve a késztermék bekerülési költségét. Ezzel szemben a cseh festő/nyomógépek egy része már gőzgépet⁷⁶ használt a gépek meghajtására, az indigót törőgép őrölte, mángorló helyett/mellett kalandergép⁷⁷ működött, a mintázást/nyomást gőzgép hajtotta perrotin és/vagy hengernyomógép végezte.

74 A hengernyomógépet (rouleaux) Thomas Bell alkotta meg 1783-ban. Teljesítménye harminc-negyvenszerese volt a kézimunkásnak, ennek ellenére a magas beruházási költség miatt 1840-ben csak 27%-os költségmegtakarítást eredményezett. Az eleinte beszerezhetetlen, később költséges nyomógép az évtizedekkel később feltalált perrotinhoz képest fejlettebb technológiát képviselt, ennek ellenére használata lassan terjedt el a magas bekerülési költsége, a felmerülő gépészeti és vegyészeti (festék) problémák és a felvásárló piac igényeinek lassú változása következtében. A 19. század végére elsőbbsége megkérdőjelezhetlenné vált, ami az addig decentralizált ipar gyors koncentrációjához vezetett. (ENDREI 1960, 1–12)

75 1921-ben 32 db, 1929-ben 46 db rouleaux (hengernyomógép) működött Magyarországon. (ENDREI 1960, 13)

76 A cseh festő- és nyomógépek 1865-ben 40 gőzgéppel dolgoztak, melyek együttes teljesítőképessége 611 lóerő volt. (DR. DISCHKA 1979, 30) A szerző által fellelt gőzgépek a magyar festő/nyomóiparban 1868-ig: óbudai Goldberger festőgyár: 30 lóerő (1856), óbudai Spizer Gerzson festőgyár: 36 lóerő (1863), Felmayer István festőgyára, Székesfehérvár: 20 lóerő (1865), Felmayer Antal kékfestőgyára, Szeged (1868).

77 Gőzzel fűtött üreges henger végezte a vasalást. A kalanderezést másképpen meleg mángorlásnak is nevezték. (szerző)

5. kép: Mángorló szekrény a pápai Kluge kékfestő műhelyben, 2022
(Gróf Esterházy Károly Múzeum-Pápa. Felletár Zsolt felvétele)

6. kép: Kalandergép a pápai Kluge kékfestő műhelyben, 2022 (Gróf Esterházy Károly Múzeum-Pápa. Felletár Zsolt felvétele)

A hengernyomógép bár a legmagasabb műszaki színvonalat képviselte, beszerzése és működtetése⁷⁸ a '40-es években még aránytalanul magas költségekkel járt. Gazdaságos működtetéséhez nyolcórás munkanappal számítva éves szinten 1 millió méter festett textilt állítottak elő, amit értékesíteni kellett. Ez utóbbi komoly akadályokba ütközött: az exportpiacokon az angol áru uralkodott, a belső piac pedig kevés országban tudott felvenni egy-egy mintából még 5-6 ezer métert is. (ENDREI 1960, 5–8) Emiatt a relatív alacsony „göngyölegszám,” a gyakori gépi átállítások okozta improduktív munkaidő, valamint a magas karbantartási és javítási költségek még nem csökkentették jelentősen a termék fajlagos önköltségét.

⁷⁸ „Még 1865-ben is 400-450 svájci frankba került egy henger és ha 300 hengert számítunk gépenként, akkor a rézhenger-készlet értéke meghaladta a hengernyomógép bekerülési értékének tízszeresét.” A hengernyomógép és kellékeinek beszerzése 1837-ban 30 ezer svájci frankba került, a perrotinén csak 15 ezer frankba. (ENDREI 1960, 6–9)

Az 1838-as pest-budai árvíz, Spitzer Gerzson óbudai kékfestő gyárhoz hasonlóan, jó üzleti lehetőséget teremtett Felmayer Antal számára is. A készleteiket menekítő kereskedőktől töredék áron textíliákat vásárolt fel, melyeket később kimagasló nyereséggel értékesített. (GELLÉRI 1887, 150)

Az 1830-as években induló gazdasági fellendülés az évtized során tovább növelte Felmayer Antal kékfestő üzeme forgalmát, mely ekkor már manufaktúra fejlettséget ért el. Gelléri szerint Felmayer az első komolyabb beruházást 1836-ban fejezte be, feltehetően a Tímár u. (ma Festő u.) - Kistisza (ma Maros) - Kálmán (ma Kálmány Lajos) utcai ház földszintjén, udvarán és a kapcsolódó melléképületben. (GELLÉRI 1887, 150; szerző kiegészítésével)

Felmayer Antal kékfestő mester éves vállalkozói jövedelmének nagyságáról, vagyonosodása folyamatáról a reformkor különböző időpontjaiban készített adószedői főkönyvekből nyert adatok és információk alapján alkothatunk képet. Az 1839/40-es szegedi adóösszeírás alkalmával készült főkönyvben Felmayer Antalt az iparosok között – még nem gyáros – találjuk. Az iparosok osztályba sorolását, az adókivetés alapját az éves becsült jövedelmek képezték, mely alapján 1-5. osztályba lettek besorolva. Emellett az adóköteles vagyontárgyaik⁷⁹ – ház, telek, termőföld, haszonállatok, malom, olajsatu, kazán, stb. – és haszonbérbe vett javak – kocsmá, mézsárszék, malom, piactér – után is adózniuk kellett, azonban ezeket már nem vették figyelembe az iparosok osztályba sorolásakor. Bár az 1828-as és 1839/40-es összeírás az eltérő számítási mód miatt közvetlenül nehezen összehasonlítható, Felmayer Antal adóbsorolásának változása így is szembetűnő. A korábban (1828) negyedrendű iparos 1840-re elsőrendűvé lépett elő,

melyhez az iparúzésből származó vélelmezett jövedelmének el kellett érnie az 5.500 forintot. Rajta kívül még négyen kerültek ebbe a csoportba az 1.339 fő iparos rétegből, akik egy kivételtől eltekintve nem a tradicionális ipart képviselték. (FARKAS 2003, 290–293) Ezzel a vélelmezett jövedelemmel⁸⁰ Felmayer Antal az iparos-kereskedő-kalmár-gyáriparos adózók 2.724 fős táborában valahol az előkelő 38-60. helyet foglalta el, ami elindította a vagyonosodás útján. Az adózók egzakt rangsorolását a fizetett adó nagysága alapján a korabeli adózási rendszerben rejlő hiányosságok és ellentmondások sora nehezíti:

- Hajók figyelmen kívül hagyása az adóköteles vagyontárgyak megállapításakor. Emiatt például a minimum 60 hajót üzemeltető Zsótér János választott polgár, Szeged egyik leggazdagabb kereskedője és hajótulajdonosa mindössze a 28. az adózói listán. (Farkas 2003, 301)
- A kölcsönnyújtásból eredő kamatjövedelmeket nem minősítették adóköteles jövedelemnek. Így például a hitelnyújtás egyik ismert szegedi figurája, az adószedői főkönyv szerint mindössze 21 forintot fizető Svajger Ábrahám a '40-es években – nem áll rendelkezésre korábbi adat, de feltételezhetően már előtte is foglalkozott kölcsönnyújtással – 384 ezer forint kölcsönt jegyeztetett be a betáblázási jegyzőkönyvbe. Ebből óvatos becslés mellett is évi 18 ezer forint kamatbevétele származhatott, ami így kimaradt az adózásból. (Gergely 1984, 105)
- Szeged szab. kir. város a helyi gyáripár fejlődésének támogatására méltányos összegű adót állapított meg a gyárakra: első rendű gyáros esetében mindössze 16 forintot, a hasonló besorolású iparos 14 forint összegű adójával szemben. Emellett a vállalkozások „gyáros” kategóriába sorolása is további kérdéseket vet fel, melyek kifejtése azonban meghaladja e tanulmány kereteit.
- Szezonális: egyes szakmákat, köztük a kékfestést nem egész évben űzték, mivel a téli évszak ezt nem tette lehetővé. A kék-

⁷⁹ Felmayer Antal vagyonát a felmérés alapján egy másodrendű ház, 19 hold szántó, 23 hold kaszáló, 24 kapa szőlő, 9 kapa kert, 2 tehén és 6 kocsis ló alkotta. (MNL CSML KL IV. A. 1011. Szeged város adószedőinek iratai 1839-1840, 78–79) A lovakat az alapanyag és késztermékszállításánál, valamint a mángorló meghajtásához hasznosították, a tartásukhoz szükséges takarmányt a kaszáló és szántó szolgáltatta. A kert, szőlő és tehén vagyonelemek nem a mezőgazdasághoz való kötődést mutatják, mivel azok feltehetően az inasok, legények és a család önellátásának élelmiszer bázisát képezték.

⁸⁰ Erre az adóköteles jövedelemre Felmayer Antal 14 forint 40 krajcár adót fizetett.

festés márciustól-novemberig tartott, egyébként a keményítő a téli időszakban kifagyott volna a textilek szárításakor. Ezt az időjárási korlátot a fűtött téli szárítók kialakítása később áthidalta.

7. kép: Fűtött téli szárító a pápai Kluge képfestő műhelyben, 2022 (Gróf Esterházy Károly Múzeum-Pápa. Felletár Zsolt felvétele)

Amennyiben Felmayer Antal Szeged adófizetői között elfoglalt pozícióját nem csak a tevékenysége, hanem a vagyona után fizetett adóval növelt összeg alapján – 48 forint – vizsgáljuk, megállapítható, hogy még nem került be az ötven legnagyobb adózó közé.⁸¹ Az adószedői főkönyvben 93 személy fizetett adója haladta meg az 50 forintot (DR. GERGELY 1984, 92), így figyelembe véve Felmayer Antal 48 forintos adóját, 1840-ben nagy valószínűséggel már Szeged 100 legnagyobb adózója közelében található. Tovább szűkítve a kört a 30 forint felett adót fizető 16 fő felsővárosi vállalkozókra, akik Felmayerhez hasonlóan kizárólag ipari-

merkantil tevékenységet folytattak, átlagosan 57 forint adót fizettek. Így e reprezentatív felsővárosi csoporton belül a fizetett adó nagysága alapján Felmayer Antal még nem érte el az átlagot. A reformkori polgárosodás időszakában Felmayer Antal kezdeti tőkefelhalmozása az adószedői főkönyvek vizsgálata alapján így még nehezen mutatható ki, mivel '30-as évek növekvő piaci kereslete következtében az évente képződött nyereségét nagyobb részt forgótőke gyarapítására, eszközállománya és üzemi ingatlanja fejlesztésére fordította. Ezek a vagyonelemek azonban nem érhetők tetten az adószedői főkönyvben.

Összegzés

A Magyarországra Bécsből bevándorolt Feldmayer család harmadik generációjának tagjai között találjuk Feldmayer Antal képfestő mestert, aki 1824-ben szerény körülmények között kialakított festőműhelyt nyitott Felsővároson. Szegeden ennek a mesterségnek ekkor már több évtizedre visszanyúló gyökerei voltak, köszönhetően a Lajtán túli területről bevándorolt festőmestereknek.

Felmayer Antal képfestő műhelyének kezdeti fejlődését az 1820-as éveket szinte végigkísérő gazdasági válság és tőkehiány lassította, így másfél évtized telt el, amikorra vállalkozása a kézműipari keretből manufaktúra szintű fejlettséget ért el. A polgárosodó Szeged '30-as éveiben Felmayer Antal vállalkozásánál megindult a tőkefelhalmozás folyamata. Kézzel fogható bizonyítékát ekkor még kevésbé lehet fellelni, mivel vállalkozói nyereségét elsősorban nem városi ingatlanok, vagy a korra jellemző mezőgazdasági területek – kivételt a birtokában lévő szántó és kaszáló területek növekedése jelentett – megszerzésére fordította, hanem festőműhelye ingó-ingatlan vagyonának fejlesztésére. Ez a folyamat két évtizeddel később elvezetett a gőzerőre alapozott felsővárosi képfestőgyára beindításához. Vállalkozói tevékenysége fejlődését mi sem bizonyítja jobban, mint az 1828-as

81 MNL CSML KL IV. A. 1011. Szeged város adószedőinek iratai 1839-1840

és 1840-es adóösszeírások, melyek során iparos adóbsesorolása negyedrendűből elsőrendűre változott és tevékenysége vélelmezett jövedelme alapján felkerült a TOP-50-es vállalkozói listára.

A reformkor '30-as éveiben az addig három generáción keresztül következetesen Feldmayerként írt családnév végérvényesen Felmayerre változott. A polgárosodás útjára lépett Felmayer Antal ekkor (1833) kapcsolódott be a városvezetésbe és kezdte meg közéleti szereplését (1837) a felsővárosi kaszinó alapítójaként, melyet 1841-től elnökeként folytatott.

Irodalom

- BÁLINT 1963 Bálint Sándor: Felsőváros. In: Bálint Alajos (szerk.): Móra Ferenc Múzeum évkönyve 1963. Szeged 1963, 121–128.
- BÁLINT 1977 Bálint Sándor: A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. Viseleti iparok: Képfestők. In: Trogmayer Ottó (szerk.): Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1976/77-2. Szeged 1977; 320., 375–382.
- BOLYÓS 2003 Bolyós András: Adatok a magyarországi képfestés kialakulásához. In: Méri Edina (szerk.): Textil- és Textilruházati Ipartörténeti Múzeum Évkönyve (XI) 2003. Budapest 2003, 5, 14.
- CZIMER 1929 Czimer Károly: A Szeged-belvárosi Kaszinó százéves története (1829-1929). Szeged 1929, 28, 169.
- DISCHKA DR. 1978 Dr. Dischka Győző: A magyar textilipar történetének rövid áttekintése. In: A Textilipari Múzeum évkönyve 1978. Budapest, 1979, 19–43.
- DOMONKOS 1961 Domonkos Ottó: Fejezetek a nyugatmagyarországi képfestőipar történetéből. In: Ethnographia/72. évf. II. szám. Budapest 1961, 200–236.
- DOMONKOS-ENDREI 1962 Domonkos Ottó-Endrei Walter: Európai textilnyomás és hazai képfestés. In: Technikatörténeti szemle 1. Budapest, 1962. 35–63.
- DOMONKOS 1974 Domonkos Ottó: Magyarországi festőcéhek I. In: Dávid Lajos (szerk.): Arrabona-Múzeumi közlemények 16. Győr 1974, 129–168.
- DOMONKOS-MÉRI-TÓTH 2005 Domonkos Ottó-Méri Edina-Tóth Sándorné: Képfestő Múzeum Kiskönyvtára 1. Budapest 2005, 11–16.
- ENDREI 1979 Endrei Walter: Óbuda ipari létesítményei (1690-1850). In: Dr. Horváth Miklós (főszerk.): Tanulmányok Budapest múltjából 21. kötet. Budapest 1979, 325–348.
- EPERJESSY 1982 Eperjessy Géza: A kézművesipar Szegeden az 1848 előtti évtizedekben. In: Blazovich László (szerk.): Tanulmányok Csongrád megye történetéből 6. Szeged 1982, 167–168, 187, 196.
- FARKAS-EPERJESSY 1985 Farkas József-Eperjessy Géza: Szabad iparágak, egyéb foglalkozások, tőkés vállalkozók. Az iparosok differenciálódása, vagyoni helyzete. Ipar és iparos rétegek. In: Dr. Kristó Gyula (sorozatszerk.): Szeged története 2. Szeged 1985, 371–372, 373–374.
- FARKAS 2003 Farkas József: Az 1839/40 évi szegedi adófkönyv. In: Dobrossy István (szerk.): Mikrotörténelem: Vívmányok és korlátok. A Hajnal István kör – Társadalomtörténeti Egyesület 1999. évi miskolci konferenciájának előadásai. Miskolc 2003, 288–307.
- FELLETÁR 2019 Felletár Zsolt: Az iparszerű szeszgyártás születése és kezdeti nehézségei a 19. századi Szegeden. In: Bárkányi Ildikó-Lajkó Orsolya (szerk.): Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2019. Szeged 2019, 151.
- FÉNYES 1857 Fényes Elek: Az ausztriai birodalom statistikája és földrajzi leírása. Pest 1857, 252.
- FIALA 2008 Fiala Károly: Szeged város fejlődése és a Tisza folyóval való kapcsolata. Az előzmények és az 1879. évi nagy árvíz bemutatása. Ünnepi előadás, Szeged 2008. március 12. Összefoglaló elérhetősége: www.ativizig.hu/vizugyimuzeum/megem_2008_fia.aspx
- FÓNAGY 2005 Fónagy Zoltán: A bomló feudalizmus gazdasága. In: Gergely András (szerk.): Magyarország története a 19. században. Budapest 2005, 54.
- FÜR-PINTÉR 1988 Für Lajos-Pintér János (szerk.): Magyar Agrártörténeti életrajzok. Budapest, 1988, 113–116.
- GAJÁRY 1989 Gajáry István: Adatok a pest-budai manufaktúraalapításokról és alapítókról. Manufaktúrák Magyarországon, Manufaktúratörténeti konferencia. Miskolc, 1989. október 16-17. In: Németh Györgyi (szerk.): Manufaktúrák Magyarországon 2. Miskolc 1989, 160.

- GELLÉRI 1877 Gelléri Mór: Az 1876. évi Magyar Országos Ipar-, Termény- és Állat-Kiállítás emlékkönyve. Szeged 1877, 63.
- GELLÉRI 1887 Gelléri Mór: A magyar ipar úttörői - élet és jellemrajzok. Budapest, 1887, 149–151.
- GERGELY DR. 1984 Dr. Gergely András: Szeged társadalmának polgárosultsága a reformkorban. In: Dénes Iván Zoltán - Gergely András – Pajkossy Gábor (szerk.): A magyar polgári átalakulás kérdései. Tanulmányok Szabad György 60. születésnapjára. Budapest, 1984, 92, 105.
- GERGELY DR. 1985 Dr. Gergely András: A reformkori város kulturális élete. A polgári társasélet szervezése. In: Dr. Kristó Gyula (sorozatszerkesztő): Szeged története 2. Szeged 1985, 714.
- GESZLER DR. 1976 Dr. Geszler Ödön: Másfél évszázad az óbudai kétfestők és textilnyomók között I. A pamutkikészítőgyár története 1826-1976. Budapest 1976, 17–18, 22–24.
- GESZLER DR. 1984 Dr. Geszler Ödön: A 200 éves Budapest PNYV Goldberger textilművek története 1784-1984. Budapest 1984, 13–16, 20–28, 211–214.
- GYŐRIVÁNYI DR. 1980 Dr. Győriványi Sándor: A magyarországi köteles céhek és céhszokások. In: Bakayné Perjés Judit-Hetényi Gézané-Horváth József (szerk.): A textilipari múzeum évkönyve 1980. Budapest, 1980, 55.
- HABERMANN 1992 Habermann Gusztáv: Személyi adattár a szegedi polgár-családok történetéhez. Szeged 1992, 78–80.
- HAZAG 2011 Hazag Ádám: Kétfestő műhelyek Északkelet-Magyarországon. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve L (2011). Miskolc 2011, 355–363.
- HILF 1929 Hilf László: A szegedi iparosság története. Kétfestők. Szeged 1929, 73.
- JENŐFI 1932 Jenőfi Éva: Adatok a szegedi német telepesek és céheik történetéhez. Budapest, 1932, 42–43.
- JUHÁSZ 1963a Juhász Antal: A kisteleki kétfestő műhely. In: Bálint Alajos (szerk.): Móra Ferenc Múzeum évkönyve 1963. Szeged 1963, 101–115.
- JUHÁSZ 1963b Juhász Antal: Adatok a szegedi kétfestő mesterséghez. In: Bálint Sándor-Hajdú Péter-Nyíri Antal (szerk.): Acta Universitatis Szegediensis (7.): sectio ethnographica et linguistica. Szeged 1963, 145–155.
- KAPOSI 2010 Kaposi Zoltán: Magyarország gazdasági története 1700-2000. Budapest-Pécs 2002-2010 (utánnnyomás), 145.
- KATONA 1838 Katona Dienes: A honi indigóról. In: Károlyi István (szerk.): Tudományos gyűjtemény 22. évfolyam, 1838. Pest 1838, 29
- KONRÁD 1830 Konrád Keresztély (kiadó): Nemes szabad királyi Szeged várossa tanácsának, tisztviselőinek és választott község tagjainak feljegyzése. Szeged 1830, 13.
- KOPPÁNY 1992 Koppány Tibor: Ozora és uradalmanak építészete a 18. században. (Adatok Tolna megye építészetének történetéhez) In: Vadas Ferenc (szerk.): A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve 17. Szekszárd 1992, 236.
- KOSSUTH 1843 Kossuth Lajos: Jelentés az első magyar iparműkiállításról, 1842. Pest 1843, 16.
- KULINYI 1901 Kulinyi Zsigmond: Szeged új kora. Szeged 1901, 623.
- MARJANUCZ 1998 MARJANUCZ László: Szeged polgári csoportjai a XIX. században. In: Blazovich László (szerk.): Tanulmányok Csongrád megye történetéből XXVI. Szeged 1998, 216–217.
- MÉRI 2002 Méri Edina: A lójárgányos mángorló. In: Vajk Éva (főszerk.): Textil- és Textilverházati Ipartörténeti Múzeum évkönyve X, 2002. Budapest 2002, 5–12.
- MÉRI 2003 Méri Edina: A pápai Kétfestő Múzeum. In: Magyar Múzeumok 2003/3. Budapest 2003, 10–12.
- NAGY 1961 Nagy István: A manufaktúra-ipar kialakulása Pest-Budán. In: „Budapest története” szerkesztőbizottsága (szerk.): Tanulmányok Budapest múltjából 14. Budapest 1961, 299–302.
- NAGY 1975 Nagy Lajos: A török kiűzésétől a márciusi forradalomig. Budapest története 1790-1848. Gazdasági élet. In: Gerevich László (főszerk.): Budapest története 3. Budapest 1975, 331, 344.

- PALUGYAI IFJ. 1853 Palugyay Imre ifj.: Magyarország történeti, földrajzi s állami legújabb leírása II. kötet. Pest 1853, 253–254.
- PÁLINKÓ 2013 Pálinkó Máté: A Szeged-felsővárosi Szent Mihály és Szent Gábor arkangyalok görögkeleti templom története. Szeged 2013, 15.
- PÉTER 1974 Péter László: Szeged utcanevei. Szeged 1974, 141, 313–314, 348.
- POZSÁR 1912 Pozsár István: A Csongrád megyei céhek története. Csongrád 1912, 58, 79–80.
- REIZNER 1884 Reizner János: A régi Szeged I. Szeged 1884, 46, 95, 181, 256, 257, 262.
- REIZNER 1899 Reizner János: Szeged története 1. Szeged 1899, 368.
- REIZNER 1899 Reizner János: Szeged története 2. Szeged 1899, 24.
- REIZNER 1900 Reizner János: Szeged története 3. Szeged, 1900, 31, 458, 498–491.
- SANDA 2022 Sanda István Dániel: A magyar ipari szakképzés története - Különös tekintettel a céhek működésére. Habilitációs értekezés. Eszterházy Károly Katolikus Egyetem 2022, 75.
- SZABÓ DR. 1930 Szabó László Dr.: Régi szegedi családok (cikksorozat). In: Délmagyarország 1930.07.10, 4.
- SZABÓ DR. 1931 Szabó László Dr.: Régi szegedi családok/Felmayer (cikksorozat). In: Délmagyarország 1931.04.12, 8.
- SZALONTAI 2014 Szalontai Csaba: A Maty-ér és a kapcsolódó vízrendszer szerepe és jelentősége Szeged környékének településtörténetében. Doktori értekezés. Szeged 2014, 33–49.
- SZENDREI DR. - SZENTIVÁNYI DR. 1915 Szendrei János Dr. – Szentiványi Gyula Dr.: Magyar Képzőművészek Lexikona 1. Budapest 1915, 55.
- SZINNYEI JÓZSEF 1894 Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái, 3 kötet. Budapest 1894, 1218.

From blue-dyer to factory worker I.

The story of the Felmayer family (1759-1842)

Zsolt Felletár

Blue-dyer master Antal Felmayer, an outstanding character of the third generation of the Felmayer family that emigrated from Vienna, opened his painting workshop in the Upper City exactly 200 years ago, in 1824. At the time of the 1828 tax census, he was still a fourth-class artisan, which changed to first-class qualification by 1839/1840 thanks to his persistent work and excellent business sense. His modest workshop in the Upper City developed into a manufactory by the end of the 1830s, and then at the beginning of the decade following the suppression of the revolution, his enterprise was already operating at factory standards based on the number of its employees. At the start of the system of virilism

in 1871, he was among three greatest taxpayers of Szeged. To what did he owe this outstanding professional and business success? Who helped him during his decades of work and why did his dying factory cease its activities “prematurely” in spite of his success? Within the framework of the two-chapter study prepared in honor of the bicentennial anniversary, the author seeks answers to these questions primarily from an economic history perspective, while presenting Antal Felmayer's life path and social roles in detail, and providing a comprehensive description of certain family members and competing businesses that have been missing from the Szeged studies thus far.

A deportált szentesi zsidók nyomában¹

Pataricza Dóra, PhD

Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma /
Åbo Akademi University, Turku, Finnország

Absztrakt

Tanulmányomban az egykori szentesi zsidó közösség deportálásának korábban ismeretlen epizódjait szeretném bemutatni. Ismert, hogy Szentesen 1941-ben körülbelül 500 zsidó lakó élt, akiknek egy részét 1944 májusában először gettóba gyűjtötték, majd pár héttel később Szegedre vitték őket, ahonnan egy részüket Auschwitzba, másokat pedig a Bécs melletti Strasshofba deportáltak. Minderről 1944. április és június között számos dokumentum készült, melyek egy része máig kiadatlan és feldolgozatlan. Ezek között megtalálhatóak olyan feljegyzések, melyek tartalmazzák Szentes zsidó népességének részletes jegyzékét, családfáikat és származásukat, valamint a szentesi zsidók által a gettóba vihető élelmiszerek mennyiségét és típusát. Ezeken felül fennmaradtak Szentes város korabeli hivatalos iratai, melyek részletezik a zsidó tulajdonú ingatlanok tervszerű

átadását a nem zsidó lakosok igénylései alapján. Jelen tanulmány célja, hogy az alulreprezentált csoportok figyelembevételével elemezze a holokausztt szentesi zsidó deportáltjainak sorsát és a hiányzó információk egy részét a digitális bölcsészettudomány eszközeivel pótolja.

Kulcsszavak

Szentes, holokausztt, árvák, deportálás, túlélők

A szentesi zsidóság története

A zsidók letelepedése a Szeged közelében fekvő Szentesen a 18. század utolsó évtizedeire vezethető vissza. Hitközségi jelenlétük azonban csak a 19. század kezdetén vált hangsúlyosabbá, amikor 1809 és 1817 között megalakult a Szentesi Zsidó Hitközség. 1809-ben már megvolt a *minjen*, vagyis az imádkozáshoz szükséges tíz férfi jelenléte, tehát az állandó istentiszteletnek nem volt akadálya. A szentesi hitközség levéltárában a holokausztt előtt még fellelhető volt az 1817-ben megkezdett vaskos bőrkötéses könyv, mely a hitközség legrégebbi jegyzőkönyvein kívül az első alapszabályokat és a templomi üléseket rögzítő törzskönyvet is tartalmazta (HARSÁNYI 1970, 32). A türelmi adó kivetésével egyidőben végzett népszámlálás

¹ A jelen tanulmány egy korábban angolul megjelent tanulmányom kis mértékben átdolgozott és kibővített változata. (PATARICZA 2023). A tanulmány megjelenése a Conference on Jewish Material Claims against Germany (Claims Conference, 21880 sz. ösztöndíj) és az International Holocaust Remembrance Alliance (2021/952 sz. ösztöndíj) projektek keretein belül valósult meg. Szeretnék köszönetet mondani Reismann Mordechainak (szül. 1933, Huszt), aki elmesélte emlékeit a háborús időszakról és családjá sorsáról, Dr. Stern Sándornak a szentesi iratokhoz való hozzáféréseért, Urbancsok Zsolt levéltárosnak, valamint Ábrahám Verának és Frauhammer Krisztinának, a Szegedi Zsidó Hitközség Archívum vezetőinek.

szerint (1817) ekkor tizenhét zsidó háztartás, összesen kilencvenkét zsidó személy élt a városban (HARSÁNYI 1970, 13-14). Az első szentesi zsidók kocsmárosok, házalók, iparosok és kereskedők voltak. Jelentős eseménynek számított az 1841-ben alapított elemi iskola (az ún. *Jüdisch-deutsch-ungarische Normalschule*), amelyet Schlésinger Vilmos, az egyik vallási előljáró kezdeményezésére hoztak létre, aki külön erre a célra meg is vásárolta az ingatlant (HARSÁNYI 1970, 13-25; 128.).

szervezetek, mint a temetkezési egyesület, azaz a Chevra Kadisa (kb. 1810), illetve a nőegylet (1867) (HARSÁNYI 1970, 33.). Fontos megemlíteni még a Malbis Arumim egyesületet (1864), amely ruhát és tűzifát biztosított alacsony jövedelmű családoknak (BARABÁS 2007, 553-556.). A budai építész, Knabe Ignác (1824–1887) által tervezett szentesi zsinagóga 1869 és 1872 között romantikus stílusban épült, és az egyik legnagyobb zsinagóga volt a környéken (KLEIN 2017, 503.).

1. kép A szentesi zsinagóga (MNL-CSCSVML Szentesi Levéltára)

Szentes zsidósága számára döntő fordulatot jelentett az 1867. évi XVII. törvénycikk elfogadása, amely polgári egyenjogúságot biztosított a közösség tagjai számára. Ezzel lezárult az ún. német-jiddis fázis, helyét a hitközség magyarosodása vette át, amit a hitközségi jegyzőkönyvek nyelvének németről magyarra váltása is bizonyít. Ebben az időszakban, köszönhetően a gazdasági jólétnek, felépült a zsinagóga (1869–1872) és egy új iskolaépület (1861) is. Emellett működtek az olyan jótékonyági

A 19. század második felében meginduló dinamikus fejlődést az I. világháború törte meg. Az első világháborút követő 1920-as népszámlálási adatok a városban 754 zsidót említene (a teljes népesség ekkoriban 32387). A hitközség hanyatlása 1938-ban, az úgynevezett zsidó törvények elfogadásával és végrehajtásával kezdődött. 1941-re Szentes lakossága 34394 fő volt, ebből 510 fő, azaz az összlakosság 1,5%-a volt zsidó. A 1941-es népszámlálás már faji alapon tartotta számon a zsidó lakosságot (HARSÁNYI 1970, 123).

Források és módszertan

A Szegedi Zsidó Hitközség Archívumában 2017 és 2019. között zajló átfogó katalógizálási és digitalizálási projekt keretében a községke-rülethez tartozó közeli települések zsidóságának megmaradt iratállománya is bekerült (pl. Sándorfalva, Kistelek, Makó).² 2019-ben, az egykori Szentesi Zsidó Hitközség fennmaradt dokumentumai szintén Szegeden lettek archiválva. Így lettek a szentesi források is a Szegedi Zsidó Hitközség Archívumában (SzZsHA) zajló nemzetközi, a holokauszt áldozatait kutató projekt részévé. Ennek keretében e cikk szerzője egy nemzetközi kutatócsoporttal együtt igyekszik azonosítani és rekonstruálni annak a mintegy 10 600 áldozatnak a nevét, akiket Szegedről vagy Szegeden keresztül deportáltak, köztük Szentes zsidó lakosságát is.³

Számos kérdés merül fel a gettósítás folyamatával, és az események rekonstrukciójával kapcsolatban is: Kik és hogyan döntöttek a gettósításról? Hogyan és kik készítették elő azt és hajtották végre? Milyen információkat tudhatunk meg a szentesi gettó mindennapi életéről a dokumentumok alapján? Mennyire pontosak a tanúvallomások? Hogyan lehet rekonstruálni a peremre szorult csoportok, például az idősebb emberek, vagy a szentesi árvák sorsát?

Mindezen kérdések megválaszolásához a jelen tanulmány három fő forráscsoportra támaszkodik:

1. forráscsoport: Szegedi Zsidó Hitközség Archívumának szentesi iratai.
2. forráscsoport: Szentes Városi Tanácsának iratai. A gettó házainak lajstroma.
3. forráscsoport: Csongrád–Csanád Vármegyei Levéltár 1944. évi listái.

Az első, Szentesről származó forráscsoport (1.) tartalmazza az egykor ott élő zsidó lakosság

részletes jegyzékét és egy névmutatót, amelyet Dr. Csák Gyula állított össze (évszám nélkül). Ebben a családfákat, származási helyeket, dátumokat, rokoni szálakat is feldolgozta. Az iratok között találhatóak továbbá a Szentesi Zsidó Hitközség vezetőségéhez az 1950-es és 1960-as években írt kérvények. Ezek a kérvények a német államhoz benyújtott kártérítési ügyekben születtek.

A második forráscsoporthoz (2.) a Szentes Városi Tanács iratait soroltuk. Ezek az 1944 áprilisától júniusáig tartó gettósítás idején készült, a szentesi városházán tárolt nyilvántartások. Ehhez kötődik a történetük: Az 1990-es években Szentes polgármestere, Szirbik Imre ezeket az okmányokat a bizalmas iratok között fedezte fel. A dokumentum másolatokat átadta Dr. Stern Sándornak (aki Dr. Stern Rudolf, a volt Szentesi Zsidó Hitközség elnökének fia) és a Jad Vasemnek.⁴

A helyi hatóságok e dokumentumai négy kategóriába sorolhatók:

2. 1. A zsidónak tekintett szentesiek lakásainak listája (SZENTES VÁROSI TANÁCSÁNAK IRATAI, jelenleg Stern gyűjtemény, 1. sz. lista),

2. 2. A kijelölt gettó házainak lajstroma és rövid leírása (szobák száma), valamint az ott lakók jövőbeli elhelyezéséről szóló kérelmek jegyzéke (SZENTES VÁROSI TANÁCSÁNAK IRATAI, jelenleg Stern gyűjtemény, 2. sz. lista),

2. 3. Egy gépelt lista, mely 9 oldalon felsorolja a gettó 398 főnyi lakóját, a területen álló 23 házat, és az épületekben elhelyezendő családokat (SZENTES VÁROSI TANÁCSÁNAK IRATAI, jelenleg Stern gyűjtemény, 3. sz. lista). A neves holokausztkutató Randolph Braham szerint a helyi zsidó hitközség vezetői állították össze a gettóba küldöttek listáját, majd ezt Gunst Sándor elnök már 1944. április 7-én bemutatta a polgármesteri hivatalban

2 Projektvezető: Ábrahám Vera, a Szegedi Zsidó Hitközség könyvtárosa; projektmenedzser: Pataricza Dóra.

3 Bár a források némelyikében szerepelnek munkaszolgálatosokról szóló adatok, jelen kutatás nem terjedt ki neveik összegyűjtésére.

4 Szirbik Imre beszéde a Holokauszt-emlékműnél 2017 júniusában rendezett megemlékezésen. <https://www.szentesinfo.hu/mozaik/2017/5/holo.htm>. Az információt Stern Sándor megerősítette (telefonbeszélgetés, 2022. szept. 20.). Dr. Stern Sándor megengedte, hogy lemásoljam és feldolgozzam az által őrzött dokumentumokat.

(BRAHAM 1997, 2:680).⁵ Braham időpontra vonatkozó kijelentése Plohn Sámuelné szentesi halálozási nyilvántartása segítségével cáfolható. Ennek értelmében Plohn Sámuelné, született Pollák Izabella 1944. április 16-án halt meg, és halálát április 17-én jegyezték be (Szentesi halotti anyakönyv 1943-1946, 005845939 sz. mikrofilm, 198. sz. bejegyzés.). A gettósítási listán csak férje, Plohn Sámuel szerepel, vagyis a listát csak április 16. vagy 17. után állíthatták össze. A dokumentum első oldalán egy kézzel írt megjegyzés található:

„Megjegyzés. Az aláhúzott utcák a zsidó gettó területén terültek el, amely körül volt kerítve. Az aláhúzott utcák alatt lévő lakásokból telepítették ki a zsidó lakosokat a jelzett gettóba. A megjegyzést személyes ismeret alapján írtam le. Szentes 1966. jan. 28-án. Nagy György V.B. [végrehajtó bizottság] elnök.”⁶

A jegyzéken valamennyi családtagot felsoroltak a gettósítást megelőző címeikkel együtt, a családoknak pedig egy-egy szobát jelöltek ki. A lista táblázatba rendezésekor megállapítható volt, hogy a 398 főből 234 nő és 148 férfi volt, 16 fő neme nem volt feltüntetve, ideértve a Kellner Jánosné által gondozott 15 árvaházi gyermeket is. A 16. ember, aki ismeretlen nemű, mindössze foglalkozásának jelölésével lett a listába felvéve: „Hoffmann képker.”⁷ A jegyzékben a nők csak férjezett nevük szerint szerepeltek (pl. Pollacsek Mórné).

2. 4. A negyedik dokumentumcsoport egy élelmiszerlista, amely a gettóba vihető élelmiszerek típusát és mennyiségét írja le (SZENTES VÁROSI

TANÁCSÁNAK IRATAI, jelenleg Stern gyűjtemény, 4. sz. lista).

A rekonstrukcióhoz felhasznált harmadik forráscsoport (3.) a Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltárban található 1944-ben összeállított listákat tartalmazza. Ezek közül kettő nagymértékben segített a deportálási lista rekonstrukciójában.

3. 1. Az első lista azon háztartások fejtét rögzítette, akiknek a gettóba kellett költözniük. Továbbá részletezte a családfők neveit, a családtagok számát, eredeti lakcímüket, valamint a gettón belüli lakcímeiket és a számukra kijelölt szobákat. Az iratból az is kiderül, hogy az emberek milyen helyeken kaptak szállást, pl. udvarokban, előszobákban, konyhákban, fészerekben és magtárakban. Összességében a lista 398 egyént tartalmaz, 222 családfővel (MNL CSCSVML SZENTESI LEVÉLTÁR, SZENTES VÁROS POLGÁRMESTERI HIVATALÁNAK IRATAI, 1256/1944).

3. 2. A vármegyei levéltárban talált második lista a Szentes Megyei Város Árvaszéke 1944. július 17-én kiadott határozata, amely tartalmazza a deportált emberek nevét, életkorát, családi állapotát (házas, özvegy, hajadon, nőtlen), valamint a gettósítás előtti címüket. A dokumentum tárgymezejében a következő szöveg van feltüntetve: „Ismeretlen helyre elköltöztetett zsidók gondnoksági ügye” és a határozat, mely a szentesi magyar királyi rendőrkapitányság jelentése alapján 317 felnőttet és 79 (abban az időpontban 24 év alatti) kiskorút sorol fel (MNL CSCSVML SZENTESI LEVÉLTÁR, SZENTES MEGYEI VÁROS ÁRVASZÉKE, 1738-26/1944). Szentesről összesen 396 embert, 240 nőt és 156 férfit deportáltak. A névsor nem tartalmazza azon férfiak nevét, akiket munkaszolgálatra küldtek, vagy 1944 áprilisában internáltak. A gettóba kényszerítettek (398) és a Szentesről ténylegesen deportáltak (396) közötti eltérés két ember, ők még a szentesi gettóban meghaltak.⁸

⁵ Braham hivatkozik Harsányira (121.), azonban, Harsányi csak annyit állít, hogy „Még korábban, április 7-én, rendelet érkezett Gunst Sándor hitközségi elnökhöz, hogy adja be négy példányban az összes zsidók névjegyzékét, lakcímét.” Braham ugyanezen az oldalon azt is írta, hogy a szeghalmi zsidókat a szentesi gettóba vitték, de mint arra a Gunst-interjú ismeretlen szerkesztője már rámutatott, Szeghalom Békés megyében volt, így nyilvánvalóan a közeli Szegvár községben élő zsidókat vitték a szentesi gettóba, hiszen ők tartoztak a Szentesi Zsidó Hitközséghez (<https://www.centropa.org/hu/biography/galla-laszlo> (utolsó elérés 2022.09.22.)).

⁶ Nagy Györgyöt 1963. március 6-án választották meg a végrehajtó bizottság elnökévé (Csongrád Megyei Hírlap, 1963. március 7., 1.)

⁷ Három Hoffmann vezetéknevű személyt szerepel ezen a listán: Gyula, Sándorné és a képkeretező, akinek keresztneve egy másik lista alapján állapítható meg: Mór.

⁸ Nevüket a szentesi halotti anyakönyvből lehet vizsgázni. Toffler Lajosné, született Weiszner Irén, 45 éves (lakcíme a gettóban: Vecseri utca 2/a.), 1944. május 20-án öngyilkosságot követett el (Harsányi 1970, 122.), azonban a szentesi halotti anyakönyvben a halál okaként szívastma szerepel. (Szentesi halotti anyakönyv 1943-1946, 005845939 sz. mikrofilm, 248. sz. bejegyzés), (özvegy) Hermann Schillerné, született Eisler Róza, 82 éves korában végegyengülésben halt meg 1944. május 27-én (259. sz. bejegyzés)

Úgy tudjuk, hogy a szegedi gettóban nem hunyt el szentesi és nincs információnk arról, hogy volt -e szülés akár a gettóban, vagy a vonaton.⁹ Az is lehetséges, hogy a gettóba költöztetett férfiak egy részét végül munkaszolgálatra küldték, és talán a szegedi esetekhez hasonlóan néhány szentesi férfinak is sikerült ilyen módon elkerülnie a deportálást (MOLNÁR 2000, 107-131).

A Szentesről deportáltak sorsát részletesen áttekintő adatbázis létrehozásakor egyéb dokumentumokat is számba kellett venni. Így össze kellett hasonlítani Szentes Megyei Város Árvaszékének 1944. júliusi határozatát a szentesi Holokauszt-émlékműről, valamint a Jad Vasem és az Arolsen Archívum honlapjairól származó információkkal.

A fent felsorolt forrásokból kinyert adatokat külön oszlopokba rendeztük, és az elírásokat kijavítottuk. A deportáltak nemét kézzel adtuk hozzá az adatbázishoz. Az egyik legnagyobb kihívást a férjezett asszonyok azonosítása jelentette, mivel a dokumentumokon csak a férjezett nevük szerepelt, a leánykori nevük feltüntetése nélkül. Ezzel szemben pl. a Jad Vasem adatbázisában az asszonyok keresztnévét a férjezett családi névhez adták hozzá. A házas asszonyok leánykori nevének azonosításában a magyar születési anyakönyvi adatokat feldolgozó Magyar Családkutató Egyesület honlapja segített (MACSE.HU).

1947 májusától kezdve a szentesi zsidó áldozatok neveit beírták Szentes halotti anyakönyvébe, így megállapítható, hogy a deportáltak közel fele elhunyt a holokauszt során (SZENTESI HALOTTI ANYAKÖNYV 1946-1948, 302. sz. bejegyzéstől kezdődően). További vizsgálatokra és elemzésekre van szükség ahhoz, hogy rekonstruálni lehessen a munkaszolgálatra kényszerített férfiak sorsát és azokat, akik nem tértek vissza, de akiknek nevét valamilyen okból adódóan nem rögzítették (pl. nem volt túlélő rokon).

A leírt módszertannal elkészített áldozatok névsora (333 fő) és a deportálási lista (396 név) között 192 olyan név van, amely mindkét adatbázisban szerepel. Az eltérésnek számos oka van: a Holokauszt emlékművön szerepelnek a szegváriak (26 fő), akik nem voltak rajta a szentesi listákon, és a munkaszolgálatban megölt férfiak neve is felkerült az emlékműre, de a szentesi névjegyzékekre nem. A harmadik okként pedig fontos megemlíteni, hogy a szentesi emlékműre felkerülhettek olyan rokonok, hozzátartozók nevei, akiket nem Szentesről deportáltak, de a túlélők célja az volt, hogy az ő neveik is meg legyenek örökítve.

A gettósítási folyamat Szentesen

A holokauszt idején a munkaszolgálatra kényszerített és a deportált zsidók száma Szentesen összesen 600 fő körül volt (HARSÁNYI 1970, 124). A gettósítás kezdeti időszakáig, 1944. május 9. és 11. között az ún. „Zsidó Tanács” váltotta fel a hitközség vezetését. Ennek tagjai Dr. Berend József főrabbi, Dr. Balázs Imre (ügyvéd) elnök és Dr. Bárdos Jenő, egy a közeli Szegvárról Szentesre költözött orvos voltak. Néhány férfit, köztük a hitközség jelentős tisztségét betöltő tagjait, 1944 áprilisában Bácsstopolyára (ma Bačka Topola, Szerbia) deportáltak. A németek ellenőrzése alatt álló tábor internáltjainak egy részét Sárvárra vitték, majd Auschwitzba deportálták, ahol mindannyiukat megölték. Köztük volt Gunst Sándor, a hitközség elnöke, Lampel Béla (a Chevra Kadisha vezetője), Dr. Czukkermann Andor (a hitközség korábbi elnöke), Kálmán Géza (az iskolaszék korábbi elnöke), Dr. Wellisch István (ügyvéd), és Dr. Havas József (gyógyszerész). A Bácsstopolyára vitt internáltak egy másik részét később átszállították a szegedi téglagyárba, ahol találkoztak hozzátartozóikkal.

Április 27-én a polgármester jelentette a Közellátási Minisztériumnak, hogy az 1941. évi XV. törvény értelmében Szentesen 530 személyt tartanak számon zsidóként. Ez a szám tartalmazta a kitérteket, de nem vette számításba

9 Legalább egy csecsemő született a deportálás alatt. Hacsek Zsuzsa Bécsben született, 1944 szeptemberében Hacsek József és Hacsek Józsefné gyermekeként. Mindannyian, köztük Zsuzsa bátyja, László is túlélte a holokausztot. Jávor (sz. Hacsek) Zsuzsa tanúvallomása, 50265 sz. interjú, USC Soá Alapítvány, Online Vizuális Történelmi Archívum

azokat a férfiakat, akik már munkaszolgálatosok voltak, valamint azokat, akiket Bácsstopolyára deportáltak (HARSÁNYI 1970, 121).

1944. május 6-án Szentes város tanácsa döntést hozott a helyi zsidó lakosság deportálásáról, és ezt a folyamatot a gettók létrehozásával indította el. A kijelölt gettó a zsinagóga mögötti területet, a Vecseri utca páros oldalát, a Nagy völgyi sort és az Apponyi tér e két utca között elhelyezkedő házait foglalta magába. Ezek a lakóhelyek egyszerű, egyemeletes vidéki házakból álltak. A lakosok kitelepítése és a zsidók gettóba költöztetése május 9-én kezdődött és május 11-én zárult le. Egy 1944. május 9-én kelt cikk szerint körülbelül 120-150 zsidó családnak, összesen 415 embernek, valamint 15 áttért zsidónak kellett a gettóba költöznie, ami összesen 430 zsidó lakost jelentett (NÉPÚJSÁG, 1944. május 9., 2.; MOLNÁR 2000, 95-96).

A szentesi gettó utcái egy 1948-as térképen
(Hadtörténeli Intézet és Múzeum, Térképtár,
G I h 662/5. Hungaricana)

A szentesi újságírók természetes nyomon követték a gettósítást és részletes leírást közöltek a gettóba költözés napjáról a Szentesi Napló hasábjain:

„Borongós, hűvös időben indult meg tegnap reggel 6 órakor a szentesi zsidóságnak a kiköltöztetése a Vecseri utca páros oldala, a Nagy-völgy sor és az Apponyi tér által határolt részen felállított gettóba. Reggel 6 órakor megindultak a társzekerek a város felé, s ezeken szállították be a gettó területéről kiköltöztetett keresztények bútorát és más berendezési tárgyait. Ugyanekkor azokból a lakásokból, ahová az első csoporttal betelepített keresztények kerültek, a kiköltöztetett zsidók indultak meg új lakásaik felé. Minden sarkon szuronyos, puskás őrök... [...] Egy-egy családnak nem sok bútora van az autókön, szekereken, mert egy család 1-2 szekrényen, ágyon, asztalon és széken kívül más nem hozhat. De fehérnemű sem jöhet ki mind, csak 1-2 váltásra elegendő. Élelmiszer is csak két hétre való, amit ki hozhatnak magukkal a zsidó családok, mert két hétig maguknak kell értelmezniük magukat, két hét múlva pedig már a zsidó tanács központilag gondoskodik az élelmezéséről. [...] Sok nézője van a 'hurcolkodás'-nak. Amint sorra járjuk a gettó területét, megállapíthatjuk, hogy nem csak egyedül vagyunk nézői a 'hurcolkodás'-nak, hanem még igen sok néző akad, úgy keresztényekből, – akik a szembenlévő házakból jönnek ki nézelődni egy-egy ráérő percükben – mint 'sárga csillagosokból', akik talán 'tapasztalatot gyűjteni' jöttek ki. A nézelődő magyarok arcán azután látszik, hogy megnyugvást kelt bennük az intézkedés, mert ebben a radikális úton haladó új magyar kormány egyik célkitűzésének valóra váltását látják.”¹⁰

A Stern Sándornál található lista bemutatja, hogyan hajtották végre a gettósítás és a lakáscserék folyamatát. A lista tartalmazza a leendő gettó házainak leírását, valamint keresztény lakóinak kívánságait jövőbeli elhelyezésükkel kapcsolatban:

¹⁰ Szentesi Napló, 1944. május 10., 3., Idézi: Kanyó Ferenc (szerk.), *Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez. Iratok a Csongrád megyei levéltárból. Holocaust Magyarországon* sorozat. Budapest 1994, 39-40.

“Apponyi tér 27. Tulajdonos Berényi László 2 személy + szegedi leánya kisfiával és május 10-re várja sógornőjét 1 személy, összesen 5 személy. Szükséges butort viszi magával, van 10 db. tyúkjá, amit szükség esetén máshol elhelyez. Egészséges lakást kér, mert idős, beteges ember, 3 szobásat, lehetőleg a Gunst lakást.” (SZENTES VÁROSI TANÁCSÁNAK IRATAI, JELENLEG STERN GYŰJTEMÉNY, 2. sz. lista, 6.)

Az állatállományt, a baromfi és háziállatok számát, valamint a költözéshez szükséges szerek számát is írásban rögzítették:

“Vecseri u. 16. lakók: Major Sándor csendőr-tiszthelyettes, neje Héjja Borbála, apja Major József. Gyermekek: Major Attila, Borbála. 3 szoba, konyha, kamrás lakásuk van. (11 drb. sertést és tyúkokat tartanak.). Klein József vagy Schwáb házba szeretnének költözni. Elszállításhoz 2 kocsi szükséges. (Kézzel írott jegyzet: Gömbös Gy. u. 53.)” (SZENTES VÁROSI TANÁCSÁNAK IRATAI, JELENLEG STERN GYŰJTEMÉNY, 2. sz. lista, 4.)

Minden olyan keresztény háztulajdonos, akinek a gettó területén volt kertje, kérte annak karbantartását, és annak érdekében, hogy elvégezhessek a kerti munkákat, időről időre beléphettek a gettóba (TAKÁCS 2004). Az irat elején Nagy György V. B. elnök kézírása olvasható: „Megjegyzés. A gettó területéről kiköltöztetett keresztény tulajdonosok és lakok [sic] lakásigényeinek felmérése. Szentes, 1966. jan. 28. Aláírás, V. B. eln.”

A Szentesen 1916-ban született Gunst (névvaltoztatás után Galla) László, Gunst Sándor hitközségi elnök fia 28 éves volt a holokauszt idején, és a Centropa alapítvány által készített interjú során így emlékezett vissza az eseményekre:

„Szentesen is volt gettó, és polémia folyt, hogy hol jelöljék ki a határait – erre természetesen nem volt sok idő. Beavatkozott a Turul Szövetség is, ami az egyetemisták akkori jobboldali szövetsége volt. Az egyik tagja – egy szentesi református papnak az egyetemista fia – a társaival együtt azt javasolta, hogy a gettót a vasútállomás közelében állítsák fel, mert várható, hogy azt majd bombázni fogják az angolok vagy amerikaiak,

és akkor legalább a zsidók is elpusztulnak.¹¹ Így is lett, bár végül a gettó nem került annyira közel a vasútállomáshoz, mint az a javaslatban állt. Szentesen négy-ötszáz olyan zsidó lehetett, akik nem voltak munkaszolgálatban, de az itteni gettóba kerültek a szegvári zsidók is, akik nem voltak sokan, száz alatt lehetett a számuk. A gettó kiépítéséhez a lakosságtól vettek igénybe családi házakat, ahol azután hatan-nyolcan laktak egy szobában. Anyám is ide került 1944 májusában. A munkásszázadunk, amelyik különböző helyeken fordult meg az évek során, éppen Szentesen időzött, amikor a gettósítás megtörtént, sőt a hatóságok a mi századunkból is küldtek húsz embert a gettó körüli palánk megépítéséhez.”¹²

A magyar vidéki gettósításokra vonatkozó, a gettósítás időpontjáról, a gettó helyéről, valamint a kerítés magasságáról (2 méter) szóló feljegyzések csak korlátozott információval szolgálnak.¹³ A visszaemlékezések alapján tudjuk, hogy a szentesi gettóba belépő zsidók csak meghatározott mennyiségű személyes tárgyat vihetek magukkal, például szekrényeket, matracokat, asztalokat, székeket és néhány váltás ruhát. A gettó zsúfolt földszinti lakásaiban minden (4-5 főből álló) családot egyetlen szobában szállásoltak el. Ezen kívül bizonyos területek, mint például a hátsó konyhák, félig nyitott átjárók és a melléképületekben lévő magtárak külön szobáknak számítottak. Érdemes kiemelni azt is, hogy a videós tanúvallomások (pl. BARTA ÁGNES TANÚVALLOMÁSA, 51820. sz. interjú; CSÉRI LAJOS TANÚVALLOMÁSA, 48478 sz. interjú) élesen szembe állítják a szentesi gettó lakhatási körülményeit, a szegedi téglagyárban tapasztalt kegyetlen körülményekkel.

11 Karsai a szövetség levelét példaként említi arra, hogy ez a szövetség volt az egyik leglelkesebb és legaktívabb a zsidók elleni fellépésben 1944 tavaszán. KARSAI 1999, 111-123.

12 <https://www.centropa.org/hu/biography/galla-laszlo> (2022.09.22.).

13 Vidéki közösségek információs kartonjai D 5/1, “Szentes” (p. 741 on https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIratai_1944_D_5_1/?pg=740&layout=s)

A szentesi zsidó árvák

A Stern-gyűjteményben található gettósítási listán név nélkül szereplő 15 árvát a Bálint utca 1-ből a Vecseri utca 10. alá költöztették

Város Árvaszékének határozata 15 gyermeket sorolt fel a gettósítás előtti lakcímeikkel és ezek alapján megállapítható, hogy kik voltak az árvaház lakói (MNL CSCSVML SZENTESI LEVÉLTÁR, SZENTES MEGYEI VÁROS ÁRVASZÉKE, 1738-26/1944):

forrás	családnév	kereszt-név	családi állapot	város	lakcím	élet-kor	születési év	születési hely
Szentes m. Árvaszék 1703/1944	Blaustein	Bódog	gyermek	Szentes	Bálint u. 1.	13	1933	
Szentes m. Árvaszék 1703/1944	Blaustein	Olivér	gyermek	Szentes	Bálint u. 1.	10	1934	
Szentes m. Árvaszék 1703/1944	Braun	Ignác	gyermek	Szentes	Bálint u. 1.	12	1932	
Szentes m. Árvaszék 1703/1944	Csengeri	Béla	gyermek	Szentes	Bálint u. 1.	13	1931	
Szentes m. Árvaszék 1703/1944	Csengeri	László	gyermek	Szentes	Bálint u. 1.	11	1933	
Szentes m. Árvaszék 1703/1944	Cserven	György	gyermek	Szentes	Bálint u. 1.	10	1930	
Szentes m. Árvaszék 1703/1944	Kohn	András	gyermek	Szentes	Bálint u. 1.	10	1934	
Szentes m. Árvaszék 1703/1944	Kohn	József	gyermek	Szentes	Bálint u. 1.	9	1935	
Szentes m. Árvaszék 1703/1944	Kun	Péter	gyermek	Szentes	Bálint u. 1.	16	1933	
Szentes m. Árvaszék 1703/1944	Lővy	Éva	gyermek	Szentes	Bálint u. 1.	6	1938	
Szentes m. Árvaszék 1703/1944	Lichtner	László	gyermek	Szentes	Bálint u. 1.	11	1933	
Szentes m. Árvaszék 1703/1944	Marmorstein	János	gyermek	Szentes	Bálint u. 1.	8	1936	
Szentes m. Árvaszék 1703/1944	Reismann	Tibor	gyermek	Szentes	Bálint u. 1.	11	1933	Huszt
Szentes m. Árvaszék 1703/1944	Reismann	Sándor	gyermek	Szentes	Bálint u. 1.	10	1934	Huszt
Szentes m. Árvaszék 1703/1944	Spitzer	Béla	gyermek	Szentes	Bálint u. 1.	16	1928	

gondozójuk, Kellner Jánosné két fiával, a 13 éves Kálmánnal, és a 10 éves Gáborral együtt. A listán így szerepeltek: „Kellner Jánosné két fiával és 15 árvaházi gyermekkel”.

Az ellentmondásos dokumentumok és hiányos információk miatt a 15 árva nevének rekonstrukciója kihívást jelentett. Azonban a Szentes Megyei

A szentesi Holokauszt-emlékművön olvasható nevek alapján úgy tűnik, hogy az összes elhurcolt árvát megölték. A Magyar Nyelvtérületről Származó Zsidóság Emlékmúzeumában (Cfát)¹⁴ őrzik a Szentesi Zsidó Árvaházban élt fiúkról 1944 márciusában készült kép másolatát (KOVÁCS

¹⁴ <http://www.hjm.org.il>

A szentesi zsidó árvák (Reismann Mordechai fényképe)

2015, 46-47.). 2011-ben a fényképen látható egyik fiú, Reismann Mordechai (magyar neve: Sándor, született 1933. április 14-én Huszton, a mai Ukrajna területén), a nyilvánosság segítségét kérte a képen látható gyerekek azonosításához, de nem járt sikerrel. 2021-ben sikerült Mordechaijal kapcsolatba lépnem és 2022 decemberében felkerestem otthonában, az izraeli Holonban. Elmondta, hogy ő az egyetlen túlélő a Szentesi Zsidó Árvaház gyerekei közül. Édesanyja, aki hét gyermeket nevelt, kénytelen volt elküldeni Husztról a gyerekeit egy budapesti zsidó árvaházba, mivel a férje munkaszolgálatosként Husztról korábban elhunyt és nem tudta őket eltartani. Budapestről, a testvérek közül Mordechait és Tibort Szentesre küldték, mivel a budapesti zsidó árvaházak már megteltek. Mordechai már alig emlékszik azokra a hónapokra, amelyeket Szentesen töltött. A szentesi zsidó lakosságot,

az árvaház lakóival együtt, 1944 júniusának közepén Szegedre szállították, és június végén deportálták őket. Mordechai a deportáláskor mindössze 11 éves volt és nem emlékszik rá, hogy a szentesi árvák és gondozóik a második vagy harmadik szegedi transzporttal kerültek-e a Bécs melletti strasshofi elosztó táborba. Itt, ahogy azt egy 1997-es interjújában elmondja, úgy döntött, hogy elrejtőzik a felnőttek között: „A tábor közepéről [Strasshofban], ahova vittek bennünket, kivittek a táborból, és elértünk a vonathoz, ott szétszítottak minket – külön a gyerekeket, külön a nőket, külön a férfiakat. És akkor szóltak, hogy akik dolgozni tudnak, azok menjenek az egyik oldalra. És akiknek nincs erejük, azok menjenek a másik oldalra, és az összes gyerekeket a másik oldalra [küldték]. És akkor már nagyon sok pletyka keringett arról, hogy az "utolsó állomásra" viszik az embereket, a gyerekeket.

Hallottuk, hogy elégetik őket, megölik őket. És azt mondom a testvéremnek, Tibinek „fussunk el a felnőttek között. Talán úgy boldogulhatunk valahogy. Mit számít, hogy itt ölnek meg minket vagy ott.” Azt mondja, fél. Mondtam neki, „neked nincs mitől félned. Fussunk el a férfiak között, a lábak között, nem fognak meglátni minket. És majd meglátjuk, mi lesz.” Mindenesetre nagyon félt. Mondtam neki, „figyelj, háromig számolok, a németek lovon mennek egyik oldalról a másikra, valamikor megszököm a felnőttek között, a nagy lábak között.” Futottam a felnőttek lábai között, és ott rejtőztem el. Nagyon kicsi voltam, és Tibi ott maradt a gyerekekkel. Elvitték a gyerekeket, betették őket a vagonokba. Ott állunk, várakozunk, várakozunk. A vonat nem mozdul. Jöttek a teherautók, és külön elvitték azokat, akik dolgozni tudnak, és másokat, mint például engem, aki a felnőttek között voltam, gyalog vittek el” (REISMANN MORDECHAI (MORDEKHAI RAYZMAN) TANÚVALLOMÁSA, USC Soá Alapítvány, 25498 sz. interjú).

Mordechai több helyen volt a deportálás 10 hónapja alatt, így Neuhoftban, Strasshofban, Znaimban és Theresienstadtban. Az idő egy részében egy mezőgazdasági birtokon kellett dolgoznia, ahol ukránokkal is találkozott. Emlékezetében megmaradt egy különösen kegyetlen eset: tehén- és lóvizeletet kellett gyűjtenie,¹⁵ hogy azt később földek öntözésére használják, és egyszer egy ukrán társa rákiáltott, hogy most jön a zuhany („*machst du ein Dusch, du*” – idézte fel szavait), majd figyelmeztetés nélkül ráöntötte a lovak vizeletét. A bűz kibírhatatlan volt, de Mordechainak nem volt más választása és folytatnia kellett a munkát.

Elmondása szerint a mai napig élénken él emlékeiben, hogy felnőttek segítsége nélkül kizárólag magára volt utalva, ritkán és keveset kapott enni, időnként egy-egy zsíroskenyeret,

és csak egyetlen ruházata volt, egy ing és egy rövidnadrág, így ahhoz, hogy életben maradjon, az elhunytak ruháit vette magára. Egy éven át nem mosakodott, és a felnőttekkel szemben nagyon erős bizalmatlanság alakult ki benne. A háború után, hazatérve szülővárosába, Husztra, egy szomszédja figyelmeztette, hogy ne menjen be korábbi házukba, mert az új lakók megölhetik. Mivel sosem tért vissza Szentesre, halottnak hitték, és nevét felvitték a szentesi Holokauszt-emlékműre.

Reismann Mordechai a felszabadulásakor
(Reismann Mordechai fényképe)

¹⁵ A tehénvizeletet általában trágyaként használják a mezőgazdaságban, mivel tápanyagtartalma és jótékony mikrobiális aktivitása miatt köztudottan fokozza a növények növekedését. A ló vizelete, a tehén vizeletéhez hasonlóan, szintén rendelkezhet mezőgazdasági előnyökkel, bár a trágyaként való konkrét felhasználására vonatkozó információk korlátozottak. Strasshof környékén több mezőgazdasági üzem is volt (a listát ld. FROJIMOVICS – MOLNÁR 2021, 254-256), de kizárólag Mordechai leírása alapján nem lehet megállapítani, hogy pontosan hol kellett dolgoznia.

Mordechai 1946-ban lehetőséget kapott az *alijázásra*,¹⁶ és így egy csoport gyerekekkel együtt Románián keresztül Palesztinába utazott. Érkezése után kezdetben egy *jesivában* tanult, de végül egy év után otthagya, és helyette inkább szakmát szerzett, és cukrász lett. Mordechai több mint 63 éve házas, négy gyermek édesapja, és unokákkal és dédunokákkal is büszkélkedhet. Hat testvére közül háromnak sikerült életben maradnia. Mordechai a mai napig kapcsolatban áll nővérével, Marikával, akit – az OMZSA¹⁷ segítségével – egy budapesti család fogadott be a háború idején. Amikor megtudta, hogy idősebb nővérének, Magdának fel kellett adnia zsidóságát ahhoz, hogy egy keresztény szervezettel Argentínába emigrálhasson, Mordechai úgy döntött, hogy megszakítja vele a kapcsolatot. Végül két évtizeddel később Izraelben találkoztak újra, amikor Magda meglátogatta őt.

A Mezőtúrról deportált Csillag Edit [sz. 1907] nemrég közzétett visszaemlékezése egybevág Mordechai Reismann emlékeivel:

„A strasshofi irodán a legszomorúbb pillanat az volt, mikor a szentesi fiúárvaház 12 elhagyott gyereke került sorra. Szegények ott álltak egy sarokban, anya, apa nélkül, nem tudták, kihez forduljanak. Az adataikat éppen én vettem fel, és elmondták, hogy a gondozójuk elhagyta őket. A bécsi irodán tudtam meg később, hogy ezeket a gyerekeket is Auschwitzba vitték. További sorsukról nem tudok. Sok szomorú látvány volt Strasshofban, de ennek a 12 gyermeknek a sorsa volt talán a legszörnyűbb” (idézi: FROJIMOVICS – MOLNÁR 2021, 77).

A fenti visszaemlékezésnek megfelelően 12 gyermek került Strasshofba, ahonnan gondviselőjük, Kellner Jánosné nélkül irányították őket Auschwitzba. Arról nincs információnk, hogy mi történt a maradék 2 gyermekkel, mivel Szentesen 15 árvát tartottak számon (és Mordechai Reismann már nem volt a csoport tagja). Mivel egyik gyermeknek sincs tanúlapja a Jad Vasem Soá névadatbázisában, nem tudunk semmit a háború előtti életükről, és nincs

információnk arról sem, hogy hogyan kerültek Szentesre, majd Strasshofba. Mindössze annyit tudunk, hogy Kellner Jánosné és két fia, Kálmán és Gábor mellett 14 Szentesről származó zsidó árva hunyt el a holokausztban. A rendelkezésre álló információk hiánya megnehezíti az árvák sorsának átfogó megismerését.

Élet a gettóban

A szentesi gettó életéről keveset tudunk, mivel nagyon kevés információt rögzítettek vagy dokumentáltak az ott élők tapasztalatairól és mindennapi valóságáról. Egy 1944. május 6-án a hódmezővásárhelyi Népújságban megjelent cikk rávilágít arra, hogy milyen problémákra számított a város vezetése:

„Szentesen a harmadik kerületben lesz a gettó. A kormányrendelet értelmében Szentesen is fel lehet állítani a gettót és a polgármesteri hivatalban folyamatban vannak a tárgyalások erre vonatkozólag. Az eddigi tárgyalások eredményeképpen a harmadik kerületnek a vasútállomás felőli részén kerül felállításra a gettó. A legnagyobb probléma most az itteni lakosok megfelelő elhelyezése, ami valószínűleg úgy nyer megoldást, hogy a zsidó lakások egy részében helyezik el őket. A másik kérdés, ami megoldásra vár: a gettóba telepített zsidók vallásgyakorlásának kérdése. Ez valószínűleg úgy nyer megoldást, hogy a gettó egyik lakásában fogják tartani az istentiszteleteket. A kikeresztelkedett zsidók pedig úgy fogják vallásukat gyakorolni, hogy meghatározott időben a lelkészek felkeresik őket. Harmadik az élelmezés kérdése, mert a gettóba telepített zsidók semmilyen időpontban sem hagyhatják majd el a gettó területét és az árusok sem léphetnek be oda” (NÉPÚJSÁG, 1944. május 6., 7.).

Az eredeti tervek szerint a gettó területét magas kerítés vette körbe, és az ott élő emberek orvosi ellátását a velük együtt gettósított zsidó orvosok biztosították. Ha a szentesi kórházban helyesen tüntették fel a halálozási helyet, miszerint Schiller Hermann-né az adott időszak alatt a kórházban hunyt el ez adalék ahhoz, hogy

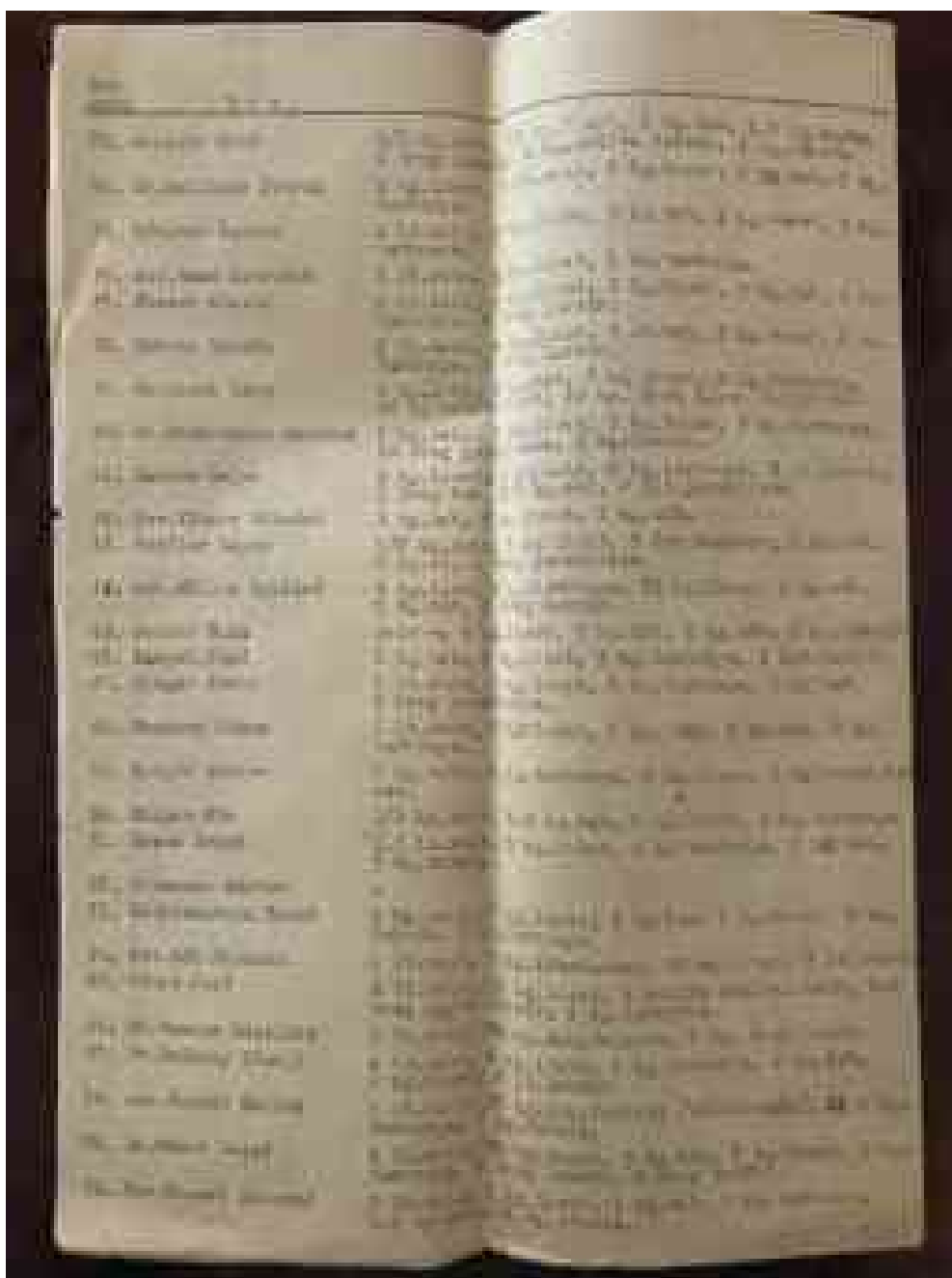
16 Az alija az Izrael földjére, 1948-tól Izrael államába való kivándorlást jelenti.

17 Az Országos Magyar Zsidó Segítő Akció (OMZSA) 1939-ben alakult Budapesten azzal a céllal, hogy a zsidótörvények miatt segélyezésre szoruló tömegek ellátásához szükséges anyagi fedezetet előteremtse.

a gettólakó kerülhetett kórházba. Nincs információnk arról, hány napot töltött a kórházban és milyen orvosi ellátást kapott a halála előtt (SZENTESI HALOTTI ANYAKÖNYV 1943-1946, 259. bejegyzés). A zsidóknak lehetőségük volt árvaházat és szegényházat létrehozni, azonban nincs adatunk arról, hogy ezek megvalósultak-e (NÉPÚJSÁG, 1944. május 9., 2.).

A városháza iratai közt az egyik legmegdöbbentőbb feljegyzés egy hatoldalas, dátum nélküli,

gépelte élelmiszerlistáról szól, amely 127 embert és a gettóba bevihető élelmiszerek pontos mennyiségét és minőségét sorolja fel. A lista 1944 májusában készülhetett. Ezután 1966-ban Nagy György, Szentes város végrehajtó bizottságának elnöke a következő megjegyzéssel egészítette ki a fentieket: *„Ennek az iratcsomónak nem ismerem a jelentését, csak következtetni lehet arra, hogy ennyi élelmet lehetett bevinni a gettóba. Szentes 1966. jan. 28. Nagy György V. B. eln.”*

A bevihető élelmiszerek listája Szentesen (Stern Sándor)

Összesen 27 különböző élelmiszertípust lehet megkülönböztetni. A leggyakoribb élelmiszerek közé tartozott a zsír (melyet egyszerűen a „zsír” szóval jelöltek, vagy néhány esetben libazsírként hivatkoztak rá), liszt, szárazbab, lekvár (a befőttessüvegek számával vagy kilogramm mértékegységben megadva), tarhonya, burgonya, mák és borsó. Néhányan grízt, diót, tésztát, (üvegben eltett) paradicsomot és konzerv ételeket vittek a gettóba. Az összes felsorolt élelmiszertípus hosszú ideig jól tárolható. Bár a szilva szerepel a listán, feltételeznünk kell, hogy ez valószínűleg aszaltszilva vagy szilvakonzerv lehetett, mivel 1944 tavaszán még nem lehetett friss szilva. Az élelmiszertípusok mennyiségét illetően nagy különbségek vannak. Egy név nélküli személy, aki (valószínűleg az árvaházra utalva) „családi telep” néven szerepel, 50 kg lisztet hozott be, míg mások csak 2-3 kilogrammot vihettek. Sajnos nincs információ arról, hogy hogyan és mikor készült el a lista, meddig voltak elegendő az élelmiszer, és hogyan kombinálták az összetevőket a különböző ételek elkészítéséhez. Továbbá nincs információ arról sem, hogy az emberek hajlandóak voltak-e megosztani a náluk lévő élelmiszer-mennyiséget, és hogy a főzést közösen végezték-e el az egyes családok különböző hozzávalóiból. Barta Ágnes, egy Szentesről származó túlélő úgy emlékezik, hogy a gettóba költözés előtt családja rántást készített zsírból és lisztből, és ezt üvegekbe tették (BARTA ÁGNES TANÚVALLOMÁSA). Később ez szolgált a levesek és más ételek alapjául. A *Pinkas Hakehillot*, a zsidó közösségek sorsát számbavevő enciklopédia Szentes című bejegyzése szerint a hitközségi vezetés a gettóba időről időre beengedett beszállítók segítségével biztosította az élelmet (PINKAS HAKEHILLOT 1975).

A délvidéki razziát túlélő Suzana Petrovicot (lánykori neve Hacker, sz. Újvidék, 1935) szülei az anyai nagyszüleihez küldték Szentesre, így őt is onnan deportálták:

„A szentesi gettó el volt szigetelve a város többi részétől. A minimális mennyiségű holmit, ruhát vittük magunkkal, és még a kutyámat is magammal hoztam. Tehát számomra ez egyszerűen olyan volt, mintha új helyre költöztünk volna, de nem tudtunk mozogni. Egy hónapig voltunk ott, április végéig

*vagy május közepéig, amikor jött egy rendelet, hogy Magyarországnak arról a területéről minden zsidót deportálni kell.”*¹⁸

Sajnos bizonyos marginalizált csoportokról, pl. az idősebb korosztályról nem áll rendelkezésre közvetlen információ. A 15 áttért szentesi zsidó nevét sem jegyezték fel, és ez kizárja, hogy további betekintést nyerjünk abba, hogy a gettón belüli esetlegesen ők is a marginális csoport státuszában voltak-e. A szentesi gettó egyes csoportjai, pl. az idősek, az árvák és a betegek, valószínűleg különösen nehéz körülmények között éltek, de a közvetlen tapasztalatokról nem áll rendelkezésünkre tanúvallomás vagy feljegyzés. Emiatt olyan töredékes forrásokra kell hagyatkoznunk, amelyek csak korlátozott képet adnak a gettóban töltött mindennapi életükről.

A szentesi gettóban való tartózkodás rövid volt. A területen élő összes zsidóra vonatkozó későbbi deportálási rendelet miatt hozzávetőlegesen egy hónapig tartott. Annak ellenére, hogy szigorú biztonsági intézkedések voltak érvényben, feltételezhető, hogy a szentesi zsidók valamilyen szinten fenntartották a kapcsolatot a külvilággal, talán a házak eredeti lakóinak segítségével (TAKÁCS 2004).

Deportálás Szegeden keresztül Auschwitzba/Strasshofba

1944. június 16-án a szentesi gettó lakóit Szegedre vitték át, a Cserzy Mihály utcai téglagyárban létesített gyűjtőtáborba. A mintegy 2000 fő befogadására alkalmas táborban körülbelül 8000-9000 embert zsúfoltak össze. A téglagyár foglyait június 25-én, 27-én és 28-án három transzporttal szállították el. Az első transzport és a második vonat első fele Auschwitzba érkezett, míg a második vonat második felét és a harmadik vonatot a Bécs melletti Strasshofba irányították át, ahonnan a foglyokat különböző osztrák táborokba szállították (FROJIMOVICS – MOLNÁR 2021). Az utóbbi csoport körülbelül 70-80%-a élte

¹⁸ <https://www.centropa.org/en/biography/suzana-petrovic> (2022. 09.19.)

túl a deportálást, ideértve a szentesi zsidókat is (PATARICZA 2022). A táborok felszabadítása után a túlélők egy része Nyugat-Európába, Izraelbe, Kanadába és az Egyesült Államokba költöztek.

A szentesi zsidók közül körülbelül 200 élte túl a soát, azonban nem mindenki tért haza szülővárosába, amelyet a szovjet csapatok már 1944. október 8-án elfoglaltak. Néhányan Budapestre költöztek, mások kivándoroltak, így 1949-re csupán 109 ember volt a Szentesi Zsidó Hitközségben, közülük 101 fizette a hitközségi adót (HARSÁNYI 1970, 124). Mára csupán egy zsidó maradt Szentesen.

A holokauszt után először a többség visszatért Magyarországra, és sokan közülük hazamentek Szentesre. A hazatérők igyekeztek talpra állni, leküzdeni a háború utáni gazdasági nehézségeket, és újraéleszteni vállalkozásaikat. Néhányan azonban nem tudták visszaszerezni javaikat, ezért elhagyták szülővárosukat. Akik kitartottak és igyekeztek újraindítani az életüket, azokat

1949-től az államosítások lehetetlennítették el. Az egykor független iparos- és kereskedő üzletemberek az állam vagy a szövetkezetek alkalmazottjai lettek, vagy önként elhagyták visszaszerzett otthonaikat.

Az újrakezdés fontos állomása volt, hogy 1947-ben a szentesi zsidó temetőben az újjáalakult hitközség felavatta a Holokauszt-emlékművet, amely 328 áldozat nevét tartalmazza, akik Szentesről (286) és a közeli Szegvárról (28) származtak, és a deportálások során, vagy munkaszolgálat során hunytak el. Az 1960-as évekre a zsinagóga, amely még mindig a zsidó hitközség tulajdonában állt, nagyrészt elhagyatottá vált, és az épület pusztulásnak indult. Szentes városa 1987-ben megvásárolta, majd 1998-ban könyvtárrá alakította át, amely kiállításoknak és kulturális eseményeknek is otthont ad. Az épület külső megjelenése ugyanolyan maradt, de a belsőt újra tervezték. A bejáratnál részen egy emlékmű, a bal oldali kertben pedig a szentesi

A szentesi Holokauszt-emlékmű (Pataricza Dóra fényképe)

zsidóság emlékére állított emléktáblák találhatók. A kertet a zsinagóga eredeti vaskerítése veszi körbe.¹⁹

2019 áprilisában a Zsoldos Ferenc Szakközépiskola aulájában holokauszt emlékművet²⁰ avattak fel, amely az áldozatául esett zsidó gyerekeknek állít emléket. Ezek a gyerekek egykor a Szentesi Zsidó Elemi Iskolában, a Leány Elemi Iskolában vagy a Horváth Mihály Gimnáziumban tanultak. Összesen 15 gyermeket azonosítottak a túlélőkkel²¹ folytatott beszélgetések és a történelmi dokumentumok alapján. A 2015 és 2018 között zajló projektet Kovács Benedek, a szakközépiskola történelemtanára vezette. Az általuk összeállított, és így az emlékművön szereplő lista is hiányos, a források hiánya miatt nem tudták azonosítani a zsidó árvaház diákjait (Kovács 2019). A jelen kutatás eredményeire hivatkozva szorgalmazom, hogy létesüljön a városban egy új emlékhely a városból elhurcolt zsidó árvák tiszteletére.

a szentesi zsidó árva fiúkra vonatkozó töredékes információk részben feltárhatók a digitális bölcsészettudomány eszközeinek segítségével és a dokumentumok alapos elemzésével. A további marginalizált csoportok és a Szentesről származó munkaszolgálatosok sorsának elemzéséhez azonban további kutatásokra van szükség.

Összefoglalás

A tanulmányban bemutatott kutatás célja az volt, hogy összeállítsa a Szentesről deportált emberek legteljesebb listáját, az elérhető adatokkal együtt, és ezáltal lehetővé tegye az anyag mélyreható elemzését és további vizsgálatát. Cikkünk arra is szeretett volna rámutatni, hogy jóllehet a szentesi gettósításról viszonylag gazdag iratanyag fennmaradt, ezek egy része nehezen hozzáférhető. Ez a forrásgazdagság sajnos a közvetlen háború utáni időszakra nem vonatkozik, így gyakorlatilag nincsenek ismert dokumentumaink a túlélőkről és az áldozatokról. A peremre szorult csoportokra, például

19 קהילת יהודי סנטש In: <https://dbs.anumuseum.org.il/skn/he/c6/e215131/מקום/סנטש> (utolsó elérés 26.09.2022)

20 Zsina Renáta és Varga Natália tervezte a kör alakú emlékművet.

21 Czeiger László, Feuerer József, Fischer Borbála, Gleichmann Ferenc, Gleichmann Rózsa, Kellner Gábor, Lederer András, Löwy Éva, Löwy Pál, Németh Mária, Porjesz György, Rácz Györgyi, Simkó László, Smolka György, Székely András.

Felhasznált irodalom

Elsődleges források:

- Barta Ágnes tanúvallomása, 51820 sz. interjú, USC Soá Alapítvány, Online Vizuális Történeti Archívum
- Cséri Lajos tanúvallomása, 48478 sz. interjú, USC Soá Alapítvány, Online Vizuális Történeti Archívum
- Csillag Edit visszaemlékezése, In: Frojimovics – Molnár, 77.
- Szentes Városi Tanácsának iratai, jelenleg Stern gyűjtemény, 1., 2., 3., 4. számú lista
- Galla, László: Életrajz, szerk. Sárdi, Dóra, <https://www.centropa.org/hu/biography/galla-laszlo> (utolsó elérés 2022.09.22.)
- Jávor, Zsuzsa tanúvallomása, 50265 sz. interjú, USC Soá Alapítvány, Online Vizuális Történeti Archívum
- MNL CSCSVML Szentesi Levéltár, Szentes Város Polgármesteri Hivatalának iratai, 1256/1944.
- MNL CSCSVML Szentesi Levéltár, Szentes Megyei Város Árvaszéke, 1738-26/1944.
- Petrovic, Suzana: Életrajz, <https://www.centropa.org/en/biography/suzana-petrovic> (utolsó elérés 2022.09.19.)
- Szirbik Imre beszéde a Holokauszt-emlékműnél 2017 júniusában rendezett megemlékezésen <https://www.szentesinfo.hu/mozaik/2017/5/holo.htm>
- A Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma, Dokumentumok Szentesről
- Szentesi halotti anyakönyv 1943–1946 között, 005845939 sz. mikrofilm, 198. sz. bejegyzés
- Szentesi Napló, 1944. május 10., 3., Idézi: Kanyó Ferenc (szerk.), *Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez. Iratok a Csongrád megyei levéltárból.* Holocaust Magyarországon sorozat. Budapest 1994, 39–40.

Vidéki hitközségek információs kartonjai D 5/1, "Szentes" (741 old. https://library.hungaricana.hu/hu/vie/idoSzervezetekIratai_1944_D_5_1/?pg=740&layout=s)

Másodlagos források:

1920. évi népszámlálás 1. A népesség főbb demográfiai adatai. Községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt, 1923.
- BARABÁS 2007 Barabás Györgyi: *Magyarországi Zsidó Hitközségek Egyletek Társulatok Alapszabályai 1705-2005.* Budapest MTA Judaisztikai Kutatóközpont, 2007.
- BRAHAM 1997 Braham, Randolph L.: *A népiirtás politikája: A holocaust.* Budapest, Belvárosi Kvk., 1997.
- Csongrád Megyei Hírlap, 1963. március 7., 1.
- FROJIMOVICS-MOLNÁR 2021 Frojimovics Kinga, Molnár Judit: *Szeged – Strasshof – Szeged: Tények és emlékek a Bécsben és környékén "jégre tett" Szegedről deportáltakról. 1944–1947.* Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Politológia Tanszék; Szegedi Magyar–Izraeli Baráti Társaság, 2021.
- HARSÁNYI 1970 Harsányi László: *A Szentesi Izraelita Hitközség Története.* A magyarországi zsidó hitközségek monográfiái 3. szerk. Sándor Scheiber. Budapest, 1970
- KARSAI 1999 Karsai László. Ellenállni a gonoszoknak: Zsidók és magyarok a Soá idején. In: Hamp, G; Horányi, Ö; Rábai, L (szerk.) *Magyar megfontolások a Soáról.* Budapest – Pannonhalma, Balassi Kiadó, Pannonhalmi Főapátság, Magyar Pax Romana (1999), 111-123.

- KLEIN 2017 Klein Rudolf: *Zsinagógák Magyarországon 1782–1918: Származástani tipológia és építészeti jelentőség*. Budapest, Terc, 2017
- KOVÁCS 2015 Kovács Benedek: *Módszertani újdonságok a holokauszt történetének iskolai feldolgozásában*. Orosháza, 2015. (Kiadatlan szakdolgozat)
- KOVÁCS 2019 Kovács Benedek: Az élet csokrába font nevek. In: *Remény*: 2019/2
- MOLNÁR 2000 Molnár Judit. Mentésügyi ügyek Szegeden. In: *Molnár Judit: Csendőrök, hivatalnokok, zsidók*. Szeged, Szegedi Zsidó Hitközség Évkönyvei 1, 2000, 107–131.
- MOLNÁR 2000 Molnár Judit: Zsidó gettók 1944-ben a Dél-Alföldön. In: Molnár Judit: *Csendőrök, hivatalnokok, zsidók*. Szeged, Szegedi Zsidó Hitközség Évkönyvei 1. 2000.
- Népújság*, 1944. május 9., 2
- Népújság*, 1944 május 6., 7.
- PATARICZA 2023 Pataricza Dóra: „Put My Mother on the List Too!” – Reconstructing the Deportation Lists of the Szeged Jewish Community”. *Deportations in the Nazi Era: Sources and Research*, edited by Henning Borggräfe and Akim Jah, Berlin, Boston: De Gruyter Oldenbourg, 2023, 297–316. <https://doi.org/10.1515/9783110746464-017>
- PATARICZA 2023 Pataricza Dóra: “Tracing Szentes’ Jewish Deportees: Insights from Unprocessed Records and Digital Methods.” *S:I.M.O.N. Shoah: Intervention. Methods. Documentation*. vol. 10/2, (11/2023), 91–110, https://doi.org/10.23777/sn.0223/art_dpat01
- קהילת יהודי שנטס = Szentesi Zsidó Hitközség. In: <https://dbs.anumuseum.org.il/skn/he/c6/e215131/מקום/שנטס> (2022.09.26.)
- PINKAS HAKEHILLOT 1975 „Szentes”, in: Pinkas Hakehillot Magyarország. szerk. Theodore Lavi. Jeruzsálem: Jad Vasem, 1975. 406.
- TAKÁCS 2004 Takács Edit. A Vecseri utcai ház titkai. In: *Szentesi Élet*, 2004. május 7., online elérhető: https://www.szentesinfo.hu/szentesielet/2004/18_0507/07.htm

Internetes irodalom

- [névtelen szerző] A volt zsinagóga története. In: https://www.szentes.hu/?page_id=996 (Elérés dátuma: 2022.09.25.)

In the footsteps of the deported Jews of Szentes

Dóra Pataricza, PhD

In my study, I would like to present hitherto unknown episodes of the deportation of the former Jewish community of Szentes. It is known that in 1941 there were approximately 500 Jewish residents in Szentes, some of whom were first gathered into a ghetto in May 1944, and then a few weeks later they were taken to Szeged, from where some were deported to Auschwitz and others to Strasshof near Vienna. A number of documents were drawn up about this between April and June 1944, some of which are still unpublished and unprocessed. These include records that contain a detailed

list of the Jewish population of Szentes, their family trees and origins, as well as the quantity and type of food that the Jews of Szentes could take to the ghetto. In addition, contemporary official documents of the city of Szentes have survived, detailing the planned transfer of Jewish-owned real estate based on the requests of non-Jewish residents. The aim of this study is to analyze the fate of the Jewish deportees of the Holocaust from Szentes, taking under-represented groups into account, and to fill in some of the missing information using the tools of digital humanities.

Fejezetek szegedi Nemzeti Megújhodás emlékmű történetéből

Szolnoki Zoltán Ph.D.

Az emlékmű avatása és fizikai paraméterei

A Nemzeti Megújhodás emlékművét 1930. október 25.-én avatták fel, a szegedi Fogadalmi templom előtt, a Dömötör torony dél-nyugati oldalán. Az eseményt nagy várakozás előzte meg, hiszen Horthy Miklós kormányzó személyesen utazott le Budapestről, hogy részt vegyen az eseményen. Az átadás egy több pontból álló ünnepi napirend részét képezte. Ugyanezen a napon került sor a Dóm téri egyetemi épületgyűttes zárókövének elhelyezésére és a Nemzeti Arcképcsarnok ünnepélyes elindítására. (DÉLMAGYARORSZÁG, 1930. október 26. 5.) Olyan köztéri tárgyak megjelenésének kezdődátuma volt tehát október 25., amelyek napjainkig meghatározzák a szegedi belváros arculatát. Érdekes ugyanakkor kiemelni, hogy a Nemzeti Megújhodás emlékművének leleplezése ezekhez képest is központi szerepet kapott, hiszen erre 11.30-kor került sor, míg a zárókő letételére délután 15.00-kor. A beszámolókból megtudhatjuk, hogy Horthy Miklós sátrát a püspöki palota előtt, a „Csonka toronnyal” szemben állították fel. A kormányzó innen hallgatta meg a beszédeket, amelyeket dr. Aigner Károly főispán illetve Gömbös Gyula tartott. (DÉLMAGYARORSZÁG, 1930. október 26. 5.) A leleplezést követően Horthy díszsorfállal övezve hagyta el a Dóm teret. (DÉLMAGYARORSZÁG, 1930. október 26. 5.) Auer Lajos professzionális fotográfus megbízást kapott a főispántól (illetve a hivatalától), hogy az emlékműről két darab képet készítsen.

A Móra Ferenc Múzeum gyűjteményében fellelhető egy Auer-fotó, amelyen az emlékmű szerepel, azonban dokumentáció hiányában nem lehet megállapítani, hogy ez a két eredetileg rendelt fotó egyike, vagy esetleg a mester által készített további fotók közé tartozott. (a fotót lásd: SZOLNOKI 2023) Mindenesetre a távlati képen jól megfigyelhető az emlékmű monumentális mérete. Az eredeti elhelyezést tekintve Liebmann Béla múzeumi fotója szintén fontos információkat hordoz. (lásd MELLÉKLET, 1. kép) Érdekes tehát megvizsgálnunk, hogy a Nemzeti Megújhodás emlékműve milyen kialakítással és fizikai paraméterekkel rendelkezett.

Az emlékmű két fő részből állt: egy bronz domborműből és azt körülvevő márványkeretből. A műalkotás központi figurája Horthy Miklós volt, akinek egy angyal átadja a nemzeti lobogót. Tóth Attila értelmezése szerint az angyal a nemzeti géniuszt szimbolizálta, míg a fölöttük látható nap a nemzeti megújhodást jelképezte. A további figurális ábrázolások egyrészt a szegedieket, másrészt pedig a Szeged környéki parasztságot jelképezték. Az utóbbi az 1919-es eseményeket tekintve nem véletlen. Horthy nemzeti hadseregének támogatói – főleg kezdetben - ugyanis nagy számban kerültek ki az alsóvárosiak köréből, akik jellemző módon paprikatermesztéssel foglalkoztak a környéken található úgynevezett „fekete földeken”. Érdekes megemlíteni, hogy nem sokkal később, 1937-ben az Alsóvárosi Népkör Székházának falán átadtak egy három részből álló reliefet, amely Horthy Miklósnak, Zadravecz Istvánnak és Vajas Józsefnek állított emléket. Utóbbi a népkör elnökeként aktívan támogatta Horthy

szegedi tevékenységét és a toborzásokat is.¹ A Nemzeti Megújulás emlékművének további sorsával meg kell említeni, hogy 1946-ban a bronz domborművet eltávolították, Tóth Attila szerint beolvasztották, míg a márványkeret 1953-ban került eltávolításra (TÓTH 1993). Még mielőtt az emlékmű megvalósítására irányuló gyűjtésre kitérnénk, érdemes szót ejtenünk az azt létrehozó művészekről.

Zala György, Auer Sándor és a Vignali testvérek

A bronz dombormű megformálásának munkájával Zala György szobrászművészt bízták meg, aki országos szinten is a legnagyobb korabeli alkotók között volt számon tartva. 1858-ban született Alsólendván, Mayer György néven. Első jelentős munkáját 1885-ben kapta, amikor átvette Huszár Adolf munkáját és megtervezte a tizenhárom aradi vértanú emlékművét. Ettől kezdve rövidebb kihagyásokkal gyakran foglalkoztaták az országos emlékművek megvalósításakor. A mester munkái olyan historizáló alkotások voltak, amelyeken a realista és az allegorikus elemek megfelelő arányban egészítették ki egymást. Számtalan monumentális alkotása közül kiemelhető a Millenniumi Emlékmű, a szegedi Deák Ferenc szobor (1914), valamint a nagykovácsi hősi emlékmű (1925) is. Az utóbbit hat méter magasra tervezte, rajta a nyolcszáz elesett katona nevével. Zala György Nagykovácsihoz való kötődése – amelyet alább még említeni fogunk – ekkoriban alakulhatott ki. Országos elismertsége ellenére szegedi szerepvállalását kezdetben kételyek fogadták. Erre utal legalábbis a Délmagyarország *Szegedi konferanszok* címet viselő rovatában megfogalmazott bűjtött kritika: „a legtöbb kilátása a győzelemre Zala Györgynek van, az öreg mesternek, aki a vörös Marx- szobrot volt

kénytelen megmunkálni annak idején Budapesten és aki ezt a szegedi emléket bizonyára lelkesedéssel csinálja majd és nem kénytelenségből. (Igaz, hogy derék, fiatal és lelkes szegedi szobrászok is volnának errefelé éppen, de hát senki sem lehet próféta a saját pátriájában.)” (DÉLMAGYARORSZÁG 1924. július 13., 6.)²

Az idézett sorok olyan művészként utaltak Zala Györgyre, mint aki válogatás nélkül vállalja el a nagyobb megbízásokat. Források hiányában nem tudhatjuk, hogy a helyi szobrászok közül kik pályázhattak volna a megvalósításra, de egyértelmű, hogy Zala György kiválasztásával a szegedi döntéshozók az egyik legnevesebb, országosan is ismert alkotónak szavaztak bizalmat. A monumentális műemlék megtervezése és megmunkálása természetesen további résztvevők bevonását igényelte, így kerülhetett sor egy szegedi műhellyel rendelkező kőfaragó alkalmazására is.

Az emlékmű-bizottság – amelynek összetételéről még alább szó lesz – 1929-ben Auer Sándort³ bízta meg az óriási méretű bronz emléktábla márványból készült keretének kialakításával. A vonatkozó számlák arról is tanúskodnak, hogy a keret mellett az emlékmű helyét biztosító bevést is Auerre bízták.⁴ Érdemes röviden kitérnünk a kőfaragó kilétére és szegedi kapcsolódásaira.

Auer Sándor 1883-ban született Süttőn. Szülőhelyén már fiatalon, – 1906-ban – kőbányát bérelt, amelyet 1923-ban meg is vásárolt. Az 1921-es szegedi cégjegyzék és egy 1936-os vállalkozó lista szerint a Kálvária sugárút 24. szám alatt önálló telephellyel rendelkezett.⁵

1 A relief a Móra Ferenc Múzeum gyűjteményében található a következő leltári szám alatt: MFM Tt. 2011.19.1-5. Az emlékmű avatásáról sajtóbeszámoló: Délmagyarország 1937. június 1., 3-4. Erről elemzés: SZOLNOKI 2021, 269-274.

2 Sajnos a benyújtott tervpályázatok napjainkban már nem ismertek, így csak következtethetünk rá, hogy esetleg kik jöhettek volna szóba. Ekkoriban Szegeden volt aktív Auer Sándor, a Fischer és Fia kőfaragó cég, Stark Ádám és Stark Antal, Fábián Lajos valamint Szolcsányi Gyula is.

3 Auer Sándor nem állt rokoni kapcsolatban Auer Lajos fotográfussal.

4 MNL-CsCsVML KL IV. 1401.g. Auer Sándor 1929. február 9.-ei levele Aigner Károly részére.

5 Auer, mint vállalkozó a Kossuth Lajos sgt 41.-re volt bejegyezve, de a Kálvária sgt. 24. alatt volt telephelye. Az előbbire: Kimutatás a III. oszt. kereseti adókulcs szerinti tagsági díjakról 1921. MFM Td. 59.1.2.; Szeged Szabad Királyi Város Ipartestületének jelentése 1925. 103.; az utóbbira: DÉLMAGYARORSZÁG 1936 október 18., 12.

Utóbbira szüksége is lehetett, hiszen számtalan alkalommal kapott szegedi megbízásokat. Bár Tóth Attila elsősorban az 1950-es és 1960-as években végzett munkáit emeli ki, nem feledkezik meg a Dóm Szent Antal oltáráról, valamint a Rerrich-féle Klebersberg emlékműről sem. Mindkét utóbbi esetben Auer Sándor végezte a kőfaragást. (TÓTH 1993, 34, 58, 137, 405.) Meg kell említeni, hogy nemcsak a Tóth által nevesített Szent Antal oltár fűződik a nevéhez, hanem a Fogadalmi templom további kőfaragó munkái is, amely egyúttal a nyersanyag kitermelését is jelentette.⁶ Kevésbé ismert, hogy a Hősök Kapuját őrző kőkatonák anyaga Auer süttöi bányájában kerültek kifejtésre, mielőtt Lőte Éva műhelyében megfaragták volna őket. (KOMÁROM ÉS ESZTERGOM 639) Szeged sz. kir. város tehát az 1930-as években gyakran foglalkoztatta Auer Sándor cégét. Mivel a Zala György által tervezett formát, a budapesti Vignali testvérek műhelyben öntötték ki, érdemes rájuk is röviden kitérni.⁷

Raffaello és Gusmano Vignali Olaszországból érkeztek hazánkba, nem kis részben Zala György közreműködése révén. A neves magyar messter ugyanis a kormány megbízásából utazott Toszkánába, hogy olyan öntőmestereket keressen, akik hosszútávon részt tudnak venni a magyarországi szobrok elkészítésében. A Vignali testvérek, akik firenzei illetőségűek voltak, Zala invitálására úgy döntöttek, hogy Budapesten telephelyet és műhelyt létesítenek, nem kis részben azért, hogy el tudják készíteni a milleniumi emlékmű negyvenegy szobrát. Az olaszok viaszöntő mesterek voltak, akik a korban újszerűnek leírt módszerükkel el tudták végezni a monumentális alkotások ércbe öntését. Érdemes megemlíteni, hogy később számos állami megrendelést kaptak, amelynek köszönhetően nemzetközi ismertségre tettek szert: bulgáriai és török munkákat is kaptak. (JAKÓBY 1957, 67-72.)⁸ A tanulmány következő fejezetében

a rendelkezésre álló levéltári források alapján megvizsgálom az emlékmű megvalósításához vezető gyűjtés főbb fordulópontjait.

Helyi gyűjtéstől az országos mozgalomig

Az avatást övező kételyek

Az eredeti tervek szerint a grandiózus alkotást a Széchényi téren található bírósági épület oldalán helyezték volna el, ahol 1919-ben elkezdődött a megörökíteni kívánt eseménysor. Ki kell tehát emelni, hogy az emlékmű kimondottan tér kijelölő, lokalitást jelző köztéri objektum lett volna. A nyilvánosan megjelenő információk szerint kezdetben a szándék az lehetett, hogy az alkotást egy éven belül, tehát már 1925-ben leleplezzék, méghozzá a kormányzó jelenlétében. A kezdeményezés elsőszámú előterjesztője és felelőse nem Szeged sz. kir. város, hanem dr. Aigner Károly főispán volt. (lásd MELLÉKLET, 2. ábra) Természetesen a város is támogatta az emlékmű kialakítását, sőt már ekkor elkülönítettek húszezer pengőt Aigner számára, részt vállalva ezzel az emlékmű megvalósításában. Hamar egyértelművé vált, hogy az erre a szándékra biztosított összeg nem fogja fedezni a megvalósítás költségeit, ezért gyűjtést szerveztek. Az ehhez hasonló akciók elterjedtek voltak a kora-beli Magyarországon, de a Nemzeti Megújulás emlékművére irányuló felhívás mégis egyedi vonásokat mutat – legalábbis ami a helyi vonatkozásokat illeti. A célra érkező adományokat ugyanis nem csak Szegedről és környékéről várták, hanem az ország egész területéről is. A főispán részvétele és a gyűjtés széles hatókörre szokatlan volt Szegeden. A helyi sajtó szerint már a meghirdetés évében több mint húsz millió korona gyűlt össze az emlékmű megvalósítására. Érdekes ugyanakkor, hogy egyes újságokban

6 Szeged 1., 242.

7 MNL-CsCsVML KL IV. 1401.g Aigner Károly 1928. február 4-ei levele Vignali Hungária-Magyar Ércöntőde részére.

8 Jakóby László: A magyar szoboröntészet (műöntészet) története* Bányászati és Kohászati Lapok - Öntőde, 1957. (8. évfolyam, 1-12. szám) 1957-03-01 / 3. szám. 1-97. 67-72.

a kezdeményezés megvalósításával kapcsolatban inkább negatív hangvételű írások jelentek meg.

Visszatérve témánkhoz, meg kell említeni, hogy a *Szeged* hasábjai már korán hangot adtak azoknak a kételyeknek, amelyek szerint az átadás csúszni fog. Meglepő módon már 1924. július 13.-án szóvá tették, hogy az avatási időponttal kapcsolatban szokatlanul nagy a hallgatás, amelyből le is vonták a vélt konzekvenciát. (SZEGED, 1924. július 13., 8.) A feltételezés egyébként nem volt alaptalan a kor viszonyai között. Egyrészt a koronaromlás az egész országot, így Szegedet is sújtotta, másrészt Zala György egy korábbi esetben is késett a megvalósítással. A legendásan elfoglalt mester ugyanis a Deák Ferenc szobrot közel két évvel a tervezett átadás után készítette el. (BORBÁS 2017, 77-78.) A *Szeged* hasábjai azonban a reális okok helyett inkább egy politikai konfliktusra irányították a figyelmet. Az emlékművön állítólag Gömbös Gyula és Eckhardt Tibor is feltűnt volna, akiknek viszont a korabeli kormánnyal nézeteltéréseik voltak. A feltételezés alapját az a tény jelentette, hogy a szegedi kormány megalakulásánál többek mellett ők is jelen voltak. A felvetés nagy felzúdulást válthatott ki, ugyanis Aigner Károly főispán személyesen reagált rá. Kifejtette, hogy az állítás megdöbbenetete, a politikai ellentét gondolata pedig „*puszta kombináció és a fantázia terméke*” (SZEGED, 1924. július 13., 8.). Egyúttal kijelentette, hogy a csúszás egyetlen oka pénzügyi természetű: a pénz romlása miatt a tervezett költségek az eredeti ár ötszörösére nőttek.

Gömbös és Eckhardt személyének felemlegetése azért is érdekes, mert Horthy Miklós eskütelénél a két említett politikus nem játszott szerepet. A félreértés alapja az lehetett, hogy Szegeden két hasonló esemény történt a törvényszéki épületben. Az első alkalom a nemzeti kormány megalakulása volt, amikor Károlyi Gyula grófon kívül az említett szereplők – másokkal együtt – valóban esküt tettek: jelen volt Gömbös Gyula, a hadügyminiszter államtitkára, míg Eckhardt Tibor, mint a minisztertanács jegyzője. Horthy azonban ekkor még nem vett részt a Zadravec beszédével záruló eseményen. Később, június 5.-én érkezett a városba, amikor ténylegesen is sor került az esküjére, amelyet a törvényszéki

épület első emeletén tett le Károlyi Gyula gróf jelenlétében – akinek az alakja az emlékművön Horthy mellett áll. Bokor Pál visszaemlékezése nem említi, hogy ezen akár Gömbös, akár Eckhardt részt vett volna. (DR. BOKOR 1939) Feltételezhető, hogy a két egymást követő eskütétel félreértelmezése adhatott okot a sajtó által emlegetett problémára.

Az országos gyűjtés kezdetei

Miután 1924 végén a gyűjtést az átmeneti sikertelenség miatt felfüggesztették, az emlékmű bizottság tagjai a folytatás mellett döntöttek. Érdemes kitérni rá, hogy a főispán mellett kik vettek részt a bizottság munkájában. Tagjaik között találjuk Somogyi Szilveszter polgármestert, Konczwald Endre törvényszéki elnököt, Szalay József rendőrfőkapitányt, Gyuritz Sándort, Nyilassy Sándor festőművészt, Móra Ferencet, Gaál Endre kulturtanácsnokot, Bagavári Back Bernát kormányfőtanácsost, Bárdoss Béla főjegyzőt és Pillich Andrást, az MTI szegedi szerkesztőjét.⁹

Aigner szerint a kezdeti sikertelenség egyik oka a szegedi vállalkozók tétlensége volt. A megoldás az országos hatókörű gyűjtés megindítása volt, amelyre a Belügyminisztérium engedélyt is adott. (PÉCSI EST 1925. január 29., 2.)¹⁰ A helyi sajtó – legalábbis a kezdeti időszakban – a korábbi „párbeszédet” követően sem viszonyult pozitívan a Nemzeti Megújulás emlékművéhez. Ezt illusztrálja az a bizottsági feljegyzés, amelyben megjegyzik, hogy mindhárom szegedi reggeli lapnak elküldték a gyűjtésre való felhívást, de végül csak a *Szeged* számolt be a kezdeményezésről, az is inkább negatív felhanggal, „*malíciával*”. Sokat mondó, hogy a leírást készítő személy „jellemzőnek” tartotta ezt a hozzáállást.¹¹ Az országos szinten kezdeményezett gyűjtést széles körben terjesztett,

9 MNL-CsCsVML KL IV. 1401.g. 9329/1925. 9329. számú gyűjtőív.

10 230.062—1924. VIII. sz. belügyminisztériumi rendelet.

11 MNL-CsCsVML KL IV. 1401.g. Károsodott állagú feljegyzés Aigner Károly számára.

mintegy tízezer gyűjtőív kiadásával tervezték megvalósítani. Az szép számban rendelkezésünkre álló ívek formailag két oldalból álltak: a felhívást tartalmazó szövegből, amelyet Aigner Károly írt alá, valamint egy táblázatból, amelyben fel kellett tüntetni az adományozó adatait és a célra beküldött pénzösszeget.¹² A „magyar társadalomhoz” címzett főispáni felhívásban az eszmei indoklás az alábbi volt:

*„Ezen történelmi események színhelye a szegedi kir. törvényhatóság épülete volt, amelynek falába az örökemlékezés és a magyar a magyar nemzeti érzés legyőzhetetlensége érc táblájának méltó elhelyezése méltó fénye lenne a hazafias magyar társadalomnak.”*¹³

Az íveken 1924. december 6.-ai aláírás szerepel, ami az akció kezdődátumára utal. A felajánlásokat a Szeged-Csongrádi Takarékpénztár vonatkozó számlájára lehetett elutalni.¹⁴ A dokumentum szerint a tízezer ívet elsősorban városok, egyesületek, társaságok, szövetkezetek és egyéb közületek felé terjesztették. Érdeemes kiemelni, hogy egyes kitöltött táblázatok esetében iskolák és uradalmak is szerepelnek. Megfigyelhető, hogy egyes címzettek inkább gyűjtőpontként szolgáltak. A helyi hangyaszövetkezetek a saját tagságuktól kértek felajánlásokat, de például az iskolák esetében is megfigyelhető, hogy a beérkezett összegeket az adott tanintézmény egyes osztályai nyújtották át és végül ezeket összesítették. Az iskolai gyűjtéssel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy 1933-ban, amikor a szegedi Névtelen Hősök emlékművére indítottak gyűjtést (igaz csak a város határain belül), a tanintézmények közelében és az ifjúság környezetében kimondottan tilos volt az ilyen jellegű tevékenység.¹⁵ Vagyis 1925 után pár éven belül már eltérő szabályozások voltak érvényben.

Az ívek segítségével nagy összeget sikerült összegyűjteni, de sok esetben üresen vagy egyáltalán nem érkeztek vissza. Aigner Károly

az elszámolási kötelezettségre hivatkozva már 1925-ben kérdést intézett azon címzettekhez, akik nem küldték vissza a számukra kiküldött űrlapokat.¹⁶ A levéltári *fond*ban fennmaradt válaszok a lehető legváltozatosabb érveket vagy indokokat sorakoztattak fel okként (vagy kifogásként). A rendelkezésre álló dokumentumok szerint visszatérő magyarázat lehetett, hogy a kiküldött felhívás egyszerűen elkallódott.¹⁷ Volt olyan válaszadó, aki arról számolt be, hogy időközben az ívet elhagyta, így visszaküldeni sem tudta. Mások arról számoltak be, hogy az említett dokumentumot sosem látták, így vélhetően el se jutott hozzájuk. (lásd MELLÉKLET, 3., 4., 5., 6. ábra) Mivel a levelekben felmerülő válaszok és indoklások sok esetben hasonlóak voltak, ezért diagramon összegeztem a megjelenő információkat (lásd MELLÉKLET, 10. ábra).

Jól kivehető, hogy a leggyakrabban előforduló válasz (54 db.) az volt, hogy az ívek elkallódtak vagy sosem érkeztek meg. A második leggyakoribb (22 db.) gondolatkör szerint, a gyűjtést helyi szinten megkezdték, de adományok nem érkeztek, így az ívet nem küldték vissza. A harmadik leggyakoribb válasz szerint (20 db.), az Aigner által intézett levélre reagálva adománnyal együtt küldték vissza a vonatkozó ívet. Elmondható tehát, hogy a főispán stratégiája összességében nem volt hiábavaló: feltételezhető, hogy az aktív utánajárás többeket is a pénzösszeg elküldésére sarkallhatott. Egyes esetekben viszont az eredménytelen gyűjtést kimondottan a rossz gazdasági helyzettel indokolták. Kijelentették, hogy az adott helyzetben az ilyen kezdeményezés túl nagy terhet jelent. Ezen kívül többen arra is utalást tettek, hogy túl sok hasonló gyűjtés zajlik egy időben, így nem lehet mindegyikre javakat fordítani. Tény, hogy az 1920-as évek közepén indultak el a világháborús hősök emlékeztetének helyi kezdeményezései, amelyek valóban csökkenthették a gyűjtés sikerét. A többséget jelentő, elkallódott levélre hivatkozó magyarázatok

12 MNL-CsCsVML KL IV. 1401.g. 9329/1925. 9329. számú gyűjtőív.

13 MNL-CsCsVML KL IV. 1401.g. 9329/1925. 9329. számú gyűjtőív.

14 MNL-CsCsVML KL IV. 1401.g. 9329/1925. 9329. számú gyűjtőív.

15 MNL-CsCsVML Ei IV. 1407.b. 4269/1933. Gyűjtési engedély Bárdoss Béla számára.

16 Az MNL-CsCsVML KL IV. 1401.g. fond számos irata tartalmazza az erre való utalást. Például MNL-CsCsVML KL IV. 1401.g. 9388/1925. Aigner Károly levele a 9388. gyűjtőívvel kapcsolatban.

17 MNL-CsCsVML KL IV. 1401.g. 9392/1925.; 9403/1925.; 9420/1925. Válaszlevelek Aigner Károly részére.

közül érdemes kiemelni a vésztői Wenckheim uradalom intézője által adott választ:

„Van szerencsém közölni, hogy a keresett 9390. számú gyűjtőív ide nem érkezett meg s így vissza sem küldhetem. Tekintettel arra, hogy itt három Weinckheim uradalom is van, bizonyosan valamelyik másik uradalomban fekszik.”¹⁸

Az elveszett vagy elkallódott ívek kategóriáján belül olyan esetet is felfedezhetünk, amely akár a visszaélések lehetőségét is felveti:

„sajnálattal kell tudatnom, hogy az 9316 számú gyűjtőívet nem tudjuk visszaküldeni, mert az ívet kiadtuk valakinek gyűjtés végett és úgy látszik nem kaptuk vissza, sem gyűjtést nem hoztak hozzánk”¹⁹

Mivel a legtöbben a kézbesítés hiányára panaszkodtak, feltételezhető, hogy ténylegesen lehettek problémák a postázással. Egyes esetekben ugyanakkor egyéb, vélhetően őszinte magyarázatok is megfogalmazásra kerültek:

„a kérdéses gyűjtőívet /állítólag 9385/925 sz./ azonnal vétele után üresen visszaküldtem. A gyűjtések már olyan nagy mértékben szaporodnak, hogy képtelenség minden gyűjtéshez adakoznia az embernek és ezért küldtem vissza üresen”²⁰

Az ezzel kapcsolatos nézőpontok különbözőségét jól mutatják azok a köszönőlevelek, amelyeket Aigner Károly egyes adományozóknak írt. *„nem mulaszthatom el, hogy nagyságodnak vezetése alatt álló iskolák tantestületeinek és növendékeinek őszinte köszönetet ne mondjak megértő támogatásáért és áldozatkészségéért, mellyel a Nemzeti Megújulás emléktáblájának létesítése végett kifejtett munkánkban, a mai súlyos gazdasági viszonyok dacára segítségünkre sietett.”²¹*

A beérkezett adományok és az emléktábla megvalósítására szánt egyéb keretek – legalábbis a korabeli beszámolók szerint – elégségesnek bizonyulhattak volna az emlékmű elkészítéséhez. A beérkezett pénzüsségekről, ha nem is teljes

mértékben, de tanúskodik az a dokumentum, amely összegezte az egyes gyűjtőívek alapján befolyt összegeket. Az emlékmű megvalósításáért felelős bizottság által összeállított táblázat vezetését az gyűjtéssel kapcsolatos elszámolási kötelezettség tette szükségessé. A dokumentumban feljegyezték, hogy az adott sorszámú ívet kinek küldték ki, illetve, hogy az illető magán-, vagy jogi személy milyen összeget fizetett be. (lásd MELLÉKLET, 7. ábra) Ez a fajta adminisztráció nem csak a gyűjtés sikeréről (vagy sikertelenségéről) tanúskodik, de arról is, hogy az ívek kiküldésekor milyen stratégiát alkalmaztak. Ugyanis adott csoportoknak/ személyeknek küldött felhívásokat egy-egy blokkban számozták. Először az oktatási intézmények, a különböző egyházi intézmények és az újságok (nap-, és heti lapok) kaptak gyűjtőívet (339-741 közötti sorszámok). Ezt a bíróságok és törvényszékek, illetve a pénzügyi-, és vámhivatalok követték (742-1088 közötti ívek). Kirajzolódik tehát, hogy első körben olyan intézeteknek, intézményeknek juttatták el a gyűjtésre vonatkozó űrlapot, amelyek a saját mikroközösségükben népszerűsíthették az akciót, egyúttal biztosítva, hogy az adott csoporthoz (pl. iskolához) tartozó személyek/családok összegeket ajánljanak fel. A mozgalom sikere tehát legalábbis részben azon múlhatott, hogy a központi intézmények saját hatókörükben megfelelően koordinálják a gyűjtést. Természetesen a kezdeményezés főispáni jellege miatt az ispáni hivatalok és a községi jegyzői hivatalok következtek, majd a vállalkozók, cégtulajdonosok és helyi szövetkezetek kerültek sorra. (lásd MELLÉKLET, 11. ábra) A dokumentáció egyes esetekben magánszemélyek nevét adja meg a vállalkozók és a cégtulajdonosok névsora között. Így nem tudjuk biztosan megállapítani, hogy az illetők ténylegesen magánemberként vagy esetleg cégeként adományoztak. Ennek megállapításához nagy segítséget jelentene, ha maguk a beérkezett ívek és az átutalási bizonylatok is rendelkezésre állnának, sajnos azonban ezek a dokumentumok meglehetősen kis számban maradtak meg. Mindenesetre az ívek sorszámát tartalmazó összegző táblázat lehetővé teszi számunkra, hogy az egyes csoportokban való gyűjtés eredményét

18 MNL-CsCsVML KL IV. 1401.g. 9390/1925. Kiss Albert intéző 1925. augusztus 12.-ei levele Aigner Károly részére.

19 MNL-CsCsVML KL IV. 1401.g. 9316/1925. Károsodott levél Aigner Károly részére.

20 MNL-CsCsVML KL IV. 1401.g. 9385/1925. 1925. június 12.-ei levél Aigner Károly részére.

21 MNL-CsCsVML KL IV. 1401.g. 9774/1925. Aigner Károly 1925. június 10.-ei levele Kohányi Gyula országos tanfelügyelő részére.

nagyágrendileg megvizsgáljuk. A mellékletben található diagram segítségével összegeztem a levéltári *fondokból* kinyert adatokat. jól látható, hogy a legnagyobb összegeket a pénzügyi hivatalok utalták át, amelyet a vállalkozások/cégek/magánszemélyek, majd a

A nyilvános gyűjtéshez szükséges ívek tanulsága szerint az akciót 1925-ben lezárhatták. Ennek ellenére leleplezésre sem az év végén, sem pedig 1926-ban nem került sor.

Mi lehetett az újbóli csúszás oka? Egy 1926. augusztus 31.-én megjelent Délmagyarország cikk szerint a késedelmet a Zala György-féle tervek monumentális méretei okozzák. Kiderült, hogy a szobrászművész egy öt méter magas és több mint három méter széles emléktábla kialakítását szeretne volna megvalósítani, mint már korábban elhangzott, figurális ábrázolásokkal együtt. (DÉLMAGYARORSZÁG, 1926. augusztus 31., 5.) Egyrészt a nagy méretek újabb kiadásokat jelenthettek, másrészt az is egyértelművé vált, hogy az óriási bronz öntvényt technikailag nem lehet felhelyezni a törvényhatóság épületére. Az utóbbi probléma előtérbe kerülését jól mutatja, hogy a kultuszminiszter is érdeklődött a megfelelő helyválasztással kapcsolatban. Ahelyett azonban, hogy új tervpályázatot írtak volna ki, vagy csökkentették volna az emléktábla méreteit, inkább a helyszín megváltoztatása mellett döntöttek. Úgy határozták, hogy a Nemzeti Megújulás emlékművét az úgynevezett Csonka torony oldalán fogják felavatni. (DÉLMAGYARORSZÁG, 1926. augusztus 27., 6.) A vélhetően Árpád-kori templomtornyot a Dóm tér kialakítása során elbontott Szent Demeter templom falába ágyazva találták meg. A váratlan régészeti felfedezés megosztotta a szegedi döntéshozókat, végül a műemlékvédelmi szakemberek támogatásával úgy döntöttek, hogy a tornyot restaurálják és megőrzik az utókor-nak.²² A központi elhelyezkedés a kihelyezésre felhasználható falfelület vélhetően kapóra jött az emlékmű-bizottságnak. Az elhelyezésre azonban sem 1927-ben, sem pedig 1928-ban nem került sor. Az utóbbi év februárjában arról írtak, hogy az avatásra minden bizonnyal tavasszal fog sor

kerülni, (DÉLMAGYARORSZÁG, 1928. február 5., 8.) 1929-ben pedig a Szegedi Szemlében egy képet közöltek a Nemzeti Megújulás emlékművéről a következő képaláírással: „*amelyet az elmúlt héten megint „leleplezett” a — szél.*” (SZEDEDI SZEMLE 1929. április 8., 16.) de ez végül csak 1930. október 25.-én következett be.

Az emlékmű további változatai

A műemléknek több modellje és előtanulmánya is létezett.²³ Erről árulkodhat a *Szegedi Szemle* című hetilap 1929. április 8.-ai száma is. Az újság által „Nemzeti Megújulás Emléktáblájára” címen közzétett fotó nem a végleges változatot mutatja. (SZEDEDI SZEMLE, 1929. április 8., 16.)²⁴ A kormányzót körülvevő figurális alakok jelentős része sipkát és kardot hordott, míg civil figurák láthatóan nem voltak rajta. A publikált fotót bővebben nem kommentálták, így a kontextusa nem ismert. A megvalósítás kidolgozatlansága és a cikk keltezése alapján azonban kizárt, hogy a készítője Zala György lett volna. A korabeli sajtóból ugyanis tudjuk, hogy a szobrászművész

23 A további változatokról a Szeged folyóirat hasábjain már jelent meg tanulmányom, azonban fontosnak tartom, hogy jelen keretek között is említésre kerüljön a téma. A részletesebb kifejtést lásd: SZOLNOKI 2023, 16-26.

24 Tóth Attila 1997-es cikkében a Szegedi Friss Újság 1932. április 24.-ei számára hivatkozva közöl leírást az emlékműről. Az újság sorai ugyanakkor több helyen is eltérnek a Tóth-féle bemutatástól. Azonban, ha az utóbbit szemrevételezzük, akkor valószínűvé válik, hogy Tóth Attila a *Szegedi Szemlében* megjelent dom-bormű fotót vette alapul. A hasonlóság különösképp a következő mondat esetében szembeötlő: „*Horthy alakja megváltóként magasodott ki a körülötte csoportosuló alakok, a miniszterelnök és magas rangú hadfiak közül.*” Egyértelmű, hogy a végleges változaton nem beszélhetünk katonai vezetők megjelenéséről. Vajda Tamás a Dóm tér kialakításáról készített cikkében szintén tényként kezeli, hogy az újságban a felavatott emlékműről készített fotó látható, ami a múzeumi fotót alapul véve szintén tévesnek tekinthető. Vajda Tamás 2019: A szegedi Dóm kialakítása és koncepciójának jelentősége. Szeged folyóirat. Online forrás: <http://szegedfolyoirat.sk-szeged.hu/2019/01/28/vajda-tamas-a-szegedi-dom-ter-kialakitasa/> Megtekintve: 2023.05.15. 18:21.

22 Ezzel kapcsolatban kételkedő vélemények is napvilágot láttak: Délmagyarország, 1926. július 18. 4.

ekkoriban a végleges változatát Budapesten az országos kiállításon megmutatta a nagyközönségnek, ráadásul a Képes Krónika már 1927-ben közzétette a végleges formájú emlékmű fotóját (KÉPES KRÓNIKA 1927, 618.).

Ezen kívül tudomásunk van egy modelltől, amelyet Zala György Nagykőrös városának ajándékozott. A mester 1933 tavaszán jelezte ezirányú szándékát a város felé, amelyet természetesen nagy örömmel fogadtak. Dezső Kázmér polgármester kijelentette, hogy a dombormű méltó helye a Városi Kultúrház lépcsőháza lesz. (NAGYKÖRÖSI HÍRADÓ, 1933. január 22., 1.) A *Pesti Hírlap* beszámolója szerint végül a polgármesteri hivatal lépcsőházában állították ki. (PESTI HÍRLAP, 1933. január 20., 16.) A gipszből készült változat méretei is ismertek: 330 cm magas, 322 cm széles, a mélysége pedig 80 cm volt. (PESTI HÍRLAP, 1933. január 20., 16.; NAGYKÖRÖSI HÍRADÓ, 1933. április 8., 2.) Átadását követően a Nemzeti Megújulás nagykőrösi domborművét a város egyik legjelentősebb idegenforgalmi látványossággal bíró alkotásaként nevezték meg. (NAGYKÖRÖSI HÍRADÓ, 1933. szeptember 3., 9.)

kirajzolódik, hogy bár elsősorban intézmények kaptak gyűjtőívet, az összegyűlt összeg igen jelentős részét magánszemélyek biztosították. Sajnos a regiszter önmagában véve nem tartalmazza az egyes egyének lakhelyét, így nem lehetséges teljes mértékben kideríteni, hogy milyen arányban voltak a szegediek az egészhez képest. Érdekes muzeológiai tény, hogy bár az emlékmű megsemmisült, a gipszből készült előtanulmány egyes darabjai a Nagykőrösi Múzeum gyűjteményében lelhetők fel.

Következtetések

A tanulmány célkitűzése a Nemzeti Megújulás emlékművéhez fűződő kevésbé ismert vagy ezidáig feldolgozatlan szempontoknak a bemutatása volt. A megvalósításra irányuló gyűjtési folyamat forrásait a közeljövőben egy nagyobb lélegzetvételű tanulmányban fogom bemutatni, így a vonatkozó bekezdések elsősorban problémafelvetésnek tekinthetők. Az emlékművek kérdéskörét tekintve a gyűjtési mozgalmak általában figyelmen kívül hagyott témák, annak ellenére, hogy sokat árulnak el a korabeli társadalmi folyamatokról. Az emlékművek felavatása csupán a végeredmény volt, amely alapján viszont nem látunk rá azokra nehézségekre és anyagi/elvi akadályokra, amelyek az egyénekre és mikroközösségekre egyaránt hatással voltak. A Nemzeti Megújulás emlékművel kapcsolatban

Felhasznált irodalom

Források

Délmagyarország, 1926-1937.

Fortepan/Laborcz György

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád
Vármegyei Levéltára (MNL-CsCsVML)

KL IV. 1401.g A Nemzeti Megújulás Szegedi
Emlékműve létesítésének irata 1924-1925
KL IV. 1407.b. Elnöki iratok 1872-1935

Móra Ferenc Múzeum, Történeti fotótár

Móra Ferenc Múzeum, Történeti tárgyi gyűjtemény, MFM Tt. 2011.19.1-5.

Nagykőrösi Arany János Kulturális Központ,
Képzőművészeti gyűjtemény, KM 2007.3.1

Nagykőrösi Híradó, 1933.

Pesti Hírlap, 1933.

Pécsi Est, 1925.

Szeged, 1922-1924.

Szegedi Friss Újság 1932.

Szegedi Szemle, 1929.

SZOLNOKI 2019 Szolnoki Zoltán: Organikus emlékezet. A szegedi emlékfa-állomány vizsgálata. *Veritatis Imago* (3) 2-3. 17-30.

SZOLNOKI 2021 Szolnoki Zoltán: A végső stációtól a nemzeti megújulásig. Egy dombormű a szegedi Móra Ferenc Múzeum gyűjteményéből. In: Ihász István – Pintér János (szerk.): *Történeti Muzeológiai Szemle 19.* 269-272.

SZOLNOKI 2023 Szolnoki Zoltán: Új adatok a Nemzeti Megújulás emlékművéről. Szeged, 35. évf. 12. 2023. 16-26.

TÓTH 1993 Tóth Attila: *Szeged szobrai és muráliái.* Szeged.

TÓTH 1997 Tóth Attila: Az elmékművek mint a nemzettudat és a hatalom propaganda-eszközei. In: Lengyel András – Nagy Imre – Szuromi Pál (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve: Studia Historiae Literarum et Artium 1.* Szeged. 95-108.

TÓTH 2020 Tóth István: A szegedi k.u.k. 46-os gyalogezred emlékművének keletkezés-megszűnés története és újraalkotása. In: Rémiás, Tibor A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve LXII. Nyíregyháza, Magyarország: Jósza András Múzeum, 2020. 89-97.

VAJDA 2019 Vajda Tamás: A szegedi Dóm kialakítása és koncepciójának jelentősége. Szeged folyóirat. Online forrás: <http://szegedfolyoirat.sk-szeged.hu/2019/01/28/vajda-tamas-a-szegedi-dom-ter-kialakitasa/> Megtekintve: 2023.05.15. 18:21.

Szakirodalom

BORBÁS 2017 Borbás György: *A millennium szobrása Zala György, 2017.*

DR. BOKOR 1939 Dr. Bokor Pál: Szegedországtól Magyarorszáig – visszaemlékezés a szegedi ellenforradalmi napokra. Budapest, 1939.

JAKÓBY 1957 Jakóby László: A magyar szoboröntészet (műöntészet) története. Bányászati és Kohászati Lapok - Öntöde, 1957. 8. évf. 13. szám. 1-97.

KELEMEN 1927 Kelemen Béla: A szegedi kormány. In: Kiss Ferenc - Tonelli Sándor - Sz. Szigethy Vilmos (szerk.): *Magyar városok monográfiája 1. Szeged.* Szeged. 109-120.

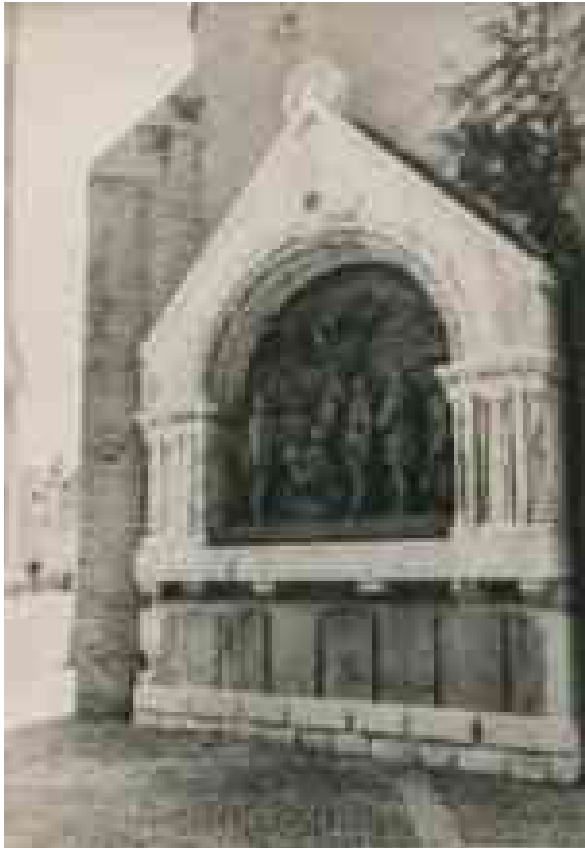
Donations and donors in the history of the National Renewal Monument

Zoltán Szolnoki, Ph.D.

The collective memory of different eras reflects the perception of history of different micro- and macro-communities. The efforts to create the monuments were realized along a well-defined intention. In his previous studies, the author examined the processes that preceded the inauguration in connection with some outstanding cases: the course of the collections, the formal framework of the documentation and the legal procedures related to them. The aim of the manuscript is to examine the National Renewal

Monument, which was unveiled in Szeged in 1930. With the help of archival documents, he attempts to reconstruct the national collection that took place between 1925 and 1930 – initiated by the *főispán* (supremus comes). He examines which associations or communities the relevant call for donations may have been successful among, and in which cases it was unsuccessful. It attempts to draw up the "network of connections" of the monument, which may be helpful in further research.

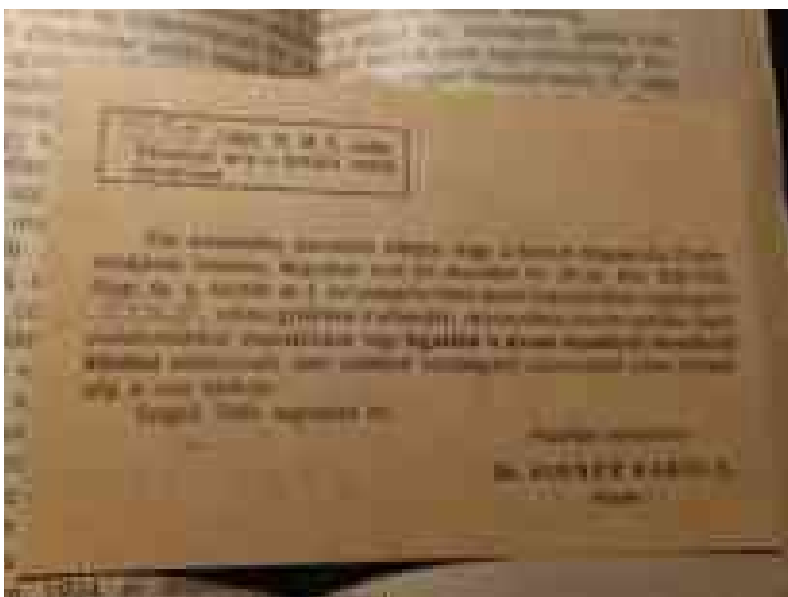
Mellékletek

1. kép Liebman Béla fotója a Nemzeti
Megújodás emlékművéről
(MFM Td. 2002.37.40.)

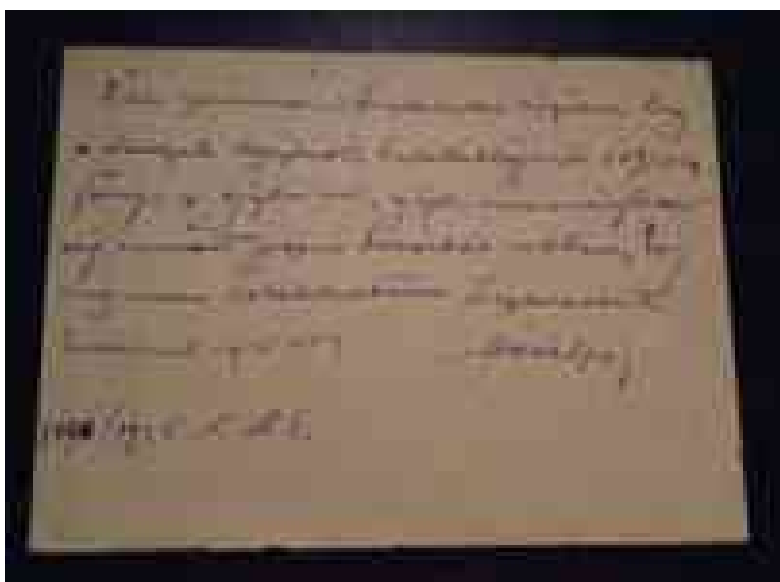
2. kép dr. Aigner Károly főispán
(MFM Történeti fotó, készítette Auer Lajos,
Dr. Tóth István engedélyével)

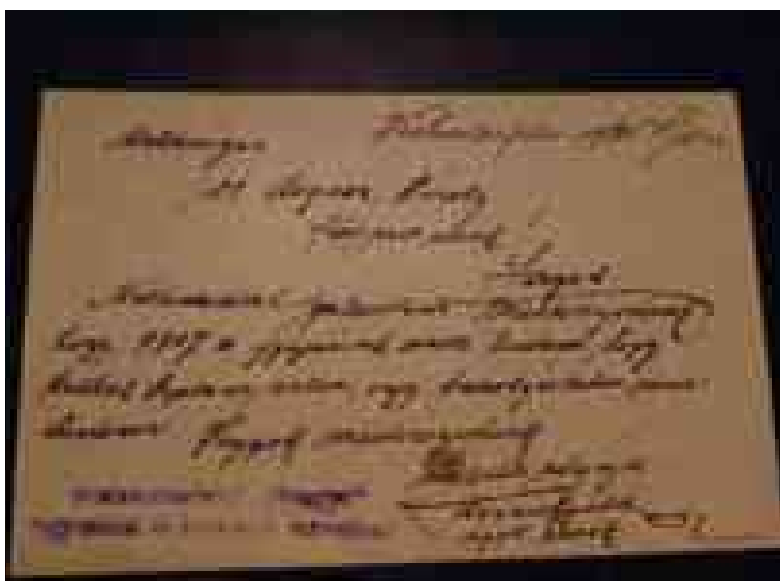
3. kép Felhívás a 9429.
gyűjtőív visszaküldésére
vagy az akadályoztatás
közlésére (MNL-CSCSVML)

4. kép Sikertelen postai kézbesítést igazoló kártya (MNL-CSCSVML)

5. kép Válasz a tájékoztatást kérő kártyára: „papír kosárba dobtam” (MNL-CSCSVML)

6. kép A 9307. gyűjtőívet a címzett vélhetően sosem kapta kézhez (MNL-CSCSVML)

7. kép Részlet a gyűjtőíveket regisztráló dokumentációból (MNL-CSCSVML)

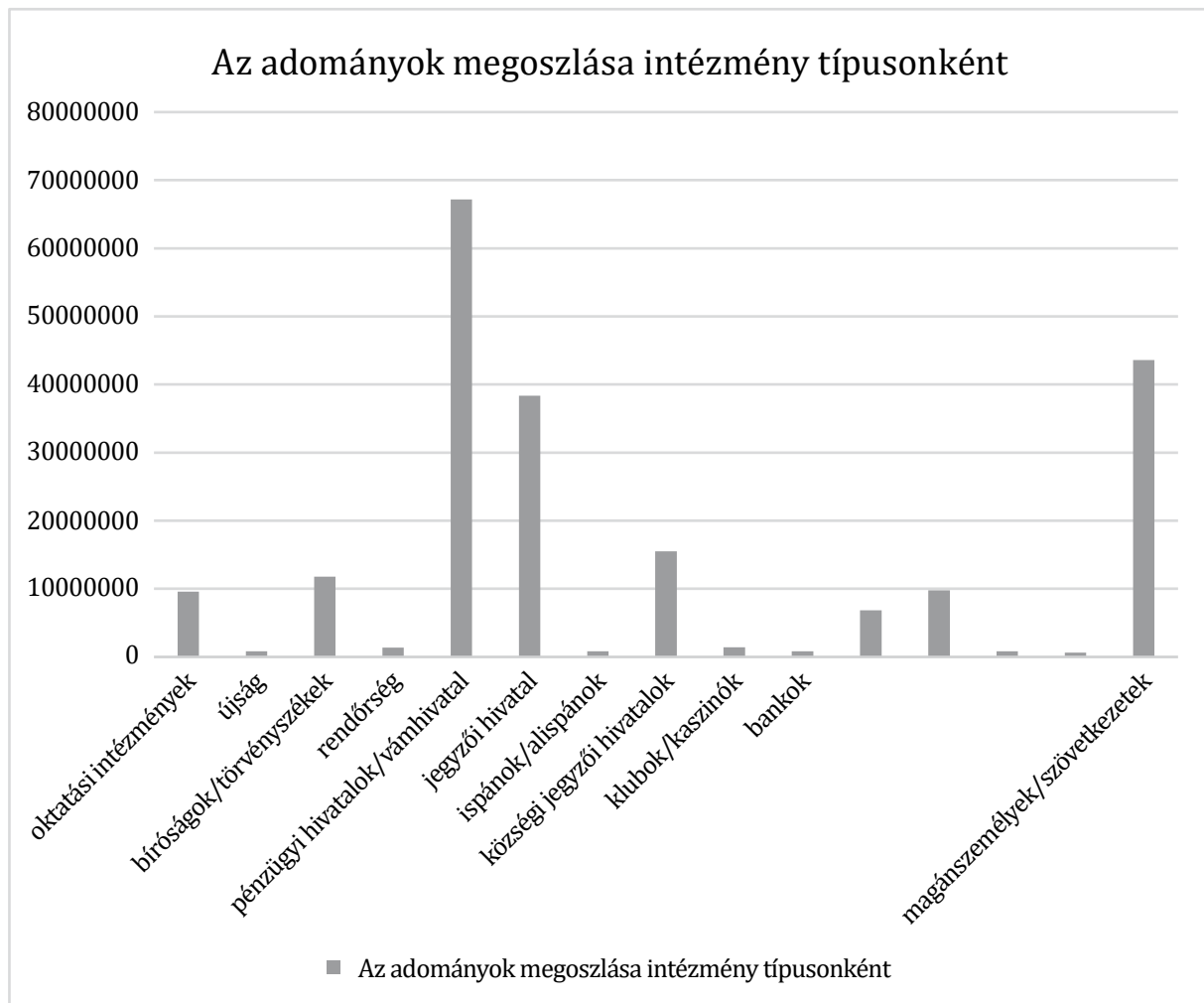
8. kép Az emlékmű egykori helye napjainkban (a szerző fotója)

9. kép A Szegedi Szemlében közölt „emlékmű” fotója (Szegedi Szemle, 1929. április 8.)

10. kép Diagram 1

11. kép Diagram 2

Címzettek csoportosítva	Számozott gyűjtőívek (darab)	Arány az összeshez képest (%)
Főgimnáziumok, oktatási intézmények	339-461 (122)	1,22
Egészségügyi intézmények	462-476 (14)	0,14
Posták	477-491 (14)	0,14
Egyházi intézmények	494-508 (14)	0,14
Hírlapok, folyóiratok	509-741 (232)	2,32
Bíróságok, törvényszékek	742-930 (188)	1,88
Magyar Távirati Iroda	931-939 (8)	0,08
Rendőrség	940-949 (9)	0,09
Pénzügyi szervek, vámhivatalok	950-1088 (138)	1,38
Jegyzői hivatalok	1089-2000 (911)	9,11
Ispánok, alispánok személyesen	2014-2025 (11)	0,11
Községi jegyzői hivatalok	2026-2733 (707)	7,07
Városok közönsége	2734-2778 (44)	0,44
Klubok, kaszinók	2779-2882 (103)	1,03
Bankok	2894-3004 (110)	1,1
Gyárak	3003-3098 (95)	0,95
Pályagondnokság	3099 (1)	0,01
Vállalkozások	3100-3527 (427)	4,27
Úriszékek, vitézi székek	3527-3564 (37)	0,37
Gyárak, cégek	3565-3737 (172)	1,72
Magánszemélyek, szövetkezetek	3738-3863 (124)	1,24
MÁV üzletvezetőség	3864-3963 (99)	0,99
Egyetemi tanárok, orvosok	3964-4042 (78)	0,78
Vállalkozások, szövetkezetek	4043-4215 (172)	1,72
Magánszemélyek, cégek	5269-9735 (4466)	44,66

12. kép Táblázat

Felső-magyarországi jelenlét a szegedi magyar varga, tímár céhben 1774–1808

Tóth István

A szegedi varga, tímár céh történetével korábban már Hilf László és Bálint Sándor is foglalkozott. Előbbi csak érintőlegesen a szegedi iparosság történetével foglalkozó munkájában, míg utóbbi már bővebben a szegedi bőrfeldolgozó iparral törődő műveiben, melyet „A szögedi nemzet” c. munkájának 2. kötetébe bele is épített. Ezekkel szemben a céh belső ügyeinek, személyeinek elemzésére már kevesebb figyelem jutott. Jelen tanulmányomnak a célja az, hogy ízelítőt adjon abból, miként jelentek meg felvidéki elemek és hogyan hatottak a szegedi tímárok, vargák életére.

A szegedi magyar varga/tímár céh 1774. február (bőjthava) 14-én nyerte el kiváltságait, céhlevelüket Mária Terézia április 29-én publikálta, s ugyanezen év június 7-én tartották meg alakuló ülésüket is. A *protocollumuk* elején megjegyzik, hogy a magyar varga céh Jászberényből és más egyéb helységekből származik. Jelenleg nem tudjuk pontosan megállapítani, hogy mit is takar pontosan az utóbbi mondat, miért hangsúlyos Jászberény. Nagy Katalin, szegedi könyvtáros közlése szerint a szegedi vargák a jászberényi céh fiókjaként működtek a városunkban egészen az 1774. évi kiváltságok megszerzéséig, hivatkozva a régi céhes iratokra. (Nagy 2012) Mindenképpen érdekesnek és vitathatónak tartom ezt a kérdést annak ellenére, hogy a cikk megírásáig nincs egzakt tudomásom arról, hogy a könyvtár milyen régi céhes iratokkal rendelkezik. A Móra Ferenc Múzeum és a Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltár Központi Levéltárának magyar tímárokról vonatkozó céhes anyagaikban erre utaló jelet nem találunk. Jászberény történetével foglalkozó munkákból megtudjuk, hogy a Jászságban a jászberényi magyar varga céh 1695 óta működött, 1764-ben pedig újjáalakul, ekkor már a tímárokkal

közösen kapnak kiváltságlevelet. (Bagi 2014, 250; Banner 1982-83, 228; Eperjessy 1967, 39, 108) Arról nem esik szó, hogy a szegediek a berényiek filiájaként működtek volna, illetve Hilf László és Bálint Sándor sem említik ezt a tényt. A Jászsággal való kapcsolatot elképzelhetőnek tartom, hiszen a források is utalnak erre, melyet majd a későbbiekben, illetve a kronológiában is említék, viszont hivatalos, jogilag szabályozott viszonyt a rendelkezésre álló források alapján nem tartom alátámaszthatónak

Articulusukban és protocollumukban megemlíti a hét alapító mestert név szerint, mint Motuz Sámuel, Ferencsik István, Kolecsánszky János, Bali Antal, Gombos Imre, Chlupis György, Motuz Mátyás.¹ (Hilf 1929, 117; Bálint 1961, 6; Bálint 1977, 315) Bálint Sándor megemlíti, hogy „nevük után ítélve, felvidéki származásúak.” Elmondható, hogy nem tévedett, hiszen a hét alapítóból négyen biztosan a Felföldről érkeztek. Ezt a tényt a szegedi levéltárban őrzött polgárlajstromok tudják igazolni. 1760. június 11-én nyertek polgárjogot Motuz Sámuel és Ferencsik István. Előbbi a Trencsén megyei Szlatnáról származott, míg utóbbi a Nyitra megyei Krosolczáról². Chlupis János György 1771. július 12-én szerezte meg kiváltságos jogait a Nyitra megyei Csinováról érkezvén. A város polgárai közé Motuz Mátyás 1774. április 30-án, Kolecsánszky János ugyanazon év június 4-én vétettek fel. Kolecsánszky a Trencsén megyei Drétomáról érkezett, míg Motuz a már emlegetett Jászberényből. Sámuel és Mátyás feltételezhetően rokoni kapcsolatban

1 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltár Központi Levéltára (továbbiakban MNL-CSCSVML-KL), IV.1003.I. Céhekre vonatkozó iratok, A magyar varga céh articulusa. (feltehetően másolat), A magyar varga céh protocolluma.

2 Krosolcza települést eddig nem sikerült azonosítani.

álltak, ám egyelőre nem tudni, hogy valóban így volt-e, és ha igen, akkor milyen minőségben álltak rokonságban. Véleményem szerint Mátyásnál is megadhatjuk a Felső-magyarországi származást, ha az csak közvetett is. Igaz a témánkhoz nem kapcsolódik szorosan, ám meg kívánom említeni Gombos Imrét, aki 1773. március elsején kapott polgárjogot és a Fejér megyei Székesfehérvárról származott.³ Felmerülhet a kérdés, hogy a polgárlajstromok miként játszanak fontos szerepet egy vargákról, tímárokról szól témában. Erre ad magyarázatot a céhszabályzatuk 5. cikkelye, miszerint több más kritérium mellett „*hogya valaki a Varga Mester legények közül ezen czéhben Mesterré lenni kívánkozní... a Városbéli Tanácsot minden illendőséggel azon fogja kérni, hogy a Város Polgárai Száma közé bé végye...*”⁴ Ezen részt fontosnak tarthatták, hiszen ugyanazon cikkelyben – igaz kicsit másképp fogalmazva – meg van ismételve. A polgárosítás feltehetően azért is volt mérvadó számukra, mivel ezzel kívánták biztosítani a tanács és a céh közötti jó kapcsolatot, a város iránti hűségüket, biztosítva működésük, támogatottságuk folytonosságát, hiszen aki a polgárok közé bevétel, az a város külső tanácsába került, ahonnan esetlegesen tovább lehetett lépni a belső döntéshozó testületbe. Emellett az is elképzelhető, hogy egy másik céhnek elkérték mintaként az articulust, ahol szintén szerepelt ez a feltétel. Erre ad bizonyítékot a szegedi szíjgyártók, nyergesek és csiszárok 1702. évi céhlevele, melynek 9. cikkelyében szintén megtalálható az, hogy „*hogya valamely mesterlegény közből kíván vétetni, mindenekelőtt a nemes tanácsnak köl neki magát megjelenteni és instálni azért, hogy az polgárság közből számláltassák és az város hívségére kötvén, a városbéli közönséges szokásokat véghez köll vinni, melyeket cselekszenek, avagy véghez visznek a városbéli több polgárok is.*” (Reizner 1900, 231) Ráadásként a szegedi szíjgyártók képviseltették is magukat a vargák alakuló céhülésén.⁵ Viszont valószínűsíthető,

hogy nem egyedi esettel állunk szemben. Pozsár és Hilf műveikben már általánosabban fogalmaznak. Ahogyan írják, a mesterréváláshoz való polgárosodási követelmény nem csak egyes szegedi céheknél jelenik meg, hanem mindegyiknél általános érvényű elvárás. (Pozsár 1912, 181; Hilf 1929, 38) Ezt alátámasztja a Móra Ferenc Múzeum történeti dokumentumai között megtalálható szegedi pékek, szabók és fazekasok *artikulusai*, ahol szintén szerepel a polgárjogért való jelentkezés feltétele.⁶ Emellett megfigyelhető a szegedi polgárlajstromokban a felvételt nyert személyeknél, hogy foglalkozásukat tekintve a *hospesek* után legtöbbször céhes kézműiparosok⁷, így Pozsár és Hilf állítása bizonyítottnak tűnik. Érdekesség, hogy a már említett varga céh *artikulusának* április 29-i publikálását követően nyert polgárjogot Motuz Mátyás és Koleczászky János – de még az alakuló ülés előtt –, míg Bali Antal neve nem tűnik fel a polgárság aranykönyvében.⁸ Nem tudni, hogy esetleg Bali mentességet kapott-e ez alól, vagy csak adminisztrációs hibáról beszélhetünk.

Érdemes említést tennünk ezen alapító-mesterek városon belüli elhelyezkedéséről is. Tudásunk alapján következtethetnénk arra, hogy mindannyian Felsővárosban voltak megtalálhatóak. Csongor Győző és Bálint Sándor is többször utalnak arra, hogy Felsőváros a kereskedők és kézműves iparosság, míg Alsóváros a mezőgazdászok városrésze volt. (Bálint 1963, 121-128; Bálint 1960, 123-126; Bálint 1976, 7-22; Csongor 1968, 119-124; Csongor 1969, 269-274) Ezt támasztják alá az utcaelnevezések is, mint Tímár utca (korábban Vargák utcája) és Tabán utca, illetve Tabán városrész. Mind arra mutatnak, hogy a tímárok ezen részen helyezkedtek el. A „tabán” szó arra is utal, hogy nem csak a XVIII. században, de már az oszmán hódoltság időszakában is ezen a területen helyezkedtek el, hiszen a szó török eredetű, mely tímártelepet

3 MNL-CSCSVML-KL. XV. 15. Feudális kori összeírások, 8.d., Ö. 24-26.

4 MNL-CSCSVML-KL. IV.1003.1. Céhekre vonatkozó iratok, A magyar varga céh articulusa.

5 Uo.

6 Móra Ferenc Múzeum, Történeti dokumentumok (továbbiakban MFM. T.d.) 59.2.1. A szegedi pék céh kiváltságlevele 1835-ből; 59.7.1. A szegedi szabó céh kiváltságlevele 1724-ből; A szegedi fazekas céh kiváltságlevelének másolata 1771-ből.

7 MNL-CSCSVML-KL. XV. 15. Feudális kori összeírások, 8.d., Ö. 24-26.

8 Uo.

jelent. Nem véletlen az elhelyezkedés, hiszen a bőrcserzéssel járó kellemetlen szagok, az ahhoz szükséges víz miatt ezek a telepek általában – nem csak Szegeden, hanem más, az oszmánok által egykor uralt városok ugyanígy nevezett városrészei – a települések szélein helyezkedtek el. (Bálint 1963, 123; Péter 1974, 340, 348) Érdekes, hogy erre atipikusan, ellenpéldaként szolgál a szegedi Móra Ferenc Múzeum régészeteinek ásatása, melyet a múzeum és a mai vár maradvány közötti részen folytattak 2020-ban. Itt egy török kori tímárműhelyre bukkantak, ahol növényi cserzéssel készítették ki a bőrt, mely folyamat nem maradt szagok nélkül, így érdekes, hogy a várban, a város központi helyén egy ilyen műhelyt helyeztek el. (Molnár-Löffler 2021, 58-59) Az oszmán kor további hagyatéka az is lett, hogy a nálunk meghonosított – szatytyán, kordován – finom bőrttechnikával kikészítő magyar tímármesterek a tabakos nevet kapták, kikről sajnálatos módon nem rendelkezünk sok információval. (Bálint 1961, 4; Bálint 1977, 321; Bálint 1963, 123) Az utóbb felsoroltak tovább erősíthetnék azt a feltételezést, hogy mind a felsővárosi részen működtek, ám ebben mást mutat számunkra Balla Antal 1776-77. évi térképe és Buday Mihály erről készített 1814-es másolati térképe. A Móra Ferenc Múzeum tulajdonában álló térképek kiváló forrásként szolgálnak a számunkra. Balla térképe pont a varga céh megalkulásának időszakát örökíti meg számunkra, ahol a telkeknél és a házhelyeknél jelzi a tulajdonosok neveit. Buday másolata pedig nélkülözhetetlen, hiszen egyes esetekben a már rongálódott Balla térképen kiolvashatatlan, eltűnt elemeket ezen tudjuk megtalálni, esetlegesen onnan rekonstruálni. Bár a két forrás jól ismert, többször vizsgált, a feltüntetett tulajdonosok kilétét és a mesterségeiket kevésbé vizsgálták. Csongor Győző felsorolja a térképen szereplő neveket az ott szereplő telek sorszámaival együtt. A kutatás során kiderült, hogy a hét alapítómester közül csak hárman tartózkodtak Felsővároson, a többi négy mester Alsóvároson rendelkezett telekkel. Motuz Sámuel a felsővárosi térképvázlat alapján a 465. számú telket birtokolta, mely a mai József Attila sugárúton, a Szent-György tér és a Glattfelder Gyula tér közötti részen helyezkedett

el. Gombos Imre és Ferencsik István majdnem szomszédok voltak. Gombos a 388. míg Ferencsik a 390. számú ingatlan tulajdonosa. Háztelkeik a Sándor-révén voltak megtalálhatóak, a mai Felső Tisza-part és Maros utca vonalában, valahol a Háló utca és a Zárda utca között szakaszon. (Csongor 1968, 127-128) Feltételezésem szerint a mai Pick gyár területén lehettek ezek a helyek.⁹ A térképek aprólékos átnézése után sikerült megtalálni a további négy mestert is, ám legnagyobb meglepetésemre Alsóvároson találtam meg őket. Felmerülhet a kérdés, hogy Csongor Győző miért nem említi a nevüket a tulajdonosok felsorolásánál, ám a megoldás a nevek helyesírásánál keresendő, melyre a későbbiekben kitérek. Lokációjukat nézve igen közel voltak egymáshoz. Motuz Mátyás és Kolecsánszky János szomszédok voltak, mint a 294. és 295. számú telkek tulajdonosai. Chlupis György a 213. számmal jelölt házhelyet birtokolta, 133 m-re¹⁰ Motuztól és Kolecsánszkytól. A három mester a Segítő Boldogasszony utcán lakott, amely ma a Boldogasszony sugárútnak felel meg. A Rozália kápolnától nézve Chlupis az utca jobb, Motuz és Kolecsánszky a bal oldalán lakott.¹¹ Bali Antalt is Alsóvároson találjuk. A 247. számmal jelölt hely állt biztosan a tulajdonában, ám az eredeti térkép és a másolat ellentmondásban áll egymással egy másik helyet illetően. Balla, az egyik közeli telket, a 231. számút Bali Pálnak

9 MFM. Történeti gyűjtemény, Balla Antal 1776-77. évi térképe; Buday Mihály 1814. évi Balla térképének a másolata.

10 A térképen a hossz mérték bécsi ölben van megadva. Az átszámoláshoz a következő kerekített arányt használtam ennél, illetve a többi térkép alapján kiszámított távolságnál: 1 bécsi öl = 1,9 méter

11 Érdekesként említem, hogy a két térképen a Rozália kápolnától a 238. számú, Güntzler Konrád telkéig jelölve van egy kiemelkedés/rézsű/meredély, mely kettéosztja az utcát, aminek jelenleg jellegét nem tudni. Sőt, ha jobban megfigyeljük, akkor ez a vonal tovább folytatódik. A Fenék és Róka utcákon – ma Boldogasszony sugárút vége, Bem utca és Hattyas sor – megy tovább lefelé, mely kacsaringós útvonalával végül összeér a bányaművelési földnél lévő töltéssel. Különös, hogy ez a jelölés a telkeken és egyes esetekben a házakon is átfut. Reizner János szerint 1731-ben létesítették ezt a töltést, mely a nagyobb áradások során is megátolta, hogy a víz tovább terjedjen. (Balzovich 2014, 84; Reizner 1899, 330) Ez a téma további kutatásokat igényel, ám ami biztos, a Boldogasszony utcát mindenképp kettévágta.

tulajdonítja, míg Buday már oda is Bali Antalt ír. Ez alapján feltételezhetjük, hogy rokonság lehetett kettőjük közt, 1814-re pedig változás történt a tulajdonlásban. Háza Chlupistól 247 m-re, Motuztól és Kolecsánszkytól pedig 304 m-re esett.¹² (Csongor 1969, 277-278) Napjainkban ez a háztelek valahol a Boldogasszony sugárút – Szent Ferenc utca – Apáca utca – Szivárvány utca által határolt részen lenne, közelebb a sugárúthoz. A két „tábor” légvonalban nagyjából 1,9-2,3 km-re volt egymástól, mely komolyabb távolságnak mondható városon belül, céhbeliek között. Feltételezhetjük, hogy központjuk Felsőváros volt, hiszen a jegyzőkönyvük elején megemlíti, hogy megalakulásukkor a felsővárosi Szent-György plébániától kölcsönöztek 200 Ft-t.¹³ (Bálint 1977, 317)

Vizsgálódásunk e kitérő után a céh *protocollum*-ára terelődik, hiszen arról, hogy milyen súllyal rendelkeztek a közösségen belül, innen tudhatunk meg több információt. Hilf közlése a magyar vargák és tímárokkal kapcsolatban sok esetben pontatlan és helytelen. Ő maga úgy írja, hogy több jegyzőkönyvük is van. Jelen esetben egyről van tudomásom, mely 1774-től kezdve egészen 1873-ig, a céh megszűnéséig vezetve van. Esetlegesen elképzelhető, hogy a városi és megyei könyvtár helyismereti gyűjteményében még előfordulhatnak kisebb jegyzőkönyvek, melyek az inasokra és legényekre vonatkozhatnak, ám úgy gondolom, hogy a szegedi levéltárban megtalálhat *protocollum* a fő, melyben a legtöbb és legfontosabb adatok szerepelnek. Ezen felül feltételezhető, hogy Hilf egy kalap alá vette a magyar tímárokat és a német tímárokat, mivel a főbb céhmesterek felsorolásakor olyan neveket is felsorol, melyek a már említett jegyzőkönyvben nem találhatók. A múzeum gyűjteményében található egy tímár jegyzőkönyv, melyben azon nevek nem szerepelnek, melyek a levéltárban találhatóan benne vannak, viszont tartalmazza a Hilf által felsorolt többi nevet. Erről elmondható, hogy eleinte német nyelven vezették és más

személyek találhatók benne, mint a levéltárban őrzött *protocollum*-ban. Ebből kifolyólag vélem úgy, hogy a Kultúrpalota őrzésében lévő könyv a német tímároké, melyet sajnálatosan Hilf a magyar vargákhoz sorolt. Ezzel az is kijelenthető, hogy a német tímárok és a magyar vargák megalakulásuktól – előbbi 1723, utóbbi 1774 – kezdve az 1872-73-as megszűnésig végig külön céhként üzemeltek.¹⁴ (Hilf 1929, 120) Nem elhanyagolható Hilf azon állítása, hogy precízen vezették könyveiket. (Hilf 1929, 117) Nos, talán a többi céhhez képest állíthatjuk ezt, ám itt is vannak hiányosságok. Sajnos vannak olyan évek, ahol a céh vezetőségének megnevezésénél nincs, vagy hiányos az adat. Ezen felül problémát okoz számunkra az inasok szegődtetése és szabadítása is. Valamikor csak az egyik adat található meg, hogy melyik mester kit, mikor mennyi esztendőre szegődtet, ám arra nincs már további forrás, hogy felszabadult-e. Máskor csak a szabadításokkal találkozhatunk, viszont azt nem tudni, mikor kezdte el tanonckodását a szegedi céh egyik mesterénél. Ezekon felül több példa is van arra, hogy a szegődtetés és szabadítás egyszerre történt.¹⁵ Ezek sajnálatosan megnehezítik számunkra a számításokat, ám ezek ellenére törekedtem a legalaposabban dolgozni, melyek jól mutathatják az arányokat. Vizsgálódásom 34 évet ölel fel, mely a céh 98-99 éves működésének csaknem egyharmada, ám így is izgalmasnak és mozgalmasnak mondható ez az időszak. A *protocollum*-ból azon eseményeket, bejegyzéseket gyűjtöttem ki, melyek a téma kapcsán relevánsak, mint pl. a felvidéki származásúak szegődtetése, szabadítása, mesterré fogadása. Ez alól kivételt képeznek a felföldi származással bíró mesterek nem felső-magyarországi inasainak ügyei, ám a később említendő statisztikába már beleértendő. A táblázatok és a kronológiák külön kigyűjtve megtalálhatóak a mellékletben. Jól látható, hogy az alapítómesterek családja, rokonsága feltűnik az inasok között, akikből páran mesterek lettek, illetve vezetői pozíciókat is betöltöttek a céhen

12 MFM. Történeti gyűjtemény, Balla Antal 1776-77. évi térképe; Buday Mihály 1814. évi Balla térképének a másolata.

13 MNL-CSCSVML-KL. IV.1003.I. Céhekre vonatkozó iratok, A magyar varga céh *protocollum*-a.

14 MFM. Td. 59.1.28. Tímár céh jegyzőkönyve 1823-1871; MNL-CSCSVML-KL. IV.1003.I. Céhekre vonatkozó iratok, A magyar varga céh *protocollum*-a.

15 MNL-CSCSVML-KL. IV.1003.I. Céhekre vonatkozó iratok, A magyar varga céh *protocollum*-a.

belül. Kiváló példa erre a Ferencsik család, kik közül többen is találkozunk, akár csak, mint vezető tisztségviselő. Kolecsánszky család is ide sorolandó, ám a jegyzőkönyvből kitűnik, hogy utódai már biztosan Zentán laknak, az ottani filiacéhhez mennek át, feltehetően a nagyobb érvényesülés, expanzió jegyében. Meg kell említeni Kortsik Jánost, Sismis Jánost és Benyák Györgyöt is, akik szintén a Felvidékről érkeztek Szegedre, s lettek a céh mesterei. Érdekes, hogy nem találkozunk neveikkel az inasok között, csak a mesterfelvétel kapcsán jelennek meg először a *protocollumban*.¹⁶ Feltehetően inaséveiket máshol tölthették, s mint legények, a vándoridőszakban kerülhettek Szegedre. A jegyzőkönyvből származásuk nem derül ki, viszont ebben segítségünkre van a szegedi polgárlajstrom. Ebből kiderül, hogy Kortsik János a Trencsén vármegyei Tepla – Hólak – településről, Sismis János a Nyitra vármegyei Felsőszőlősről – Nyitraszőlős –, míg Benyák György a Trencsén vármegyei Bellusból érkezett Szegedre.¹⁷ A vizsgált időszakban mindannyian betöltöttek vezető tisztségeket a céhen belül. Ha megvizsgáljuk a céh vezető mestereinek listáját, akkor láthatjuk, hogy a tanulmány által tárgyalt 34 évből csak 5 évben nem volt köztük felföldi származású. Ezek az évek a következők: 1793, 1799, 1802, 1805, 1808. Úgy vélem, ez kiválóan mutatja a dominanciájukat. Ezen három és fél évtized alatt 57 mestert vettek be a céhbe, melyből 9 fő bizonyítottan bír felvidéki származással. A szegődtetések, szabadítások kapcsán 203 bejegyzéssel találkozhatunk összeségében. Ezeknek a pontosítása, az esetleges egyezések jelölése a kutatásom következő szakaszában fog megtörténni, ám előreláthatólag nem beszélhetünk nagyszámú egyezésekről. Ebből a 203 eseményből 34 köthető a felső-magyarországi származású mesterekhez. Motuz Mátyás és Ferencsik Péter 6-6, Chlupis György 5, Motuz Sámuel, Ferencsik István és Sismis János egyenként 4, Kolecsánszky Mihály 3, míg Kortsik János és ifj. Sismis János fejenként 1 szegődtetéssel, szabadítással járultak hozzá

ehhez a számhoz.¹⁸ Ezen adatokból jól kivehető, hogy szerepük, jelenlétük a céhben igen meghatározó és markáns. Ha inas ügyekben nem is tartoztak az élenjárók közé, ellensúlyozza a céh vezetésében betöltött fontos szerepük és állandó jelenlétük.

Érdekes szemügyre vennünk azt is, hogy milyen egyéb információkat tudhatunk meg ezen mesteremberekről. A Ferencsik családdal érintőlegesen Tápay-Szabó László foglalkozott a Régi Szegedi Családok c. cikksorozatában. Megemlíti az általunk már ismert és taglalt adatokat a polgárjog megszerzéséről, József és Péter céhbeállásáról, illetve Péter céhmesteri kinevezését – utóbbit hibásan, mivel nem 1808-ban lesz mester, hanem 1809-ben. Ám közléséből megtudjuk, hogy ebből a családból származott Ferencsik János, aki tanító lett és 1868-ban Ferenczi-re változtatta a nevét. János 1861-ben a belvárosi iskola I. osztályának tanítója lett, 1872-ben a Liszt utcai iskola tanítója, később igazgatója lett.¹⁹ Ahogyan a kronológiában említettem, Ferencsik István elhunytát vezetik fel egyedül a jegyzőkönyvbe a vizsgált időszakunk folyamán, mely esemény 1779-ben következett be. Az anyakönyveket átnézve megtaláljuk az esetet a felsővárosi plébánia halotti könyvében. 1779. április 5-én hunyt el 52. életévében. Megtudjuk, hogy az özvegy neve Motuz Anna.²⁰ Úgy gondolom joggal feltételezhetjük azt, hogy Motuz Sámuellel rokonságban állhattak. Érdekes, hogy Motuz Anna nem tétlenkedett sokáig, hiszen hozzáment a 45 éves özvegy a 27 esztendő szláv vargához, Mészáros Jánoshoz 1780. január 31-én. Azonban tartogat még fordulatokat számunkra az anyakönyv duplaoldala, hiszen megházasodik a 20 éves Ferencsik József, aki a 17 esztendő Timpauer Annát vette el feleségül, valamikor 1780. szeptembere és decembere között – sajnos a dátum olvashatatlan lett, viszont az előtte lévő bejegyzések már szeptemberre szólnak. Meg kell említeni, hogy tanúként jelen van Gombos Imre is, aki akkor

¹⁶ Uo.

¹⁷ MNL-CSCSVML-KL. XV. 15. Feudális kori összeírások, 8.d., Ö. 24-26.

¹⁸ MNL-CSCSVML-KL. IV.1003.I. Céhekre vonatkozó iratok, A magyar varga céh protocolluma.

¹⁹ Délmagyarország, 1931. április 12. p. 8.

²⁰ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C33T-F9TK-V?cat=242098>

34. életévében járt.²¹ A Ferencsik családnál még Péter kapcsán kívánok megjegyzéseket tenni. A későbbi céhmester 24 évesen, 1785. január 19-én házasodott össze a 17 éves Árokszállási Brigittával. A tanúk között szintén megtaláljuk Gombos Imrét, akit ekkor 39 évesnek titulálnak²², mely jónak mondható, hiszen így a két életkori adat biztosnak mondható a korabeli anyakönyvezési hibák mellett. Ferencsik Péter 1831. február 27-én hunyt el Temesváron életének 70. évében.²³ Egyelőre nem tudni, hogy miként került Temesvárra, esetleg csak átutazóban volt, vagy netalántán inkább átette székhelyét a bánsági városba. Amit meg tudunk állapítani ezekből a feljegyzésekből, hogy 1761-ben már Szegeden születhetett, mivel ekkor már a család biztosan a városban tartózkodott.

Motuz Sámuel kapcsán kevesebb adatunk van, ám annál szívszorítóbb. A 80 éves Sámuel 1785. augusztus 7-én elvesztette 67 éves nejét, Erzsébetet. Az ekkor már aggkorban lévő Motuz Sámuel szíve ezt már nem bírhatta el, hiszen egy hónappal később, 1785. szeptember 8-án ő maga is távozott az élők sorából.²⁴

Kolecsánszky János kapcsán sincs temérdek információnk. Tudjuk, hogy fiai is a céhen belül nála inaskodtak, kiket fel is szabadít majd. Nem tudni, hogy majd ő is távozik Zentára, vagy csak a fiai teszik át a székhelyüket a településre. Sajnos, ami adatot tudunk, az viszont bonyodalmat okoz számunkra. 1773 januárjában találkozhatunk a nevével Chlupis György esküvőjén, mint tanú. Ekkor úgy írnak róla, hogy 50 éves és plebejus, tehát nincs polgárjoga²⁵ – még, hiszen tudjuk, hogy egy évvel később már rendelkezik a kiváltságos jogokkal. Ebből következtethetünk arra, hogy valahol 1722-23 környékén születhetett, ha számolunk az anyakönyvezés olykori pár éves eltéréseivel. Drétomai anyakönyvekben találunk is egy Kolecsánszky Jánost, aki 1721. december

23-án született.²⁶ Ezzel meg is elégedhetnénk, hiszen hibahatáron belül mozog a két dátum. Viszont 1779-ben találkozhatunk a nevével Kortsik János házassági bejegyzésénél, ahol tanúként szerepel ugyancsak, már polgárként van feltüntetve, ám életkorként 40 szerepel²⁷, mely igen nagy különbség. Ha ezt a dátumot vesszük alapul, akkor az 1738-39-es évekre tehető a születése. Két Kolecsánszky Jánost is találunk a drétomai születési anyakönyvekben, az egyikük 1736. január 8-án született²⁸, míg a másik 1738. július 31-én.²⁹ Mind a két dátum jó lehetne, sőt, a második pont a legjobb intervallumban van. Nem tudni, hogy esetleg összekeverjük apát és fiát, hiszen biológiailag lehetséges, hogy 17 évesen édesapa váljon valakiből, a korszakban van is rá pár példa, ám nem tartom valószínűnek, hiszen a férfiak többsége a 20-as éveik elején nősültek meg és fogtak bele a gyermekvállalásba. Sajnos a pontosabb meghatározáshoz további adatokra van szükség, így ezekből nem következtethetünk tisztán.

Az előbbieken említett Kortsik János kapcsán már szóba került a házassága. 1779. január 7-én, 26 évesen vette nőül a 17 éves Ferencsik Évát.³⁰ Feltehetően Ferencsik István lányáról beszélhetünk, hiszen neve mellett ott a civis megjelölés, mely azt jelenti, polgár gyermeke, illetve feltételezhetően 1761-62-ben születhetett, mikor már a család Szegeden tartózkodott. Fiúk, – aki szintén a céhben inaskodott majd 1799-ben felszabadult³¹ – ifj. Kortsik János 1780 januárjában született és nem mások voltak a keresztszülei, mint Chlupis György és neje.³²

21 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939F-DF8B-J?i=80&cat=242098>

22 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939F-DF8G-5?cat=242098>

23 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSLY-X3W9-B?cc=4133831&cat=313103>

24 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C33T-F9Y1-P?cat=242098>

25 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSVX-X7HJ?cat=242191>

26 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-Y39J-78R?i=21&cc=1554443&cat=1436084>

27 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939F-DFD7-S?cat=242098>

28 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-Y39J-765?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AV1H3-K2J&action=view>

29 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-Y39J-7F1?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AV1HQ-HLW&action=view>

30 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939F-DFD7-S?cat=242098>

31 MNL-CSCSVML-KL. IV.1003.I. Céhekre vonatkozó iratok, A magyar varga céh protocolluma.

32 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9398-NQJ-L?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AX6GR-3Q1&action=view>

Chlupis György tekintetében is vannak olyan adatok, melyek zavart okoznak. Hasonló szituációt láthatunk, mint Kolecsánszky Jánosnál, hogy az életkori adatok jelenleg nem egyeznek. Házasságot kötött 1773 januárjában a 16 éves Dinnyés Erzsébettel. György ekkor a bejegyzés szerint 22 éves volt és plebejus, mely tévedés³³, hiszen 1771-ben nyert polgárjogot Szegeden.³⁴ Ellenben 10 évvel később, 1783. január 28-án találkozunk nevével, mivel tanúként jelen volt Vucsenek Balázs és Ferencsik Rózsa esküvőjén. Itt már helyes civisnek titulálják, ám 40 évesként van feltüntetve. Mellette a másik tanú Gombos Imre, aki pedig 37 évesként szerepel a bejegyzésben.³⁵ Ha Gombos példáját és a fentebb említett, hozzá fűzhető életkori adatokat nézzük, akkor vele most is minden rendben. Ebből következtethetnénk arra, hogy Chlupis életkora is helyesen lehet felvezetve, így valamikor 1742–43 körül kellett születnie. Származási helyének születési anyakönyveit megvizsgálva találunk is egy bejegyzést Chlupis Jánosról, akinek édesapja György és 1742. május 21-én született.³⁶ Ezt el is fogadhatnánk, hiszen a szegedi aranykönyvben lévő feljegyzéséből kiderül, hogy teljes neve Chlupis János György³⁷, így feltételezhető lenne, hogy a György nevet apja után kapta, illetve az évszám is egyezik, emellett egy szintén varga esküvőjén tanúskodik alapítómester társával együtt. Viszont a házassági anyakönyv adatai pontosnak mondhatóak abból a tekintetből, hogy – az eddig megtalált – született gyermekeinek

– Rózsa Helena³⁸, Mária, Anna³⁹, György⁴⁰, Mihály⁴¹ – édesanyja Dinnyés Erzsébet. Tudomásunk van a céh jegyzőkönyve alapján egy Ferenc nevű gyermekről is, akit 1801-ben szegődött és szabadított⁴², de egyelőre az anyakönyvi bejegyzésére nem leltem. Érdekesség, hogy Mária és Anna lányai ikrek, illetve György fiának keresztszülei Kortsik János és felesége, így a keresztség viszonzozva volt. Nem tudni pontosan, hogy a gyermekhalálozás mekkora mértékben érintette a családot, ám egyről biztosan van tudomásunk, Rózsa nevezetű lányuk⁴³ 1789-ben 3 éves korában elhunyt, a bejegyzés szerint asztma következtében.⁴⁴

Chlupis György ügyében eddig nem merült fel probléma oly tekintetben, hogy honnan származhat. A szegedi polgárságról szóló cikkeimben már sokszor kritizált Fodor János is úgy olvasta ki a levéltári forrásokból és publikálta 1947. évi doktori disszertációjában, hogy származási helye a Nyitra vármegyei Csinova. (Fodor 1947, 147) Először magam is így értelmeztem, melyet a szegedi polgársággal foglalkozó cikkeimben tévesen közöltem is. Sok kutatás és értelmezés után sikerült meglelnem a települést, ami nem más, mint Kinorány. Keresésem során a segítségemre a szlovák névalakja, Chynorany volt. Ezután tudtam keresni, hogy milyen más alakjai vannak, úgy, mint Hynyeren, Chenyren, Chynorán, Chynorán, Chinorán. Utóbbi formája volt hasznomra a legtöbbet, hiszen ha újból megnézzük a polgárlajstromban lévő feljegyzést, akkor jobban látható, hogy az S betű az inkább

33 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSVC-X7HJ?cat=242191>

34 MNL-CSCSVML-KL. XV. 15. Feudális kori összeírások, 8.d., Ö. 24-26.

35 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939F-DFD9-Q?cat=242098>

36 „Slovakia Church and Synagogue Books, 1592-1935”, *FamilySearch* (<https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:QVNH-8MNJ> : Fri Mar 08 12:38:17 UTC 2024), Entry for Joannem Chlupesz and Georgio Chlupesz, 1742.

37 MNL-CSCSVML-KL. XV. 15. Feudális kori összeírások, 8.d., Ö. 24-26.

38 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9398-NQVB?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AX6GP-TYN&action=view>

39 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9398-NQNP?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AX6GL-W58&action=view>

40 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9398-NQCJ?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AX6GG-LLQ&action=view>

41 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9398-2TFM-V?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AX6GY-JDX&action=view>

42 MNL-CSCSVML-KL. IV.1003.I. Céhekre vonatkozó iratok, A magyar varga céh protocolluma.

43 Nem összetévesztendő Rózsa Helenával, aki 1774-ben született.

44 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CS54-R392-1?cat=242191>

H, míg a V betűnél nem lehetet igazságot tenni, hogy esetlegesen R, de így is jó kivehető, hogy Csinova helyett Chinova vagy Chinora⁴⁵, mely megoldást ad számunkra. Ha a legnagyobb online anyakönyvkereső portálon is megnézzük Kinorányt, akkor igen sok Chlupis, Chlupisz nevezetű embert találunk, mely szintén igazolja, hogy megtaláltuk az ő pontos származási helyét. Mit érdemes tudnunk e helységről? Sajnos Vályi András nem említi művében, így a nincs pontosabb leírásunk róla, viszont Fényes Elek már említi 1851-ben. Kinorány egy tót nagyközség, mely a Nyitra jobb partján fekszik. Korábban a Nyitra vármegyei nyitrazsámbokrėti járásban volt található, a mai szlovák közigazgatásban már a trencsényi kerülethez tartozik. Határa nagy, földjei középszerűek, rétjei igen jók voltak. Királyi birtok volt, melyet Luxemburgi Zsigmond 1397-ben az esztergomi érsekségnek adott, így földesura és kegyura is volt a településnek. A XVII. század közepén két temploma is volt, de elpusztultak, de 1878-ban egy új épült. Rendelkezett adó- posta- és sóhivatallal is, később vasútállomása is lett. Pénzügyük is volt, mivel a helyi közösség megalapította a Chinoráni népbank részvénytársaságot. A település 1840-ben és 1863-ban majdnem teljesen leégett. (Borovszky 1900, 107-108; Pallas 1893; Fényes 1851, 191) Mondhatnánk, ha Vályi nem írt róla, akkor a XVIII. századból nincs is nagyon adatunk róla, viszont ez nem igaz. Segítségünkre vannak Mária Terézia úrbéri tabellái, mely az uralkodónő által 1767-ben kiadott úrbéri pátens következményei, miszerint a jobbágyság terheinek egységesítésére, szabályozására – és természetesen a biztosabb állami adózás érdekében – felmérték a jobbágyság akkori aktuális terheit. Innen is megtudjuk, hogy az esztergomi érsekség a földesura a településnek, ahol 21,5 telekkel rendelkezik, mely 1269 holdat tesz ki. Telkes jobbágyból 98, házas zsellérből 24, háztalan zsellérből 11 volt a településen. Ezen felül bizonyítja azt is, hogy szlovák községről beszélhetünk már ekkor is, hiszen kérdőív és a kézzel írt megjegyzőszövegek többsége

szláv, még az archaikus szlovák nyelven van íródva.⁴⁶

Végül, de nem utolsó sorban szót kívánok ejteni esetleges nemzetiségi hovatartozásukról. Természetesen pontos adatokkal nem rendelkezünk, mivel a XVIII-XIX. század fordulóján megkezdődő összeírási láz során még nem volt fontos az etnikum felmérése. Fodor János munkájában az általam felsorolt mesterek többségét a tótokhoz sorolja. (Fodor 1947, 147) Ezen témában részben egyetértek Fodorral, ám nem teljes mértékben. Hiszen nem jelenthetjük ki teljesen biztosan mindenkinek a hovatartozását, mivel a rendelkezésre álló adatokból tudunk csak következtetni, melyben még a név-etimológia is a segítségünkre van. Motuzék feltételezhetően szláv származásúak, mivel a motúz szlovák szó jelentése madzag. Továbbá a helységnév megadása is utalhat erre, hiszen szlovák megnevezése a Szlatina a magyar Szalatnának (esetünkben Kisszalatna). Chlupis György neve több jelentéstartalommal bírhat szlovákul. A hlupis, hlupý, hlupec bolondot, hülyét jelent vagy olyan torzonborz, kócos frizurát, mint amilyen a bolondoknak van. De feltételezhetjük, hogy neve vagy a chlpszóból, mely szőrszálat, vagy a chlpiť igéből, mely csomózást jelent. Emellett itt is szóba jöhet a helységnév tót nevének megadása. Ezt szintén feltételezhetjük Kolecsánszkyknál is, hiszen Drétoma helyett Drietomát adott meg. Nevének eredetében a szláv űs tagadhatatlan, ám kétséges, hogy szlovák, hiszen a -szky, -sky végződés tipikusan lengyel. Kortsik Jánost kívánom még megemlíteni, hiszen nála is hasonlóképp tudunk következtetni. Származási helyekén Tepla-t mondott, megy a szlovák formája Hőlaknak. Ezen felül nevét sok helyen – még a polgárlajstromban is – Korceknek írják. Lehet nem véletlen, hiszen neve serleget, vödört, mélyedést jelent. Véleményem szerint ezen következtetések jó irányba terelik a mesterek etnikai hovatartozását, ám továbbra sem állíthatjuk 100%-an, hogy így is van további adatok hiányában.

45 MNL-CSCSVML-KL. XV. 15. Feudális kori összeírások, 8.d., Ö. 24-26.

46 <https://archives.hungaricana.hu/hu/urberi/view/nyitra-chinoran/?document=1&pg=0&bbox=-2350%2C-4028%2C4850%2C147>

Összegezve elmondható, hogy a Felső-Magyarországról származó mesterek, inasok meghatározóak voltak a céh életében. Ha az oktatás szintjén nem is voltak annyira aktívak, mint társaik, az észrevehető, hogy a céh vezetésben ott találjuk őket rendszeresen egy-két kivétellel, a céh alapítás pedig magáért beszél. Érdekes az is, hogy az anyakönyvek vizsgálatából kiderül, hogy a felvidéki származású mesterek mennyire összetartottak, életük szó szerint összefonódott. A továbbiakban érdemes lesz megvizsgálni azt is, hogy ezekből a családokból kik mehettek tovább teljes létszámmal, vagy csak leszármazás szintjén a filiákhoz, hogy monopol helyzethez juthassanak. Ilyenek lehettek feltételezhetően Koleczászkyék. A Ferencsik családnál elmondható, hogy nem csak a céh, hanem a város életében is az állandóságot jelentették. A vizsgált 34 éves időszak egy kis szelete a magyar varga, tímár céh fennállásának, ám így is sok értékes információval lettünk gazdagabbak. Céлом, hogy kutatásom ezen szegmensét tovább folytassam a céh 1872-ig tartó történetében, mellyel megállapíthatóvá válhat, hogy a felföldi jelenlét mikor volt markánsabb, esetlegesen meddig kimutatható.

Irodalom

- BAGI 2014 Bagi Gábor: A Jászkunság központja az eladatás után (1702-1830) In.: Pethő László szerk.: Jászberény története a kezdetektől a reformkorig. Jászberény. (2014). 192-286.
- BÁLINT 1960 Bálint Sándor: Alsóváros In.: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1958-1959. Szeged. 1960. 123-126.
- BÁLINT 1961 Bálint Sándor: A szegedi bőrművesség. Különlenyomat a „Cipőipari Dokumentáció” 1961 augusztusi (6-ik) számából. Budapest. (1961)
- BÁLINT 1963 Bálint Sándor: Felsőváros In.: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1963. Szeged. (1963)121-128.
- BÁLINT 1976 Bálint Sándor: A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. Első rész. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1974/75-2. Szeged. (1976)
- BÁLINT 1977 Bálint Sándor: A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. Második rész. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1976/77-2 Szeged. (1977)
- BANNER 1982 Banner János: A jászági céhek életéből – Selmeczi László szerk.: Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv. Szolnok. (1982-83) 227-244.
- BLAZOVICH 2014 Blazovich László: Szeged In.: Magyar Várostörténeti Atlasz. 3. Szeged. (2014)
- BOROVSKY 1900 Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Nyitra vármegye. Nyitrazsámbokréti járás. Budapest. 1900.
- CSONGOR 1968 Csongor Győző: Balla Antal XVIII. századi szegedi kéziratos térképe. I. Felsőváros In.: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1968. Szeged. (1968) 269-138.
- CSONGOR 1969 Csongor Győző: Balla Antal XVIII. századi szegedi kéziratos térképe. II. Alsóváros In.: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1969/1. Szeged. (1969) 119-286.
- EPERJESSY 1967 Eperjessy Géza: Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon, 1686-1848 Budapest. (1967)
- FÉNYES 1851 Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. I. kötet. Pest. (1851)
- FODOR 1947 Fodor János: Adatok Szeged népességének történetéhez. Doktori disszertáció. Szeged. (1947)
- HILF 1929 Hilf László: A szegedi iparosság története. Szeged. (1929)
- MOLNÁR-LÖFFLER 2021 Molnár Csilla – Löffler Zsuzsanna: Tímárműhely a szegedi várban In.: Határtalan Régészet 2021. évfolyam. 1. szám. (2021) 58-61.
- NAGY 2024 Nagy Katalin: Mesterségek dicsérete. Cipészek, csizmadiák, papucsosok... In.: Szegedi Lap. <https://www.szegedilap.hu/cikkek/kultureset/nagy-katalin--mestersegek-dicserete.html>, utolsó megtekintés dátuma: 2024. július 25.
- REIZNER 1899 Reizner János: Szeged története I. Szeged. (1899)
- REIZNER 1900 Reizner János: Szeged története IV. Szeged. (1900)
- GERŐ 1893 Gerő Lajos szerk.: Pallas nagy lexikona. IV. kötet. Budapest. (1893)
- PÉTER 1974 Péter László: Szeged utcanevei. Szeged. (1974)
- POZSÁR 1912 Pozsár István: A csongrádmegyei céhek története. Csongrád. (1912)

Források

Délmagyarország	Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád
FamilySearch	Vármegyei Levéltár Központi Levéltára
Hungaricana közgyűjteményi portál, Mária	XV. 15. Feudális kori összeírások
Terézia úrbéri tabellái	Móra Ferenc Múzeum, Történeti dokumen-
Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád	tumok
Vármegyei Levéltár Központi Levéltára	Móra Ferenc Múzeum, Történeti gyűjtemény
IV.1003.l. Céhekre vonatkozó iratok	

The influence of Upper Hungary on the Hungarian cobbler guild of Szeged

István Tóth

The history of the Hungarian cobbler guild of Szeged has so far been studied by László Hilf and Sándor Bálint. Their studies mainly deal with the guild's regulations, instructions, and the remuneration of their wares. Sándor Bálint mentions that the names of the majority of the guild founders may have been of Upper

Hungarian origin. He was not wrong in this, as not only their names but also the individuals themselves originate from there. In his study, the author shows how the founding masters from Upper Hungary influenced the life and future of the guild.

Mellékletek

1. kép A szegedi magyar varga/tímár céh alapítómestereinek elhelyezkedése a városban Balla Antal térképén jelezve. Móra Ferenc Múzeum

1. Motuz Sámuel
2. Gombos Imre
3. Ferencsik István
4. Chlupis György
5. Motuz Mátyás
6. Koleczászky János
7. Bali Antal

2. kép A szegedi magyar varga/tímár céh alapítómestereinek elhelyezkedése Felsővároson
Balla Antal térképén jelezve. Móra Ferenc Múzeum

3. kép A szegedi magyar varga/tímár céh alapítómestereinek elhelyezkedése Alsóvároson Balla Antal térképén jelezve. Móra Ferenc Múzeum

4. kép Chlupis Györgyről szóló 1771. évi polgárfelvételi bejegyzés a szegedi polgárlajstromból. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltár Központi Levéltára XV. 15. Feudális kori összeírások.

**A szegedi magyar varga/tímár céh beszegődtetései és felszabadításai 1774-1808 között.
(Fő)**

Év	Szegődtetés	Szabadítás	Ezekből mindkettő egyidőben
1774	7	1	0
1775	1	1	0
1776	0	0	0
1777	3	0	0
1778	3	0	0
1779	9	2	1
1780	3	0	0
1781	4	9	1
1782	2	1	0
1783	6	3	0
1784	3	3	0
1785	3	5	0
1786	1	1	0
1787	3	0	0
1788	1	3	0
1789	0	0	0
1790	1	1	0
1791	2	0	0
1792	5	0	0
1793	3	1	1
1794	9	1	0
1795	6	2	1
1796	2	1	0
1797	2	4	2
1798	3	4	0
1799	4	7	1
1800	2	1	0
1801	2	4	0
1802	6	8	3
1803	4	5	1-2
1804	8	0	0
1805	2	2	1
1806	5	4	1
1807	4	8	1
1808	7	7	2

A szegedi magyar varga/tímár céh mesterfelvételeinek száma 1774-1808 között.
(Fő)

Év	Mesterfelvétel
1774	0
1775	1
1776	0
1777	0
1778	2
1779	4
1780	1
1781	2
1782	0
1783	0
1784	1
1785	0
1786	4
1787	3
1788	1
1789	5
1790	2
1791	0
1792	0
1793	3
1794	2
1795	1
1796	0
1797	2
1798	1
1799	1
1800	1
1801	0
1802	2
1803	2
1804	4
1805	2
1806	1
1807	4
1808	5

A szegedi magyar varga/tímár céh vezetői 1774-1808 között.

Év	Céhmester	Atyamester	Bejárómester	Szolgamester	Notarius	Látómester
1774	Motuz Sámuel	Kolecsánszky János		Bali Antal	Gombos Imre	
1775	Motuz Sámuel	Kolecsánszky János		Bali Antal	Gombos Imre	
1776	Ferencsik István	Bali Antal		Motuz Mátyás	Gombos Imre	
1777	Ferencsik István	Bali Antal		Motuz Mátyás	Gombos Imre	
1778	Gombos Imre	Kolecsánszky János		Chlupis György		
1779	Gombos Imre	Kolecsánszky János				
1780	Kolecsánszky János	Bali Antal	Chlupis György	Ferencsik József	Motuz Mátyás	
1781	Kolecsánszky János	Motuz Mátyás	Chlupis György	Ferencsik József		Bali Antal
1782	Gombos Imre	Motuz Mátyás	Ferencsik József	Szilber Ferenc		
1783	Gombos Imre	Chlupis György	Ferencsik József	Szilber Ferenc		
1784	Gombos Imre	Chlupis György	Szilber Ferenc	Mészáros Mihály		
1785	Nincs adat					
1786	Motuz Mátyás	Ferencsik József	Mészáros Mihály	Kortsik János		
1787	Motuz Mátyás	Szilber Ferenc				
1788	Gombos Imre	Szilber Ferenc	Kortsik János	Szalai József		
1789	Gombos Imre	Mészáros Mihály	Kortsik János	Vucsenek Balázs		
1790	Gombos Imre	Mészáros Mihály	Kortsik János	Vucsenek Balázs		
1791	Gombos Imre	Kortsik János	Szalai József	Szekerke József		
1792	Gombos Imre	Kortsik János	Vucsenek Balázs	Szekerke József		
1793	Gombos Imre	Szalai József	Vucsenek Balázs	Szabó István		

Év	Céhmester	Atyamester	Bejárómester	Szolgamester	Notarius	Látómester
1794	Bali Antal	Szalai József	Ferencsik Péter	Sisimis János		
1795	Mészáros Mihály	Szalai József	Ferencsik Péter	Ónozó András		
1796	Gombos Imre	Vucsenek Balázs	Szekerke József	Ferencsik Pál		
1797	Gombos Imre	Ferencsik Péter	Szekerke József	Ferencsik Pál		
1798	Szalai József	Ferencsik Péter	Szabó István	Nagy Ferenc	Gombos Imre	
1799	Szalai József	Szekerke József	Szabó István	Nagy Ferenc		
1800	Szalai József	Szekerke József	Sisimis János	Benyák György		
1801	Szalai József	Szabó István	Sisimis János	Benyák György		
1802	Vucsenek Balázs		Herke János	Kálmán Ferenc	Ifj. Gombos Imre	
1803	Vucsenek Balázs	Sisimis János	Herke János	Kálmán Ferenc	Gombos Imre	
1804	Szalai József	Sisimis János	Nagy Ferenc	Dobos József	Gombos Imre és Bali János	
1805	Szalai József	Herke János	Ónozó András	Lassú János		
1806	Szalai József	Herke János	Nagy Ferenc	Mutsi Lázár	Ifj. Sisimis János	
1807	Szekerke József	Ónozó András	Benyák György	Cseh János		
1808	Szekerke József	Ónozó András	Kálmán Ferenc	Kárzián József		
1809	Ferencsik Péter	Nagy Ferenc	Benyák György	Fabó Ádám		

Felső-Magyarországhoz kapcsolódó kronológia a szegedi magyar varga/tímár céh jegyzőkönyvének 1774-1808 közötti időszakából.

1774.

- Ferencsik István felszabadítja Ferencsik György nevű inasát – feltételezhetően rokon –, aki 1771. október 15-én szegődött be, s Innentől kezdve a becsületes céh legényei közé tartozik
- Ferencsik István szegődteti fiát, Ferencsik Józsefet három esztendőre.
- Bali Antal szegődtette három évre Silyák Andrást, az Árva megyei Babina településről származó árva gyermeket.
- Motuz Sámuel újra beszegődtette Haszilla Mihályt, a Nyitra vármegyei Isáák településről származó inasát, ki már 1771. október 25-óta tanulta a mesterséget. Azért tették ezt, hogy Szegeden szabadulhasson fel. Mindezt ingyen, taksa fizetése nélkül, mivel már Jászberényben bizonyította tudását.

1775.

- Motuz Sámuel felszabadítja Haszilla Mihályt, így a legények közé kerül.

1777.

- Koleczászky János szegődteti inasnak fiát – feltételezhetően Mihályt, ám erre nem tér ki a jegyzőkönyv, a felszabadulásból következtethetünk.

1778.

- Ferencsik István fia, Ferencsik József letette mestervizsgáját.
- Ferencsik István szegődtette Ferencsik Ferencet

1779.

- Korcsik/Kortsik János a céh mesterek közé felvétetett.
- Bali Antal Vaidő György inasát, aki Trencsén vármegyéből, Liza (Fehérhalom) településről érkezett, beszegődtette.
- Ferencsik István elhunyt – az adott időszakban csak az ő eltávozását vezetik fel a jegyzőkönyvbe.
- Ferencsik József mester lett.

1780.

- Ferencsik József felszabadította inasát, Ferencsik Ferencet – több, mint valószínű, hogy Ferencsik Istvántól örökölte meg.

1781.

- Koleczászky János Koleczászky Mihály nevezetű fiát felszabadította.

1783.

- Koleczászky János szegődtette Koleczászky János nevezetű fiát.

1784.

- Ferencsik Péter – István fia – felvették a céhbe, mint mester.
- Koleczászky János felszabadította fiát, Koleczászky Jánost.

1785.

- Gombos Imre felszabadította inasát, Ferencsik Martont, jászberényi ifjat.

1786.

- Kolecsánszky Mihály mester lett.

1787.

- Sismis János a mesterek közé lépett.
- Vucsenek Balázs szegődtette inasnak a Bars vármegyei Pataki Mihályt három évre.

1789.

- Ferencsik Pál és Benyák György a céhbe felvétetett.

1790.

- Ferencsik Ferenc a Bars vármegyében, Szenttamáson lakos Popovics Józsefet szegődtette és szabadította.
- Ferencsik Ferencet, magyarkanizsai lakost mesterré fogadják

1792.

- Kortsik Jánost megbüntetik káromkodásért. 4 Forint 50 krajcárra

1794.

- Ferencsik Péter szegődteti Sinad Györgyöt a Nógrád vármegyei Fülekről
- Ónozó András Gava Szőgi nevezetű inast szegődtette, aki Nógrád vármegyei Füleken született.
- Motuz Mátyás szegődtette Mihályi Pált a Hont vármegyei Nádasról.
- Gombos Imre, a Nyitra vármegyei Komjátból származó Kiszucki Jánost szegődtette
- Tűzvész. Földig károsodtak: Sismis János, Bali Antal, Özvegy Szilber Ferencné, Chlupis György, Ónozó András, Dobos József.

1798.

- Sismis János felszabadítja Bötsek nevezetű ifjút, aki a Túróc vármegyei Mosóc településről érkezett

1799.

- Cseh János felszabadítja Kortsik János szegedi ifjút – Kortisk János mester fiát.

1801.

- Chlupis György szegődteti és szabadítja saját fiát, Chlupis Ferencet

1802.

- Szabó Ádám szegődteti Motuz Imrét
- Szőke Márton szegődteti Gál Antalt a Nógrád megyei Szőlősről.
- Ferencsik Péter szegődteti saját fiát, Ferencsik Ferencet

1804.

- Bali János szegődteti Ferencsik János szegedi fiút
- Benák György szegődteti Bellusban, Trencsén megyében született testvérét

1806.

- Ónozó András felszabadítja a Szegeden született Motuz Imrét

1807.

- Sismis János szegődteti fiát
- Ferencsik Péter fizet saját fia remekének kiadásának ügyében, illetve a vándoridejéből maradt kevés idő miatt
- Benyák György felszabadítja öccsét Benyák Jánost, a Trencsén megyei Bellusból
- Zentán lévő Sismis János mester céh béli társ beszegődteti inasát
- Zentán lévő Sismis András szegődtet és szabadít
- Ifj. Ferencsik Péter bemutatta munkáját, táblajárást tett. Munkáját kiválóra értékelték, s a mesterek közé bevételődött.

1808.

- Zentán Kolecsánszky János szegődteti János fiát
- Skultéti József még ugyanebben az évben fölszabadítja a Kolecsánszky Jánost Zentáról

Forrás

A szegedi zsidó hitközség zsinagógai textiltárgyainak katalógusa¹

Bányai Viktória – Katkó-Bagi Éva – Pataricza Dóra

Bevezetés

A szegedi zsidóság szellemi és anyagi értelemben is kiemelkedően gazdag múlttal rendelkezik, és azon nagyon kevés vidéki hitközség egyike, ahol 1945 után is folyamatos közösségi, vallási, intézményi élet zajlott és zajlik. Alapvetően ez tette lehetővé, hogy jelentős részben helyben, a közösség tulajdonában maradhatott értékes iratgyűjteménye, illetve tárgyi emlékeinek gazdag gyűjteménye. A helyi közösség öröksége mellett a környékbeli megszűnt hitközségek – Kistelek, Szentes, Makó, Csongrád – anyagainak egy része is átkerült Szegedre, iratanyaguk és tárgyaik is. Az országos viszonylatban is kiemelkedő Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma múzeumként, regionális zsidó központként is működik.² Jelen tanulmány a tárgyi emlékekből a zsinagógai textiltárgyakat rendszerezi és mutatja be.³

A hitközség tulajdonában lévő textiltárgyak felmérésében munkánk előzménye Hamar Edina, a Móra Ferenc Múzeum főrestaurátorának 2014-ben, a *Zsidók Szeged társadalmában* című tanulmánykötetben megjelent írása, melyben

iparművészeti és restaurátori szempontú leírásokat adott, és a sürgető restaurálására, helyes tárolására vonatkozó szakértői megállapításokat fogalmazott meg.⁴ Az általa számba vett textileket egyfelől kiegészítettük a jelenleg is használatban lévő, történeti értékű (1990 előtti) tárgyakkal, másfelől több olyan tárgyat is megemlítnék, amelyeket már csak archív forrásokból és fényképekről ismerünk. Tanulmányunk a szegedi zsidó hitközség azon textileit kívánja bemutatni, amelyeket a zsinagógában használnak és a zsinagógában is tárol(hat)nak. Így nem térünk ki pl. a hitközség tulajdonában lévő, nem zsinagógai használatú terítőkre (pl. barchesztakarók és pészahi terítők), illetve a gyűjteményben őrzött, különböző zsidó szervezetekhez (cserkészcsapat, iskola, cionista mozgalom) kötődő zászlókra sem.

Az évtizedek alatt sok textil elhasználódott, félre rakták – a zsinagóga öltözőszekrényében tárolták – újakkal pótolták, némelyiken javítások nyomait fedezhetjük fel. A terítőkön viaszoltok tömkelege képződött, por és nedvesség hagyott rajtuk visszafordíthatatlan nyomot, az érzékeny hernyóselymek kitöredeztek, szakadtak, vízfoltosak lettek. Egyes textilek a megsemmisülés határáig jutottak. A fizikai használatból eredő szennyeződések, szakadások, fakulások, kopások mellett biológiai károsodásokat is szenvedtek.

1 A kézirat létrejöttét támogatta: Szeged Város Közösségért Közalapítvány SZ-2021/02 sz. pályázata. A műtárgyakat fényképezte: Linczer-Katkó Izabella, műtárgyfotós, Móra Ferenc Múzeum; Katkó-Bagi Éva.

2 A Szegedi Zsidó Archívum anyagáról és tevékenységéről lásd Ábrahám Vera – Pataricza Dóra: 240 év dobozokban – A Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma. *Targum* 2, 2022, 153–169. <https://www.targum.academy/targum-2022-2-9/>

3 Ezúton szeretnénk köszönetet mondani Ábrahám Verának, aki minden segítséget megadott a tárgyak és történetük megismeréséhez. Köszönjük Frauhammer Krisztina és Kendrusz Attila segítségét is.

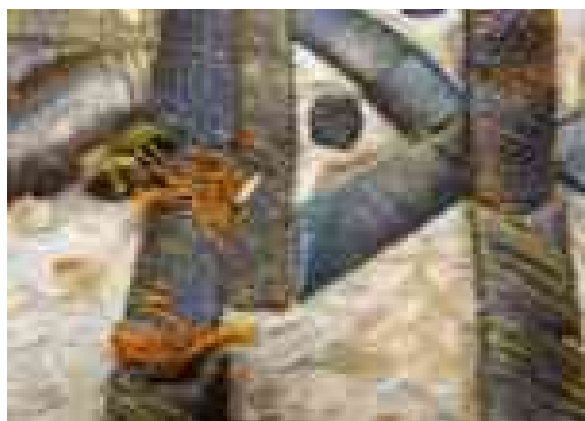
4 Hamar Edina: A Szegedi Zsidó Hitközség tulajdonában lévő kegytárgyak és liturgiai tárgyak állapotfelmérése restaurálás céljából. in: Tóth István, szerk. *Zsidók Szeged társadalmában*. Szeged: Múzeumi Tudományért Alapítvány, 2014, 264–301. Katalógusunk további előzménye Bányai Viktória: *A Szegedi Zsidó Hitközség tulajdonában lévő textiltárgyak: feliratok, adományozók*. Szegedi Judaisztikai Közlemények, 3. Szeged: Szegedi Hitközség dr. Birnfeld Sámuel Könyvtára, 2017.

Inaktív penészedéseket, beázások nyomait, gomba, moly, ezüstös pikkelyke rovarok lenyomatait figyelhetjük meg a textileken.

Ábrahám Vera, a hitközség könyvtárosa 2012 óta folyamatosan kereste a lehetőségeket a megmentés érdekében. Első lépésben a szomszédos székház második emeletén talált nekik egy kis fűthető kis szobát, melybe átszállította a textileket. Itt már a környezeti hatások jobbakk voltak, mint a zsinagógában, de a porhatás és a szerény tárolási körülmények még mindig nem oldották meg a problémát. Egy részük szekrénypolcokon zsúfolódott, más részük pedig székeken, asztalokon hajtogatva várakozott, továbbra is mostoha körülmények között.

2020-ban sikerült elnyerni egy nemzetközi támogatást a textilgyűjtemény konzerválására, egyes tárgyainak restaurálására, illetve a raktározáshoz szükséges tároló szekrény készíttetésére. A gyűjtemény állagmegóvása 2020–21 folyamán megtörtént. Katkóné Bagi Éva szegedi textilrestaurátor a teljes gyűjteményt műhelyébe szállíttatta, és első lépésként ózongenerátoros fertőtlenítésnek vetette alá. Az oxigénmentes környezetben elpusztult minden biológiai kártevő, ezután mechanikai portalanítás következett. Az első évben megtörtént az 1903-as tórafüggöny és bordűrje, a hozzátartozó tóráköpeny, valamint Löw Immánuel terítőjének teljes restaurálása. A tórafüggöny és tartozékai több száz munkaórás restaurálása során Katkóné Éva, lányai, Tímea és Izabella segítségével első lépésben a kárpitról száraz tisztítás után méretarányos rajzot készített, folyamatos fotózás mellett az utólag beépített foltozásokat, a menthetetlen, porrá töredezett alapselymet, a szennyezett bélelő vásznat eltávolította, a hímzést tisztította, illetve szálirányban rögzítette és szárította. A kezelt hímzést formára feszítette, az eredetivel megegyező színű selyem alapra fektette és varrásos technikával sűrű sorokban minden oldalát rögzítette az alaphoz, a hiányokat az eredeti aranyszálhoz hasonló fonállal újjahímezte, a törött, hiányos papírt pótolta.

2021 folyamán pedig a többi tárgy esztétikai állagmegóvása következett. Ez jelentette

– folyamatos fotózás mellett – a tárgyak nedves és száraz tisztítását, portalanítását, szakadások, hiányok esztétikai állagmegóvását, alátámasztását; a tárgyak leltározását, méretezését, dokumentálását, leltári számmal ellátását, a tárgyak méretei, stílusjegyei írásban való rögzítését. A projektnek köszönhetően mostanra a hitközség a használaton kívüli rituális és egyéb textileket a székházban található Archivum raktárában elhelyezett fémszekrényben, leltári számokkal ellátva, savmentes papír között, fénytől, portól elzárva, szakszerűen tárolja.

Zsinagógai textiltárgyak

Katalógusunk tárgytípusok szerint veszi számba a tárgyakat, az egyes kategóriákon belül – amennyire megállapítható a készítés, adományozás időpontja – időrendben haladva. A kategóriák bemutatása kezdetén a tárgytípussal kapcsolatos alapvető

ismereteket is összefoglaljuk.⁵ Az itt bemutatott zsinagógai textiltárgyakon túl a forrásokban van adat esketéshez szükséges szőnyeg és terítő, térdeplőpárna (az őszi nagyünnepek időszakára), körülmetéléskor használt díszpárna (amelyre az újszülöttet fektetik) és padlezáró zsinórzat adományozására is.⁶ Ezek a tárgyak azonban vagy nem maradtak fenn, vagy lappanganak.

Az alábbi csoportosítást alkalmaztuk:

1. Községi használatú zsinagógai textiltárgyak
 - 1.1. Az új zsinagóga avatására (1903) készült textilkollekciók
 - 1.2. Tórafüggönyök (*parokhet* és *kaporet*)
 - 1.3. Tóráköpenyek
 - 1.4. Tórákötők
 - 1.5. Terítők
 - 1.6. Esküvői baldachin (*hupa / hüpe*)
2. Magánhasználatú zsinagógai textiltárgyak
 - 2.1. Tfilin- és talittartók (*bajtli*)
 - 2.2. Imakönyvtokok
 - 2.3. Fejfedők, imakendő
 - 2.4. Rabbi és kántor által használt ornátusok

A zsinagógai, közösségi használatú textileken szereplő feliratok jellemzően donációs feliratok. A hosszabb feliratokból megtudhatjuk az adományozó személyét, az adományozás indokát, időpontját is. Az adakozás ténye minden esetben kifejezte az illető(k) kegyességét, közösség iránti elkötelezettségét, de egyben utal vagyoni, társadalmi státuszára is. Egy tóratekercs vagy

egy tórafüggöny nagyon jelentős vagyoni értéket képvisel.

A szegedi hitközség éves jelentései, amelyeket 1883 és 1942/1943 között publikáltak,⁷ rendre hírt adtak – sok más jótékony adomány mellett – a zsinagóga részére adományozott tárgyakról is. Azonban az adományozó személyén és a tárgyak megnevezésén túl, a tárgyak azonosításához szükséges további részleteket (szín, díszítés) ez a forrás ritkán tartalmazott. Abból a szempontból mégis fontos forrás, hogy egy-egy fennmaradt tárgy adományozójáról, annak további adományairól érdekes adalékokat tudhatunk meg. Művelődéstörténeti szempontból pedig izgalmas megfigyelni mind a keresztény szakrális tárgyak analógiájára alkotott elnevezések használatát a 19. században: „oltár-függöny” „oltár-asztalterítő”, mind később az ettől való eltávolodást: „frigyszekrényfüggöny”, „sulchan-takaró”.

A rövid híradások néhány esetben megjelölik az adományozás alkalmát, indokát is, illetve ilyen adataink magukból a feliratokból is származnak. A leggyakoribb, hogy egy elhunyt családtag emlékére, az emléke fenntartására adományoztak, valamint a Tóra tiszteletére, az Örökkévaló dicsőségére. Találkozunk továbbá házassági évforduló, esküvő vagy bar micva alkalmából adományozott tárgyakkal, illetve egy családtag meggyógyulásáért kifejezett hálával is. A Holokauszt után készült tórafüggönyök feliratának meghatározó vonulata az áldozatok családi vagy közösségi szintű számbavétele, az ő emlékü, illetve a vészorszak egésze emlékezetének fenntartása. Az itt tárgyalt anyagban a makói Pudler-család által adományozott tórafüggöny tölt be ilyen funkciót.

A textilek mérete igazodik zsinagóga berendezési tárgyaihoz: a tórafüggöny mérete a tóraszekrényhez, a terítők mérete és kialakítása (pl. kivágatok a gyertya- vagy táblatartók számára) a tóraolvasó asztalhoz, illetve az előimádkozói pulthoz. Vagyis a méret egyfajta azonosítási pontként is szolgál a textileknél, hogy hol lehettek használatban. Erre jó példa a „zsámbéki” parokhet

5 A bevezetőben többek között a következő munkákra támaszkodtunk: Raj Tamás: *Zsidó Tárgyak művészete*. Szelényi Károly fotóival. Budapest: Makkabi, 2002; Szarvas Zsuzsa: *Zsidó tárgyak* (A Néprajzi Múzeum Tárgykatalógusai, 24.) Budapest: Néprajzi Múzeum, 2017. A zsinagógai textiltárgyak tágabb történeti és földrajzi kontextusához a legátfogóbb munka: Bracha Yaniv: *Ceremonial Synagogue Textiles from Ashkenazi, Sephardi and Italian Communities*. The Littman Library of Jewish Civilization, 2019.

6 A szegedi zsinagógáknak adományozott textiltárgyak vonatkozó legteljesebb forrás a hitközség éves jelentései 1883 és 1943 között. Az azokban megemlített adományozókat táblázatban összefoglalva közli Bányai, 2017, 37-40. Az új zsinagóga berendezéséhez adományozott tárgyakról részletes felsorolást ad: Löw Immánuel: *A szegedi új zsinagóga*. Szeged, 1903.

7 1883–1933 között: *A Szegedi Zsidó Hitközség évi jelentése ... évről*. Szeged, 1884–1934; 1934–1942 között: *A Szegedi Izraelita Hitközség ... évi jelentése és rendes közgyűlési meghívója*. Szeged, 1935–1943.

átalakított, megrövidített alsó része, amelyet Szegeden új használati helyéhez igazítottak. A régi és új zsinagóga, valamint a téli imaterem tóraszekrényei közötti jelentős méretkülönbség támpontot ad az egyes textilek használati helyéhez. 1949-es leltár „nagytemplom”, „kistemplom”, „iskolai templom” megnevezésekkel jelezte ezt. Ugyancsak támpontul szolgál a textilek alapszíne: fehér textileket – tórafüggöny, terítők, tóráköpeny – az őszi nagyünnepek időszakában szokás használni, míg a bordót, kéket, zöldet más időszakokban.

A szegedi imahelyek mellett Szentés, Csongrád és Kistelek volt egyes textíliák eredeti használati helye. Kistelek a két világháború között Szeged fiókhitközsége volt. Négy tóráköpeny felirata feltűnteti a kisteleki származást (1.3.21, 1.3.22, 1.3.23, 1.3.24), további három a csongrádi Reichlinger és Ság családok adományaként került az ottani közösséghez és bizonyosan a holokauszt után került Szegedre (1.3.2, 1.3.15, 1.3.16). A csongrádi származású Berényi Imre így írt 1954-ben az egykori helyi zsidó életről szóló visszaemlékezésében: *Az 1944-es események után, mikor legnagyobb részben nem csak az emberek, hanem a zsidó vonatkozású tárgyak is elpusztultak, csodálatos véletlen folytán mind a hét csongrádi Tóra kisebb sérülésekkel előkerült. Én [Berényi Imre] 1945 márciusban kerültem Csongrádra s ott Vogel Sándor barátommal együtt szedtük ki azokat a szemétrakásból és amennyire tudtuk, rendbe hoztuk azokat. A két legújabb Tóra teljesen sértetlenül épp állapotban maradt, a többiek többé-kevésbé megsérültek, de javíthatók. Összeszedtük a megmaradt Tóraruhákat, függönyöket is és azok még kivándorlásom időpontjában (1948 végén) hiánytalanul megvoltak. Ezen tóráköpenyek egy része – jelen tudásunk szerint három – ismeretlen időpontban és körülmények között átkerült a Szegedi Zsidó Hitközséghez.⁸ Szentésről két tóráköpeny és egy tórafüggöny került a gyűjteménybe (1.3.25, 1.3.26 és 1.2.8), a Pudler család által adományozott tórafüggöny (1.2.11) pedig valószínűleg Makóról.*

A feliratok laikus számára is elkülöníthetően két csoportba oszthatók: héber betűsök és latin betűsök. A héber betűs feliratok azonban

három nyelvet rejtenek. A többségük valóban héber nyelvű, de találunk német és – ami igazán ritkaság – magyar nyelvűt is. Héber betűs német a Sonnenschein Dávid által 1915-ben adományozott tórafüggöny (1.2.9) felirata. Héber betűs magyar annak a kaporetnek (bordúr) a felirata, amely eredetileg a Zsámbéki Leány Fillegylet számára készülhetett (1.2.7). A héber feliratok állandó rövidítéseket használnak, ezek a fordításokban feloldva szerepelnek.

A textiltárgyak, a hímzések hagyományosan a nők világához tartoztak. Ez az oka, hogy főként a kisebb, és így kisebb értéket képviselő zsinagógai textilek adományozói között feltűnően sok nőt találunk. A helyi Nőegylet is több tárgyat adományozott a közösségnek: a női áldozatvállalást, jelenlétet ezáltal láthatóvá téve az amúgy férfiak dominálta közösségi imaalkalmakon. Ahogy a Nőegylet által adományozott tórafüggöny feliratához a 2Móz 35. fejezetéből választott idézetek is mutatják, a nők hozzájárulásának fontosságát a Biblia is tanítja. A Biblia elbeszélése szerint ennek két formája volt: értéktárgyak felajánlása és saját kezű munka (fonás). A textiltárgyak ezt a két formát tudták ötvözni mindaddig, amíg készítésükben a saját kezű munka is jelen volt.

Arra, hogy melyik tárgy volt ténylegesen saját kézimunka, nagyon kevés adatunk van. A kevés kivétel egyike az 1887-es évről szóló beszámolóban leírt esküvői baldachin, amelyet Löw Leontin esküvője alkalmából adományozott a Löw-család a gyülekezetnek, és elkészítésében a család több hölgytagja is részt vett kézimunkájával.⁹ Egyes tárgyakról – a nem tökéletesen szabályos és egyenletes betűméretek alapján – joggal feltételezhetjük, hogy saját hímzésűek. A tárgyalt anyagból ez igaz a tóráköpöny mindegyikére, valamint a Deutsch Eszter által 1882-ben, a Steiger-házaspár által 1906-ban, és a Weisz Vilmos által 1926-ban adományozott tóráköpenyre.

A készítés professzionalizálódására, erre szakosodott cégek munkáira a textileken felfedezhető cégjelzések szolgáltatnak közvetlen bizonyítékot: egy 1907-es terítőn „Herz Emma Első Magyar Aranyhímző Telep, Budapest, IV,

8 BERÉNYI 2024

9 A Szegedi Zsidó Hitközség évi jelentése 1887-ről, 17. Ez a baldachin sajnos már nincs meg.

Deák u 17.” feliratú pecsét, egy 1930-as terítőn a hátoldalra hímzett névjegy: „Tervezte és hímezte Steppingerné Budapest, VI. Podmaniczky u. 35.”. Herz Emma a *Vasárnapi Újság*-ban közzétett hirdetése szerint József főherceg kamarai szállítója, az Országos Iparegyesület díszérmének és egyebek mellett a román király jubileumi érmének tulajdonosa volt.¹⁰ A korban jól ismert és elismert hímzőműhelyéből sok más zsidó közösségbe is kerültek textiltárgyak.

A liturgiai célú könyvek (imakönyvek, hag-

gádák) kiadásában is piacvezető Schlesinger József cége (Budapest, Király u. 1.) arany- és műhímzési műtermet is tartott fenn. Ez a műhely kapott megbízást az új zsinagóga avatására elkészíteni az ünnepi tórafüggönyt. A különleges darabot – jogos büszkeséggel – későbbi reklámaiban referenciaként is szerepeltette.¹¹ A Király utcában néhány házzal odébb (Király utca 8, később 10. szám alatt) működött Sternberg József könyvkereskedő és aranyhímző cége, amely pedig a másik, a kék avatási kollekció kivitelezésének feladatára kapott megbízást.¹²

A hímzések professzionalizálódásával szorosan összefüggő kérdés a díszítő motívumok és kompozíciók egyedisége vagy épp típusjellege. A részleteiben is nagyon hasonló kompozíciók (pl. növénykoszorúk masnival) azonos készítőkre,

de legalább azonos mintakönyvek használatára utalnak. A textilek jelentéshordozó központi motívumaiból a korona, oroszlánok, Dávid-csillag és oszlopok jelennek meg több tárgyon is. A zsidó hagyomány (*Pirké avot* / Atyák mondásai) szerint három korona létezik: a Tóra koronája, a papság koronája és a királyság koronája. Míg a királyság és a papság öröklődik, addig a Tóra koronája mindenkinek elérhető, hiszen tanulás útján lehet megszerezni. A Tórával érintkező textiliákon a Tóra koronája szinte állandó motívum. A korona ábrázolása koronként és területenként változó: a szegedi textilek túlnyomó többségén az osztrák császári korona formáját, gyöngyös díszítését fedezhetjük fel, nem a magyar koronára emlékeztetnek.

10 *Vasárnapi Újság*, 56. évf., 11. szám (1909. március 14), 221.

11 *Egyenlőség*, 1906. október 21, 8. (melléklet). Ezúton köszönjük meg Glässer Norbertnek, hogy felhívta a figyelmünket erre a fontos adatra.

12 Szegedi Zsidó Hitközség archívuma, Zsinagóga építéssel kapcsolatos iratdoboz. A szegedi új zsinagóga, 14.

Az oroszlán a zsidó hagyományban Júda oroszlánjaként ismert jelkép, illetve a szentély díszítésére használt „kerubok” egyik értelmezése is a szárnyas oroszlán. A vizsgált textiltárgyakon azonban mindig párban, a koronát tartó állatként jelenik meg, vagyis hagyományos jelentései legalábbis kiegészülnek heraldikai funkcióval. A Dávid-csillag vagy Dávid pajzsa szintén az ókorig visszanyúló szimbólum, bár egyes korokban elsősorban mágikus vagy meszianisztikus szimbólumként használták. Az oszloppár a salamoni templom két, még nevet is kapó oszlopára – Jákinra és Boázra – emlékeztetnek. A tóraszekrény két oldalán építészetiileg is gyakran megjelennek, de a tórafüggönyöknek is visszatérő elemei.

1.1. Az új zsinagóga avatására készült textilkollekciók

A már említett méretkülönbségeken túl a minden részletre kiterjedő - vallási és esztétikai szempontból is átgondolt - díszítési koncepció is indokolta, hogy az 1903-ban elkészülő új zsinagóga számára új textilek készüljenek.¹³ Löw Immánuel leírása a két új textilkollekcióról pontosan megfogalmazza mind a megszokott látványelemek használatától való tudatos eltérést, mind azt, hogy ezek helyett milyen előképekhez nyúltak vissza.

Az új templom számára két új függöny készült. Míg eddig közönségesen heraldikus oroszlánok és az adományozónak neve kombinálódtak a hímzés rajzában, addig új függönyeinken az oroszlánokat teljesen mellőztük s az adományozók nevét a függönynek visszáján alkalmaztuk.

E helyett fehér függönyünkön a templom architektúrája s díszítő motívumai vannak megismételve, míg a részletekben azok a szertartások és vonatkozások vannak feldolgozva, amelyekkel a fehér függöny használata összefügg. A közepmezőben a jeruzsálemi füstölőoltár áll, amelyből tömjénfüst emelkedik, alatta evvel a zsoltárigékkal (140,2): „Szálljon fel Eléd imám, mint a tömjén

illata.” A függönynek a tórára vonatkozó felső felirata (Malakiás 3, 22.): „Emlékezzetek meg Mózes szolgám tórájáról.”

A függönyrajzát látjuk domborműben a királyi-ima szövegét magában foglaló szépmívű ezüstitáblakon és aranynyomásban az oltárasztal számára, készült nagy imakönyvek tábláin. Ugyanez a felirat díszíti a függöny kisebbített rajzát, a függönyhöz tartozó fehér abroszon és a terítőhöz tartozó szőszekterítőn.

A másik új függöny búzavirág színű selymen nagyobbítva ismét meg egy régi smyrnai, az északamerikai nemzeti múzeumban őrzött tórafüggönyt, amelyen a gazdag virágdíszeken kívül csak e két szó áll: „Szent az Örökkévalónak! Ugyancsak ez a virágdísz ismétlődik az abroszon és szőszéktakarón, amely e függönyhöz tartozik, s négy ugyanoly színű és kivitelű tóráköpenyen.”¹⁴

Ahogy az Egyenlőség 1902. december 14-én megjelent cikkéből értesülünk, a tudatos váltás a kortársaknak is szembeűnő volt.¹⁵

[...] alkalmunk volt látni Schlesinger József, fővárosi könyvkereskedő és aranyhímző műhelyében egy, az új szegedi zsidó templom számára készült tórafüggönyt, amely – méltóan a zsinagógához – szintén remekbe készül. Meglepően szép ez a három méter hosszú, két méter széles, aranytól dús poróchesz, amely teljesen elütő a sablontól. Mindenekelőtt kellemesen meglepő, hogy száműzve van róla egy ízléstelenség: nincs a közepén hatalmas betűkben az adományozónak a neve, meg czimeinek a szokásos halmaza, amelyről a laikus azt hiszi, hogy talán valami szentírási czitátum, pedig csak az emberi hiúság megnyilvánulása s amely dominálni szokta a tóratérítőket. Nemes és színzsidó stilű ez a Szegednek készült poróchesz: aranyosan tele van hintve Izrael virágával, a liliummal, díszítik továbbá gyönyörű arany hímzésben zsidó szimbólumok, a fűzfa, a pálmaág, a kürt, a közepén pedig füstölő oltár, fölötte a tízparancsolat. A stil mindegyik pontjában zsidó a csodásan szép tóratérítő, amelyet Löw Immánuel dr. utasításai felhasználásával Baumhorn Lipót tervezett.”

Amit Löw csak finoman jelzett, hogy az adományozók nevei szerényen a textilek hátoldalára

¹³ OSZKÓ-PATARICZA 2022, 245.

¹⁴ Löw 1903, 12

¹⁵ EGYENLŐSÉG, 1902. dec. 14, 11.

kerültek, azt az Egyenlőség tudósítója hangosan ünnepli, ízléstelenségnek, hiúságnak nevezve az általános gyakorlatot. A „pénzügyek” kiszorítása a központi tér látványából az új zsinagóga más megoldásaiban is megfigyelhető: óvva a szertartás résztvevőit attól, hogy figyelmük, gondolataik ilyen szempontokra terelődjenek.¹⁶

1.1.1. A FEHÉR KOLLEKCIÓ

1.1.1.1. AZ ÚJ ZSINAGÓGA AVATÓ TÓRAFÜGGÖNYE¹⁷

SzZsH 2020.01.01.

Schlesinger József műhelye, Budapest, 1903

Sz 200 cm, H 284 cm

Tojánhéj színű hernyóselyem; pamutvászon; fém-szál (arany – ezüst); üveggyöngy; flittergomb; aranszövet; préselt keménypapír; aranyrojt; egy bojt. Restaurálva: 2020, Katkóné Bagi Éva. A Szegedi Zsidó Nőegylet adománya

A fehér (ünnepi) készlet alapját arannyal hímzett, fehér selyem alkotja. A középpontban az ókori Templom koronával záródó kapuja van, melyet Jákin és Boáz oszlopai (2Krón 3; 1Kir 7,21) vesznek körül. Közepén a szent sátor egy felszerelési tárgya, a hordozható oltár ábrázolása aranszövet rátéttel és aranyhímzéssel kialakítva, a lángnyelvek mögött sugarak. A fennmaradó teret oszlopok, girlandok, virágok, flittergombok töltik ki.

Hímzett héber felirataiban Löw szándékainak megfelelően nincs donátori felirat: a közösséget,

a készítés dátumát közlik, és két biblia idézetet tartalmaznak.

Felső sávban: Emlékezzetek Mózesnek, az én szolgámnak tanárról (Malakhi 3,22)

Középen: Örökkévaló (Tetragrammaton, vagyis a négybetűs istennév)

Alsó sávban: Álljon meg előtted imádságom füstölő szer gyanánt (Zsoltárok 141,2) harmat eső

Alul középen: Szeged / szent községe /663

A parokhet 1903-tól az új zsinagóga tóraszekrényét díszítette, de a hernyóselyem alap következtében igen sérülékenynek bizonyult. Az állandó hőingadozás, fény- és porhatás kiszárította a laza szövetszálakat, melyek kezdtek kitöredezni a hímzés alól. Pár évtized múlva esztétikai értékét veszítette, ezért nagyszabású javítási munkálatoknak vetették alá, talán az 1940-es években. Ekkor a hímzéssorok között töredékes részeket hasonló színű foltozással takarták el, a többi helyeken pedig a meglévő selymet cérnával sűrű V alakú öltéssorokkal szorították a bélelő vászonhoz. A következő évtizedekben is mostoha körülmények között

16 Erről a változásról részletesen: Bányai Viktória: „A jótekonyság megment a haláltól”: az adakozás tárgyai a szegedi zsinagógákban. In: Filep Tamás Gusztáv – Papp Z. Attila – Szerbhorváth György, szerk., *Palimpszesztus. Írások Bárdi Nándor 60. születésnapjára*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet – Kalligram, 2022, 93–102.

17 A tárgyak katalógusszerű leírását minden esetben a következő formátumban adjuk meg a rendelkezésre álló adatok alapján: leltári szám (Szegedi Zsidó Hitközség (SzZsH) és a Katkóné Bagi Éva által 2020-21 és 2023-ban adott és a textilekre rávarrt szám), keletkezés helye és ideje, méret centiméterben (szélesség (Sz), hosszúság (H), terület (K)), anyag, állapot, adományozó neve, részletes leírása és a héber szövegek fordítása. Az adományozók zsidó nevei alapján a polgári neveket a következő források segítségével azonosítottuk, ahol lehetett: Ábrahám Vera: *Szeged zsidó temetői* c. könyv, Arcanum adatbázis, macse.hu, geni.com, a Szegedi Zsidó Hitközség anyakönyvei.

tárolódhatott a kárpit, amelynek következtében a levarró cérna az alapselyemmel együtt porrá vált, az aranyhímzés levarró cernái is helyenként felszakadoztak, láthatóvá váltak a papírból készült alátétek melyek ázottak, szakadoztak, néhol hiányosak voltak, és az aranyszálak fémfelületei is elkoptak, feketedtek, a belfonalak látszottak. 2020-ban Katkóné Bagi Éva szegedi textilrestaurátor több száz munkaórát befektetve teljeskörűen restaurálta a parokhetet, a kaporetet és a tóráköpenyt, amely 2021-22-ben a Baumhorn Lipót születésének 160. évfordulója alkalmából, a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ és a Szegedi Zsidó Hitközség együttműködésében megvalósuló kiállítássorozat egyik fő látványossága volt.¹⁸

1.1.1.2. BORDŰR (KAPORET)

SzZsHA 2020.01.02.

Schlesinger József műhelye, Budapest, 1903

Sz 190 cm, H 30 cm

Tojáshej színű hernyóselyem; vászon; arany-ezüst fémszál; préselt keménypapír.

Sérülései a függönnyel együtt való használatból keletkezettek. Feltehető, hogy a javítási munkálatok során kimosták, mert a hímzés keménypapír alátétje szétázott, töredezett, puha és hiányos volt, az aranyhímzés levarró cernái helyenként felszakadoztak, láthatóvá váltak a papírból készült alátétek. Az aranyszálak fémfelületei elkoptak és elfekedtek. Restaurálva: 2020, Katkóné Bagi Éva

1.1.1.3. TÓRAKÖPENY

SzZsHA 2020.02.01.

Sternberg József műhelye, Budapest, 1903

H 76 cm, K 94 cm

Hernyóselyem; pamutvászon; fémszál (arany, ezüst); flitter. Teljeskörűen restaurálva: 2020, Katkóné Bagi Éva

Feltehetőleg Wimmer Fülöp adománya

Zsákforma, melynek egyik vége nyitott, másik végét pedig merevített talp zárja le, rajta két lyukkal, melyeken a tóratekerceket tartó rudak akadály nélkül kidughatók. A zsák előlapja dúsan hímzett, mintázata a tórafüggöny kicsinyített mása.

¹⁸ OSZKÓ – PATARICZA, 2022, 245.

Héber felirata szerint egyéni adomány: Adományozta a tisztelt Smuel Wimmer, világitson fénye.

1.1.1.4. TERÍTŐ A TÓRAOLVASÓ ASZTALRA

Archív kép az 1930-as évekből: Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár (<https://collections.milev.hu/items/show/26758>.) A zsinagóga belsőt megörökítő képen látható az avató tórafüggöny és a tóraolvasó asztalon a hozzá tartozó terítő. A tárgyat csak a képről ismerjük, azóta elveszett: fehér alap (ünnepi használat), a függönyéhez hasonló kapuforma, azon belül felirat, kívül csillagok. A korabeli sajtóban oltár-terítőnek nevezett tárgyat a hitközség elnökének felesége, várhelyi Dr. Rósa Izsóné, sz. Engel Róza adományozta a hitközségnek.¹⁹

1.1.2. A KÉK KOLLEKCIÓ

Míg a fehér kollekció az ókori jeruzsálemi szentélyből merített motívumokat, a másik új kollekcióhoz készült tórafüggöny előképe egy szefárd zsinagógai parokhet volt, Szmirnából (ma Izmir). A zsinagóga díszítésének más részletei is mutatják Löw törekvését, hogy időben és térben kinyitott zsidó hagyományt jelenítsen meg. Löw leírása alapján könnyen azonosítani lehet azt a parokhetet, ami a szegedi modellje volt.²⁰ Az askenázi környezetre való átültetés részeként kaporetet is készítettek hozzá. Eredetileg ugyanezen kollekció részét képezte még két terítő, a tóraolvasó asztalra és a szószékre és négy tóráköpeny. Ezek közül ma két tóráköpeny található a hitközség tulajdonában (ld. 1.1.2.3. és 1.1.2.4. sz.).

A kék kollekció elveszett darabjait egy 1923-as archív fényképről ismerhetjük meg: *Zsinagóga belső - ünnepi díszben, 1923 Somogyi György felvétele* (Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár, <https://collections.milev.hu/files/show/621>)

¹⁹ Adományok a zsidó templomra: *Szeged és Vidéke*, 1903. április 23., 5.

²⁰ Adler Cyrus – Immanuel Cassowitz: *Descriptive catalogue of a collection of objects of Jewish ceremonial deposited in the U.S. National Museum by Hadji Ephraim Benguiat*. Washington DC, 1901, 4. tábla. USNM no. 154588. https://repository.si.edu/bitstream/handle/10088/29848/Adler_1899_539-561.pdf?sequence=1&isAllowed=y

1.1.1.2.

1.1.1.3.

1.1.1.4.

1.1.2.

1.1.2.1. VIRÁGCSOKROS TÓRAFÜGGÖNY, [1903]

Sternberg József műhelye, Budapest, 1903
Szécsi Ede és nejének adománya

1.1.2.2. TÓRAFÜGGÖNY

SzZsH 2020.06.01

H 265 cm, Sz 200 cm

Bordó szaténselyemre domború arany hímzéssel kialakított virág motívumokkal díszített.

Közepén nagy kiterjedésű virágcsokor látható és a szélét is körben virágmotívumok díszítik. Bélése meggybordó pamutatlasz. Alján 10 cm-es pamutselyem rojt van felvarrva, három oldalán karikákkal akasztották fel.

Fakult, poros, a hímzés oxidálódott.

A kék kollekció már elveszett tórafüggönyéhez hasonló méretű és szinte azonos díszítésű, azonban bordó színű függöny készítésének körülményeiről nincs információnk.

1.1.2.3. TÓRAKÖPENY

SzZsH 2023.02.01.

Sternberg József műhelye, Budapest, 1903

H 73 cm, Sz 49 cm

Neubauer József (a szegedi gyufagyár alapítója) és neje sz. Paul Eleonóra adománya

Enciánkék ripszselyem alapon, domború arany hímzéssel dúsan díszített.

Széleit virágmotívumok keretezik, közepén boltívszerű virágkoszorú, alatta héber felirat, alul virágcsokor látható. Ahogy a felirat utal is vezetői tisztségére, Neubauer József 1870-től templomatyja, 1879-től kultuszelnök volt.

A héber felirat fordítása: Adományozta a tisztelt József ha-lévi / Neubauer úr, a község egyik vezetője, / nejével, Leával, aki Jona Paul lánya / 5663

1.1.2.4. TÓRAKÖPENY

SzZsH 2023.07.01.

Sternberg József műhelye, Budapest, 1903

H 75 cm, 45 cm

Rosenfeld Nándorné, sz. Spiegel Amália adománya

Enciánkék ripszselyem alapon, domború aranyhímzéssel kialakított boltíves virág girland azonos formájú héber feliratot övez.

Külső felirata ugyanaz a bibliai idézet (Malakhi 3,22) mint a fehér avató tórafüggönyön, adományozói adatok csak a köpeny belsején, latin betűkkel.

Külső héber felirat fordítása: Emlékezzetek Mózesnek, az én szolgámnak tanáról

Belül: Rosenfeld Nándorné / Spiegel Amália / 5663

1.2. Tórafüggönyök (Parokhet és kaporet)

Mózes 2. könyve aprólékosan leírja a szent sátor és berendezési tárgyainak készítését. A sátoron belül kárpit választotta el azt a részt, a szentek szentjét, ahol a szövetség ládáját a kőtáblákkal elhelyezték. Ennek a kárpitnak volt a héber neve *parokhet* (2Móz 26,31), és az utasítás szerint *kerub*-mintát szőttek bele. A *kaporet* (2Móz 26,34) a szövetség ládáját fedő tárgy volt, vagyis eredetileg nem textil. Bár a zsinagógák szakralitása és funkciója alapvetően különbözik az egykori szent sátorétól, illetve a jeruzsálemi templométól, bizonyos elemeit mégis párhuzamba állíthatjuk: a középkori és újkori zsinagógákban a tóraszekrény felel meg a szövetség ládájának, a benne őrzött tóratekercs a kőtábláknak, és így a tórafüggöny az egykori elválasztó kárpitnak. A tóraszekrény előtt függönyként elhúzható textília a 20. század előtt csak az európai zsidó közösségekben volt ismert, másutt a szekrényen belül volt található. A kaporet a parokhet felső részét elfedő, rövid bordűr. Ebben a jelentésében – valószínűleg összefüggésben a korabeli lakberendezési divattal – a 17. század végén jelent meg Kelet-Európában, és innen terjedt el Európa más zsidó közösségeibe.²¹

²¹ BRACHA YANIV 2007, 663–664.

1.1.2.2.

1.1.2.3.

1.1.2.4.

1.2.1. TÓRAFÜGGÖNY

SzZsH 2020.09.01

H 220 cm, Sz 200 cm

1843 (1890)

A Nőegylet adománya

Bordó gyapjuszövetből készült, szélét 3 cm-es szövött szalag keretezi.

Fakult, szennyezett, a szövet kiszáradt, törékeny, a hímzés oxidálódott, fellazult.

Domború arany hímzéssel készült csillagok elszórtan, közepén téglalap alakú keretben oszlopos oroszlános korona hímezve, héber felirattal ellátva, bélése hiányzik. A középmotívum 132 cm x 97 cm.

Héber feliratának fordítása: A Tóra koronája / Az Örökkévalónak szentelt / a Nőegylettől, akiket / szívük arra indított, hogy adományt / hozzanak az Örökkévaló házának / Szegeden / A kis időszámítás szerinti 603. évben, / felújítva a kis időszámítás szerinti 650. / évben

Az adományozási szöveg két fordulata is 2Móz 35-ből származik, a Szent sátor céljára történő adakozás leírásából, mintegy összekötve Izrael népének, azon belül is az asszonyok ókori és jelenkori igyekezetét az Örökkévaló parancsának teljesítésére, hajlékának szépítésére. A függöny 1890-es felújításának jellege, mértéke nem világos: a felirat hímzésének egy-egy volt alapján feltételezhető, hogy csak a díszítőelemeket (oszlopok, oroszlánok, korona) őrizték meg a 47 évvel korábbi tórafüggönyből, egy új bársonyalapra rádolgozva, új felirattal ellátva. Ahogy a feliratban szereplő évszámokból is következik, ez a parokhet a régi zsinagóga számára készült. A Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár archív képe (<https://collections.milev.hu/items/show/26761>) a régi zsinagóga tóraszekrényén használatban mutatja, és egyben bizonyítja, hogy ehhez is tartozott egykor kaporet, amely mára már elveszett.

1.2.2.1. TÓRAFÜGGÖNY ÉS BORDÚRJE

A reprezentatív adomány mindkét eleme (parokhet és kaporet) megőrződött.²²

SzZsH 2020.14.01

H 280 cm, Sz 195 cm

Pollák Sándor és neje sz. Domán Rozália adománya

Rozsdabarna pamutbársonyból készült elszórtan hímzett csillagokkal díszített. Barna vászonnal bélelt. Három oldala kordbársonnyal szegett oldalt 17 cm, alján 48 cm. Középmotívuma 106 cm x 75 cm, alján a rojt 10 cm. Középmotívuma téglalap alakú, mely domború arany- és ezüsthímzéssel kialakított rátét, ezüst szövött szalaggal felvarrva az alapra. A rátét szélén hímzett indasor fut körbe, belül két oszlop tóratáblát fog közre, abban héber felirat látható, fölötte két oroszlán által tartott korona.

A bársony kopott, fakult.

A parokhet héber feliratának fordítása: A Tóra koronája / A kis időszámítás szerinti 613. évben / a szerény megbecsült Samson, a tisztelt / Ziml Pollák fia, emléke legyen áldott. / És házastársa Seindl asszony, a szerény megbecsült Simeon / Pollák lánya, őrizze és áldja meg a Könyörletes tulajdona. / „Emlékük nem szűnik meg az utódok között.”

A feliratot záró idézet Eszter könyve 9,28-ból származik.

1.2.2.2. BORDÚRJE

SzZsH 2020.14.02

Sz 200 cm, H 53 cm

Pollák Sándor és neje sz. Domán Rozália adománya

Rozsdabarna pamutbársonyból készült, alja hullámosan cakkos. Körben 5 cm-es aranyszövet szalag díszíti, 6 cm-es aranyrojttal az alján. 16 fémkarikával ellátva. Hímzése domború arany és ezüsthímzéssel készült. Elszórtan csillagok, felhők és két serleg által közrefogott héber nyelvű felirat díszíti. A középső hullám cakkján két 30 cm-es arany bojt látható.

A bársony kopott, fakult, a hímzés jó állapotú.

Héber feliratának fordítása: Az Örökkévalónak szentelt

²² A Pollák család tagjairól, a hitközség történetében betöltött szerepéről lásd Hegedűs Szabina: *Családkutató a Szegedi Zsidó Hitközségben: Pollák-család példáján*, Szegedi Judaisztikai Közlemények, 5. Szeged, 2018.

1.2.1.

1.2.2.1.

1.2.2.2.

1.2.3. TÓRAFÜGGÖNY

SzZsH 2020.10.01

Zsámbék, 1872

H 230 cm, Sz 157 cm

Bordó bársonyból készült, bélése hiányzik. Domború aranyhímzés díszíti. Elszórtan csillagok, közép-motívuma kör alakú, koronával záródó, benne héber felirat. Szélét 6 cm-es szövött szalag keretezi. 9 fémkarika van felvarrva a felső részén. Kopott, poros, jó állapotú.

Átméretezett, bizonyára még a zsámbéki zsinagóga tóraszekrényéhez méretezték. Nincs adatunk a Szegedre kerülés dátumára.

A parokhet héber feliratának fordítása: A Tóra koronája / Jesurun (Izrael) gyülekezete / Zsámbék / a kis időszámítás szerinti 632. / Épüljön fel Isten városa!

1.2.4. TÓRAFÜGGÖNY – A SZENDRŐI-CSALÁD ADOMÁNYA, 1902

SzZsH 2020.11.01

H 213 cm, Sz 147 cm

Szendrői László és neje, sz. Rosenfeld Terézia adománya

Eredetileg fehér hernyóselyem alapra domború arany hímzéssel készült, elszórtan hímzett csillagok díszítik. Közepén ovális hímzett kör-motívumban héber felirat, fölötte koronát tartó oroszlán pár látható. Pamutvászonnal bélelt. Függesztésre 11 db fémkarika szolgál.

A selyem teljesen kihullott csak az vászon tartja a hímzést. A vászon szennyezett, vízfoltos.

Héber feliratának fordítása: A Tóra koronája / Adományozta / a tanult Akiba / [Sch]önfeld ha-lévi emlékére / fia, a tanult Eliezer Szendrői, / nejevel, Reizl asszonnyal, / a kis időszámítás szerint 662. évben.

A hozzá tartozó kaporetet csak egy archív képről ismerjük, a tárgy jelenleg lappang. Feliratának fordítása: Az Örökkévalónak szentelt

1.2.5. TÓRAFÜGGÖNY

leltári szám nincs, Sz 102 cm

Töredékes drapp selyem, fémszálas hímzéssel. Ahogy az anyag maga is, így a felirat is

rendkívül töredékes.²³ A legvalószínűbbnek tűnő rekonstrukció szerint a Goitein – Kotányi család három generációját örökíti meg, az adományozó szemszögéből.²⁴ A megadományozott a Szentegylet (Hevra Kadisa) volt. A dátum nem olvasható ki a textiltöredéken.

A nagyszülők még a morvaországi kisváros Goitein (Kojetein) nevét viselték, a szülők és az adományozó már – 1862-től – Kotányiak.

Apai nagyszülők: Goitein Mose / Mózes (1862-ben halt meg) és felesége Assinger Ella (1849-ben halt meg).

Szülők: Cvi Zeév Kotányi, vagyis Kotányi Hirsch Wolf (1818-1904) és felesége Goldberger Katarina (1823-1868).

Az adományozó valószínűleg Michaél (Miksa / Max) Kotányi, felesége Haja Szára, vagyis Henriette, Deutsch Ignác lánya. Kotányi Miksa a fűszercéget alapító Kotányi János testvére volt.

1.2.6. TÓRAFÜGGÖNY

SzZsH 2020.35.01.

Magyarország, 1907

H 133 cm, Sz 77 cm

Koch Ignác és neje, sz. Grünwald Mariska adománya

Bordó pamutbársonyból készült, vörösbarna pamutszatén béléssel.

A bordűr rész 19. századi mestermunka, a függöny része későbbi. A bordűr rojtja 7 cm-es, 8 függönykarika akasztókarika a függesztésre szolgál. A függönyön szövött fémszalaggal keretezve héber írás öt sorban, fölötte korona látható. A bordűr rész bársonyalap kopott.

A függöny héber feliratának fordítása: A tisztelt Hajim, Semaja Koch úr fia, emléke legyen áldott / és neje, Mirjam, a tisztelt Mose Cvi lánya, emléke legyen áldott emlékére / fiuktól, a tisztelt Jichak Kochtól / 667

²³ A parokhet egy töredéke a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár gyűjteményében található: "Parokhet töredék", *MILEV*, letöltve 2017. december 12., <http://collections.milev.hu/items/show/33700>.

²⁴ Lásd Ábrahám Vera ismertetését a tárgyról és a bevonható genealógiai forrásokról: Több generációs genealógiai struktúrák. in: Barna Gábor – Kiss Endre, szerk., *A házasság és a család*. Szeged: MTA – SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, 2015, 168–175.

1.2.3.

1.2.4.

1.2.5.

1.2.6. és 1.2.7.

1.2.7. BORDÚR

SzZsH 2020.35.01.

Zsámbék, évszám nélkül

H 27 cm, Sz 77 cm

A Zsámbéki Leány Fillér-egylet adománya

A Koch Ignác adományozta tórafüggönnyel eredetileg nem tartoztak össze, de a hasonló szín és méret miatt együtt használták a téli imateremben, sőt össze is varrták a két textilt. Nem tisztázott, hogy a másik zsámbéki eredetű tárggyal egyszerre kerültek-e Szegedre.

Feliratának különlegessége, hogy a héber betűs felirat magyar szavakat rejt. Mivel zs, ny és gy hangok nincsenek a héber nyelvben, ezen mássalhangzók jelölésére s, nj és dj betűket, illetve betűkombinációkat alkalmaztak.

Felirata: שׂאמבֿעקֿי לֵאנִי פֿיללֵער עִדִּילֵעַט [Zsámbéki Leány Fillér-egylet]

1.2.8.1. TÓRAFÜGGÖNY ÉS BORDÚR

SzZsH 2020.08.01

Szentés (?), Magyarország, 1912

H 323 cm, Sz 150 cm

Schwarcz Fanni adománya

Olajzöld selyembársonyból készült, bélése halványzöld pamutvászon. Három oldalát 4 cm-es szövött szegély díszíti, 8 felfüggesztő fémkarika van a felső részén. Felirata héber és magyar nyelvű domború fémhímzéssel van kialakítva.

A héber felirat fordítása: A Tóra koronája / Adományozta Finkel Schwarcz asszony / férje lelke tiszteletére, / a tisztelt úr Mikhaél / Liebwerth. Béke reá / a kis időszámítás szerinti 672. évben. Magyar nyelvű felirat: Liebwerth Mihály emlékére adományozta özvegye szül. Schwarcz Fanni 5672

Állapot: Poros, a hímzés oxidálódott, a korona leesett, a bársony törődött.

Az adományozó férje, Liebwerth Mihály 1906-ban Szentésen halt meg, a tórafüggöny és a bordúr a Szentési Zsidó Hitközségből kerülhetett át Szegedre.

1.2.8.2. BORDÚR

SzZsH 2020.08.02

Sz 150 cm, H 30 cm

Olajzöld bársonyból készült, bélése halványzöld pamutvászon. Domború fémhímzéssel elszórtan csillagokkal díszítve. Három oldalát szövött szalag szegélyezi. Alján öt ívelt cakk látható, melynek szélét 4 cm-es aranyrojt díszíti.

Fakult, poros, jó állapotú.

1.2.9. TÓRAFÜGGÖNY

SzZsH 2020.05.01

Magyarország, 1915

H 244 cm, Sz 164 cm

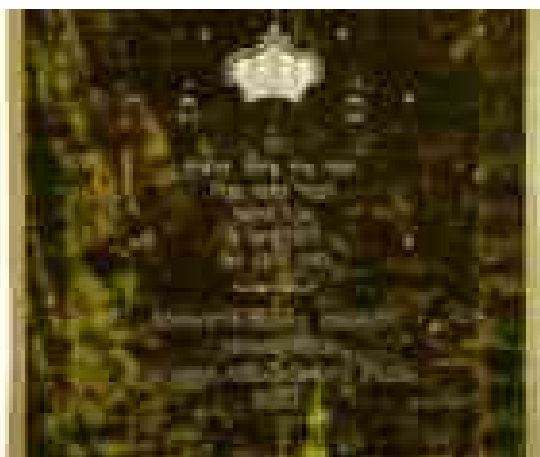
Sonnenschein Dávid és neje sz. Stark Hermína adománya.

Fehér szaténselyemből készült, elszórtan domború aranyhímzett csillagokkal díszített, közepén kerek körben héber felirat látható, fölötté koronát tartó oroszánokkal. Bélése pamutvászon.

A szaténselyem teljesen kitöredezett, a hímzést csak a savas, vízfoltos, koszos vászon tartja, a hímzés elfeketedett.

A felirat nyelve jüddisch-Deutsch (héber elemeket tartalmazó, héber betűvel írt német szöveg). Sonnenschein Dávid neve egy 1898-as dátumú tóraköpenyen is felbukkan, amit hasonló színek és stílus jellemeznek. Külön érdekesség, hogy az azonos nevet a két felirat eltérően írja le: itt magyaros névsorrendet és a „Dávid” fonetikus leírását látjuk, míg a tóraköpenyen héberes a „Dávid” írása, és a névsorrend fordított.

A felirat fordítása: A Tóra koronája / Gitl, Biene lánya / emlékére / adományozta / és neje Hermine / szül. Stark / A kis időszámítás szerint 675. évben

1.2.8.1.

1.2.9.

1.2.8.2.

1.2.10. TÓRAFÜGGÖNY - JAKOV AUSLANDER EMLÉKÉRE, 1938

SzZsH 2020.07.01

Magyarország, 1938

H 220 cm, Sz 165 cm

Feltehetőleg Ausländer Jenőné, sz. Bak Ilona adománya.

Narancssárga paplanselyemből készült, három oldalát 5 cm-es sárga rojt szegélyezi a szél-től 18 cm-re. Bélése mustársárga pamutvászon. Közepén 74 cm x 67 cm-es narancssárga szaténselyem rátéten héber felirat koronával díszítve látható. A hímzés domború fémszállal készült. A keret 1,5 cm széles arany szövött szalaggal, alul masnival van rögzítve az alapselyemhez. 10 fémkarika akasztóval ellátott.

Fakult, szennyezett, vízfoltos, szakadt, a hímzés oxidálódott.

Héber feliratának fordítása: A Tóra koronája / Adományozta / Jakov ben Cvi Auslander / emlékére, béke rá, / felesége Eidel asszony, / a kis időszámítás szerinti 698. évben

1.2.11. TÓRAFÜGGÖNY

SzZsH 2020.12.01

H 174 cm, Sz 138 cm

A makói Pudler Adolf és neje, sz. Faber Irén adománya

Fűzöld szaténselyemből készült, sárga selyem fonállal hímzett, növényi motívumokkal díszített. Közepén sötétkék selyemrátéten két tóratáblán héber felirat látható. A magyar nyelvű felirat alatt Dávid-csillag van hímezve. Bélése fekete vászon, az alján 6 cm-es sárga pamutrojt.

Poros, fakult, szennyezett, a hímzés töredézett, fakult.

Felirata: Pudler József, Gyuri, Zoli, Laci, Gyuri – Mártírjainak emlékére. – Pudler Adolf és neje ajándéka.

Héberül a Dávid-csillagban a Tóra koronája rövidítést, a kettős kőtáblán a tízparancsolat kezdőszavait olvashatjuk

A Pudler-család vészkorszakban megölt tagjainak emlékére készült, de szimbolikusan a közösség más tagjainak is emléket állít. A mérete alapján valószínűsíthető, hogy nem a szegedi zsinagógák egyikébe készült, hanem Makóra és onnan került át valamikor Szegedre.

1.2.12. BORDÓ KAPORET, DÁTUM NÉLKÜL

SzZsH 2020.30.01.

Sz 126 cm, H 30 cm

Püspöklila zsorzettből, bélése lila pamutatlasz. Alul 5 cm-es arany rojt. Drapp héber felirata és virágmotívumai tűfestéssel hímezve. 14 db fémkarika akasztóval ellátva.

Fakult, poros, rojt hiányos.

Héber feliratának fordítása: "Készíts födelet tiszta aranyból" Vagyis a kaporet készítésére vonatkozó bibliai parancsot (2Móz 25,17) hímezték rá.

Nem tudjuk tórafüggönyhöz párosítani.

1.2.13. BORDÚR

SzZsH 2020.53.01

Sz 124 cm, H 24 cm

Ciklámen színű mintás selyemszövet, világosbarna vászonbéléssel.

1.2.14. TÓRAFÜGGÖNY, DÁTUM NÉLKÜL

SzZsH 2020.17.01

H 163 cm, Sz 92 cm

Vajszínű szaténselyemből készült vászon béléssel. Három oldalát 3 cm-es arany rojt kerekezi. Hímzett csillagokkal díszített: alját 7, felül 9, felső harmadában 28 cm x 28 cm Dávid-csillag látható arany zsinórral kialakítva, körötte 6 kiscsillag és héber rövidítés látható. Hét függesztő karikával ellátott.

Fakult, poros, vízfoltos, kopott.

Felirata mindössze két betű a Dávid-csillag két oldalán, amely a Tóra koronája kifejezés rövidítése. Színe és mérete alapján a téli imaterem számára készülhetett nagyünnepi használatra.

1.2.10.

1.2.12.

1.2.13.

1.2.11.

1.2.14.

1.2.15. TÓRAFÜGGÖNY, DÁTUM NÉLKÜL

SzZsH 2020.13.01

H 244 cm, Sz 142 cm

Geometrikus mintás bársony. A bordó, fekete, olajzöld geometrikus minták áthímezve gépi láncöltéssel. Szegélye 9 cm széles bordó selyem, alul-felül pedig 32 cm.

Poros, kopott.

Két további, az új zsinagógában használt parokhetről vannak – igaz csak töredékes – információink archív képek alapján. A Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár gyűjteményének képe (<https://collections.milev.hu/items/show/26756>) egy olyan tórafüggönyt örökít meg, amelyen két oroszlán egy kettős kőtáblát tart. A hitközség dísztermében található dr. Schindler József (1918–1962), egykori szegedi rabbi az új zsinagóga belső terében ábrázoló festményen szintén egy olyan tórafüggöny részlete látható, amely ma már nem ismert.

1.3. Tóráköpeny (jiddisül: mantel, mentele / héberül: meil)

„Ami más vallásokban a gyermek Hórusz, Adónis, Bambino stb., az Ezra óta, de különösen a gáluth-zsidónak a *széfer-Tóra*. Felöltöztetjük; varratunk, hímeztetünk neki hétköznapi, ünnepi és gyászruhát. Feketébe öltöztetjük Áb hó 9-én, fehérbe a bűnbocsánat és kegyelet napjain, selyembe, bársonyba, brokátba szombaton és a zarándokünnepen.” – írja Kohlbach Bertalan (1866–1944), a zsidó néprajz kutatója.²⁵ Az öltöztetés képzetének felelnek meg textilek elnevezései is: tóraöv, sőt tórapólya (jelen tanulmány a semlegesebb tóráköntőt használja), tóráköntös, tóraing vagy tóráköpeny. Az öltöztetésben az igen értékes, és egyben sérülékeny pergamentekercs védelme és díszítése egyszerre jelenik meg.

A tóráköpenyek adományozási feliratainak (hímzéseinek) dátumából is kirajzolódik, hogy az új zsinagóga felszerelésére jelentős adakozási hullám indult az építkezés időszakában, az avatási kollekciók darabjain túl is. A hitközség

tulajdonában jelenleg meglévő (eredetileg is) szegedi tóráköpenyek közel a harmada származik ebből az időszakból.

1.3.1. TÓRAKÖPENY

SzZsH 2020.34.01

Szeged, 1882

H 78 cm, 45 cm

Deutsch Eszter adománya

Sárga alapon kék – vörös - barna virágmintás műselyemből szabott, béleletlen. Közepén 44 cm x 31 cm bordó bársony betét, szélein 3 cm-es horgolt szalaggal felvarrva. Benne hímezett héber felirat és hétágú korona látható.

Használaton kívüli tárgy. Nem professzionális hímezés sem a korona, sem a betűformák, ezért feltételezhető, hogy laikus kézimunka.

Héber feliratának fordítása: A Tóra koronája / Adományozta / Eszter Deutsch / kisasszony. / A kis időszámítás szerinti 642-ben.

1.3.2. TÓRAKÖPENY

SzZsH 2023.15.01.

Csongrád, 1886

H 86 cm, 53 cm

A csongrádi Reichlinger Antal és felesége, sz. Iritz Johanna adománya (a Csongrádi Zsidó Hitközség számára)

Sötétkék bársony alapra másodlagosan felvarrt, arany színű szövött szalaggal keretezett kék alapon arannyal hímezett héber felirat.

Héber feliratának fordítása: A Tóra koronája / Adományozta a tisztelt Aser / Reichlinger / nejével, Hendl asszonnyal, soká éljen / A kis időszámítás szerinti 646. évben

1.3.3. TÓRAKÖPENY

SzZsH 2023.22.01.

1886

H 84 cm, Sz 43 cm

Schwartz Jesaja és neje adománya

Drapp bársony alapra, arany szövött szalaggal keretezett zöld szövetre hímezett rátét díszítés látható. Fent korona, alatta héber felirat.

Héber feliratának fordítása: A Tóra koronája / Jesaja Schwartz / és neje, / Lea Mirjam asszonnyal, soká éljen, tulajdona / a kis időszámítás szerinti 646.

²⁵ KOLBACH 2007, 95.

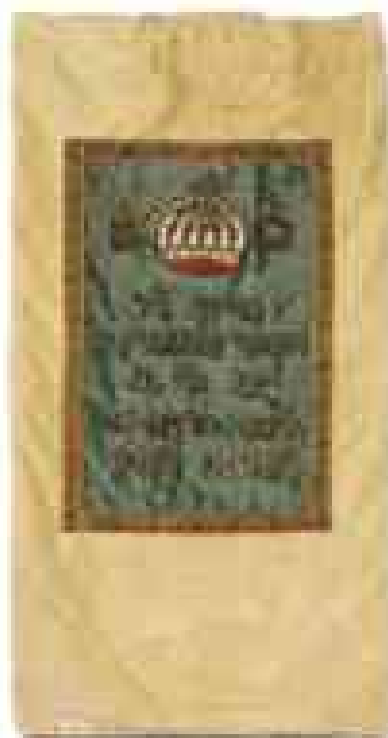
1.2.15.

1.3.1.

1.3.2.

1.3.3.

1.3.4. TÓRAKÖPENY

SzZsH 2020.32.01

1892

H 83 cm, Sz 50 cm

Szegő Mórné adománya.

Püspöklila pamutbársonyból, vörösbarna pamutatlasszal bélelve. Domború aranyhímzés-sel készült kör alakú olajág motívumban magyar és héber felirat, fölötté 14 cm x 10 cm-es korona látható. A bársony rendkívül kopott

A héber felirat fordítása: A Tóra koronája / 652 / a kis időszámítás szerint

Felirat (latin betűs): Szegő Mórné

1.3.5. TÓRAKÖPENY

SzZsH 2023.21.01.

1898

H 76 cm, Sz 40 cm

Sonnenschein Dávid adománya

Drapp bársony alapon domború arany hímzés. Fent kék korona, alatta olajág koszorúban héber felirat. Öt hímzett kiscsillag a koszorún kívül. Az adományozó neve egy 1915-ös tórafüggönyön is felbukkan.

A héber felirat fordítása: A Tóra koronája / Adományozta / a tisztelt úr Dávid / Sonnenschein, világítson fénye / a kis időszámítás szerinti 658.

1.3.6. TÓRAKÖPENY

SzZsH 2023.01.01.

1899

H 85 cm, Sz 41 cm

Braun Mose és neje adománya

Leírás: Zöld bársony alapon domború arany hímzés keretezi, közepén virágkoszorúban héber felirat, fent kiemelkedő domború korona.

A héber felirat fordítása: A Tóra koronája / Adományozta a tisztelt / Mose Braun / nejevel, Reikhl asszonnyal, soká éljen / A kis időszámítás szerint 659.

1.3.7. TÓRAKÖPENY

SzZsH 2023.12.01.

1903

H 72 cm, Sz 43 cm

Kreindl Fekete adománya.

Drapp damaszt szövetre domború arany szállal hímzett olajág koszorúban héber felirat.

A héber felirat fordítása: A Tóra koronája / Adományozta / Kreindl asszony / férje lelke, / Dov Fekete úr emlékére / A kis időszámítás szerint 663.

1.3.8. TÓRAKÖPENY

SzZsH 2023.16.01.

Szeged, 1903

Méret: 78 cm X 44 cm

Rubin József szegedi kárpitos és bútorasztalos és neje sz. Geiringer Malvin adománya²⁶

Leírás: Sötétkék bársony lekopott bolyhokkal, domború arany hímzéssel dúsan díszített. Sarokmotívumok között fent korona, alatta masniból kiinduló virágkoszorú, benne héber felirat. Felesége, Mirjam gyógyulásának emlékére.

A héber felirat fordítása: A Tóra koronája / Adományozta / a tanult / Nahum Joszef Rubin / a nap emlékére, / amelyen felesége, Mirjam, / meggyógyult / a betegségéből. / A kis időszámítás szerint 663. / Szegedi Szent Község

1.3.9. TÓRAKÖPENY

1903

H 74, Sz 43,5 cm

Bordó bársony alapon domború, fémszálas hímzés. A szegedi szikvízgyáros és borkereskedő Wertheimer Adolf és neje, sz. Lindenfeld Sára adománya

Wertheimer és neje az új zsinagóga felszerelésére egyszerre két tóraköpenyt adományozott. Feliratuk és a korona motívumok teljesen meg-egyeznek, a köpenyek alapszíne és a növényi dísz térnek csak el.

A héber felirat fordítása: A Tóra koronája / Adományozta / Avraham Hajim / Wertheimer úr / nejevel, világítson fénye / 663.

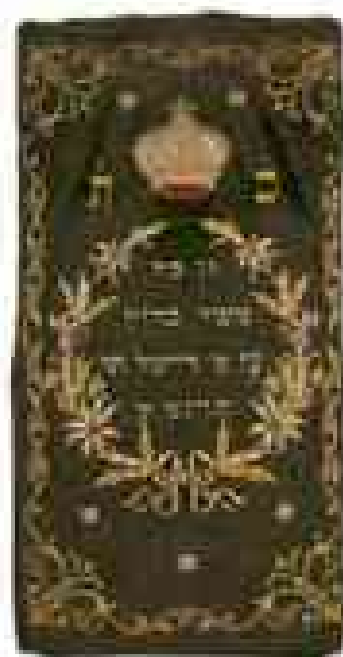
²⁶ Adományok a zsidó templomra. in *Szeged és Vidéke*, 1903. április 23., 5.

1.3.4.

1.3.5.

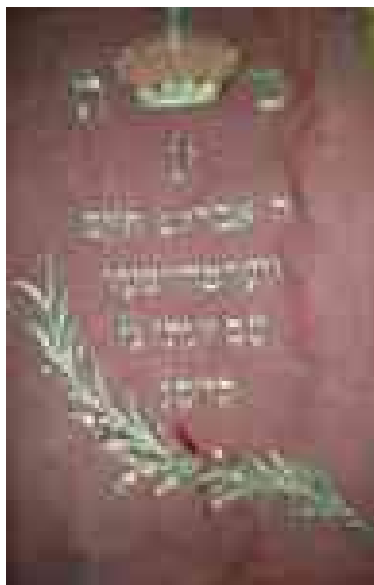
1.3.6.

1.3.7.

1.3.8.

1.3.9.

1.3.10. TÓRAKÖPENY

SzZsH 2023.06.01.

1903

H 77 cm, Sz 42,5 cm

Wertheimer Adolf és neje, sz. Lindenfeld Sára adománya

Szürkés-kék ripszszövetre domború aranyhímzett motívumok díszítik. Fent domború korona, alatta olajág koszorú héber feliratot fog közre.

Feliratát lásd 1.3.9.

1.3.11. TÓRAKÖPENY

SzZsH 2023.17.0

Szeged (?), 1906

H 82 cm, Sz 41 cm

Steiger Avraham és neje Reizl

Leírás: Sötét-kék bársony lekopott bolyhokkal, foszlott drapp szövött szalag keretben stilizált korona, középen szintén szövött szalagból kialakított csillag, alatta héber felirat

Saját készítésű adománynak tűnik.

A héber felirat fordítása: A Tóra koronája / Adományozta / a tisztelt Avraham Steiger / nejével, Reizl asszonnyal, soká éljenek, a kis időszámítás szerinti 666.

1.3.12. TÓRAKÖPENY

SzZsH 2023.13.01.

1912

H 75 cm, Sz 47 cm

Szécsi Edéné, sz. Grün Berta adománya

Enciánkék ripsz selyem alapra másodlagosan kör alakú virág motívumokból kialakított hímzett díszítés. Kívül nincs felirata, csak a köpeny belső oldalán egy fehér szalagra hímezve. A hitközség 1911. évi jelentése szerint két kék tóráköpenyt adományozott egyszerre.²⁷

Felirata: Szécsi Edéné Grün Berta / 5672

1.3.13. TÓRAKÖPENY

SzZsH 2023.14.01.

1912. Méret: 75 cm X 47 cm

Wolf Adolfné, sz. Kronstein Lea adománya

Enciánkék ripsz selyem alapra másodlagosan kör alakú virág motívumokból kialakított hímzett díszítés. A tóráköpeny mintája megegyezik Szécsi Edéné adományával. Az adományozó itt is a belső oldalra varrt fehér szalagon jelenik meg.

Felirata: Wolf Adolfné Kronstein Lea 5672.

1.3.14. TÓRAKÖPENY

SzZsH 2023.11.01.

Szeged, 1926

Méret: 68 cm X 46 cm

A szegedi rófos kereskedő Weisz Vilmos adománya, neje sz. Weisz Mari emlékére (megh. 1917, Szeged).

Drapp bársonyra sárga fonállal hímzett stilizált korona héber felirattal. Feltehetőleg saját kézimunka. Weisz Vilmos egyik rokona készíthette a felesége emlékére.

A héber felirat fordítása: A Tóra koronája / Adományozta / a tanult Zeév Weisz úr, / felesége, Mirjam, Hendl lánya / lelkének emlékére, béke rá. / 686.

1.3.15. TÓRAKÖPENY

SzZsH 2023.23.01.

Csongrád, 1939

H 79 cm, Sz 48 cm

Reichlinger Aser szüleinek adománya (a Csongrádi Zsidó Hitközség számára)

Drapp bársony alapra domború aranyhímzett díszítés. Fent korona, alatta masniból kiinduló kör alakú virág koszorúban héber felirat. A bársony bolyhai lekoptak.

Csongrádon, 53 év különbséggel, 1886-ban és 1939-ben két tóráköpenyt adományoztak Aser Reichlinger néven. A két Aser Reichlinger nagypapa és unoka lehettek, Reichlinger Jenő (zsidó neve Jákov ben Aser) csongrádi chevra kadisa elnök édesapja és fia.²⁸

A héber felirat fordítása: A Tóra koronája / Adomány / fiuk, az ifjú / Aser / Reichlinger emlékére, / béke rá. / Apja és anyja, / a kis időszámítás szerint 699.

²⁷ A Szegedi Zsidó Hitközség 1911. évi jelentése. Szeged, 1912, 8. Ugyanitt tudósítanak Wolf Adolfné adományáról, valamint Herzl Lajosné és a zsidó Betegsegélyező-egylet további kék selyem tóráköpeny adományairól. Azonban ezek elvesztek.

²⁸ Pataricza Dóra (szerk.). "Berényi Imre. A csongrádi hitközség életéből," Georgiadés Ildikó, Pataricza Dóra, Tánczos Roland (szerk.), "Hihette-e az ész, hogy az ember az ő embertársait tűzben elhamvasztja..." A csongrádi holokauszt áldozatok emlékére. Csongrád: Oppidum, 2024, 91–121.

1.3.10.

1.3.11.

1.3.12.

1.3.13.

1.3.14.

1.3.15.

1.3.16. TÓRAKÖPENY

SzZsH 2023.09.01.

Csongrád, 1941

H 90 cm, Sz 47 cm

Dr Ság Lajos és neje, sz. Kämpfner Rózsa adománya (a Csongrádi Zsidó Hitközség számára)

Drapp bársony alapon domború aranyhímzés, fent korona, alatta masniba fogott virágkoszorúban héber felirat, négy csillag a négy sarkában.

A héber felirat fordítása: A Tóra koronája / Adomány / Hajim Zeév / Kämpfner és / felesége, Reikl emlékére, / emléküek legyen áldott! / Lányuktól, Sárától, / férjével, / a tisztelet Jehuda Dr. Saggal / családjuk örömmünepére / a kis időszámítás szerint 701.

1.3.17. TÓRAKÖPENY

SzZsH 2023.24.01.

Dátum nélkül

79 cm, 42 cm

Drapp atlasz szövetre alapon fémhímzéssel, felül koronát tartó oroszlánok, alul Dávid-csillag díszítik, lent két sarokdész domború aranyhímzéssel kialakítva.

Dr. Schindler József (1918–1962) 1943-ban végzett az Országos Rabbiképző Intézetben, de már 1942-től Kecskeméten szolgált. 1950-től haláláig Szeged rabbija lett.²⁹ Az emlékére készült tóraköpeny 1962 után készülhetett.

Felirata: Schindler József / emlékére

1.3.18. TÓRAKÖPENY

SzZsH 2023.18.01.

1978

H 77 cm, Sz 45 cm

Bordó bársony alapra, kidomborodó oroszlánok által tartott korona, alatta héber felirat hímezve, alul olajág. A felirat betűformái bizonytalanok, héberben nem jártas hímző készíthette.

Schwartz Andor és neje, sz. Blum Adél adománya

A héber felirat fordítása: A Tóra koronája / Ez a Tóra szeretete. / A tisztelt Zelig és felesége, Sára / esküvőjük harmincadik éve / 738.

Magyar felirata: Schwartz Andor és neje

1.3.19. TÓRAKÖPENY

SzZsH 2023.05.01.

Dátum nélkül

H 83 cm, Sz 43 cm

Löwy (később Ligetire magyarosítva) Sámuelné, Wessel Karolina adománya

Leírás: Bordó bársony lekopott bolyhokkal, domború aranyhímzett felirattal. Négy sarokmotívum, kör alakú keretben héber felirat, fent korona díszíti. A „Szegedin” alak 19. századi eredetre utal.

A héber felirat fordítása: A Tóra koronája / Adományozta Blimele asszony, éljen soká, / a tisztelt Cvi Wessel / és felesége Dobris, béke rájuk, lánya; / a tisztelt Smuél Löwy felesége, / Szegedin szent községből.

1.3.20. BORDÓ TÓRAKÖPENY, FELIRAT NÉLKÜL

SzZsH 2023.04.01.

Dátum nélkül

H 81 cm, Sz 47 cm

Bordó bársony lekopott bolyhokkal, domború aranyhímzéssel díszítve. Fent domború korona, alatta olajág koszorú, lent csillagok.

A korona két oldalán a „Tóra koronája” szokásos kétbetűs rövidítése szerepel azonban más felirat nem került rá. A köpeny egy félkész terméknek tűnik, amire a donációs feliratot a vevő kérése szerint tervezték ráhímezni. Kopott.

1.3.21. TÓRAKÖPENY

1898

Hannele Ausländer adománya

Nyersszínű bársony fémhímzéssel, felül koronát tartó oroszlánpár, alul növényi koszorú díszíti. A díszítő elemek szabályossága és a felirat betűinek enyhe rendezetlensége azt a benyomást kelti, hogy egy előhímzett köpenyre nem azonos kéz által került a felirat.

A héber felirat fordítása: A Tóra koronája / Adományozta / Hannele asszony, / Avraham Auslander úr felesége, / a Tóra dicsőségére / Kistelek szent községben / a kis időszámítás szerint 658. évben.

²⁹ LANDESZMAN 1986, 316.

1.3.16.

1.3.17.

1.3.18.

1.3.19.

1.3.20.

1.3.21.

1.3.22. TÓRAKÖPENY

SzZsH 2020.33.01

Kistelek, 1916

93 cm, 49 cm

Gerber Sándor és neje, sz. Weisz Ilona adománya

Drapp hernyóselyemből készült drapp pamut-atlasz béléssel benne domború aranyhímzéssel koronát tartó két oroslán. A korona 13 cm x 9 cm. Alatta 10 sorban héber felirat. Szélét szövött fémszalag keretezi.

A hernyóselyem vetülékszálai kitöredeztek, szennyezett, foszlott.

Elsőszülött fiuk bar micvája alkalmából adományozta a Gerber-házaspár.

A héber felirat fordítása: A Tóra koronája / A Tóra dicsőségére adományozta a / tanult Smuel Cvi Gerber / és felesége, Heicl asszony, soká éljenek / elsőszülött fiuk / 13. évének betöltésekor, / a tisztelt Azriel soká éljen, / itt Kisteleken / vigasztaló av hó 2. napján / a kis időszámítás szerint 676.

1.3.23. TÓRAKÖPENY (PÓTLÁS)

SzZsH 2023.10.01.

H 90 cm, Sz 45 cm

Nyersszínű bársony alapon fémhímzés, teljesen azonos minta és felirat, mint az 1916-os kopott, szakadt – a használatból már kivont – textilen. Az utólagos pótlás (visszatartás) gyanúját két körülmény veti fel. Egyfelől a feltűnően jó állapotú textil. Másfelől az a tény, hogy míg az eredetinek hibátlan a felirata, addig a feltételezett pótlás több bizonytalan betűformát és egy súlyosan értelemzavaró sorrendfelcserélést is tartalmaz.

1.3.24. TÓRAKÖPENY

SzZsH 2023.03.01.

Kistelek, 1935

72 cm, 48 cm

Horváth Ferenc és neje, sz. Reichlinger Borbála adománya

Fehér moaré selyem narancsszínű hímzéssel díszítve. Olajág koszorúban Dávid-csillag és felirat. A selyem láncfonalai kitöredeztek, béléselyme darabokra foszlott. Több bizonytalan vagy téves betűforma.

A héber felirat fordítása: Tóra koronája / Adományozta / a tisztelt Meir, Zeév fia, / és felesége, Berakha Horváth / Adományozták Hendl / Reichlinger emlékére / a Tóra tiszteletére, / itt Kistelek / a kis időszámítás szerinti 695-ben.

1.3.25. TÓRAKÖPENY

SzZsH 2023.19.01.

1890

Méret: 88 cm X 43

A szentesi hitközségi vezetőinek adománya

Vörösbarna bársony alapra szövött szalag keret, benne korona, alatta héber felirat hímezve.

A héber felirat fordítása: A Tóra koronája / Készítették / a szentesi szent község / vezetői / a kis időszámítás szerint 650.

1.3.26. TÓRAKÖPENY

SzZsH 2023.20.01.

1912

Méret: 80 cm X 40 cm

Szentesi hitközség

Közösségi megrendelésre készült, nem donációs, hanem tulajdonosi felirata van. Sötétkék, erősen kopott bársony, aranyhímzéssel, korona és Dávid-csillag motívummal, alul három csillag.

A héber felirat fordítása: A Tóra koronája / A szentesi szent község / tulajdona / 672 / a kis időszámítás szerint.

1.3.27. TÓRAKÖPENY

Egy további, feltehetőleg az új zsinagóga avatása alkalmából a hitközség tulajdonába került tóráköpenyről van (töredékes) információnk egy archív kép alapján. A Szegedi Zsidó Archívum egyik képe megőrökít egy tórávérttel és rimonpárral (tóratekercdísz), köpenybe öltöztetett tórárt. A felső részén oroslánok és a császári korona látható, ez a korban azonos kisteleki tóráköpenyen épp ugyanígy van. A *Szegedi új zsinagóga* c. kiadvány három tóráköpenyadományt említ,³⁰ elképzelhető, hogy a képen látható köpeny ezek egyike.

30 Rosenfeld Nándor, dr. Arany Károlyné és Deutsch I. Lajos adományai. Löw 1903, 18–19.

1.3.22.

1.3.23.

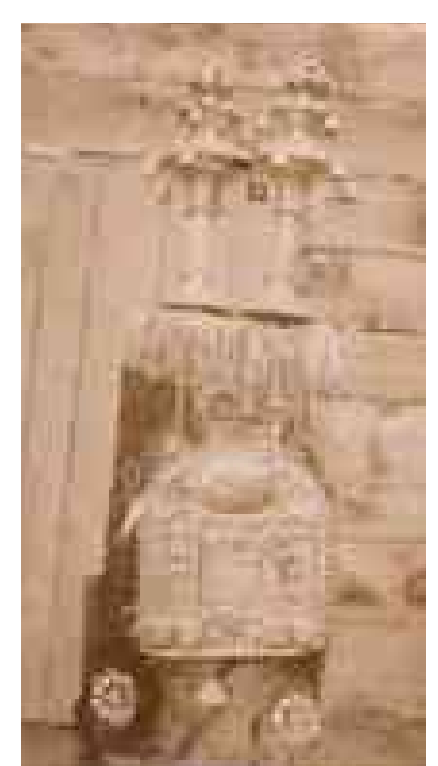
1.3.24.

1.3.25.

1.3.26.

1.3.27.

1.4. Tórákötők

A hitközségi éves jelentések adományozói jegyzékeiből tudjuk, hogy tóráköpeny és tórákötő (tóraszalag / tórapólya) adományozása gyakran összekapcsolódott. Sajnos ezen „párban” adományozott tóráköpenyek egyike sem található meg (azonosítható) a közösség tulajdonában lévő tárgyak között, így felirat hiányában a hozzájuk tartozó tórákötők sem azonosíthatók. Az adományozások körülményei alapján feltételezhetjük, hogy a korábbi tórákötők sem a morvaországi zsidóságban elterjedt szokást követték: nem az újszülött fiúk körülmetélése emlékére, a szertartáson használt textilből készültek (*vimpeln*).

Az alábbiakban csupán a feliratos tórákötőket vesszük számba. Mindegyik védett, szennyezésmentes állapotban található, az 1924-es darabot kivéve kopás, fésülés sem látható rajtuk. Az arany színű hímzések is hímzőfonallal, nem fémszállal készültek, mindegyikről feltételezhető, hogy az adományozók saját kezűleg készített munkája.

A legrégebbi ismert szegedi eredetű, feliratos tórákötő a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár anyagában azonosított tárgy, amelyet az 1875-ben elhunyt Löw Lipót emlékére készített Krausz Breindel.³¹

1.4.1. JITL ADOMÁNYA

1924

Fehér alapon arany színű hímzés, a szalag alsó és felső szélén arany szegély fut végig.

A héber felirat fordítása: Adományozta Jitl kisasszony, édesanyja, Seindl Ráhel Vogel lelkéért, 684

1.4.2. GOLDE, RELÁ LÁNYA ADOMÁNYA

1925

Halványkék szalag, arany színű hímzéssel.

A héber felirat fordítása: Golde, Relá lánya / 685

1.4.3. GOLDE ADOMÁNYA

1925

Halványlila szalag, arany színű betétrel, rajta hímzés a szalaggal azonos színben.

A héber felirat fordítása: Golde / 685

1.4.4. NÉV NÉLKÜLI TÓRÁKÖTŐ

1957

Piros, virágmintás selyembrokát, kék hímzéssel.

Felirata: 5717

1.4.5. ETA ADOMÁNYA

Használaton kívüli tárgy, de anyaga, mérete és hímzése is azonosítja funkcióját. Fehér selyem, világoskék hímzéssel.

Felirata: Eta / Cleveland

1.5. Terítők

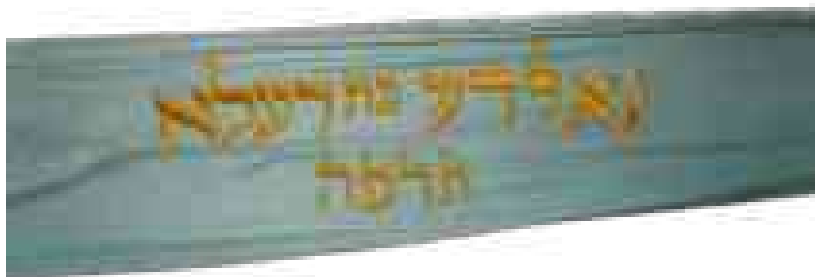
A zsinagógákban a legnagyobb és legdíszesebb terítőt a bimán álló tóraolvasó asztal (*sulhan*) számára készítik, amely rendszerint minden oldalon túllóg, széleit szépen eldolgozzák, szegélyezik. Azonban a szegedi új zsinagóga tóraolvasó asztalának kialakítása nem teszi lehetővé a minden irányban lelógó terítőt, ezért az ilyen jellegű terítők (3–5, 7 és 9–10.) a régi zsinagóga vagy a téli imaterem asztala, esetleg más imahely számára készülhettek. (Hosszuk: 100 és 152, szélességük: 120 és 182 cm között váltakozik.)

Kisebb méretű, és általában felirat nélküli terítőt kap az előimádkozói állvány (pulpitus, héberül: *amud*), illetve a prédikáció helye (a szószék pulpitus), ahol van ilyen. Az új zsinagógában ma a tóraolvasó asztalon túl még négy helyen található terítő / díszítő textil, ezek összetartozó készletben készültek. Az éves jelentésekben ismertetett felajánlásokban ugyanakkor nem készleteket, hanem külön terítőket említenek a tóraolvasó asztalhoz, az előimádkozói pulpitushoz és a szószékhez.

³¹ Krausz Breindel, "Tórapólya Löw Lipót emlékére," MILEV, letöltve 2023. augusztus 12., <https://collections.milev.hu/items/show/33699>

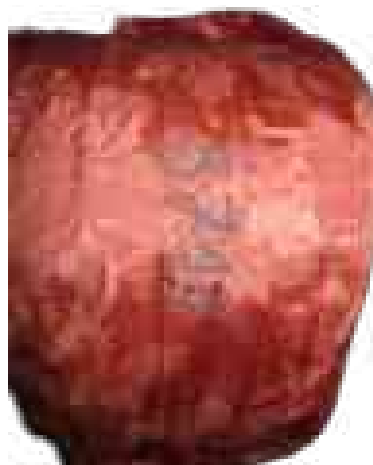
1.4.1.

1.4.2.

1.4.3.

1.4.4.

1.4.5.

1.5.1. TERÍTŐ LÖW IMMÁNUEL RÉSZÉRE

SzZsH 2020.03.01.

1898

60 cm, 50 cm

Wertheimer Adolfné adománya

Világoskék hernyóselyem; vászon; halványkék bársony; arany fonál; egy bojt; barna zsinór.

Két lapos, két oldalas, hímzett terítő. Körben barna zsinór keretezi, egy bojt. Egyik oldala eredetileg halványkék bársonyból szabott, közepén arany hímzett koronában a megajándékozott monogramja: LI. A másik oldala halványkék selyemszövetből készült, alsó részén aranyzállal készült donációs felirat: Főtisztelendő Dr. Löw Imánuel úrnak / tisztelete jeléül Wertheimer Adolfné / 5658.

Dr. Löw Imánuel (1854–1944) 1878-tól volt Szeged főrabija, az ajándékot működése 20. évfordulóján kapta.

Restaurálás előtti állapot: A halványkék selyemszövet pamut láncfonalai összegubancolódva kócosan tekeregnek, mert a sodratlan, kötegelt, selyem vetülékfonalak kitöredeztek belőle. A felület nagy részét foltozásokkal javították, melyek deformálták a terítőt. A bársony oldal rendkívül fakult, a bolyhok lekoptak, csak a vászon alap látszik, az aranyhímzés néhol felszabadult, hiányos, poros, szennyezett. Katkóné Bagi Éva 2020-ban teljeskörűen restaurálta.

1.5.2. BOKOR JÁNOSNÉ ADOMÁNYAI, 1903

Az 1904-es évről szóló jelentés említi, hogy Bokor Jánosné, született Grossmann Olga terítőt adományozott az új zsinagóga számára. A gyűjteményben megtalálható három, kézi horgolású csipkerészekkel díszített, a kettős kőtábla motívumát hordozó textil pontos használata kérdéses, feltehetően egy készletet alkottak a különböző pulpitusok számára. Bokor János és neje 1897-ben egy tóráköpenyt is adományoztak a közösségnek, ez azonban ma már nem található meg.

Felirat csak egyiken szerepel: Bokor Jánosné Olga 5663.

1.5.2.1.

SzZsH 2020.18.01

Szeged, 1903

95 cm, 97 cm

Bokor Jánosné, sz. Grossmann Olga adománya

Házi vászonból készült, aszúrozással és horgolt csipkével díszített terítő. 5 cm-es horgolt csipkebetéttel díszített, 3 oldalán 22 cm-es horgolt rojtok láthatók. Sárga szaténselyemmel bélelt. Közepén 65 cm x 47 cm-es háló van szálhúzásos technikával kialakítva. Ép.

Felirat: Bokor Jánosné Olga 5663

1.5.2.2.

SzZsH 2020.19.01

Szeged, 1903

103 cm, 67 cm

Bokor Jánosné, sz. Grossmann Olga adománya

Házi vászonból szabott, aszúrozással díszített, közepén 52 cm x 37 cm-es keretben boltíves tóratábla, alatta sárga selyem látható. Poros, a csipke szakadt.

1.5.2.3.

SzZsH 2020.20.01

Szeged, 1903

103 cm, 67 cm

Bokor Jánosné, sz. Grossmann Olga adománya

Házi vászonból készített, aszúrozással díszített terítő. Közepén 52 cm x 37 cm-es keretben tóratábla, alatta sárga selyem. Két szélén 18 cm-es horgolt rojt látható. Két szélét 4 cm-es horgolt csipkeszalag díszíti. Ép.

1.5.3. TERÍTŐ

SzZsH 2020.24.01

Herz Emma műhelye, Budapest, 1907

137 cm, 117 cm

Drapp pamutbársonyból készült drapp pamutatlasz béleléssel. Elszórtan 3 cm-es domború arany hímzéssel kialakított csillagok díszítik. Középen kerek formájú tölgylevél koszorúban alul masni, közepében magyar felirat domború aranyhímzéssel kialakítva. A szélét körben 4 cm-es szövött szalag díszíti. Poros, elszíneződött, vízfoltos.

Bélésében bélyegző: Herz Emma Budapest IV. Deák utca 17. Első Magyar Aranyhímző telep

Felirat: Néhai / Dr László Vilmosné / emlékre / 5667

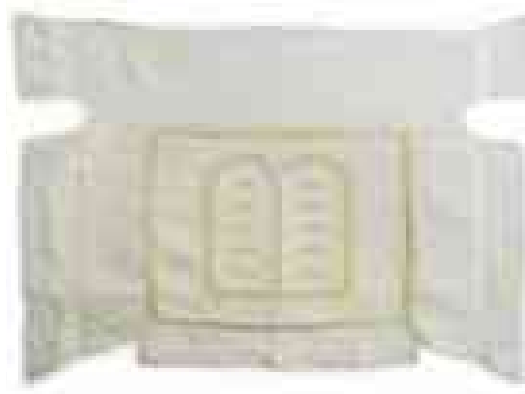
1.5.1.1.

1.5.1.2.

1.5.2.1.

1.5.2.2.

1.5.2.3.

1.5.3.

1.5.4. TERÍTŐ

SzZsH 2020.26.01

1927

172 cm, 114 cm

Domán Mordekhaj adománya

Bordó pamutbársonyból szabott, sárga pamutatlasz béléssel. Körben 15 cm bordó-sárga pamutrojt. Alsó harmadában 3 sorban héber felirat. Fakult, kopott, szakadt.

Archív képek tanúsága szerint az 1990-es években még használatban volt a téli imateremben.

A héber felirat fordítása: Mordekhaj Domán adománya / szülei, Jehiél úr és neje, Feigele asszony emlékére / 687

1.5.5. TERÍTŐ

SzZsH 2020.25.01

Steppingerné műhelye, Budapest, 1930

144 cm, 127 cm

Dénes Andor adománya

Kifakult bordó pamutbársonyból készült terítő. Körben 3 cm-es aranyrojt, bélése sárga pamutatlasz. Közepét sárga tűfestéssel kialakított 49 cm x 49 cm-es Dávid-csillag díszíti, melynek közepén 5690 évszám látható. A csillag külső sarkát négy levél motívum, alul magyar nyelvű felirat. Fakult, kopott, viaszoltos.

Felirat: Néhai Dénes Andorné emlékére / Adományozta / Dénes Andor

1.5.6. TERÍTŐ

SzZsH 2020.27.01

1936

83 cm, 47 cm

Wellisch György Vilmos adománya.

Fűzőld ripszszövetből szabott, bélése halványzöld pamut atlasz. Körben a széle 1,5 cm zöld szövött szalaggal szegett, domború arany-sárga selyemhímzés díszíti, két sarkán két 20 cm-es zöld bojt látható. Szakadt fakult, egy bojt töredékes. A viszonylag kisméretű terítón jól láthatóak a pulpitus okozta kopás nyomai.

Felirat: Isten dicsőítésére / adományozta / Wellisch György Vilmos / 1936, VIII.14.

1.5.7. TERÍTŐ

SzZsH 2020.23.01

1956

126 cm, 100 cm

A Nőegylet adománya

Vörös, geometrikus négyzethálós szövetből szabott terítő, bélése bordó krepdesin. Három oldalán 1 cm-es arany szalag van felvarrva két sorban, közepén lebomlott hímzésű héber nyelvű felirat látható. A betűk egy része kopott, sérült, az első sor olvasata ezért bizonytalan. Felső két sarkában három-három egyenként 4 cm-es átmérőjű hímzett csillag látható.

A héber felirat fordítása: [...] / Adományozta / a Nőegylet / az 716. évben.

Fakult, szennyezett, gyertyafoltos. A tóraolvasó asztal számára készült, láthatóan sokat használt terítő.

1.5.8. TERÍTŐ

SzZsH 2020.22.01

dátum nélkül

81 cm, 67 cm

A Nőegylet adománya

Vörös, geometrikus négyzethálós szövet, bélése bordó krepdesin, három oldalán 5 cm-es aranyrojt keretezi. Alsó két sarkát három-három hímzett, egyenként 4 cm-es Dávid-csillag díszíti. Felirat nincs rajta.

Fakult, foltos, kopott, a rojt szakadt, hiányos. Mérete alapján az előimádkozói pulpitusra szánták.

1.5.9. TERÍTŐ

SzZsH 2020.04.01

147 cm, 175 cm

Özv. Hoffmann Jakabné és Krausz Arthurné adománya

Bordó színű ripszszelyemből készült, bordó vászonnal bélelve. Négy oldalán a szélétől 21 cm-re 1,5 cm-es zsinórral, közepét 19 cm-es, sárga fonallal hímzett Dávid-csillag díszíti.

Kopott, gyertyafoltos, szennyezett, szakadt. Özv. Hoffmann Jakabné / és / Krausz Arthurné / ajándéka

1.5.4.

1.5.5.

1.5.6.

1.5.7.

1.5.8.

1.5.9.

1.5.10. VIRÁGMINTÁS TERÍTŐ

SzZsH 2020.28.01

155 cm, 155 cm

Bordó selyembársonyból szabott, bélés és rojt nélkül. Körben drappos zsinórhímzés növényi motívumokból kialakítva. A terítőnek nincs donációs felirata. Kopott, foltozott, szakadt.

1.5.11. LILÁS ÁRNYALATÚ KISMÉRETŰ TERÍTŐ

Lilás árnyalatú, kifakult, foltos, erősen sérült textil. Három oldalán duplasoros szalag, körben rojtos szegély. Központi motívuma egy Dávid-csillag, félig a szalagból, félig a rojtos szegélyből kialakítva. A csillagban ם (A Tóra koronája) rövidítés.

1.5.12. TERÍTŐ

SzZsH 2020.21.01

63 cm, 46 cm

Egykori sérült műtárgyból utólag kialakított kis terítő. Bordó pamutbársonyból készült, vászonnal bélelt, ovális cakkos kidolgozású, 5 cm-es aranyrojt keretezi. Középen szövött szalagból kialakított Dávid-csillag 35 cm x 35 cm méretben. Molyrágott, kopott, átalakított.

1.5.13. TERÍTŐ (FALVÉDŐ?)

SzZsH 2020.60.01

376 cm, 126 cm

Mohazöld ripszszövet nyers, gyapjúsövet béléssel. 3 oldalán 5 cm-es szövött zöld szalag, díszítés nélküli. Fakult, molyrágott szennyezett.

1.6. Esküvői baldachin (hüpe)

A zsidó esküvői szertartás középpontja a négy oszlopra kifeszített textil, ami ilyen módon sátrat, tetőt (hupa / hüpe) ad az ifjú pár feje fölé. A 16. századtól ismert, bizonyított a használata. A textillel kapcsolatban nincs előírás, lehet egy talit (imakendő), egy szép esésű anyag vagy épp egy kifejezetten erre a célra készített, hímzett textil is. A magyarországi hímzett hüpék leggyakoribb felirata egy Jeremiás könyvéből vett idézett: „vígság hangja és öröm hangja, vőlegény hangja és menyasszony hangja” (Jer 33,11). A szegedi hüpe számára azonban az Énekek énekéből választottak idézetet.

A hüpét – a felirat tanúsága szerint – Prosznitz Vilmosné Benedict Genovéfa adományozta a szegedi hitközségnek lánya, Prosznitz Júlia esküvője alkalmából.³² Az esküvő 1882. május 28-án volt, azonban csak az 1886-ról szóló éves jelentésben tudósítanak az adományról, és egyben arról, hogy a Nőegylet magára vállalta az addig használt baldachin javítását. 1887-ben újabb „eskető menyezettel” gazdagodott a hitközség, ezúttal a Löw család ajándéka: Löw Leontin 1887. szeptember 5-i esküvője alkalmából. Mint az éves jelentésből megtudjuk, a Szegeden oly nagyra becsült család több nőtagjának (özv. Löw Tóbiásné, dr. Löw Sámuelné, Fleischer Ignácné Löw Jozefin és Löw Leontin) saját kézimunkái díszítették.³³ Azonban ez utóbbi baldachin mára elveszett.

32 Prosznitz Júlia és Szivesy László esküvőjéhez és a tárgy történetéhez lásd Hidvégi Máté – Pataricza Dóra: *Löw Immanuel A csók*. Szeged: Szegedi Zsidó Hitközség, 2022 és a dédunoka leírását: Lányi Pál: „Zsidó csekonicsok” – a szegedi Bamberger, Benedikt, Kárász, Landesberg, Prosznitz és Szivesy családok kiválóságai. Szegedi Judaisztikai Közlemények 9. Szerk. Ábrahám Vera. Szegedi Zsidó Hitközség dr. Birnfeld Sámuel Könyvtára, Szeged, 2019, 38-39.

33 *A Szegedi Zsidó Hitközség évi jelentése 1887. évről*. Szeged, 1888, 17.

1.5.10.

1.5.11.

1.5.12.

1.5.13.

1.6.1. HÜPE

SzZsH 2020.63.01.

1882

Sz 174, H 196 cm

Proschnitz Vilmosné, sz. Benedict Genovéfa adománya.

A bordó, anyagában mintás selyem alapszövet közepén hatszirmú virágformájú drapp díszítés, benne a főmotívum: közepén hatszirmú virágformájú tükör, benne héber és magyar nyelvű felirat és hat darab flitteres kicsi csillag. Tumpek Etelka, a Néprajzi Múzeum főrestaurátora 2013-ban teljeskörűen restaurálta.

Feliratai:

A körívben héberül és magyarul az Énekek éneke 6,3 verse: Én szerettemé vagyok s szerettem enyém

Középen (a héber fordítása): Adományozta / Feigele Proschnitz asszony, a lánya esküvője napján / Sziván hó 10, 5642

Az oldalsó sávban: Proschnitz Vilmosné Benedict Genovéfa MDCCCLXXXII Máj. XXVIII.

kísérte életüket. Imakendőt a magyarországi askenázi hagyomány szerint csak nős férfiak használnak.

2.1.1. BAJTLI

SzZsH 2020.36.01

47 cm, 37 cm

Fekete gyapjúból varrva, közepén 0,5 cm-es sárga szalagból Dávid-csillag kialakítva 20 cm-es átmérővel, közepén héber monogram (MJ) piros hímzéssel, nyílása tartó zsinórral ellátva. Fakult, kopott.

2.1.2. BAJTLI

SzZsH 2020.38.01

42 cm, 33 cm

Bordó pamutbársony alapra óarany fonállal DS monogram hímézve. A másik oldalán Dávid-csillag. Bélése téglavörös vászon. A bársony kopott, szakadt, a hímzés szakadt.

2.1.3. BAJTLI

SzZsH 2020.39.01

29 cm, 20 cm

Barackvirág színű pamutbársonyból, bélés nélkül, elején sárga, lapos hímzéssel monogram. Hátoldalán Dávid-csillag hímézve. Kopott.

2.1.4. BAJTLI

SzZsH 2020.40.01

22 cm, 19 cm

Bordó pamutbársony, bordó pamutatlasz béléssel, belefűzött bordó zsinórral. Elején fekete héber monogram (MH), hátulján Dávid-csillag ábrázolás, fekete selyemszállal hímézve. A hímzés kopott.

2.1.5. BAJTLI

SzZsH 2020.41.01

22 cm, 15 cm

Piros geometrikus mintás kartonból, fehér vászon béléssel, belefűzött pertlivel, díszítés nélkül. Kopott, fakult.

2. Magánhasználatú zsinagógai tárgyak

2.1. Tfilin- és talittartók (bajtli)

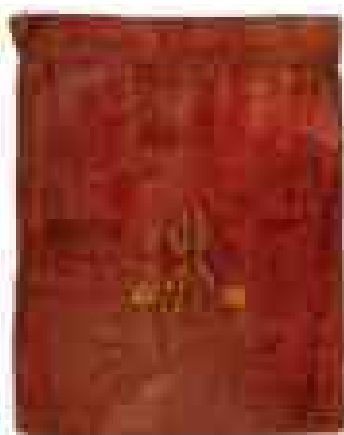
Mivel a zsinagógában hagyományosan saját helye van a közösség tagjainak, a férfiak imakellékei, a két imaszíj (*tfilin*) és imakendő (*talit / talesz*) tárolására szolgáló zsákokat szokás a padban tartani. A zsákokat egyénivé teszi változatos színük (piros, bordó, fekete, barna bársony, zöld selyem, fehér, ill. fekete szövet), illetve hímzésük, amely gyakran monogramot is tartalmaz. Más forrás hiányában sajnos nincs mód megállapítani sem korukat (készítésük időpontját), sem eredeti tulajdonosukat. Tfilint tizenhárom évesen, a bar micvá alkalmával raknak először a fiúk, így a szépen hímzett tartó is ekkortól

1.6.1.

2.1.1.

2.1.2.1.

2.1.2.2.

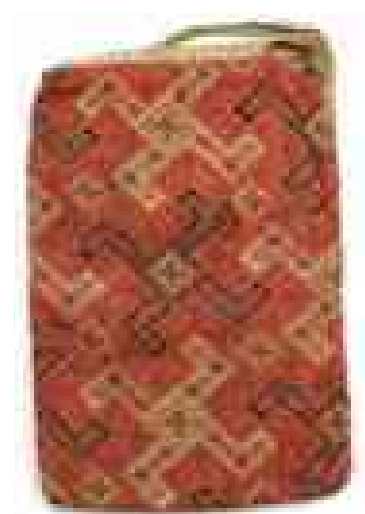
2.1.5.

2.1.3.1.

2.1.3.2.

2.1.5.

2.1.6. BAJTLI

SzZsH 2020.42.01

21 cm, 19,5 cm

Kávébarna damaszt szövetből bélés és hímzés nélkül, belefűzött sárga zsinórral. Ép, fakult.

2.1.10. BAJTLI

SzZsH 2020.46.01

38 cm, 27 cm

Barna plüss, fekete apró mintás béléssel. A tasak nyílásánál 10 cm-es fekete bársony szegély sárga hímzett monogram belefűzött pertli összehúzó. Szakadt, kopott, égett lyukkal.

2.1.7. BAJTLI

SzZsH 2020.43.01

17,5 cm, 17 cm

Fekete alapon apró virágos műselyem, csíkos vászon béléssel, hímzés nélkül. Aránylag ép.

2.1.11. BAJTLI

SzZsH 2020.47.01.

28 cm, 25 cm

Bordó bársony, bélés és hímzés nélkül, korcában befűzött pertli. Kopott, korc szakadt.

2.1.8. BAJTLI

SzZsH 2020.44.01

24,5 cm, 19 cm

Kávébarna taft selyem bélés nélkül, cérna összehúzóval. Színoldalán szálhímzéssel (fehér és piros) Dávid-csillag. Fakult, a hímzés foszlott.

2.1.12. BAJTLI

SzZsH 2020.49.01

35 cm, 32 cm

Zöld bársony sárga pamut atlasz béléssel, befűzött zöld zsinórral. Elöl Dávid-csillagban héber monogram sárga domború hímzéssel. Hátoldalán RL monogram látható. A bársony bolyhai lekoptak.

2.1.9. BAJTLI

SzZsH 2020.45.01

27 cm, 23 cm

Fehér ripszselyem fehér vászon béléssel, citromsárga selyemfonállal RB monogram és virágok. Hátoldalán Dávid-csillag, zsinórbújtatók külső karikák hímezve. Foszlott, elszíneződött.

2.1.6.

2.1.7.

2.1.8.

2.1.9.1.

2.1.9.2.

2.1.10.

2.1.11.

2.1.12.1.

2.1.12.2.

2.1.13. BAJTLI

SzZsH 2020.52.01

32 cm, 28 cm

Eredetileg fehér ripszselyemből varrt, rajta sárga hímzett SJ monogram. Töredékes, elszíneződött, szennyezett.

2.1.16. BAJTLI

SzZsH 2020.56.01

27 cm, 16 cm

Bordó pamutbársonyból, fakult barnás vászonnal bélelve. Pirossal hímzett háromszögben NZ monogram. Alsó felében zöld szárú piros bimbó. Nyílását a bélésből varrt fodor díszíti. Kopott, szennyezett, gyűrött.

2.1.14. BAJTLI

SzZsH 2020.54.01

27 cm x 25 cm

Zöld ripszszövet, kávészínű bélés, óarany hímzéssel Monogram: KV. Szakadt, hiányos

2.1.17. BAJTLI

SzZsH 2020.57.01

15 cm, 19,5 cm

Olajzöld plüss, barna szövet béléssel, Dávidcsillag közepén F. E. monogram, piros száröltéssel hímezve. A hímzés kikopott, hiányos.

2.1.15. BAJTLI

SzZsH 2020.55.01

22 cm, 22 cm

Téglavörös pamutbársony, fekete béléssel, sárgával hímzett monogram. Szakadt, kopott, a bélés foszlott.

2.1.18. BAJTLI

SzZsH 2020.58.01

22,5 cm, 17 cm

Olajzöld plüss, zöld vászon béléssel díszítés nélkül. Kopott, szakadt.

2.1.13.1.

2.1.13.2.

2.1.14.

2.1.15.

2.1.16.

2.1.17.

2.1.18.

2.2. Imakönyvtartó tasakok

2.2.1. IMAKÖNYVTARTÓ TASAK

SzZsH 2020.48.01

26 cm, 34 cm

Fekete pamutbársonyból készült, bélése halványzöld selyem, nyílása patenttal záródik, Elején Dávid-csillag piros gépvarrással hímezve. A hímzés kopott.

2.2.2. IMAKÖNYVTARTÓ TASAK

SzZsH 2020.50.01

34 cm, 26 cm

Enciánkék szaténselyemből készült, bélése fehér selyem, két gombbal záródik.

Poros, egy gomb hiányzik.

2.2.3. IMAKÖNYVTARTÓ TASAK

SzZsH 2020.51.01

30 cm, 25 cm

Lilás-fekete selyembársonyból készült, bélése fehér pamutvászon. Körben szövött ezüst szaggal szegett, ezüst paszománnyal díszítve. A héber hímzés a Tóra korona kifejezés rövidítése. Ez alapján valószínű, hogy egy „újrahasznosított” textildarabból készült.

Poros, díszítése kopott, foszlott.

2.3. Fejfedők, imakendők

A férjezett asszonyok hajának elfedése a bibliai kortól jelenlévő szemérmességi előírás. A neológ zsidóság gyakorlatában ez fejkendő vagy csipkéből készült kis fejfedő viselését jelentette rituális eseményeken. A fiúk és férfiak fejének elfedésére se bibliai, se talmudi szabály nincs, azonban az újkorra általános hagyománnyá vált Isten jelenlétére emlékeztetőül fejfedőt viselni a zsinagógában.³⁴ Ez jellemzően kipa (kapedli) vagy kalap, de lehet más fejfedő is. A nők férfiak a reggeli imához és ünnepnap délelőtti imához

imakendőt (talit /talesz) használnak. Ennek mérete lehet egész lepelnyi vagy kisebb, sál jellegű is, csíkjai kékek vagy feketék.

2.3.1. SAPKA TÖREDÉK

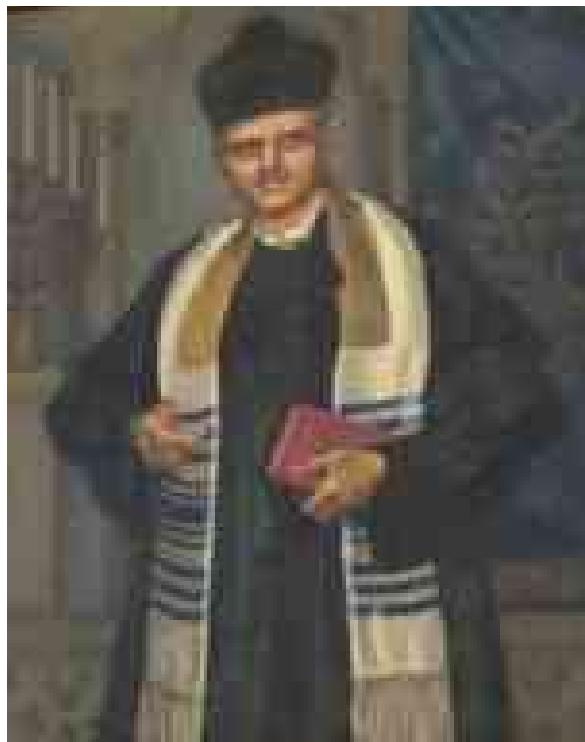
SzZsH 2020.59.01

Eredetileg fehér szaténselyemből 6 részből varrt sapka, vászonnal bélelve.

Hiányos, szennyezett, rozsdafoltos, kopott.

2.4. Rabbi és kántor által használt ornátusok

A szegedi zsinagóga textiliáinak áttekintését a neológ rabbik (és kántorok) jellegzetes ornátusával zárjuk. A gyűjteményben nincs ilyen tárgy, így a díszteremben látható, Dr. Schindler József rabbit ábrázoló festményt hívjuk segítségül: ezen jól megfigyelhető az imasál, a fejfedő és a ruházat.

³⁴ A fej befedésével kapcsolatos nézetekről, a különféle irányzatokban elterjedt szokásokról lásd, Oláh János: *Judaiztika*. Budapest, 2005, 171–174.

2.2.1.

2.2.2.

2.2.3.

2.3.1.

Irodalom

- ÁBRAHÁM – PATARICZA 2022 Ábrahám Vera – Pataricza Dóra: 240 év dobozokban – A Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma. *Targum* 2, 153–169. <https://www.targum.academy/targum-2022-2-9>
- ÁBRAHÁM 2015 Ábrahám Vera: Több generációs genealógiai struktúrák. In: Barna Gábor – Kiss Endre, szerk., *A házasság és a család*. Szeged: MTA – SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, 168–175.
- ÁBRAHÁM 2016 Ábrahám Vera: *Szeged zsidó temetői*. Szeged
- ADLER – CASSOWITZ 1901 Adler, Cyrus – Cassowitz, Immanuel: *Descriptive catalogue of a collection of objects of Jewish ceremonial deposited in the U.S. National Museum by Hadji Ephraim Benguiat*. Washington DC.
- BÁNYAI 2017 Bányai Viktória: *A Szegedi Zsidó Hitközség tulajdonában lévő textiltárgyak: feliratok, adományozók*. Szegedi Judaisztikai Közlemények, 3. Szeged: Szegedi Hitközség dr. Birnfeld Sámuel Könyvtára, 2017.
- BÁNYAI 2022 Bányai Viktória: „A jótékonyosság megment a haláltól”: az adakozás tárgyai a szegedi zsinagógákban. In: Filep Tamás Gusztáv – Papp Z. Attila – Szerbhorváth György, szerk., *Palimpszesztus. Írások Bárdi Nándor 60. születésnapjára*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet – Kalligram, 93–102.
- BERÉNYI 2024 Pataricza Dóra (szerk.): „Berényi Imre. A csongrádi hitközség életéből.” In: Georgiadés, Ildikó, Pataricza Dóra, Tánczos Roland (szerk.): „Hihette-e az ész, hogy az ember az ő embertársait tűzben elhamvasztja...” A csongrádi holokauszt áldozatok emlékére. Csongrád: Oppidum, 2024, 91–121.
- HAMAR 2014 Hamar Edina: A Szegedi Zsidó Hitközség tulajdonában lévő kegytárgyak és liturgiai tárgyak állapotfelmérése restaurálás céljából. in: Tóth István, szerk. *Zsidók Szeged társadalmában*. Szeged: Múzeumi Tudományért Alapítvány, 2014, 264–301.
- HEGEDŰS 2018 Hegedűs Szabina: *Családkutatás a Szegedi Zsidó Hitközségben: Pollákcsalád példáján*, Szegedi Judaisztikai Közlemények, 5. Szeged, 2018.
- HIDVÉGI – PATARICZA 2022 Hidvégi Máté – Pataricza Dóra: *Löw Immanuel A csók*. Szeged: Szegedi Zsidó Hitközség
- KOLBACH 2007 Kolbach Bertalan: Folklore a zsinagógában. in: Uő., *A zsidó néprajzról*. Budapest: Gabbiano Print.
- LANDESZMAN 1986 Landeszman G. György: Ordained Rabbis. In: Carmilly-Weinberger, Moshe, ed., *The Rabbinical Seminary of Budapest, 1877-1977*. New York, 1986.
- LÁNYI 2019 Lányi Pál: „Zsidó csekonicok” – a szegedi Bamberger, Benedikt, Kárász, Landesberg, Prosznitz és Szivessy családok kiválóságai. Szegedi Judaisztikai Közlemények 9. Szerk. Ábrahám Vera. Szegedi Zsidó Hitközség dr. Birnfeld Sámuel Könyvtára, Szeged, 2019.
- Löw 1903 Löw Immanuel: *A szegedi új zsinagóga*. Szeged.
- OLÁH 2005 Oláh János: *Judaisztika*. Budapest, 2005.
- OSZKÓ – PATARICZA 2022 Oszkó Ágnes – Pataricza Dóra: *Szeged zsidó vallási épületeinek öröksége*. In: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 233–258.
- RAJ 2002 Raj Tamás: *Zsidó Tárgyak művészete*. Budapest: Makkabi.
- SZARVAS 2017 Szarvas Zsuzsa: *Zsidó tárgyak*. A Néprajzi Múzeum Tárgykatalógusai, 24. Budapest: Néprajzi Múzeum.
- YANIV 2007 Yaniv, Bracha: Parokhet and Kapporet. in: Michael Berenbaum – Fred Skolnik, eds. *Encyclopaedia Judaica*. Macmillan Reference, vol. 15, 663–664.
- YANIV 2019 Yaniv, Bracha: *Ceremonial Synagogue Textiles from Ashkenazi, Sephardi and Italian Communities*. The Littman Library of Jewish Civilization, 2019.

Catalogue of the synagogue textile items of the jewish religious community of Szeged

Viktória Bányai – Éva Katkó-Bagi – Dóra Pataricza

The Szeged Jewish Community, a unique entity, holds a wealth of historical and cultural heritage, both intellectually and materially. It stands out as one of the few Hungarian Jewish communities outside Budapest that has maintained continuous religious, communal, and institutional life post-1945. This remarkable continuity has allowed the community to locally preserve a significant portion of its valuable archival and material collections. Notably, materials from now-defunct nearby communities such as Kistelek, Szentes, Makó, and Csongrád have also found a new home in Szeged. The Szeged Jewish Community's Archive serves as a museum and a regional Jewish centre. This collaborative article meticulously catalogues and presents synagogue textiles from the Szeged Jewish community's collection. The current work supplements Edina Hamar's study

(2014) and Viktória Bányai's article (2017), with historically significant items currently in use (pre-1990) and several items known only from archival sources and photographs.

Our study highlights the challenge of presenting textiles used and stored in the synagogue. Over the years, many textiles have succumbed to deterioration, been set aside, or replaced with new ones, often showing signs of repair. In 2020, international funding was secured for the conservation and restoration of the textile collection and the creation of a storage cabinet, taking place in 2020-21, led by Éva Katkóné Bagi, a Szeged-based textile restorer. She disinfected, preserved and catalogued the whole collection and additionally fully restored several significant pieces that were created for the inauguration of the Szeged New Synagogue in 1903.

Krónika

Újvári Péter szegedi időszaka és néhány dokumentum a Szegedi Zsidó Hitközség Archívumából

Ábrahám Vera

Újvári Péter (Wikipédia)

Újvári Péter Tolcsván született 1869. április 24-én, eredeti neve Grossmann Péter (Pinkasz Jehuda Lébi)¹ volt. Édesanyja Ettinger Sarolta (Lotti²), apja Grossmann Vilmos (Benjamin Zeev Wolf), a tradíciókhoz ragaszkodó érsekújvári új ortodox hitközség jámbor életű első rabbija, Talmud tudós volt.³

Bátyja, apjukhoz hasonlóan, Talmud tudós lett, Pinkasz pedig jesiva⁴ bocherként folytatta felsőfokú tanulmányait. Iskolái közül legjelentősebb a nagysurányi és a sátoraljaújhelyi. Utóbbi városban a nagynevű Mose Teitelbaun volt a főrabbi (1759-1841), aki 1808-ban alapította a jesivát.

Grossmann Péter szegedi kollégái 1889-től kezdték Újvárinak szólítani, az Érsekújváron töltött gyermekkor miatt. Hivatalosan 1913-ban vette fel az Újvári Péter nevet,⁵ korábban született gyermekei még a Grossmann nevet kapták.

Születési anyakönyv részlet

- 1 Héber neve = Szegedi Zsidó Hitközség születési anyakönyve 1902.
- 2 Fia születési anyakönyvi. bejegyzése szerint = Szegedi Zsidó Hitközség, 20. sz. születési anyakönyv 1906.
- 3 Grossmann rabbi a hitközséget megalapítók élén állva fő dolgaként helyreállította a békét. Áldásos posztját 1870-től 1882-ben bekövetkezett haláláig töltötte be.
- 4 Jesiva: a zsidó hagyomány szerint a Tóra tanulmányozásának felsőoktatási intézménye, tanulói a *bocherék*.
- 5 Az 1869. évi tolcsvai izraelita születési anyakönyv 43. o. utólagos bejegyzése szerint családi nevét „Újvári”-ra változtatta a 9160/1913. BM engedéllyel.

Újváriné köszönő levele a hitközség elöljárósága számára
(Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma, 1938. évi iratok. IV: d.)

1899-ben, 10 évvel Szegedre költözése után, Kiskunfélegyházán nősült 1899. augusztus 20-án.⁶ Felesége Frank Janka, Kiskunfélegyházán született, 1879. május 14-én.⁷ A pár Szegeden Londoni körút 21⁸. szám alatt lakott. Eljegyzésükről a *Félegyházi Híradó* 1899. július 9-i száma 3. oldalán adott hírt: „A Szegedi Híradó belmunkatársa a múlt vasárnap tartotta eljegyzését Frank Janka

kisaszszonynyal, Frank Sámuel helyi kereskedő művelt lányával.” Két fiuk és egy lányuk született. Az asszony szegedi időszakáról, hitéletéről nem maradt irat és a nőegyleti névsorában sem szerepel.⁹

6 Kiskunfélegyháza állami anyakönyv. Házasság, 1899. 184.

7 A feleség szülei: Frank Sándor és Schwarzenberg Fáni. In: Kiskunfélegyháza állami anyakönyv. Házasság, 1899. 184.

8 Lánya születési anyakönyvi bejegyzése szerint = Szegedi Zsidó Hitközség, 10. sz. születési anyakönyv 1902.

9 Csúpn egy levelet őriz archívumunk, amelyet az özvegy már Budapestről írt 1938. április 11-i keltezésel, elköltözésük után 31 évvel. A levél köszönetnyilvánítás, miután a Szegedi Zsidó Hitközség 10 és 40 Pengő ünnepi segélyt küldött számára. Az éltés özvegy 1968. novemberében halt meg, az esetet a Magyar Nemzetben tették közzé. „Fájdalommal jelentjük, hogy özv. Újvári Péterné sz. Frank Janka 89 éves korában elhunyt. Hamvasztás előtti búcsúztatása a hó 26-án, kedden fél 12 órakor lesz a Rákoskeresztúri új temetőben. A gyászoló család.” In: Magyar Nemzet, 1968. november 33. 6. o.

A házaspár három gyermeke közül Imre és Magdolna Szegeden, László pedig Budapesten jött világra. Felnőttként mindhárman az újságírói pályát választották.¹⁰

Újvári Péter családi kötelékeinek bemutatása után érdemes röviden kitérni a szegedi és a budapesti írói tevékenységére. Majd Szegeden töltött éveit (1889-1907) felekezeti kapcsolatait következnek.

Aki mélyebben akar foglalkozni a munkásságával, annak Szalai Anna az „Elsüllyedt közösségek krónikása, Újvári Péter pályaválasztása” című tanulmányát javaslom. Az irodalomtörténész behatóan taglalja az író működésének történetét. Közbevetőlegesen ebből az írásból idézek néhány olyan megállapítást, amelyben Újvári még feldolgozásra váró munkáiról van szó. Egyben azt is megmutatja, mennyire színes az életmű és kiderül, az utókornak maradt feladat! *„Regényei nehezen hozzáférhetőek, a kiadások egy része hiányzik a könyvtárakban, nincs könyv alakban megjelent műveinek pontos jegyzéke, a róluk szóló kritikák sincsenek összegyűjtve. Több könyvét lefordították németre, műveinek angol és jiddis fordítása is volt, de hiányosak a bibliográfiai adatok. Hagyatékában több kész vagy befejezetlen kiadatlan mű maradt”* (SZALAI 2007, 76-99.)

Újvári Péter 17 éves volt, amikor verselgetni kezdett, előbb német nyelven, majd magyarul. Fiatalon, csupán 20 évesen került Szegedre ahol

családot alapított és itt kezdődött az a termékeny pálya, ami kiteljesedve a magyar zsidó irodalom és hírlapírás kiemelkedő alakjává tette őt. Újvári nemcsak íróként munkálkodott, hanem újságot indított, szerkesztett és fiatalos hévvel, magasabb szempontok figyelembevételével dolgozott. Célja volt cselekedni a magyar irodalom érdekében, sőt anyagilag és szellemileg is támogatni a vidéki újságírókat. Követve szegedi munkásságát, 1889-től a *Szegedi Híradó* (1859)¹¹ helyettes szerkesztője volt. A folyóirat politikai tendenciája már kezdettől liberálisnak, hangja komolynak és tárgyilagosnak volt mondható. A lap a kiegyezéstől híve volt Deák Ferencnek és figyelemre méltó orgánuma a szabadelvű törekvéseknek. Szeged helyi érdekeit mindig egyszerűsrettel karolta fel.¹² Újvári nézete, mint szerkesztő azonos lehetett ezekkel az elvekkel.

Szegeden a hozományából alapította meg a *„Magyar Szó”* című irodalmi folyóiratot.¹³ Erről így írt a *Hazánk* c. lap 1899. október 17-i 249. számában: *„Magyar Szó címmel takaros külsejű szépirodalmi, művészeti és társadalmi hetiszemlét indított meg Szegeden Újvári Péter, akinek a szerkesztésben társa Liptai Károly szegedi újságíró. Magyar Szó az új lap czime s a mai kétségbe ejtően sivár irodalmi állapotok közt jókora magyar bátorság kellett erre az elszántságra.”* A *Szeged és Vidéke* 1902-ben indult.¹⁴ E lapot a kortársak az első szegedi bulvárújságként tartották számon, Huszár János alapította, és Szakács Andor szerkesztette. Későbbi szerkesztőjének Újvárinak köszönhetően a lap nyitott volt az irodalom újabb fejleményeire. Ady 1903-ban így jellemezte a *Nagyvárad Napló*-ban: *„igen istentelen lap, mert élénk, intelligens, továbblátó Szatymaznál.”*¹⁵ 1896-ban, a millennium évében megalakult a Vidéki

10 Újvári (Grossmann) Imre (Jakab b. Pinkasz Jehuda) Szegeden született 1902. február 13. Meghalt 1962. február 25. Budapesten élt és házasodott 1937. április 29-én, az izraelita vallású gyulafehérvári Leitner Anna elvált újságíróval. Szülei: Leitner Lajos és néhai Neumann Ilona. 1940. július 20-án váltak el, majd Henn Valériával 1954-ben kötött házasságot.

Újvári (Grossmann) Magdolna (Malku b. Pinchas Juda) Szegeden született, 1906. május 7-én. Budapesten 1932. április 23-án házasodott, férje Weisz Ervin Henrik izraelita vallású hírlapíróval. Férje családi nevét „Vadász”-ra változtatta. Szülei: Weisz Ármin és Stein Gizella. Megjegyzem Magdolna születése utáni évben költözött a Grossmann család Budapestre.

Újvári (Grossmann) László már Budapesten született 1912. február 18-án, halálának időpontja: 1940. január 24. Első felesége Friedmann Anna, szülei Friedmann Arnold és Rosenthal Teréz. Második neje Gyömrői Edit Mária, József Attila pszichoanalitikusa. A költő legszebb verseinek egyikét, a „Nagyon fáj” címűt hozzá írta. Szülei: Gyömrői (Gelb) Márk és Pfeifer Ilona. László 1931-ben kitért és a katolikus vallást vette fel.

11 A Szegedi Híradó 1859-1896 = https://sajtomuzeum.oszk.hu/forrasok/hirlapjaink/pdf/1_19_szegedi_hirado.pdf (Megtekintés 2024.02.17.)

12 https://sajtomuzeum.oszk.hu/forrasok/hirlapjaink/pdf/1_19_szegedi_hirado.pdf (Megtekintés 2024.02.17.) 1879-től lett napilap.

13 <https://www.szombat.org/archivum/az-1910-es-szombatrol-es-szerkesztorejrol> (Megtekintés 2024. 02.17.)

14 Hírlapok földrajzi megosztása = https://mek.oszk.hu/11700/11792/pdf/11792_3.pdf pp. 28. (Megtekintés 2024. 02.17.)

15 http://virtualis.sk-szeged.hu/kiallitas/szeged_sajto/ujsagok.html (Megtekintés 2024. 02.17.)

Hírlapírók Országos Szövetsége Kulinyi Zsigmond elnökletével.¹⁶ A *Pécsi Figyelő* 1896. december 29.-én 7. oldalán táviratilag számolt be arról, hogy a vidéki hírlapíróknak régi vágya teljesült be december 28-án. Ugyanis megalakult a „Vidéki hírlapírók” szövetsége, melynek hivatása lesz a vidéki sajtó munkásait anyagilag és erkölcsileg támogatni. A nevesebb vidéki lapok kiküldöttjei Pécsen gyűltek össze. Sokan érkeztek Szegedről, köztük Újvári Péter a *Szegedi Híradótól*, továbbá: Kulinyi Zsigmond (*Szegedi Napló*), Palócz László (*Szegedi Híradó*) Edvi Illés László (*Alföld*), Rummy Sándor (*Alföld*), Újlaki Antal (*Szegedi Napló*), Szmollény Nándor (*Szegedi Híradó*), Kisteleki Ede (*Szegedi Híradó*).

Újságírói sajtóképviselői munkájának egyik tanújele, ami a *Közérdek* című lap 1897. augusztus 22.-i száma 2. oldalán szerepel, hogy Marosvásárhelyen az Elektra előadásán a sajtó számos képviselője között Újvárit köszönthették. „Soha egy művészi ünnepségen sem látták a sajtó zajos képviselőit oly feltűnő számban megjelenni, mint most ezen az ünnepségen, kiknek zöme vasárnap hajnalban érkezett N.-Váradra, zajos ovációkban részesülve mindenütt [...] A franczia <<Illustration>> részéről Újvári Péter” utazott ide.

1905-ben Szegeden az Endrényi Kiadó kötetben jelentette meg a Pesti Hírlapban addig publikált írásait „Legendák és krónikák” címmel. Társadalmi érzékenységét bizonyítja, hogy az újságírók szociális helyzetének javítására 1906-ben megszervezte a Vidéki Hírlapírók Országos Szervezetét melynek ügyvezető igazgatója is volt.¹⁷ Valószínűleg anyagi okok befolyásolhatták, hogy a következő évben Budapestre költözött a család. Az ezt előidéző tényeket még nem tárták fel.

Újvári aktív írói, hírlapírói munkája a fővárosban folytatódott, hiszen novelláit, kötetait már korábban is közölték a fővárosi lapok.¹⁸ Felsorolva tevékenységét: A *Magyar Hírlap*, majd a *Budapest* vezércikkírójaként dolgozott,

majd 1915-ben megválasztották titkárnak a Budapesti Hírlapírók Egyesületébe. 1919-ben életre hívta a *Szombat* című képes hetilapot, mely a mai napig él. 1920-tól a kolozsvári *Új Keletben* írt vezércikkeket. 1923-tól Szlovákiában különböző lapokat szerkesztett, ezután 1926-tól Budapesten volt az *Országos Egyetértés* főszerkesztője, később ennek főmunkatársa lett. Az első világháború utáni írásaiban már megjelent az antiszemitizmus elleni fellépés és elsősorban zsidó tárgyú regényeket, novellákat írt. Neve egyik fő munkájáról szintén közismert, ugyanis ő szerkesztette a Magyar Zsidó Lexikont 1929-ben.¹⁹

Újvári Péter és a hitélet

A szegedi zsidó felekezethez tartozásáról, hitéletéről csupán részinformációkkal szolgáltathatunk, mivel dokumentumgyűjteményünk²⁰ a hitközség története²¹ során erősen hiányossá vált. A Chevra Kadisa (Szent Egylet) teljes irattára eltűnt a vészkorszakban. 1848-ban számos dokumentum semmisült meg, majd az első világháborúban, továbbá a deportálás időszaka alatt is. Majd az 1970-es években bekövetkezett nagymértékű lopás miatt, és az 1980-as években a helytelen selejtezés következtében tűnt el sok iratfolyóméter papír. Nincsenek meg az akkor még Groszmann Pinhasz Péter a Chevra tagjai közé felvételének dokumentumai, mint pl. a tagfelvételi javaslatok, tagdíjbefizetések, sem az egyleti feladatai, felajánlásai. Az viszont tudható a Szent Egylet Aranykönyvéből²², hogy Szegedre költözése 5. évében vált taggá, végigvárva a *mlatse*²³ időszakot. Pinhasz Grossmann néven 1894-ben lépett a Chevra Kadisa kötelékébe,

16 BUZINKAI 2014- Buzinkai Géza Kis magyar sajtótörténet <https://mek.oszk.hu/03100/03157/03157.htm> (Megtekintés 2024. 02.17.)

17 <http://mek.niif.hu/04000/04093/html/szocikk/15160.htm> (Megtekintés 2024. 02.17.)

18 <https://www.szombat.org/archivum/az-1910-es-szombatrol-es-szerkesztojerol> (Megtekintés 2024. 02.17.)

19 <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/u-783F4/ujvari-peter-78420/> (Megtekintés 2024. 02.17.)

20 Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma.

21 A hitközség 1785-ben alakult, a Chevra Kadisa pedig 1787-ben.

22 Pinkász Chevra Kadisa 771/A. tétel. Lásd: illusztráció alább!

23 Próbaidős chevra tag.

Az Aranykönyv és a fordításának részlete

mint azt a törzskönyv 771/A tétele bizonyítja. (Ábrahám-Bányai 2014, 294)

Továbbá néhány év kultuszadó befizetése bizonyítja a hitközséghez tartozását. A Szegedi Zsidó Hitközség befizetési nyilvántartásai szerint 1896 és 1903 között, évenként leróta az adót.²⁴ Az 1896. előtti évekről sajnos nem maradt adat, ugyanúgy az 1903. utáni négy évről nincs dokumentum.²⁵

A hiányok miatt nem teljes a régi -, és az új zsinagóga ülések tulajdonosainak jegyzéke, ezért nem találtam rá, hogy bérelt-e imaszéket. Nincsenek meg esetleges levelezései a hitközség

intézményeivel, netán adományai, a Tórához felhívásának iratai, pászkarendelése, előjárósági választáson tagként való részvétele, különböző nyilvántartások, jegyzékek, belégek.

Nagyon lényeges, hogy Újvári Péter felvételt nyert a *Chevra Kadisa* kötelékébe. Évenként Zajin Ádár (Mózes születésének és halálának napján polgári naptár szerint március 14-én) tartott közgyűlésen avatják több éves próba-idő után *chaverrá* a belépőket. Taggá válni a férfiak számára nagy megtiszteltetést, kitüntetett pozíciót, példamutató életvitelt, egyben anyagi áldozatot is jelentett. Ők egyúttal hitközségi tagok is voltak. A hitközségek megalukálásakor elsőként létrehozott egyik szervezet a *Chevra Kadisa*. Maga az egyesület

²⁴ Egyházi adó.

²⁵ Kultuszadó évenkénti nyilvántartás kötetei és lapjai = Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma.

önzetlen cselekedetek keretén belül jótékony intézményként alapítványokat hozott létre, kórházat működtetett. Övék a temető, vállalják

a betegek, halottak körüli teendőket. A Szent Egylet elnevezés ezt a nagyszerű munkálkodást takarja.

Year	Month	Day	Time	Location	Activity	Remarks
1900	Jan	1	10:00	...	...	...
1900	Jan	2	10:00	...	...	...
1900	Jan	3	10:00	...	...	...
1900	Jan	4	10:00	...	...	...
1900	Jan	5	10:00	...	...	...
1900	Jan	6	10:00	...	...	...
1900	Jan	7	10:00	...	...	...
1900	Jan	8	10:00	...	...	...
1900	Jan	9	10:00	...	...	...
1900	Jan	10	10:00	...	...	...
1900	Jan	11	10:00	...	...	...
1900	Jan	12	10:00	...	...	...
1900	Jan	13	10:00	...	...	...
1900	Jan	14	10:00	...	...	...
1900	Jan	15	10:00	...	...	...
1900	Jan	16	10:00	...	...	...
1900	Jan	17	10:00	...	...	...
1900	Jan	18	10:00	...	...	...
1900	Jan	19	10:00	...	...	...
1900	Jan	20	10:00	...	...	...
1900	Jan	21	10:00	...	...	...
1900	Jan	22	10:00	...	...	...
1900	Jan	23	10:00	...	...	...
1900	Jan	24	10:00	...	...	...
1900	Jan	25	10:00	...	...	...
1900	Jan	26	10:00	...	...	...
1900	Jan	27	10:00	...	...	...
1900	Jan	28	10:00	...	...	...
1900	Jan	29	10:00	...	...	...
1900	Jan	30	10:00	...	...	...
1900	Jan	31	10:00	...	...	...
1900	Jan	32	10:00	...	...	...
1900	Jan	33	10:00	...	...	...
1900	Jan	34	10:00	...	...	...
1900	Jan	35	10:00	...	...	...
1900	Jan	36	10:00	...	...	...
1900	Jan	37	10:00	...	...	...
1900	Jan	38	10:00	...	...	...
1900	Jan	39	10:00	...	...	...
1900	Jan	40	10:00	...	...	...
1900	Jan	41	10:00	...	...	...
1900	Jan	42	10:00	...	...	...
1900	Jan	43	10:00	...	...	...
1900	Jan	44	10:00	...	...	...
1900	Jan	45	10:00	...	...	...
1900	Jan	46	10:00	...	...	...
1900	Jan	47	10:00	...	...	...
1900	Jan	48	10:00	...	...	...
1900	Jan	49	10:00	...	...	...
1900	Jan	50	10:00	...	...	...
1900	Jan	51	10:00	...	...	...
1900	Jan	52	10:00	...	...	...
1900	Jan	53	10:00	...	...	...
1900	Jan	54	10:00	...	...	...
1900	Jan	55	10:00	...	...	...
1900	Jan	56	10:00	...	...	...
1900	Jan	57	10:00	...	...	...
1900	Jan	58	10:00	...	...	...
1900	Jan	59	10:00	...	...	...
1900	Jan	60	10:00	...	...	...
1900	Jan	61	10:00	...	...	...
1900	Jan	62	10:00	...	...	...
1900	Jan	63	10:00	...	...	...
1900	Jan	64	10:00	...	...	...
1900	Jan	65	10:00	...	...	...
1900	Jan	66	10:00	...	...	...
1900	Jan	67	10:00	...	...	...
1900	Jan	68	10:00	...	...	...
1900	Jan	69	10:00	...	...	...
1900	Jan	70	10:00	...	...	...
1900	Jan	71	10:00	...	...	...
1900	Jan	72	10:00	...	...	...
1900	Jan	73	10:00	...	...	...
1900	Jan	74	10:00	...	...	...
1900	Jan	75	10:00	...	...	...
1900	Jan	76	10:00	...	...	...
1900	Jan	77	10:00	...	...	...
1900	Jan	78	10:00	...	...	...
1900	Jan	79	10:00	...	...	...
1900	Jan	80	10:00	...	...	...
1900	Jan	81	10:00	...	...	...
1900	Jan	82	10:00	...	...	...
1900	Jan	83	10:00	...	...	...
1900	Jan	84	10:00	...	...	...
1900	Jan	85	10:00	...	...	...
1900	Jan	86	10:00	...	...	...
1900	Jan	87	10:00	...	...	...
1900	Jan	88	10:00	...	...	...
1900	Jan	89	10:00	...	...	...
1900	Jan	90	10:00	...	...	...
1900	Jan	91	10:00	...	...	...
1900	Jan	92	10:00	...	...	...
1900	Jan	93	10:00	...	...	...
1900	Jan	94	10:00	...	...	...
1900	Jan	95	10:00	...	...	...
1900	Jan	96	10:00	...	...	...
1900	Jan	97	10:00	...	...	...
1900	Jan	98	10:00	...	...	...
1900	Jan	99	10:00	...	...	...
1900	Jan	100	10:00	...	...	...

Adónyilvántartás 1900-1903 között Újvári Péter foglalkozása és lakcíme is olvasható
(Adólapjstrom 1900-1903.II.7.2. 1900. 3.tétel)

Újvár Péter 1931. június 16. este 7 órakor 62 éves korában halt meg Budapesten a Vilmos császár u. 50. sz. alatt gyomorfekély átfúródásában.²⁶ Temetésén özvegye és három gyermeke, tisztelői és hívei vettek részt. Fischer Gyula főrabbi búcsúztatta. Koporsóját az újságírók Jókai-leple, az Újságírók Egyesülete és az *Esti Kurír* koszorúja borította. Ott volt Szabolcsi

Lajos képviselő, a zsidó írók, a zsidó sajtó és a Pro Palesztina Szövetség. Patai József búcsúztatója többször is megjelent a sajtóban.²⁷ Peterdi Andor a közelebbi barátok nevében mondott búcsúbeszédet. Újvári Pétert díszsírhelyen helyezték örök nyugalomra a Rákoskeresztúri temetőben. (TÓTH 2007)

Szombat c. folyóirat címlapja a kezdetekben

26 Izraelita halotti anyakönyv 1931.108.tétel.

27 Újvári Péter temetése = Zsidó Szemle, 1931. január 23. Múlt és Jövő, 1931. február, 7.

Irodalomjegyzék

Felhasznált irodalom

- Ábrahám-Bányai 2014 Ábrahám Vera - Bányai Viktória/szerk.: A Szegedi Szent Egylet Aranykönyve a harmadik törzskönyv. Szeged, dr.- Birnfeld Sámuel Könyvtár kiadása, 2014.
- MOSKOVITS 1999 Moskovits, Cvi: Jesivák Magyarországon. Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1999.
- TÓTH 2007 Tóth Tamás: A Budapesti Rákoskeresztúri Izraelita Temetőben nyugvó jelen személyiségek adattára. Szeged, 2007.

Források

1938. évi iratok. IV. d. = Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma
- Az 1869. évi tolcsvai izr. születési anyakönyv. *Cultusadó évenkénti nyilvántartás kötetei és lapjai*
- Irodalomtörténeti Közlemények 2007. CXI. 1-3.sz.
- Izraelita halotti anyakönyv 1931.108.tétel.
- Magyar Nemzet, 1968. november 33.
- Múlt és Jövő, 1931. február 7.
- Szegedi Zsidó Hitközség születési anyakönyvei, 10. és 20. könyv.
- Zsidó Szemle, 1931. január 23.

Internetes irodalom

- A hírlapok földrajzi megosztása = https://mek.oszk.hu/11700/11792/pdf/11792_3.pdf
- <http://mek.niif.hu/04000/04093/html/szo-cikk/15160.htm> http://virtualis.sk-szeged.hu/kiallitas/szeged_sajto/ujzagok.html
- Buzinkay Géza: Kis magyar sajtótörténet = <https://mek.oszk.hu/03100/03157/03157.htm>
- https://sajtomuzeum.oszk.hu/forrasok/hirlapjaink/pdf/1_19_szegedi_hirado.pdf
- <https://www.arcenum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-elet-rajzi-lexikon-7428D/u-783F4/ujvari-peter-78420/>
- <https://www.szombat.org/archivum/az-1910-es-szombatrol-es-szerkesztojerol>
- https://sajtomuzeum.oszk.hu/forrasok/hirlapjaink/pdf/1_19_szegedi_hirado.pdf

Péter Újvári in Szeged. Pages from the Archives of the Jewish Religious Community of Szeged

Vera Ábrahám

Péter Újvári, originally named Pinkász Lébi Groszman, was born in Tolcsva in 1869 and died in Budapest in 1931. His parents were Vilmos Grossmann, an Orthodox rabbi of Érsekújvár, and Sarolta Ettinger. He was a writer and journalist, and is credited with editing the Hungarian Jewish Lexicon. In Szeged, he first worked at the *Szegedi Híradó*, and then became the editor-in-chief of the *Szeged és Vidéke* newspaper. In

1901, he started the magazine *Magyar Szó* in the town, and in 1906, he founded the National Organization of Hungarian Newspaper Writers. He lived and worked in Szeged from 1889 to 1907. Documents related to him are kept in the Archives of the Jewish Community of Szeged. In the study, the author deals with the work of Péter Újvári in a religious community and his work as journalist.

Néprajz

Emlékállítás és emlékezetkonstrukció a Szeged-rókusi szívgyárda csapatok példáján

Gläserné Nagyillés Anikó

„Az emlékezés kultúrája [...] társadalmi kötelezettségek betartása körül forog: az emlékezés kultúrája a csoport ügye. Középpontjában a következő kérdés áll: »Mit nem szabad elfelejtenünk?« Minden csoportnak megvan – többé-kevésbé explicit formában és többé-kevésbé központi helyzetben – a maga hasonló kérdése” – írta Jan Assmann (ASSMANN 1999, 30). Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy a szeged-rókusi iskolához kötődő szívgyárdavezetők milyen válaszokat adtak erre a kérdésre, illetve milyen jelenségek, társadalmi események figyelhetők meg az általuk készített, Krónikának nevezett három emlékkötetben.¹ Az albumok vizsgálata azért tanulságos, mert a szívgyárdáról szóló legtöbb forrás országos tendenciákat, külső értelmezéseket mutat be. A Krónikák egy vallási kis közösség belső értelmezéseit, önmagukról alkotott képet, működésüket, önreflexiójukat írja le, korabeli dokumentumokkal, képekkel gazdagon illusztrálva. Általuk esettanulmány szerűen bemutatatható, hogy az elméleti irodalmakban megjelenő elvárások, elképzelések miként valósultak meg egy konkrét iskola gárdacsapataiban. Emellett az országos események helyi lecsapódásai is megfigyelhetők benne.

Mik azok a „Krónikák”?

A Krónikák emlékalbumok, amelyeket a szeged-rókusi iskola szívgyárdavezetői (akiknek egy része az iskola oktatója is volt) készítettek az 1937 és 1941 közötti, szívgyárdistákat érintő foglalkozásokról, programokról, a körülötük lévő eseményekről. Három nagyméretű, gépelt oldalakból álló, fotókkal és rajzokkal gazdagon illusztrált² munka. A szövegeket előre felosztották egymás között, de ők készítették a fényképeket és a rajzok nagy részét is. Emellett megtalálhatóak benne a gyerekek jobban sikerült, az adott témához kapcsolódó alkotásai. Az első kötet 109, a második 130, a harmadik album 135 oldalas, amelyhez hozzátartozik Dombrádi Anna tanítónő levele is. A szövegek általában 1–3 oldal terjedelműek, a tanév rendjét követik és egy-egy általuk fontosnak ítélt eseményről számolnak be.

¹ A Szeged-rókusi állami elemi iskola 6 Szívgyárda-csoportjának Krónikája, 1937/38, 1938/39 és 1939/41. tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5.

² Az első kötet 79 fotót, 32 kisebb-nagyobb felnőttek és a szívgyárdisták által készített rajzot, 3 meghívót, 11 táblázatot/grafikont, 2 újságcikket, 1 vonatjegyet, 2 szentképet és 1 verset tartalmaz. A második kötetben 36 fénykép, 82 felnőtt és gyermekrajz, 11 táblázat/grafikon, 5 meghívó, 3 újságcikk, 16 szentkép/imalap található. A harmadik kötetbe 97 fotót, 117 rajzot, 3 levelet, 1 tűszúrólapot, 9 szentképet/imalapot, 1 szívgyárdista kitűzött, 4 táblázatot/grafikont, 9 meghívót/programot, 2 verset, 2 újságot, 3 bélyeget, 1 Rózsafüzér árjegyzéket és 1 Szívhétre szóló részvételi jegyet ragasztottak be illusztrációként.

Az albumok elkészítésének hátterében

A szegedi szívgárdacsapatok tevékenységét bemutató három kötet műfaját tekintve hasonló az emlékkönyvekhez, naplókhoz, korabeli emlékalbumokhoz, illetve a paraszti „krónika” típusú írásokhoz (MOHAY 2000, 765). A kötetek rövid, vegyes tartalmú feljegyzéseket tartalmaznak olyan eseményekről, amelyeket a gárdavezetők megörökítendőnek, a jövőbeli gárdavezetők és csapataik számára példaértékűnek tekintettek. Az eseményeket utólag, emlékezetből, illetve a vélt célközönségnek megfelelő mondanivalóval írták meg. Megjelenik bennük a katolikus egyházat országosan érintő események, a szegedi vonatkozású vallási és iskolai ünnepek, de fontosnak tartották megörökíteni az egyes gárdistákkal, családokkal való történéseket is. Az eseményekben közös, hogy mind a hétköznapival, a megszokottal szemben valamilyen szempontból különleges eseményt ír le. Nem csak a történetek kerültek lejegyzésre, hanem az írójának ezzel kapcsolatos érzései, észrevételei, benyomásai. Többnyire ezek hangsúlyosabbak, mint az események (viszonylagosan) tárgyilagos leírása. A rövid szövegekben tehát megjelenik szerzőik mindennapi életvilága, a körülöttük lévő valóság megélése, amely az emberi tapasztalás során eltérő módon mutakozhat meg, noha a kultúránkba beleszületve a viselkedési normákat, mindennapi rutinokat, cselekvési mintákat kész sémaként kapjuk (CSEPELI 1987, 26–35). Ahogyan például a templomi vendégkönyvekben, ezekben az albumokban is megfigyelhető a profán és szakrális elemek kölcsönös összefonódása, átfedésének megléte (FRAUHAMMER 2012, 24). Létrehozásának fő motivációi az emlékéllítés és az emlékeztetés. Azáltal, hogy az emlékeiket leírták, az emlékezet kihelyeződik. „Írott volta miatt hosszasan garantálja a szöveg állandóságát. A szöveg szükség esetén (az emlékezés szándékával vagy újrafelhasználás céljából) újra előkereshető.” (KESZEG 2008, 85) Mindez szemben áll a sérülékeny egyéni emlékezettel.

A kötetek létrehozásának ezen túl vallási, társadalmi missziós törekvése is volt: a világi,

gyakran a vallási értékrenddel össze nem egyeztethető gondolkodás és életmód ellenében alternatívaként szolgálni. Ez nem csak lelki értelemben jelenik meg, hanem a különböző társadalmi problémák kezelésében is. Fontos gondolat benne a gyerekek apostolkodása is, amelyet bibliai szövegekig vezettek vissza, illetve világi apostolkodás néven a két világháború között működő Actio Catholica is támogatott (MIHALOVICS 1942, 7). Emellett a katolikus egyháznak a két világháború között fontos törekvése volt a kor nehézségeivel szemben a kegyelmi, krisztusi hitélet kialakítása (SÖVEGES 2007, 228). Az albumok témái, érvelései is ebbe a diskurzusba illeszkednek. A gyermekek (vallásos) nevelése azért is volt rendkívül hangsúlyos, mert a 19. század közepétől a gyermekeknek fontos szerepet szántak az ország jövőbeni felvirágoztatásában, illetve az egyházi hitélet megújításában (FRAUHAMMER 2019, 50). A krónikák tehát egyfajta önigazolásként is szolgáltak a külvilág felé.

A szeged-rókusai szívgárdavezetők először csak az első kötetet tervezték elkészíteni a karácsonyi ünnepség sikere okán, amelyben a Szent Év gárdista eseményeit³ örökítették meg, naplószerűen, visszaemlékezéseik nyomán. Az egyes témákat a gárdavezetők elosztották egymás közt. Az ötlet két gárdavezetőtől származott, az első két albumot a szegedi Szívgárdák igazgatójának, Alaker György S.J.-nek ajánlották. A második kötet az első sikere miatt készült el. A harmadik kötet a történelmi események miatt végleges formáját csak ötven évvel később nyerte el, ezért ezt már Gyulai Endre megyéspüspöknek ajánlották, aki maga is az iskolában tanult.⁴

Az albumok beszámolók, céljuk az emlékéllítésen túl a példaadás a leendő gárdacsapatok és vezetőik számára. Emellett ismertető is volt azok számára, akik a gárdaéletben nem vettek

3 1937/1938-as tanév. Ekkor 6 Szívgárdacsapat működött az iskolában (3 fiú és 3 lány). A lányok és a fiúk külön csapatba kerültek, illetve évfolyamok szerint is csoportosították őket.

4 A kötetet az ő javaslatára küldte el végül a szeged-rókusai iskola egyik volt tanára, Dombrádi Anna a Szent József templomba Dr. Bálint József J.S.-nek egy levél kíséretében. Innen került az album a Jezsuita Levéltár és Rendtörténeti Könyvtár gyűjteményébe, ahol jelenleg is őrzik.

részt. „A Szentévbén az iskola, illetve a gárda alapításától kezdve összeállított krónika nagy hatást gyakorolt mindazokra, akik olvashatták vagy csak nézegethették is. A sok fénykép, leírás, újságcikk némi tájékoztatást adott a gárdák életéről azoknak, akik ebbe a lüktető életbe bepillantást soha nem nyertek. A krónikában megjelent kis cikkek nem a propaganda célját szolgálják, hanem buzdítást akarnak nyújtani az utókor számára.”⁵ – írta Dombrádi Anna.

A három album szerkezete hasonló, a tanév rendjét követi, a szeged-rókusi szívgyárda csapatok emlékeit foglalja magában. Ezek a történetek egyúttal a társadalom több szintjének eseményeit gyűjtik össze, a nemzetitől a családi emlékekig különböző közösség emlékeit fogják össze egy közös gárdista emlékezetté.

A krónikák fontos részét képezik a működésüket bemutató beszámolók. Bemutatták benne a szívgyárda csapatokat, egy-egy gárdagyűlés menetét, illetve a gárdavezető éves tervét és céljait. Beszámoltak a nyári Szívhétről,⁶ az év eleji megalakulásról és annak nehézségeiről, az értekezletekről, illetve az új tagok felvételéről. A gárdacsapatok adminisztrációja nem volt egységes, ezirányban is írtak le javaslatokat. Az albumokat a szívgyárdavezetők, támogatók bemutatása, a kötet elkészítése háttérnek rövid leírása és a tartalomjegyzék zárta. A harmadik kötet több évtized kihagyásával készült el, ezért némileg eltér a korábbiaktól, a témák sorrendje is felcserélődött, illetve ki is maradhatott.

„Együtt az Egyházzal”

A legfontosabb egyházi eseményekbe, amelyek lehetnek helyi vonatkozásúak, országos ünnepek vagy az egész katolikus egyházat érintő történések, a szívgyárdisták is igyekeztek bekapcsolódni. Az utóbbi tükrözi a katolicizmus nemzetek felettiségét, amely párhuzamosan létezett a nemzetállamok létrejöttével és annak nemzeti keretben történő gondolkodásával.

Az 1938-as Szent István Szentévbé legfontosabb eseménye természetesen a Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus volt, amelyen vallási és nemzeti jelentőségéből adódóan a szívgyárda-csapatok is részt vettek. A szegedi szívgyárdavezetők szerették volna az összes szívgyárdacsapatot felvinni Budapestre, ugyanakkor ez anyagi és technikai okok miatt nem valósulhatott meg. A gyermekzarándoklatot végül június 2-án, 1500 fővel valósították meg, két különvonaton, két önkéntes orvos kíséretében. A szívgyárdába járó gyerekek anyagi helyzete eltérő volt, a budapesti út sok szülő számára erőn felüli vállalkás lett volna, ezért a gárdavezetők jótékonyági akciók és támogatók segítségével gyűjtötték össze az ehhez szükséges összeget. A szívgyárda vezetői kapcsolatban álltak (esetenként személyes ismeretségek révén) más közösségekkel, például az Úrleányok Mária Kongregációjával, akik fontos szerepet töltöttek be ezekben a jótékonyági akciókban, így a „Jézuska persely” akcióban is. A persely keménypapírból készült, oldalára a kis Jézus képe volt ragasztva. Ezeket a gyermekek is elkészíthették és részt vehettek a gyűjtésben.⁷ A város előkelő hölgyei összejöveteleiken kitették az asztalukra, a vendégek pedig kisebb-nagyobb összegeket tettek bele. A pénz összegyűjtéséhez emellett iskolások, művészek által megtartott előadásokat szerveztek, szentévvünnepeket rendeztek, a Szentévbé szellemiségéhez illő filmeket vetítettek le, amelynek bevételét a gyermekzarándoklat költségeire ajánlották

5 Dombrádi [Dolch] Anna: Hogyan készült el az ideai krónika? Szeged-rókusi állami elemi iskola 6 Szívgyárda-csoportjának Krónikája, 1937/38. tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5. 129.

6 Szívgyárdavezetőknek szánt továbbképzés és lelkigyakorlat. Általában többnapos program volt, az egész országból vártak vezetőket. A Szívgyárda országos vezetése szervezte, helyszíne gyakran a Manréza lelkigyakorlatos ház volt.

7 Dolch [Dombrádi] Anna: Szent Jobb zarándoklat. Szeged-rókusi állami elemi iskola 6 Szívgyárda-csoportjának Krónikája, 1937/38. tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5. 49. és mellékletek

fel.⁸ A várudvarban ünnepélyes keretek között sor került a Szent Jobb előtti hódolatra. A gyerekek egy előre megtanult, énekekből, versekből és imából álló műsorral készültek.

A szentévi programok már a tanév kezdetén elkezdődtek Alaker György javaslatára a gyermekek száz, vallási szimbólumokat ábrázoló zászlót hímeztek ki.⁹ A zászlók elsődlegesen a gyermekzarándoklatra készültek, de más, a szívgárdát érintő ünnepekre is magukkal vitték. Először az 1937. szeptember 26-i eucharisztikus napon mutatták, itt került sor a megmegszentelésükre is. Szegeden ugyanis, más városokhoz hasonlóan eucharisztikus missziókat, lelki gyakorlatokat és eucharisztikus gyűlést tartottak. Az eucharisztikus napon közel 4000 gyermek vett részt. Az utolsó 15 zászló ezt követően készült el, ezért ezeket a szívgárdafelvétel napján, decemberben szentelte fel az iskola hitoktatója.¹⁰

A szentévi nagy misszióban szintén részt váltak a szívgárdisták, a misszió első napja így az övék volt november 27-én. A város valamennyi plébánia templomában bekapcsolódtak a hívek. A misszió első lépése a gyerekek közös szentgyónása volt. Ezt követően a szívgárdisták igyekeztek meggyőzni a családjukat, környezetükben lévő felnőtteket a miséken és a missziós előadásokon való részvétel fontosságáról, vagyis apostolkodtak, amelynek eredménye vegyes volt. A gyerekek apostolkodása nem csak a Szentéven volt feladatuk, hanem hozzátartozott a szívgárdista kötelességeihez is.¹¹ A gyerekről mint kis apostolokról való gondolkodás hátterében az Actio Catholica (röviden AC, magyarul Katolikus Akció) törekvése állt, amely értelmében minden

hívó embernek kötelessége apostolnak lenni, vagyis aktívan részt vállalni az egyház munkájában, az emberek Krisztushoz és a valláshoz való visszavezetésében (MIHALOVICS 1942, 7).

A gyerekeket meghívták papszentelésre is, ahol két gárdavezetőjüket szenteltek áldozópappá. Két szívgárdista beszédet is mondott.¹² A szívgárda mint egyesület és közösség fontosnak tartotta, hogy tagjainak fontosabb eseményein részt vegyenek, ezért a papszentelés mellett a gyerekek elmentek családfelajánlási szertartásra, elsőáldozásra, illetve a korabeli magas gyerekhalandóság okán gárdistatemetésre is. A gárdisták családjai számára családfelajánlást ajánlottak fel, amelyet családlátogatással, gyónással, szentáldozással végeztek.¹³

A kötet szerzői fontosnak tartottak megemlékezni a szívgárda (és a katolikus egyház) szempontjából fontosabb személyek elvesztéséről is. Ezért készült rövid búcsúztató szöveg Bíró Ferenc S.J.¹⁴ és XI. Pius pápa halála¹⁵ okán, ahol a közös motívum az árvaság, a lelki értelemben vett atya-fiú kapcsolat hangsúlyozása volt. Jól ábrázolja ezt Németh János megemlékezése is: „A missziók, az actio catholica, a Jézus Szíve tisztelet...nagy apostola, az egész világ szeretett atyja, XI. Pius pápa meghalt. Halálának híre a nagy család apraja-nagyját gyászba borította. Koporsójánál mi is ott térdelünk lélekben és gárdistáinkkal együtt buzgón kértük az Úrtól, hogy a békét,

8 Dolch [Dombrádi] Anna: Szent Jobb zarándoklat. Szeged-rókusai állami elemi iskola 6 Szívgárda-csoportjának Krónikája, 1937/38. tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5. 48. melléklet, 49.

9 Az eredeti tervek szerint 50-60 zászló készült volna

10 Dolch [Dombrádi] Anna: 100 kis zászló története. Szeged-rókusai állami elemi iskola 6 Szívgárda-csoportjának Krónikája, 1937/38. tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5. 10-15.

11 Dolch [Dombrádi] Anna: A szegedi nagy misszió és a szívgárdisták. Szeged-rókusai állami elemi iskola 6 Szívgárda-csoportjának Krónikája, 1937/38. tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5. 29-30.

12 Dolch [Dombrádi] Anna: Papszentelés és primicia. Szeged-rókusai állami elemi iskola 6 Szívgárda-csoportjának Krónikája, 1937/38. tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5. 94-96.; Dolch [Dombrádi] Anna: Primicia. Szeged-rókusai állami elemi iskola 6 Szívgárda-csoportjának Krónikája, 1939/41. tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5. 61-62. és mellékletek.

13 Dolch [Dombrádi] Anna: Családfelajánlás. Szeged-rókusai állami elemi iskola 6 Szívgárda-csoportjának Krónikája, 1939/41. tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5. 62. és mellékletek

14 Katona István S.J.: Az árva gárda. Szeged-rókusai állami elemi iskola 6 Szívgárda-csoportjának Krónikája, 1938/39. tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5. 13-14.

15 Dolch [Dombrádi] Anna: Az Egyház gyásza, Németh János S.J.: A pápaválasztás visszhangja. Szeged-rókusai állami elemi iskola 6 Szívgárda-csoportjának Krónikája, 1938/39. tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5. 55., 58.

amelyet haldokló Szentatyánk ajkai suttoztak, Helytartójának megadni kegyeskedjék.”¹⁶

Az új pápának a magyar katolikusok imacsokrot vittek a római zarándoklat keretében. Ebbe a szívgárdisták is részt vettek.¹⁷ Emellett a gárdagyűlésre rajzokkal is illusztrálták, hogy mennyi jócselekedettel, szentséglátogatással, Rózsafüzér imádsággal ajándékozták meg a szentatyát.¹⁸

A szeged-rókusi szívgárda fontos vallási és közösségi ünnepe volt az iskola Jézus Szívének történő felajánlása, illetve az iskola folyosóján lévő Jézus Szíve oltár elkészítése és a püspök általi megáldása. Az oltárra azért is szükség volt, mert a legnagyobb hidegben Advent első vasárnapjától húsvétig vasárnaponként itt tartották a gyerekeknek a szentmisét.¹⁹ Az ünnepségen az iskola igazgatója, Szabó János ajánlotta fel az oltár előtt az általa vezetett iskolát Jézus Szívének. Az ezt követő ünnepségen a szívgárdisták is felléptek, bibliai történetekről, illetve Jézus Szívéről szóló színdarabokat adva elő. Hasonló műsorral készültek a püspöknek is. Az ünnepségen két fő gondolat jelent meg: egyrészt Jézus Szíve országának elősegítése („Jézus Szentséges Szíve jöjjön el a te országod!”) másrészt parafrázisként megjelent Jézus Szíve kilencedik ígérete is: „Megáldom azokat a házakat, amelyekben Szívem képét felfüggesztik és tisztelik.” Erre utalt az egyik kisfiú által az ünnepségen elmondott Gárdista imája című vers utolsó versszaka is: „Áldott szíved kegyelmével Áraszd el e házat, A mi

kedves és szeretett Szép s nagy iskolánkat!”²⁰ Eredetileg ezen az ünnepségen avatták volna fel az új szívgárda tagokat, a püspök hivatalos elfoglaltsága miatt azonban a két ünnepség külön lett megtartva. A szívgárdista avatás rendkívül fontos alkalom volt az egyesületben, hiszen ekkor fogadták be az új tagokat, akik esküjükkal, felkészültségükkel bizonyították, hogy részt akarnak venni a szívgárda munkájában. A beavató szertartás előkészületei már hónapokkal előtte elkezdődtek, a szívgárdavezetők mellett a tanári kar és az igazgató is részt vett benne.²¹ A felvételt minden évben ünnepélyesen megtartották, illetve az iskola igazgatója ilyenkor az iskolafelajánlást is megújította. Az 1939/40-es tanévben a katonaság a tornacsarnokot elfoglalta, így az ünnepség a templomban, majd az iskola folyosóján lett megtartva. A tagfelvétel szövege ebben az évben az albumba is le lett gépelve. A szöveg egyrészt a katonai fogalmakat utánozza, másrészt kérdez-felelek formájában tesznek benne a gyerekek tanúbizonyságot arról, hogy a szívgárda elveit, szabályait ismerik és megfogják tartani.²² A felvétel tulajdonképpen egy beavatási szertartás.

A szívgárdisták egy része részt vett nyáron az úrnapi körmeneten és a Jézus Szíve körmeneten is. A szívgárdában volt egyenruha, de nem volt kötelező a szülők vegyes anyagi helyzete miatt. Ezekre az ünnepségekre a gyerekek a szervezők kérésére magyaros ruhában vonultak fel, illetve magukkal vitték a Szentévből készült zászlóikat is.²³ A Jézus Szíve körmenet főként a gyerekek

16 Németh János S.J.: A pápaválasztás visszhangja. Szeged-rókusi állami elemi iskola 6 Szívgárda-csoportjának Krónikája, 1938/39. tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5. 58.

17 Dolch [Dombrádi] Anna: Imacsokor a Szentatyának. Szeged-rókusi állami elemi iskola 6 Szívgárda-csoportjának Krónikája, 1938/39. tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5. 59. és mellékletek; A Szív 1939. április 15. 1. és július 8. 2.

18 Mellékletek. Szeged-rókusi állami elemi iskola 6 Szívgárda-csoportjának Krónikája, 1938/39. tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5. 56–57.

19 Dolch [Dombrádi] Anna: Az első szentmise az iskolában. 1940. jan. 7-én. Szeged-rókusi állami elemi iskola 6 Szívgárda-csoportjának Krónikája, 1939/41. tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5. 42–43.

20 A Gárdista imája. Melléklet. Szeged-rókusi állami elemi iskola 6 Szívgárda-csoportjának Krónikája, 1938/39. tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5. 32–33. oldal között.

21 Németh János S.J. és Dolch [Dombrádi] Anna: Édes Jézus, egész szívem odaadom Néked. Szeged-rókusi állami elemi iskola 6 Szívgárda-csoportjának Krónikája, 1938/39. tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5. 23–28. és mellékletek

22 Dolch [Dombrádi] Anna: Felvétel és Jézus Szíve felajánlás megújítása. Szeged-rókusi állami elemi iskola 6 Szívgárda-csoportjának Krónikája, 1939/41. tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5. 4–8.

23 Dolch [Dombrádi] Anna: Úrnapi körmeneten. Jézus Szíve körmenet. Szeged-rókusi állami elemi iskola 6 Szívgárda-csoportjának Krónikája, 1938/39. tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5. 95.

csoportidentitása okán volt fontos, annak ellérére, hogy ez elsősorban a város ünnepe volt, amelyen minden életkorú és társadalmi rendhez tartozó ember képviseltette magát: „Impozáns volt ez a menet! A kis 3 esztendő óvodástól az ősz öregemberig itt minden kor képviselve volt. Tanulóifjúság és kész emberek, tisztviselők és munkások, gyári munkások, kereskedők, egyszerű kendős nénikék és finom uri asszonyok, napszámosok és egyetemet végzettek, mind, mind azért jöttek a Tisza-Lajos-köruton végig, hogy a Szent Gellért kapun át a Fogadalmi-templom előtt felállított oltár előtt leboruljanak. Százak és ezrek kérelték itt az isteni Szívet a lanyhákért, bűnösökért, a hitetlenekért, a pogányokért... az egész emberiség bűneiért... Egyetlen könyörgés volt ennek a tömegnek imája:» Uram, légy irgalmas nekik!«”²⁴ A Jézus Szíve tiszteletnek fontos része volt a vezeklés maguk és mások bűneiért, ez figyelhető meg ezen az ünnepségen is. A résztvevők egy része a vallási motiváción túl az egyesületük meghívására vettek részt az ünnepségen.²⁵ A gyerekek emellett részt vettek a májusi ájtatosságon és lelkigyakorlaton is.

1940-ben volt 20. évfordulója annak, hogy 1920-ban Somogyi Szilveszter polgármester felajánlotta Szegedet Jézus Szívének. Az alkalom tiszteletére a Katolikus Akcióval (Actio Catholica) együttműködve az akkori polgármester, Pálffy József megújította a felajánlást. Az ünnepségen a szívgárdisták is részt vettek. Az esemény menete és szövegei az akkor kiadott Konszekráció nevű füzetben maradtak meg, amely a Katolikus Alföld erre az alkalomra megjelent lapszáma volt. Muntyán István ny. kir. táblai elnök szintén felszólalt. A felajánlás jelentőségét és a teendőket a beszéde végén a következőképpen foglalta össze: „Nekünk a mostani világesemények ijesztő megnyilatkozásaival szemben a Szentséges Szívhez kell felemelkednünk;

csak benne találjuk meg azt, ami a cselekvésünknek, a szenvedésünknek értéket ad. – ami egyiséget, békességet hoz. És ha ezen az úton haladva ez a város egykor valóban, teljesen és igazán a Szentséges Szív városa lesz, én nem tudnék a címerre szebb jeligét, mint azt, amit egy szép francia város már évszázadok óta visel: Corde gero, quod Corde colo! Szívvel cselekszem, amit Szívvel tisztellek!”²⁶ Dolch Anna által írt beszámolóban is megjelenik a felajánlás, ugyanakkor ott a hangsúly a szívgárdistákon, az eső okozta nehézségeken és az ünnepségen kapott feladaton van, nem az ott elhangzó beszédeken.²⁷

A szívgárdisták lehetőségeikhez mérten bekapcsolódtak a kínai misszióba is. A missziós atyák rendszeresen tartottak előadásokat a hívek számára, amelyek során vetítéssel egybekötött előadás és a Kínából hozott tárgyak segítségével bemutatták a missziós munka eredményeit, nehézségeit. A háború miatt nem indulhattak el a hajók Kínába, ezért a gárdavezetők két miszionáriust hívtak meg a missziós vasárnapra.²⁸ Egyikük, Cser László S.J.²⁹ a kínai misszióról mesélt a gyerekeknek egy kínai kisfiú életén keresztül. A gyermek küzdelmeinek bemutatása segítette a szívgárdistákat abban, hogy azonosulni tudjanak a kínai keresztényekkel. A gyerekek közül többen részt vettek a „tűszűrőlap-akcióban” is, amelynek célja a magyar kínai missziók támogatása volt. Minden lépés, amely a magyar és a kínai gyermek közötti úton meg kellett tenni,

26 Szeged főajánlásának jelentősége. A városháza közgyűlési termében elmondta: dr. Muntyán István ny. kir. táblai elnök. Katolikus Alföld 1940. május. Konszekráció röpirat. 51–53.

27 Dolch [Dombrádi] Anna: Hogy mindnyájan egyek legyünk... Szeged-rókusi állami elemi iskola 6 Szívgárdacsoportjának Krónikája, 1939/41. tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5. 132. és mellékletek.

28 A szívgárdisták ilyenkor tized rózsafüzér imádsággal, felajánló imával és énekkel járultak hozzá a missziók sikeréhez. Emellett kisebb beszédet is meghallgattak a témában

29 Cser (1936-ig Stockinger) László (1914–2004) 1940-ben utazott Pekingbe, ahol megtanulta a kínai nyelvet. 1943-tól Zikavejben két évig, majd Sien-Hszenben tanult teológiát, itt szentelték pappá. 1949-ben a magyar kivándoroltak lelkipásztorává lett, itt folytatta a munkát. 2004-ben, New York-ban halt meg. Lásd: <https://jezsuita.hu/nevtar/?l=C> utolsó megtekintés: 2023.január 24.

24 Dolch [Dombrádi] Anna: Jézus Szíve körmenet. Szeged-rókusi állami elemi iskola 6 Szívgárda-csoportjának Krónikája, 1938/39. tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5. 96.

25 A vallásos emberek nagy része valamely (vallásos) egyesület tagja volt, ami a szóbeli tájékoztatáson túl a helyi újságokban is felhívta tagjai figyelmét a közelebbi ünnepségre, illetve arra, hogy a tagjai számára többnyire kötelező volt a részvétel.

hogyan a magyar gyermek „elvezesse” a másikat a Jézuskához, 1 fillért ért. A befolyt összegből minden gárdacsapat³⁰ „megkeresztelt” egy-egy kínai gyermeket, a többit a további missziós célokra szánva küldték el a jezsuita misszionáriusoknak. A háború miatt nem kaptak fényképet a gyermekekről, de a keresztelői emléklapot elküldték nekik. A rókusi szívgárdisták a „saját akcióban” is részt vettek, amelynek célja előfizetők szerzése volt a Katolikus Missziók lapszám számára. A gyűjtést verseny formájában szervezték meg, a fődj egy játékmozdony volt, sínekkel, kiegészítőkkal.³¹ A szegedi iskolások tehát játékosan, többféle módon részt vettek a missziók támogatásában. Hasonló akciók más iskolákban is voltak. Ez a játék is erősítette a gyerekek hitük melletti kiállását, felelősségérzetét és a későbbi társadalmi felelősségvállalásra történő felkészülését.

A krónikában nem csak a közösséget érintő ünnepekről számoltak be, hanem esetenként egy-egy családdal kapcsolatos vallásos eseményről is. A három kis pogány megkeresztelése, a testvérpár, majd a 9 éves analfabéta kislány szentáldozásra való felkészítése is helyet kapott az albumban, a történet mellett a felkészítés módszerével együtt.³²

Munkában a gárdakirályal

A krónikában nemcsak a kisebb-nagyobb egyházi eseményeket jegyezték le, hanem a gárdavezetők fontosnak tartották a gyűlések, kirándulások

tanulságait megörökíteni, illetve helyet kaptak a jótékonyági akciókról készült beszámolók is.

1937-ben több magyar és külföldi látogató kereste fel a szívgárdistákat, amelyek közül legnagyobb jelentősége a braziliai José Torres atya látogatása volt, aki egykori iskolatársa, P. Nagy Tőhötöm meghívására érkezett. Két alkalommal misézett a rókusi templomban a gyerekek részvételével, ezt követően lehetőség volt kötetlen beszélgetésre is.³³ Két hetet töltött Szegeden, megcsodálta a szívgárdisták produkcióját is.³⁴ Következő évben egy levelet és szárított banánt küldött a gyerekeknek. A levél kivonatát a Szegedi Új Nemzedék³⁵ is leközölte, hangsúlyozva Torres szolgálatának jelentőségét és kalandos életét. Torres atya mellett Szegeden nyaraló bolgár gyerekek és Günther Stipa S.J. leendő misszionárius, Alaker György és Majtényi Béla hitoktató és gárdavezető, illetve a sajtótól Kaló István atya is megismerkedtek a szegedi szívgárdistákkal.³⁶

A gyermekek segítésében részt vett az Úrnők Mária Kongregációja, amely évente az Ipartes-tületben teadélután szervezett. Az ünnepségen 400 fő vett részt, beleértve a püspököt is. A szívgárdisták műsorral készültek az alkalomra. A teadélután része volt az ún. „Kisrongyos-Akciónak”, amely keretében 30 szívgárdista (15 fiú és 15 lány) kapott cipőt is ruhát.³⁷ Az

30 Hat szívgárda csapat volt összesen.

31 Dombrádi [Dolch] Anna: Missziós verseny. A Szeged-rókusi állami elemi iskola 6 szívgárda-csoportja krónikája, 1939/1941. tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5. 34–41. és mellékletek.

32 Dombrádi [Dolch] Anna: Első áldozás húsvétkor a kápolnában; Első szentáldozás a szegedi Gyermekklinikán. A Szeged-rókusi állami elemi iskola 6 szívgárda-csoportja krónikája, 1939/1941. tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5. 102–121; 122–123. ; Dolch Anna: Gárdista keresztelő. A Szeged-rókusi állami elemi iskola 6 szívgárda-csoportja krónikája, 1937/1938. tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5. 36.

33 Wachter [Öry] Miklós: A braziliai páter magyar miséje. Szeged-rókusi állami elemi iskola 6 Szívgárda-csoportjának Krónikája, 1937/38. tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5.7.

34 Dombrádi [Dolch] Anna: P. Torres José az iskolánkban. Szeged-rókusi állami elemi iskola 6 Szívgárda-csoportjának Krónikája, 1937/38. tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5.8–9. Csajkás Katalin: Vendégek a gyűléseken. Szeged-rókusi állami elemi iskola 6 Szívgárda-csoportjának Krónikája, 1937/38. tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5. 41–42.

35 DMJ: José Torres a fiatal braziliai jezsuita páter szencziációs levele a brazil őserdők fanatikus katolikusainak lelki éhségéről. Szegedi Új Nemzedék 1938. április 17. 12.

36 Wachter [Öry] Miklós: Vendégek a gyűléseken. Szeged-rókusi állami elemi iskola 6 Szívgárda-csoportjának Krónikája, 1937/38. tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5. 41–42.

37 Dolch [Dombrádi] Anna: „Kisrongyos-akció” a Szívgárdában. Szeged-rókusi állami elemi iskola 6 Szívgárda-csoportjának Krónikája, 1937/38. tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5. 38–40.

évente megszervezett nagyobb lélegzetvételű jótékonyági akciók mellett a Mária Kongregáció kisebb ünnepeket, teadélutánokat is szervezett, amelynek célja több esetben a szegény sorsú szívgárdista gyermekek megsegítése volt.³⁸ A rászoruló gyermekek listáját és a szükséges cipő- és ruhamennyiséget a gárdavezetők-oktatók állították össze a gárdacsapatokon belül. Ezekről részletes kimutatások maradtak fenn. A gyermekek később levélben köszönték meg az adományokat.

Hasonló akciók karácsony előtt, illetve januárban az iskolán belül is történtek, az oktatók családjainak, barátainak, a Mária Kongregációnak és más támogatóknak segítségével. Ezek a jótékonyági alkalmak sok esetben télen történtek, hiszen ekkor még fontosabb volt a gyermekek felruházása és cipővel történő ellátása, mert enélkül az oktatásba sem tudtak bekapcsolódni.³⁹

A szegények mellett a beteg tagokról való gondoskodás is fontos volt a szívgárdán belül. Beteg társak meglátogatása, az értük való ima, esetleg kisebb ajándékok elküldése ugyancsak a közösségi tudatra, illetve az egymásért vállalt felelősségre tanította a gyermekeket. Emellett a tanítók/gárdavezetők is igyekeztek a betegeskedő diákjaikat figyelemmel kísérni, és bekapcsolni a szívgárda életébe, a gyónáson, a közös kilenced imádságon keresztül, amelyet távolról (otthon vagy a kórházban), de a többiekkel „együtt” csinálhattak.⁴⁰ Hasonlóan részt vettek az elhunyt szívgárdisták temetésén,⁴¹ illetve később is ellátogathattak a sírjukhoz.

A szívgárdában fontos szerepet kapott már gyermekként a szülői szerepre, a felnőttkorra történő előkészület. Természetesen a gyermekek ismereteinek, érdeklődésének megfelelően. Az egyik gárdavezető beszámolójából kiderül, hogy a különféle játékokon keresztül tanította meg a rá bízott kislányokat arra, miként válnak gondoskodó anyává. Bízta őket, hogy tanítsák meg a kistestvérüket a szívgárdában tanult játékokra: „Mi más lehet az ilyen játszás, mint a szent anyai hivatásra való készüllet? [...] Az a leány, aki 12-13 éves korában szereti a kisebbeket játékokra megtanítani, szeret velük foglalkozni, ezt a szeretetét nem fogja megtagadni később sem. Az ilyennek nem lesz teher és nyűg a gyermek, mert mindig fog tudni a számára valami alkalmas játékot kitalálni.”⁴² A fiúknál természetesen a gyengébbek védelme, a családról való gondoskodás, férfias viselkedés, de tiszta lélek volt inkább fontos.⁴³ A családok elvállaltalanodásának egyik ellenszereként a gyermekek apostolkodását tartották, mely a szívgárdisták egyik kötelessége is volt. Bonta Anna a gárdisták családon belüli példamutatásának fontosságát hangsúlyozta: „A buzgó szívgárdista egészen megváltoztatja otthona légkörét. Imája, apró önmegtagadásai és nem egyszer hősiességének ragaszkodása Isten parancsához közelebb viszi az egész családot a jó Istenhez, sőt megmozdít egész községet is. Hány kis gárdista imádkozik, hallgat több szentmisét vasárnaponként közömbös édesanyja „helyett”. Nem egy helyen a „nagy” testvére tanítja imádkozni a gagyogó kicsi babát.” (BONTA 1944, 81). Az idézett szövegben a vallástól, egyháztól való eltávolodás kritikája mellett a szerző utal arra is, hogy ebben az esetben a gyermek a szívgárdában sajátította el azokat a vallási normákat, amelyeket korábban elsőként a szüleitől tanult meg. A szívgárda vezetőinek célja az volt, hogy a gyermekek a vallásos értékrendet felnőve a saját

38 Dolch [Dombrádi] Anna: Egy kis vendégszereplés. Szeged-rókusai állami elemi iskola 6 Szívgárda-csoportjának Krónikája, 1937/38. tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5.37.

39 Dolch [Dombrádi] Anna: Szent Erzsébet szegényei. Szeged-rókusai állami elemi iskola 6 Szívgárda-csoportjának Krónikája, 1938/39. tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5. 41–43.

40 Dolch [Dombrádi] Anna: A mi kis betegünk. Szeged-rókusai állami elemi iskola 6 Szívgárda-csoportjának Krónikája, 1937/38. tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5. 48.

41 Dombrádi [Dolch] Anna: Egy kisleány elindul a jó Istenhez. Szeged-rókusai állami elemi iskola 6 Szívgárda-csoportjának Krónikája, 1939/41. tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5. 49–52.

42 Dolch [Dombrádi] Anna: Munkában... Szeged-rókusai állami elemi iskola 6 Szívgárda-csoportjának Krónikája, 1937/38. tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5. 92.

43 Wachter [Őry] Miklós: Szórakozás-nevelés? Szeged-rókusai állami elemi iskola 6 Szívgárda-csoportjának Krónikája, 1937/38. tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5. 67–68.

családjukban is továbbadják. Ehhez azonban az is szükséges volt, hogy a gyermekek megtanulják, hogy milyen felnőtté kell válniuk, vagyis milyen az „ideális” katolikus édesanya és édesapa. Mindkét nem esetén fontosnak tartották, hogy a gyermekek „hitükben és ünnepeikben” együtt éljenek az egyházzal. Ezt azért is hangsúlyozták, mert úgy gondolták, hogy ennek eredményeként öntudatos katolikus felnőttek válnak belőlük.

Tanulságok

A Szívgyárda tagjaként a gyermekeket arra tanították, hogy felelősek egymásért. A gárdavezetők nagy része is fontosnak tartotta, hogy a rá bízott gyerekekkel ne csak a foglalkozások idején, hanem „iskolán kívül” is foglalkozzon. A gyerekekkel való törődés megnyilvánulhatott játékonysági akciók, beteglátogatások és esetenként sírgondozások formájában.⁴⁴ A szeged-rókusai szívgyárda 1936 és 1941 között működött aktívan. Az iskolát 1930-ban nyitották meg, azonban az anyagi, személyi és infrastrukturális nehézségek kihatottak a szívgyárda működésére is. 1936-tól a jezsuiták is aktívan bekapcsolódtak a gyermekek vallásos nevelésébe és lelki gondozásába. Ennek fontos alkalmá volt a vallásuk rendszeres gyakorlása mellett az ünnepekbe történő bekapcsolódás is. A szívgyárdában lévő ünnepek kétféle csoportot alkottak: egyrészt az egyházi év liturgikus ünnepeit, másrészt a gárda, mint közösség fontosabb ünnepi eseményeit. Az előbbi főként az egyházi év ünnepeibe történő bekapcsolódást, az utóbbi gárdistaavatást, az iskolafelajánlást, Jézus Szívének ünnepét és az ezzel összekapcsolódó első péntek megünneplését jelentette. Az ünnepeknek fontos szerepük volt a szívgyárdán belül egyrészt a Jézus Szíve tisztelet fenntartásában, másrészt a közösségformálásban. A rendszeres időközönként megismétlődő alkalmakra történő

készülődés és az ünneplés hozzájárult a gyerekek másodlagos szocializációjához, a keresztény értékrendekbe való belenevelődéshez.

A gyerekek 1937–1938-ban bekapcsolódtak a Szent István Szent Év egyes és az Eucharisztikus Kongresszusba eseményeibe is. A szentévi nagy misszió keretén belül például apostolkodást vállaltak, amely a felnőttek szentmise látogatásról és gyónásról való meggyőzését jelentette. (FARKAS 1943, 9) Ez főként családi körben történt meg.

A szívgyárdisták tevékenységét megörökítő három emlékalbum a korabeli más emlékalbumokhoz hasonlóan az emlékéllítés és a példamutatás szándékával jött létre. Megfigyelhetően bennük a két világháború közötti társadalmi események, problémák, kisebb-nagyobb egyházi ünnepek helyi lecsapódásai. Emellett egy vallásos gyermekegyesület önmagáról alkotott és a külvilág felé mutatott képe, működése vizsgálható általa. Megfigyelhető az albumokban a szívgyárda társadalomformálásra való törekvése is, amely azonban nem csak a szegedi tanítók gondolata volt, hanem a szívgyárdáról szóló elméleti munkákban is megjelent. Kisházi Mihály például a szívgyárda és a társadalom viszonyát a következőképpen foglalta össze: „A szívgyárda a gyermekeket a mindennapi életre akarja előkészíteni. Tagjai legtöbbször hamar kikerülnek az életbe, ahol az életküzdelmek, elmondhatatlanul sokféle gondolkodású ember feltétlen hatással lesz rájuk. (...) Miután a társadalommal való találkozás elkerülhetetlen, kötelességünk, hogy a gyermek részére ezt a társadalmat igyekezzünk úgy átformálni, hogy az majd oda kikerülve, otthon érezze magát, és ne kelljen riadtan tapasztalnia, hogy más a gárdaélet és más a mindennapi élet. Természetesen, nem rajtunk áll csupán ennek megvalósítása, de nem túlzok, ha azt mondom, hogy a szívgyárda a legalkalmasabb társadalomformáló gyermekegyesület, és a szívgyárda révén olyan lehetőség van a gárdavezető kezében, amely feltétlenül alkalmas arra, hogy a tömegeket helyes irányban befolyásolja.” (KISHÁZI 1943, 15)

⁴⁴ Dombrádi [Dolch] Anna: Betegeink. Szeged-rókusai állami elemi iskola 6 Szívgyárda-csoportjának Krónikája, 1939/41. tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5.44–46.

Irodalom

- ASSMANN 1999 Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 1999.
- CSEPELI 1987 Csepeli György: *Alfred Schütz és tudásszociológia*. In: Csepeli György – Papp Zsolt – Pokol Béla (szerk.) *Modern pol* Jürgen Habermas Talcott Parsons és Niklas Luhmann rendszere. Budapest, Gondolat Kiadó, 11-51.
- FRAUHAMMER 2012 Frauhammer Krisztina: *Írásba foglalt vágyak és imák. Magyar kegyhelyek vendégkönyveinek összehasonlító elemzése*. Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológia Tanszék, 2012.
- FRAUHAMMER 2019 Frauhammer Krisztina: *Imakönyvek az ifjúságnevelés szolgálatában*. In: Frauhammer Krisztina: *Imák és olvasatok. Imakönyvek a 19. és 20. században Magyarországon*. Szeged, Vallási Kultúrakutató Csoport, 2019.
- KESZEG 2008 Keszeg Vilmos: *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. Egyetemi jegyzet. Kolozsvár, KJNT – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, 2008.
- MOHAY 2000 Mohay Tamás: *Egyének és életutak*. In: Sárkány Mihály - Szilágyi Miklós (szerk.): *Magyar néprajz VIII. Társadalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000. 760-790.
- SÖVEGES 2007 Söveges Dávid: *Fejezetek a lelkiség történetéből. A reneszánsz humanizmustól a II. Vatikáni Zsinatot követő változásokig*. 2. Pannonhalma, Bencés Kiadó, 2007.

Forrás

- BONTA 1944 Bonta Anna: *A szívgyárda és a szülők*. In: Jézus Szíve naptár az 1944. szököévre: A Jézus Szívét tisztelő hívek használatára. Budapest, Jézus Szíve Szövetség Kiadása, 1944.
- FARKAS 1943 Farkas Lajos: *A gyermekegyletek pasztorális és pedagógiai jelentősége* (különs tekintettel a Szívgyárdára). Szeged, 1943.
- KISHÁZI 1943 Kisházi Mihály: *A Szívgyárdavezetés segédkönyve*. Esztergom, Hunnia Könyvnyomda, 1943.
- MIHALOVICS 1942 Mihalovics Zsigmond: *A világi apostolkodás kézikönyve*. Budapest, Szent István Társulat, 1942.

Memorialization and memory construction from observing the example of the Szeged-Rókus Heart Guard teams

Anikó Gläserné Nagyillés

In her study, the author examines the three-volume memorial album prepared by the leaders of the Szeged-Rókus Heart Guard teams. The events described in it were written retrospectively, from memory. Memorialization and setting an example both played an important role in the preparation of the albums. Their goal was "to proclaim the spirit of the Holy Year to posterity. "To proclaim the efforts and zeal of the guards... that life of grace, which was distant in space, but closer in spirit to the scene of the Eucharistic Congress, the capital of our country. May this vibrant, pulsating

life serve as an encouragement for the guards' leaders and guards for the future!" Due to the role of the volumes, certain events of the past were streamlined, meaning that only the stories deemed important were included. All three volumes were dedicated to György Alaker, the "Director of the Heart Guards of Szeged." The albums were therefore not only for posterity, but also reflected the changes that can be observed in the manuals written for the heart guard leaders, the prayer books and novels written for children, and they also reflect the local repercussions of national events.

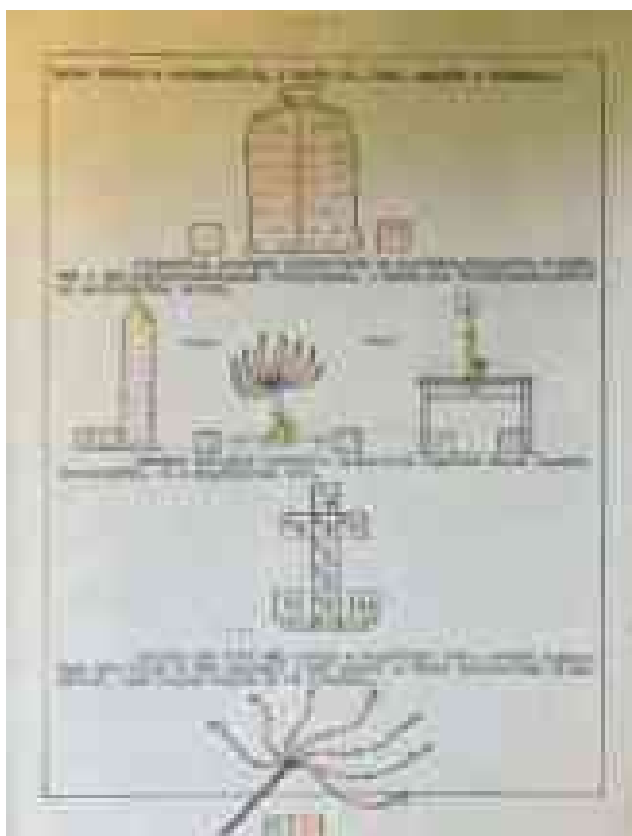
1.kép: Fellépés P. Torres tiszteletére. (Krónikák, 1. kötet)

2.kép: Ima a békéért a pápa szándékára. (Krónikák, 2. kötet)

3. kép: Ajándék a szentatyának.
Gyermekrajz. (Krónikák, 2. kötet)

4. kép: Bűnök és jócselekedetek. Gárdista
foglalkozás. (Krónikák, 1. kötet)

Terepbejárások, leletmentések és feltárások 2022–2023

Derekegyház-Kórógypart (Derekegyház 3. lelőhely) (17732) Ő, Sza, Á, I

A 4405–4406 j. utak 11,5 t fejlesztése, valamint párhuzamos kerékpárút építése projekt keretén belül 2022. május 2. és június 14. között megelőző feltárást végeztünk a lelőhely területén. A régésztilag érintett terület nagysága 2666 m² volt. A sárga agyagos altalajon 49 stratigráfiai egységet figyeltünk meg, melyekhez 43 objektumszámot rendeltünk.

A munkát a lelőhely Ny-i, mélyebb fekvésű területétől, az út bal oldalán, a készülő szervízút mintegy 6 méter széles területén kezdtük el, ahol egy árok, majd egy kemence folytja került elő. 30 méter után a humusztakaró erősen megvastagodott, több helyen 50–60 cm mélységben folytattuk tovább a humusztalást, de ezen a mélységen is csak építési törmelékkel (tégla) kevert humusz került elő. A szervízút közepén egy 100–150 méteres területen ismét elértük a régészeti szintet, ezért ezen a felületen szintén az altalajig lehumusztoltunk. A szakasz területén 10–15 objektum folytja rajzolódott ki. A jelenségek többségét az Árpád-korhoz kötöttük. A terület K-i részén ismét erősen megvastagodott a humusz, 60 cm vastagságú humusztalás során sem jelentkezett régészeti jelenség, ezért a továbbiakban csak a kivitelezési mélységig humusztoltunk.

2022. május 19-én folytattuk a régészeti lelőhely humusztalását az út jobb oldalán, a készülő kerékpárút területén, mintegy 4 méter szélességben. A humusztalás során hasonló humusztalagságot tapasztaltunk, mint a lelőhely É-i oldalán, ezért a korábban alkalmazott szempontok szerint folytattuk a munkát. Ahol a humusztalás során elértük, vagy megközelítettük a régészeti szintet, ott lehumusztoltunk az altalajig, míg a többi részen követtük a kivitelezési szintet. A terület Ny-i és középső részén, kisebb-nagyobb felületen elértük

a régészeti szintet. A K-i, mélyfekvésű szakaszon a kivitelezés során rátöltést alkalmaztak, így ezen a részen csak a gyepréteget (10 cm) távolítottuk el.

A feltárás során 2 épület, 8 kemence, 23 tároló verem, 2 cölöphely és 12 árok kisebb-nagyobb szakaszát bontottunk ki. A gödrök eltérő kialakításúak voltak. Egy részük sekélyen az altalajba mélyedt. A többségük, azonban nagyméretű, méhkasos kialakítású volt. Az árok különböző szerkezetűek voltak. Volt közöttük egyenes vonalvezetésű, sekélyen az altalajba mélyedő. Többségük azonban ívelt kialakítású, többszortatú vízvezető árokszakasz volt. Az előkerült leletanyag alapján a jelenségek közül egy őskori, 12 szarmata, 21 Árpád-kori, 8 ismeretlen korú és egy legújabb kori volt.

2022. június 22. és 2023. március 23. között a lelőhelyen régészeti bontómunka keretén belül folytattuk a feltárást. A Szentese-Derekegyházát összekötő út mindkét oldalán a vízvezető árok kialakítása (régészeti megfigyelés) során 27 régészeti jelenség folytja került elő. A feltárás során 16 árok, 9 gödör, valamint egy-egy kemence és épület bontásával végeztük. Az objektumok többsége az Árpád-korhoz és a szarmata időszakhoz köthető. Az árok többsége sekélyen az altalajba mélyedő, ívelt oldalfalú és aljú volt, melyeknek csak egy kis részét tudtuk feltárni. A 69. objektum egy téglalap alakú épület volt, melyhez K-i irányból egy kemence csatlakozott. Cölöphelynek nyomát nem találtuk. Alja vékonyan le volt döngölve. Az Árpád-kori kemence 4 cm vastagságban volt kiegészve, sütőfelületét kerámiával sűrűn kirakták.

A feltárás munkatársai: Kurucz Máté, Nagy Richárd, Nagymihály István és Tóth Krisztián régésztechnikus.

BENEDEK ANDRÁS

Felgyő, Faragó-tanya, baromfitelep (Felgyő 133. lelőhely) (100151) Sza, Á, Ú

2023. július 10. és augusztus 4. között megelőző feltárássra került sor Felgyő, II. kerület tanya 147. szám alatti ingatlanon lévő baromfinevelő telephely bővítése kapcsán. A 10 db meglévő baromfinevelő épület bővítése négy új baromfinevelő épület létesítését, új silók kialakítását jelentette mintegy 7216 m²-en. A tervezett épületek körül új úthálózat és két körforgalom lett kijelölve. A megelőző feltárás előzményéhez tartozott, hogy az Előzetes Régészeti Dokumentáció (ERD) keretében próbafeltárás történt a nagyberuházással érintett területen. Ezt a Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Régészeti Intézete megbízásából a szentesi Koszta János Múzeum végezte el. Hergott Kristóf régész 2023. február 8. és március 7. közötti időszakban kilenc kutatóárokkaal kutatta meg a területet. Ennek során 879 m²-en 27 jelenséget azonosított, amelyből 17 objektum bizonyult régészeti korúnak. A szegényes leletanyag a római kori szarmaták megtelepedését bizonyította a területen. A feltárt jelenségek jelentős része árok volt (15 db), de öt gödör, valamint egy kemencebokr részlete is felszínre került.

A megelőző feltárás 20 napja alatt a tervezett 7437 m² kutatandó terület nagysága végül elérte a 8605 m²-t. A bővülés oka, hogy a beruházás DNy-i oldalán található 30 m átmérővel bíró körforgalom helyét az itt húzódó közművek miatt át kellett tervezni. A humuszvastagság 50–100 cm között változott, de az átlag 50–60 cm volt. Az egy méteres humuszvastagság csak a DNy-i körforgalom K-i szélén volt jellemző. A sárgás, barnás agyagos, az említett körforgalom magasabban fekvő Ny-i szélén homokos altalajon 110 jelenség foltja rajzolódott. Ezek között 8 újkori/recens beásás volt (4 gödör és 4 árokszakas). Ezek jellemzően a terület Ny-i, DNy-i szélén bukkantak elő, zömében éles, sötétszürke folttal, sok esetben recens tanyamaradványok kíséretében. A DNy-i körforgalomban egy elbontott épület planírozási rétege került elő. 78 beásás a római kori szarmaták megtelepedését bizonyította. Ezek zöme kisebb-nagyobb árokszakas volt (71 db), amelyek nagyobb, U alakban összekapcsolódó, sokszor egymásba fűződő, néhol bejáróval tagolt állattartó

karámok maradványai. A legtöbb sekélyen, és trapézosan mélyedt az altalajba, sok esetben több tagra bontva. Egy zárt körárok is ebbe a korszakba köthető. Az árok minden irányban túlfutottak a feltárás területén. Az árokrendszerek kapcsán legalább két építési fázis azonosítható. A feltárás Ny-i végében egy épület maradványa is előkerült. A nyeregtetős, két oszlophelyes épületet egy korábbi árokszakasra ásták rá. Meglepő, hogy a területen csupán négy gödör bizonyult római korinak. Egyikük kemence munkagödör lehetett, még egy nagy verem talán eredetileg épület alapját képezhette. A római kori objektumok mennyisége a feltárás DNy-i irányba haladva egyre jelentősebb volt. A terepszint is ebbe az irányban emelkedett. A legmagasabb térszint éppen a DNy-i körforgalom területén található. Ez volt a feltárás legintenzívebb része. Minden jel arra utalt, hogy a baromfiteleptől Ny-ra található kiemelkedést is magában foglalja a lelőhely. A római kori leletek száma, tekintve a feltárt terület nagyságát, rendkívül szerény volt. Ezek zöme korongolt kerámiatöredék, állatcsont és kődarabok. A korhatározást éppen ezért sok esetben a jelenségek feltájának színe, és/vagy éppen szelvényen belüli helyzete adta meg.

A megelőző feltárás fontos eredménye, hogy a területen sikerült tetten érni egy Árpád-kori fázist. A korabeli népesség megtelepedésének nyomát tíz jelenség jelezte a terület Ny-i, DNy-i szélén. Köztük öt sekély gödör, három földbe vájt padlójú kicsi épület található. Egyikben oszlophely, másikkban tűzhely nyoma maradt fenn. A telepnyom egy átmeneti, rövid ideig lakott szállás képét mutatja, szemben a római kori, tartósabb megtelepedésre utaló árokrendszerekkel. Az Árpád-kori leletanyag szerény, csupán néhány kézikorongolt fazék és cserépbogrács töredék utalt a korszakra. Ezek jellege inkább a késő Árpád-kori keltezést erősítette. Az Árpád-kori beásások talaja sok esetben sötét, agyagos, kevert, humuszos jellege elütött a szarmata jelenségek világosabb talajától.

A feltárás munkatársai voltak: Benedek András régész, Kurucz Máté, Tóth Krisztián, Nagymihály István régésztechnikus és Király Kitti antropológus.

PÓPITY DÁNIEL

Földeák, Szárazéri-ugar IV. (90641) Sza, Ge, H

A 2022-ben megpályázott és elnyert NKA kutatási támogatás segítségével, valamint a Móra Ferenc Múzeum támogatásával 2023. szeptember 28. és 2024. március 07. között a lelőhelyen tovább folytattuk a korábbi években megkezdett 10–11. századi temető régészeti feltárását. Aktuális pályázatunk során célul tűztük ki a temető É-i és ÉK-i irányban történő kutatását, esetleges lehatárolását, illetve az előző pályázati ciklus során különböző okok folytán (pl. részleges érintettség) csak foltban dokumentált jelenségek feltárását. E cél érdekében ásatási szelvényeinket az egykori halom É-i oldalán, a 2021-ben feltárt területek É-i és ÉK-i széléhez igazítva, azokat körülhatárolva jelöltük ki.

A terület humuszosítását gépi erővel végeztük, amely során összesen 427 m²-i felületet nyitotunk meg. A humuszosított felület érintette a 2021-ben megnyitott szelvény É-i és ÉK-i szélét, a 2019-ben kialakított felület É-i szondaszerű nyúlványát, illetve a 2016. évi leletmentés területének K-i szélét is.

A humuszvastagság a domborzati viszonyoknak megfelelően vékony volt, a legtöbb részen alig érte el a 25–30 cm-t. K-i irányban, a kiemelkedés alsó részéhez közelítve ugyanakkor vastagabb humuszréteg borította a felszínt.

A barna színű, löszös szerkezetű talajban szürke, ritkább esetben sárga agyagszemcsés betöltésükkel többségében jól kirajzolódtak a sírok és a telepjelenségek foltjai. A temetkezések egy része (főként gyermeksírok) a korábbi években megfigyeltekhez hasonlóan igen magasan, már a humuszban előkerültek. Ennek következtében kisebb-nagyobb területeken eleve nem tudtunk az altalaj szintjéig lemenni a gépi humuszosítás során. Ez utóbbi részeken a humuszban fekvő sírok feltárását és dokumentálását követően kézi erővel ástunk le a bolygatatlan altalajig.

A feltárással érintett területen összesen 70 jelenséget dokumentáltunk, amely 61 objektumhoz volt sorolható. Az objektumok döntő többsége a 10–11. századi temető részét képezte (53 sír), de néhány sír egy germán temetőhöz (3 sír) tartozott. A temetkezések mellett különböző korú

(3 recens és 5 régészeti korú) telepjelenségek is előkerültek. Az ívelt, enyhén kasos oldalú, egyenes aljú gödrök kisebb mennyiségű szarmata kori leletet tartalmaztak. Az egyik laza, hamus betöltésű gödörből (208. SNR/188. OBNR) egy két darabra tört, de összeilleszthető nagyobb méretű agyagnehezék is előkerült.

Az előzetes várakozások ellenére a megnyitott felület ÉK-i szélén rendkívül sűrűn fordultak elő a honfoglaló és kora Árpád kori temetkezések, amelyek az esetek döntő többségében szuperpozícióban voltak egymással. A temető az ÉK-i és K-i irányban biztosan folytatódik, bár a szelvény ÉK-i szélén döntően gyermektemetkezések feküdtek. A korábbi évekhez képest újdonság volt, hogy a K-i szelvénytől közel, az alsóbb térszínnek felé egy új korszak temetőjének sírjai kerültek el. A tájolásban a magyar sírokkal egyező, azok alatt, jóval mélyebben fekvő, betöltésükben is markánsan eltérő sírok az előkerült leletek alapján a germán korszakhoz tartoznak. A szabályos sírsorban feltárt három temetkezésből kettő padmalyos kialakítású volt. A humuszosított felület Ny-i részének többsége ugyanakkor teljesen üres volt. Ezt a területet alig takarta humusz és az altalajban is jól látszódtak a mezőgazdasági művelés (talajlazító) okozta bolygatás. Érdekes ugyanakkor, hogy e felület É-i szélén, közvetlenül a szelvényfalnál két telepjeleség mellett két erősen szétszántott sírt és egy viszonylag épségben maradt temetkezést is találtunk, ami alapján valószínűsíthető, hogy a kiemelkedés É-i lejtőjén is lehetnek temetkezések.

A 10–11. századi sírokból előkerült leletanyagot továbbra is két időhorizontra különíthetjük el. A temető sírjainak időbeli szétválasztását erősíti a két horizont sírjai között több esetben megfigyelt szuperpozíció, illetve a sírok tájolásában mutatkozó eltérés.

A korábbi időhorizont sírjaiban fülbevalók, csavart huzalkarperec, kauri, gyöngyök, ételmellékletként sírba helyezett állatcsont, míg a kora Árpád-kori sírokban S-végű karikák, 11. századi gyűrűtípusok és gyöngyök fordultak elő. Utóbbi korszak sírjainak keltezését finomíthatja, hogy

két egymás közelében fekvő sírból (187. SNR/169. OBNR, 216. SNR/196. OBNR) is került elő 11. századi ezüstpénz. A temető területéről így már három sírból ismerünk pénzmellékletet. A korábbi ásatási szezonokhoz hasonlóan mindkét korszakban továbbra is magas a számarányuk a leletanyag nélküli temetkezéseknek. Ez erősen összefügg a mezőgazdasági művelés okozta erőteljes bolygatással, a nagyszámú szuperpozícióval és a gyermektemetkezések magas számarányával.

Összességében az eddig megkutatott közel 2000 m²-i területen a 10–11. századból 186 sírt és 4 sírmaradványt tártunk fel, illetve további

5 temetkezést egyenlőre csak feltaláltunk. A sírok a megfigyelték értelmében minden irányban folytatódhatnak. A 2023–2024-es ásatási szezon legnagyobb újdonsága a honfoglaló és kora Árpád-kori temetkezések alatt megtalált germán sírok, melyek akár egy nagyobb temető szélső sírjait is jelenthetik.

A feltárás munkatársai: Bene Zsuzsanna, V. Cseh Gabriella, Litauszki Zoltán, Olgyay János, Molnár Csilla régészek, Király Kitty antropológus, Kurucz Máté és Nagymihály István, régésztechnikus, Barczánfalvi Csongor fémkeresős.

VARGA SÁNDOR–BENEDEK ANDRÁS

Kiszombor C (Kiszombor 2. lelőhely) (36982) V, Sza, H, Á

A 2022-ben megpályázott és elnyert NKA kutatási támogatás segítségével, valamint a Móra Ferenc Múzeum támogatásával 2023. augusztus 28. és szeptember 29., majd 2024. március 15. és április 24. között régészeti feltárást (tervásatást) és fémdetektoros vizsgálatot végeztünk a lelőhelyen. Munkánk elsődleges célja, a korábbi ásatási adatok felülvizsgálata, a 2020-as feltárás folytatása, illetve a halom szántatlan területének kutatószelvényekkel történő vizsgálata volt.

A tervásatás keretén belül elsőként a mezőgazdasági műveléssel érintett és veszélyeztetett terület kutatását folytattuk. A korábbi feltárások (2003, 2020) szelvényei és kutatóárkai között, azok széleihez igazodva kitérített három kisebb ásatási szelvény humuszolását gépi erővel végeztük. Az átlagosan 60–80 cm vastagságú humuszréteg alatt jelentkező barna színű, löszös szerkezetű talajban kevert betöltésükkel jól kirajzolódtak Móra Ferenc ásatásainak kutatóárkai, a kutatóárkok vonalából kiugró különböző formájú rábontások, valamint a bolygatatlan jelenségek feltalálása.

Az egymástól elkülönülő három szelvényrész közül a halom szántatlan részétől D-re fekvő, nagyjából háromszög alaprajzú területen döntően telepjelenségek kerültek elő. A kerek alaprajzú gödrök leletanyaguk alapján a római kori szarmata népességhez köthetők. Az, hogy az egykori

településterület egy másik időszakban temetőként szolgált mindössze a szelvény ÉNy-i sarkában, Móra Ferenc egyik kutatóárkával megtalált és feltárt temetkezés utalt (33. SNR).

A 2003-ban megnyitott 2. kutatóárok és a 2020-as feltárási terület között kialakított kisebb méretű, trapéz formájú szelvényrészben egy bolygatatlan vaskori (La Tène) sírt (40. SNR) és két (39. és 42. SNR) Móra Ferenc által megtalált és feltárt temetkezés maradványát bontottuk ki. A két, már feltárt, közel azonos tájolású sír közül a 39. SNR számon dokumentált temetkezés sírgödrének D-i vége, valamint a sírfenék érintetlen maradt. Bár a sírba és a kutatóárkokba visszadobált vázcsontok között leletet nem találtunk az egyik karcsonton fémlélet okozta erős elszíneződést figyeltünk meg. A zöld patinanyom valószínűleg karperectől származhatott. Külön érdekesség ugyanakkor, hogy Móra Ferenc a lelőhely sírjainak leírásaiban egy esetben sem említi a tárgytipust, így vagy már egy elve kirabolt temetkezést találtak meg, vagy az előkerüléskor kallódott el a tárgy.

A feltárás során a legtöbb gondot a 2003-ban nyitott, negatívnak minősített 1. számú kutatóárok D-i széle mellett humuszolt nagyjából téglalap alaprajzú szelvényrész jelentette. A humuszolt felület halomtesthez közelebb eső (a szelvény K-i) részén a korábbi szondaároktól D-re mindössze

egy vaskori (La Tène) temetkezés (41. SNR) került elő. A sírtól Ny-ra, a korábbi megfigyelésekkel ellentétben, gyakorlatilag a teljes szelvény egymással szuperpozícióban álló jelenségekből állt, altalaj mindössze a szelvény Ny-i végén, egy keskeny sávban látszódott. A nagyméretű őskori és szarmata telepjelenségekbe vaskori és szarmata temetkezések voltak, melyek egy része szintén szuperpozícióban volt egymással. Bonyolította a helyzetet, hogy e régészeti sűrűn fedett területen is jelen voltak Móra Ferenc kutatóárkai, illetve az árkokból nyíló rábontások nyomai. A jelenségek többsége a 2003-ban nyitott, negatív kutatóárkokban is folytatódott.

A 2023-ban feltárt jelenségek közül a korábbi ásatásokkal nem érintett hat új temetkezés (40–41. SNR, 45., 47–48., 50. SNR) és egy sírmaradvány (46. SNR) került elő. A sírba helyezett leletek, valamint a tájolások alapján a temetkezések La Tène és szarmata koriak voltak. További három jelenség szintén temetkezés volt, de azokat Móra Ferenc már feltárta (33., 39. és 42. SNR).

Az ásatást megelőzően, illetve a tervásatás ideje alatt fémdetektoros vizsgálatot is végeztünk. A humuszos területen, valamint annak környezetében több régészeti korú, illetve recens fémléletet találtunk.

A lelőhely kutatását 2024. március 15. és április 24. között folytattuk immáron a mezőgazdasági műveléssel nem érintett halomtest DNy-i részén. Az elszáradt, recens növényzet (akác, kőfény) eltávolítását követően a kurgán magassági ponttal jelölt közepétől D-re egy 2×5 méteres, nagyjából Ny-K-i irányú szelvényt jelöltünk ki. A szelvény közepén egy nagyobb kotorék nyílása volt a felszínen, illetve előtte az állatok által kikapart kisebb földkupac. E területről került elő 2020-ban a legtöbb veret a fémkeresős vizsgálat során. A szelvény humuszosítását mindvégig kézi erővel végeztük. A megnyitott szelvényt 170–180 cm mélységig ástuk le. A kialakított munkaterületen a humuszosítás során számtalan, több szintben is jelentkező róka és ürgejáratot figyeltünk meg. A szelvény É-i falának középső részén közvetlenül egymás mellett két nagyobb járat volt, melyek közül a Ny-i járatból ló lábcsontok és pata került elő. A szelvény É-i fala mentén szintén futott egy szélesebb járat, melynek K-i végében (a szelvény ÉK-i csücskében) emberi fogakat és állkapocsdarabot

találtunk. A megfigyeltet következtében a szelvény É-i irányú kibővítése mellett döntöttünk, aminek során a bővítmény ÉK-i sarkában egy 10. századi temetkezés került elő (52. SNR). Miután a sírnak csak a koponya felőli része esett a kibővített szelvényünkbe kénytelenek voltunk újabb rábontást végezni, hogy a teljes temetkezést feltárjuk.

A leletanyagban rendkívül gazdag, dél-alföldi, sőt országos viszonylatban is kiemelkedő 10. századi sírt a halom betöltésébe, a jelenlegi járósinttől mintegy 170 cm mélységbe ásták. A temetkezés legnagyobb részét állatjáratok bolygatták, illetve pusztították el, eredeti helyzetben mindössze az emberi váz koponyája, medencéje és két combcsontja, valamint a sírba helyezett mellékletek egy része, illetve részleges lovastemetkezésének döntő többsége maradt. A csontváz mellől és az állatjáratokból több száz jó minőségű, háttérükben aranyozott ezüstveret és szegecs került elő, melyek a *maturus* korú férfi íj és nyíltegezét, lószerszámzatát díszítették. A sírből hat aranyból készült tárgy is előkerült. A csontváz bal lábszára mellé helyezett részleges lovastemetkezés legnagyobb részét „*in situ*” emeltük ki, miután a lókoponya felett a nagyméretű veretekkel díszített lószerszámzat kapott helyet. A kiemelt leletegyüttest múzeumba szállítva április folyamán bontottuk szét, illetve dokumentáltuk. Az egyedi díszítésű, különféle veretek négy rétegét lehetett elkülöníteni. A tárgyak belsejében, illetve hátoldalán számos szervesanyag maradványt figyeltünk meg, melynek restaurálása további szakemberek bevonását tették szükségessé.

A szelvény területét és a kidobott földet folyamatosan vizsgáltuk fémkeresővel, aminek eredményeként jelentős mennyiségben kerültek elő különböző típusú 10. századi fémveretek.

A kutatómunka két ásatási időszakában összesen 213 m²-i felületet nyitottunk meg, melyen 25 régészeti jelenséget, köztük a kiemelt gazdagságú 10. századi sírt és több Móra Ferenc által már feltárt temetkezést tártunk fel.

A feltárás munkatársai: V. Cseh Gabriella, Olgyay János régészek, Kurucz Máté, Nagymihály István és Tóth Krisztián régésztechnikusok, Barcánfalvi Csongor fémkeresős. Az „*in situ*” kiemelt leletek kibontását, dokumentálását Vidovics Teréz restaurátor végezte.

VARGA SÁNDOR

Makó, Honvéd u. (Makó 288. lelőhely) (98315) B, A, I

A Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Régészeti Intézetének próbafeltárását követően Makó 288. lelőhelyen megelőző feltárást végeztünk a Váll-Ker cég területén, a Honvéd u. 6/b ingatlanon üzemcsarnok és irodaház építése előtt 2022. január 31. és február 17. között. A feltárás területéből 1063 m²-en dolgoztunk, melyből 849 m² volt régészeti szempontból pozitív. A csarnok É-i harmadát modern törmelékes, szemetes talajjal feltöltötték és a talajvíz is jelentkezett már 90 cm mélységben. Összesen 22 új SNR szám került kiosztásra. A feltárás ÉNy-i sávjában nem került elő régészeti jelenség, a D-i részen recens jelenségek (15–17., 21., 23–25. SNR), a DNy-i és D-i részén avar kori árkok (3., 9., 13., 20., 22. SNR), míg a feltárás középső részén elszórtan bronzkori gödröket és egy árkot, valamint az egyik gödörben egy omladékréteget (26–30. SNR) bontottunk ki. A 10., 12., 14., 18–19. SNR számú jelenségekből korhatározó lelet nem került elő. Az 1. SNR esetében felmerült, hogy nem régészeti korú, hanem a szomszédos Garai tér Ny-i, majd É-i részén a Honvéd utcába merőlegesen befutó ároknak egy már korábban feltöltött folytatása lehet. Hasonlóan problémás a 15–25. SNR számú objektumok kora is. A 20. és 22. SNR számú jelenségekből kevés régészeti

anyag került elő. A 3. katonai felmérésen még nem, de az 1941. évi katonai felmérésen egy közeli épület látható a telek D-i sarkánál, talán ehhez az épülethez tartozó jelenségek lehetnek a D-i sarokban feltárt recens (valószínűleg 19–20. századi) objektumok is, mint például a 21. SNR számú agyaggyerő vagy vályogvető(?) gödör. Egy későbbi, 1963-as légifotón a terület egyértelműen szántóként azonosítható, amit az is alátámaszthat, hogy a feltárás D-i részén, a 25. SNR jelenség körül több szántásnyom is megfigyelhető volt az altalajban. A legnagyobb mennyiségű kerámiatöredéket az 13. SNR számú avar (vízelvezető?) árok egy szakasza és az 26. SNR számú bronzkori (Gáva-kultúra?) gödör tartalmazta. A feltárás alapján a lelőhely középső részén egy eddig ismeretlen bronzkori településsel, a feltárás Ny-i (3. próbaszonda) és DNy-i részén szórt szerkezetű avar településsel számolhatunk, továbbá a feltárás D-i sarkában nagy valószínűséggel a Honvéd városrész egy a 19. század második fele/vége–20. század első fele közötti időre datálható tanya/gazdaság(?) nyomait rögzítettük.

A feltárás munkatársa: Pópity Dániel régész

SZTANKOVÁNSZKI TIBOR

Makó, Ipari Park 1. (Makó 254. lelőhely) (60090)

A lelőhely területén különböző projektek keretein belül több alkalommal is zajlottak régészeti munkák:

1. Makó, Királyhegyesi út 8. (Duna-Dörner Kft. bővítés) Sza, I

A Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Régészeti Intézetének próbafeltárását követően, 2022. április 4. és május 9. között végeztük el a Duna-Dörner Kft. területén (Makó, Királyhegyesi út 8.), a meglévő üzem bővítéséhez és iroda-szállás rendeltetésű épület építéséhez kapcsolódó teljes

felületű megelőző feltárást. Összesen 4154 m² tártunk fel, mert a tűzi víztározó építése nem valósult meg. A humuszolt felületről 2025 m² volt régészeti szempontból pozitív. Az altalajt a mai felszíntől kb. 40–90 cm mélységben értük el. A területen változó vastagságú feltöltést is lehetett azonosítani, a jelenkori járósinttől kb. 10–40 cm nagyságú rétegben (vegyes humuszos, homokos feltöltés több alkalommal modern szeméttel). A próbaszondákból már kiderült, hogy a kutatott terület É-i és Ny-i részén várhatóak a régészeti jelenségek. A humusz részben

agyagos, a telek É-i részen már inkább homokos és sötétszürke volt. A feltárási terület É-i és Ny-i részén összesen 22 új SNR szám került kiosztásra. A próbafeltárással (1–7. SNR) együtt egy sír (1. SNR), két késő szarmata épület (2., 18. SNR), bennük 5 oszlophely (9., 26–29. SNR), 11 gödör (5–6., 13–16., 19–22., 24. SNR) és a több szakaszban feltárt árkok (3–4., 7–8., 10–12., 23., 25. SNR) kerültek elő. Az árkok közül egyértelműen összetartozott a 3., 7. és 10. SNR (OBNR 13.), valamint a 8. és 23. SNR (OBNR 9.) szakaszok. A leletanyag szempontjából a csarnoképület alatt elhelyezkedő 2. SNR számú késő szarmata középső oszlophelyes épület volt a leggazdagabb, ugyanis már a próbafeltárás során is több edénytöredék, valamint egy egész római mázas tál került elő betöltéséből. Az általunk kibontott részéből fazék, szürke hombár, téglaszínű hombár alsó fele és félgömb alakú tál részei kerültek elő, valamint az épület padlójának kis részét is sikerült megfigyelnünk. Összesen 8 edény került összeillesztésre. Az objektumból még egy félgyöngy, valamint az oszlop betöltéséből állatcsont és némi salak került elő. Külön kiemelendő még egy gödör (15. SNR), amelynek a betöltése felső részén egy bronzlemez volt, valamint a feltételezhetően hat oszlophelyes ház részlete (18. SNR), melyben 4 oszlop (26–29. SNR) helyét sikerült megfigyelnünk.

A feltárást követően 2022. június 13–14. között a beruházáshoz kapcsolódóan az új iroda-szállás épület területén régészeti bontómunka keretében kb. 50 cm mélységben egy leletanyag hiányában ismeretlen korú fiatal egyén sírját (30. SNR) tártam fel.

A feltárás munkatársai: Pópity Dániel régész, Kurucz Máté, Nagy Richárd és Tóth Krisztián régésztechnikusok.

SZTANKOVÁNSZKI TIBOR

2. Makó, Ipari Park létesítése projekt Sza, A, I A Makó Ipari Park ingatlanok létesítése nevű projekt ERD munkáihoz kapcsolódóan 2023. június 19. és július 4. között a Makó 254. (Ipari Park 1.) és 256. lelőhely (Ipari Park 3.) területein próbafeltárást, majd 2023. október 4. és 2024. március 20. között megelőző feltárást végeztünk. A próbafeltáráson megfigyeltek eredményei

alapján a két lelőhely összevonásra került Makó 254. lelőhely (Ipari Park 1.) néven.

A próbafeltárás során a 25 kutatóárokka 2002 m² került megnyitásra. Ebből 13 (1–3., 5., 9., 11–15., 18., 20., 25.) szonda volt pozitív, melynek területe 905 m²-t tett ki.

A 12205 hrsz.-ú telken átlagosan kb. 50–140 cm mélységben volt egyértelműen megfogható a sárga löszös, agyagos altalaj. Kivételt a telek D-i sarka jelentett, ahol a 7. próbaárokban, az erősen lejtő humusztérteg alatt kb. 220 cm mélységben találtuk meg az altalajt (holtág medre?). Ezen a telken a pozitív szondákban (1–3., 5., 9., 11–15.) a régészeti jelenségek kb. 50–100 cm mélységben jelentkeztek egyértelműen. A 10405/36 és 10405/38. hrsz. jelentős részét feltöltötték, az altalajt a felszíntől kb. 110–330 cm mélységben sikerült megfigyelnünk.

A megnyitott felszínen a pozitív szondákban összesen 39 SNR szám került kiosztásra, ezek közül 5 földbe mélyített épület, 16 gödör, egy-egy kút, kemenceplatni, illetve házba bevált kemence, 11, részben összetartozó árok-részlet, valamint 3 oszlophely (egy esetben az épületeken kívül), továbbá egy ismeretlen korú temetkezés (20. SNR) került feltárássra. A leletanyag alapján összesen 18 objektumot keltezhetünk az avar korra. Ez a szám minden bizonnyal nagyobb, mivel több ismeretlen korú jelenséget csak metszetre tudtunk kibontani. A jelenségek közül kiemelendők a földbe mélyített épületek (3–4., 10., 28. és 37. SNR). Egyes esetekben (10., 28., 37. SNR) a letaposott/döngölt padló részletét is meg tudtuk figyelni, valamint a 4. SNR számú épület ÉK-i sarkában egy bevált kemencét (7. SNR). A kerámia leletanyagban a kézzel formáltak domináltak (főleg fazekak, sütőharang), továbbá jelentős mennyiségű állatcsontot és kevés paticsot tartalmaztak az objektumok. Kis számban vas (kés, nyílhegy) és csonteszközök töredékei, valamint egy ólom(?) orsó-gömb (esetleg súly/nehezék?) került felszínre.

A megelőző feltárás során összesen 45440 m² került megnyitásra, melyből 29890 m² bizonyult pozitívnak. A megelőző feltárás a lelőhely középső, valamint K-i részén történt. A sötétbarna, löszös, helyenként agyagos humusz vastagsága a jelenlegi felszínhez képest erősen változó volt,

továbbá fontos kiemelni a feltárás DNy-i és D-i szélén megtalálható modern kori, többretegű, vastag feltöltést is. A beruházás jelentős részén kb. 50–140 cm mélységben volt egyértelműen megfogható a sárga löszös, agyagos altalaj. A csarnok és a dokkoló Ny-i széléit, a tűzoltóutat, valamint a csarnok D-i sarkának jelentős részét feltöltötték, az altalaj, az út és csarnok részein kb. 90–220 cm mélységben jelentkezett, ahol feltételezhetően egy korábbi holtág medrének a szélét is sikerült megfognunk. A próbaszon-dák és a csarnok szélén tapasztaltak alapján legalább kb. 150–200 cm vastag a modern feltöltés ezen a területen.

A megnyitott felszínen a próbafeltárás objektumait leszámítva újabb, összesen 40–478 SNR szám került kiosztásra, ezek közül az előzetes értékelés alapján az objektumok két nagyobb időszakra különíthetők el: egy szarmata teleprészlet (épület, füstölő, tárolóvermek) és a terület közepén egy kis, közel D–É-i tájolású sírokkal rendelkező szarmata temető, melyből a rablottság ellenére több fibula, egy karperec, valamint kisebb mennyiségű gyöngy került elő. Az avar kori településen földbe mélyített épületeket, kemencéket, tárolóvermeket, árkokat, valamint kutakat figyeltünk meg. Az állatcsontok mellett a kerámiatöredékek, azok között is a kézzel formált edények domináltak. Az avar település „korábbi” időszakában (7. század) nagyméretű (műhely/szemetes?) gödröket ástak, az épületekben a bevált kemencét (próbafeltárás) leszámítva más kemencét nem találtunk. A leletanyag alapján a késő avar időszakhoz nagy mennyiségű salakot tartalmazó kemencéket, kemencés házakat és sekély gödörösorokat kapcsolhatunk biztosan. Betöltésük és helyzetük alapján az ismeretlen korú jelenségek régészeti korúak, szarmata vagy avar koriak lehetnek. A szuperpozíciók alapján a területen átfutó széles, nagyméretű árok a 4–8. századra(?) datálható. A késő avar temetőben az É–D és ÉNy–DK-i tengelyek közötti tájolás uralkodott és a korszakra jellemző leletanyag (pl. öntött övek, dinnyemag alakú gyöngy, stb.) figyelhető meg. Kiemelendők a férfi sírokban feltárt griffes (csüngőtagos griffes, vadász/állatküzdelmi jelenetes nagyszíjvéggel

– 92., 209. SNR), kerek, csüngőtagos oroszlános (szimmetrikus S-indavirágos övcsattal – 158. SNR) és indás motívumokkal (pl. 182., 202., 402. SNR) díszített aranyozott bronz, és bronzveretes övek, melyek elemzése a későbbiekben a temető pontosabb keltezését segítik. Temetkezési rítusában egyedi a sírok között az 86. SNR számú sír: a halotti házba egy fegyveres férfit (fokossal?) koporsóban a felszerszámozott (zabla, szíjelosztók, kengyelek, stb.) lovával együtt temettek el. A női sírok közül említésre méltó a 162. SNR számú temetkezés, melyben két üvegberakásos mellboglár és egy bronzgyűrű is volt.

A leletanyag elsődleges értékelése, valamint a jelenségek alapján a következőket foglalhatjuk össze. A feltárás területének Ny-i szélén szarmata településobjektumok kerültek elő: épület, gödrök, füstölő, míg a terület középső részének D-i felén egy kis, 10 síros, erősen rablott szarmata temető feküdt. A feltárás teljes területén a kiemelkedéseken szórt szerkezetű avar kori (7. és 9. (?) századi) település(ek) (házak, gödrök, kemencék, kutak, árkok, stb.) figyelhető(k) meg, valamint a beruházás Ny-i részén sikerült teljesen feltárnunk egy késő avar temetőt (138 sír és sírmaradvány). A telep és temető leletei alapján az avar korban itt megtelepedő közösség a növénytermesztés (sarlók a sírokból), kis- és nagyállattartás (állatcsontok, sírba került mellékletek) mellett egyéb, kézművesipari tevékenységet, pl. ruha/bőrfeldolgozást (orsógombok és karikák, tűtartók) is folytattak.

A próbafeltárás munkatársai: Sztankovánszkiné Osváth Zsófia régész, Király Kitty antropológus és régésztechnikus, Kurucz Máté és Tóth Krisztián régésztechnikusok.

A feltárás munkatársai: Dr. Horváth Andrea, Löffler Zsuzsanna, Molnár Csilla, Dr. Pópity Dániel, Sztankovánszkiné Osváth Zsófia régészek, Dr. Király Kitty antropológus és régésztechnikus, Bódy Tamás, Dudás-Szabó Kata, Kurucz Máté, Pópity Richárd és Tóth Krisztián régésztechnikusok, Nagymihály István múzeumi dolgozó, Tóth-Batiz Márton régészhallgató, valamint Kazi Gábor múzeumi önkéntes.

SZTANKOVÁNSZKI TIBOR

Mórahalom, Babarci-tanya (Mórahalom 60. lelőhely) (29619) B, Sza, A

2022. november 7. és 8. között Mórahalom, Mátyás király krt. 2243/1 hrsz.-ú ingatlanon tervezett családi ház építése kapcsán került sor próba- és megelőző feltárássra. A feltárás indoka, hogy a tervezett lakóépület építése veszélyeztette az ingatlant érintő Mórahalom 60. lelőhelyet. Az 1996 óta ismert lelőhely Mórahalom északkeleti határán, a település és a Széksóstói-főcsatorna között fekszik. A feltárás a 982 m² nagyságú telekre tervezett, ÉK–DNy-i tengelyű, közel téglalap alakú, délnyugaton terasszal tagolt építmény alapterületén zajlott le. Már a próbafeltárás első méterében egy szarmata kori gyermek sírjára bukkantunk. A teljes felületű feltárás nyomán kiderül, hogy a teljesen sík, gyeppel fedett telek területén is történt korábban tereprendezés, amely részleges humuszelhordással járt. A szerény, alig 20–30 cm vastag szürke homokos humusz alatt lelt sárgás homok altalajon végül a síron kívül három régészeti korú beásás folyt a rajzolódott ki. A gyermeksír D–É-i tájolású, teknő alakú kicsi aknájában egy, 7–10 év körüli gyermek teljes, háton ép fekvő váza nyugodott. Korát a részben maradó és részben tejfogakból álló fogazata alapján lehetett megbecsülni. A ballábszára mellett egy kicsi, szürke, jól iszapolt, gyorskorongolt, hornyolt felszínű pohár került elő. Az edény kialakítása a késő római kori szarmata korra, a 4–5. századra keltezte a temetkezést. Noha a sír magányosan került elő a szelvény K-i sarkában, nem kizárt, hogy a telektől É-ra eső kisebb kiemelkedés földje további sírokat rejt.

A gyermeksír így egy kisebb temető szélső sárjaként is értelmezhető. Az említett kiemelkedésen a szántásból nagyszámú, zömében római kori kerámiatöredék került felszínre. Embercsontok azonban nem kerültek elő. A terület egyenlőre nem tartozik a lakópark részéhez, így itt eddig tereprendezés sem volt. A síron kívül egy másik késő szarmata gödör is előkerült a szelvény DNy-i végében. Talajának színe, akárcsak a síré, világosbarna volt. Leletgazdag, sekély, öblös falú, lapos aljú gödör volt. A szelvény É-i oldala mellett egy, előzetesen kora bronzkorinak tartható kisebb gödör feküdt. Talaja világosszürke volt. Leletei között egy nagyobb dörzskő emelkedik ki. A körúthoz közeli K-i szelvényhatáron egy késő avar kori gödör feküdt. Az erősen humuszos, sötétszürke betöltésében kézikorongolt, fésűs hullámvonalköteggel díszített fazéktöredék és kézzel formált edény töredékei is voltak. A négy régészeti jelenség szórt elhelyezkedése alapján az épület teljes területe régészetileg érintett volt. A vékony humuszcéteg alatt három régészeti korszak is képviselte tehát magát. Ezek kora jól illeszkedik a lelőhelyről eddig ismert korszakok sorába. A gyermeksír előkerülése azonban mindenképpen meglepő, ép állapota szerencsésnek mondható, különösen az említett tereprendezés fényében. Megfigyelése új és értékes adattal szolgált a lelőhely, illetve a szűkebb táj történetéhez.

PÓPITY DÁNIEL

Mórahalom, Benák-tanya III. lelőhely (Mórahalom 33. lelőhely) (29592) A, Sza, I

A Mórahalom, Vágóhíd és élelmiszeripari üzemi területén 2023. június 12–19. között régészeti próbafeltárást végeztünk, melynek során 15 darab, 160 cm széles és 50 méter hosszú szondaárkot humusztoltunk le. A beruházással érintett lelőhely az V. körzet ÉNy-i részén,

a Benák-tanya ÉK–DNy-i irányú dombjának É-i és D-i részén található. A próbafeltárás által érintett pozitív terület nagysága 547 m² volt. A próbafeltárás során összesen 46 régészeti jelenség folyt ki, melyeket 43 objektumhoz kötöttünk.

A gépi munkát a terület K-i, DK-i, természetéből jelentősen kiemelkedő magaspartos részén kezdtük el. A várakozással ellentétben, ezen a szakaszon csak két ismeretlen korú gödör került elő. A humuszvastagság itt 80–100 cm között váltakozott (1–4, 6. szonda). A munkát a felület középső részére kihelyezett, immár jelentős részben lelőhelyen kívüli területen folytattuk (5., 7–11. szonda). Ezen a szakaszon szarmata, avar és ismeretlen korú gödrök és árkok foltjai kerültek elő (3–24. SNR) A humusz vastagsága 50–120 cm között váltakozott.

Az utolsó szakaszban a terület Ny-i, szintén jelentős részben lelőhelyen kívüli területen

folytattuk a humusztalást (12–15. szonda). Itt is szarmata, avar és ismeretlen korú gödrök, árkok, cölöphelyek foltjai mellett egy szarmata kút is előkerült (25–46. SNR). A humusz vastagsága kb. 50 cm volt. A próbafeltárás során valószínűsíthetjük, hogy a kivitelezési terület teljes egészében régészeti szempontból fedett. A Ny-i szakasza a szarmata és avar település sűrűbben lakott részén húzódik, míg a K-i, magaspartos részen, csak nagyon ritka településszerkezet figyelhető meg.

A feltárás munkatársai: Kurucz Máté és Nagy-mihály István régésztechnikus.

BENEDEK ANDRÁS

Mórahalom, Benák-tanya IV. (Mórahalom 35. lelőhely) (29594) A, I

A Mórahalom, 1982/3 helyrajzi szám alatti ingatlanon intenzív vérteshaltelep és halfeldolgozó (I-II. ütemben megvalósuló) épület építése projekt keretén belül 2022. február 22. és március 1. között próba és megelőző feltárást végeztünk a lelőhely területén. A próbafeltárás során a kivitelezési területen 8 darab, 1 méter szélességű és különböző hosszúságú kutatóárkokat humusztalunk le. Két (2., 5.) szondából került elő régészeti jelenség.

A megelőző feltárás február 24-én kezdődött el. A régésztileg érintett terület nagysága 854 m² volt. A 30–110 cm között váltakozó humusztakaró alatt a sárga homokos altalajon 6 stratigráfiai egységet figyeltünk meg, melyekhez 5 objektumszámot rendeltünk.

A feltárást a kivitelezési terület D-i oldalán, a próbafeltárás során lokalizált jelenségek terüle-

tén kezdtük el. A humusztalás során, ezen a kisebb területen egy épület, 3 gödör és 2 cölöphely került elő, melyek egy kivételtől eltekintve avar kori leletanyagot tartalmaztak. A gödrök közepes méretűek, oldaluk és aljuk ívelt kialakítású volt. Az épület É-i és D-i oldalát padkával tagolták, közepén egy ovális kialakítású gödørszerű rész feküdt. A D-i padkán két kisebb gödör volt. Betöltéséből kerámiatöredék és nagyobb mennyiségű állatcsont került elő. Az épület Ny-i, hosszanti oldalának közepén egy kerek alakú, ívelt aljú, sekély cölöphely került elő. Betöltése kormos volt.

A beruházási terület É-i és ÉK-i részén a humusztalás során több jelenség nem került elő, ez a terület teljesen negatívnak bizonyult.

BENEDEK ANDRÁS

Mórahalom, Ördögh-tanya (Mórahalom 62. lelőhely) (29620) A

2022. március 16–17. között próba- és megelőző feltárássra került sor Mórahalom 62. lelőhelyen. A lelőhely területén Mórahalom Városi Önkormányzata a Dekarbonizált Mórahalom

projekt keretében geotermikus hőellátó rendszer kiépítését tervezte. Az érintett telek DNy-i végében kijelölt L alakú területen került sor a régészeti feltárássra. A felszín magában foglalta

a kúthelyszekrény alapozását (4×6 m), valamint a kútfúrógép telepítéséhez szükséges alapozás (3,5×10 m) területét. E két, egymást részben átfedő terület tette ki a kijelölt 50 m²-t. A feltárás nyomán egy 1,2 m széles, É–D-i irányú, egyenes árokszakaszk került felszínre az avar korból (7–8. század). A területen a mai járószint alatt 20 cm barna homok, alatta 40 cm vastag, kötött, sötétszürke homokos humusz, majd grafitiszürke agyagos-homokos altalaj található. Az L alakú

szelvény hosszanti szárában az árokszakaszk hossza 4,4 m volt. A bontás nyomán egy aszimmetrikus, V átmetszetű, a mai járószinthez képest 110–130 cm mély árok bontakozott ki. Az árok betöltéséből állatcsontok és kézzel formált edényhez köthető kerámiatöredékek kerültek felszínre. Az árkon kívül más régészeti korú jelenség nem került elő a területen.

PÓPITY DÁNIEL

Nagymágocs, Balog-tanya (Nagymágocs 105. lelőhely) (17986) Ő, I

A 4405–4406 j. utak fejlesztése, valamint párhuzamos kerékpárút építése projekt keretén belül 2022. április 25–26. között megelőző feltárást végeztünk a lelőhely területén. A régésztilag érintett terület nagysága 320 m² volt. A humusz vastagsága a kivitelezési területen átlagosan 40 cm volt. A sárga agyagos altalajon 9 stratigráfiai egységet figyeltünk meg, melyekhez 8 objektumszámot rendeltünk.

A földmunkát a kijelölt terület közepétől, a próbafeltárás során megnyitott szonda K-i végétől kezdtük el 5 méter szélességben és így haladtunk Ny-i irányban. Humusztalás során ezen a szakaszon több objektum foltja jelentkezett. A jelenségek nagy része már a próbafeltárás során előkerült, így folytattam a Keresztes Noémi Ninetta által kiadott számokat. A megelőző feltárás területének Ny-i végét a humusztalás során elértük, itt a humusz vastagsága kb. 50

cm volt. A lelőhely további humusztalását keleti irányban folytattuk. Ezen a részen már nagyon megvastagodott a humusz (80–100 cm). Mivel a próba és a megelőző feltárás során sem került elő több jelenség és a humusztalastagság is jelentősen meghaladta a kivitelezési mélységet, így nem folytattuk tovább a lelőhely humusztalását.

A feltárás során egy tárolóverem és 7 árok kisebb szakaszát bontottunk ki, melyek közül 6 őskori, kettő pedig ismeretlen korú volt. A gödör sekélyen az altalajba mélyedő, oldala és alja ívelt kialakítású volt. Az árkok különböző szerkezetűek voltak. Egy részük egyenes vonalvezetésű, sekélyen az altalajba mélyedő, többségük azonban ívelt kialakítású, többosztatú vízelvezető árokszakaszk volt.

A feltárás munkatársai: Bódi Tamás régész, Pópitý Richárd, Tóth Krisztián régésztechnikus.

BENEDEK ANDRÁS

Nagymágocs, Mágocsi rész, Ótompahát (Nagymágocs 122. lelőhely) (76573) Á, Kk, I

A 4405–4406 j. utak fejlesztése, valamint párhuzamos kerékpárút építése projekthez kapcsolódóan 2023. május 4. és július 18. között a lelőhely beruházással érintett területén régészeti bontómunkát végeztünk.

A Derekegyháza–Nagymágocs összekötő útból oldalán a vízelvezető árok kialakítása során 8 árok, két gödör és egy Árpád-kori épület került elő.

A feltárás munkatársai: Kurucz Máté és Nagymihály István régésztechnikus.

BENEDEK ANDRÁS

Ópusztaszer–Monostor (Ópusztaszer 11. lelőhely) (33571) Sza, Kö

2022. december 6. és 2023. március 29. között régészeti megfigyelésre és régészeti bontó munkára került sor az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark területén. Az ingatlanon meglévő Rotunda épület energetikai korszerűsítése kapcsán a Rotunda épületétől ÉK-re eső területen 80 darab, 100 m mély talajszonda, illetve négy körből álló kábelárok rendszer létesült. A földhőszondák indító furáspontjait összekötő vezetékai szármára kiásott árkok kialakítását kísérő megfigyelés, majd a feltárás során 21 régészeti korú objektumot hozott felszínre. A rétegtani adatok, valamint a szórványos kerámialeletek alapján a beásások középkori településnyomok voltak. 15 gödörnek, 5 árok szakasznak, 1 oszlophelynek lett meghatározva. A kutatóárokok kialakításakor sikerült rögzíteni a területre vonatkozó rétegsort is. Ez végig jellemezte a talajszondamező egészét. Így kiderült, hogy a felső 15–20 cm-es humuszos gyökérzóna alatt (1. SNR) 10–30 cm vastagságban homokos, építési törmelékkel, gyéren szeméttel kevert sárgás-barnás réteg húzódik meg (2. SNR). Előbbiben szórványos szarmata, Árpád-kori leletanyagra, utóbbiban a Rotunda építéséhez köthető tereprendezés maradványaira (beton, vasak, salak, üvegdarabok, műanyag szemét) bukkantunk (1982–1992). Korát, többek között, e rétegben talált tejeszacskók dátumozása is jól behatárolta. E réteg alatt 10–20 cm vastag homokos, rozsdabarna színű, kevert, üledékes jellegű, vélhetően árvízi eredetű leletmentes hordalékréteg terült el (3. SNR). A mai felszín alatt 40–50 cm mélyen kezdődött az az eredeti homokos humuszcsoport (4. SNR), amely fehér homokszemcsékkel, paticsszemcsékkel 40–50 cm vastagságban húzódott. E réteg felső szintjén körvonalazható az egykori középkori járószint. A régészeti korú beásások e humuszos, majd egyre agyagosabb réteg elszedése közben bukkantak felszínre, közel 80–100 cm mélyen a mai járószint alatt. Az 4. SNR számú réteg tetején szántásnyomokra is bukkantuk, de újkori kaszkáló lelet is arra utalt, hogy a terület a 19–20. században művelés alatt állt. A régészeti korúnak vélt

beásások feltételei világos, homokos, majd kevert szürkés-sárgás agyagosabb elszíneződésként jelentkeztek az 4. SNR számú réteg elszedése közben, után. Jellemző, hogy a mai felszín ÉK-i irányban, a Rotundától a tűzvíz tározó tava felé lejt. Az 1–4. SNR számú rétegek ebbe az irányban fokozatosan vékonyodtak, kiékelődtek. Különösen a recens feltöltés (2. SNR) vékonyodott el ebben az irányban. DNy-on viszont, a Rotunda közvetlen szomszédságában, e rétegnek vastagága megközelítette az 50 cm-t.

A kialakult összkép alapján egy laza objektumsűrűséggel jellemezhető, egyrétegű, ideglenes jelenlétet mutató középkori megtelepedésre lehetett következtetni. Noha a kutatás keskeny árkokban zajlott, mégis sikerült három olyan árok szakaszt megfigyelni, amelyek a Rotunda irányából futottak le a tűzvíz tározó irányába, azaz ÉK felé. A trapézos árok szakaszok egykori vízelvezető árkok lehettek. A Rotunda mellett előkerült párhuzamos árok szakaszok sekélyen futottak, párhuzamosan a szintvonalakkal, közel ÉNy–DK-i irányban. Ezek sekély kerítőárkok maradványai lehettek. A terület közepén, egy ÉNy–DK-i irányú tengelyben, öt hasonló kialakítású, téglalap alakú, aknaszerű gödör látott napvilágot. A lapos aljú, meredek falú, közel 1,2 m széles gödrök a korabeli járószinttől közel 1,5–1,6 méterre mélyedtek le. A többi gödör sekélyen a sárgás agyagos altalajba mélyedő, szabálytalan alakú beásás volt, tagolt, lapos, aljrészszel. Szerepük, funkciójuk kérdéses maradt, talán agyaggyerők voltak egykor. Kemence, épület nyoma nem került elő a területről. Ez a vízjárta részhez közeli fekvéssel magyarázható.

Az előkerült leletanyag rendkívül szerény és töredékes. Csak kis részét alkotta a kerámia, amely szórványos előkerülése a terület átmeneti hasznosítását tükrözi. Csupán hat objektumból kerültek elő edénytöredékek. A szórvány kerámia a humuszcsoport (1. SNR) köthető. A kerámiaanyag legidősebb eleme a római kori szarmata időszakból származik, és szintén a humuszcsoport (1. SNR) köthető mint szórvány. A humusz alatti (4. SNR) gödrökből,

árkokból előkerült leletek egy része szemcsés homokkal soványított Árpád-kori jellegű töredék. Több cserépbogrács része lehetett. Jó minőségű, korongolt, inkább késő középkori jellegű kerámia-töredékek alkotják a kerámiaanyag döntő részét. E töredékek téglavörösek, jól iszapoltak, gyorskorongolt oldal- és aljtöredékek. A leletanyagban

egy fehér kerámatöredék is található, amely a 13–14. századi lehetett. A peremek és díszített töredékek hiánya miatt a telepnyomok keltezése a középkoron belül bizonytalan.

A feltárás munkatársai: Pópity Richárd technikus

PÓPITY DÁNIEL

Szatymaz, Algyői-főcsatorna (Szatymaz 89. lelőhely) (36464) Sza

2023. február 1. és 7. között régészeti megfigyelésre, majd régészeti bontó munkára került sor Szatymaz 89. lelőhely É-i harmadában. A szakmunkát a CE GLASS 1989 Kft., mint építető, Szatymaz, külterület 040/49 helyrajzi szám alatti ingatlanon raktárépület bővítése kapcsán létesített csapaékvíz elvezető rendszer kialakítása indokolta. A szakfelügyelet során, a 614 fm hosszú csapadékvíz nyomócső sávjában, annak L alakban futó sávjának K–Ny-i hosszanti ágában a kivitelező, munkavédelmi és humuszgazdálkodási okokból letermelte a humuszt. E sáv szélessége közel 3,5–4 m volt. A 40–50 cm mélyen végzett előzetes humuszolás mintegy 1696 m²-en altalajig történt. A gépi munka nyomán négy régészeti korú objektum került napvilágra. Minden objektum a római kori szarmata időszakra volt keltezhető. A nyomvonal Ny-i végén egy nagyobb verem részlete, a nyomvonal középső harmadában egy kerítőárok bejáráttal tagolt egy-egy szakasza, K-en pedig egy árokszakasz,

valamint egy füstölögödör részletei kerültek napvilágra. Utóbbi munka- és füstölögödört teljesen feltárható átégett kürtő kötötte össze. A településobjektumokól kisszámú, de jellegzetes kézzel és korongon formált kerámatöredékek, valamint állatcsontok és kődarab került felszínre. Az elszórtan felbukkanó telepnyomok alapján az Algyői-főcsatorna lelőhely poligonjának É-i irányú bővítése vált indokolttá. A környéken a füves felszín akadályozta a terepbejárást, így a lelőhely északi irányú határa bizonytalan maradt. Az objektumok laza elhelyezkedése, a szórvány kerámiák hiánya azonban arra utalt, hogy a nyomvonal környékén csak ritka objektumsűrűséggel számolhatunk. A lelőhely súlypontja, a mikroföldrajzi adottságok alapján is inkább a nyomvonaltól D-re, az Algyői-főcsatorna környékén lehet.

A feltárás munkatársai: Litauszki Zoltán régész, Nagy Richárd, Tóth Krisztián technikusok.

PÓPITY DÁNIEL

Szatymaz, Hosszú-hát lelőhely (új lelőhely) (99873) Á

2022. július 1. és 25. között régészeti megfigyelés, majd ennek nyomán régészeti bontó munkára került sor a korábban nem ismert Szatymaz, Hosszú-hát lelőhelyen. A szakmunkák indoka, hogy a CE GLASS 1989 Kft. Szatymaz külterület 040/49 helyrajzi szám alatti ingatlanon raktárépület bővítését tervezte. A földmunkák közel 23 ezer m²-en zajlottak. A tervezett raktárépület

a már meglévő gyárépület közvetlen D-i oldalához illeszkedett. Az új L alakú szárny hossza 244 m, szélessége Ny-on 50,2 m, K-en 30,2 m volt. A terveken a területe 8532 m² volt és részben a már korábban lebetonozott felvonulási övezetre esett. A száraz talaj kitermelése körmös kanállal volt csak lehetséges. A gyáregység Ny-i oldalán végzett földmunka során egy újkori tanya nyomai

kerültek elő. Régészeti jelenségre utaló nyomok e sávban nem mutatkoztak. A földkitermelés itt jelentős volt, elérte az 1,2–1,3 m-t. Sávja elérte a műút szélét. Déli harmadában egy mélyfekvésű részen csak vékony humuszleszedésre, sőt feltöltésre került már sor. A gyár D-i oldalának középvonalában viszont egy ÉÉK-DDNy-i tengelyű földhát húzódik. E széles és lapos földhát tengelyét a D-i bővítés földmunkái gyalulták le. 2022. július 8-án e földhát K-i oldalának humuszolása során, a tervezett D-i raktárcsarnok középső harmadának sávjában egy téglalap alakú karámárok került elő. Az állattartó karám 7–90 cm mély árka egy 16 m hosszú és 12 m széles területet határolt. A karám 1 m széles bejárata délen volt. Itt az árok belül vállas kialakítású. A karámtól délre több kisebb gödör, a D-i bővítés D-i szélén pedig egy félig földbe süllyesztett padlójú épület, valamint egy kisebb árokrészlet nyomai kerültek napvilágra. A beásokból felszínre hozott edények töredékei alapján a területen feltárt hat objektum egy korábban nem azonosított kora Árpád-kori település részét képezték. Az említett épület közel 9 m² alapterületű lehetett. Nyeregtetős kialakítására két oszlophely utalt a K-i és Ny-i oldalon. A házbelsőt annak ÉK-i sarkában erősen kiégett fűtőkemence, mellette letaposott aljú üllő-, más néven munkagödör tagolta. Utóbbi alján orsókarika, betöltésben hullámvonalkö-

teg díszes korongolt kislemez töredéke került elő. Az üllőgödör körül karólyukak voltak. A teleprészletet egy kisebb, a köznép soriba tartozó közösség használhatta. A karám elsősorban állattartással foglalkozó, pásztorkodó közösségre utalt. A feltárt karámárok D-i oldalán egy kézzel formált sütőharang töredék is előkerült. Ez, valamint az egyéb kézikorongolt kerámiaanyag minősége, formavilága, díszítésrendszere a településrészlet korai, 10–11. századi jellegére utalt. Jellemző volt, hogy a felszínen kerámia-töredékek nem szóródtak. Minden lelet objektumból származott. A régészeti jelenségek által körvonalazott D–É-i tengelyű lelőhelypoligon D-i irányban bizonytalan határú. E területen füves, lucernás felszín akadályozta a megfigyelést. A terepbejárás itt nem hozott eredményt. Ez nem meglepő, hiszen a humuszolt szakaszokon sem kerültek elő szórvány kerámiák. A terület mikroföldrajzi adottságai alapján nem kizárt, hogy a régészeti objektumok a gyártól D-re, az Algyői-főcsatornáig is elhúzódnak. Ebben az irányban ugyanis a térszín folyamatosan emelkedett.

A feltárás munkatársai: Litauszki Zoltán régész, Pópity Richárd és Nagy Richárd technikusok.

PÓPITY DÁNIEL

Szeged–Budapesti út, 163. km (Szeged 415. lelőhely) (96123) A

A Modern Városok Programban a szegedi gazdasági fejlesztésekhez kapcsolódó út- és közműfejlesztés keretében a csapadék és tisztított szennyvíz elvezetésének előkészítési munkálatai projekthez kapcsolódóan 2023. február 21. és március 27. között a lelőhely területén régészeti bontómunkára került sor.

A teljesen új vezetékszakasz (DN800) nyomvonal a Kutató köztől D-re több töréspontot követően egyenesen, az 5. úttal párhuzamosan, attól K-re futott. Ez utóbbi szakasz kiépítése kezdetben nem veszélyeztetett régészeti érdekeltiséget, de február 21-én a betoncső számára

kialakításra kerülő árok ásása közben a mai felszíntől számítva kb. 230–250 cm mélységben emberi csontok kerültek elő. A kérdéses szakasz a 0+258 cskm szelvényénél kialakításra kerülő 7. aknától D-re feküdt, ahol azonnal leállt a kivitelezési munka.

A munkagép által bolygatott sír (1. SNR/1. OBNR) feltárását, csontvázanyagának és leleteinek összegyűjtését követően a kivitelező segítségével és teljeskörű támogatásával hozzákezdünk a tervezett nyomvonalon a már megnyitott felület lemélyítéséhez (a régészeti jelenségek jelentkezési szintjéig), majd a D-i irányban

történő humuszosítás folytatásához. A megnyitott felületen összesen 13 temetkezés és a síroktól távolabb több nagyméretű árokszakaszk került elő. A temető kiterjedése, s ezáltal széle az É-i és D-i irányban jól lehatárolható volt (a temetkezések egy 50 méter hosszú sávban kerültek elő), K-i és Ny-i irányban azonban ismeretlen.

Az É–D-i tájolású sírokból legnagyobb mennyiségben vaskések, csatok, orsógombok és ételmellékletként sírba helyezett állatcsontok kerültek elő. Néhány női sírban különböző típusú fülbevaló, míg a leletekben leggazdagabb férfisírban övkészlet és szerszámkészlet volt. Az egyszerű aknasírok többségének aljában jól megfigyelhető volt a temetés során használt különböző kerevet, illetve halotti ágy szerkezeti elemeinek (deszkák, lábak) elszíneződése. Néhány mélyebb sírnál a sírgödör oldalfalában

keskeny vájatok rajzolódtak, ami az egykori sír deszkákkal történő lefedését szolgálta, egyfajta kamrát kialakítva, hogy az elhunytat és mellékleteit megvédjék a visszadobott föld okozta sérülésektől.

A síroktól távolabb (a nyomvonalba eső legutolsó sírtól mintegy 38 méterre) telepjelenségek, nagyobb méretű árkok kerültek elő. Ezek feltárásából minimális lelet került elő így keltezésük bizonytalan maradt. A nagyobb terület/területeket határoló, méretük alapján akár erődítési árokként is funkcionáló árokszakaszkokat feltételezve az avar korszakhoz soroltuk.

A feltárás munkatársai: Litauszki Zoltán, Molnár Csilla régészek, Király Kitty antropológus, Kurucz Máté, Tóth Krisztián, Nagy Richárd régésztechnikusok

VARGA SÁNDOR

Szeged, Középkori városmag (Szeged 413. lelőhely) (95669)

A Móra Ferenc Múzeum régészei a lelőhely területén több alkalommal is végeztek megelőző feltárást.

1. Szeged, Oroszlán utca 6. és Kelemen László utca 7. Á, Kö, Tő, Kú, Ú

A Szeged, Oroszlán u. 6. sz. alatt álló műemlék épület (Krebsz-Kiss-Dávid-ház) és Szeged, Kelemen László u. 7. sz. alatt álló műemlék épület (volt Burger-ház) felújítása, átalakítása és *újrahasznosítása* kapcsán 2021 és 2023 között több szakaszban teljes felületű megelőző feltárást végeztünk a lelőhelyen. Az épülettömb belső udvarán 2021. március 29. és november 8. között, a mélygarázshoz futó Nádor utcai lejáró helyén 2022. október 19. és december 5. között, valamint az Oroszlán utca 6. szám egyik traktusában, a korábbi Oldies Pubhoz tartozó pinchelyiségek padlójának súlylესztésekor 2023. január 9–12. között.

A feltárások során 152 régészeti jelenséget tártunk fel, amelyek 120 objektumhoz tartoztak. A feltárt jelenségek felölelték az Árpád-kortól az újkorig tartó időszakot, bár a legnagyobb számban a török kori-koraújkori településréteghez tartozó objektumok képviselték magukat, a közép-

kori Palánk városrész kialakulás szempontjából a legjelentősebb eredményeket az Árpád-kori és középkori objektumok feltárása hozta. Ezek az objektumok javarészt árkok voltak (2. SNR/2. OBNR – Nádor utcai feltárás; 100–101. SNR/76. OBNR, 105–106. SNR/79. OBNR, 118. SNR/89. OBNR, 120. SNR/91. OBNR – Oroszlán és Kelemen utcai feltárás), viszont közülük a legkiemelkedőbbnek a 67., 82–83., 92–93., 98–99. SNR/53. OBNR számokon futó jelenségcsoport, vagyis egy több szakaszból álló fa cölöpsor bizonyult. A cölöpök (100. SNR/76. OBNR) Árpád-kori árkok felett, pontosabban az akkorra már betemetett árkok betöltésébe ásva jelentkeztek, a török kori településréteg pedig teljesen fedte őket. Az objektumot a Palánk városrész nevét adó fa-föld erődítés palisádfalának részleteként értelmeztük, az árkok pedig szintén a városrész védelmi rendszeréhez tartoztak. A feltárási területen 36 m hosszban tudtuk végigkövetni a két párhuzamos sorban futó cölöpsort, melyeket összesen 42 darab igen jó állapotú cölöp alkotott. A cölöpsorok egy ponton derékszögben megtörttek mindkét irányból, ezt a jelenséget kapuként értelmeztük. A későbbi

dendrokronológiai vizsgálat eredményei alapján a paliszádfal e szakaszának építését egyértelműen az 1470-es évre tehetjük.

Az árkok elhelyezkedése alapján a középkorban a Nádor utca, illetve a Nádor utca és Kelemen utca közötti lakóterület nem létezett, hiszen helyükön a középkor teljes időszakában árkok húzódtak. Megtelepedésre utaló nyomok az árkok között a középkorból csak szórványosan mutatkoztak. Az ásatási eredmények alapján a legrégebbi fennmaradt térképekkel szemben a középkori Palánk városrészt körülölelő árkok vonala közelebb volt a lakott terület határához.

A feltárás munkatársai: Sztankovánszki Tibor régész, valamint Dudás-Szabó Kata, Győrei Máté, Kurucz Máté és Nagy Richárd régésztechnikusok.

LÖFFLER ZSUZSANNA–MOLNÁR CSILLA

2. Szeged, Batthyány utca 27. A, Ú

2022. augusztus 22. és szeptember 5. között teljes felületű megelőző feltárássra került sor Szeged belvárosában, a Batthyány utca 27. házszámú, 3610 helyrajzi számú ingatlanon. A szakmunkára az EDO Hungary Kereskedelmi és Szolgáltató Kft., mint építető kérelmére történt.

Az 1399 m² hasznos alapterületű diákszálló építését megelőzően végzett feltárással érintett terület a telek teljes területét magában foglalta (538 m²). A diákszálló alatt ugyanis mélygarázs is létesült. Ez kiterjedt és jelentős mélységű földmunkákat indokolt.

A terület közelmúltja meghatározta a feltárás jellegét. A szóban forgó telek ugyanis Szeged 413. lelőhely D-i harmadában fekszik, Szeged D-i városrészében, a mai Alsóváros és a Belváros határán, az Ady tér (egykori Korcsolyázó tér, majd 1915 novemberétől Szukováthy István tér) mellett. Az 1879-es Nagy Árvíz utáni újjáépítés alapvetően alakította át a környék középkori eredetű utcaszerkezetét. A telek a ma is létező Szentháromság utca, valamint mai Alföldi utca sávját követő Ingyen utca, illetve a Bécsi körúttal párhuzamos, ma már nem létező Bátor utca által közrefogott területen fekszik. A Bátor utcától ÉK-re keskeny telkek sora húzódott. A mai Ady tér helyén, a TIK épülete alatt, azaz a Szegedi Tudományegyetem Egyetem utcai épületétől (egykori szegedi vasutas palotától) keletre tavacska terült el. A tó

egyike volt azoknak a tiszai vízmaradványoknak, amelyek az 1879-es nagy árvíz előtt Szeged belterületén húzódtak. Az árvíz utáni rendezéskor az alsóvárosi templomtól idáig nyúló víz É-i részét meghagyták látványosságnak a mai Petőfi sugárút mellett. Szeged népe már korábban birtokba vette a telente befagyó tavat, s neve is spontánul Korcsolyázó tó lett. Ez egy jókora kiterjedésű, de sekély tó volt. Az 1900-as évek elején a területet a Szegedi Korcsolyázó Egyesület 25 évre megkapta, hogy kulturáltabbá alakítsa a Szegeden egyre népszerűbb korcsolyázás számára. Az egyesület egy melegedő pavilont is építtetett a térre, s a hideg idő közeledtével a területet rendszeresen feltöltötték vízzel. Miután 1908-ban elkészült a Szent István téri víztorony, a magasnyomású vezetékből éjszakánként engedték a vizet a tóba. 1911-ben a tó ÉNy-i szélét m. kir. államvasutaknak átadták, ahol a Leszámoló Hivatal 1912-ben épült fel. A helyszínt az a Szukováthy István miniszteri tanácsos választotta ki, akiről a teret később elnevezték. A Korcsolyázó-tavat 1913-ban a Fogadalmi templom földmunkáiból kikerült 6000 köbméter földdel feltöltötték. Végül 1920 szeptemberében a szegedi katonai körletparancsnokság sportpályát építtetett a korcsolyázótó helyére.

A feltárás ennek az egykori mélyfekvésű, vízzállásos tavacsának a DK-i szélének közelében zajlott. A Batthyány utca 27. házszámú, 3610 helyrajzi számon elbontott téglapépület az Árvíz utáni újjáépítés során épülhetett fel a 19. század legvégén. A későbbi esetleges árvízveszély miatt feltöltött telek a Batthyány (korábbi nevén Zerge) utcától DNy-i irányban kissé lejtett. Az utcafront és a DNy-i telekhatár között közel 1 m-es volt a szintkülönbség. E törmelékes, barna humuszos feltöltésben számos újkori eredetű tárgy került elő. A kivitelezés alsó szintje a mai felszín alatt közel 3,9 m mélyen húzódott, az utca szintjéhez képest. A telek teljes területét az árvíz utáni törmelékes feltöltés fedte, amely a telek Ny-i felében 1,2–1,5 m, az utca mellett 2 m vastagságban jelentkezett. Ez alatt 20–30 cm vastag agyagos szürke termőhumusz került elő. Utóbbi szint magassága méréseink alapján 78 m Bfm. körül alakult. A nyesett, azaz a régészet szint, ahol az agyagos sárgás altalaj előkerült a beásások feltöltésével, 77,78 m Bfm. mélységben található. Az építés munkagödrének

alja ettől még egy méterrel volt lejjebb. Az árvíz előtti humuszos fekete termő talajréteg a telek teljes területén előkerült. Tómederre utaló nyomra azonban nem bukkantunk. Az itt állt téglapépület alapozása az eredeti termő humuszréteg felső rétegébe mélyedtle. Az altalajban már nem hagyott nyomott. A feltárás során előkerültek az árvíz után épült ház udvarán épített melléképületek alapjai, és annak téglakeretes kútja is. Utóbbi számos történelmi értékű, a 20. század elejéről származó tárgyat rejtett (üvegek, bőrcipők, porcelán gyerekjáték, paprikamaradványok stb.). Az árvíz előtti, de még újkori megtelepedésre számos beásás utalt. A 19. század első és második harmadára keltezhető beásások, köztük egy veremház, árkok, gödrök a telek teljes területén előfordultak. Az újkori beásásokkal egy szinten azonban egy avar kori település részlete is napvilágot látott. Ezt több kisebb árokszakasz jelezte, amely tagok egyben egy 3 m széles, ÉNy–DK-i irányú árokrendszer elemei voltak. Az árok a feltárás ÉK-i harmadában futott át a telken az utcával párhuzamosan.

Az előkerült kerámiaanyag egyértelműen keltezte az árkot, amely vélhetően egy állattartásra szolgáló, háromtagú, kiterjedt karámárok részlete volt. Sávja részben a korabeli tómeder szélét követte D-ről, DNy-ről. Sávja a szomszédos 26. és 28. számú telkek alá futott. A termő humuszvastagságot számítva a legnagyobb korabeli mélysége 50–60 cm lehetett. Az avar kori járószint így 78 Bfm. körül lehetett. A hármas árok ÉK-i tagja 1,7 m széles volt, amelyet DNy-ről két keskeny árokszakasz kísért. E szakaszok avar koron belüli keltezése egyenőre nyitott kérdés. A felszínre hozott, kizárólagosan kézzel formált kerámiák inkább az avar kor első felére (7. század) utaltak, míg az árok méretei, és pusztá léte, az eddigi tudományos eredmények fényében, inkább az avar kori kései, 8. századi keltezését valószínűsítik. Az árokból fenőkö is előkerült. A leletek arra utalnak, hogy a környéket az avar korban állattartó népcsoportok lakták. A most napvilágot látott árok fontos, hiszen avar kori településnyomot eddig még Szeged belterületén nem ismert a kutatás. A Batthyány utcai leletek az első hiteles és értékes adatok ebben a vonatkozásban.

A feltárás munkatársai: Molnár Csilla régész, Pópit Richárd technikus

PÓPITY DÁNIEL

3. Szeged, Gutenberg utca 25–27. Kö

A Szeged, Gutenberg utca 25–27. számú épület két irodaépülettel történő bővítéséhez kapcsolódóan a lelőhelyen 2022. december 8. és 2023. november 15. között teljes felületű megelőző feltárást és régészeti megfigyelést végeztünk.

A 2302 m² nagyságú területen mindössze 5 régészeti jelenséget tártunk fel, melyek 5 objektumhoz tartoztak, azonban a rétegtani megfigyeléseket is figyelembe véve olyan értékes adatokat kaptunk, melyek segítségével pontosítani tudtuk a középkori település kiterjedését.

A humuszolás során a talaj legfelső, bontási törmelékkel kevert, feltöltésből származó rétege alatt mindenütt egy fekete színű, iszapos réteg jelentkezett, ami a lelőhely területén általában a 19. század végi felszínt szokta jelezni. A feltárási terület DNy-i részén nádmaradványokat is találtunk, még hozzá gyökeres, száron álló nád maradványait, ebből arra következtettünk, hogy a terület egy része minden bizonnyal csöpörke, vagyis egy állandó vízállás volt. Ezt a tényt alátámasztotta az a megfigyelés is, hogy míg a terület Hajnóczy utca felé eső, ÉK-i végén az iszapos réteg alatt a sárga altalaj 3–3,2 méteren jelent meg, addig DNy felé haladva az altalaj jelentkezési szintje fokozatosan süllyedt, a DNy-i szélén 3,5–3,7 méteren tudtuk megfigyelni. A terület középső részén, az általunk feltételezett csöpörke ÉK-i szélén jelentkezett egy kút (1. SNR) és három árok (2., 4–5. SNR), amelyeket leletanyaguk alapján középkorinak datáltunk. Az ötödik objektumot, egy gödröt (3. SNR) kormeghatározásra alkalmas leletanyag hiányában ismeretlen korúként dokumentáltuk. A feltárási terület DNy-i része a rajta előkerült nem régészeti korú jelenségek és azok leletanyaga alapján csak a nagyárvízét követő feltöltés után települt be: ezen a részen egy épület alapozását (helyenként felmenő falszakaszokkal) találtuk meg, e körül az épület körül múlt század eleji leletanyagot tartalmazó beásások jelentkeztek.

A feltárás munkatársai: Dudás-Szabó Kata és Kurucz Máté régésztechnikusok

LÖFFLER ZSUZSANNA–MOLNÁR CSILLA

Szeged-Öthalom (Szeged 1. lelőhely) (20388) R?, Kö

A lelőhely területén különböző projektek keretein belül több alkalommal is zajlottak régészeti munkák:

1. A Modern Városok Programban a szegedi gazdasági fejlesztésekhez kapcsolódó út- és közműfejlesztés keretében a csapadék és tisztított szennyvíz elvezetésének előkészítési munkálatai projekthez kapcsolódóan 2023. június 2–16. között régészeti bontómunkára került sor a lelőhely Ny-i részén. A domborzati viszonyok következtében az 5. számú főút K-i oldalán, az öthalmi 01388 hrsz-ú út és az elkerülő út körforgalma közötti szakaszra eső nyomvonalon a kivitelezés mintegy 10 méter szélességű sávot érintett.

A humuszolt, nagy kiterjedésű felületen összesen 5 jelenséget különítettünk el, melyek közül három bizonyult régészeti korúnak. Ez utóbbi egy közel 7×4 méteres alapterületű, téglalap alaprajzú földbe mélyedő épület volt (1. SNR/1. OBNR). Az épület aljának középtengelyében a rövidebb oldalakkal párhuzamosan egy-egy kerek cölöphelyet (2–3. SNR/1. OBNR) dokumentáltunk. A jelenség betöltéséből többnyire jellegtelen őskori (rézkori?) edénytöredékek és kevés állatcsont került elő. A régészeti korú jelenségek mellett a nyelési szinten egy kisebb gödör (4. SNR) és egy széles árok (5. SNR) kevert betöltésű feltöltésű rajzolódott. Előbbiből újkori téglák és jól kiégetett, belső felén sötétbarna mázas edény töredéke, utóbbiból téglák kerültek elő.

A feltárás munkatársai: Pópity Dániel régész, Pópity Richárd és Tóth Krisztián technikusok

VARGA SÁNDOR

2. Szeged, Science Park 01392/44 hrsz. elnevezésű beruházás ERD készítéséhez kapcsolódóan 2023. október 16–24. között próbafeltárást végeztem az öthalmi lelőhely K-i felének D-i részén.

A tervezett beruházással érintett területen 30 próbaszonda került kijelölésre, melyek döntő többsége Ny–K-i, kisebb részben pedig É–D-i irányú, 2×50 méteres kutatóárok volt. Miután a tervezett beruházással érintett terület közvetlen szomszédságában egy másik projekt kivitelezése is

zajlott, a kivitelezést végző konzorcium kérésére a munkaterület megközelíthetősége végett több szonda területét áthelyeztük, vagy méretét kisebbre csökkentettük. Mindezek következtében a humuszolt felület végül 2664 m² lett, melyből mindössze 98 m² volt régészetileg érintett. Utóbbi felület a vizsgálatba bevont terület nagyjából középső részének É-i szélén található 7. és 13. kutatóárkokban volt. Előbbi szondában két (1–2. SNR) egymás mellett fekvő körárok részlete, míg utóbbi K-i végénél egy egyenes árok (3. SNR) feltöltésű rajzolódott. A homogén világosszürke betöltésű árok kibontott rövid szakaszából apró fémszalak és két darab középkori edénytöredék került elő.

A próbafeltárás eredményeként betekintést kaptunk a terület bolygatottságára, rétegtani viszonyaira is. A vizsgálatba bevont területre általánosan jellemző volt a nagyfokú bolygatottság és szennyezettség. Csaknem a teljes felületén megfigyelhető volt egy döntően agyagos összetételű, némi törmelékkel is szennyezett elplanírozott 30–60 cm vastagságú réteg, amely közvetlenül a jelenlegi járószintet alkotja. A terület Ny-i részén a 2. szonda közepén masszív beton alapfalakat, illetve téglafalakat találtunk. Már a 2. kutatóárok K-i végén is látszódott annak az egykori leásásnak az É-i szélé, ami a teljes 4. szondában megfigyelhető volt. A mai felszíntől induló kevert agyagos réteg talajcserére utalt. A szonda Ny-i végén és közepén közel 3 méter mélységig mélyítettük le a kutatóárkot, de egyik helyen sem jelentkezett a bolygatatlan altalaj. A vizsgált terület ÉK-i, környezetéből markánsan kiemelkedő részét (25–26. szonda) több méter vastag szemétreteg borítja, mely rendkívül laza szerkezetű. Itt a legtöbb szondában megfigyelhető volt, hogy az altalaj felett vastag humusztöredékre jelentős mennyiségű törmelékkel, hulladékkal szennyezett réteget terítettek. A próbaárkok szinte mindegyikében, az altalaj jelentkezési szintjét követően is kerültek elő recens, döntően a területen korábban itt álló laktanya időszakához köthető beásások (vezetékek nyomvonalai, lövészárkok stb.).

VARGA SÁNDOR

Szeged–Science Park (Szeged 408. lelőhely) (94597) Sza

Az ELI Szeged Science Park közlekedési építményei – utak, kerékpárutak, járdák projekthez kapcsolódóan 2023. július 19. és augusztus 11. között próba-, majd teljes felületű megelőző feltárást végeztünk a lelőhely beruházással érintett területén.

A próbafeltárás során két kutatóárok került kijelölésre, melyek egyike a tervezett műút D-i szélé mentén, míg a másik előbbivel párhuzamosan, attól 2,5 méterre É-ra feküdt. Ezek feltárása 2023. július 20-án történt meg, melynek összterülete 356 m² volt. Amíg a D-i próbaárokban régészeti korú lelet vagy jelenség nem, addig az É-i szondából négy (1-4. SNR) római kori szarmata leletanyaggal kezelt jelenség került elő.

A beruházással érintett nyomvonalszakasz megelőző feltárása 2023. augusztus 7. és 11. között zajlott. A kezdeti teljes felületnyitást követően ugyanakkor csakhamar kiderült, hogy a tervezett munkák (műút, kerékpárút, járda) többségének kivitelezési mélysége nem éri el

a régészeti jelenségek jelentkezési szintjét, sőt a kivitelező állítása szerint az érintett nyomvonalszakaszon még töltés építése is szükséges. Több egyeztetést követően végül az a döntés született, hogy a tervezett beruházás lelőhelyet érintő szakaszának egészén nem valósul meg a teljes felületű feltárás (mindössze csak a csapadékvíz és szennyvízvezeték nyomvonalon), a további földmunkák során elegendő régészeti felügyeletet biztosítani.

A megelőző feltárás alkalmával megnyitott 817 m² összességében 6 új jelenség előkerülését eredményezte, melyek közül négy bizonyult régészeti korúnak. Két (5–6. SNR) keskeny árok szakasz mellett említésre méltó a közvetlenül egymás mellett fekvő, oldalain erősen átégett, vastag hamus réteget tartalmazó egy-egy füstölő/aszaló tűztere (9–10. SNR).

A feltárás munkatársai: Molnár Csilla régész és Tóth Krisztián régésztechnikus

VARGA SÁNDOR

Szeged-Szentmihály, Belterület (Szeged 286. lelőhely) (76235)

A lelőhely területén több alkalommal is zajlottak régészeti munkák:

1. Solt köz 12. Kö

Solt köz 12. szám alatt 2022. március 8-án két lakóépület építéséhez kapcsolódóan régészeti megfigyelést és bontómunkát végeztem.

A földmunka folyamán a 110–115 cm mélyen jelentkező sárga altalaj felett csak egy kevert, 20. századi hulladékot tartalmazó talajréteget lehetett megfigyelni, valószínűleg a területen az épp zajló munkálatokat megelőzően már végeztek tereprendezést. A régészeti megfigyelés során a 2. lakóépület DK-i alapárkában három régészeti jelenség foltja jelentkezett, a bontómunkával érintett terület 21 m² volt. A jelenségek számozását a területen korábban (2021) zajló bontómunkán kiadott utolsó számtól folytattam.

Két gödör (13., 15. SNR/7., 9. OBNR) és egy árok (14. SNR/8. OBNR) középkori (15–16. századi) leletanyagot tartalmazott (kerámatöredékeket és egy kovatöredéket). Mindhárom jelenség sekély volt, valószínűleg egy korábbi tereprendezés pusztíthatta el jelentős részüket.

Mivel a feltárt terület a lelőhely eddig ismert határán kívülre esett, ezért a feltárás eredményei alapján a lelőhelypoligon módosítását kértem.

LÖFFLER ZSUZSANNA

2. Rövid köz Kk

Szentmihályon a Rövid közben családi ház építéséhez kapcsolódóan régészeti szakfelügyeletet és bontómunkát végeztem 2023. január 12–13-án. A ház és a garázs alapozási árkai felül kb. 50–60 cm szélességben, és a felszíntől számított legnagyobb, kb. 70–95 cm mélységben kerültek

kiásásra. A felső, „tisztább” (mezőgazdasági művelés alatt tartott, azaz nem törmelékes) kb. 40 cm vastag sötétbarna humuszcseréteg alatt, kb. 90 cm mélységig egy lazább vegyes téglá-, és habarcsstöredékes, sárga agyagfoltos, helyenként apró faszéndarabokkal kevert világosbarna/szürkésbarna humuszcseréteg jelentkezett. Az alapozási árkokban a kevert rétegből emberi maradványok, valamint egy Ny–K-i tájolású nő csontváza (2. SNR) került elő. A sírhoz köthető – a csonton megfigyelt elszíneződés alapján eredetileg a koponya jobb oldalán fekvő – bronz konty/hajtű alapján a temetkezés késő középkori, esetleg törökkori. A sírfolt, valamint bontás során a sírakna a kevert talajban nem volt megfigyelhető. A sír ásásával valószínűleg egy másik temetkezést is megbolygattak, hiszen a nő jobb lába alatt a következő egyén lapockája

feküdt. E megbolygatott sír jelentős része a tájolás alapján a Rövid köz aszfaltútja alatt lehet és részben megsemmisült (legutóbb) a telekhez tartozó áramkabel fektetésekor. A temetkezések valószínűleg egy középkori templom körüli temető Ny–K-i tájolású, egyben bolygatott sírjai lehetnek. A humuszban megfigyelhető törmelék alapján feltételezhető, hogy ezen a magasparton a sírokat, az azoknál korábban téglából épült templom (vagy más épület?) építése/átépítése vagy lerombolása következtében keletkező kevert omladékrétegébe temették. Minden bizonnyal a csekély tér- és időbeli távolság miatt ez a Rövid köz templom(?) körüli temető részlete és a Solt közben részlegesen megismert középkori település összetartozik.

SZTANKOVÁNSZKI TIBOR

Szeged-Szentmihály, Harcos utca (Szeged 263. lelőhely) (76459)

A lelőhely területén különböző projektek keretein belül több alkalommal is zajlottak régészeti munkák:

1. Harcos utca, 02124/43 hrsz-ú telek A, Á

Szeged-Szentmihály település Ny-i szélén, a Harcos utca Ny-i végpontjában található 02124/43 hrsz-ú telekre építendő lakóépület területén 2023. április 17. és 18. között próba- és megelőző feltárás zajlott. A Szeged és Röske közigazgatási határán található, részben művelt, keskeny, ÉNy–DK-i tengelyű telek ÉNy-i végére tervezett ingatlan 107 m² alapterületen létesült. A telek egy közel K–Ny-i irányú Tisza menti magasparton található, amelyet É-on és D-en mélyebb fekvésű, egykor vízjárta területek határolnak (Maty-ér és a Gyálai-Holt-Tisza). A feltárás az ovális alakú, ÉK–DNy-i tengelyű lelőhelypoligon középső harmadában történt. A telek és környezetének tengerszint feletti magassága 82,5 m volt.

A feltárás nyomán egy az 50–60 cm vastag termő talajtakaró alatt egy Árpád-kori árok valamint és egy avar kori gödör került elő. A szelvény Ny-i sarkában lelt gödör 120×130 cm nagy, ovális

alakú, a nyesett szinttől 60 cm mély, méhkasos falú, lapos aljú beásás volt. Benne számos állatcsont (köztük teknőspáncél), kézzel és korongon formált kerámia volt. A korongolt kerámián fésűs eszközzel készült egyenes vonalköteg dísz maradt fenn. Az edénydarabok alapján a gödör a késő avar korra keltezhető, a 7. század legvégére, a 8. századra. A gödörtől K-re húzódó, trapézos átmetszetű, egyenes, É–D-i irányú árok részlet 8,8 m hosszan keresztezte a feltárási területet. Alját a nyesett szinttől 55–60 cm mélyen leltük meg. A kerítőárok, talán karámárok részlete, Árpád-korinak bizonyult (12–13 század). Több korongolt cserépbogrács töredék, állatcsontok, téglá- és őrlőkö darabok is napvilágra kerültek a betöltésből.

A feltárás munkatársa: Pópity Richárd technikus.

Pópity Dániel

2. Szeged-Rendező–Röske Országhatár vasútvonal munkálatai Ő, B, A, Á

A Szeged-Rendező–Röske Országhatár vasútvonal beruházás munkálataihoz kapcsolódóan a lelőhelyen 2022. márciustól kezdődően folyamatosan

zajlik a Móra Ferenc Múzeum régészei által végzett régészeti feladatellátás. Ennek keretén belül 2023. június 7–8. és június 27–30. között bontómunka, 2023. június 19–21. között pedig teljes felületű megelőző feltárás volt a lelőhely munkaterülettel érintett részén.

A kivitelező 2023 májusában kezdett hozzá egy 80 cm széles 100–120 cm mély vezetékárok ásásához, ami végigfutott a beruházás teljes nyomvonalán. A Harcos utcai lelőhely területére eső szakasz kialakítására 2023 júniusának elején került sor, azonban a múzeumot erről előre nem értesítették, így több jelenséget már csak az árok falában tudtunk megfigyelni. A bontómunka során összesen 15 jelenség (209–223. SNR) folyt jelentkezett, melyek 15 objektumhoz (164–178. OBNR) tartoztak. Utóbbiak közül három gödör őskorinak (220–222. SNR/175–177. OBNR), egysíra var korinak (223. SNR/178. OBNR) és egy árok Árpád-korinak (214. SNR/169. OBNR) bizonyult, míg további 10 objektum esetében (melyeket a földmunkánál nagyrészt elpusztítottak) nem találtunk kormeghatározásra alkalmas leletanyagot. A temetkezés folytja a többi objektumtól elkülönülten, a terület É-i széléhez közel jelentkezett. A síron belül Szent Mihály lovának oszlophelyei rajzolódtak. A sírt leletanyaga alapján (vas övcsat, vaskés, a váz több pontján szárnyascsonkok) a területen 2022-ben feltárt avar temetőhöz tartozónak határoztuk meg.

A vasúti átjáró áthelyezése miatt szükségessé váló teljes felületű megelőző feltárásra egy 738 m² nagyságú területen került sor. A kivitelezési mélység a feltárandó terület K-i szélén, közvetlenül a vasúti pálya mellett 70 cm volt, de Ny-i irányban, vagyis a lapály felé haladva a mélység fokozatosan csökkent, mivel az új útsatlakozás megépítéséhez

ezen a szakaszon már töltöni kellett a területen. A humuszosítás során láthatóvá vált, hogy egyrészt a területen jelentős 20. századi bolygatással kell számolni, illetve egy tereprendezés során, mely valószínűleg a vasúti töltés építéséhez és a régi útsatlakozás kialakításához kapcsolódott, bontási törmelékkel és hulladékkal teli talajréteget terítettek szét a területen. Emiatt Ny felé haladva nem mindenhol volt a töltött talajréteg és a sárga altalaj közt bolygatatlan, termett humusz megfigyelhető, illetve a csökkenő kivitelezési mélységgel nem érintettük a sárga altalajt, csak ezt a feltöltésből származó réteget.

A humuszosított területből 374 m² bizonyult régészetiileg érintettnek. Összesen öt objektum került elő, melyek a 214, 224–227. SNR/169, 179–182 OBNR számot kapták a 2023-as bontómunka számozását folytatva. Az öt objektum közül két árkot (214. SNR/169. OBNR és 226. SNR/181. OBNR) az Árpád-korra datáltunk, egy árkot (224. SNR/179. OBNR) és egy gödröt (225. SNR/180. OBNR) kormeghatározásra alkalmas leletanyag híján ismeretlen korúként dokumentáltunk. A 227. SNR/182. OBNR számú gödör bontása közben előkerült modern hulladék alapján recensnek bizonyult. A 214. SNR/169. OBNR számú árok egy részletét már megfigyeltük és kibontottuk a 2023. június 7–8-án zajló bontómunka során. A széles, többszörösen tagolt árok folytja a terület Ny-i szélé felé futva eltűnt, valószínűleg a 20. századi földmunkák során pusztult el.

A bontómunka munkatársai: Molnár Csilla régész, Dudás-Szabó Kata és Király Kitty régésztechnikusok.

A feltárás munkatársai: Molnár Csilla régész, Kurucz Máté régésztechnikus.

LÖFFLER ZSUZSANNA

Újszentiván, Felszabadulás u. (Újszentiván 9. lelőhely) (48507)

A lelőhely területén több alkalommal is zajlottak régészeti munkák:

1. Fürj utca, 537/7. hrsz. Sza

2022. április 29. és május 5. között a Fürj utca 537/7 hrsz. alatt tervezett földszintes családi

ház építése, valamint az építkezést megelőzően a telken keresztülfutó erdősáv földmunkával járó kitermelése kapcsán került sor régészeti megfigyelésre és próbafeltárásra. A feltárás előzményéhez tartozó fakitermelés régészeti szakfelügyelettel zajló munkái során régészeti

adatok nem kerültek felszínre. A tuskózást követően, a telek területén T alakban húzódó épület alapterületén került sor próbafeltárássra. A DNy-on 1,2 m, ÉK-en 3 m széles kutatóárkot ÉK–DNy-i tengelyben nyitottuk meg, közel 20 m hosszan. A szondában négy régészeti korú, római kori szarmata telepjelenség került felszínre. A két gödör és két párhuzamos árok-részlet a leletek alapján előzetesen a késő római korra, a 3–4. századra keltezhető. A kutatóárok alja a mai járószint alatt 60–90 cm mélyen húzódott. A termő humuszréteg átlag 50 cm vastag volt a területen. A régészeti szint a mai járószint alatt 60–70 cm mélyen jelentkezett. Kiderült, hogy e régészeti szint mélyebben húzódott, mint a kivitelezési szint. A próbafeltáráson kívül eső fennmaradó rész szintezővel kísért gépi humuszosolása 197 m²-en valósult meg. A kivitelezési mélység ÉK-en a termő humuszréteg alsó rétegében, DNy-on a termőréteg és a szubhumusz váltásának magasságában húzódott. Az erősen gyökeres szinten sem a korábbi régészeti jelenségek folytatásai, sem új jelenségek határvonalai nem voltak észlelhetők. A régészeti szakfelügyelet kíséretében végzett földmunka régészeti szempontból így negatív eredménnyel járt.

A feltárás munkatársa: Pópity Richárd technikus

PÓPITY DÁNIEL

2. Fürj utca, 537/39. hrsz. Sza

2022. október 26. és 28. között Újszentivánon, az 537/39 hrsz.-ú telek területén tervezett két-lakásos lakóépület építése kapcsán történt próbafeltárás. A Fürj utca kanyarulatában található téglalap alakú, ÉNy–DK-i hossztengeleyű, 21,2 m széles és 33,3 m hosszú telekre tervezett lakóépület tájolása követte a telek tájolását. Téglalap alakú alaprajzát ÉK-en kettős gépkocsibeálló tagolta. Az ingatlan tervezett szélessége 10,1 m, hossza 24,3 m. A telektől ÉNy-ra 50–70 m-re található az egykori tiszai ártér széle. A telek a korabeli árteret kísérő magaspárt széles partján fekszik. A törmelékes, részben gyeppel fedett telek és környezetének tengerszint feletti magassága 80,5 m. Az épület kitűzött alapterületének hossztengeleye mentén megnyitott két darab próbaszonda területe 50 m² tett ki. Az első szondában

öt, a másodikban két késő római kori szarmata gödör részlete került napvilágra. Mind kerekded szájú beásás volt. Egyikük kissé égetett falú, a mai felszín alá 2,5 m mélyre nyúló, méhkasos metszetű, 1,7 m átmérőjű tárolóverem volt. A többi gödör 1,2–1,4 m széles, az altalajba sekélyebben bemélyedő beásás volt. A kerámialeletek alapján koruk egyértelműen késő római (4–5. század). A próbaárok által feltárt rétegsorok alja a mai járószint alatt 110–130 cm mélyen húzódott. A kissé szokatlan mélység oka, hogy a feltárás teljes területén 30–50 cm vastag törmelékes, salakos feltöltés borította a termő humuszréteget. A törmelék alatt átlag 50 cm vastag volt a szürke termő humuszréteg. Ez alatt barna szubhumusz réteg, majd sárgás löszös agyagos altalaj húzódott. Utóbbi két réteg között nem volt éles váltás. A régészeti jelenségek a termő réteg alatti barna szubhumusz alsó, sárga agyagos-löszös altalajhoz közeli rétegében váltak csak láthatóvá. E régészeti szint a mai járószint alatt 110–130 cm mélyen jelentkezett. A próbafeltárás pozitív eredménye ellenére nem volt indokolt a megelőző feltárás elvégzése az előírt 227 m²-en. A lakóépület ugyanis 30 cm vastag vasalt beton lemezalapra és 30 cm vastag tömörített kavicságyra épül. A helyszíni mérések alapján az alapozás rétegei a mai járószint alatt legfeljebb 50 cm mélységben jelentenek földmunkát. Így a 110–130 cm mélyen húzódó régészeti szint és a kivitelezés alsó síkja között 60–80 cm a szintkülönbség. E védősáv lényegében elfedte és biztosította a régészeti jelenségek védelmét.

PÓPITY DÁNIEL

3. Fürj utca 537/5 hrsz. Sza

2022. november 9. és 11. között Újszentivánon, a Fürj utca 537/5 hrsz. alatt tervezett lakóépület építését megelőzően került sor próba- és megelőző feltárássra. A szóban forgó 729 m² alapterületű építési telek Újszentiván ÉK-i szélén kiépülő Major lakópark területén fekszik, az érintett Újszentiván 9. régészeti lelőhely K-i harmadában. A telek területére tervezett, ÉNy–DK-i hossztengeleyű, 10,3 m széles és 14,8 m hosszú, 146 m² alapterületű lakóépület alapterületén, 50 cm vastag szürke termő humuszréteg alatt hat, késő római kori gödör feltáratott. Minden

gödör kerekded alakú, a sárga altalajba sekélyen bemélyedő, öblös vagy meredek falú, lapos aljú beásás volt. A mélyebb beásások tárolóverem maradványai lehettek. A 2. gödör alján és oldalán igen keményre taposott járószintet észleltünk. E jelenségek talán egy épületre, vagy egy szabadban álló kültéri kemencére utaltak. A gödrökből előkerült régészeti leletanyag zöme a településen használt helyi készítésű korongolt, szürke kerámiák töredékeiből származott. Ezek között jól iszapolt anyagú, sötétszürke árnyalatú tálak, hombárok, korsók darabjai ismerhetők fel. A leletanyagban kézikorongolt, homokos soványítású fazekak, valamint kézzel formált főzőedények töredékei is megtalálhatók. A felszínre hozott tárgytöredékek között állatcsontok, őrlőkő darabok, és vélhetően épület falazatának átégett agyag tapasztásdarabjai is megtalálhatók. A feltárás nyomán a telek lakóépülettel érintett szakaszán, közepesen intenzíven, késő római kori település objektumai kerültek tehát elő. Felbukkanásuk az eddigi ismereteink alapján nem meglepő. A korszakból származó településobjektumok kerültek napvilágra a közeli 537/38, 537/41 és 537/34 hrsz.-ú telkeken végzett feltárások eredményeként is. Az eddigi tudásunk alapján a lelőhely feltárással érintett, Major lakóparkra eső szakaszán a késő római korban egy nagyobb település létezett. Korabeli határait csak további régészeti feltárások tisztázhatják majd.

A feltárás munkatársa: Pópity Richárd technikus.

PÓPITY DÁNIEL

4. Fürj utca 537/3 hrsz. Sza, U?, B?

2023. március 17–22. között Újszentiván, Fürj utca 537/3 hrsz. alatt tervezett 222 m²-en kétlakásos lakóépület építése kapcsán került sor próbafeltárássra. Az építkezéssel érintett telek Újszentiván 9. lelőhely ÉK-i szélén, az épülő Major lakóparkban található. A próbafeltárás 70 m²-es területen zajlott. A tervmódosítás miatt megelőző feltárássra nem került sor. A recens törmelékes réteg alatt 50–60 cm vastag, jó minőségű humusztalaj bukkant elő. A termőtalajt barna szubhumusz követte 30–40 cm vastagságban. A régészeti foltok ebben rajzolódtak ki. A sárgás löszös-agyagos altalaj zárta a természetes rétegsort, amely a

mai felszín alatt 120–130 cm mélyen jelentkezett. A kutatóárkokban összesen 16 késő római kori szarmata településobjektum teljesen, vagy részlegesen kutatható maradványára bukkantunk. A beásások mind gödrök részletei voltak. A korabeli járószint a mai felszín alatt 20–50 cm mélyen húzódhatott, az építési törmelék alatt. A vermek egykori mélysége átlagosan így 120–150 cm lehetett. A foltok jelentkezési szintje, azaz a régészeti szint, a mai járószint alatt 90–110 cm mélyen húzódott. A beásások mind kerekded, hordós, kasos metszetű, lapos aljú vermek voltak. Átmérőjük 1,2–1,6 m között alakult. Két kerekded veremhez árokszerű, trapézos átmetszetű beásás csatlakozott. Ezek egyfajta lejáró szerepét tölthették be. Az eredendően tárolásra, majd hulladékok elhelyezésére szolgáló gödrök között egy lépcsősen lemélyedő veremrészlet bizonyult a legmélyebbnek. A közel 2 méter mély beásás feltárása során egy őskori készítésű, kovából pattintott kőeszköz, egy pengevakaró is felszínre került. Az eszköz vélhetően az újkőkorszakban, a neolitikus Körös-kultúra időszakában, vagy késő bronzkorban készült. Utóbbi korszakok emlékei ugyanis már korábban felszínre kerültek a telek közvetlen közelében. A leletanyag döntő részét adó római kori leletek között gyorskorongolt edények (tálak, öblös edények), kézikorongolt (fazekak), és kis számban kézzel formált háztartási edények (fazekak) töredékei lelhetők fel. A kézzel formált kerámialeletek között jelentős, egyben az ásatás kerámia anyagának vezérlete, egy kétosztatú ép tálka. Egyszerű kialakítása profán céljára utalhat. A leletek között számos kis- és nagykerékdzótól származó állatcsont is található. Köztük több égett darab is fellelhető.

A feltárás munkatársa: Pópity Richárd technikus.

PÓPITY DÁNIEL

5. Újszentiván, 537/14 hrsz. Sza

2023. április 20. és 21. között Újszentiván, 537/14 hrsz. alatt tervezett egy lakásos lakóépület építése kapcsán került sor próbafeltárássra. Az építkezéssel érintett telek Újszentiván 9. lelőhely DK-i szélén, az épülő Major lakóparkban található. Az érintett telek Újszentiván település K-i szélén, a Fürj utca és a Major utca sarkának közelében

található. A telektől É/ÉNy-ra 200 m-re található az egykori tiszai árteret kísérő magaspárt széles partvonala, amely egyben a lelőhely régészeti legintenzívebb része. A telek és környezetének tengerszint feletti magassága 80,5 m. A telekre tervezett 199 m² alapterületű lakóépület egy É/ÉNy–D/DK-i tengelyű, téglalap alakú területen valósul meg. A kijelölt 60 m² -es próbafeltárás során nyitott 70–100 cm mély kutatószondákban, átlag 80 cm vastag humusz alatt egy-egy kerekded alakú gödör részlete került elő. Mindkét beásás méhkasos oldalú, lapos aljú, a mai járószinhez képest 156–180 cm mély verem volt. A két verem egymás közelében egy kisebb gödör csoport egy tagja lehetett. A szondaárkok adatai alapján további gödrök előkerülése É-ra, a Fürj utca felé várható. Az előkerült kerámiaanyag zöme jellegzetes szürke korongolt edények részei (tál, korsó), kisebb részük kézzel formált kerámia volt (fazék, tárolóedények). A megelőző feltárással végül nem került sor, mivel az építető az épület lemezalapolása mellett döntött.

A feltárás munkatársa: Pópity Richárd technikus.

PÓPITY DÁNIEL

6. Újszentiván, Felszabadulás utca B, Sza

2023. június 28. és augusztus 6. között Újszentiván belterületi csapadék és belvízelvezetés V. ütem” beruházás kapcsán került sor régészeti megfigyelésre és bontó munkára. A tervezett nyomvonal hossza 1201 fm volt. A zömében a Major lakóparkot érintő beruházás a Fő utcát, a Major, a Fürj, valamint két kisebb zsákutcát érintett. A földmunkák során az Arany János és

a Móra Ferenc utca kivételével szinte mindenhol elérte a kiviteli mélység a löszös-agyagos altalajt. A gyakran 1,2 m mélyen húzódó talpmélység miatt a humusztérlet eltávolításra, kotrásra került, így a régészeti szint szinte mindenhol előkerült. Mivel a beruházás a Tisza egykori árterének széléhez közel fekvő régészeti lelőhely intenzív részén valósult meg, nem volt meglepő a releváns objektumok előkerülése. A Fürj utcában kifejezetten sűrűn jelentkeztek a beásások. A régészeti bontó munka során összesen 24 objektum került elő. Az objektumok között egy épület, 18 gödör, három árok, egy kemence és egy oszlophely található. A legtöbb objektum csak részben volt feltárható, mivel az árok aljának szélessége a legtöbb esetben csupán 40–60 cm volt. A leletanyag alapján két gödör a késő bronzkori Halomsíros kultúra hagyatéka volt. Egyikből bronzkés pengéjének egyenes töredéke került felszínre. A maradék 22 objektum a római kori szarmata népeiség hagyatéka. A leletanyagok között zömében kerámiatöredékek bukkantak felszínre. Ezek nagy része a 3–4. századi eredetű, késő római kori volt. A római kori objektumok között döntően mélyebb, méhkasos, öblös verem részletei kerültek felszínre. A Fürj utcában található egyik veremben egy 60 év feletti férfihoz tartozó csontváz került elő. Az egyén D–É-i irányba fektetett, nyújtott testhelyzetű vázcsontja mellett vaskést és vascsatot találtunk.

A feltárás munkatársai: Benedek András, Osváth Zsófia, Sztankovánszki Tibor régészek, valamint Nagymihály István, Pópity Richárd technikusok.

PÓPITY DÁNIEL

Zsombó, Gyuris Lajos tanyája (Zsombó 38. lelőhely) (36842) Sza, Á, I

A próba és megelőző feltárást Zsombó 38. lelőhelyen, Zsombó külterületén egy szabadon álló elhelyezéssel lovaspályát is magába foglaló épület (fedeles lovarda) felépítése előtt végeztük el. Az első ÉNy-i próbaszonda pozitívnak bizonyult, ezért kerítettünk sort a teljes területű feltárással 1851 m²-en, melyből 1693 m² lett pozitív.

A sötétbarna, homokos humusz vastagsága a tervezett épület ÉK-i szélénél volt a legvékonyabb (kb. 30–35 cm). A csarnok DNy-i része felé folyamatosan megvastagodott a humusztérlet, a DNy-i részen kb. 80 cm mélységben volt egyértelműen megfogható a világosszürke, helyenként sárga, homokos agyagos altalaj. Általában a jelen-

ségek közül a római kori szarmata világosabb és tömörebb betöltésű, míg az Árpád-kori objektumok esetében sötétebb és lazább (magasabb humusztartalommal rendelkező) betöltést tudunk megfigyelni. A terület ÉK-i felén több szuperpozíciót dokumentáltunk (pl. a 15. és 18. SNR számú Árpád-kori árkok vágták a 14. SNR számú Árpád-kori és a 19. SNR számú szarmata, földbe mélyített házat).

A megnyitott felszínen összesen 74 SNR számot osztottunk ki nagyrészt szarmata és Árpád-kori objektumoknak. Ezek közül 9 földbe mélyített épület, 24 gödör, 2 kút, egy-egy kemence omladéka és platni, 15 árokrészlet, valamint 17 oszlophely (részben az épületeken kívül), továbbá egy ismeretlen korú temetkezés (55. SNR) került feltárássra. Két jelenség (56. és 65. SNR) betöltése és formája alapján 19–20. századi lehet. A leletanyag elsődleges értékelése, valamint a jelenségek alapján valószínű, hogy a feltárás területén egy 2–3. századra keltezhető szarmata település feküdt, majd ezt követően, az Árpád-korban is hosszabb ideig telepedtek itt meg. A szarmata településen állattartással és fémmegmunkálással (vassalak (?), ezüst római dénár negyede, bronzdarabok), valamint textilkészítéssel (orsókarika és orsógomb) foglalkozhattak. Az Árpád-korban is folytatott állattartás (karámok, lócsontok), textilkészítés (orsógomb), valamint egyéb, kézművesipari

tevékenység (téglalap alakú szenes betöltésű, egyes esetekben átégett oldalfalú gödrök) a területen. A jelenségek közül kiemelendő a főként szürke korongolt kerámiatöredékekkel kirakott platni (31. SNR), körülötte szenesgödrökkel (21–22. SNR), melyeket valószínűleg egy korábbi, már feltöltött földbe mélyített ház (23. SNR) gödrébe építettek. Az Árpád-kori objektumok közül jelentős a földbe mélyített mészhabarcos(?) kövekből és malomkőtöredékből épített kőkemencés épület (50. SNR), valamint a közelében előkerült és leletanyag hiányában pontosan nem keltezhető csecsemő (0–6 hónapos) sírja (55. SNR). Leletanyag szempontjából nagy mennyiségű kerámia, állatcsont, valamint kevés patics és kő került feltárássra. A szarmata kerámiatöredékek között a kézzel formált kerámia nagy aránya mellett a korongolt edények közül a szürke hombárok és tálak figyelhetők meg nagyobb mennyiségben, valamint egyes esetekben római amforák töredékei. Az Árpád-kori kerámiaanyag nagy részét a bográcsok és a fazekak töredékei teszik ki, a fémleletek közül a 18. SNR számú árok DK-i végében feltárt deformált S-végű hajkarika emelhető ki.

Feltárás munkatársai: Sztankovánszkiné Osváth Zsófia régész, Dr. Király Kitty antropológus és régésztechnikus, Kurucz Máté és Tóth Krisztián régésztechnikusok.

SZTANKOVÁNSZKI TIBOR

A Móra Ferenc Múzeum és kiállítóhelyeinek időszaki kiállításai 2023

Hegedűs Anita

MÓRA FERENC MÚZEUM

Kiállítások az ókori Kínáról

A Móra Ferenc Múzeum egy különleges nemzetközi kiállítást mutatott be 2023-ban. A tárlat az ókori Kína világát mutatta be izgalmas tárgyakon és történeteken keresztül. A kiállítás két nagy részből állt: az első rész (Agyagkatonák – Az első kínai császár halhatatlan őrei) 2023. május 26-án nyílt meg, a második egység (Az ókori Kína kincsei – A Jåde Császárok kora) pedig a Múzeumok Éjszakáján, 2024. június 24-én.

Agyagkatonák

Az első kínai császár halhatatlan őrei

2023. május 26. – 2024. március 17.

Kurátor: Felföldi Szabolcs, Fogas Ottó

Az Agyagkatonák-kiállításon közel félszáz anyag- és mérethű agyagkatona-szoborral ismerkedhettek meg a látogatók. Emellett a tárlat bemutatta a kínai császárság korát, az agyagkatona hadsereg történetét, a készítésük és megtalálásuk különleges körülményeit. Emellett gyermekfoglalkoztató-részt is kialakított a múzeum, ahol a kínai gasztronómiával, írással és a kínai nagy fallal is megismerkedhettek az érdeklődők.

Az ókori Kína kincsei

A jáde császárok kora

2023. június 24. – 2024. január 7.

Kurátor: Fajcsák Györgyi

A tárlat eredeti ókori kínai tárgyakat mutatott be, melyek a mindennapokat, a temetkezési szokásokat, az uralkodókat szemléltették, valamint a látogatók megismerkedhettek a Kína határán egykor élt nomád népekkel is. A tárlat kiemelkedő műtárgya az a halotti uralkodói jádepáncél volt, melyet 1460 darab jádelapból állítottak össze aranyszálak segítségével.

Az eredeti tárgyak legnagyobb része Kínából érkezett egy komoly múzeumi együttműködésnek köszönhetően: a Sanghaji Múzeumból, a Chengdu Régészeti Intézetből, valamint a Xuzhou Múzeumból. A tárgyak másik részét a budapesti Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeumból kölcsönözte a Móra-múzeum: gyönyörű vereteket, öv-, kantár- és ruhadíszeket, hun-kori üstöket, valamint a Kínai Nagyfal egy tégláját is megcsodálhatta a közönség.

A kiállítás előtti térben egy óriási digitális érintőfal, a Magic Wall is várta az érdeklődőket, melyen keresztül izgalmas formában ismerkedhettek meg az ókori Kína tárgyaival, érdekességeivel.

Angyali üdvözlét – Rómából

2023. március 8. – szeptember 6.

Kurátor: Szabó Tamás

A Móra Ferenc Múzeum gyűjteményének kiemelkedő műkincse Giorgio Vasari Angyali üdvözlés című tondója. A rejtélyes sorsú alkotás 2022 novemberétől a római Collegium Hungaricum vendégeskedett egy különleges kiállításon: több mint 220 év után tért vissza Rómába. A római bemutatás után a késő-renaisszánsz festő alkotását ismét egy kamarakiállítás keretében láthatta a közönség a Móra-múzeumban, ahol az olaszországi tárlatra készült tablókát is bemutatták.

A Szegedi Angyali üdvözlés című tondó igazán kalandos utat járt be. A Móra Ferenc Múzeum gyűjteményébe 1925-ben került, majd 2007 és 2009 között komoly vizsgálatoknak vetették alá magyar, amerikai és olasz szakértők bevonásával. A vizsgálatok eredményeként sikerült megerősíteni, hogy Giorgio Vasari művéről van szó, amelyet a vatikáni paloták egykori Pius-tornyába szántak. Az alkotás 1789-et követően Napóleon hadseregének rekvirálásai vagy a lakosztályok későbbi átépítési munkálatai során hagyhatta el Rómat.

Kövek a lábunk előtt... Szegedi kerékvetők

(Roboz István fotókiállítása)
2023. március 24. – május 28.
Koordinátor: Rostás Mónika

Roboz István fotóiból láthattak kiállítást az érdeklődők a múzeum közösségi terében 2023 tavaszán. Simoncsics János akkor készülő könyvének fotóit mutatták be a tárlaton, mely Szeged kerékvetőit mutatta be. A kiállításon azokból a fényképekből válogattak, melyek a későbbi könyvet illusztrálták.

A kerékvetők „a kapuk vagy az épületek sarkát védték a kocsik, szekerek, taligák kerekeitől. A huszadik század elején megjelent motorizáció azonban lassan megszüntette ezek funkcióját: ma már csak szép díszek a szegedi polgárházak, paloták bejáratánál.” (Simoncsics János)

Varázsecset megyei csendéletfestő verseny zárókiállítása

2023. június 8. – szeptember 4.
Koordinátor: Szatmári Csilla

A Gedői Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Iskola által megrendezett megyei „Varázsecset” csendéletfestő verseny résztvevőinek, nyertesinek zárókiállítása.

Tömörkény – Terítés

2023. szeptember 6. – október 15.
Koordinátor: Szatmári Csilla

A kiállításon a Szegedi Tömörkény István Gimnázium, Művészeti Szakgimnázium és Technikum 11. osztályos grafikus tanulóinak munkáiból láthattak egy válogatást az érdeklődők.

Összekapcsolódott szívek: 10 éves az Új Selyemút

2023. október 30. – december 31.
Koordinátor: Rostás Mónika

A kiállítást a Szegedi Tudományegyetem Konfuciusz Intézet hívta életre, mely a Magyarország és Kína közötti kapcsolatok egy szeletének bemutatását tűzte ki célul.

FEKETE HÁZ

Hetedhét Hungarikon

2023. május 10. – december 31.

Kurátor: Rostás Mónika

A Hetedhét Hungarikon című tárlaton ikonikus személyiségek személyes tárgyait mutatták be, melyekből kortárs képzőművészek készítettek művészeti alkotásokat. A magyar legendák mellett külföldi hírességek, így például John Lennon, Tony Curtis vagy Niki Lauda személyes tárgyai is találkozhatott a közönség.

A hazai ikonikus személyiségek közül színészeket, sportolókat, írókat, zenészeket, képzőművészeket és fontos történelmi alakokat is bemutatott a kiállítás. A látogatók megnézhatték például Nagy Imre óráját, Rákosi Mátyás írógépét, egy darabot a berlini falból és egy szögesdrót-részt a vasfüggönyből. Kiállították Szabó István csapóját, Karády Katalin kiskanálait, Nemes Jeles László „Oscar-díjas” csokornyakkendőjét és Kertész Imre kalapját is – mindezeket képzőművészeti alkotásként.

Másodkézből – Válogatás a Fortepan gyűjteményéből

2023. május 10. – június 25.

Kurátor: Váraljai Anna

A Móra Ferenc Múzeum és az SZTE-BTK művészettörténet szakos hallgatóinak közös projektjeként jött létre egy izgalmas fotókiállítás „Másodkézből – Válogatás a Fortepan gyűjteményéből” címmel. A kiállításon azon híres magyar személyiségek fotóiból válogattak a hallgatók, akiknek a személyes tárgyait műalkotásként láthatták az érdeklődők a Hetedhét Hungarikon

című tárlaton, a Fekete ház emeletén. A hallgatók a múzeum munkatársaival együtt hozták létre a fotókiállítást, így betekintést nyerhettek egy tárlat megtervezésének és kivitelezésének folyamataiba. A Móra Ferenc Múzeum hosszú ideje ápol kapcsolatokat a Szegedi Tudományegyetem különböző egységeivel – ez a projekt a múzeumi-egyetemi együttműködések egy újabb fontos eredménye volt.

Ferences misszió Kínában

2023. július 7. – december 31.

Kurátor: Molnár Csilla

A „Ferences misszió Kínában” című tárlat a 20. század első felébe kalauzolta el a látogatókat, amikor is a magyar ferencesek átvettek egy missziós központot a kínai Hunan tartományban 1929-ben. A missziót hét ferences kezdte meg, akik egy év alatt megtanulták a nyelvet, majd elkészítettek egy 2000 szavas magyar-kínai szótárat. Emellett kórházat, árvaházat, iskolát és hitoktatóképző intézetet is működtettek. A munkájuk során különböző használati- és dísz tárgyakat gyűjtöttek, melyekből kiállításokat szerveztek Magyarországon.

A Fekete ház kiállításán ennek a kínai missziónak a tárgyaiból válogattak – mely gyűjteményt a szegedi ferencesek őrzik napjainkban. A tárlaton a látogatók találkozhattak porcelán tárgyakkal, kínai lábbelikkal, hangszerekkel, abakusszal és további érdekes használati tárgyakkal. A kiállítás legszebb darabjait kétségkívül a keresztény kínai festészet vezéralakjának, Chen Lukácsnak a festményei jelentették.

A Móra Ferenc Múzeum munkatársainak bibliográfiája 2023

Dr. Bárkányi Ildikó

A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2023. (Új folyam 10.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2023. 187. Szerkesztő. (Társszerkesztő: Varga Sándor).

Felsőtanyától Balástyáig. Tanulmányok Balástyáról. Balástya, Balástya Község Önkormányzata, 2023. 733. (Szerkesztő).

Silling István: Kupuszinai népviselet. Forum Könyvkiadó Intézet, 2023. Könyvismertetés. In: Vajdasági Előretolt Helyőrség. 2023. szeptember 16. 6. évf. 9. sz. 13.

Bódy Tamás

Tanácshatározattól gyereknapig. A Szegedi Vadaspark korai történetének sajtószemléje. In: I. Bálint Alajos Nemzetközi Konferencia Absztraktkötet. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2023. 24. (Szerkesztő: Dr. Medgyesi Konstantin, Dr. Hegedűs Anita).

Csehó Gábor

Balástya természeti képe. In: Felsőtanyától Balástyáig. Tanulmányok Balástyáról. Balástya, Balástya Község Önkormányzata, 2023. 733. 9-20. Szerk.: Dr. Bárkányi Ildikó.

Állatvilág. In: Felsőtanyától Balástyáig. Tanulmányok Balástyáról. Balástya, Balástya Község Önkormányzata, 2023. 733. 35-52. Szerk.: Dr. Bárkányi Ildikó.

Dr. Felföldi Szabolcs

Határtalan Régészet. Archeológiai Magazin. VIII. évfolyam, Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2023. Főszerkesztő.

Analógia és adaptív evolúció. A Selyemút, valamint az antikvitás és a középkor további nagy kereskedelmi útjai. In: Percepció és Recepció a Selyemút mentén. Budapest, ELTE Konfuciusz Intézet, 2023. 283. 27-54. Szerk.: Hoppál Krisztina, Kovács Szilvia.

„Me too” a steppén? In: „Ázsia világának belsejébe”: a XX. Nemzetközi Vámbéry Konferencia előadásai. Dunaszerdahely, Vámbéry Polgári Társulás, 2023. 383. 127-145. Szerk.: Dobrovits Mihály.

A Határtalan Régészet nyolc éve. Tapasztalatok, nehézségek, jövőbeli tervek. In: Veritatis Imago: Tudományos, Muzeológiai, Kulturális Folyóirat, 2023. 83-93.

Egy ásatás a 15. századi Selyemúton? Giosafat Barbato tanai kalandja. In: Utazók, utazások, utazási irodalom: az információs többlet nyomában: A Szegedi Információtörténeti Műhely tizenegyedik konferenciája. Szeged, 2023. május 26. Szeged, Szegedi Információtörténeti Műhely, Primware, 2023. 25. 14. Szerk.: Z. Karvalics László, Szabó-Gajmer Bernadett.

Glässerné Nagyillés Anikó

„Ki vezet el a Jézuskához?": Keresztény magyar és európai önkép a kínai katolikus misszió tükrében. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2023. (Új folyam 10.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2023. 186. 157-169. Szerk.: Dr. Bárkányi Ildikó, Varga Sándor.

A Szent István Társulat és az ifjúságnevelés. In: 175 éves a Szent István Társulat: Tudományos Konferencia. Budapest, Országos Széchenyi Könyvtár, 2023. 26. 17. Szerk.: Bárány Zsófia, Dede Franciska, Klestenitz Tibor.

SZÓ-TÉR- Glässerné Nagyillés Anikó néprajzkutatóm, muzeológus- Móra Ferenc Múzeum. Youtube 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=i3icfGfKSPQ>

A karácsonyi népszokások fontosak, de az ételek még inkább. Youtube 2023. <https://tudas.hu/karacsonyi-nepszokasok-fontosak-de-az-etelek-meg-inkabb>

„A halloween nem szorítja ki a keresztény halottak napját” 2023. Youtube <https://tudas.hu/a-halloween-nem-szoritja-ki-a-keresztény-halottak-napjat>

Dr. Horváth Andrea

Műtárgymentés Kijevben- Fettich Nándor és László Gyula a Lavra-kolostorban. In: Határtalan Régészet. Archeológiai Magazin. VIII. 3. (2023). Szeged, Móra Ferenc Múzeum. 2023, 72-75.

Hagymagombos fibula ókeresztény szimbólummal. In: I. Bálint Alajos Nemzetközi Konferencia Absztraktkötet. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2023. 24. (Szerkesztő: Dr. Medgyesi Konstantin, Dr. Hegedűs Anita).

Dr. Hegedűs Anita

The Image of Museums Among University Students in Szeged. Museums as Changing Learning Spaces in a University Town. Doktori Disszertáció. Fokozatszerzés éve: 2023.

A fényképek mint a múlt lenyomatai: Fotó a Liebmán- és Enyedi-gyűjteményből a rákosista és kádári diktatúra időszakából. Előadás. József Attila Városi Könyvtár, Makó. 2023. december 7.

A kulturális és gazdasági tőke jellegzetességei a Szegedre járó, magyar állampolgársággal is rendelkező szerbiai hallgatók körében. In: Educatio, 32, 2023. 513-522.

Egy másik kultúra megismerése? Külföldi hallgatók múzeumfogyasztási szokásai. In: Elkötelezettség és rugalmasság: a neveléstudomány útjai az átalakuló világban: Absztraktkötet. Budapest, MTA Pedagógiai Tudományos Bizottság, ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar (ELTE PPK), 2023. 465. 307.

Kommunikáló múzeumok? Újfajta múzeumi kommunikációs kérdések és lehetséges válaszok Szegedről. Előadás. Múzeumi örökség és múzeumi kommunikáció. A Kriza János Néprajzi Társaság Vándorkonferenciája. Marosvásárhely, Románia. 2023.09.29.

A határon túli magyar hallgatók kultúrafogyasztási szokásai. In: Az oktatás határdimenziói: Absztraktfüzet: Hungarian Conference on Educational Research HuCER, Szombathely, ELTE Savaria Egyetemi Központ, 2023. 300. 261.

Foreign students in the museums? Museums as „cultural assistance” from the perspective of foreign students. In: Múzeumi tükröződés: társadalom és környezet: X. Országos és VI. Nemzetközi Múzeumandragógiai Konferencia, 2023. 16-17. Szerk.: Tóth Arnold.

Cultural consumption of foreign and Hungarian university students, their attitudes towards museums, the use of museums as learning spaces. In: „Education and Diversity”. International online research-workshop, 2023. Online konferencia-előadás, 2023.02.10. (Pädagogische Hochschule Freiburg)

Multilingualism, culture, museum, learning. In: Hungarian Educational Research Journal (HERJ), 13/3. 443-456. 2023.

International Students’ Leisure Activities, Cultural And Museum Visits. In: I. Bálint Alajos Nemzetközi Konferencia Absztraktkötet. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2023. 24. Szerkesztő. (Társzerkesztő: Dr. Medgyesi Konstantin)

I. Bálint Alajos Nemzetközi Konferencia Absztraktkötet. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2023. Szerkesztő. (Társzerkesztő: Dr. Medgyesi Konstantin).

Dr. Király Kitty

Trepanation as an activity related intervention among the early Hungarians of the Carpathian Basin? In: ABSTRACTS Of the 14th international conference of the GfA: Mensch und Menschheit in Bewegung Human and Humankind in motion. 2023. 15. (Társszerzők: Kis Luca, Váradi Orsolya Anna, Tihanyi Balázs, Bereczki Zsolt).

A magyarországi 10–11. századi sebészeti trepanációk összehasonlító vizsgálata a validált oszteoarcheológiai adatok tükrében. In: Anthropologiai Közlemények, 2023. 45-55.

Szarmata sebészeti trepanációk a Kárpát-medencében. In: Fiatal Római Koros Régészek 15. Konferenciája, Komárom 2023. május 18-21. (Társszerzők: Tihanyi Balázs, Madácsy Tamara, Sóskuti Kornél, Paia László, Bereczki Zsolt).

Új irányok a honfoglalás kori koponyasebészet kutatásában. In: Poszter prezentáció az Árpád népe. A magyar honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei című konferencián, Szentendre, 2023. április 13-15. (Társszerzők: Kis Luca, Váradi Orsolya Anna, Tihanyi Balázs, Bereczki Zsolt).

Egy befejezetlen koponyaműtét készítésechnikai és eszköz rekonstrukciós perspektívái a 10. századból. In: Poszter prezentáció az Árpád népe. A magyar honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei című konferencián, Szentendre, 2023. április 13-15. (Társszerzők: Kis Luca, Tihanyi Balázs, Spekter Olga, Szabó Árpád, Pálfi György, Bereczki Zsolt).

Fegyvertestvérek? Újabb adatok a 2–3. századi barbárok közötti érintkezésekhez egy dél-alföldi temetkezés kapcsán. In: Fiatal Római Koros Régészek 15. Konferenciája, Komárom 2023. május 18-21. (Társszerzők: Kiss P. Attila, Varga Sándor, Spekter Olga, Schütz Oszkár, Tihanyi Balázs, Kis Luca).

Lumbosacral tuberculosis, a rare manifestation of Pott's disease – How identified human skeletons from the pre-antibiotic era can be used as reference cases to establish a palaeopathological diagnosis of tuberculosis. In: Tuberculosis, 138., 2023. (Társszerzők: Spekter Olga, Hunt David R., Kis Luca, Madai Ágota, Szalontai Csaba, Molnár Erika, Pálfi György).

Dr. Kovács-Krassói Anikó

„Csóka így is külön fejezet lesz a magyar régészetben.” In: Határtalan Régészet. Archeológiai Magazin. VIII. 1. (2023). Szeged, Móra Ferenc Múzeum. 2023, 70-73.

Egy életmű, több perspektíva, új generáció. Móra Ferenc életműve új hangsúlyokkal. Előadás. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar Szakképzési, Felnőttképzési és Tudásmenedzsment Intézet Művelődéstudományi Tanszék, 2023. május 11-12.

Lokalitás, élmény. Környezetpszichológiai megközelítés a kulturális intézmények vizsgálatában. In: I. Bálint Alajos Nemzetközi Konferencia Absztraktkötet. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2023. 24. (Szerkesztő: Dr. Medgyesi Konstantin, Dr. Hegedűs Anita).

Molnár Csilla

Elfeledett kripták. In: Határtalan Régészet. Archeológiai Magazin. VIII. 4. (2023). Szeged, Móra Ferenc Múzeum. 2023, 66-69. (Társszerző: Löffler Zsuzsanna).

Előzetes eredmények - Szeged, Sebészeti Klinika. In: I. Bálint Alajos Nemzetközi Konferencia Absztraktkötet. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2023. 24. (Szerkesztő: Dr. Medgyesi Konstantin, Dr. Hegedűs Anita).

Löffler Zsuzsanna

Elfeledett kripták. In: Határtalan Régészet. Archeológiai Magazin. VIII. 4. (2023). Szeged, Móra Ferenc Múzeum. 2023, 66-69. (Társszerző: Molnár Csilla).

Dr. Medgyesi Konstantin

I. Bálint Alajos Nemzetközi Konferencia Absztraktkötet. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2023. Szerkesztő. (Társzerkesztő: Dr. Hegedűs Anita).

A zentai palack és 1956 drámája. In: Sajtó és nyilvánosság a Délvidéken. Fejezetek a Délvidék múltjából 8. Absztrakt kötet. Szeged, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2023. 33. 26. (Szerk.: Döbör András, Fizel Natasa, Illyés Szabolcs, Pető Bálint).

A gyermekkor hatása a politikus tevékenységére – intragenerációs mobilitás Grósz Károly életútjában. In: KAPOCS (Kultúra, Könyvtár, Közösség – Andragógia – Pedagógia – Oktatás – KutatóCSoport) Generációk – egymás közt = generations Konferencia, Szeged, 2023. május 11-12. Szeged, SZTE-JGYPK Művelődéstudományi Intézet, 2023. 101. 74-75. (Szerk.: Szirmai Éva, Hevesi Tímea).

Egy elfeledett történelmi szereplő: Libik György, Szent-Györgyi Albert veje. In: I. Bálint Alajos Nemzetközi Konferencia Absztraktkötet. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2023. 24. (Szerkesztő: Dr. Medgyesi Konstantin, Dr. Hegedűs Anita).

Társadalmi konstrukció vagy a valóság mása a fénykép? Előadás: Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2023. 12. 04.

Képméleti, fotográfiai és politikai ikonográfiai töprengések. In: Községi kapcsolódások-Tanulmányok kultúráról és oktatásról, 110-115.

Apagyilkosság: Kádár és Grósz csatája: Másrészről a Klubrádióban. (2023.01.12.).

A fordulatra képtelen fenegyerek: Grósz Károly. 2023. <https://mult-kor.hu/ecsetvonasok-groszkaroly-portrejahozbr-20221121>

Dr. Pópity Dániel

Makói ipari park 2023-as feltárásainak eredménye. In: I. Bálint Alajos Nemzetközi Konferencia Absztraktkötet. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2023. 41. (Szerkesztő: Dr. Medgyesi Konstantin, Dr. Hegedűs Anita). (Társzerző: Sztankovánszki Tibor, Sztankovánszkiné Osváth Zsófia).

Sólyom Péter

Storytelling - Történetmesélés múzeumi környezetben. In: I. Bálint Alajos Nemzetközi Konferencia Absztraktkötet. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2023. 24. (Szerkesztő: Dr. Medgyesi Konstantin, Dr. Hegedűs Anita).

Dr. Szolnoki Zoltán

A névtelen hősök emlékműve: Egy gyűjtési kezdeményezés menete 1933-ban. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2023. (Új folyam 10.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2023. 186. 115-124. Szerk.: Dr. Bárkányi Ildikó, Varga Sándor.

Új adatok a szegedi Nemzeti Megújulás emlékművéről. In: Szeged: A város folyóirata: Város-történeti és kulturális magazin, 35. 2023. 16-26.

Index In: The Correspondence of John of Capestrano. Volume 2. Letters Exchanged during His Stay in the Kingdom of Hungary (1455-1456) and with Hungarian Recipients Beforehand (1451-1455). In: Budapest, Szeged, Research Centre for the Humanities, Institute of History, University of Szeged, 2023. 416. Szerk.: Iulian, Mihai Damian; Carmen, Florea; György, Galamb; Ottó, Gecser; Péter, Kasza; Balázs, Kertész; Ferenc, Sebők - György, Galamb; Iulian, Mihai Damian; Ottó, Gecser; Balázs, Kertész. 393-415.

Preparing for Vendetta: Family Feuds in Medieval Tuscany. In: Oblicza wojny, 7. Przed Bitwą, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2023. 127-141.

A konfliktusok erőszakos és békés megoldásai egy középkori városi hálózatban. In: Hálózatok és kapcsolatok: a Hajnal István Kör-Társadalomtörténeti Egyesület 2021. évi székesszékhelyi konferenciájának tanulmánykötete. Szeged, Szekesfehérvár, Eger, Líceum Kiadó, Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület, Városi Levéltár és Kutatóintézet, 2023. 259-270.

A városi táj és az emlékezet viszonya Szegeden: A nemzeti megújulás emlékművének szerepe a városi térben. In: Dimenziók, VI., TTK Tér-Táj-Kép, Budapest, Martin Opitz Kiadó, 2023. 187-199. Szerk.: Kőszegi Margit, Dancs Réka Rebeka.

Rendkívüli események a Croniche di Luccában: Az 1363 és 1400 közti pestisjárványok erőszakos következményei. In: KUT: Katasztrófák után... Természeti csapások, járványok és ökológiai folyamatok a történelemben, Budapest, Martin Opitz Kiadó, 2023. 255. 195-204.

Shvoy Kálmánhoz fűződő műtárgyak a szegedi Móra Ferenc Múzeum gyűjteményében. In: Veritatis Imago: Tudományos, Muzeológiai, Kulturális Folyóirat, 6. 2023. 25-40. (Szerkesztő: Dr. Medgyesi Konstantin, Dr. Hegedűs Anita).

A szegedi Búvár-tó ügye a 20. század elején. In: I. Bálint Alajos Nemzetközi Konferencia Absztraktkötet. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2023. 24. (Szerkesztő: Dr. Medgyesi Konstantin, Dr. Hegedűs Anita).

Sztankovánszki Tibor

Makói ipari park 2023-as feltárásainak eredménye. In: I. Bálint Alajos Nemzetközi Konferencia Absztraktkötet. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2023. 41. (Szerkesztő: Dr. Medgyesi Konstantin, Dr. Hegedűs Anita). (Társszerző: Sztankovánszki-né Osváth Zsófia, Pópity Dániel).

Takács Gergely

DiákKörKép 5. Tudományos diákköri írá- sok a néprajz szegedi műhelyéből. Szeged, Szegedi Tudományegyetem BTK, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Solymossy Sándor Egyesület, 2023. 146. 7-8. Szerkesztő. (Társszerkesztő: Glässer Norbert, Domokosné Hegedűs Szabina).

Beköszöntő. In: DiákKörKép 5. Tudományos diákköri írá- sok a néprajz szegedi műhelyéből. Szeged, Szegedi Tudományegyetem BTK, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Solymossy Sándor Egyesület, 2023. 146. 7-8. Szerk.: Glässer Norbert, Takács Gergely, Domokosné Hegedűs Szabina.

Tiszai Rebeka

The Art Of The Avantgarde Painter Erzsébet Lóránt (1898-1962) In Connection With The Restoration Of Her Paintings. In: I. Bálint Alajos Nemzetközi Konferencia Absztraktkötet. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2023. 24. (Szerkesztő: Dr. Medgyesi Konstantin, Dr. Hegedűs Anita).

Dr. Tóth István

Nemzetiségi (szlovák) vonatkozású tárgyak és anyagok az MFM Néprajzi Gyűjteményében. In: Öltések. Tanulmányok Bárkányi Ildikó kö- szöntésére. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2023. 423. 109-117. Szerk.: Vukov Anikó Veronika.

Fényképek mint a társadalom kor-képe, 1900–1944 (A Móra Ferenc Múzeum fényképgyűjteménye alapján. In: Sipos József-émlékkötet. Szeged, SZTE-BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék, 2023. 312. 223-237. Szerk.: Deák Ágnes, Juhász Krisztina, Marton Gellért Ernő.

Műkovács- iparművészek Szegeden a 19. század második felétől 1944-ig. In: Arrabona, 61. 2023. 412. 271-280.

Egy Auer kép nyomában. In: I. Bálint Alajos Nemzetközi Konferencia Absztraktkötet. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2023. 24. (Szerkesztő: Dr. Medgyesi Konstantin, Dr. Hegedűs Anita).

Ifj. Tóth István

Plakátok a Móra Ferenc Múzeum Helytörténeti gyűjteményéből. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2023. (Új folyam 10.) Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2023. 186. 125-136. Szerk.: Dr. Bárkányi Ildikó, Varga Sándor.

Dr. Kósó István belügyi államtitkár életpályája: a Sipos-Tóth diskurzus. In: Sipos József-émlékkötet. Szeged, SZTE-BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék, 2023. 312. 239-248. Szerk.: Deák Ágnes, Juhász Krisztina, Marton Gellért Ernő.

A szegedi polgárság vizsgálata, 1759-1782. In: Veritatis Imago: Tudományos, Muzeológiai, Kulturális Folyóirat, 6. 2023. 41-52.

A két világháború és a Tanácsköztársaság hatása a mindennapi életre. In: Felsőtanyától Balástyáig. Tanulmányok Balástyáról. Balástya, Balástya Község Önkormányzata, 2023. 733. 423-442. Szerk.: Dr. Bárkányi Ildikó.

Szeged-Felsőközpont története 1891-1950. In: Felsőtanyától Balástyáig. Tanulmányok Balástyáról. Balástya, Balástya Község Önkormányzata, 2023. 733. 261-293. Szerk.: Dr. Bárkányi Ildikó.

Adatok a szegedi nyilvános illemhelyek történetéhez. In: Szeged: A város folyóirata: Várostarténeti és kulturális magazin, 35. 1. 2023. 9-13.

A polgárság Szeged város életében - 1. rész. 1759-1782. In: Szeged: A város folyóirata: Várostarténeti és kulturális magazin, 35. 6. 2023. 3-11.

A polgárság Szeged város életében - 2. rész. 1783-1813. In: Szeged: A város folyóirata: Várostarténeti és kulturális magazin, 35. 7. 2023. 3-7.

A polgárság Szeged város életében - 3. rész. 1814-1848. In: Szeged: A város folyóirata: Várostarténeti és kulturális magazin, 35. 9. 2023. 15-22.

Kis szegedi futballtörténet. A magyar válogatott és szövetségi kapitányok Szegeden. In: I. Bálint Alajos Nemzetközi Konferencia Absztraktkötet. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2023. 24. (Szerkesztő: Dr. Medgyesi Konstantin, Dr. Hegedűs Anita).

Ujszászi Róbert

Károly egy új denártípusa. „Mélyfúrások” első Anjou uralkodónk néhány pénzének elemzése céljából. In: Numizmatikai Közlöny CXVIII-CXIX. 2021-2022. 79-98.

Adatok a CNH 272-es lemezpénz keltezéséhez és lehetséges keletkezéstörténetéhez, valamint a lemezpénzverés technológiájához In: Numizmatikai Közlöny CXVIII-CXIX. 2021-2022. 19-38. (Társszerző: Tóth Szilárd).

Köszöntő a centenáriumon – Száz éves Az Érem periodika. In: Az Érem, LXXXVIII. 2022. 1-10.

Szentkultusz Árpád-kori pénzeinken. In: I. Bálint Alajos Nemzetközi Konferencia Absztraktkötet. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2023. 46. (Szerkesztő: Dr. Medgyesi Konstantin, Dr. Hegedűs Anita).

Varga Sándor

Fegyvertestvérek? Újabb adatok a 2-3. századi barbárok közötti érintkezésekhez egy dél-alföldi temetkezés kapcsán. In: Fiatal Római Koros Régészek 15. Konferenciája, Komárom 2023. május 18-21. (Társszerzők: Kiss P. Attila, Király Kitty, Spekker Olga, Schütz Oszkár, Tihanyi Balázs, Kis Luca).

A Kárpát-medence 10-11. századi népességének genetikai összetétele és származása teljes genom adatok alapján. In: Árpád népe: A magyar honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Szentendre, Ferenczy Múzeumi Centrum, 2023. 62. 36-37. Szerk.: Rajna András. (Társszerző: Török Tibor, Maróti Zoltán, Neparáczki Endre, Schütz Oszkár, Maár Kitty, Varga Gergely I., Kovács Bence, Kalmár Tibor, Nyerki Emil, Nagy István, et al.).

Honfoglaló temetkezések Deszk-Ambrus Endre földjén. In: „Hadak útján”: A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIX. konferenciája = 29th Conference of scholars on the Migration Period: 2. kötet. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Magyar Őstörténeti Kutatócsoport, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, BTK, Régészettudományi Intézet, Martin Opitz Kiadó, 2023. 700. 329-365. Szerk.: Türk Attila, Jancsik Balázs, Sudár Balázs.

Vukov Anikó Veronika

Gyógynövények a köztudatban a tudományos ismeretterjesztés, a szervezett természetek és begyűjtések mentén. In: Kaleidoscope: Művelődés-Tudomány- és Orvostörténeti folyóirat, 2023. 218-235.

Öltések. Tanulmányok Bárkányi Ildikó köszöntésére. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2023. 423. Szerkesztő.

A kötet szerzői

Ábrahám Vera

Könyvtáros

Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma, Szeged

Ádám Márk

régész

Damjanich János Múzeum, Szolnok

Dr. Bányai Viktória PhD

történész - hebraista

HUN-REN TK Kisebbségkutató Intézet, Budapest

Dr. Bede Ádám PhD

tudományos munkatárs

Lendület Vegetáció és Magbank Dinamikai

Kutatócsoport

Deák Balázs, az MTA doktora

tudományos tanácsadó

Lendület Vegetáció és Magbank Dinamikai

Kutatócsoport

Felletár Zsolt mérnök-közgazdász

ipartörténeti kutató

Szeged-Hódmezővásárhely-Bp.

Glässerné Nagyillés Anikó

néprajzkutató muzeológus

Móra Ferenc Múzeum, Szeged

Dr. Hegedűs Anita PhD

múzeumi kulturális menedzser

Móra Ferenc Múzeum

Katkó-Bagi Éva

Príma díjas Textilrestaurátor

A Móra Ferenc Múzeum nyugdíjasa

Dr. Kertész Róbert PhD

régész

Damjanich János Múzeum, Szolnok

Molnár Csilla

régész

Móra Ferenc Múzeum

Dr. Pataricza Dóra, PhD

történész

Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma, Szeged /

Åbo Akademi University, Turku / Åbo, Finnország

Süveges Kristóf

tudományos segédmunkatárs

Lendület Vegetáció és Magbank Dinamikai

Kutatócsoport

Dr. Szolnoki Zoltán PhD

történész

Móra Ferenc Múzeum, Szeged

Tóth István

történész, muzeológus

Móra Ferenc Múzeum

Szeged

Valkó Orsolya, az MTA doktora

biológus

Lendület Vegetáció és Magbank Dinamikai

Kutatócsoport

Varga Sándor

régész

Móra Ferenc Múzeum, Szeged

Vályi Katalin

régész

Szeged

Móra Ferenc
Múzeum Szeged

ISSN 2064-8480

9 772064 848003 >